DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

İlhan Tekeli - Selim İlkin

CUMHURİYETİN HARCI

Köktenci Modernitenin Doğuşu

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

İLHAN TEKELİ

11 Kasım 1937'de İzmir'de doğdu. İlk ve orta öğreniminden sonra İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi'nden mezun oldu (1960). 1970'den bu yana Ortadoğu Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlamacılığı Bölümü'nde öğretim üyeliği yapmakta olan Tekeli, uzun yıllar kuruculuğunu yaptığı Tarih Vakfı'nın da başkanlığını yürüttü. World Academy for Local Government and Democracy'de (Yerel Yönetim ve Demokrasi için Dünya Akademisi) Yürütme Kurulu'nun kurucusu ve üyesi olan İlhan Tekeli 1994'de Mustafa Parlar Bilim Ödülü'nü kazandı ve 1995'te Türkiye Bilimler Akademisi üyeliğine seçildi. Tekeli'nin elliden fazla kitabı, dörtyüzü aşkın makalesi bulunmaktadır.

SELİM İLKİN

10 Ağustos 1939'da Ankara'da doğan Selim İlkin, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Ekonomi Bölümü'nde öğretim üyeliği yaptı. İnönü Vakfı'nda da görev yapan İlkin, iktisat tarihi, uluslararası iktisat, Avrupa Birliği ve Türkiye İlişkileri alanlarında çalışmalar yaptı, değişik akademik dergilerde makaleler yayınladı. Selim İlkin'in, İlhan Tekeli ile birlikte hazırladıkları 14 ortak kitabı bulunmaktadır. İlkin'in Tekeli ile ortak çalışmalarından biri 1989 Sedat Simavi Sosyal Bilimler Ödülü'nü almıştır.

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

İLHAN TEKELİ - SELİM İLKİN
CUMHURİYETİN HARCI
BİRİNCİ KİTAP
KÖKTENCİ MODERNİTENİN DOĞUŞU

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI 39
SİYASET BİLİMİ 4

KAPAK CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA BİR RESMİ GEÇİT

1. BASKI, İSTANBUL, EYLÜL 2003
2. BASKI, İSTANBUL, HAZİRAN 2007

© BİLGİ İLETİŞİM GRUBU YAYINCILIK MÜZİK YAPIM VE HABER AJANSI LTD. ŞTİ.
YAZIŞMA ADRESİ: İNÖNÜ CADDESİ, NO: 28 KUŞTEPE ŞİŞLİ 80310 İSTANBUL
TELEFON: 0212 217 2862/ FAKS: 0212 347 1011

www.bilgiyay.com
E-POSTA yayin@bilgiyay.com
DAĞITIM dagitim@bilgiyay.com

YAYINA HAZIRLAYAN HÜLYA HATİPOĞLU
TASARIM MEHMET ULUSEL
DİZGİ VE UYGULAMA MARATON DİZGİEVİ
BASKI VE CİLT SENA OFSET AMBALAJ VE MATBAACILIK SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
UTROS YOLU 2. MATBAACILAR SİTESİ B BLOK KAT 6 NO: 4 NB 7-9-11 TOPKAPI İSTANBUL
TELEFON: 0212 613 03 21 - 613 38 46 / FAKS: 0212 613 38 46

İstanbul Bilgi University Library Cataloging-in-Publication Data
A catalog record for this book is available from the İstanbul Bilgi University Library

Tekeli, İlhan.
Cumhuriyetin Harcı: Köktenci Modernitenin Doğuşu / İlhan Tekeli, Selim İlkin.
p. cm.
Includes bibliographical references and index.
ISBN 975-6857-56-0 (pbk.)

1. Turkey—History—20th century 2. Turkey—Politics and government.
3. İttihat ve Terakki Cemiyeti. 4. Kadro. Title. II. İlkin, Selim.
DR576 .T45 2003

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İlhan Tekeli - Selim İlkin

CUMHURİYETİN HARCI

BİRİNCİ KİTAP

Köktenci Modernitenin Doğuşu

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İlhan Tekeli ve Selim İlkin'in Ortak Kitapları

1947 Türkiye Kalkınma Planı, ODTÜ, Ankara, 1974.

1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, ODTÜ, Ankara, 1977.

Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama: T.C. Merkez Bankası, T.C. Merkez Bankası, Ankara, 1981.

Concentration in Turkish Manufacturing (A. Aksoy ve Y. Kepenek ile birlikte), Brüksel, 1981.

Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu, ODTÜ, Ankara, 1982.

Bahçelievlerin Öyküsü: Bir Batı Kurumunun Yeniden Yorumlanması, Kent-Koop, Ankara, 1984.

Dünyada ve Türkiye'de Serbest Üretim Bölgelerinin Doğuş ve Dönüşümü, Yurt Yayınları, Ankara, 1987.

Ege'de Sivil Direniş, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1990.

Türkiye-Avrupa Topluluğu: Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa'ya Türkiye'nin Yaklaşımı, Ümit Yayıncılık, c.1-2, Ankara, 1992-1993.

Dr. Max von Porten'in Türkiye'deki Çalışmaları ve İktisadi Devlet Teşekkülleri Sisteminin Oluşumu, Friedrich Ebert Vakfı, İstanbul, 1992.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993.

Mimar Kemalettin'in Yazdıkları, Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı, Ankara, 1997.

Türkiye-Avrupa Birliği: Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa'ya Türkiye'nin Yaklaşımı, Ümit Yayıncılık, c.3, Ankara, 2000.

Bir Cumhuriyet Öyküsü: Kadroculari ve Kadroyu Anlamak, Tarih Vakfı, İstanbul, 2003.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İçindekiler

ix Sunuş

İlhan Tekeli - Selim İlkin

1 *1* İttihat ve Terakki Hareketinin Oluşumunda Selânik'in Toplumsal Yapısının Belirleyiciliği

7 Selânik ve Makedonya'nın Coğrafik Konumu

8 16. Yüzyılda Osmanlı Düzeninin Makedonya'da Kuruluşu

14 17. ve 18. Yüzyılda Makedonya'daki Dönüşüm

23 19. Yüzyılda Selânik ve Makedonya'nın Ekonomik Yapısındaki Dönüşümler

35 19. Yüzyılda Makedonya'daki Siyasal Hareketler

48 Makedonya Ortamında İttihat ve Terakki'nin Doğuşu

İlhan Tekeli

67 *2* Makedonya İç Devrimci Örgütü ve 1903 İlinden Ayaklanması

İlhan Tekeli

79 *3* İttihat ve Terakki Döneminde Dış Dünya ve Uygulanan Dış Politika

79 Osmanlı İmparatorluğu'nun Parçalanma Süreci İçin Bir Düşünce Çerçevesi

89 İttihat Terakki ve II. Abdülhamid Dönemleri Dış Politikalarının Karşılaştırması

98 İttihat Terakki ve Birinci Dünya Savaşı

İlhan Tekeli - Selim İlkin

107 *4* Kurtuluş Savaşı'nda Talât Paşa ile Mustafa Kemal'in Mektuplaşmaları

112 Talât Paşa ile Mustafa Kemal'in Mektuplaşmasının Öyküsü

122 Asım (Süreyya İloğlu) Bey'in Anadolu'ya Seyahati Sırasında Tuttuğu Almanca Notların Tercümesi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

124 Talât Paşa'nın Mektubu
130 Mustafa Kemal'in Talât Paşa'ya Yanıtı
138 Talât Paşa'nın Mustafa Kemal'e Yazdığı Mektubun Yorumu
147 Mustafa Kemal'in Mektubunun Yorumu
152 Mektupların Sonrası Üzerine

İlhan Tekeli - Selim İlkin

159 *5* La Haye Türk Haber (İstihbarat) Bürosu'nun Bir Bildirisi ve Bir Yazısı
163 Ek I: Türk İstihbarat (Haber) Bürosu Bildirisi
164 Ek II: Bureau d'Informations Turques

İlhan Tekeli - Selim İlkin

165 *6* Bölgesel Kurtuluş Savaşı'ndan Ulusal Kurtuluş Savaşı'na
166 Mondros Mütarekesi'nden Amasya Tamimi'ne
174 Ege Bölgesi'nde Milli Mücadele'nin Örgütlenmesi
183 Milli Mücadele'nin Doğu'da Gelişen Örgütlenişi
204 Tartışmalar

İlhan Tekeli - Selim İlkin

231 *7* "Aydın Cenub Mıntıkası Heyet-i Merkeziyyesi'nin Kongre Mukarreratıyle Nizamnâmelerini Mübeyyin Risale" Üzerine
233 Büyük Menderes Vadisi'nde Yunan Kuvvetlerinin İlerleyişi Karşısında Sivil Direnişin Örgütlenme Aşamaları
254 Risâle'nin Getirdiği Bilgiler ve Bu Kapsam İçinde II. Nazilli Kongresi ve Sonrasındaki Gelişmeler
263 Heyet-i Merkeziye'nin Oluşumu ve Geliştirdiği Örgütlenme Biçimi
269 Nazilli Heyet-i Merkeziyesi'nin Sivas'a Bağlanışı
273 Aydın Cenûb Mıntıkası Hey'et-i Merkeziyesi'nin Kongre Mukarrerâtiyle Nizamnâmelerini Mübeyyin Risâledir

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

İlhan Tekeli - Selim İlkin
303 *8* Kurtuluş Savaşı Sırasında, Avrupa'daki Bir Türk Gencinin (A. Şerif Önay'ın) Kalkınma Sorunlarıyla İlgili Çalışmaları
304 A. Şerif Önay'ın Yaşam Öyküsü
307 Birinci Çalışma: İmâr Politikası
314 "İmâr Politikası" Çalışmasının Avrupa'daki Türk Çevrelerince Değerlendirilmesi
321 Lozan Türk Yurdu
325 İkinci Çalışma: "Türk Gençliğinin Milli Vazifesi Ne Olmalıdır?"
341 Üçüncü Çalışma: Mahsûlât-ı Mahalliye İçin Tahmini Sanayi Projeleri Lâyihası
351 Tebliğ ile İlgili Bazı Genel Gözlemler

İlhan Tekeli - Selim İlkin
355 *9* (Kör) Ali İhsan (İloğlu) Bey ve Temsili Meslekî Programı
355 Giriş
357 Ali İhsan Bey'in Yaşam Öyküsü, İttihat ve Terakki İçinde Meslekî Temsil Görüşünün Doğuşu
368 Ziya Gökalp'in ve Ali İhsan Bey'in Temsil-i Meslekî Görüşlerindeki Farklılıklar
371 Mütareke İstanbulu'nda ve Kurtuluş Savaşı Ankarası'nda Meslekî Temsil
371 İttihatçı Önderlerin Elenmesi, İkincil Önderlerin Ön Plana Geçişi
373 1919 Umumi Seçimlerde İstanbul ve Ali İhsan Bey
376 Ali İhsan Bey'in Ankara'ya Gelişi ve İlk Girişimleri
377 Ali İhsan Bey'in Meslekî Temsil Programının Güncelleşmesi
384 Meslekî Temsil'in Bir Başka Savunucusu: *Öğüt* Gazetesi
386 Ali İhsan Bey'in Programı ve Sovyetler'in Tepkisi
387 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun Müzakeresinde Meslekî Temsil Tartışmaları
391 Programın Berlin'e, Talât Paşa'ya Gönderilmesi

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://fantey.org

396 Cemal Paşa'nın Ali İhsan Bey ve Arkadaşlarını I. Doğu Halkları Kongresi'ne Göndertebilme Girişimleri
399 Temsil-i Meslekî Programı ile Mesaî Programı Arasında Bir Karşılaştırma
402 Kurtuluş Savaşı Sonrasında ve Ali İhsan Bey
402 1921-1926 Arasında İttihatçıların Anadolu'da Yeniden Örgütlenme Çabaları ve Ali İhsan Bey'in Bu Çevredeki Girişimleri
409 Ziya Gökalp'in Önerileri
410 *Meslek* Dergisi
415 *Halk* Gazetesi
417 Ali İhsan Bey İstiklâl Mahkemesi'nde
420 Son Sözler ya da Meslekî Temsil Akımının Genel Bir Değerlendirmesi
424 Ek I: Temsil-i Mesleki Programı
432 Ek II: Temsil Mesleğine Dair Program ve Mütalea
436 Tartışma

İlhan Tekeli - Selim İlkin

449 *10* Türkiye'de Bir Aydın Hareketi: Kadro
449 Giriş
450 Aydın Kategorisi İçinde Kadro'nun Yeri
460 Kadrocular'ın Dünya Görüşü ve Değişik Siyasal İdeolojilere Yönelimi
468 Kadro'nun Devrim, Gelişme ve Özgünlük Üzerindeki Yaklaşımı
469 Devrimci Bir Yaklaşımla Gelişmenin Sağlanması Üzerine Kadrocular'ın Önerileri
479 Toplumsal Gelişmenin Özgünlüğü ve Ulusal Benlik Sorunu
482 Sonuç Yerine

485 Birinci Kitapta Yeralan Yazıların Yayınlandıkları Kaynaklar
487 Konu Dizini
507 Kişi Dizini

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Sunuş

Bizim, yani Tekeli ile İlkin'in işbirliğinin tarihi 1965 yılına kadar geriye gider. Ortak dostumuz rahmetli Sudi İlkorur bizi Hollanda'nın La Haye kentinde bir gece için bir araya getirmişti. Selim İlkin, Sudi İlkorur ile Hollanda'da eğitim gördükleri kurumda tanışmışlardı. O günlerde Selim İlkin, Ergin İnanç'la birlikte Türkiye'nin Birinci Beş Yıllık Plan deneyimini değerlendiren bir kitabın editörlüğünü yapıyordu.[1] Sudi İlkorur Selim İlkin'e, bu kitaba İlhan Tekeli'nin Türkiye'nin bölge planlama deneyimini değerlendiren bir bölüm yazabileceği bilgisini vermişti. İlhan Tekeli de ABD'ye bir OECD bursuyla eğitime giderken Sudi İlkorur'u görmek üzere Hollanda'ya uğrayınca bu üç kişi bir araya geldi. İşte bizim öykümüz böy bir yol üstü tanışmasıyla başladı. O gün başlayan dostluk ve işbirliği sürüp gidiyor. Türkiye'deki akademik çevrede bize en çok sorulan soru, nasıl olup da bu işbirliğini hiçbir gerilim olmadan sürdürebildiğimiz olmuştur.

Bu otuzyedi yıl içinde birlikte çok sayıda kitap ve yazı yazdık. Yazdığımız kitaplara daha kolay ulaşabiliyoruz. Ama bildirilerimiz de-

1 S. İlkin-E. İnanç, *Planning in Turkey*, İdari İlimler Fakültesi, ODTÜ, Ankara, 1967.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ğişik toplantılarda sunulduğu, değişik dergilerde yayımlandığı için kolayca ulaşılamıyordu. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları'nın bizim yazılarımızı kitaplaştırmak istemesi bizi hem bu pratik nedenlerle sevindirdi, hem de onurlandırdı.

Bu derlemeyi yapabilmek için kütüphanelerimizden birlikte yazdığımız yazıları çıkararak bir araya getirdiğimizde, çok değişik vesilelerle yazılmış olan bu yazıların oldukça ilginç bir bütün oluşturduğunu gördük. Bu yazıların belli bazı nitelikleri var: Bir yandan genellikle az bilinen belgeleri tarih yazımının gündemine getiriyor, öte yandan ise ele aldığı konuları yaşanan toplumsal değişime ilişkin kuramsal bir çerçeveye oturtmak kaygısını taşıyorlar. Bu yazıların gerisinde bir kuramsal çerçeve arayışının bulunması onların genel bir anlatıya oturmasını sağlıyor. Bu öykü genelde, Türkiye'nin -Avrupa'da Kuzey Atlantik kıyılarında ortaya çıkan- modernite projesinin, son sanayi öncesi imparatorluklardan biri olan Osmanlı İmparatorluğu'nu dönüştürmesiyle bir ulus devletin doğuşunun değişik yönlerini anlatıyor. Yazılar 1860'lardan 1950'lere kadar uzanan bir dönemdeki olaylar ve olguları kapsıyor. Türkiye'nin yaşadığı modernite projesinin 1839-1923 arasındaki bölümünü "utangaç modernite projesi", 1923-1950 arasındaki bölümünü "köktenci modernite projesi", 1950-1980 arasını "popülist modernite projesi" ve 1980 sonrasını "modernite projesinin aşınması" diye adlandırırsak, bu kitaba alınan yazıların genellikle utangaç ve köktenci modernite dönemlerini kapsadığını söyleyebiliriz.

Birlikte yazdığımız yazıları bir araya getirdiğimizde, bu yazıların üç başlık altında toplanabileceğini gördük. Bunların bir kısmı modernite projesinin siyasal boyutu üzerinde duruyor; siyasal olguları açıklamaya çalışıyor, siyasal düşüncenin gelişimine ilişkin çabalar üzerinde duruyor. İkinci bir bölümü ise ekonomik olguların ve ekonomik yaklaşımların gelişimini ele alıyor. Üçüncü öbeğini ise imar anlayışına ve ülkenin altyapısına ilişkin gelişmeler oluşturuyor. Bu üç bölümün ayrı kitaplar halinde yayımlanabileceğini düşündük. Her bir kitabın kendi iç bütünlüğünü sağlamaya katkısının olacağını düşündüğümüz

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://tanitez.org

ve tek başımıza yazdığımız bazı yazıları da birlikte yazdığımız yazılara eklemeyi uygun gördük.

Birinci kitapta yer alan on yazının dağılımı, 1900'lerden 1935'e kadar uzanan otuzbeş yıllık bir döneme sıkışmış bulunuyor; Türkiye'nin yaşadığı modernleşme öyküsünün içindeki özel bir dönemi oluşturuyor. Dünyada gelişen modernite projesinin Osmanlı İmparatorluğu'nu dönüştürerek ulus devletlere ayrıştırma sürecinin sonuna gelindiği ve Türkiye Cumhuriyeti'nin doğduğu bir döneme rastlıyor. Bu aşamada Osmanlı İmparatorluğu'nun "utangaç modernite projesi"nden, "köktenci bir modernite projesi"ne geçişi gerçekleşiyor.

Bu geçişin hazırlanmasında İttihat ve Terakki çok önemli bir rol oynamıştır. Uygulamaya konmasını zorladığı İkinci Meşrutiyet; Türk siyasal yaşamında pek çok düşüncenin geliştiği, iktidarın büyük ölçüde Sultanın denetiminden siyasal kadroların eline geçtiği, aynı zamanda da birbiri ardına gelen savaşlar sonucunda İmparatorluğun parçalanmasının hızlandığı bir dönem olmuştur. Büyük ölçüde Tarık Zafer Tunaya'nın çabalarıyla 1970'lerde Türkiye'de araştırmacılar, İttihat ve Terakki'ye eğilmişlerdi. Biz de bu konuya ilgi duyduk. Bu dönemde İttihat ve Terakki'nin öyküsü genellikle, İstanbul'da II. Abdülhamid'e direnen ve Avrupa'ya gitmek zorunda kalan aydınların çabalarını merkeze alarak kuruluyordu. Bize göre ise bu öykü gerçeği yansıtmakta yetersiz kalıyordu. Avrupa'daki bu hareketin çok uzun yıllar bir sonuç alamamış olmasına karşın, İttihat ve Terakki Selânik'te örgütlenmeye başladıktan iki yıl sonra sonuç almış ve İkinci Meşrutiyet'in ilanını sağlamıştı. Bu nedenle Selânik'in toplumsal yapısının başarıdaki katkısını araştırmaya yöneldik. Böylece bu kitapta yer alan "İttihat ve Terakki Hareketinin Oluşumunda Selânik'in Toplumsal Yapısının Belirleyiciliği" adlı birinci yazı ortaya çıktı. Ordu, masonluk, melâmilik vb. değişik toplumsal ilişki ağlarının üst üste binmesi ve tarihsel deneyimleri Makedonya'yı böyle bir hareket için çok uygun hale getirmişti. Hareket bu uygun ortamda hızla gelişerek, Türkiye'nin kaderinde önemli roller oynadı.

Birinci kitabın ikinci yazısı da Makedonya ile ilgili ve "Makedonya İç Devrimci Örgütü ve 1903 İlinden Ayaklanması" adını taşı-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi: https://ceatev.org

yor. Bu olaya tarihimizde çok değinilmez. İlinden Ayaklanması sonrasında Osmanlı topraklarında üç ay kadar dünyanın ilk sosyalist yönetiminin kurulduğunu iddia edenler bile bulunmaktadır. Ama bu ayaklanmanın başarısızlığının İttihat ve Terakki hareketinin gelişmesi bakımından çok önemli katkıları olmuştur. İttihat ve Terakki'nin askeri kanadının dağa çıkışında 1903 İlinden Ayaklanması'yla önemli bir etkileşim yaşanmıştır. Ama 1903 ayaklanmasının asıl öğretici yanı, bu ayaklanmanın Makedonya İç Devrimci Örgütü'nün kararıyla değil, Dış Devrimci Örgüt'ün emrivakisiyle başlaması ve hüsranla sonuçlanmış olmasıdır, bir hareketin diyasporası varsa onun pahasını çoğu kez içtekilerin ödediğine ilişkin çok sayıdaki örneğe yeni bir katkı yapmaktadır.

Üçüncü yazı İttihat ve Terakki döneminde dış politikayı ele alıyor; temelde II. Abdülhamid dönemi dış politikasıyla karşılaştırıyor. İttihat ve Terakki kabineleri, özellikle Birinci Dünya Savaşı öncesinde aktif bir dış politika izleyerek dünyanın büyük güçlerinin Osmanlı toprakları üzerindeki çıkarlarını uzlaştırarak ekonomik gelişmeyi hızlandırmak istemişlerdir. Ama bu çabalar Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine sonuçsuz kalmışlardır. Atatürk'ün de Kurtuluş Savaşı sırasında belirttiği gibi, böyle stratejik bir konumu olan sanayileşmemiş bir İmparatorluğun böyle bir dünya savaşında tarafsız kalması olanaksızdır. Yeterli ve sürekli bir silah arzı olmayan, yani tarafsızlığını silahla savunma kapasitesine sahip olmayan, stratejik öneme sahip bir ülke, tarafsız kalmaya çalışsa bile, sonunda, taraflardan biri tarafından işgale uğrayacaktır. O nedenle bu tür ülkeler bir taraf seçmeye zorlanmaktadırlar. İttihatçılar da kendi içlerindeki farklı görüşlere karşın, biraz da emrivakiyle, Almanya'nın yanında savaşa girmişler ve böylece savaşı kaybeden taraf içinde yer almışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun savaştan yenilgiyle çıkması, Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuş sürecini başlatmıştır. Savaş sonrasında yapılan mütareke ve daha sonrasında barış görüşmeleri, durumun vehametini tüm çıplaklığıyla ortaya koymuştu. Bu durum çok aktif bir İkinci Meşrutiyet dönemi yaşamış, milliyetçi düşüncelerin geliştiği bir ülke-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rahtev.org

nin aydınlarının kolayca kabul edebileceği bir sonuç değildi. Toplum içinde değişik odaklarda bir çözüm arayışı, bir direniş örgütlenmesi çabası başlamıştı. Bilindiği gibi sonunda, bu çok odaklı direniş Mustafa Kemal'in önderliğinde bir Kurtuluş Savaşı'na dönüştü. Kitabın üçüncü yazısından sonra gelen dört yazısı, Mustafa Kemal'in önderliğinin belirginlik kazanmasına kadar yaşanan arayışların göreli olarak daha az bilinen yönleri üzerinde duruyor.

Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilmiş olarak çıktığında, uzun yıllardır iktidarda bulunan İttihat ve Terakki toplumun her yöresinde ve her kesiminde örgütlenmişti ve güçlü bir toplumsal ilişkiler ağına sahipti. Bir bakıma, eğer bir direniş örgütlenecekse bu ilişkiler ağından yararlanması kaçınılmazdı. Ama savaş yenilgisi sonrasında İttihat ve Terakki'nin üç önderi Talât, Enver ve Cemal paşalar Almanya'ya gitmişti; İttihat ve Terakki'nin liderliği artık yurt dışındaydı. Oradan bir direnişi örgütlemeye çalışıyordu. Öte yandan Mustafa Kemal Anadolu'ya geçerek kendi önderliğinde bir ulusal direniş örgütleme uğraşı içine girmişti. İttihat ve Terakki mensupları çoğunlukla Mustafa Kemal'in örgütlediği direniş içinde yer almakla birlikte eski liderliklerine sadakati de terketmekte zorlanıyorlardı. Mustafa Kemal ise bir yandan hareketinin meşruiyetini sağlayabilmek ve İttihatçılar dışındaki kesimlerin desteğini yanına alabilmek için onlardan uzak durmak durumundaydı, ayrıca hem İttihatçıların yönetimini doğru bulmuyor, hem de kendisinin iktidar vizyonu bunu gerektiriyordu. Bu nedenlerle Anadolu direnişi İttihatçılarla hem birlikte olmayı, hem de ayrılığı korumayı gerçekleştirebilmeliydi. Böyle bıçak sırtında yürütülmek durumunda olan bir stratejinin Mustafa Kemal'le eski İttihatçı önderler arasında bir ön anlaşmaya dayanıp dayanmadığı hep ilgi konusu olmuştur.

Kitabın dördüncü yazısı "Kurtuluş Savaşı'nda Talât Paşa ile Mustafa Kemal'in Mektuplaşmaları" üzerinde durarak bu soruya yanıt arıyor. Bu mektuplaşmanın kuryeliğini yapan Asım Süreyya İloğlu'nun bize verdiği bu mektuplar, ilişkinin varlığı ve iki önderin ilişki kurma stratejilerine açıklık kazandırması bakımından önemlidir. Kita-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://raptey.org

bın "La Haye Türk Haber (İstihbarat) Bürosu'nun Bir Bildirisi ve Bir Yazısı" adlı beşinci yazısı, yine Asım Süreyya İloğlu'nun bize verdiği belgelerden kaynaklandı. Kurtuluş Savaşı'nın başlangıç safhasında İttihatçıların Avrupa'daki örgütlenmesi hakkında bölük pörçük olan bilgileri bir ölçüde tamamlıyor.

Kuşkusuz Türkiye'nin yaşadığı Kurtuluş Savaşı deneyimi, bir ülkenin yaşayabileceği en dramatik olgulardan biridir. Türkiye'de bu olgu genellikle Mustafa Kemal'in ünlü *Nutuk*'u verildikten sonra onun direniş güzergâhından, onun liderliğini merkez alarak anlatılmaktadır. Oysa silahlı direniş Yunan ordusunun İzmir'e çıkmasıyla başlamıştır. Ege'de kısa sürede silahlı direniş cepheleri kurulmuştur. Ege merkezli bir direniş öyküsünün nasıl kurgulanabileceği bizim ilgimizi hep çekmiştir. Bu konuda oldukça şanslı olduğumuzu söyleyebiliriz. Önce Atatürk'ün 100. Doğum Yılı'nda düzenlenen bir toplantı için, bu kitapta altıncı yazı olarak yer alan "Bölgesel Kurtuluş Savaşı'ndan Ulusal Kurtuluş Savaşı'na" bildirisini hazırlamıştık. Bundan sonra Ege direnişinin iki önemli belgesi elimize geçti. Tanınmış politikacılarımızdan Ahmet Tahtakılıç bir gün bizi arayarak babası İbrahim Tahtakılıç'tan kendisine intikâl eden Alaşehir-Uşak Heyet-i Merkeziyesi'nin Karar Defteri'ni bizim yayına hazırlamamızı istedi. Biz de bir yandan bu defterin yeni harflere çevrimini sağlarken, bu defterin sağladığı bilgileri merkeze alarak Ege direnişi merkezli bir öykü kurduk.[2] Bu kitabı tamamladığımızda artık Ege direnişi üzerinde yeni bir çalışma yapmayı düşünmüyorduk. Ama İstanbul'da yapılacak bir müzayedenin kataloğunda *Aydın Cenûb Mıntıkası Heyet-i Merkeziyyesi'nin Kongre Mukarrerâtıyle Nizamnâmelerini Mübeyyin Risâle'nin* satıldığını gördük; bu risâleyi British Museum'un aldığını saptadık. Seyfettin Özege Kataloğu'nda da adı bulunmayan bu nadir risâlenin fotokopisini getirtince onu da yayımlamayı istedik; bu da kitabın yedinci yazısını oluşturdu. Üç ayrı çalışmada Ege merkezli direniş öyküsünü kurunca, anlatımın Mustafa Kemal'in güzergâhını esas alan anlatıya gö-

2 İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://raptev.org

re farkı çok daha açık hale geldi; başlangıçta bölgesel direniş eksenli gelişen bir hareketin, bir iktidar vizyonunun bulunmayışı dolayısıyla, onun ulusal Kurtuluş Savaşı'na dönüşmesini sağlayamadığını ortaya koydu. Kurtuluş Savaşı'nın öyküsü nereden başlanarak kurulursa kurulsun, yapılabilecek yorum değişmiyordu.

Türkiye'de direniş örgütlenirken ve Kurtuluş Savaşı sürerken, Birinci Dünya Savaşı sırasında Avrupa'ya eğitime gitmiş ve Avrupa'da Türk Yurtları halinde örgütlenmiş bulunan gençler, Avrupa'da Türklerin haklarını savunmak için aktif olarak tanıtım faaliyetlerine girmişlerdir. Belki de bundan daha ilginç olan, bu gençlerin, kurtuluş sonrası için projeler geliştirmiş olmalarıdır. Kurtuluş sonrası için kalkınma politikaları geliştiren gençlerin belki de başta geleni A. Şerif Önay olmuştur. İlhan Tekeli 1975 sonrasında üniversiteden uzaklaştırıldığında Ankara Belediye Başkanı Vedat Dalokay'a danışmanlık yaparken, o yıllarda Ankara'nın hava kirliliğine çözüm arandığı sırada, Belediye'ye çok iyi giyinmiş yaşlı bir adam başvurdu. Kalorifer kazanlarının yakılmasıyla ilgili önerilerini anlattı. Bu vesileyle başlayan konuşma sonunda, A. Şerif Önay'ın ilk sanayi planını hazırlayan Türk uzmanların başı olduğu anlaşıldı. Bunun üzerine A. Şerif Önay'la dostluğumuz gelişti. Onun sağladığı belgelerden yararlanarak bu kitabın sekizinci yazısı olan "Kurtuluş Savaşı Sırasında, Avrupa'daki Bir Türk Gencinin (A. Şerif Önay'ın) Kalkınma Sorunlarıyla İlgili Çalışmaları" yazıldı.

Kitabın dokuzuncu yazısı "(Kör) Ali İhsan (İloğlu) Bey ve Temsil-i Meslekî Programı" başlığını taşıyor. (Kör) Ali İhsan Bey daha önce sözünü ettiğimiz Asım Süreyya İloğlu'nun ağabeyidir. (Kör) Ali İhsan Bey İttihat ve Terakki içinde Kara Kemal Bey'e, Vasıf Bey'e, Memduh Şevket Esendal'a yakındır. İttihat ve Terakki içinde esnaf kesimini örgütlemekte ve çıkarlarını korumaktadırlar. Bu grubun ideologluğunu (Kör) Ali İhsan Bey yüklenmiştir; Ziya Gökalp çizgisi dışında materyalist bir ideolojik çizgiyi savunmaktadır. Meclisin toplanmasından sonra Ankara'ya gelen Ali İhsan Bey, sol İttihatçılar arasında Meslekî Temsil Programı'nı savunmaya başlamıştı. Bu programdan değişik yazılarda söz edilmesine karşın, Cumhuriyet'in "Halkçılık" ilkesinin yo-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://kantay.org

rumlanması bakımından özel bir öneme sahip olan bu program bilinmiyordu. Asım Süreyya Bey'in bize sağladığı belgelere dayanarak bu yazıyı hazırladık. Böylece Cumhuriyet öncesinde Ankara'da yaşanan fikir karşıtlıklarının bir yönüne açıklık gelmiş oldu.

Bu bölümün onuncu yazısının öyküsünü ayrıca yazmak gerekmiyor. Çünkü "Türkiye'de Bir Aydın Hareketi: Kadro" başlığını taşıyor. Cumhuriyetin Köktenci Modernite Projesi'ne sosyalist bir renk kazandırmak istenilen bu hareketin öyküsü oldukça iyi biliniyor. Bu öykü son yıllarda değişik yazarlarca pek çok kez yazıldı. Bu yazıda *Kadro*'nun yazılarının bir içerik analizi yapılarak *Kadro* hakkında geliştirilecek yorumlara niceliksel veri sağlanıyor, bunlar yardımıyla Kadrocular'ın kendi aralarındaki ideolojik iç farklılaşmaya ışık tutulmaya çalışılıyor.

İkinci kitapta bulunan on yazı Birinci ve İkinci Dünya Savaşı arasındaki ekonomik olayları kapsıyor; hemen hepsinde ulusalcı bir ekonomik gelişme için yol arayışı teması hakim. Kapitalist merkezin bunalım içinde olduğu, dolayısıyla çevre ülkelerde denetiminin zayıfladığı bir döneme rastladığı için de bu daha çok içe dönük sanayileşme arayışları, uygulanma olanağını buluyorlar.

Kitabın "Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'ndaki Ekonomik Düzenlemeleri İçinde İaşe Nezareti ve Kara Kemal Bey'in Yeri" adlı birinci yazısı da, Asım Süreyya İloğlu'nun bize verdiği, Kara Kemal Bey tarafından hazırlanan İaşe Nezareti'nin faaliyetleri hakkındaki not üzerine yazıldı. İttihat ve Terakki yönetiminin en çok suçlandığı konulardan biri, savaş sırasındaki yolsuzluklar olmuştur. Bunun en simgeleşmiş ifadesi vagon ticaretidir. Ulaşım sisteminin yeterince gelişmediği sanayileşmemiş bir ülkede, savaş ekonomisini hiç yakınmaya meydan vermeyecek biçimde yönetmek adeta olanaksızdır; kaçınılmaz olarak sıkıntılar yaşanacaktır. Bunun ötesinde, İttihat ve Terakki içinde, savaşı, ekonomide Türk unsurun ekonomik payını artırmak için bir fırsat olarak gören ve gücünü Talât Paşa'dan alan Kara Kemal, Memduh Şevket Esendal gibi esnaf kesimini örgütleyen bir odağın bulunması yakınmalarını daha da artırıyordu. Kuşkusuz bu ko-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantav.org

şullarda salt yakınmalara dayanarak bir savaş ekonomisinin başarı derecesi hakkında bir yargıya varmak olanaksızdır. Yapılabilecek olan, olup biteni anlamaya çalışmaktır. Bu bakımdan, savaş ekonomisi yönetiminin temel aktörlerinden biri olan Kara Kemal'in verdiği bu bilgiler çok önemlidir.

Bu kitabın ikinci yazısı "1923 Yılında İstanbul'un İktisadi Durumu ve İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası İktisat Komisyonu Raporu" başlığını taşıyor. Kurtuluş Savaşı sonrasında ve Ankara'nın başkentliğinin ilanından sonra İstanbul ekonomisinin ne durumda olduğunu ve nasıl geliştirilebileceğini saptamak için oluşturulan komisyonun başkanlığını ünlü Maliye Nazırı Cavit Bey'in yapmış olması Raporu daha ilginç yapıyor. Rapor, Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı sonrasındaki ekonomik durumunu göstermek bakımından çok öğreticidir. Ama onun ötesinde savaşlar ve işgaller sonrasında nüfusunu ve işlevlerini büyük ölçüde kaybetmiş bir kentin yeni duruma uyum sağlama sürecinin ne olabileceğine de açıklık getirmektedir.

Kurtuluş Savaşı'ndan çıkmış olan Türkiye'nin ekonomisini yeniden kurması için gerekli olan yalnız kapital değildi, belki ondan da daha önemlisi sağlıklı emek gücüydü. Savaştan büyük nüfus kaybıyla çıkılmıştı. Ayrıca sağ kalmış nüfusun bir kesiminin, savaşın getirdiği yaralanmalar, sakatlıklar dolayısıyla bir işte verimli çalışma gücü sınırlıydı. Belki bundan da önemli olanı, nüfusun çok büyük kısmının sıtma hastalığının etkisi altında bulunmasıydı. Bu nedenle Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki sıtma mücadelesi çok önemli bir ekonomik sorun niteliğini taşıyordu. Bu nedenle Cumhuriyet'in bir başarı öyküsü olan sıtma mücadelesi ilgimizi çekiyordu. Hemen Kurtuluş Savaşı sonrasında başlayan mücadelenin yürütülme biçimi bilimsel temelli ve modernist çizgide olmuştur. Bu öykü, "Türkiye'de Sıtma Mücadelesinin Tarihi" adıyla kitabın üçüncü yazısı olarak yer aldı.

Kurtuluş Savaşı'ndan çıkan Türkiye, ekonomisini daha çok piyasa koşullarında canlandırmak için çalışmıştır. 1929'da tüm dünyada yaşanmaya başlayan büyük ekonomik bunalım sonrasında devletçiliği benimsemiş ve devlet eliyle sanayileşmesini gerçekleştirmek için Birin-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://cantev.org

ci Sanayi Planı'nı geliştirerek uygulamaya koymuştur; genellikle bilinen öykü budur. Oysa Türkiye, daha ekonomik kriz yaşanmaya başlamadan Şakir Kesebir'in iktisat vekilliği döneminde bir ekonomik gelişme planı hazırlamıştır. "Devletçilik Öncesinde Sanayi Politika Arayışları, Dünya İktisadi Buhranı Öncesinde Cumhuriyet'in İlk Plan Yapma Deneyi" adlı dördüncü yazı bu planı tanıtıyor ve Türkiye'nin izlediği ekonomik politikaları değerlendirmek bakımından anlamı üzerinde duruyor.

Daha İttihat ve Terakki döneminde başlayan ulusal ekonomi arayışlarının kuşkusuz en kritik aşamalarından biri, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın kuruluşu olmuştur. Cumhuriyet yönetimi 1926'dan itibaren bir merkez bankası kurma arayışına girmiş, ama bunun bir sonuca ulaşması için Ekonomik Buhran'ın yaşanmaya başlaması gerekmiştir. Bu bankanın oluşumu sırasında, değişik grupları temsil eden projeler arasında çetin bir yarışma yaşanmıştır. "TC Merkez Bankası" adlı beşinci yazı, bu öyküyü anlatırken Cumhuriyet'in iktidar bloku içindeki farklılaşmayı da açığa çıkarmış oluyor.

Kitabın altıncı yazısı, Türkiye'de devletçiliğin ve sanayileşmenin başlatıcısı olan Birinci Sanayi Planı'nı ele alıyor. Bu plan belki de Türkiye'nin tam olarak uygulayabildiği tek plandır. Türkiye'deki ekonomi tarih yazını, genellikle, bu planın Sovyet uzmanlarınca hazırlandığı üzerinde durarak İktisat Vekaleti'ndeki Türk uzmanlarının katkısını ihmal etmiştir. Oysa, bu dönemde Sanayi Umum Müdürü A. Şerif Önay'dır. Önay daha 1924'te Kazım Karabekir'in isteği üzerine bir sanayi programı hazırlamıştır. Kitabın "Birinci Sanayi Planı'nın Hazırlanışında Sovyet Uzmanlarının Rolü" adlı altıncı yazısı bu planın öyküsünü Türk uzmanları dışlamadan anlatmaya çalışıyor.

Bu kitabın, "Türkiye'de Devletçi İktisat Politikasına Geçişin Ekonomik Nedenleri: 'Devletçilik Deneyiminin Ege Bölgesi'nde Çeşitlenmesi'" adlı yedinci ve "Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları: Modernleşme Çabaları" adlı sekizinci yazıları, Türkiye'nin köktenci modernite döneminde tarımda izlediği politikalar üzerinde duruyor. Kuşkusuz, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye ekonomisine hakim olan

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://tanpey.org

tarımdır. Bu nedenle tarımsal üretim teknolojisinde sağlanacak gelişmeler ekonominin büyümesini hızlandıracaktır. Nitekim Cumhuriyet yönetimi ilk yıllarında tarımsal teknolojinin gelişmesi için çok önemli adımlar atmışlardır. Ama önce yaşanan dünya ekonomik bunalımı, daha sonra İkinci Dünya Savaşı koşulları bu çabalardan yeterince sonuç alınmasını zorlaştırmıştır. Cumhuriyet'in tarım alanındaki çabaları, Türkiye ekonomi tarihi yazınına da yeterince yansımamıştır. Dikkatler hep sanayileşme üzerinde yoğunlaştığı için, tarımda yapılanlar geri planda kalmıştır. Bu iki yazı bu eksikliği gidermeyi amaçlıyor.

Kitabın dokuzuncu yazısı "İkinci Dünya Savaşı Sırasında Hazırlanan 'Savaş Sonrası Kalkınma Plan ve Programları...'" başlığını taşıyor. Dünyanın hemen hemen tümünde, İkinci Dünya Savaşı sırasında, bir yandan savaş sürerken, öte yandan savaş sonrasındaki düzenin ne olacağına ilişkin çalışmalar yapılmıştır. Türkiye de savaş öncesindeki planlama deneyimlerinin de etkisiyle çok yönlü planlama çalışmalarına girmiştir. Bu çalışmaların yönlendiricisi Kadro Hareketi'nin ideologu Şevket Süreyya olmuştur. Şevket Süreyya, Türkiye'nin savaş öncesi sanayileşme çabalarını bir adım daha öteye götürecek, ağır sanayiye öncelik veren İvedili Sanayileşme Programı'nı ve bunun paralelinde diğer sektörlerde gerçekleştirilmesi gereken gelişmeleri de içeren kapsamlı bir planlama çalışmasını tamamlamıştı. İkinci Dünya Savaşı sonrasında değişen dünya konjonktürü içinde, bu planlar uygulamaya geçmediği gibi yayımlanmamıştı da. Şevket Süreyya'nın bize verdiği bu plan dokümanlarını yorumlayarak yayımladık. Bunlar Türkiye'deki yönetimin savaş sonrası için sahip olduğu vizyonu ortaya koyuyor. Bir anlamda savaş sonrasında gerçekte yaşananların karşılaştırılabileceği bir çerçeve oluşturuyor.

Bu kitabın son yazısı "Savaşmayan Ülkenin Savaş Ekonomisi: Üretimden Tüketime Pamuklu Dokuma" adını taşıyor. Bu kitap Birinci Dünya Savaşı ekonomisiyle başlarken, İkinci Dünya Savaşı ekonomisiyle sonuçlanıyor. Ama ikisi arasında bir karşılaştırma yapmak doğru olmaz. Çünkü bu son yazı yalnız dokuma sektöründe yaşanan sıkıntıları ve onu aşmak için alınan önlemleri ayrıntılı olarak inceliyor.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi | https://cantev.org

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'na girmiyor, ama bir savaş ekonomisi yaşıyor. Büyük bir iş gücünü üretimden çekerek büyük bir orduyu besliyor. Ayrıca ekonomisi dışa karşı zorunlu olarak kapanıyor. Ekonomi adeta bir laboratuvar deneyine sokularak yeni koşullara uyum sağlaması istenilmektedir. Bu gözlenmesi çok ilginç bir durumdur. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı ekonomisinin bu bakımdan yeterince incelendiği söylenemez. Bu yazı böyle bir deneyin sadece bir yönünü ortaya koyuyor.

Üçüncü kitabı oluşturan onbir yazı Türkiye'nin modernite tarihinde bir yandan imar (kalkınma) kavramının nasıl geliştiği üzerinde duruyor, öte yandan bununla yakından ilgili olan altyapı ve teknoloji gelişmelerini ele alıyor.

İlk iki yazı daha çok imar kavramının gelişmesini kavramamız bakımından önem kazanıyor. Birinci yazı Miralay Mustafa Celâdettin Bey'in "Bir Eyaletin Islah ve İmarı Hakkında Mükâleme" adlı risâlesini bulmamız üzerine yazılmıştır. Daha önce de söz ettiğimiz üzere, bizim işbirliğimiz Türkiye'nin 1960'lardaki planlama deneyimi üzerindeki bir kitap dolayısıyla başlamıştı. Türkiye'de planlama ve kalkınma tarihi konusu, çalışmalarımızda hep merkezi konumunu korumuştur. Bu konuda belki ilginç bir risâleye rastlarız diye Seyfettin Özege'nin *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*'nu karıştırırken böyle bir risâle ismine rastlamıştık. Ama tüm uğraşlarımıza karşın bu risâleye ulaşamıyorduk. Nihayet Dr. Hidayet Nuhoğlu bu risâleye ulaşabildi. Çok az sayıda basılmış risâle bir tek kütüphanede kalmıştı. Risâle beklediğimizden de ilginçti. 20. yüzyılın başında Irak'ın kalkınmasına toplumdaki değişik nesilden, değişik konumdaki yöneticilerin nasıl baktıklarını karşılıklı konuşmalar halinde veriyordu. Kuşkusuz bu hem zihniyet tarihi, hem de bölge planlama tarihimiz bakımından değerli bir belgeydi. Onun yeni yazıya çevirisini yayımlamaya karar verdik. Ayrıca, bu risâle için yazdığımız yazıda da imar kavramının Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gelişmesini irdeleyerek bu risâledeki imar anlayışının hangi gelişme aşamasına tekabül ettiğini göstermeye çalıştık.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Osmanlı modernleşmesi içinde Yeniçeriliğin ortadan kaldırılması, yönetim sisteminin ve yöneticilerin yetiştirilmesinde kökten değişikliklerin yapılmasını başlatmak bakımından çok belirleyici bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönüşümün ilginç bir örneği mimarlık alanında yaşanmıştır. Mimarlar Ocağı kapanınca yapı yapımının denetlenmesine ilişkin düzen de değişmek durumunda kalmıştır. Bu dönüşümü incelerken bina ruhsatlarının verilmesine ilişkin ilk yasal düzenlemelerin hangi tarihte yapıldığını ve ilk uygulamanın hangi tarihte olduğunu araştırıyorduk. Bu konuda 28 Aralık 1860 tarihli Nüfus ve Emlâke Dair Talimname'de bir düzenleme olduğunu okuyunca bunu bularak incelemeye çalıştık. Bunu bulduğumuzda söz konusu talimnamenin Osmanlı modernleşmesini anlamak bakımından çok önemli hükümler içerdiğini görerek çeviri yazımını yayımlamaya karar verdik. Bu kitabın "28 Aralık 1860 Tarihli Tahrir-i Nüfus ve Emlâke Dair Talimname'nin Osmanlı Modernite Projesi Açısından Okunması Üzerine" adlı ikinci yazısı bu belgeyi tanıtmak için yazıldı.

Bu talimname, Osmanlı İmparatorluğu'nun, nüfusa yaklaşımında, vergiler, gayrimenkul mülkiyeti ve bina yapımının denetlenmesine ilişkin olarak klasik dönemdekinden ayrılmasının pek çok öğesinin ilk işaretlerini farklılaşmamış bir biçimde içermektedir. Bu ancak modernleşmenin yeni kökleşmeye başladığı 1860 gibi bir yılda yapılabilecek bir düzenlemedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik döneminde de tahrirler (sayımlar) yapılmaktadır. Bu tahrirlerin amacı vergilendirmedir, sadece vergi mükellefi erkek nüfus sayılmaktaydı. Oysa 1860 nüfus sayımı ilk kez kadın erkek tüm nüfusun sayılması ve onlara bir nüfus tezkeresi verilmesini öngörmektedir. Artık Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayanlar mülkün bir parçası olarak değil, bir birey olarak görülmeye başlamakta, bireyle devletin ilişkisi yeni esaslara göre düzenlenmektedir. Kuşkusuz bu değişmeler birinci yazıda üzerinde durulan imar anlayışında Sultanın mülkünün şenlendirilmesinden, mülkü ve milleti ihya etmek anlayışına geçilmesiyle yakından ilişkilidir. Modernite projesinde alınan yol, sadece bireyleşme konusunda değil, onun mülküne (emlâkine) yaklaşımda da kendini göstermektedir; emlâkinin

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://tanzimat.org

adresi belirlenmekte, değeri tahmin edilmekte, müsadere dışı kılınmakta, serveti ve gelirine göre bireysel olarak vergilendirilmektedir.

Üçüncü kitabın üçüncü yazısı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ondokuzuncu Yüzyılda Araba Teknolojisinde ve Karayolu Yapımındaki Gelişmeler" başlığını taşıyor. Bir ülkede modernleşmenin, kapitalistleşmenin gerçekleşmesi için ulaşım altyapısının ve kapasitesinin gelişmesi gerekir. Bu gelişme olmadan modernleşmeden, ülkenin kalkınmasından söz edilemez. Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıldaki dönüşümünü inceleyenler, genellikle yabancı sermaye eliyle yapılan demiryolları üzerinde durmuşlardır. Bu çözümlemelerde de demiryollarının geliştirici etkilerinden çok, Osmanlı İmparatorluğu'nu yarı sömürgeleştirici, etki alanlarına ayırıcı yönleri ön plana geçmiştir. Oysa, tamamen yerli yönetimsel girişimlerle gerçekleştirilen Osmanlı modernleşmesini ülke mekânında yaygınlaştırmak, hattâ demiryollarının etkisini dar güzergâhların ötesine taşımak bakımından çok önemli rolü olan karayolu gelişmesi, yeterli bir inceleme konusu olmamıştır. Karayollarındaki gelişmenin ülke içindeki teknolojinin gelişmesini başlatmak bakımından da önemli bir rolü vardı. Asıl ilginç olan, uzun mesafe taşımacılığında, Türklerin Anadolu'ya gelmesinden sonra deve kervanlarının arabayı ekonomik olmaktan çıkarması ve 19. yüzyılın ortalarına kadar Anadolu'da kağnı dışında araba bulunmuyor olmasıydı. Araba Anadolu'da bu dönemden sonra yeniden kullanılmaya başladı. Araba teknolojisi ve karayolları gelişimi birbirini etkileyerek Osmanlı modernleşmesine katkıda bulundu. Bu konu uzun süredir ilgimizi çekiyor ve dağınık bilgileri bir araya getirerek bu gelişmenin genel bir tablosunu ortaya koymak istiyorduk. IRCICA'nın toplantısı bize bu fırsatı verdi. Kuşkusuz bu konuda daha derinliğine araştırmalar yapmak gerekiyor.

Bundan sonra yer alan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Nafia Programları ve Teknoloji Gelişimi Üzerine" adlı dördüncü yazıda, üçüncü yazıda yer alan araba ve karayolu teknolojisi gelişmesine, tarımsal üretim, sanayi üretimi, haberleşme ve demiryolu teknolojisindeki gelişmeler ekleniyor. Böylece 19. yüzyılda Osmanlı toplumundaki teknolojik gelişmenin çapı hakkında bir ölçü

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi: https://raptiye.org

oluşturulmaya çalışılıyor. Tabii ki, teknolojik değişmenin çapı, Osmanlı modernitesinin doğru değerlendirilmesi bakımından önem taşıyor. Kuşkusuz bu gelişmelerin çapı Osmanlı modernitesinin utangaç olarak adlandırılmasını haklı çıkarıyor. Ama Osmanlı tarihinin yükselme, duraklama ve çöküş dönemi anlayışı içinde ele alınmasının, 19. yüzyıl konusundaki yargılarda yarattığı sapmaları düzeltmek açısından da yararlı olacağını düşünüyoruz.

Bu yazının ikinci yarısında ele alınan Umur-u Nafia programları, kanımızca Osmanlı modernitesinin anlaşılması bakımından özel bir önem taşıyor. Daha önce de değindiğimiz üzere planlama tarihi, bizim çalışmalarımızda merkezi bir konum almaktadır. Celal Dincer'in *Belgeler*'de yayımladığı, Hasan Fehmi Paşa'nın Anadolu Bayındırlık İşlerine Dair Lâyiha'sını[3] gördüğümüzde çok etkilendik. Bu layiha 1882 yılında sunulmuştu. Bu bir Osmanlı projesiydi. Osmanlı İmparatorluğu'nda daha sonraki yıllarda gerçekleştirilen Bağdat Demiryolu gibi projeler bunun içinde yer alıyordu. Böyle bir belgenin varlığı, artık Bağdat Demiryolu'nu salt bir Alman sermayesinin bir projesi olarak açıklamak olanağını ortadan kaldırıyordu; bu demiryolunun Osmanlı ve Alman projelerinin üst üste gelmesiyle gerçekleşebildiğini ortaya koyuyordu. Bizim planlama tarihimiz bakımından da ilk devlet planı diye adlandırılabilecek bir belgeydi. O dönemde devletin ekonomik yatırımlarla doğrudan ilgilenmediği, sadece altyapı projelerini yönlendirmeye çalıştığı düşünülürse, devletin kalkınma konusunda yapabileceği hemen hemen her şeyi kapsıyordu. Aslında devletin gelecekteki altyapı şebekeleri konusunda böyle bir projenin hazırlanması modernite projesinin önemli ölçüde kök saldığını da gösteriyordu. Yani devlet, akılcı bir planlama yöntemini uygulamaya başlıyordu.

Bunun üzerine başka Umur-u Nafia Programlarını araştırmaya başladık. Hasan Fehmi Paşa'nın programının dışında üç başka programa ulaştık. Bunlardan ikincisi, 1908 yılında Noradunkyan'ın Nafia Nazırlığı döneminde hazırlanmıştı. İttihat ve Terakki döneminde uygu-

3 Celal Dincer, "Osmanlı Vezirlerinden Hasan Fehmi Paşa'nın Anadolu Bayındırlık İşlerine Dair Hazırladığı Layiha", *Belgeler*, cilt V-VII, sayı 9-12, 1968-1971, ss. 193-243.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantev.org

lamalara yol göstermişti. Üçüncüsü ise, 1923 yılında Cumhuriyet'in ilanından önce Fevzi Bey'in Nafia Vekilliği döneminde hazırlanmıştı. Bu programın hazırlandığı dönemde Ankara henüz başkent olarak ilan edilmemişti. Bu program, eğer Ankara başkent olmasaydı, Cumhuriyet'in altyapısının nasıl gelişebileceği konusunda önemli ipuçları vermektedir. Bir dördüncü Umur-u Nafia Programı 1929 yılında Recep Peker'in Nafia Vekilliği döneminde hazırlandı. Bu program bir anlamda Cumhuriyet'in esas altyapı programını oluşturmaktadır. Biz tüm araştırmalarımıza rağmen henüz bu dördüncü programa ulaşamadık. 1908 ve 1923 Umur-u Nafia Programları hakkındaki yazılarımız ise bu kitabın beşinci ve altıncı yazılarını oluşturuyor.

Yedinci ve sekizinci yazılarda köktenci modernite döneminde ülkeyi demir ağlarla örmek isteyen Cumhuriyet'in iki farklı yaklaşımı ele alınmaktadır. Yedinci yazı, 1922-1923 arasında Doğu'da kurulacak geniş demiryolu ağı için verilen Chester imtiyazını ele alıyor. "1922-1923 Yılları Türkiye'sinde Bir Yabancı Sermaye Girişimi: Chester Demiryolu Projesi" başlıklı bu yazı, her demiryolu projesi üzerindeki dış ilişkilerin karmaşıklığını göstermesi bakımından ilginç bir örnek oluşturuyor. Doğu Anadolu'nun gelişmesinde çok önemli rol oynayabilecek bir projenin neden uygulanamadığının anlaşılmasına yardımcı oluyor. Sekizinci yazı ise, Cumhuriyet'in 75. yılı kutlamaları için düzenlenen Bilanço 1923-1988: Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi için hazırlandı. "Cumhuriyet'in Demiryolu Politikalarının Oluşumu ve Uygulanması"nın hangi koşullarda gerçekleştiği ve başarabildiklerinin sınırlarının neler olduğunu ortaya koymaya çalışıyor.

Kitabın dokuzuncu ve onuncu yazısı karayolu gelişmelerine ayrılmış bulunuyor. *Cahit Talas'a Armağan* kitabında yer alan "Karayollarının Gelişmesi Üzerine Uluslararası Bir Karşılaştırma Çerçevesi" yazısı, gerçekte onuncu yazıya bir hazırlık yapmış oluyor. Kitapta yer alan onuncu yazı daha önce hiçbir yerde yayımlanmadı. Yıllarca önce hazırlanmıştı, uzun olduğu için bekledi. Türkiye'de özellikle Cumhuriyet dönemindeki karayollarının gelişmesinin tarihini veriyor. Ama

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi: https://rantev.org

yazı ağırlıkla, Türkiye Cumhuriyeti Karayolları Genel Müdürlüğü'nün kuruluş yıllarındaki dünyaya örnek olmuş olan başarılı deneyimi üzerinde duruyor. Böyle bir başarının nasıl bir yaklaşım sonrasında doğduğu ayrıntılı bir biçimde ele alınmaktadır. Onbirinci yazı, "Türkiye'de Ulaştırmanın Gelişimi", Cumhuriyet döneminde ulaştırma hizmetlerinin çok yönlü gelişmesinin genel bir değerlendirmesini yapıyor.

Kitabın, "Türkiye'de Büyük İnşaat Müteahhitlerinin Doğuşunda Cumhuriyetin Bayındırlık ve Demiryolu Programlarının Etkisi" adlı onikinci ve son yazısı, Türkiye'nin modernleşmesinde altyapı gelişmelerinin ulusal burjuvazinin doğmasındaki rolünü ele alıyor. Türkiye ekonomisine ilişkin kitaplar çoğunlukla altyapı gelişmelerinin ekonomik faaliyetlere katkısı üzerinde durmuşlar, sermaye birikimi ve büyük girişimcinin doğuşundaki rolünü görmezden gelmişlerdir. Ulusal müteşebbisin doğuşunu daha çok ticaret ve sanayi alanlarında aramışlardır. Oysa büyük altyapı projeleri, ulusal büyük girişimcinin doğuşu için çok daha elverişli fırsatlar yaratmaktadır. Türkiye'de de böyle olmuştur. Bu son yazı bu olguya dikkat çekiyor ve bir anlamda da Türkiye'nin müteahhitlik tarihinin, yazıcısını beklediğinin haberini veriyor.

Çeşitli kitap ve dergilerde, değişik tarihlerde yayınlanmış olan makalelerimizi belli çerçeveler içinde toplama fikrini bize Fahri Aral önerdi. Bu düşünceyi Sn. Prof.Dr. Mete Tunçay da destekledi ve yayınevinin yayın kurulu da onaylayarak, yayın programına aldı.

Fahri Aral ve Hülya Hatipoğlu büyük bir gayretle metinleri defalarca gözden geçirdi. Erol Şadi Erdinç de dizin çalışmasını yaparken metni son kez okudu. Bu çalışmalar, makalelerle ilgili materyalleri, düzenli bir şekilde muhafaza etmemiş olmamızın yarattığı sorunların aşılmasını sağladı. Ayrıca, Fahri Aral makalelerin görsel malzemeyele zenginleşmesini sağladı.

Bu projenin gerçekleşmesini sağlamış olan başta İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları olmak üzere yukarıda adı geçenlere sonsuz teşekkürlerimizi sunarız.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://tantey.org

İlhan Tekeli - Selim İlkin

1

İttihat ve Terakki Hareketinin Oluşumunda Selânik'in Toplumsal Yapısının Belirleyiciliği

İLHAN TEKELİ - SELİM İLKİN

1908 hareketinin sınıfsal dayanaklarını ve örgütlenme biçimini araştırarak bu hareketin başarıya ulaşma nedenlerini ortaya koymadan önce, hangi harekete İttihat ve Terakki denildiğinin belirlenmesinde yarar vardır. 1889'dan 1908'e kadar geçen dönemde, II. Abdülhamid'in despotik yönetimine karşı olan ve 1876 Anayasası'nın yeniden uygulamaya konulmasını amaçlayan, çoğunlukla Müslüman-Türklerin hâkim olduğu, fakat birbirleriyle güçlü ilişkiler kuramamış çok sayıda hareket olmuştur. Bu hareketlerin tümü "Genç Türk" ya da "İttihat ve Terakki" hareketleridir.

II. Abdülhamid'in I. Meşrutiyet'i sona erdirmesinden on yıl kadar sonra, Abdülhamid yönetimine karşı İstanbul'un üniversite çevrelerinden başlayarak Paris ve diğer bazı Avrupa başkentleri ile, İmparatorluktan yeni ayrılmış ya da bağlantıları zayıflamış Mısır, Bulgaristan ve Romanya'daki eyaletlerde çok merkezli bir Genç Türk hareketi oluşmuştur.[1] Bu hareket İmparatorluk dışında açık, içinde ise gizli ola-

1 I. Meşrutiyet'in işlerlikten kaldırılmasından sonra II. Abdülhamid düzeninin Meşrutiyet isteyen gruplar üstünde artan baskısı sonucu, bu gruplar bir yandan ülke dışına çıkarak, açıkça, öte yandan İmparatorluk içinde gizli örgütler kurarak mücadele ettiler. 1889 yılında "Tıbbiye-i As-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

rak örgütlenmiştir. Eylemlerini, esas olarak dışta yaptığı yayınlarla sürdürmektedir. Sınıfsal dayanaklarındaki farklılıklara karşın hareke-

---

keriye" okulundaki öğrenciler İbrahim Temo, Arapkirli Abdullah Cevdet, Diyarbakırlı İshak Sukûti, Kafkasyalı Mehmet Reşit ve Bakülü Hüseyinzade Ali Bey ve diğerleri İttihad-i Osmani Cemiyeti'ni kurdular. İstanbul'daki bu gizli örgüt II. Abdülhamid'e karşı çalışmaya başlamıştır. Öte yandan, 1889 yılında açılan Paris Sergisi'ni görmek amacıyla yurt dışına çıkan Ahmet Rıza Bey orada kalarak II. Abdülhamid'e karşı mücadeleye girmiş ve 1895 yılında *Meşveret* gazetesini yayımlamaya başlamıştır. İstanbul grubu, okuldan çıkartılan Ahmed Verdani, Doktor Nazım ve Ali Zühtü Bey yoluyla Ahmet Rıza Bey'den kendilerinin dışardaki temsilcileri olmasını istemişlerdir. İki grup karşılıklı anlaşma ile "İttihat ve Terakki Cemiyeti" ismini almıştır.

İstanbul'daki grubun varlığının II. Abdülhamid tarafından öğrenilmesi üzerine bunlar, İstanbul dışına sürüldüler. Bu gruptan bağımsız olarak diğer gruplar da aynı tür baskılarla karşılaştı ve İmparatorluk dışına kaçmak zorunda kalarak mücadele merkezleri oluşturdular. Bu merkezlerin en etkinlerinden biri İbrahim Temo'nun öncülüğünde Köstence'de kurulmuştur. En canlı merkezlerden bir diğeri Kahire'de kurulan merkez olmuştur. Mısırlı prensler bu merkezi destekleyerek, II. Abdülhamid ile olan ilişkilerinde bundan yararlanmışlardır. Diğer bir merkez Mizancı Murad Bey'in çevresinde Cenevre'de gelişmiştir. 1900 yılında Damat Mahmut Paşa ve Prens Sabahattin Bey Avrupa'ya geçerek bir başka çekirdek oluşturmuştur.

Böylece İmparatorluk dışında birbiriyle ilişkileri güçlü olmayan çok merkezli bir hareket oluşmuştur. Hareketlerin birliğini sağlamak önemli bir sorun haline gelmiştir. 1901 yılında birliği sağlamak için Brindizi'de bir kongre toplanmaya çalışılmış ise de, başarıya ulaşılamamıştır. Ancak 1902 yılında bu amaçla I. Genç Türk Kongresi'nin toplanması sağlanabilmiştir. Bu kongreye yalnız Türkler değil, aynı zamanda da Rum, Ermeni, Yahudi ve Arap gruplar ya da komiteler katılmıştır. Bu kongre birleşmeyi sağlamaktan çok ayrılıkların belirginleşmesini sağlamıştır. Kongrede yayın ve propaganda ile devrim yapılamayacağı üzerinde durularak, askeri güçlerle birleşme ve yabancı ülkelerin müdahalelerinden yararlanma gereği gibi savlar ileri sürülmüştür. Kongrede bu tür eyleme dönük tartışmaların yer almasında, devrimci birikimi olan Ermeni Taşnaksutyun Komitesi'nin kongreye katılmasının önemli bir etkisi olmuştur. Kongrede Prens Sabahattin yabancı ülkelerin müdahalesi gereğini savunurken, Ahmet Rıza Bey bu görüşe karşı çıktı. Kongre sonrasında hareket "müdahaleciler" ve "adem-i müdahaleciler" diye ikiye bölündü. Prens Sabahattin *Terakki* gazetesi çevresinde kümelenen grubuyla "adem-i merkeziyetçiliği" savunmaya başlarken, Ahmet Rıza ve çevresi *Meşveret* gazetesinde merkeziyetçiliği savunuyorlardı. Her şeye rağmen bu kongreden sonra her iki grubun da daha etkin çalışmaya başladığı, birbirinden bağımsız da olsa İmparatorluk içinde İzmir, Selânik, Şam, Erzurum vb. merkezlerde örgütlenmeye çalıştıkları görülmektedir. Örneğin 1906'da Erzurum'da gerçekleştirilen ayaklanma ile Prens Sabahattin grubunun belli bir derecede de olsa ilişkisi olmuştur. 1907 ilkbaharında, Taşnaksutyun Komitesi'nin öncülüğünde Paris'te II. Genç Türk Kongresi toplanarak Taşnak Hareketi, Ahmet Rıza Grubu, Prens Sabahattin Grubu, II. Abdülhamid rejimine karşı Meşrutiyet'in ilânını sağlamak için birlikte mücadeleye karar vermişlerdir. Bu kongreden sonra 1907 Eylül'ünde Selânik Hareketi ile Ahmet Rıza Grubu ilişki kurmuştur. Bu hareketlerin gelişimi için bkz. Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde İnkılâp Hareketleri*, İstanbul, 1959, s.135-450; E. E. Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli* (çev. Nuran Ülken), Sander Yayınevi, İstanbul, 1972, s.19-122.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

tin eylem yöntemi ve örgütlenme biçimi, Yeni Osmanlılar hareketiyle önemli benzerlikler göstermektedir.

«Bu çok merkezli ve karşılıklı iç ilişkileri yoğun olmayan hareket, İttihat ve Terakki'ye adını vermesine karşın, 1908'de II. Meşrutiyet'in ilânında ve sonrasında etkinlik kazanamamıştır.» Bu hareketin içinde yer alanlar 1908'den sonra ancak marjinal politik güç ve etkiye sahip olabilmişlerdir.

II. Meşrutiyet'in ilânını sağlayan eylemleri örgütleyen ve 1908 sonrasındaki iktidar savaşımında etken rol oynayan hareket, Selânik ve onun hinterlandı Makedonya'da gelişen harekettir. 1906'larda İmparatorluk dışında örgütlenen hareketten bağımsız olarak Selânik çevresinde oluşan bu harekete katılanlar da Avrupa'daki harekete katılanlarla benzer toplum katlarından gelmelerine rağmen, hareketin içinde geliştiği bölgenin koşulları bu harekete çok farklı bir etkinlik kazandırmıştır. Hareketin başlamasından oldukça kısa bir süre sonra, 1908'de başarıya ulaşmasının nedeni de budur.

İsmi başlangıçta "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" olan Selânik hareketi, ancak II. Meşrutiyet'in ilânından çok kısa bir süre önce Avrupa'daki çok merkezli hareket ile ilişki kurmuş ve birleşmiştir. Bu birleşmede Selânik hareketi "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" adını almasına[2] rağmen Avrupa hareketinin etkisi altına girmemiş, ona hakim hale gelmiştir.[3] 1908'den sonra siyasal gücü ele geçirenler de Selânik ve çevresindeki hareket içinde yer alanlar olmuştur. Bu nedenle Av-

---

2 Örgütün, ihtilâlden bir yıl önce İttihat ve Terakki adını alması, bu adın "doğrudan kendilerine miras kalmış olduğundan değil, geçmişe ait olan saygılarından ötürü..."dür. Bkz. *a.g.e.*, s.142.

3 İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen kurucularından biri olan İbrahim Temo hatıratında, 1908'den önce Cemiyet mührünün Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti'nden, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti şekline dönüştürülme nedenini Selânik hareketinin başarı kazanmasından sonra anladığını anlatmaktadır: "Bu kelimeleri alt üst etmelerinin sebebini ilân-ı hürriyetten sonra, ebeveynini görmek üzere Ohri'ye giderken Selânik'te 'Kâbei Hürriyet' ismini verdikleri o menfaat membaına uğradığımda, fatihi hürriyet ünvanını alan bazılarının 'bana doktor hu cemiyet senin tesis ettiğin cemiyet değildir, bunu biz. kurduk, bu muzafferiyet bizimdir', demelerinden bu mühür şeklinin değişmesi hikmetini o vakit anladım." İbrahim Temo, *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Teşekkülü*, Romanya Meclisi, 1939, s.201.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

rupa'daki İttihat ve Terakki hareketinden çok, iktidara el koyan Selânik'teki hareketi tanımak gerekir.[4]

II. Abdülhamid döneminde ortaya çıkan tek siyasal hareket Genç Türk hareketi değildir. Bu harekete paralel olarak, İmparatorluk içinde 19. yüzyılın başlarından beri azınlık gruplar arasında süre gelen "ayrılıkçı" milliyetçilik akımları da varlıklarını korumuştur. Bu dönem içinde özellikle etkin olanlar Rumlar, Bulgarlar ve Ermeniler arasında gelişenlerdi. Milliyetçilik ve Genç Türk hareketleri, nihai amaçlarındaki farklılıklara rağmen, II. Abdülhamid yönetimine karşı olma yönünden uzlaşma olanaklarına da sahipti. Aynı dönemde yer alan bu iki tür hareket birbirini etkileyerek kendine özgü bir dinamik içinde gelişti. Kuşkusuz bu karşılıklı etkilenmenin en yoğun olduğu yer Makedonya idi ve bu etkilenme yoğunluğu Selânik hareketinin ayrıcalıklı konumunun nedenlerinden birini oluşturuyordu.

Selânik çevresinde oluşan hareketin, Genç Türk hareketleri içindeki ayrıcalıklı yerini ve önemini belirledikten sonra, bu hareketin doğru değerlendirmesinin yapılabilmesi için Avrupa'da gelişen İttihat ve Terakki hareketinin de değerlendirilmesi gerekir.

• Avrupa'da gelişen harekete katılanlarla Selânik'teki harekete katılanların sınıfsal konumları aynıdır. Dolayısıyla ideolojik çizgileri ve özlemleri benzerlik gösterir. Bu yönden Avrupa hareketinin Selânik hareketi üstünde etkileri vardır.

• Selânik hareketinin oldukça kısa süre içinde başarıya ulaşmasında, Avrupa'da gelişen çok merkezli hareketin yirmi yıla varan sürekli çabalarının sağladığı birikimin[5] hem İmparatorluk içinde hem de dışında sağladığı elverişli ortamın önemli bir rolü olmuştur.

• Eğer İttihat ve Terakki'nin imparatorluk içinde ve dışında çok merkezli, iç bağlantıları gevşek bir hareket olduğu kabul edilirse, Selâ-

4 E. E. Ramsaur, *a.g.e.*, s.113.

5 Ne var ki Selânik ve çevresinde gelişen bu hareketin, kendinden önceki mücadelenin ortaya çıkardığı birikimlerden de, bu ideolojinin teşekkülü sırasında kesif şekilde yararlandığı muhakkaktır. Bu fikir hareketleri için bkz. Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1964.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

nik hareketi, bu merkezlerden birinin özel bölgesel koşullar içinde hızla gelişmesi ve hareketin tümüne hakim olması şeklinde yorumlanabilir. Bu yorum kabul edilince farklılaşma sürecini ortaya koymak için tüm hareketi tanımak kaçınılmaz olur.

Bu çok merkezli hareketin İmparatorluk kapsamındaki merkezleri, örgütlü bir başkaldırma eylemine giren ilk yer Selânik ve çevresi değildir. 1906-1907 yıllarında Erzurum'da "Can-Verir" örgütünün geliştirdiği başkaldırı eylemi ve sonuçları konumuz bakımından çok aydınlatıcıdır.[6] Bu örgütün sınıfsal yapısı Selânik hareketi ile büyük benzerlikler göstermektedir. Hareket, Erzurum'un yerlilerinden çok sayıda tüccar ve küçük burjuva, subay ve küçük bürokratın desteğine sahiptir. İmparatorluk dışındaki İttihat ve Terakki çevreleri ile ilişki kurmuştur. İstekleri arasında anayasanın yürürlüğe konulması gibi, Hamidiye alaylarının kaldırılması gibi demokratik talepler yer almaktadır. Bu hareket 1906 ve 1907 arasında birkaç kez başkaldırı düzenlemesine ve bir keresinde Erzurum şehrini bir haftadan daha uzun süre kontrol etmesine karşın, başarıya ulaşıp Meşrutiyet'in ilânına yol açamamıştır. Erzurum örneği, Selânik ve çevresinde oluşan hareketin başarısında özel çevre koşullarının etkisini kanıtlaması açısından ilginçtir.

Selânik ve onun hinterlandı Makedonya'nın toplumsal yapısının, 1908 hareketinin başarıya ulaşmasındaki rolünün önemini gösteren bir başka ilginç olgu daha vardır. 1908 hareketi, dayandığı sınıflar ve istekleri açısından bir burjuva ihtilalinin başlangıcı olarak görülebilir. İmparatorluktaki kapitalizme açılma süreci içinde Selânik'te oluşan

---

6 Yuriy Asatoyiç Petrosyan, *Sovyet Gözüyle Jön Türkler*, Bilgi Yayınevi, 1974; 1906'da vergilerin artırılması Erzurum ve Kuzey Anadolu'da İslâmların isyanına sebep olmuştur. Erol Uluben, *İngiliz Belgeleriyle Türkiye*, İstanbul, 1967, s.20; Bedevi Kuran şöyle anlatmaktadır: "Erzurum İsyanı çok şayanı dikkatti. Bu kıyamı hazırlayanlar memleketin diğer hürriyetçi mıntıkalarıyla işbirliği yapmak ve müşterek faaliyete geçmek imkânını bulabilselerdi, belki de, Meşrutiyet'in ilânına o tarihte yol açılır ve bilâhare vücud bulan Selânik politikacılarının inhisar siyasetine mahal kalmazdı. İsyan esnasında Erzurum'da bir hafta kadar çarşılar kapanmış olduğundan şehir iaşe buhranına uğramıştı. Bunun üzerine eşraf günlerce muhtaç ailelerin iaşesini temin etmiş ve mukavemeti beslemiştir. Neticede, hiçbir taraftan yardım görmiyen müteşebbisler, Sultan Abdülhamid tazyikine daha fazla mukavemet edememişler ve teslime mecbur kalmışlardı." Bedevi Kuran, *a.g.e.*, s.393-394.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

burjuvazi İstanbul'daki despotik yönetime başkaldırmıştır. Bu hareketten oldukça kısa bir süre sonra Balkan Savaşı sonucunda Selânik ve hinterlandı Yunanistan'a geçmiştir. Yunanistan'da bir monarşi vardır. Birinci Dünya Savaşı koşulları içinde 1916'da Venizelos önderliğinde başarıya ulaşan Cumhuriyetçi hareketin üssü yine Selânik'tir.[7] İlginç bir rastlantı olarak da Venizelos hareketinin Selânik'te yer aldığı bina, İttihat ve Terakki'nin merkez-i umûmî binasıdır.[8] Böylece Selânik, Atina aristokrasisine karşı da ikinci bir burjuva devrimine merkezlik etmiş olmaktadır.

Bu örnekler, Selânik ve Makedonya'nın toplumsal yapısının ve geçirdiği dönüşümlerin yakından tanınmasının, İttihat ve Terakki hareketinin doğru olarak değerlendirilebilmesi için kaçınılmaz olduğunu ortaya koymaktadır.

Makedonya ve onu denetleyen merkez olarak Selânik'in özelliklerinin İttihat ve Terakki hareketi üzerindeki etkilerini incelerken, iki ayrı yol tutulabilir. Bunlardan *birincisi* Makedonya'yı bir bölge olarak incelemek, bölgeye özgü ekonomik, sosyal, etnik vb. niteliklerin hareketi belirleyici özellikleri üzerinde durmaktır. *İkincisi*, Makedonya bölgesinin iç özelliklerinden çok, bu bölgenin İstanbul'a göre konumu üzerinde durmaktır. Bu halde Selânik hareketi İmparatorluğun merkezi ile çevresi arasındaki çelişkilere dayanılarak açıklanacaktır. Aslında bu iki yol birbirini yadsımamakta, birbirini tamamlamaktadır. Selânik ve Makedonya'nın özelliklerini merkeze göre konumları belirlemektedir. Bu nedenle bu çalışmada her iki yol bir arada, birbirini tamamlayıcı olarak kullanılacaktır.

Önce, Selânik ve Makedonya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik yapısına nasıl uyum sağladığı, üretim teknolojisi, üretimin örgütlenmesi, bunlara paralel olarak sınıfsal ve etnik farklılaşması ve di-

7 Birinci Dünya Savaşı'nda Makedonya'ya çıkan Müttefik Ordularının Kumandanı Sarrail, Fransa'da sol çevrelerin desteğine sahipti ve "mason"du. 1890'da Dreyfus hadiselerinde Dreyfus'e olan sempatisini gizlememişti. Makedonya'da bulunduğu sırada da Cumhuriyetçileri ve Venizelos'u desteklemekten geri kalmadı. Alan Palmer, *The Gardeners of Salonica*, Simon and Schuster, New York, 1965; G. Ward Price, *The Story of Salonica Army*, Hodder and Stoughton, 1917.

8 Alan Palmer, *a.g.e.*, s.95.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

ni örgütlenmesi arasında nasıl bir denge kurulduğu incelenecektir. Sonra bu denge halindeki düzen içinde kapitalizme açılmanın ne tür dinamikler yarattığı; ne tür sınıfsal, etnik ve dini farklılaşmalar doğurduğu gösterilecektir. Kapitalistleşme sürecinin ortaya çıkardığı bu farklılaşmalar, ortaya çıkan toplumsal ve siyasal akımların temellendirilmesinde kullanılacaktır. Böylece İttihat ve Terakki hareketinin Makedonya'daki toplumsal dayanakları belirlenmiş olacaktır.

SELÂNİK VE MAKEDONYA'NIN COĞRAFİK KONUMU

Selânik, Vardar Vadisi'nin ucunda yer almış, önemli konumsal üstünlükleri olan bir liman şehridir.[9] Tarih boyunca bu konumsal üstünlüğünden yararlanarak Vardar Vadisi'nin artı ürününü denetleyen bir merkez olmuştur. Selânik şehrinin kontrol ettiği hinterland, Makedonya'dır. Bir şehrin hinterlandı, ulaşım ağına, teknolojisine ve siyasal gelişmelere göre zaman içinde değişim gösterir. İnceleme konumuz olan dönemde Makedonya; üç Osmanlı eyaleti, Selânik, Manastır ve Kosova'dan meydana gelmektedir.

Selânik şehri, siyasal düzeninin kendisine tüm Makedonya'yı kontrol etme olanağı verdiği zamanlarda her yönden büyük gelişme göstermiştir. Ama tarih içinde siyasal nedenlerle bu hinterlandın tümünü kontrol olanağı bulamadığı dönemler olmuştur. Bu dönemlerde Selânik'in hinterlandını denetleyen liman Ragusa olmuştur. Bir başka deyişle, Selânik ve Ragusa arasında bu hinterlandın denetlenmesinde bir yarışma söz konusudur.[10]

Selânik ve hinterlandının Osmanlı İmparatorluğu'nun kontrolüne geçişi bir anda olmamış, zaman içinde gerçekleşmiştir. Hinterlandın Osmanlı topraklarına katılışı 1354-1402 arasında gerçekleşmiştir. Buna karşılık Selânik şehrinin Venedik'ten alınışı 1430'da olmuştur. Bu

9 Vardar Vadisi, Ege Denizi'ni Doğu Avrupa'ya bağlayan tek ticari yoludur. Bu vadinin ucundaki Selânik Limanı Süveyş'e, İstanbul, Riyeka ve Triyeste'den yakın olmak açısından da konumsal üstünlüklere sahiptir. John Baxevanis, *The Port of Thessaloniki*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1963.

10 George W. Hoffman, "Thessaloniki, The Impact of A Changing Hinterland", *East European Quarterly*, n.1, 1968, s.12-13.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Selânik'in 1686'da çizilmiş bir gravürü

geçen süre içinde, Selânik'in hinterlandı ile olan ilişkilerindeki zayıflamanın, şehrin ekonomik yapısında da kendini gösterdiği söylenebilir.

16. YÜZYILDA OSMANLI DÜZENİNİN MAKEDONYA'DA KURULUŞU

Osmanlı İmparatorluğu Selânik ve Makedonya'yı aldıktan sonra oraya da, 16. yüzyılda en gelişmiş haline ulaşmış olan, "klasik" düzenini getirdi. Bu düzen içinde, toplumsal yapıda iki ayrı yönde farklılaşma görülmektedir. Osmanlı toplumu yatay olarak dini ve cemaatsal boyutlarda "millet"ler halinde farklılaşıyordu. Osmanlı toplumunun klasik şeması içinde, din ve cemaat esasına göre; a) Müslüman, b) Rum-Ortodoks, c) Ermeni, d) Musevi olmak üzere dört "millet"in varlığı tanınıyordu. Bu toplumda işbölümüne göre düşey, sınıfsal bir farklılaşma da vardı. Her "millet" kendi içinde; a) askeri sınıf, b) ilmiye sınıfı, c) tüccarlar ve sanatkarlar, d) köylü ve reaya olarak tanımlanlara ayrılmıştı.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://readtoy.org

Makedonya'ya Osmanlı düzeninin gelmesi demek, böyle bir farklılaşma düzeninin getirilmesi demektir. Makedonya'nın özel durumunu incelerken, bu klasik düzenin özelliklerini tartışmaktan çok bunun yerel koşullara nasıl uygulandığı üzerinde durmak gerekir. Bunun uygulamasıyla, yukarıda özetlenen şemaya göre Makedonya'da nasıl bir "millet"ler farklılaşması yaratıldığı ve her bir "millet" içinde nasıl bir sınıfsal farklılaşma yaratıldığı gösterilerek incelenmeye çalışılacaktır.

"Millet" farklılaşması Makedonya'daki toplumsal hareketlerde çok önemli bir belirleyici haline geleceği için, bu tür bir örgütlenmenin nitelikleri üzerinde durmakta yarar vardır. Osmanlı İmparatorluğu'nda her millet kendi içinde, dini, kültürel ve ekonomik faaliyetler bakımından oldukça serbest bir biçimde örgütlenebiliyordu. İmparatorluğun tümünde dini bir grup olarak örgütlenen milletlerin merkezi güçle ilişkileri, en üst kademe dini lider kanalıyla kuruluyordu. Her millet kendi dini kurumları içinde kademeli şekilde örgütlenmişti. Bu tür bir örgütlenme içinde dini liderler aynı zamanda önemli siyasal işlevler de kazanmış oluyordu.[11]

Aslında böyle bir "millet" örgütlenmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun teokratik devlet anlayışının doğal bir sonucu olarak görülebilir. Osmanlı İmparatorluğu'nda hakim İslâm dini anlayışı içinde din ve devlet işlerinin bütünleşmesi ilke olarak kabul edilince ve başka dinlerin varlıkları yadsınamayınca, yapılabilecek tek şey, o dinlerin örgütlenmesine de bazı siyasal işlevler yüklemek olmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun bu "millet" anlayışı tamamıyla bir dini kategoridir. Değişik dillere sahip etnik gruplar, bu "millet" anlayışı içinde, aynı grup içinde yer almaktadır. Örneğin Makedonya'da yer alan önemli etnik gruplar, Rum, Bulgar, Sırp, Ulah, Türk, Arnavut, Yahudi gibi çok sayıda olmasına karşın bunlar, "Müslüman", "Rum-Ortodoks" ve "Yahudi" gibi, üç millet içinde yer alacaktır. Etnik farklılaşmaya dayanmayan böyle bir "millet" yapısı gelecek dönemlerde Makedonya'nın önemli toplumsal sorunlarından biri haline gelecektir.

11 N. J. Pantazopoulos, *Church and Law in the Balkan Peninsula During the Ottoman Rule*, Institute For Balkan Studies, Thessaloniki, 1967.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Osmanlılar Selânik ve hinterlandını ele geçirdikten sonra, hem köylerde hem şehirlerde yaptıkları nüfus yerleştirmeleri ile bölgedeki "millet"lerarası farklılaşmalarda önemli değişiklikler meydana getirdiler. Makedonya'nın Türklerin işgalinden önceki yapısı içinde hakim olanlar "Rum-Ortodoks"lardı. İşgalden sonra bunlar Rum-Ortodoks Patrikliği'ne bağlı bir millet olarak varlığını sürdürdüler. Yalnız, bu grup içinde yer alanların hepsi Rum değildi. Şehirlerde ve deniz kıyısı yerleşmelerde oturanlar Rumca konuşuyor olmasına karşın, özellikle kırsal kesimdekiler Bulgarca konuşuyordu.

Osmanlı işgali Rum-Ortodoks Patrikliği'nin gücünü azaltıcı değil, artırıcı bir etki yaptı. Makedonya'nın Sırbistan'a yakın kesiminde Sırp Patrikliği'nin hakimiyeti vardı. Osmanlılar 1459'da Sırbistan'ı aldıktan sonra bu patrikliği kaldırarak Rum-Ortodoks Patrikliği'ne bağladılar. Sırp Patrikliği tekrar ancak 1557'de, "Sokullu" döneminde kuruldu.

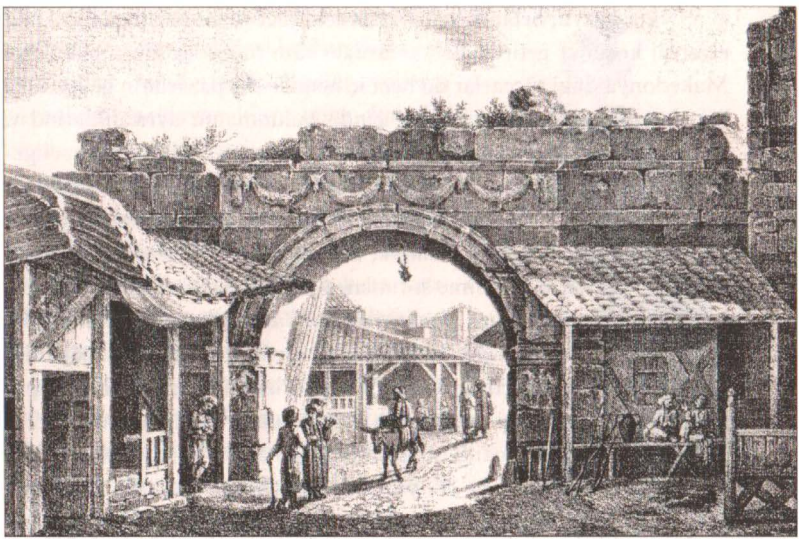
Bu dönemde Makedonya'nın "millet" yapısındaki en önemli değişiklikler, Osmanlıların yeniden nüfus yerleştirme politikaları ile gerçekleşti. İşgalden sonra yeni toprak düzeni kurulurken hem şehirlere hem kıra "Müslüman" nüfus yerleştirildi. Öte taraftan "Müslüman"lığı kabul edenler de bu grubun sayısında önemli artış meydana getirdiler.

Osmanlılardan önce Selânik'te ve Makedonya'da çok az sayıda "Yahudi" vardı. Osmanlıların 15. yüzyıl sonlarında "Yahudileri" devamlı olarak bu bölgeye yerleştirmesi, Selânik'i Yahudilerin hâkim olduğu bir şehir haline getirdi.[12] Selânik'e ve Makedonya'daki diğer şehirlere iki ayrı grup "Yahudi" geldi. Avrupa'da 1470'lerden sonra oluşan anti-semitik hava, Macaristan ve Almanya'dan "Eskenazi"lerin gelmesine neden oldu. Mohaç Meydan Savaşı'ndan sonra alınan Budin'deki Yahudilerin bir kısmı da Selânik'e yerleştirildi.[13]

1492'de İspanya'dan, 1493'te Sicilya ve Güney İtalya'dan, 1497'de Portekiz'den uzaklaştırılan "Sephardik" Yahudilerinin önemli bir kısmı Selânik'e yerleştirildi.

12 Apostolos E. Vacapoulos, *A History of Thessaloniki*, Institute for Balkan Studies 1963, s.78.
13 M. Tayyib Gökbilgin, "Selânik", *İslâm Ansiklopedisi*, c.10, s.341-345.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://raptev.org

Selânik'te Roma döneminden kalma Golden Gate'in bir gravürü (19. yüzyıl başı)

1519 "tahrir" kayıtlarına göre Selânik şehrinde şöyle bir "millet" farklılaşmasına ulaşılmıştı:

1374 hane Müslüman, (282) mücerredi ile

1087 hane (Rum-Ortodoks), (55) mücerredi ile

3174 hane Musevi, (930) mücerredi ile

Selânik şehrindeki bu yapı tüm Makedonya'yı yansıtmıyordu. Çünkü kırsal kesime "Yahudi"ler yerleştirilmemişti.

16. yüzyıldaki milletlerarası farklılaşmayı gördükten sonra bunların içindeki sınıfsal farklılaşmanın özelliklerini inceleyelim. Bu dönemin sınıfsal yapısındaki en dinamik unsur olan tüccar sınıfının oluşumu ve bölgenin bu yönden özellikleri üzerinde durmak gerekir. Osmanlılardan önce de Selânik'te çok zayıf olmayan bir tüccar kesimi bulunduğunu 1342'de çıkan Zeolot İsyanı kanıtlamaktadır;[14] loncalarda çalışanlar, bu tüccar kesimine karşı başkaldırmıştır.

14 George W. Hoffman, a.g.m., s.15.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

16. yüzyıl, Selânik ve çevresindeki tüccar sınıfların gelişimi için elverişli koşullar getirdi. Balkanlardaki tüm tüccarlar gibi, Selânik ve Makedonya'daki tüccarlar da hem iç hem de dış pazarların gelişimi ile karşılaştılar; Osmanlı toplumu içinde bulunmanın ayrıcalıklarından da yararlandı. 15 ve 16. yüzyıllarda Balkanlarda hızlı bir şehirsel gelişmenin oluşu, Selânik'in ticaret kesiminin gelişmesinde önemli rol oynadı. Bu dönemde Balkanlarda 115 şehirsel yerleşme vardı. Bunlar arasında İstanbul, Edirne, Selânik, Sofya gibi büyük şehirlerin bulunması, bu şehirlerin beslenme sorunlarının çözülebilmesi için[15] ticaretin kontrol altına alınmasını gerektiriyordu. Tarımsal artı-ürün akımının denetlenmesi zorunluluğu, Karadeniz ticaretinin Osmanlı olmayanlara kapanmasını gerektirdi. Önce Venediklilere ve Cenevizlilere kapanan Karadeniz ticareti daha sonra Ragusalılara da kapanarak, 1590-1783 döneminde Osmanlı olmayanlara tamamen kapalı hale geldi.[16] Bu gelişmelerin yanı sıra 16. yüzyılda hızlı nüfus artışı da (Barkan'a göre 1525-1575 arasında nüfus artışı % 68 oldu), iç pazarın büyümesine yardımcı oldu. Bu olanaklar ticaret kesiminin gelişmesini sağladı; ilk dönemlerde yararlananlar Yahudi, Müslüman ve kısmen de Ragusalı tüccarlar oldu. 16. yüzyılın başlarında Rum-Slav gruplar arasında ticaret kesimi güçsüz kaldı, bunlar ancak yüzyıl sonlarında kısmi bir gelişme gösterebildiler. Yahudiler içinde de etkin olanlar, zengin ve iyi eğitilmiş Sephardikler oldu.

16. yüzyılın teknolojik olanakları içinde ticaretin gelişmesi iki ayrı gelişmenin de birlikte yer almasını gerektiriyordu. Bunlardan *birincisi* gelişmiş ve güvenli bir yol ağı, *ikincisi* ise şehirler arasında farklılaşmış tarım dışı üretim. Osmanlıların batıya doğru ilerlemesinin devam ettiği bu dönemde yol sisteminin geliştirilmesi yalnız ticari değil, askeri amaçlar için de gerekliydi. Bu nedenle Makedonya'nın alınması ve yol sisteminin örgütlenmesi sırasında, yol ağı üzerinde özellikle

15 N. Todorov, "Genesis of Capitalism in the Balkan Provinces", *Explorations in Economic History*, Sofia, 1960, s.4.

16 Traian Stoianovich, "The Conquering Balkan Orthodox Merchant", *The Journal of Economic History*, Haziran 1960, s.2 ff.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yaylalarda ve geçitlerde yer alan mahalli topluluklara, verilen görevler karşılığı yerel otonomiler tanımışlardı. Bunlar yolların güvenliğini sağlayacaklar, buna karşılık vergi ödemeyeceklerdi. Rum-Ortodoks olan ve "armatoles" diye adlandırılan bu grupların, Makedonya'nın sınıfsal dinamiği açısından ilerideki yıllarda önemli işlevleri olacaktır. Bu grupların kolayca pazarlayabileceği yün, deri, peynir gibi ürünleri vardır; köylüler gibi toprağa bağlı değillerdir ve yol bilgilerine sahiptirler. 16. yüzyıl sonlarında Rum-Ortodoks tüccar sınıfının bir kesimi, bu grup içinden yetişecektir.

18. yüzyılda Selânik'li bir Yahudi tüccar

16. yüzyılın ulaşım teknolojisi içinde ticaretin canlanabilmesi için şehirlerde, aynı zamanda, tarım-dışı üretimin gelişmesi gerekir.[17] Özellikle Selânik böyle bir gelişme gösterdi. Yahudiler, Selânik çuhası ve keçesi ile halıcılıkta ihtisaslaştılar. 40.000 Yeniçeri için mavi ve yeşil renkli yünlü kumaş imal ediyorlardı.[18] Selânik'te ayrıca baruthane kurulmuştu. Yahudiler 1510'da Selânik'te, İstanbul'da 1494'te kurdukları matbaaya benzer bir matbaayı işletiyorlardı. Ayrıca Sidre Kapısı'ndaki demir madenleri ve Kalemerya tuzlası şehrin ekonomisine yardım ediyordu.

Selânik'e Yahudilerin yerleştirilmiş olması, şehirde seçkin bir bilginler topluluğunun oluşmasına olanak sağladı. Şehrin "Yahudi" sakinleri arasında ünlü doktorlar ve bilim adamları yer aldı. Şehir içinde ihtisaslaşma oldukça gelişmiş bir düzeye ulaştı.

---

17 İlhan Tekeli, "Evolution of Spatial Organization in the Ottoman Empire and Turkish Republic", John Friedmann ve William Alonso (Ed.), *Regional Policy*, The MIT Press, Cambridge, 1975.

18 Apostolos Vacalopoulos, "A History of Thessaloniki", çev. Osman Öndeş, "Asırlar Boyunca Selânik", *Hayat Tarih Mecmuası* ilavesi, İstanbul, 1972.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi https://rantey.org

Osmanlı İmparatorluğu'nun "milletler" arasında ve "sınıflar" arasındaki farklılaşmış yapısında bu dengenin korunmasını sağlayan, dinsel inanç sisteminden "loncalar"a kadar uzanan kurumsal yapılar vardır. Bu kurumlar ve inanç sistemleri toplumun hâkim sınıflarının ideolojilerini yansıtmaktadır. Oysa toplumda kaybeden sınıflar da vardır. Bu tür toplumlarda kaybeden sınıfların ideolojileri genellikle yeni heretik dini akımlar olarak ortaya çıkmaktadır. 16. yüzyıl yapısı içinde yeni bir heretik akım yoktur. Ama Makedonya'nın Osmanlılara geçtiği dönemde, bu tür akımlar ortaya çıkmıştır. Şeyh Bedrettin hareketinin Makedonya'da önemli ölçüde yaygınlık kazandığı bilinmektedir.[19] Öte yandan Bektaşiliğe benzer özellikleri olan "Bogomilik" bu yörede gelişmiş bir heretik harekettir. Makedonya'nın Osmanlılara geçiş döneminde ortaya çıkan bu dini akımların, ezilen kesimlerin ideolojisi olmanın yanı sıra "milletler-dinler" arası olma niteliği de vardır. Bu nitelik, dinler arası geçişleri yumuşatan bir rol oynar.

17 VE 18. YÜZYILDA MAKEDONYA'DAKİ DÖNÜŞÜM

16. yüzyıl içinde Selânik ve hinterlandı Makedonya'da oluşan yapının 17 ve 18. yüzyıllarda geçirdiği dönüşümde temel dinamiği, bölgenin iç ve dış ticaret işlevlerinin örgütlenmesindeki değişmeler tayin etti. Bölgenin ticaretindeki değişmeye paralel olarak, her "millet" içindeki ticaret kesiminin birbirine göre konumunda da, önemli değişiklikler oldu. Bu değişiklikler gelecekteki dönemlerin siyasal hareketlerinin nedenlerini hazırladılar. Ticari ilişkilerde Makedonya'yı etkileyen temel değişiklikler şunlar olmuştur:

Batı'da, Atlantik kıyısındaki gelişmeler sonucunda Doğu Akdeniz ticaretinde Fransa, İngiltere, Hollanda etkin bir rol oynamaya ve bu ticareti kontrol etmeye başladılar. Nitekim Selânik'te ilk olarak 1685 yılında Fransız Konsolosluğu açıldı. Onu 1718'de İngiliz Konsolosluğu izledi.[20] 18. yüzyılın ikinci yarısına ulaşıldığında Selânik'te Fransa, İngiltere, Venedik, Hollanda konsolos; Almanya, Danimarka,

19 Abdülbaki Gölpınarlı, *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedrettin*, Eti Yayınevi, 1966.
20 George W. Hoffman, a.g.e., s.16.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Napoli ve Ragusa konsolos yardımcısı bulunduruyordu. 18 yabancı "ticarethane" vardı. Bunlardan 11'i Fransız, 2'si İngiliz, 1'i Avusturya, 1'i Venedik, 1'i Livornolu Yahudi tüccardı. Ayrıca 1'i Alman, 1'i Fransız korumasındaki tüccarlardı.[21]

Bu dönemde Osmanlı ticaretinin yapısı 16. yüzyıla göre önemli değişme gösterdi. 16. yüzyılda mamul madde ihraç eden Osmanlı İmparatorluğu batıdaki teknolojik gelişmeye uyum gösteremediğinden, mamul madde ithalatçısı haline geldi; buna karşılık hammadde ihraç ediyordu. Aslında Batı'daki sanayi gelişmesi ve şehirleşme hem sanayi hammaddelerine talebi artırmıştı hem de şehirlerin beslenmesi için gerekli hayvan ürünleri ve tahılın pazarını genişletmişti. Bu gelişme toplam dış ticaret miktarını azaltmamış, artırmıştı. Bu nedenle de tüccar kesimi yükselmesini sürdürüyordu. Makedonya ve Teselya 18. yüzyılın ikinci yarısında hububatının yüzde 40'ını, pamuk ve tütününün yüzde 50'sinden fazlasını ihraç ediyordu. İhracattaki bu gelişme 18. yüzyıl sonunda, Amerika'nın ucuz hammadde ihracına başlamasıyla duraklayacaktır.

Ticaretin niteliğindeki gelişme, örgütlenmesinde de önemli değişiklikleri gerektirdi; bir yandan tarımsal ürünün kırsal alandan toplanarak, dış ülkelere gönderilmesi gerekiyordu, öte yandan dışarıdan gelen malların bölgenin iç noktalarına ulaştırılması sağlanmalıydı. Bu işlevleri yabancı tüccarların yapması olanağı yoktu, yerli aracılara ihtiyaçları vardı. Bu işlevleri yerine getirenlerin ise belli ayrıcalıklar kazanması doğaldır. Bu yeni ticaret biçimi Balkanlarda deniz kıyısından 50 ve 200 km. içeride iki fuar zincirinin oluşmasına neden oldu. Fuarlara 50.000 kişi katılıyordu.[22] En üst kademedeki çok yönlü fuar ise, bölge merkezi olan Selânik'te yer alıyordu ve artık köylülerin bir kısmı ürünlerini Selânik'te satmayı yeğliyordu. Makedonya'nın ticarete tam olarak açılması 18. yüzyıl sonunda sağlanmıştı.

18. yüzyılda Orta Avrupa'nın sanayileşmesi Makedonya'nın pamuk, yün gibi sanayi hammaddesi ürünlerine Avusturya'nın talebi-

21 A. E. Vacalopoulos, *a.g.e.*, s.98.

22 Traian Stoianovich, *a.g.m.*, s.261.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ni doğurdu. Bu ise Pasarofça Anlaşması'ndan sonra Makedonya'nın Avusturya ile karayolu bağlantılarını ve ticaretini geliştirdi.

Bu dört faktör, Makedonya'nın ticaretini belirlerken, hangi "millet" tüccar kesiminin diğerlerine üstünlük sağlayacağını da belirliyordu. 17. yüzyılın ikinci yarısından sonra bu koşullar "Rum-Ortodoks" tüccarlarının hızla yükselmesine neden oldu.

Makedonya'nın ticaretine Fransızlar ve İngilizler hâkim olurken, toplayıcı ve dağıtıcı fonksiyonları "Rum-Ortodoks" tüccarlar eliyle görmeyi yeğliyorlardı. Örneğin 18. yüzyılın başında Fransız konsolosu, Rum tüccarlarını Kavala, Volos, Zagora, Skopelos gibi ticari merkezlere fahri konsolos olarak atadı. Böyle bir ticaret örgütlenmesinde, Yahudi tüccarların değil de, Rum tüccarların seçilmiş olmasının çeşitli nedenleri vardır. Musevi tüccarlar, başta Selânik olmak üzere, daha çok büyük şehirlerde toplanmıştır; yeni ticaretin gerektirdiği şekilde tüm Makedonya'ya yayılmış değildir. Bu nesnel koşullar Rum tüccarlara üstünlük sağlamıştır. Bu üstünlüğün bilincinde olan "Rum-Ortodoks" gruplar 17. yüzyılın yarısından sonra özellikle küçük şehirlerde Musevilere karşı vaziyet almışlar, onların yayılmasını engellemişlerdir. Makedonya'daki ticareti kontrol etmekte yarışan İngilizlerin de rakiplerini değil, "Rum-Ortodoks" tüccarları kullanmış olması, bunların nesnel üstünlüklerinin bir başka kanıtı olmaktadır.

"Rum-Ortodoks" tüccarların kazandığı bu üstünlükte, özellikle 1650'lerden sonra Rumların merkezi yönetim mekanizmasında kazandıkları denetim gücünün etkilerini de unutmamak gerekir. Babıâli'de 1650'den sonra tercümanlık kadrolarında elde ettikleri tekelci kontrol, onların dış ilişkilerdeki etkinliğini artırdı. 1716'dan sonra zengin Rum tüccarları olan Fanaroitler, Eflâk ve Boğdan beyliklerini tekellerine aldılar.

Osmanlılar, Makedonya'yı kontrollerine geçirdikleri sırada oluşturdukları yol sisteminin koruyuculuğunu, özel ayrıcalıklarla "armatoles"lere vermişlerdi. Armatoles'ler yeni koşullar içinde "katır kervanları" ile yürütülen ticaretin örgütleyicisi oldular. Bu onların içinde, yeni ticaret araçları ve sermayesi türemesine olanak verdi.

Üdretsiz PDF Kitap Arşivi - https://ratel.org

Daha önceki bölümde gördüğümüz gibi Makedonya'da ticaretin gelişmesinde Karadeniz'in Osmanlı olmayan tüccarlara kapanmasının rolü büyüktü. 1774 ve 1793 anlaşmalarından önce Rus ticaret gemilerine, sonra da Avusturya, İngiliz, Fransız ve Prusya gemilerine Karadeniz ticaretinin açılmış olması, Rumların aleyhine çalışmadı. Rusya'da bu konuda ihtisaslaşmış tüccarların gelişmemiş olması, bu hakları Rus bayrağı altında Rumların kullanmasına sebep oldu. Rusya'nın Karadeniz limanlarına Yunan denizcileri, tüccarları yerleşti.

17 ve 18. yüzyıllarda devamlı bir yükselme gösteren Rum-Ortodoks ticaret kesimi, 18. yüzyılın son döneminde, Avusturya ve Orta Avrupa ticaretinde "Yahudi" tüccarlara göre gerilediler. 1796'da Avusturya vatandaşı olma hakkını kazanan Yahudiler, Avusturya ve Eflak-Buğdan'da, daha Yunan Bağımsızlık Savaşı başlamadan Rum ticaret kesimini geriletmişlerdi.

19. yüzyıl başlarında Selânik'li bir Ermeni

Daha önce Osmanlı "millet" sisteminin özelliklerini incelerken çeşitli etnik grupların aynı "millet" içinde toplandığını görmüştük. Bu dönemde Rum-Ortodoks milleti içinde Rumlar yanı sıra Ulah, Slav ve Bulgar da yer alıyordu. Bu grupların zenginleşmiş tüccar kesimi ticaret dili olarak Rumcayı kullanıyor ve kendi etnisitelerini aşan bir tüccar kesiminin ortaya çıkmasına neden oluyordu. Ama zaman içinde bu bütünlük ortadan kalkarak, "Rum-Ortodoks" ticaret kesimi içinde etnik farklılaşmalar ortaya çıktı. Makedonya'daki siyasal hareketlerin iç dinamiği bakımından en önemli farklılaşma, Bulgarlar arasında ticaret kesiminin oluşmasıdır. Bulgaristan'ın İstanbul, Edirne, Filibe, Sofya gibi büyük şehirlerin yakın hin-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rastgele.org

terlandını teşkil etmesi, bu yöre üstünde "Artı-ürün" yüksek düzeyde kontrolüne neden oluyordu. 1750'lere kadar Bulgarlar ticarette etkinlik kazanamadı. 1750'lerden sonra Rodoplar'daki Bulgarlar Rusya ve Macaristan'da uzun ticari yolculuklara çıkmaya başladılar. 1780'lerde Edirne ve Filibe'de "Rum", "Yahudi", "Ermeni" tüccarları arasında "Bulgar" tüccarlar da yer alıyordu.

Gördüğümüz gibi, "Rum-Ortodoks" ticaret kesimi kendi içinde farklılaşmalar göstererek yükselirken, 1650'lerden sonra Makedonya'daki "Yahudi" ticaret kesimi önemini göreli olarak kaybetmişti. Yahudilerin gücünü kaybetmesinde iki faktör bir arada çalıştı. Bir yandan Batı'da ve Atlantik çevresindeki ekonomik gelişmeler yetişkin "Yahudi" ticaret sermayesine iş olanakları yaratıyordu. Osmanlı "Yahudi"lerinden dışa göç başlamıştı. Öte yandan yükselen "Rum-Ortodoks" tüccarlar "Yahudi" tüccarlara karşı bir akım oluşturuyordu. Böylece 17. ve 18. yüzyıl içinde Selânik'te Yahudi tüccarlarının denetimi zayıfladı. 18. yüzyıl içinde kaybeden "Yahudiler" özellikle İspanya kökenli olanlarıydı. Livorno'dan gelen İtalyan kökenliler ile Portekiz kökenliler, Fransızların korumasından yararlanarak daha önceki dönemdeki faaliyetlerini sürdürdüler.

Ticaret kesiminde kaybeden "millet" sadece Yahudiler değildi. 16. yüzyılda diğer "milletler"den az olmayan bir ticari faaliyet içinde olan "Müslüman" tüccarlar da önemlerini kaybettiler. Bu grup daha çok yerel ölçekte ticaret ile uğraşır hale geldi.

Makedonya'nın ticaretindeki bu yapı değişikliğiyle hububat, deri, yün, ipek, yağ, balmumu, tütün, pamuk gibi tarım ürünlerine dış talebin artışı karşısında, toprak kesimi kazanan grupların en önemlilerinden biri haline geldi. Piyasaya arz için tarımsal üretim yayıldı; 1720-1800 yılları arasında Makedonya'nın pamuk üretimi üç kat arttı. Toprak sahipliğinin önemli bir servet kaynağı haline geldiği bu dönemde, kırda oluşan "artı ürün"ün köylünün elinden alınmasında değişik mekanizmalar bir arada oluştu. Başlıca dört mekanizma kendisini belli etmektedir. Bu mekanizmalardan *birincisi* bu dönemde çözülen tımar sisteminin yerine ayanların ve beylerin elinde ya da denetiminde

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://ihantay.org

yeni bir tarımsal üretim sürecinin başlamasıdır. Mekanizmalardan *ikincisi*, tımar sisteminin çözülmesinden sonra tarımsal kesimden alınan vergilerde "iltizam" usulünün yaygınlaştırılmasıdır. Ticaret kesiminde biriken sermayenin kullanılma yerlerinden biri olarak, "iltizam" usulüyle "aşar" toplanmasının finansmanı karşılanmıştır. Aşarın toplanmasında bu yolun benimsenmiş olması köylülerin üstündeki baskıyı artırmıştır. Kırsal kesimde oluşan artı-ürünün köylülerin elinden alınmasının *üçüncü* yolu Klepht, Hayduk vb. çetelerin örgütlenmesi oldu. Şehirdeki yöneticiler ve mülk sahipleri, bu çeteleri örgütleyerek köylüleri kendilerinden "korunma" talep etmeye zorladılar. Böylece Makedonya köylüleri ödedikleri "aşarın" dışında ayrıca bir de "koruma" parası ödemek durumunda kaldılar. Artı ürünün köylünün elinden alınmasında *dördüncü* mekanizma, verilen borç karşılığı yapılan ön alımlardır. Tarım kesiminin piyasa için ihtisaslaşmış üretime geçişi, kredi talebini doğurur. Bu krediyi verecek kurumların örgütlenmemiş olması, ticaret kesimine, üreticiye gelecekteki ürünü karşılığı kredi vererek, bu malları ucuza almasına olanak sağlamaktadır.

Bu dört mekanizma elverişli dış koşulların tarım kesimine getirdiği olanakların, köylünün eline geçmeden, şehirlerdeki yönetici ve ticaret kesimlerine akmasını sağlamıştır.

17 ve 18. yüzyıllar içinde "loncalar" içinde örgütlenmiş olan üreticiler, tüm Osmanlı İmparatorluğu içinde olduğu gibi Selânik ve Makedonya'da da kaybeden gruptu. Bir yandan Batı'dan gelen mamullerle yarışamayarak pazar kaybederken, öte yandan hammadde sağlanmasında Batı ile rekabet etmek zorunda kalıyorlardı; bu zorluklara rağmen varlıklarını koruyorlardı. Bunu da daha çok, üretimlerini Batı ürünlerinin daha girmediği alanlara yönelterek sağlıyorlardı. Loncalar içindeki üreticilerin bu gelişmeye karşı koyabilmesi ancak, "Lonca" düzeni dışında kapitalistleşme sürecine girmesi ile olanaklıdır. Bu ise Lonca içinde bir kesimin kaybını gerektirecekti. Bu yönde zorlamalar, Osmanlıların 1773'te III. Mustafa zamanında "lonca"lara otonom statüler sağlanmasını doğurdu. Bu düzenleme ile her "lonca" güçlü cezalandırma hakları elde etti. Bu haklar daha çok "loncalar"ın varlık-

Üretsiz PDF Kitap Arşivi - https://cetteyorg

Sabatay Sevi'nin Müslümanlığı kabul etmesinden sonra çizilmiş bir portresi

larını korumasını sağlamaya dönük düzenlemelerdi.[24] 17. yüzyılda, Evliya Çelebi'nin tespitlerine göre, Selânik'te 3060 adet küçük sanatkâr dükkânı vardı ve üretim "loncalar" içinde sürüyordu.[25]

Selânik ve Makedonya'nın üretim düzenindeki bu dönüşümler "milletler"in kendi aralarındaki dengede, şehir ve kırsal alanlardaki dağılımlarında önemli değişiklikler meydana getirdi. Daha önce özetlenen değişiklikler yönünde nüfusun mekândaki dağılımı da değişme gösterdi. Rum-Ortodoks ticaret kesiminin yükselmesi, bu kesimin şehirlerde payının artmasını sağladı; öte yandan kentlerde "Yahudi" nüfusu azaldı. 1664'te Selânik'te 40.000 düzeyinde olan Yahudi nüfus, bir yandan göç ve öte yandan bir bölümünün de Sabatay Sevi'yi izleyerek din değiştirmesi ile önemli ölçüde azaldı ve 1783'te 18.000 düzeyine indi.[26]

17. yüzyıl içinde Selânik şehrinde 56 Musevi, 46 Müslüman, 16 Rum-Ortodoks mahallesi vardı.[27] 18. yüzyıl sonunda kentte denge önemli ölçüde değişmişti. 18. yüzyılın ikinci yarısında nüfusu da artan Selânik'te Museviler nüfusun yüzde 50'sinden yüzde 20'sine düşmüş, Yeniçerilerin de yerleşmesiyle Müslüman nüfus yüzde 30'dan yüzde 55'e yükselmişti. Bunun yanı sıra Rum-Ortodoks nüfus da yüzde

23 *A.g.m.*, s.279.

24 N. Pantazopoulos, "Community Laws and Customs of Western Macedonia Under Ottoman Rule", *Balkan Studies*, c.2, 1961.

25 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (Türkçeleştiren Zuhuri Danışman), Onikinci Kitap, s.100-110.

26 Traian Stoianovich, *a.g.m.*, s.247.

27 Apostolos E. Vacalopoulos, *a.g.e.*, s.83-94.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

20'den yüzde 25'e çıkmıştı.[28] 1790'dan sonra Ali Paşa'nın baskısı ile artan göçler şehrin Rum-Ortodoks nüfusunu daha da arttırdı. Bölgenin ekonomik ve sınıfsal yapısındaki dönüşümler etkisini, her "millet"in içinde çıkan yeni dini akımlar ve "cemaat" örgütlenmesindeki biçim değişikliklerinde gösterdi.

17. yüzyılın ikinci yarısında kaybeden "Yahudi" kesimi içinde bir kurtarıcı olarak Sabatay Sevi ortaya çıktı. Katı dini kuralları savunuyordu ve Osmanlı sultanını devirerek, "David"in krallığını yeniden kuracaktı. Yakalanarak Edirne'de 1666'da sultanın karşısına çıkarıldığında Müslümanlığı kabul etti; özellikle zengin "Museviler" onu izlediler.[29] Böylece Selânik'te yeni bir toplumsal kategori doğdu. "Dönme" ya da "avdetî" diye adlandırılan, Müslümanlık ile Musevilik arasında bir grup oluşturdular.

Ticarette kaybetmesine ve böyle bir bölünme geçirmesine rağmen Musevi grupların cemaat organizasyonları etkinliklerini özellikle bu dönemin başlarında koruyordu. Bu etkinliklerden en önemlisi ciddi ve düzenli eğitim faaliyetleridir. Kâtip Çelebi o dönemde Selânik'te "Hora" adlı bir Musevi okulu bulunduğunu, bu okulun zengin bir kütüphanesi, 200'ü aşkın öğretmeni, 1.000'den fazla öğrencisi olduğunu, öğrencilerini 4-5 yaşından 30-40 yaşına kadar eğitimine devam eden tüm yaş gruplarının oluşturduğunu belirtmektedir.

Rum-Ortodoks ticaret kesiminin yükselmesi, bu millet içindeki örgütlenme biçimini etkilediği gibi, yeni siyasal hareketlerin de hazırlayıcısı oldu. Rum ticaret burjuvazisinin gelişmesinin ilk önemli siyasal etkisi kendisini, Rum-Ortodoks Patrikliği'nin yapısında yapılan reformda gösterdi. Patriklik de, Osmanlı yönetim sistemi gibi çok merkezi ve patriğin mutlak denetimi altında idi. Samuel I'in 1764-1768 arasında patriklik yaptığı dönemde, yönetim desantralize edildi. Mahalli güçler ve tüccar kesimi açıkça belirtilerek kilisenin yönetiminde söz sahibi yapıldı. Oniki kişilik cemaat meclisleri kuruluyordu. Ayrıca

---

28 Traian Stoianovich, *a.g.m.*, s.251.

29 Gershom Scholem, *Sabbatai Sevi*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1973 ve S.Galip, *Belgelerle Türkiye'de Dönmeler ve Dönmelik*, Kitaş Yayınları, İstanbul, 1977.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantev.org

cemaatin mallarının yönetimi için komiteler oluşturulacaktı. Bunlar arasında kurulan dört kişilik bir komitede, iki tüccar iki de cemaat üyesi yer alacaktı ve bu komite, kiliselerin finansmanını yönetecek, cemaat üyelerinin ne kadar ödeme yapacaklarını kararlaştıracaktı.[30]

Rum-Ortodoks cemaati içindeki bu gelişme birçok yönden ilginçtir. Bu dönüşüm Rum-Ortodoks cemaati içinde, merkez-çevre arasındaki çelişkinin, çevrenin istekleri yönünde çözümlendiğini göstermektedir. Osmanlı sisteminin millet yapısı içinde Patrikliğin gücünün, İmparatorluğun büyümesine paralel olarak artması dolayısıyla, Patriklik merkezinde ayrılıkçı hareketlere karşı bir tutum vardır. Bu bakımdan Patrikliğin çıkarları ile, İmparatorluğun yöneticilerinin çıkarları üst üste düşmektedir. Merkez-çevre arasındaki çelişkinin çevrenin istekleri yönünde çözümlenmesi, daha sonra güç kazanan milliyetçi, ayrılıkçı hareketlerin gelişmesi için elverişli bir ortam yaratmıştır.

Cemaatlerinin örgütlenmesinde "serbest bir el" elde eden Rum-Ortodoks ve Sırp ticaret burjuvazisi, eğitimin yayılmasına önem verecek okullar kurulmasını teşvik edecektir. Eğitimin geliştirilmesi, gelişen ticaretin gerektirdiği bürokratik işleri görecek personelin yetiştirilmesi için gerekli olması yanı sıra, daha sonra gelişen "milliyetçilik" ideolojisini yaymakta da en önemli araçlardan biri olacaktır.

Rum-Ortodoks Patrikliği içindeki bu gelişmeler, olduğu gibi Sırpların örgütlenmesine de yansımaktadır. Çünkü Rum-Ortodoks Patrikliği'nin yeniden düzenlenmesi sırasında güçlenmiş Rum-Ortodoks ticaret kesiminin de baskısıyla, daha önce bağımsız hale gelen Sırp Patrikliği 1766'da bağımsızlığını kaybetmiş ve Rum-Ortodoks kilisesine bağlanmıştır. Bu gelişmeler Rum-Ortodoks kilisesi içindeki yeniden düzenlemeleri Sırp kilisesinde de uygulanır hale getirmiştir. Makedonya, 17 ve 18. yüzyıllarda meydana gelen dönüşümlerle hem ekonomik taban hem de cemaat örgütlenmesi açısından yoğun milliyetçilik hareketlerine uygun hale gelerek, 19. yüzyıla giriyordu.

30 N. Pantazopoulos, a.g.m.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

19. YÜZYILDA SELÂNİK VE MAKEDONYA'NIN EKONOMİK YAPISINDAKİ DÖNÜŞÜMLER

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun dışa açılma süreci devam etti. Bu süreç içinde İmparatorluğun bir açık pazar haline gelişi 18. yüzyıl içindeki Selânik ve Makedonya'da geliştiğini gördüğümüz ticaret kesiminin işlevlerinde önemli değişiklikler meydana getirdi.

1815'te Osmanlı İmparatorluğu Tuna üzerindeki denetimini kaldırarak,[31] Avusturya'dan Tuna kıyısındaki limanlara mal taşınmasını serbest bıraktı. Bu gelişme Selânik'in göreli önemini azalttı ve ticaretinde bir gerileme yarattı. Ticaret kesimi için asıl nitelik değişiklikleri 1838 İngiliz Ticaret Anlaşması'yla İngilizlere tanınan hakların diğer ülkelere de tanınmasıyla gerçekleşti. Artık yabancı ülkelerin tüccarlarının, Osmanlı pazarına girmek için, Osmanlı tebasından bir tüccara ihtiyacı kalmıyordu; malları Osmanlı tebasından olan tüccarlara satmak ve onlardan almak zorunda değillerdi. 1850-1863 arasında çıkartılan ticaret kanunları yabancı tüccarların üstünlüğünü pekiştirdi. Bu gelişmeler Osmanlı tüccarlarının göreli öneminin kaybolmasına neden oldu. Bu dönüşümde kaybeden Rum-Ortodoks tüccarlardı. Dünya kapitalizminin ulaştığı bu aşamada uluslararası ilişkiler, "Yahudi" tüccarlarının tekrar önem kazanmasına neden oldu.

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra dünya yeni emperyalizm çağına giriyordu. İngiltere tek endüstriyel güç olmaktan çıkmıştı. Avrupa'nın diğer ülkelerinde de oluşan finans kapitaller kendilerine yeni kârlı yatırım alanları bulmakta yarışıyorlardı. Avrupa'da oluşan finans kapitalin yeni pazar arayışında devletlerin dış siyasetleri bir araç haline gelirken, aynı zamanda yeni sosyal kurumlar geliştiriliyordu. Bu örgütlenmelerden biri de uluslararası "Yahudi" sermayesinin Ortadoğu'daki Yahudiliğin gelişmesini sağlamak için kurduğu "Aliance Israelite"tir. Bu örgüt 1848'den itibaren Batı'daki, özellikle Fransa'daki "Yahudi" sermayesi tarafından geliştirildi. Kurduğu okullar ve bunun içinde getirdiği liberalist ideoloji ile Ortadoğu Yahudiliğini yeniden ge-

31 George W. Hoffman, a.g.e., s.19-23.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

liştirmek, yeni sermaye akım kanalları açmak istiyordu.[32] Bu faaliyetlerin Balkanlarda en yoğun olduğu yer Selânik'ti. 17. yüzyıldan beri önemini kaybettiğini gördüğümüz Selânik'teki Yahudi sermaye kesimi, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tekrar yükselmeye başlıyordu.

Avrupa'da oluşan finans kapitalin geri kalmış ülkelerde kârlı yatırım alanları arama ve denetim alanları oluşturma istekleri ile Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetiminde merkezin denetiminin artırılması isteklerinin birbirine uygun düşmesi sonucunda, 19. yüzyılın ikinci yarısında İmparatorluk içinde altyapı yatırımlarına girişildi. Gelişen ticaretin gerektirdiği haberleşmeyi sağlayacak telgraf ağı 1855-1864 arasında gelişti. Yabancı sermaye eliyle önemli limanları hinterlandına bağlayan ağaç dalı şeklindeki demiryolu ağları kurulmaya başladı. Gerçekte yabancı sermayenin yaptığı bu demiryolları İmparatorluğun iç bütünlüğünü sağlamaktan çok, bu bölgelerin yabancı ülkelerle bütünleşmesini sağlıyordu. İşte bu demiryolu yatırım alanlarının en önemli yörelerinden biri Selânik ve hinterlandı oldu.

1850'lerde yıllık ticaret hacmi 100.000 ton düzeyine ulaşan Selânik Limanı, 1871'de inşa edilmeye başlanıp, 1888'de Üsküp'e ulaşan Selânik-Üsküp-Mitrovitza Hattı ile ilk demiryoluna Avusturya sermayesi eliyle kavuştu. 1890'da Deutsche Bank'a 219 km.lik Manastır-Selânik Hattı'nı inşa imtiyazı verildi; demiryolu 1894'te Manastır'a ulaştı. Yine 1890'da Osmanlı Bankası'na ve bir Fransız grubuna, Fransızların işletmekte olduğu Şark demiryollarına Edirne'de bağlanarak Selânik-İstanbul bağlantısını kurmak için 550 km.lik demiryolu inşası imtiyazı verildi. Hinterlandı ile bağlantısı güçlenen ve dolayısıyla ticaret hacmi gelişen Selânik Limanı'nın inşaatına 1897'de başlandı; liman 1903'te tamamlandı.[33] Böylece dış denetime açık ya da sömürge ekonomilerin, bir liman ve onun etrafındaki ağaç dalları biçimindeki demiryollarından oluşan klasikleşmiş altyapı şeması tamamlanıyordu.

---

32 Elie Kedourie, *The Chatham House Version and Other Middle Eastern Studies*, Praeger, New York, 1979, s.309.

33 Mehmet Cavid, "Müessesatı Nafıamız Rumeli Şimendiferleri", *Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*, c.1, sayı 1 (1325).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Selânik hinterlandında tek bir yabancı güce değil üç yabancı güce demiryolu yatırım olanağı verilerek, hinterlandın kontrolü bir tek güce değil, yarışan güçler dengesine bırakılmış oluyordu. Bu güçler dengesinde bazı ilişkilerin kurulmaması için Osmanlılar özellikle dikkatli davranıyorlardı. Avusturya, Selânik ve hinterlandı üzerindeki denetimini artırmak, Selânik'i Avusturya'nın bir limanı haline getirmek için, Selânik-Mitrovitza Hattı'nı Sarajevo üstünden Viyana'ya bağlamak istiyordu. Yunanistan ise kendi demiryolları sistemini Selânik'e bağlamak istiyordu. Osmanlı İmparatorluğu bu konuda gerekli izni vermeyerek,[34] yöreyi siyasal olarak savunmaya çalıştı.

Yabancı sermayenin girişimini, daha sonra göreceğimiz şehirsel altyapı şirketleri ile gelişen ticaretin ve yatırım faaliyetlerinin finansman ihtiyacını karşılayacak yabancı banka sermayesinin oluşumu tamamladı. Selânik ve hinterlandının kontrolünü ele geçirmek isteyen her yabancı güç ve milliyetçilik hareketi kendi bankasını, sigorta kuruluşlarını Selânik'e getirmişti. Selânik'te 1908'de Osmanlı Bankası, Selânik Bankası, Midilli Bankası, Orient Bank, Atina Bankası ile 15 banker bulunuyordu. Bankerler yerel sermayeyi temsil ediyordu. Çoğunluğu Yahudi bankerlerdi. Bunların içinde Müslüman isimleri de vardı, ayrıca 7'si İngiliz, 6'sı Fransız, 2'şer tanesi Yunan, Bulgar, İspanyol, Alman, İtalyan, 1'er tanesi Hollanda, Avusturya ve Osmanlı olan 26 sigorta şirketi çalışıyordu.[35]

Sanayi kollarında kapitalistleşme süreci ticaretin ve tarımın kapitalist ilişkilere açılışına göre daha yavaş oluyordu. 18. yüzyılda "lonca" düzeni içinde üretim yapan sanatkârlar varlıklarını koruyorlardı. Sermaye birikimi sağlayan tüccarların bir kesimi, bunların üretimini örgütleyerek kapitalist üretime geçme aşamasındaydılar. Osmanlıların "lonca" düzenini korumak istemeleri dolayısıyla, bu süre içinde kapitalist girişimciler bu geçişi loncalar ile çatışmadan gerçekleştirmeye çalışıyorlardı. Bu tür üretimin yerel pazara değil uzak pazarlara yönel-

34 Herbert Feis, *Europe The World's Banker, 1870-1914*, W. W. Norton and Company Inc., New York, s.293-312.

35 *1325 (1909) Senesi Selânik Salnamesi*, s.193-564.

mesi bu çatışmayı azaltıyordu. Ama bu koşullar içinde kapitalist üreticinin lonca sanatkârından farklılaşması çok yavaş bir süreç içinde oluyordu.

19. yüzyılda Osmanlı pazarının tam açık hale gelmesi bir taraftan lonca içi üretimin daha hızlı düşmesine sebep olurken, loncaya bağlı olmadan doğrudan ticaret kapitalinden sanayi üretimine geçişe de neden oldu. Selânik'te 20. yüzyılın başında 50 ile 200 işçi çalıştıran tekstil ve giyim dalındaki fabrikaların sayısı 11 tane idi; 15 matbaa vardı. Bunlardan başka tüm Selânik vilayetinde 30 kadar un fabrikası bulunuyordu. İpek, tütün, kâğıt, çivi, ispirto, sabun, bira, buz ve dökmecilikte büyük üretim tesisleri kurulmuştu. Osmanlı İmparatorluğu'nun açık pazar içindeki korumasız ekonomisinin sağladığı olanaklar içinde, Selânik'te bu koşullara özgü bir sanayi doğmaya başlamıştır. Bu beraberinde bir işçi sınıfının oluşmaya başlamasını getirmiştir. P. Risal'e göre şehirde nakliyat hizmetlerinde çalışan 5.000 kişi ile birlikte, 20.000'e yakın işçi vardı.[36] Bunlar yer yer grev yapmaya başlamıştı. 1904 yılında reji görevlileri, 1905'te dokuma işçileri, 1906'da Alatini Tuğla Fabrikası işçileri grev yapmışlardı.[37]

Daha önceki dönemlerde tarımsal kesimde piyasa için üretimin önemli ölçüde geliştiğini görmüştük. Ama Osmanlı toprak düzeninin bu konuda getirdiği sınırlamalar vardı. Bu sınırlamalar 1858 yılındaki Arazi Kanunnamesi ile önemli ölçüde kaldırılmış oldu. Yeni toprak düzeninde toprağın işleyene ait olması ilkesi getiriliyordu. Dolayısıyla ona verilen, artık kuru bir toprak mülkiyeti değildi. Ekeceği mahsule karar veriyor, toprak mirasçısına geçiyor, borç karşılığı rehin edilebiliyor ve bu yolla alacaklıya geçiyordu. Bu dönüşüm, tarımda kapitalist ilişkilerin güçlenmesine yardım etti.

Böyle bir dönüşüm, tarımsal kesimde tefeci-tüccar mekanizmasının da etkinliğinin artmasına olanak veriyordu. Mithat Paşa'nın tarımda kredi sorununu çözmek için Tuna vilayetinde örgütlemeye çalış-

---

36 P. Risal, *La Ville Convoitée Salonique*, Librairie Academique, Paris, 1917, s.274.

37 George Haupt ve Paul Dumont, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1977, s.42.

tığı "ikraz sandıkları"nın ilki 1863 yılında kurulmuştu. Tarımda tefeci-tüccar mekanizmasının çalışması ile büyük toprak kontrolü "ayanın" değil, ticaretle içiçe kredi mekanizmalarını kullanan "eşrafın" eline geçiyordu. Böylece, büyük toprak üzerindeki denetimin niteliğinde bir değişme ortaya çıktı.

Daha sonraki bölümde göreceğimiz kırda gelişen siyasal hareketlerin programı açısından en önemli bulgu, bu dönüşümün nasıl bir toprak mülkiyeti dağılımı yarattığıdır. Bu konuda iki türlü yorum getirilmiştir. Yorumlardan *birincisi* tefeci-tüccar mekanizmasının kırsal alanda bir mülksüzleşmeye yol açtığı ve toprak kutuplaşmasını doğurduğu şeklindedir. Bu yorumla, bu dönemde kırsal alanda varlığı gözlenen önemli miktara varan mevsimlik ve kısa süreli göç hareketi de açıklanmış olmaktadır. 19. yüzyıl sonunda Makedonya'dan Bulgaristan'a önemli miktarda mevsimlik ya da birkaç yıllık kısa süreli göç olmuştur. 20. yüzyılda Makedonya'dan, ABD'ye de önemli miktarda göç oluyordu. Konsolosluk kayıtlarına göre 1904 yılında 3.000, 1905 yılında 7.000, 1906 yılının ilk yarısında 15.000 kişi Makedonya'dan ABD'ye göç etti.[38]

Toprak konusunda *ikinci* yorum şekli, Osmanlı İmparatorluğu'nda 1858 Arazi Kanunnamesi'nden sonra toprağın mülkiyetinin köylülere geçiş şeklinin yaygın bir küçük işletme biçimi doğurduğu, büyük işletmelerin oluşumunun çok sınırlı kaldığıdır.[39] Bu yorumda kırsal göç, toprağın kıtlığı ile açıklanmaya çalışılmaktadır. Böyle bir düzenin varlığının bir kanıtı olarak, daha sonra göreceğimiz gibi Makedonya İç İhtilalci Örgütü'nün programında toprak reformunun bulunmaması, yalnız devletin aldığı vergi üstünde durulması gösterilmektedir.

Her iki yorum da 19. yüzyılda Makedonya'daki toprak düzenine ilişkin gerçeğin bir yüzünü yansıtmaktadır. 1909 yılı Selânik Salnamesi'nde yapılan tanımlama da, her iki yorumun Makedonya'nın hangi kesimleri için geçerli olduğunu açıkça ortaya koymaktadır: "Yamaç-

38 Edwin Pears, Forty, *Years in Constantinople* (The Recollection of Sir Edwin Pears, 1873-1915), New York, 1916, s.200.

39 N. Todorov, *a.g.m.*, s.317.

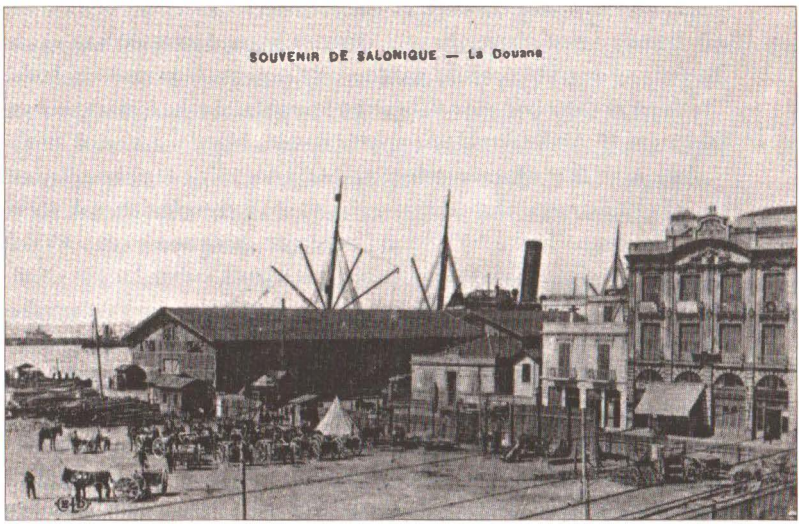
larda arazi bölünmüş olup ekseriyetle sahipleri kendi arazilerini ziraat ederlerse de ovalar hemen umumiyetle ortakçı ve yarıcı usulle idare olunmakla ve alel ekserde hem sahibi tarafından ve hem de yarıcı vasıtasıyla ziraat edilir. O zaman mal sahibinin işlediği mahalle beylik olur", "Yarıcılar beş on koyun besleyebilir." "Toprak sahibi yarıcıya ikrazatta bulunur." "Bir çiftlikten diğerine geçen yarıcının borcunu yeni çiftlik sahibi öder." "Mal sahibi bunlara birer mesken gösterir." Salnamede betimlenen toprak düzeni, küçük mülkiyetin yamaçlarda olduğunu, ovalarda ise büyük toprak mülkiyetinin yaygınlığını göstermektedir. Burada köylü toprağa siyasal olarak bağlı değildir ama, ekonomik koşullar onu toprakla alınır satılır durumda tutmaktadır. Bu koşullarda en çok ezilen köylü kesimi, ova köylerinin yarıcılarıdır. Ortakçılar ürettikleri ürünün yüzde 12,5'ini devlete, yüzde 4.5'ini köyü koruyan çeteye, yüzde 41.5'ini toprak sahibine vermekte, kendisine ürünün yüzde 41.5'i kalmaktadır.[40] Ayrıca ortaklık ilişkileri belirli yazılı bir anlaşmaya dayanmadığından, anlaşmazlık halinde, tüm güç toprak sahibinin elindedir. Devletin hissesi aşar "iltizam" usulüyle toplandığı için baskılara açıktır. 1880'lerde "aşar ve ağnam nezareti" kurularak, aşardan toprak vergisine geçiş için denemeler yapıldı ise de belirli bir sonuca ulaşılamamıştır.

Parvus'un saptamalarına göre 1860-1892 arasında Amerika, uluslararası hububat fiyatlarında ve tarımsal ürün fiyatlarında önemli düşüşlere neden oldu.[41] Makedonya'nın bu fiyatlarla yarışabilmesi için tarımsal ürün fiyatlarında bir düşüş sağlaması gerekiyordu. Bu düşüşün bir kısmı demiryolu ağının gelişmesiyle taşıma fiyatlarındaki indirimlerle gerçekleştirildi. Düşüşün bir kısmı da tarım teknolojisinin geliştirilmesi ile sağlanmaya çalışıldı. Deneme çiftlikleri kuruldu. 20. yüzyılın başından itibaren de yeni tarımsal araçlar tarımsal alana girmeye başladı. 1909 yılı Salnamesi bu yeni teknolojinin gelişini şöyle anlatıyor:

---

40 H. N. Brailsford, *Macedonia: Its Races and Their Future*, Methuen and CO., Londra, 1906, s.57-66.

41 Parvus Efendi, (düz. Muammer Sencer), *Türkiye'nin Mali Tutsaklığı*, May Yayınları, İstanbul, 1977, s.139.

20. yüzyıl başlarında hızla gelişmeye başlayan Selânik gümrüğü

> Âlât-ı cedideyi ziraîye şimdiye kadar mefhud idi ise de dört seneden beri intişara başlayıp "Nolost"ta yapılan "Howard" taklidi sapanlar ve mahalli fabrikaların yaptıkları "Lethy" taklidi pulluklar ve alet ve edevatı saire külliyetle getirilmekte ve bunların duhulüne de başlıca sebep amele yevmiyesinin tezayüdü olup dört beş seneden beri amelenin külliyetle Amerika'ya gitmesinden ekseriye orakçı bulunmamakta mahsulat tarlada kalmaktadır. Orak makinelerinin satışı da her sene iki üç misli tezayüd etmektedir.[42]

«Selânik ve Makedonya'nın kapitalizme açılma süreci sonucunda bölgenin ekonomisinde meydana gelen dönüşümler beraberinde bölge içindeki yönetim ve denetleme işlevlerinin görülüşünde de yeni örgütlenme biçimlerine geçilmesini getiriyordu. Bu ise bölgenin şehirlerinde özel ve kamu kesimi bürokrasisinin büyümesi demekti. »

---

42 *1325 (1909) Senesi Selânik Salnamesi*, s.599.

Bu bürokrasi, geleneksel (sanayi-öncesi dönemin) eğitim kurumlarında yetiştirilemezdi; yeni öğretim kurumlarına ihtiyaç vardı. Bu ihtiyaç doğrultusundaki çalışmalar Osmanlı İmparatorluğu'nda, Tanzimat'ta daha çok yüksek öğretim kurumlarının kurulmasıyla başlatılmış ve II. Abdülhamid döneminde de orta öğretim düzeyine inmişti. Ama Selânik'te eğitimin gelişmesi, Makedonya'ya özgü koşullar sayesinde, İmparatorluğun diğer yerlerindeki gelişmelerden çok daha hızlı olmuştur. Çünkü bir sonraki bölümde incelenecek olan siyasal hareketlerin yayılmasında okullar bir araç olarak kullanılmıştır. Okullar Makedonya'da bağımsızlık hareketlerinin ideolojisini yayma aracı olmanın ötesinde de işlev kazanmıştır. Bir çocuğun devam ettiği okulun hangi etnik gruba ait olduğu, o çocuğun ailesinin hangi etnik gruba ait olduğunu gösterir hale gelmişti.[43] Her siyasal hareket kendi okulunu örgütlüyor ve öğrencileri çekecek koşullar hazırlayarak, birbiriyle yarışıyordu. Kimi ailelerin çocukları değişik cemaat okulları arasında dağılmıştı. Bu yarışma ortamında Makedonya'nın şehirleri ve köyleri birbiriyle yarışan cemaat okulları ağları ile örüldü. Osmanlı düzeni cemaatlerinin bu konuda tamamen serbest bırakmış olması, böyle bir gelişmeye olanak sağlamıştı.

Kırsal alandan dışa göçün hızlanmasında, eğitim düzenindeki bu gelişmenin de etkili olduğu yönünde yorumlar vardır. Bu eğitim kurumlarında köyündeki koşullardan çok daha iyi koşullarda yaşayan çocukların köylerine döndüklerinde köylerine uyum sağlayamadıkları, ya göç ettikleri ya da siyasal hareketlerin profesyonelleşmiş silahlı gücü haline geldikleri gözlenmiştir.

19. yüzyılda Selânik'teki okulların gelişmesinde "Yahudiler" öncülük etti; Alyans İsraelite Cemiyeti ve mahalli burjuvazinin desteğiyle Moise Alatini, Juda Nehama, Modiano ve diğer okulları açtılar. Ayrıca değişik ülkelerin Fransız, Amerikan vb. misyonerlik örgütleri Selânik'te kendi okullarını açtılar.

Selânik'te bir milliyetçilik hareketinin parçası olarak ilk kurulan

43 J. M. Nankivell, *A Life for the Balkans* (The Story of John Henry House of the American Farm School, Thessaloniki Greece), 1939, s.143-162.

okul, 1850'de açılan Rum Kız Okulu oldu. 1868'de Margaritus Dimitsas yönetiminde açılan spor okulunda gerilla eğitimi yapıldı. 1875'te kurulan "Yunan Kültürünü Yayma Kurumu", geliştirdiği Rum öğretmenleri Selânik ve Makedonya'daki okulların başına getiriyordu.

Rumların örgütlenmesini Bulgar okullarının gelişmesi izledi. Bulgarlar önce Selânik'te o zamanki okulların en düzenlisi olduğu söylenen "erkek öğretmen okulu"nu açtılar. Bunu kısa bir süre sonra açılan "kız öğretmen okulu" izledi.[44]

Bir yandan Selânik'te diğer milletlerin eğitim kurumlarındaki gelişmeler, öte yandan Tanzimat'la beraber başlayan modern eğitim kurumları kurma çabaları Türkleri de etkiledi. Yeni usul eğitim yapan özel Türk okulları 1873'te Mithat Paşa'nın Selânik Valiliği sırasında açılmaya başladı. İstanbul'a yeni usul özel okulu götüren Selânikli "muallimler" oldu. İstanbul'da yeni eğitim usulünü Selânikli İsmail Hakkı Efendi'nin öğrencisi Abdi Kâmil Efendi getirdi. İsmail Hakkı Efendi ise Hayen Şalom adlı bir Musevi okulunda eğitim görmüştü.[45] Yine bir "Musevi" okulunda eğitim gören Şemsi Efendi ile birleşerek ilk özel okulu açtı. Mithat Paşa bir yandan bu girişimleri desteklerken öte yandan da kısa valiliği süresinde "sanayi mektebi"ni açtı. Bunun sonucu olarak şehirde Terakki-i Osmani, Fevziye, Hamidiye, Selimiye gibi düzenli okullar kuruldu.[46]

Galip Paşa'nın valiliği zamanında, eğitim hamlesine devam edildi. Emrullah Efendi'ye (sonra İttihat ve Terakki'nin Maarif Nazırı) diğer "milletlerin" okulları ile yarışacak bir idadi kurduruldu. İdadinin mükemmel laboratuvarları vardı; sıraları bile Fransa'dan getirtilmişti. 1882'de Selânik, Manastır, Yanya idadileri, leyli haline getirildi. 1889'da öğrenim süresi üç yıl olan bir "Ziraat Ameliyat Mektebi" açıldı; Sedes Çiftliği'nde uygulamalı eğitim yapıyordu.

Alman usulüne göre, Golç Paşa'nın orduyu düzenleme progra-

---

44 Fazlı Necib (sadeleştiren Şemsettin Kutlu), "Rumeli'yi Neden Kaybettik?", *Hayat Tarih Mecmuası* ilavesi, İstanbul, 1972, s.10-12.

45 Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, c.2, İstanbul, 1940, s.392.

46 Fazlı Necib, *a.g.m.*, s.8.

mının parçası olarak Manastır'da varolan "askeri idadi" yanı sıra bir de "Harbiye" açıldı. Makedonya Islahat Programı'nın parçası olarak Selânik'te 1907'de bir "Hukuk Mektebi" bir de "Polis Mektebi" açıldı.[47] Bu gelişmeler sonucunda 1909'da yalnız Selânik vilayetinde, 1901 okul vardı. Bunların 13'ü "idadi", 63'ü "rüştiye", gerisi "iptidai" idi. 13 idadinin 4'ü Osmanlı (resmî); 4'ü Rum, 2'si Bulgar, birer tanesi Fransız, İtalyan ve Sırp cemaatlerine aitti. Ayrıca dört meslek eğitimi veren okul vardı. 1 ziraat okulu, 1 "harir darüt talimi", 2 sanayi mektebi vardı, bunlardan biri resmî, biri de "Yahudi" cemaatinindi. Bu çok sayıda modern eğitim kurumuna karşın sadece 62 medrese bulunmaktaydı ve toplam öğrencisi 815'ti. Oysa modern eğitim sistemindeki öğrenci sayısı 99.691'di.[48] Selânik'in özel koşulları tüm eğitim sisteminde hızlı bir dönüşümü gerçekleştirmiştir.

Kapitalistleşme sürecinde oldukça ilerlemiş olan çok canlı bir eğitim ve kültür merkezi haline gelen Selânik şehri, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında hızlı bir şehirleşme geçirmiştir. 1835'lerin 65.000 nüfuslu şehri 1880'de 90.000'e, 1895'de 120.000'e ve 1913'te 153.000'e çıktı.[49]

Selânik şehri nüfusu hem etnik hem de sınıfsal olarak çok farklılaşmıştı. 1908'de şehir nüfusunun yüzde 27'si Müslüman, yüzde 40'ı Yahudi, yüzde 13'ü Rum, yüzde 3'ü Bulgar, % 17'si başka ülkelerin tebaası idi. Şehirde yaşayanlar sınıfsal olarak; sermaye ve ticaret kesimi oldukça geniş bir bürokrasi, küçük üreticiler (Makedonya'nın diğer şehirlerine göre genişçe, bir tahmine göre. 7.000 kişilik bir işçi kesimi), lumpen kesim olmak üzere farklılaşmıştı. Kırdan kopmanın hızlı olduğu dönemde, şehirlerde bir lumpen kesimin oluşması beklenen bir olgudur. Bunun yalnız Selânik için değil, tüm Balkan şehirleri için geçerli olduğu saptanmıştır.[50]

---

47 Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, c.3, İstanbul, 1941, s.710-712.

48 *1325 (1909) Senesi Selânik Salnamesi*, s.624.

49 W. M. Leake, *Travels in Northern Greece*, Londra, 1835, s.248.

50 N. Todorov, "The Balkan Town in the Second Half of the 19th Century", *Etudes Balkaniques*, n.1, 1969, s.31-50.

Yeni düzenlenmiş biçimiyle Selânik rıhtımı ve ünlü Beyaz Kule (1910'lu yıllar)

Hızla büyüyen ve bölgesi içinde kapitalistik ilişkilerden yararlanarak denetim kuran şehir, fiziki görüntüsünü de değiştirerek kapitalizm öncesi şehrinin kabuğunu aşacaktır. 1866'da şehrin etrafındaki surların deniz kıyısı kesimi yıkılarak bir kordon oluşturulmuştur. Şehir surlar dışında, alt şehirsel merkezlere taşmış, yakınındaki bataklıklar kurutulmuştur. Liman şehri olan Selânik'te şehri salgın hastalıklardan koruyacak karantina kurulmuş, kanalizasyon yapılmıştır. 1869'da Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk belediyelerden biri Selânik'te kurulmuştur. Şehirsel altyapıyı sağlayacak şirketler ve sermaye bulunarak 1893'te Osmanlı İmparatorluğu'nda İstanbul dışında ilk tramvay -önce atlı olarak- işletilmiştir. Şehir 1903'te elektriğe kavuşunca, tramvay da 1907'de elektrikli hale getirildi. Şehre havagazı ve su getiren ayrı ayrı şirketler kuruldu. Şehir, 1890, 1896, 1898 yangınlarından da yararlanılarak modern bir görünüme kavuşturuldu. Ekonomik hayatı canlı olan bir liman şehrinin gerektirdiği tüm eğlence ve dinlenme faaliyetleri de Selânik'te gelişti.[51]

Kapitalistleşen her şehirde görüldüğü gibi, bir yandan altyapı gelişmesiyle birlikte yüksek gelirli kesimin mahalleleri kurulurken, öte yandan da sefalet mahalleleri oluşuyordu. Şehir etnik bölünmeye paralel olarak mahallelere ayrılmıştı. Bunlar içinde Yahudilerin işçileşmiş kesiminin oturduğu yerler, şehrin en sağlıksız kesimini oluşturuyordu.[52]

Selânik bu çok yönlü gelişmesi ile Osmanlı İmparatorluğu için-

51 A. E. Vacalopoulos, *a.g.e.*, s.112-113.

52 Selânikli Ahmet, *Selânik Hatıraları (Selânik Esrarı)*, Manzumei Efkâr Matbaası, No.54 (tarihsiz), s.10.

20. yüzyıl başlarında Selânik'teki Rum Yetimhanesi

de yaratıcı (innovative) bir "sosyal kutup" haline geliyordu. Makedonya ekonomisinde 19. yüzyılda meydana gelen dönüşümler nüfusun mekânda "yeniden dağılımına" sebep oldu; kır-şehir dengesinde şehir nüfusu lehine bir kayma oldu. Ama bu yüzyılda siyasal hareketler açısından önemli bir dayanak oluşturan etnik dağılımda da önemli değişiklikler ortaya çıktı. Bu dağılımdaki değişmede her siyasal hareketin kendisine taraftar kazanma yönündeki propaganda faaliyetleri kadar, göçler de etkili oluyordu. Daha önce gördüğümüz gibi ekonomik dönüşüm, Makedonya'dan çevre ülkelere ve ABD'ye önemli göçlere neden olmuştu. Bu göç hareketinden başka, küçülme süreci içine girmiş Osmanlı İmparatorluğu'nun terkettiği yörelerden çekilen Müslüman nüfus, özellikle şehirlerde, kendi nüfus oranını artırıyordu. Bu tür göç dalgasının en büyüğü, 1877-78 savaşı sonrasında geldi. Bu gelen nüfus geldikleri yerleri milliyetçilik hareketleri yüzünden terketmek zorunda kaldığı için, oldukça bağnaz davranabiliyor ve siyasal hareketlerde yer alacak bir potansiyel taşıyordu.

1906'da Hüseyin Hilmi Paşa'nın reform programının uygula-

ması sırasında yaptırdığı nüfus sayımına göre, Makedonya'yı teşkil eden üç vilayette nüfusun etnik ve dini dağılımı şöyle idi [53]

	Selânik	Kosova	Manastır	Makedonya Toplam
1. İslâm (Türk-Arnavut)	485.000	752.000	460.000	1.000.000 (Türk) 750.000 (Arnavut)
2. Rum Patrikliği'ne bağlı (Ulah dahil)	323.000	13.000	291.000	627.000
3. Bulgar Ekzarhlığına bağlı	217.000	170.000	188.000	575.000
4. Diğerleri (Yahudi, Ermeni Katolik, Protestan)	53.700 (Yahudi)	-	-	199.000

Bu tablo içinde yer alan nüfusun şehir ve kır arasındaki dağılımı kabaca şöyledir: Musevilerin çok büyük kesimi Selânik'te olmak üzere sadece şehirlerde yerleşmişlerdi. Bulgar nüfusunun çoğunluğu ise kırsal alanda idi. Rum nüfusun çoğunluğu şehirlerde idi, kırsal alanda olanları ise daha çok deniz kıyısında toplanmıştı. Müslüman nüfus da hem şehirlerde hem de kırsal alanda bulunuyordu.

19. YÜZYILDA MAKEDONYA'DAKİ SİYASAL HAREKETLER

Çok karmaşık bir dini ve etnik yapıya sahip olan, değişik dış ülkelerin çıkarlarının yarıştığı Makedonya, kapitalizme açılma sürecinin hızlanmasına paralel olarak 19. yüzyılda değişik siyasal hareketlerin bir arada yer aldığı, birbirini etkileyerek geliştiği bir bölge oldu. 19. yüzyıl boyunca bu siyasal hareketler varlığını korumakla birlikte, hareketlerin yoğunlaştığı, silahlı ayaklanma haline dönüştüğü üç dalganın varlığı gözlenmektedir.[54] *Birinci* dalga 1820'lerde, ikinci dalga 1875 ve sonrasında, *üçüncü* dalga ise 1902 sonrasında ortaya çıkmıştır. Her

53 Fazlı Necip, *a.g.e.*, s.12-13.

54 Leonard Bushkoff, "Marxism, Communism and the Revolutionary Tradition in the Balkans, 1878-1924, An Analysis and an Interpretation", *East European Quarterly*, Ocak 1969, n.4, s.373.

dalga sonunda kesin bir çözüme ulaşılmadığı gibi, sorunlar daha da karmaşıklaşarak varlığını korumuştur.

17 ve 18. yüzyıllarda Balkanlarda yükseldiğini gördüğümüz ticaret kesiminin öncülüğünde başlayan "milliyetçilik" akımları, daha önce oluştuğunu gördüğümüz çeteleri ve korsanları örgütleyerek ve büyük ülkelerden birinin desteğini sağlayarak, köylüler üzerindeki ayan baskısını, bu kesimin desteğini almakta kullandı. Böylece, 19. yüzyılın başlangıcında, hareketi silahlı ayaklanmaya dönüştürmeyi başarmışlardı. Bu hareketler sonucunda, 1799'da Montenegro (Karadağlılar), 1817'de de Sırplar bağımsızlıklarını kazanmışlardı. 1814'te Odesa'daki Rum ve Bulgar tüccarlarının öncülüğünde kurulan "Etniki Eterya" cemiyetinin geliştirdiği hareket başarılı olmuş, Mora'da Yunanistan'ın kurulmasını sağlamıştır. Aynı cemiyetin çalışmaları Makedonya'da da çok etkili olmuştur.

Bulgar ve Rum ticaret kesimi arasında henüz bir farklılaşmanın doğmadığı bu dönemde, Etniki Eterya, gelişmiş bir Rum Ortodoks ticaret kesiminin bulunduğu Makedonya'da ve özellikle Selânik'te, gelişmek için çok uygun bir ortam buldu. Etniki Eterya, Selânik de 1821'de örgütlenen başkaldırmaya katıldı ise de, bu hareket Müteselim Yusuf Bey tarafından bastırıldı.[55] 1823 Ağustos'una kadar sürdürülen baskı ile bu hareketin söndürülmesine çalışıldı. Hareketin başarıya ulaşamamış olmasında kırsal alandan yeterince destek bulamamış olmasının etkisi vardır. Gerçekte bu dönemin hareketleri, köylüden destek bulacak sosyal içerikli bir programa sahip değildiler. Nitekim, Sırbistan ve Yunanistan'da köylüler toprak mülkiyetini elde etmişlerdi ama toprağı kullanışlarındaki siyasal sınırlar onları "klepht"leri, Atina ya da Belgrad'daki anayasacı bürokratlara yeğler hale getirmişti.[56]

Birinci dalga hareketin yatışmasından sonra, Balkanlarda meydana gelen en önemli gelişme, Bulgarlar arasında ticaret kesiminin gelişerek, Rumlardan farklılaşma eğilimi göstermesiydi. Bu gelişmeler,

---

55 A. E. Vacalopoulos, *a.g.e.*, s.102.

56 Stephen-Fischer Galati, "The Peasantry as a Revolutionay Force in the Balkans", *Journal of Central European Affairs*, Nisan 1963, s.17.

Rum milliyetçilik hareketinden bağımsız bir Bulgar milliyetçilik hareketini ortaya çıkardı. Daha önceki bölümlerde gördüğümüz gibi, Osmanlıların dini esaslı "millet" farklılaşmasını benimsemiş olması ve her "milletin" kendi içinde örgütlenmesinde serbestliğe sahip olması, milliyetçilik akımlarının aynı zamanda da bir dini ayrım savı ile ortaya çıkmasını gerektiriyordu. Bu ayrım özellikle Bulgar milliyetçilik hareketi için önemli idi. Yarışma halinde olduğu Rum milliyetçilik akımıyla aynı Patrikliğin kontrolünde örgütlenemezdi. Bulgarlar bu dini ayrılığı, kendi dillerinde ibadet etme isteği biçiminde formüle ederek ortaya çıkardılar. Rusya'nın da desteğiyle çıkan 11 Mart 1870 tarihli ferman ile Bulgarlar ayrı bir Ekzarhlığa sahip olabilecekti. Bu fermanda, Bulgar Ekzarhlığı'nın denetim alanı yedi yerle sınırlanmıştı ama bir toplulukta kilise cemaatinin 2/3'ü Patriklikten ayrılıp Ekzarhlığa geçmek isterse, geçebilecekti. Bu koşul Bulgar Ekzarhlığı'na siyasal hareketlerle birlikte büyüme olanakları getiriyordu.[57] Ayrı bir Ekzarklık olunca ayrı bir siyasal hareketi örgütlemek kolaylaşıyordu. Nitekim Bulgarlar bu olanaktan geniş ölçüde yararlandılar.

19. yüzyılda Makedonya'da oluşan milliyetçilik hareketlerinin örgütlenme biçimi, bu gelişmeler içinde belirlilik kazanıyordu. Bu hareketler önce Osmanlı İmparatorluğu dışındaki bir ülkeden destek buluyorlar ya da onun içinde açık olarak "ihtilal komiteleri" halinde örgütleniyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu içindeki örgütlenmeleri ve oluşturdukları komiteler gizlidir. Bu komitelerin üç önemli amacı vardır. Önce, Bulgar kilisesinin ayrılması örneğinde görüldüğü gibi, cemaat düzeyinde örgütlenmede bu hareketlere serbestlik sağlayacak diğer hareketlerden ayrılmış bir kilise gereklidir. Böyle bir kilise elde edilince, bu hareketlerin ideolojisini köylere kadar yayacak bir okul sistemi kurulmaktadır. Hareketlerin üçüncü öğesi "çeteler"dir. Çeteler hareketlerin yayılmasında birden çok işlevi bir arada yerine getirmektedir; bir yandan propaganda unsurudur, öte yandan çete hareketin kazanmayı istediği çevreler için bir koruma aracıdır. Bu koruma hizmeti karşılığında harekete gelir

57 Wayne S. Vucinich, *The Ottoman Empire: Its Record and Legacy*, New Jersey, 1965.

sağlayan bir vergi topluyordu. Ayrıca, harekete karşı olanları sindirme görevini yükümleniyordu. 19. yüzyıl içinde Makedonya'da gelişen hareketlerin hemen hemen tümü, bu şema içinde örgütlendi.

Bulgar hareketi de bu şemaya uygun şekilde örgütlenmeye başladı. 1868'de Eflâk ve Boğdan şehirlerinde kurulan Bulgar ihtilal komitelerinin sayısı 16'yı aşmıştı. Bulgar Ekzarhlığı 1870'te kurulduktan sonra köy okullarında, öğretmenler eğitime başladı. 1871'den sonra her Bulgar köyüne hareketin özel postacıları gazeteler götürüyordu. İlk ihtilal hareketi 1875'te Yeni Zağra'da çıktı ise de hemen bastırıldı. 1876'da Rusya'nın da istek ve desteğiyle daha yaygın bir ayaklanma gerçekleştirildi. Bu hareket Bulgar köylülerinin desteğini ancak büyük çiftliklerin yaygın olduğu kuzey batıda buldu.[58] Diğer kesimlerde köylüler pasif kalmışlardı. Tüccarlar, aydınlar hareketi desteklerken, zengin Bulgar çorbacıları karşı olmuşlardır. Çorbacılar, Osmanlı yönetiminin Bulgarlar arasından seçtikleri yöneticilerdir. Bunlar büyük toprak sahibi, tefeci ve iltizamla aşarı toplayan kişilerdir. Başkaldırıyı bunlardan biri kısa süre önce Osmanlılara ihbar edecektir.[59]

Nisan 1867 Bulgar hareketinin Botev ve Levski dışındaki liderleri,[60] hareketin Rusya'nın desteği olmadan, sırf köylüye dayanarak gerçekleşeceği kanısında değildiler. Bu yüzden köylülerin isteklerine kıyasla Rusya'nın istekleri daha ağırlık kazanacaktır. Bu nedenle hareketin kırsal desteği zayıf kalmıştır.

Nitekim Bulgaristan'ın kuruluşu da 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra olacaktır. Savaş sonrasında yapılan Ayastefanos Anlaşması büyük bir Bulgar devleti yaratıyordu.[61] Bu devletin güney sınırı neredeyse Selânik'e yaklaşıyordu. 1878 Berlin Kongresi'nde Avru-

---

58 *A.g.e.*, s.61-62.

59 Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, *Komitacılar*, Toker Yayınları, 1972, s.148.

60 Stephen-Fischer Galati, *a.g.m.*, s.19.

61 Bulgar hareketine Robert College'in öğretim kadrosunun da önemli katkısı olmuştur. Bulgar Anayasası'nın hazırlanmasına Schuyler yardım etmiştir. Robert College'de okuyan Bulgarlardan iki başbakan, üç bakan, üç elçi, iki belediye başkanı, üç meclis üyesi çıkmıştır. James A. Field, *America and the Mediterranean World*, Princeton University Press, Princeton New Jersey, 1969, s.371.

pa'nın hâkim güçleri Ayastefanos Anlaşması'nda Rusya'nın elde ettiklerine bir sınırlama getirirken, Bulgaristan da küçültülmüştü. Doğu Rumeli ve Makedonya'dan alınan parçalar tekrar Osmanlı İmparatorluğu'na geri verildi. Böylece Makedonya'da çıkarları çelişen birçok güç, Makedonya sorununun sadece Osmanlılar ile Rusya arasında çözülemeyeceğini gösterdiler. Berlin Kongresi'nde yapılan sınır düzeltilmesinde kaybedilen yerler, Bulgar politikacılarının ulusal hedefi haline geldi.

1877-1878 savaşındaki gelişmeler, Makedonya'yı denetimi altına almak isteyen Yunanistan'ın acele bir eylem programlamasına neden oldu. Selânik'teki Yunan konsolosu ve piskoposunun önderliğinde komiteler kurarak, ayaklanma örgütlemeye başladılar. Osmanlı yönetiminin böyle bir hareketin başlamakta olduğunu öğrenip önlemler almasına rağmen 8 Haziran 1878'de Olimpos'ta ayaklanma oldu ve hemen bastırıldı. Yunan-Bulgar yarışması 1880'den sonra daha da keskinleşerek sürdü. Yunanlılar 1881'de Teselya ve Epirus'u işgal ederek, hedeflerine yaklaştılar.

Bulgarlar da benzer bir genişlemeyi "Şarki Rumeli"de gerçekleştirmek istiyorlardı. 1878 Berlin Anlaşması koşullarına göre Osmanlılar buranın yönetimi için bir Hıristiyan vali atamak zorunda idiler. II. Abdülhamid, Aleko Paşa'yı buraya vali olarak gönderdi. Kısa bir süre sonra bu yörede Bulgar çetelerinin örgütlenmesi başladı. 1885 yılı Temmuz'unda Filibe şehri yakınındaki Değirmendere köyünde toplanan Bulgarlar, Veliki Konare köyünde isyanı başlattılar. Asker gönderme hakkı olan II. Abdülhamid harekete müdahale etmedi.[62] Daha iyi bir vali tayin etme amacıyla valilik görevini Bulgar prensine verdiğini ilân ederek, Şarki Rumeli'nin Bulgar kontrolüne geçmesine olanak sağladı.

Bulgarların bu genişlemesi, Makedonya üstünde denetimlerini artırmak isteyen Yunanistan ve Sırbistan'ı telaşa düşürdü. Yunanlıların savaş hazırlıklarını Avrupalı "Büyük Güçler" önledi. Sırbistan Bulgaristan'a savaş ilân etti. Savaşı Bulgaristan kazanınca, bu durumu da kabul ettirmiş oldu.

---

62 Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa*, c.I, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970, s.368-370.

Bu başarılar Bulgaristan'da genişleme isteklerini kamçıladı. 1887'de Osmanlıların, Arnavutluk'taki Yakove İsyanı'nı bastırmasına rağmen Bulgar çeteleri, Üsküp ve Serez'deki hareketleri başlatmaktan çekinmediler. Almanya'nın desteğini de alan Osmanlıların bu hareketleri bastırması, Bulgarları Osmanlılarla anlaşmak zorunda bıraktı. Fakat bu arada, Osmanlılardan bazı imtiyazlar elde ettiler. Serez ve Kavala'ya Bulgar tüccar vekilleri tayin edildi. Bunlar aslında konsolos idiler. Böylece 19. yüzyıldaki eylemli ayaklanma hareketlerinin ikinci dalgası Makedonya'da geçici bir denge kurulması ile tamamlanmış oldu. 1890'lı yıllar, üçüncü dalgayı oluşturan hareketlerin daha başka bir düzeyde örgütlenmesinin hazırlık yılları olacaktır.

1890'larda Sofya'da kurulan örgütler arasında, Bulgaristan'ın yayılma stratejisi açısından görüş farklılıkları doğmuştu. Bunlardan bir kısmı Santralistlerdi; Makedonya'nın, doğrudan Bulgaristan'a ilhakına çalışıyordu. Verhovistler ise Makedonya'nın önce muhtar olmasını, sonra Bulgaristan'a ilhakını savunuyorlardı.[63] Makedonya'dan Bulgaristan'a göç etmiş olan 200.000 kişi ise Makedonya sorununun sürekli olarak Bulgaristan'ın siyasal gündeminde kalmasına neden oluyordu.

Bulgar hareketi bakımından en ilginç gelişme 1893'te Resne'de "Makedonya İç İhtilalci Örgütü"nün Damian Gruyef, Pere Tuşef, Goce Delçef, Hristo Tatarçev vb. tarafından kurulması oldu. Bu hareket bu zamana kadar gelişen hareketlerden önemli farklılıklar gösteriyordu. Hareketin Bulgar milliyetçiliği çizgisi göreli olarak zayıftı. Bulgaristan'a ilhakı reddediyor, "Makedonya Makedonyalılarındır" sloganıyla, Makedonya'nın otonomisini savunuyorlardı.[64] Makedonya İç İhtilalci Örgütü'nün kurucuları içinde yer alan ve Goce Delçef sosyal devrimciydiler. Programlarında köylünün köleliğine son vermek istiyorlardı. Ayrıca hareketin demokratik olmasına, kararların geniş kitle tabanından gelerek oluşmasına çalışıyorlardı. Makedonya İç İhtilalci

63 Evangelos Kofos, *Nationalism and Communism in Macedonia*, Institute for Balkan Studies, Selânik, 1964, s.27.

64 *A.g.e.*, s.25.

Örgütü'nün otonomi programı, demokratik yapısı ve sosyal içerikli önerileri, çok karışık bir etnik ve dini yapıya sahip olan bölgede geniş destek bulmaya elverişli idi.

Makedonya İç İhtilalci Örgütü, bölgeyi Üsküp, Manastır, Serez, Istimoca, Pirlepe olarak beş ihtilal bölgesine ayırmıştı. Her bölgenin bir "bölge komitesi" vardı. Her bölge de nahiyelere ayrılmıştı. Her nahiyede "desetinsalar" yani onar kişilik çeteler kurulmuştu. Her on çeteye bir "nalçanik" kumanda etmekteydi. Üç ya da dört nalçanik bir "voyvoda"ya bağlıydı. Voyvodaların bağlı oldukları "merkez komitesi" en üst karar örgütünü oluşturuyordu.[65]

Bu disiplinli yaygın örgütün gelişmesi Bulgaristan'daki Makedonya komitelerinin karşısında yer aldığı için, onlar da 1894'te "Makedonya Dış İhtilalci Örgütü"nü kurdular. Bunlar Makedonya'nın Bulgaristan'a ilhakını savunuyorlardı. Bu iki örgütten etkin olan iç örgütün çalışmaları sonucu Bulgarlar, kırsal alandan yaygın bir destek elde ettiler. Bulgarca konuşan nüfus kırsal alanda hakimdi. Hareketin örgütlenmesine ve kırdan kopan nüfuza paralel olarak şehirlerde de Bulgar mahalleleri belirdi. Selânik'teki Kilkits Mahallesi böyle oluşmuştu.[66] Artık Rum-Bulgar yarışması şehirdeki gösterişli binaların satın alınması düzeyinde bütün şiddetiyle sürmeye başladı.

Osmanlılar "Makedonya İç İhtilalci Örgütü"nün gelişmesinden ancak, 1897'de haberdar oldular. Yapılan büyük aramalarla 500 komite üyesi hapsedildi 300'ü Bulgaristan'a kaçtı.

Bulgarların örgütlenmesindeki gelişmeler, Yunan hareketinde de bir yeniden örgütlenmeyi getirdi. Yunan hareketinin, Bulgar hareketindeki gibi sosyal devrimlere dönük bir boyut kazanması zordu. Kırsal alanda etkisini ancak patriklik ve Osmanlı aracılığıyla sürdürebiliyordu. Bulgar hareketinin gelişme dinamiğinde önemli bir rol oynadığını gördüğümüz kır ve şehir çelişkisi Rum hareketinin gelişmesinde de önemli rol oynuyordu. Bu nedenle, bir "dış hareket" örgütlendi. 1894'te aralarında -daha sonra simgeleşecek- Pavlos Melas'ın da bu-

65 Aydemir, *a.g.e.*, s.436.

66 A. E. Vacalopoulos, *a.g.e.*, s.123-128.

lunduğu genç subaylar, "Milli Cemiyet"i kurdular. Bu "Milli Cemiyet", Yunanlıların "Megalo İdea"sını gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. "Megalo İdea"da, Yunanistan'ın genişleme emellerine Eski Yunan ve Bizans kültürünü yeniden kurmak gibi yeni öğeler eklenerek, dış destek sağlayacak bir ideoloji haline getirilmişti.

"Milli Cemiyet" 1896'da Makedonya'da faaliyetlerini artırdı. 1897'de Girit İsyanı "Milli Cemiyet"in de etkisiyle 17 Nisan'da Yunan-Osmanlı Savaşı'nı başlattı. Savaşı Osmanlıların kazanması, Yunanistan'da "Milli Cemiyet"in siyasal etkisini azalttı ve Cemiyet dağıtıldı."[67]

Makedonya'da ihtilalci hareketleri örgütleyen üçüncü ülke Sırbistan idi. Sırbistan Bulgaristan'la yaptığı savaşı kaybettikten sonra 1886'da Saint Sava Cemiyeti'ni[68] kurarak Makedonya'daki eylemlerini bir örgüt içinde aldı. Cemiyetin açıklanan amacı, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Sırpların eğitimini sağlamaktı. Bu dönemde Romanya'da, Makedonya'daki Ulahlar da, Romanya yanlısı eğilimler doğurmak için okullar kurmaya başladılar.

1899'a ulaşıldığında, Makedonya'da "Makedonya İç İhtilalci Örgütü" dışındaki tüm örgütlerin, yöreyi bir başka ülkeye bağlamayı amaçlayan bağnaz milliyetçi hareketlerin yaygınlık kazanması, Makedonya İç İhtilalci Örgütü'nde de "milliyetçi" eğilimlere güç kazandırıyordu. 1899'da "Makedonya Dış İhtilalci Örgütü"nün bir kesimini temsil eden Boris Safarov, İç ve Dış Örgüt'ün eşgüdümünün sağlanması ilkesini savunarak, iki hareketi bütünleştirmeye çalıştı. Aynı yıl, Bulgar Hükûmeti, Osmanlı İmparatorluğu'na bir "Bulgar Umumi Valisi" yönetiminde bağımsız Makedonya kurulması yolunda bir proje sundu. Doğal olarak Balkan devletlerinin tümü bu tasarıya karşı çıktı ve dolayısıyla kabul edilmedi.[69]

1901'den sonra, Bulgar Dış Örgütü'ne ait gruplar eylemlerini ar-

---

67 Jerry Augustinos, "The Dynamics of Modern Greek Nationalism, The "Great Idea" and the Macedonian Problem", *East European Quarterly*, c.VI, n.4, s.445.

68 Stephen-Fisher Galati, "The International Macedonian Revolutionary Organization: Its Significance in Wars of National Liberation", *East European Quarterly*, c.VI, n.4, s.461.

69 *A.g.e.*, s.458.

Selânik'te Osmanlı Bankası'nın bombalanmasıyla ilgili o dönemde çizilmiş temsili bir resim

tırdılar. Örneğin, Üsküp trenini soydular. 1902'de "Dış Örgüt" Tzonchef yönetiminde bir ayaklanma başlatmak istedi. Ama "İç Örgüt"ün desteği olmadığı için başarılı olamadı. "Dış İhtilalci Örgüt"ün, bu eylemleri örgütlerken, amacı, tüm halkın desteğini sağlayarak başarıya ulaşmak değil, Bulgarların müdahalesi için fırsatlar yaratmaktı. Bu nedenle halkın desteğini sağlayacak eylemlerden çok, dış müdahale fırsatı yaratacak kadar yankı uyandıracak eylemleri örgütlüyorlardı. Bunun için, 1902'deki başarısızlıklarına rağmen, 1903 Nisan'ında Selânik-Üsküp, Selânik-Manastır ve Selânik-İstanbul demiryollarına sabotajlar yaptılar. Selânik'te Osmanlı Bankası'nı uçurdular ve Guvaldegivir gemisini batırdılar.[70] Eylemlerini yabancı sermaye yatırımlarına yönelte-

70 H. N. Brailsford, *a.g.e.*, s.136.

rek, uluslararası ilgiyi sağlamak istediler. Daha sonra göreceğimiz gibi, eylemleri bu ilgiyi çekme açısından bir ölçüde başarılı oldu.

Gerçekte bu tür hareketler "İç Örgüt"ün, siyasal amaçları ile tutarlı değildi ve karşı çıkıyorlardı. 1903'de "İç ve Dış Örgüt"lerin temsilcileri Selânik'te bir araya gelerek 2 Ağustos'ta yalnız Manastır'da genel bir ayaklanma yapmaya karar verdiler. Aslında İç Örgüt'ün sosyal devrimci kanadını oluşturan Delçev Grubu bu ayaklanmaya karşı çıktıysa da, Delçev öldürüldü.[71] "İç Örgüt"ün supremistleri, "Dış Örgüt"le anlaşarak, hareketi başlattılar. Yaygın bir alanda genel bir ayaklanma yapılmakla beraber esaslı sonucun ayaklanma ile değil, Bulgaristan'ın müdahalesi ile elde edileceğine inanılıyordu. Hareketi Similova köyünden, Damian Gruyef, Tzonchef, Boris Safarov yönetiyordu. Ayaklanma tüm Manastır'da oldu ve İç Örgüt'ün desteklenmesi yüzünden geniş bir köylü katılımı ile gerçekleşti. Köylüler büyük toprak sahibi beylerin kulelerini yaktılar ve yıktılar.

Müslüman köylerinin harekete karşı çıkmaması için çaba gösteren ihtilalciler, bazı hallerde bunu da başardılar; üç hafta Makedonya'ya hâkim oldular. Bu başarıya rağmen, hareketi sonuca götürecek Bulgar müdahalesi gerçekleşmedi. Dış koşullar Bulgarların müdahalesi için elverişli bir ortam yaratmadı. Böyle olunca, "Dış Örgüt"ün dış desteği sağlayamamasının pahasını Bulgar köylüleri ödedi. 10.000 km² alana yayılmış isyanı Osmanlılar 240 çatışma ile bastırdılar. Bu sırada köyler yakıldı veyahut yıkıldı[72] ve 20.000 köylü Bulgaristan'a sığınmak, 60.000 köylü ise uzun süre dağlarda yaşamak zorunda kaldı.[73] Doğal olarak bu başarısızlık Makedonya İç İhtilalci Örgütü'nün gücünü azalttı. Fakat bu sıkıntıların komite aleyhine bir harekete dönüşmemiş olmasında, İç Örgüt'ün demokratik yapısının önemli katkısı olduğu söylenebilir.

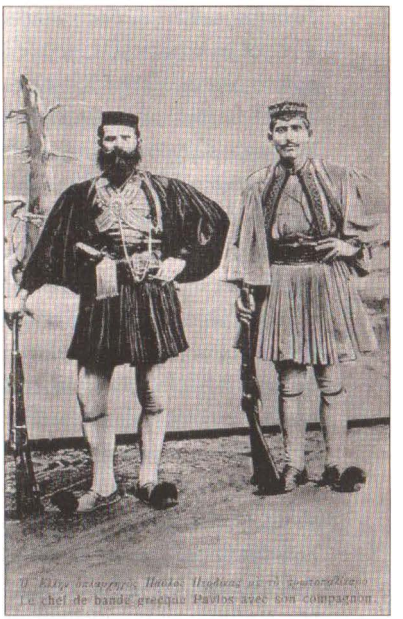
1903 hareketinin en önemli etkisi, Yunan hareketinde görüldü ve 1877-1878 savaşından sonra azalan faaliyetler tekrar çoğaldı. İsyan

71 Stephen-Fisher Galati, *a.g.m.*, s.468.

72 Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s.457.

73 H. N. Brailsford, *a.g.e.*, s.152.

sırasında Yunan subayları, Atina'daki Osmanlı sefirine başvurarak yardım önerdiler. Yunan gazeteleri II. Abdülhamid'e, Helenizmin koruyucusu diye övgüler düzdüler. İsyandan sonra Rum papazlar Osmanlı askerlerinin desteğinde, Bulgarları Ekzarhlık'tan ayırıp Patrikliğe bağlama kampanyasına giriştiler. Böyle bir kampanyada Osmanlı askerinin desteği, çetelerin rolünü görmeye yetmiyordu.[74] Bulgarların köylüleri tekrar yerlerine döndürmesine engel olamıyor, yeterli korumayı sağlayamıyordu. Bunun için Yunanlılar 1904'te Atina'da, üst ve orta sınıfları oluşturan zengin işadamları, ordu subayları ve profesyonel meslek sahiplerinin desteği ile "Makedonya Komitesi" kurdular. Bunlar Bulgarlara karşı faaliyette bulunmak üzere "çeteler" örgütleyerek Makedonya'ya gönderildi. Bunlardan birinin başı Pavlos Melas'tı.[75] Osmanlı askerleri ile girdiği bir çatışmada öldürüldü. Yunan çeteleri, Bulgar çetelerinden çok farklı yapıdaydı. Köylerden gelip, onların verdiği paralarla beslenmiyorlardı. Bunlar Yunanistan'ın çok iyi ödeme yaptığı paralı askerler durumundaydı. 1903 hareketi ile Makedonya'daki Bulgar hareketlerinde bir yavaşlama olurken, Yunan hareketleri bir artış gösteriyordu.[76]

Bulgarlara karşı örgütlendirilen rum çetebaşlarından Pavlos ve yardımcısı

1903 Manastır İsyanı ve onun Hüseyin Hilmi Paşa tarafından

---

74 *A.g.e.*, s.210.

75 Jerry Augustinos, *a.g.m.*, s.449.

76 Douglas Dakin, "British Sources Concerning the Greek Struggle in Macedonia 1901-1909", *Balkan Studies*, c.2, 1961, s.78-84.

bastırılması, Makedonya'daki hareketler bakımından çok önemli bir dönüm noktası teşkil etti; Makedonya'yı uluslararası ilginin merkezi haline getirdi. Daha 1902'de çıkan olaylar, II. Abdülhamid'i kendiliğinden bir reform programı ilân ederek, Hüseyin Hilmi Paşa'yı üç Makedonya vilayetine genel müfettiş olarak atamak zorunda bırakmıştı. Aynı dönemde Kont Lamsdrof ilk Avusturya-Rusya reform önerisini Viyana'da hazırladı.[77] Avusturya-Rusya, diğer Avrupa ülkelerinden bağımsız olarak hazırladıkları bu teklifle diğer ülkelere, Makedonya ile birinci derecede ilgilenenin kendileri olduğunu benimsetmek istiyorlardı. Avusturya'nın bölgede demiryolu yatırımları vardı. Selânik Limanı'nı kendi limanı olarak kullanmak istiyordu. Rusya ise ilgisini Bulgaristan kanalıyla ileri sürüyordu. Oysa bölgede önemli yatırımları olan başka ülkeler de vardı. Bunlardan Fransa, 1903 Şubat'ında ayrı bir reform tasarısı sundu.

1903 İsyanı'ndan sonra, Viyana yakınındaki Mürzsteg Şatosu'nda toplanan ilgili devletlerin hükümdarları yeni bir reform önerisi hazırladılar. Bu öneriye göre, Hüseyin Hilmi Paşa'ya biri Rus biri Avusturyalı iki yardımcı tayin edilecektir. Yönetim birimlerinin sınırları, etnik özelliklere göre yeniden düzenlenecektir. Aşar iltizam usulüyle alınmayacak, doğrudan toplama yolu geliştirilecektir. Üç vilayetin bütçesinde Osmanlı Bankası'nın kontrolü olacaktır. Adliye yeniden örgütlenecektir. Jandarma ıslah edilecek ve uluslararası bir jandarma örgütü kurulacaktır. Bu reform programının uygulaması sonunda, bir İtalyan generalinin yönetiminde uluslararası jandarma gücü kuruldu. İtalyanlar Manastır, Ruslar Selânik ve Batı Makedonya'ya, Avusturya Üsküp'e, Fransa Serez'e, İngilizler Drama'ya yerleştiler. Selânik'te kurulan jandarma mektebinin müdürlüğüne de Almanlar getirildi.[78]

Mürzsteg Programı başarıya ulaşamadı, çünkü Makedonya sorununu Makedonyalıların dışında çözmek istiyordu. 1905 Ocağı'nda Lord Lansdowne'nin[79] getirdiği yeni reform önerilerinde yönetimde de-

77 H. N. Brailsford, *a.g.e.*, s.291.

78 Allen Upward, *The East end of Europe*, John Murray, Londra, 1908.

79 H. N. Brailsford, *a.g.e.*, s.309.

santralizasyon ile soruna bir yanıt aranıyordu. Türk kuvvetlerinin azaltılması, uluslararası bir finansman komisyonu kurulması öneriliyordu. Bu aslında bölgenin Osmanlı denetiminin dışına çıkmasını amaçladığı için, Abdülhamid'in karşı koyması ile karşılaştı. Ulaşılan uzlaşmada Hüseyin Hilmi Paşa'nın denetimindeki yapıda önemli bir değişme olmadı.

Reform önerileri birbirini izlemesine rağmen Makedonya'daki hareketlerde bir durulma olmuyordu. Hüseyin Hilmi Paşa'nın kayıtlarına göre, 1906'da jandarmalarla Bulgar çeteleri arasında 56, Yunan çeteleri arasında 32, Sırp çeteleri arasında 10 çatışma olmak üzere toplam 98 çatışma oldu; 530 kişi öldü. 1907'de ise jandarmalarla Bulgar çeteleri arasında 46, Yunan çeteleri arasında 24, Sırp çeteleri arasında 9 çatışma olmak üzere toplam 79 çatışma oldu; 435 kişi öldü. Bu listeye çetelerin kendi aralarındaki çatışmaların eklenmesi gerektiği düşünülürse, 1907'de Makedonya sorununun ne şiddetle devam ettiği kolayca kavranır.[80]

1903 Ayaklanması Makedonya'daki Türk subayları arasındaki akımlar için de bir dönüm noktası oldu. Türk subayları, Makedonya'da "milliyetçilik" akımlarını gerçekleştirmek için çatışan çetelerle savaşırken, onlardan da etkileniyorlardı.[81] Onlar bir "milli" devlet için çarpışırken, Türk subayları, despot bir padişah için çarpışıyorlardı. Bu subaylar hayatları pahasına sürdürdükleri bu mücadelede düşük maaşlarını bile düzenli olarak alamazken, uluslararası jandarma kuvvetinin subayları, hem de pek bir iş yapmadan, yüksek ücretler alıyorlardı. Türk subaylarının içinde bulundukları çelişkiler, onları, bir yandan Makedonya çetelerine karşı çarpışırken, bir yandan da kendilerinin de katıldığı bir siyasal hareketin içine sokuyor, bunun örgütlenmesinde rol olmaya itiyordu. Onları, savaştıkları çetelerle, bir anlamda aynı konuma koyuyordu.

---

80 Allen Upward, *a.g.e.*, s.299.

81 "Bulgar eşkiyasının takibi, bunlara (genç zabitler) ihtilalciliği, komitacılığı öğretti. Hükûmeti devirmek çaresini arayan bu gençler, Bulgar komitacılarının kendi milli istekleri için başvurdukları usullerle memlekette inkılap yapmak mümkün olduğuna inandılar." M.Ragıp, "Meşrutiyet'ten Önce Manastır'da Patlıyan Tabanca", *Akşam*, 29 Haziran 1935.

MAKEDONYA ORTAMINDA İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN DOĞUŞU

Makedonya'da gelişimini gördüğümüz "milliyetçi" hareketlerin çoğu, bu yörenin tümünü ya da bir bölümünü bir başka ülkeye bağlamak istiyordu. Makedonya'nın böyle bir dönüşüm geçirmesi halinde kaybedecek olan yalnızca birbiriyle yarışan milliyetçilik hareketlerinin üyeleri olmayacaktı. Bu tür bir dönüşümde kaybedecek olan başka etkin gruplar da vardı. Bunların başlıcası "Yahudi"lerdi. 19. yüzyılda tekrar yükselmeye başladığını gördüğümüz "Yahudi"ler Selânik ekonomisindeki güçlü durumlarına, çok yönlü dış ilişkilerine rağmen, kendi başlarına bir siyasi hareketi yürütecek nesnel koşullara sahip değillerdi. Yalnız Selânik'te toplanmış bir nüfusa sahiptiler ve Makedonya'nın kırsal alanında, hiçbir etkinlikleri yoktur.

Bu koşullar altında "Yahudi" grubu için açık olan seçeneklerden biri, olayların tamamen dışında kalarak, yeni oluşacak denge içinde faaliyetlerini sürdürmektir. Bu tutumun "Yahudi" gruplarının yararına olmadığını, geçmiş deneyler göstermiştir. Bağımsızlıklarını yeni elde eden Balkan ülkelerinde, bu ülkenin burjuvazisi yükselirken "Yahudi"ler hep kaybetmiştir. Makedonya İç İhtilalci Örgütü'nün bağımsız bir Makedonya önerisinde, gerçekte sosyal devrimci bir öz de vardır. Bu hareketin başarıya ulaşması, "Yahudi" gruplar içinde, 1908'den sonra etkin bir işçi hareketi yaratacak olan[82] Yahudi cemaatinin alt tabakalarında istenilirken, üst tabakalarından destek bulması söz konusu olmayacaktır.

Bu koşullar, "Yahudi" grubu için en iyi seçeneği, Makedonya'nın Osmanlı yönetiminde kalması yapıyordu. Nitekim Makedonya hakkında yazılan pek çok kitapta "Yahudi"ler Türkofil olmakla nitelendirilmişlerdir. Ama Osmanlı yönetimi bu hali ile Makedonya'da duruma hâkim olamamaktadır. Eğer bu durum sürerse er ya da geç "milliyetçi" hareketlerden biri başarıya ulaşacaktır. Bu nedenle Yahudiler,

---

82 Joshua Starr, "The Socialist Federation of Saloniki", *Jewish Social Studies*, Ekim 1945, c.VII, n.4, s.323-337.

Osmanlı yönetimini çağdaşlaştıracak hareketlere yardımcı olmaya hazır bir grup haline gelmiştir.

Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında Makedonya'da Müslüman-Türk ticaret kesimi ve eğitim görmüş, yeni tip bir bürokratik kesim oluşmuştur. Bu kesimin diğer uluslar içindeki hareketlerden etkilenmemesine olanak yoktu. Nitekim, çok merkezli İttihat ve Terakki hareketinin eski Osmanlı eyaletlerinde hangi sınıflara dayandığını, bu hareketin önderlerinden İbrahim Temo şöyle anlatmaktadır: "Köstence merkezinde en ve faal azamızdan sabık Meclisi Mebusan Azası'ndan ve bilâhare Dobruca Müslümanlarının Meclisi Ali-i Milletle Reprezantanı Salim Efendi'nin merhum pederi Abdülhakim Efendi, gençlerden şair Mehmet Niyazi, Mahmud Çelebi, Hacıoğlu Salih gibi zevat vardı. Hacıoğlu Salih Efendi etrafında toplanan esnaf ve komisyoncu takımlarından her biri bizden aldıkları talimat üzerine çalışırlardı. Tatlıcak'ta reis, ulemadan ve birinci çiftçilerden Hüseyin Efendi, Mühendis Nazım'ın pederi hocalardan Seyid Hilmi Efendi ve Tatlıcaklı Ömer Efendi idi. Bunların misafir odaları Genç Türkler'e daimi surette açıktı. Her taraftan kopup gelen Türk firarilerin kasabalarda dolaşmaları caiz olmayanların ilticagâhı idi."[83]

Makedonya'da tüm milletler ayrılıkçı "milliyetçilik" hareketleri örgütlerken, bu yöredeki çok canlı eğitim ve kültür ortamı içindeki Türklerin de varlıklarını, sultan gibi, sadece milletlerarası yarışmadan doğan hassas denge durumuna bağlamaları umulamazdı. Onlar da Makedonya sorununa kendilerine özgü bir bakış açısı geliştirecek ve bunu gerçekleştirmek için örgütleneceklerdi.

Böyle bir etkilenme bakımından en ilginç konumda olanlar, subaylardır. Bunlar bir yandan çatışmalar içinde aktif olarak yer almakta ve dolayısıyla Makedonya'daki durum hakkında yakından bilgi sahibi olmakta, öte yandan Makedonya'da kurulan uluslararası jandarma gücü, subaylar üstünde çok yönlü rahatsızlık uyandırıcı etkiler yaratmaktadır. Bütün bunların ötesinde Golç Paşa'nın orduya getirdiği

83 İbrahim Temo, *İttihat ve Terakki*, Romanya Mecidiye 1939, s.116-117.

eğitim düzeninde, "milliyetçilik" hareketlerini çok iyi değerlendirebilecek bir öğrenim görmektedirler. Nitekim 1908 hareketinin başarıya ulaşmasından sonra, Alman Sefareti yetkilileri bunun Golç Paşa'nın eğitiminin sonucu olduğunu[84] söyleyeceklerdir. Bu tür etkiler altında bulunan Makedonya'daki subaylar, Makedonya'daki Türklerin olaylara bakış açısının oluşmasında etkin bir rol alacaklardır.

Makedonya'daki Türklerin geçerli bir program ortaya koyarak destek bulabilmelerini, öne sürülen programın o zaman içindeki konumu açısından da bir değerlendirmeye tabi tutmak gerekir. Makedonya'daki hareketler açısından 1903 Ayaklanması önemli bir dönüm noktasıdır. Makedonya İç İhtilalci Örgütü, 1903 hareketinden sonra, eylemde bir başarısızlığa uğrayınca, programlarını ve ideolojik yaklaşımlarını tekrar gözden geçirmek durumunda kalacaktır. Bir yandan dıştan beklenen desteklerin, koşullar elvermediğinde kendilerini yalnız bıraktıklarını görmüşlerdir. Öte yandan Makedonya'daki koşullarda, kendi tabanlarından destek bulsalar da, başarıya ulaşmalarının zorluğunu 1903 deneyi ortaya koymuştur. Böylece, kendilerine karşı Yunanlılarla işbirliği yapmış II. Abdülhamid rejimini yıkmaya çalışan öncü bir Türk hareketi ile işbirliği yapmaya açık hale gelmişlerdir. Hele bu hareket, "milletler arasında eşitlik, hürriyet, kardeşlik ve adalet" gibi sloganlarla ortaya çıkarsa...

1906'ya ulaşıldığında Osmanlı yöneticilerine karşı böyle bir Genç Türk Hareketi için ortam hazırdır. Hem Türkler arasında gelişmesi için yeterli nedenler, hem de Makedonya'daki diğer grupların desteğini sağlamaya olanak verecek siyasal deneyim birikimi vardır.

Böyle bir ortam Makedonya'daki Türkler içinde de gizli bir hareket doğurmaya elverişlidir. Beklenilebileceği gibi bu ortamda, baş-

---

84 1908 hareketinden sonra Osmanlı İmparatorluğu üstünde İngiltere'nin etkinliğinin artacağını bildiren bir raporun kenarına Alman Kaiser'i şöyle yazıyordu: "Bu ihtilâl Paris ve Londra'da yaşayan Genç Türklerin işi değildir. Bu münhasıran Alman zabitleri tarafından yetiştirilen Türk subayları tarafından yapıldı ve tam manasıyle askeri bir ihtilâldir. Kuvvet ve kudret bu subayların elindedir. Bunlar Alman olan her şeye tamamiyle mütemayildirler. Türkiye'nin Britanya yardımıyla kuvvetlenmesine Rusya müsamaha göstermek istemez." Ernest Jackh, çev. Perihan Kutman, *Yükselen Hilal*, İstanbul, 1946.

langıçta birbiriyle ilişkisi bulunmayan birden çok sayıda gizli örgüt kurulmuştur. Daha sonra, örgütlenme ilerledikçe, hareketler birbiriyle yakınlaşarak tek bir hareket haline gelmiştir. Örneğin Mustafa Kemal'in kurduğu Vatan ve Hürriyet, bu türde bir kuruluştur. Vatan ve Hürriyet örgütü, daha İttihat ve Terakki adını almadan, Talât Paşa ve arkadaşlarının kurduğu "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" ile gizli örgütlenme çalışmaları sırasında karşılaşacak ve birleşeceklerdir. Örgütün bu şekilde gelişmiş olması ortamın bu tür hareketlere yönelik doğurganlığının bir başka kanıtıdır.

Sonra, tüm hareketlerin içinde birleştiği "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" 1906'da Selânik'te kurulmuştur. İlk kurucularının tam sayısı hakkında fikir birliği olmamakla beraber bunlar arasında; Askeri Rüştiyesi Müdürü Bursalı Tahir Bey, aynı rüştiyenin Fransızca öğretmeni Naki Bey, Selânik Manastır İşkodra vilayetleri PTT Müdürlüğü Başkâtibi Talât Bey, Mithat Şükrü Bey, Bursalı Hakkı Bey, Selânik'teki uluslararası jandarma gücü komutanı Degorgis'in irtibat subayı Edip Servet, Ömer Naci, III. Ordu Müşirliği yaveri Kâzım Nami, Rahmi ve İsmail Canbolat beyler anılmaktadır. Gizli bir hareket olmasına rağmen, ortamın çok hazır olması yüzünden Selânik'te başlayan bu hareket çok kısa bir zamanda Makedonya'nın ve Balkanların diğer merkezlerine yayıldı. Kısa bir süre sonra hareketin Manastır kolu kurularak, hareketin ikinci önemli merkez haline geldi. Ardı ardına; Resne, Ohri, Üsküp, Gevgeli, Serez, Edirne ve Drama komiteleri kurularak, hareket Balkanlarda etkin bir kontrol ağı oluşturdu.[85]

"Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" gizli bir örgüt olarak hücre esasına göre örgütleniyordu. İtalyan "Carbonari" örgütünün hücre esasına dayanan örgütlenme biçimi, "Genç Osmanlılar" hareketinden beri, Osmanlı aydınlarınca bilinmekteydi. Zaten Makedonya, bu tür deneyimin en zengin olduğu yörelerden biridir. Hücre yoluyla örgütlenme, ortam elverişli olsa bile, niteliği gereği çok hızlı yayılamaz. "Osmanlı

85 Hareketin Gelişimi için bkz. Galip Vardar, S. N. Tansu, *İttihat ve Terakki İçinde Dönenler*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1960. Feroz Ahmad, *İttihad ve Terakki, 1908-1914*, Sander Yayınları; İstanbul Şevket süreyya Aydemir, *Enver Paşa*, c.1, Remzi Kitabevi, 1970.

Hürriyet Cemiyeti"nin hızlı gelişimini "hücre"lerini varolan üç kurumun içinde kurması yüzünden olmuştur. Toplumda varolan, belirli işlevler gören kurumların yayılma kanalları olarak kullanılması, kişilerin birbirini yakından tanımasına neden olmakta ve hücreler hızla kurulabilmektedir. Hareketin içinde yayıldığı kurumlardan biri Selânik ve Makedonya'daki "mason" cemiyetleri olmuştur.[86] 1906'da Selânik'te İtalyan Maşrıkına bağlı; Makedonya Rizorta, Laborlux, İspanyol Maşrıkına bağlı Perseverantzia, Fransa Maşrıkına bağlı; L'Avenir de L'Orient ve Veritas locaları vardı. Ayrıca Atina maşrıkına bağlı "Mason" locaları bulunuyordu. Bunlar Yanya'da Prometé, Serez'de Makedonya ve Aristotelis localarıdır. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin gelişmesinde etkin rol oynayan localar Makedonya Rizorta ve Veritas localarıdır. Talât Bey, Mithat Şükrü (Bleda), Kâzım Nami (Duru) Makedonya Rizorta locasına üyedir. Veritas locasının üstadı azamı ise, sonra İttihat ve Terakki merkezi umumi azası olan, Emanuel Karasu'dur. Bu locada Talât Bey, Naki Bey, İsmail Canbolat, Cemal (Paşa) bulunmaktadır.[87]

Bu isimler bile masonlar ile "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti"nin sıkı ilişkisi olduğunu koymaktadır. Ama bu ilişkinin mertebesi hakkında çok farklı görüşler vardır. Kimi yazarlara göre "masonlar" bu hareketin esas başlatıcılarıdır. Bunlara göre, "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti"ne girecekler önce mason localarına alınmakta, burada denendikten sonra esas harekete katılmaktadırlar. Bu sıklıkta ilişki kurulduğuna ait kanıtlar yoktur. Ama "mason" localarının bu hareketi desteklediği ve gelişmesi için yardımcı olduğu açıktır. Kendisinin de bir mason olduğunu söyleyen İngiliz sefiri Edwin Pears, masonlarla İttihat ve Terakki arasındaki ilişkinin abartıldığını, "masonluğun" Osmanlılarda gelişmesinin, asıl, İttihatçıların başarısından sonra olduğunu söylemektedir.[88]

II. Abdülhamid İstanbul'da "mason"ların faaliyetini yasaklamıştır. Oysa Makedonya'da uluslararası kontrolün bulunması, mason-

---

86 Haydar Rıfat, *Farmasonluk*, Tefeyyüz Kitaphanesi, 1934.

87 Kemalettin Apak, *Ana Çizgileriyle Türkiye'deki Masonluk Tarihi*, İstanbul, 1958, s.34-38.

88 Edwin Pears, *a.g.e.*, s.259.

1900'lü yıllarda basılan bir kartpostalda aralarında Ahmet Rıza'nın da bulunduğu Genç Türk komitesi. Ayakta, solda Dr. Nazım, Sami Paşazade Sezai, oturanlar, solda Ahmet Rıza Bey, Mısırlı Prens Mehmet Ali Fazıl Paşa, Ahmet Saib Bey

lara göreli olarak rahat çalışma olanağı sağlıyordu. Bu olanaktan cemiyet de yararlandı. "Mason" locası ayrıca harekete destek olabilecek "Yahudi"lerle ilişki kurmaya olanak sağlıyordu. Bu ilişkinin kurulmasında, her iki grupta da etkin olan Emanuel Karasu gibi liderler rol oynuyordu. Tabii Atina Maşrıklığı'na bağlı localarda böyle bir gelişmenin olması beklenemezdi.

"Osmanlı Hürriyet Cemiyeti"nin hücrelerini hızla yaymasında etkili olan ikinci kurum ordu idi. Genç subayların Makedonya'daki olaylar dolayısıyla böyle bir örgütlenmeye hazır olduğu daha önce görülmüştü. Golç Paşa'nın orduda düzenleme programının bir ilkesi, her ordu merkezinde bir "Harbiye" açılmasıydı. Bu ilke dolayısıyla III. Ordu merkezi Manastır'da, "askeri idadi" yanı sıra açılan "Harbiye", bu tür örgütlenmeler için yararlı bir odak oluşturuyordu. Önce III. Ordu'nun "mektepli" genç subayları arasında başlayan örgütlenme, bir yandan ordunun üst kademe subaylarına kadar çıkarken, öte yandan

Edirne'deki II. Ordu'ya yayıldı.[89] Böylece örgütlenme Makedonya'yı aşarak tüm Balkanlara sıçradı.

Hareketin yayılma kanallarından birini de Melami tarikatı teşkil etmiştir. Bu kurumun niteliği ilk ikisinden farklıdır. Makedonya ve çevresinde gelişen "Melamilik" 1813'te Üsküp'te doğan ve 1879'da Üstrumca'da ölen Muhammed Nur tarafından geliştirilen üçüncü dönem "Melamilik"tir. Bir değişme dönemi tarikatıdır.[90] Eski ile yeniyi sentez etmeye çalışmaktadır. Bu tarikat mensuplarının pek çoğu "masonluğa" da girmişlerdir. Tarikatın geliştiği dönem 19. yüzyılın ikinci yarısına rastlamaktadır. Bu dönem demiryollarının yapıldığı, şehirleşmenin, dolayısıyla kırdan kopuşun hızlandığı bir dönemdir.

İşte bu üç sosyal kurum içinde hızla yayılan gizli hareketin üyeleri, iki yıl gibi kısa bir sürede bir tahmine göre 15.000'e ulaşmıştı.[91]

Her üç kanalın da işleyiş etkinliği yöreden yöreye değişiyordu. Örneğin İttihat ve Terakki'nin Selânik Ocağı'nın gelişmesinde mason locası etkin olurken, Manastır Ocağı'nın gelişmesinde Melâmi Tarikatı etkin olmuştur.[92]

Makedonya'da hızla gelişen "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin Avrupa'daki İttihat ve Terakki hareketiyle ilişkisi 1907'de kuruldu.[93] 1907 yılı Avrupa hareketi için başka bakımlardan da ilginçti. 1907

89 Meşrutiyet'in ilânından önce saraya telgraf çeken II. Ordu kumandanı "III. Ordu dahilinde Jön Türk olmayan bir ben kaldım" diyordu. Daha sonraki dönemde Cumhuriyet'in kurucusu olacak genç subayların hepsi hareket içinde yer almıştır. Mustafa Kemal'in "Vatan" cemiyeti, İttihat ve Terakki'ye katılırken, İsmet (İnönü) II. Ordu'da hareketin Kâzım Karabekir'le birlikte öncülerinden olacaktı.

90 Abdülbaki Gölpınarlı, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, Gerçek Yayınevi, Kasım 1969, s.269; Enver Behnan Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, Türkiye Yayınevi, 1964, s.144.

91 F. F. Knight, *Turkey, The Awakening of Turkey: The Turkish Revolution of 1908*, J. B. Millet Company, Boston, 1910, s.103-105.

92 Abidin Nesimi, *Yılların İçinden*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1977, s.31.

93 Selânik grubu, işbirliği yapmasına rağmen Paris'teki Ahmet Rıza grubunun fikirlerini doğrudan doğruya kabul etmiştir. 1907'de II. Genç Türk Kongresi'nde varılan anlaşma metninde adem-i merkeziyetçilik konusuna değinilmemektedir. Selânik grubu aktif bir tutum alarak, bu konuda Prens Sabahattin ve Ahmet Rıza gruplarıyla müzakereye girerek uyuşma sağlamıştır. Ahmet Rıza grubu eğer adem-i merkeziyetten maksat tevsii-mezuniyet ise kendilerinin de katıldığını bildirmiştir. 1908'de Selânik'te yapılan İttihat ve Terakki Kongresi'nde kabul edilen esaslar da bu nedenle merkeziyetçi değildir. A. Bedevi Kuran, *a.g.e.*, s.487.

Aralığı'nda Paris'te toplanan II. Genç Türk Kongresi'nde, tüm sürtüşmelere rağmen II. Abdülhamid yönetiminin devrilmesi ve bunun yerine anayasa düzeninin getirilmesi için, "Genç Türk" ve "milliyetçilik" hareketlerinin desteklenmesi ve gerektiğinde silahlı bir hareket yapılması için bir program etrafında birleşilmişti. Birleşenler arasında Ahmet Rıza'nın önderliğindeki "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" ile Prens Sabahattin'in önderliğindeki "Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet - Meşrutiyet Cemiyeti" gibi Türklerin örgütleri ile Taşnak hareketinin "Ermeni İhtilâl Heyeti Müttefikası" vardı. Bu birleşmede, Balkan hareketi çok zayıf temsil edilmiştir. Hazırlanan Kongre Beyannamesi'nde sadece "Razmik" heyeti idaresinin adı geçmektedir. Dışta bütünleşme gösteren bu hareketle, Selânik'te gelişen hareketin ilişkisi, 1907 yılı Eylül ayında kurulmuştur. Bu bütünleşmede, Selânik'teki "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" adını değiştirerek "Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti" adını almasına rağmen Avrupa hareketinin bir parçası haline gelmemiş, ona karşı bağımsızlığını korumuştur. Bu birleşme için yapılan anlaşmada, "Cemiyetin bir dahilî, diğeri haricî olmak üzere iki merkezi umumisi olacağı ve bunlardan haricî merkez umuminin Paris'te ve dahilî merkezi umuminin de şimdilik Selânik'te bulunacağı ve her iki merkezin de ayrı ayrı amirleri olacağı ve Merkez-i umumilerin yalnız ikna ile yek diğerinin harekâtını tâdile salâhiyettar" olacağı esasları kabul edilmiştir. İki kuruluş arasında birleşmeyi sağlamaya gelen ve bu işi başaran Dr. Nazım, Selânik'te bu ekiple çalışacak ve daha sonra, Selânik grubunun kurucularından Bursalı Tahir Bey ile birlikte hareketi İzmir'de örgütlemek için İzmir'e geçecektir.

1908'e ulaşıldığında, Selânik çevresinde gelişen İttihat ve Terakki hareketi, Makedonya ve Balkanlarda örgütlenmesini yaygınlaştırmış, dış ilişkilerini oluşturmuş, II. Abdülhamid yönetiminin haber alma örgütüne karşı bir karşı haber alma örgütü kurmuştu. Büyük olasılıkla Makedonya İç İhtilalci Örgütü ile ilişkileri vardı. Bu gelişmelere rağmen hemen bir devrim hareketini başlatmayı düşünmüyorlardı. Ama dış olayların gelişmesi eyleme geçmelerini hızlandırdı.

İngiltere Kralı VII. Edward ile Rus Çarı II. Nikolay, 10 Hazi-

ran'da Reval'de bir araya gelerek, duruma yeni bir çözüm arama ihtiyacını duymuşlardı.[94] Böyle bir gereksinme Makedonya'da olayların sürüp gitmesinden çok, 1908 Ocağı'nda II. Abdülhamid'in Avusturya-Macaristan'a, Selânik'te demiryolu bağlantısı yapma imtiyazı vermesinden kaynaklanıyordu. Makedonya üstünde Avusturya-Macaristan'ın etkisinin artmakta oluşu, Rusya ve İngiltere'yi birbirine yaklaştırdı. Reval toplantısında, Makedonya'daki yabancı denetiminin artırılmasına, gönderilen yabancı asker sayısının çoğaltılmasına karar verildi. Ayrıca İngiltere buraya uluslararası denetime bağlı özel bir vali atanmasını istiyordu. Bu öneriler Makedonya'daki İttihat ve Terakki çevrelerinde, Makedonya'nın yakında Osmanlılardan koparılması için yapılan hazırlıklar olarak yorumlandı. Makedonya'daki İttihat ve Terakki komiteleri, kendi vilâyetlerindeki konsoloslara Reval'de alınan kararları protesto eden notalar verdiler.

Bu ortam içinde, 3 Temmuz 1908 günü, Resne Garzinonu'ndan Niyazi Bey'in bir çete kurarak dağa çıkması ile, İttihat ve Terakki'nin, kendisini sonuca götürecek eylemi başlamış oldu.[95] Niyazi Bey'in çetesini, diğer subayların örgütlediği çeteler izledi. Başkaldırı, hızla tüm Makedonya'yı kapladı. İttihat ve Terakki Örgütü'nün 1908 yılı içinde yayımladığı tüzükte eylemlerin beş kişilik bir merkez komitesince kararlaştırılacağı bildirilmesine rağmen, oldukça desantralize çalışılıyordu. Eylemlerin başlaması bir merkezden verilen emir üzerine olmaktan çok Reval toplantısına karşı oluşan tepkinin, bütün Makedonya örgütünde birbirinden bağımsız olarak ortaya çıkmasıyla oldu. İttihat ve Terakki'nin örgütsel yapısı içinde eylemin bu yayılma biçimini Ramsaur şöyle anlatmaktadır:

> Aslında ihtilâlin başlaması için Selânik'ten bir emir gelmesi gibi bir durum hiçbir zaman olmadı. Haberler bir gruptan diğerine ulaştıkça, ayaklanma kendiliğinden büyüdü, çünkü Makedonya'daki Jön Türk komiteleri kendilerini Selânik'ten aldıkları emirle hareket etmekle yükümlü görmüyorlardı. İhtilâl sırasında,

94 Ernest Jadch, *a.g.e.*, s.118.

95 *Resneli Niyazi Bey'in Anıları*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1975.

Resneli Niyazi Bey (önde ortada) kendisine bağlı adamları ve Enver geyiği ile birlikte.

Selânik'in kuzeyinde Gevgeli'de jandarma bölüğünün başında olan Ömer Fevzi Mardin kendi bölgesindeki mahalli komitenin meşrutiyeti ilân etmek için kendi başına karar aldığını ve Selânik'in bunda sadece manevi bir etkisi olduğunu söylemektedir.[96]

Böyle bir eylemin başlamış olmasının dış müdahaleyi hızlandırabilecek olması, İttihat ve Terakki yöneticilerinin en büyük kaygısını teşkil ediyordu. 8 Temmuz 1908'de Selânik'teki İtalyan postanesinden "İttihat ve Terakki Cemiyeti Selânik Komitesi" imzalı bir mektup tüm konsolosluklara yollanarak, cemiyetin din ve mezhep ayrımı gözetmeksizin, tüm imparatorluk halklarının çıkarları için despotik II. Abdülhamid rejimine karşı savaştığı, amaçlarının 1876 Anayasası'nın ilânı olduğu, anayasa ilân edilince yalnız Makedonya değil tüm İmparatorluğun kurtulacağı bildiriliyordu. Ayrıca, Avrupa kamuoyunun kendilerini destekleyeceğini ve bu ülke devletlerinin müdahale etmeyeceğini umduklarını belirtiyorlardı.

96 E. E. Ramsaur, *a.g.e.*, s.154.

Bir yandan dışarının müdahalesi önlenmeye çalışılırken, öte yandan Makedonya'daki diğer milletlerin işbirliği sağlanmaya çalışılıyordu. Bulgar İç İhtilâlci Örgütü'nün yönetim kurulu, Türk çetelerine misafirperverlik gösterilmesi, ama ikinci bir emre kadar silahlı yardım yapılmamasını bildirdi.

II. Abdülhamid'in haber alma teşkilâtı Makedonya'daki örgütten haberdar olmuştu, ama üyelerinin kimler olduğunu saptayamıyordu. Bunun üstüne Abdülhamid hareketi açığa çıkarmak için Selânik'e soruşturma heyetleri ve kendisine bağlı kumandanlar gönderiyordu. Ama İttihat ve Terakki'nin karşı haber alma örgütü iyi çalışıyordu. Bu soruşturmaları ya sonuçsuz bırakıyor, ya da soruşturmaları yapanları ortadan kaldırıyordu.

Abdülhamid'in ayaklanmayı bastırması için Makedonya'daki III. ve Edirne'deki II. Ordu'dan faydalanmasına olanak kalmamıştı. Ayaklanmayı Anadolu'dan 47 tabur asker göndererek bastırmayı planladı. Ayrıca Makedonya'daki Rum çetelerinin desteğinden yararlanılacaktı. 16 Temmuz'da 27 tabur asker İzmir'den Selânik'e deniz yoluyla gönderildi. Vapurlara İzmir'deki örgüt üyeleri olan Dr. Nazım, Bursalı Tahir Bey ve arkadaşları da binmişlerdi. Askerlerin bir kısmı daha Selânik'e varmadan diğerleri ise Manastır yolunda, İttihat ve Terakki'ye katılmaya ikna edildiler.[97]

22 Temmuz'a gelindiğinde Niyazi Bey ve Eyüp Sabri beyler komitenin emri üzerine Manastır'daki ordu kumandanı Osman Paşa'yı dağa kaldırdılar. 22 Temmuz'da İttihatçılar tüm Makedonya'da yönetime el koydular. 23 Temmuz gecesi Manastır Komitesi, Meşrutiyet'in ilânı ve Meclis-i Mebusan'ın toplanmasına ilişkin bir irade yayınlanması isteğiyle, sultana bir telgraf çekti. 24 saat içinde bu isteğin yerine getirilmemesi halinde II. ve III. orduların İstanbul'a yürüyeceği bildiriliyordu. Sultan, Makedonya'da hiçbir desteği kalmadığını anlayınca 24 Temmuz 1908 sabahı Anayasa'yı ilân ettiğini bildiren bir telgraf yolladı.[98]

Anayasa'nın ilânı üzerine Selânik'te sokaklar üç gün üç gece, İm-

97 E. F. Knight, *a.g.e.*, s.169-184.

98 *A.g.e.*, s.186-206.

paratorluğun bayraklarını taşıyan ve kendilerine orkestraların eşlik ettiği göstericilerle doldu taştı. Kısa bir süre için de olsa Makedonya'daki olaylar yatıştı. Meşrutiyet'in ilânından sonra geçen günlerde Bulgar, Yunan, Sırp çeteleri Selânik'e inerek, İttihat ve Terakki yöneticileriyle uzlaştılar, silahlarını bıraktılar. Ama bu silahlar Osmanlı yöneticilerine değil, kendi ulusal komitelerine bırakıldı. Fakat 24 Temmuz ertesinde, Makedonya hemen yeniden kaynamaya hazırlanıyordu.

24 Temmuz'da iktidara adımını atan Selânik çevresindeki bu İttihat ve Terakki hareketinin sınıfsal yapısını dönemin düşünürlerinden Yusuf Akçura şöyle anlatmaktadır:

> Sultan Abdülhamid-i Sânî'nin son zamanlarında memurîn-i askeriye ve mülkiyenin bir kısmı, bilhassa burjuvaziye dahil olanları, menafii hakimiyetten derece'i kifayede müterraim olmakta iken, diğer bir kısmı, bilhassa burjuvaziden hariç kalanlar (meselâ aylığıyla geçinir ufak taşra memurları,[99] yine aylığıyla geçinir küçük rütbeli Makedonya'da eşkiya takibine memur zabitler),[100] hidmet

---

99 Hareketin önderlerinden biri olan Talât Paşa, İttihat ve Terakki'nin kendilerinden rahatsız olarak karşı çıktıkları kesimi şöyle tanımlamaktadır: "Abdülhamid'in keyfi idaresi merkezde ve vilâyetlerde hususi bir zümre yetiştirmişti. Bunlar geniş mikyasta kendi menfaatlerini temine çalışıyor, bu esnada da zavallı halk tamamen eziliyordu. Bu zümre mensuplarını müşterek menfaatleri birbirine bağlıyordu. Hükûmet merkezinde nazırlar ve saray mensupları İstanbul'daki hempalariyle (?) nasıl sıkı sıkıya birleşmiş ve karşılıklı olarak birbirlerine yardım etmekte idiyseler, vilâyetlerdeki zenginler ve eşraf da nazırlar ve saray mensuplarıyla sıkı temasta olup halkı istismar etmekte devam ediyorlardı. Bu zümrenin bir kısmı da ekaliyetlerden müteşekkil idi..." Enver Bolayır (der.), *Talât Paşa'nın Hatıraları*, Güven Yayınevi, İstanbul, 1946, s.13.

100 Ramsaur, subayların bu dönemdeki durumlarını şöyle anlatmaktadır: "Aylıklar hemen hemen hiçbir zaman vaktinde ödenmezdi. Subaylar arasında, alacakları aylığı, başkentte birkaç kişiye rüşvet verip gecikmiş subay aylıklarını çıkartmayı meslek haline getiren sarraflara kırdırmak olağan sayılıyordu artık. Böylece özel mali imkânlara sahip olmayan Türk subayının sıradan bir erden pek farkı kalmamıştı". İhtilal, önceleri, askerin son bir iki yıl içinde, ödenmeyen aylıkları için düzenlediği ayaklanmalardan biri sanılmıştı. *A.g.e.*, s.136-138.

	Ortalama Aylık (Kş)	Ortalama Yevmiye (Kş)
Türkiye	556	12,5
İstanbul	1.16	14,1

Vedat Eldem'in 1913 yılına ait verdiği bu rakamlar İttihatçılar iktidara geçtikten ve maaşlarda bazı düzenlemeler yaptıktan sonra bile İstanbul'da ortalama maaşın Türkiye'nin iki katı olduğunu göstermektedir. İşçi yevmiyelerinde ise fark çok azdır. Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1970, s.212.

ve sa'ylerinin tamamen ödenmediğini pek iyi biliyorlardı.[101] 'İttihat ve Terakki' işte bu proleter memurîn-i askeriye ve mülkiyeyi taazzi ettirerek, yani vaziyet-i iktisadiyelerinden gayri memnun memurların mümessili sıfatıyla işe başladı ve hükûmet-i mevcûdeye muhalif bir fırka halinde ortaya çıktı. Gayrimüslim ve gayri Türk bazı milli demokrat fırkalar da (ezcümle Ermeni Taşnaksutyun ile ihtilâlci Bulgar fırkaları) ihtilalin inkişafı sırasında makasıd-ı hususiyelerini istihsal edebilmek ümidiyle İttihat ve Terakki Fırkası'na muzahir ve hattâ onunla mültefik oldular. Selânikli tüccarların da ekseriyeti İttihat ve Terakki'ye dahil oldu. Irsî bir istidad-ı azim-i ticarîyeye malik olan bu tüccâran ihtilâlin muvaffâkiyetini tahmin ettiler ve muvaffâkiyet halinde, millî ve beynelmilel büyük ticareti ve alelhusus hükûmet mütaahhidliğini hemen hemen yedd-i inhisarlarında bulunduran İstanbul'un Rum ve Ermeni tacirlerini mevki-i iktisadiyelerinden kaydırabilmek ümidinde bulundular. Nihayet Rumeli'de büyücek çiftlik sahibi olan beylerden bir kısmı (meselâ Serez beyleri) fırkaya girdi; Bulgar, Sırp ve Yunan çetelerinin mütemadi tahribatı Rumeli'de Türk beylerinin varidatına azîm zararlar iras ettiğinden hükûmetin tedbiriyle vaziyet-i iktisadiyelerinin düzeleceği ümid olunabilirdi.

Hükûmet-i Hamidiye'ye gelince payitahtda hüküm ve zevk süren büyük rütbeli ve büyük sermayeli askerî ve mülkî büyük memurların (bir müşir Zeki Paşa'nın, bir vezir İzzet Holo Paşa'nın emlâk ve akarı hatıra getirilsin), ticaret-i dahiliye ve hariciyenin kısmı mühimini ve hususiyle hükûmetin müteahhidlik ve mültezimliklerini ellerinde bulunduran müslim ve gayrımüslim tüccarların (ki ekseriyetle gayrımüslim idi), teshil-i hayat ve maişetine hayli itina eden ufak İstanbul halkının ve nihayet vilâyetlerde menfaatlerinin teminine, şan ve şereflerinin tezyîdine çalışılan eşraf ve âyânın mümessili idi; yani bu zümre ve sınıfların menafiini müdafaa ediyordu.[102]

---

102 Akçuraoğlu, Yusuf, *Siyaset ve İktisat*, İstanbul, 1340/1924, s.24-25, İstanbul'un durumunu Vedat Eldem de şöyle anlatmaktadır: "Küçük çapta bir devlet bütçesine muadil muhasesesatı bulunan sarayın en çok sayıda yüksek maaşlı memurun yarattığı iştira kudreti dolayısıyle, İmparatorluğun belli başlı bütün malî ve ticarî müesseselerini sinesinde toplayan İstanbul'un ayrı bir hususiyeti vardır. İstanbul, Anadolu'dan, Rumeli'den, Suriye'den çektiği paraları hem kendi hem memleket hesabına işletmesini bilmiştir. Bu suretle husule gelen faaliyetlerin genişliği, İstanbul'da dünyanın bu bölgesinde emsiyazlı ve mukayese kabul etmez bir mevki vermiştir." Vedat Eldem, *a.g.e.*, s.43.

1908'den sonra basılan bir kartpostalda, "Hürriyet, Uhuvvet, Müsavat"

Yusuf Akçura'nın İttihat ve Terakki'nin dayandığı sınıflar üzerindeki tanımlaması, bu hareketin bir merkez-çevre çelişkisinden kaynaklandığını açıkça ortaya koymaktadır. Burada kullanılan merkez-çevre ilişkisinde mekânsal bir konum gösterisi olduğu kadar, sınıfsal bir konum gösterisi de vardır.

Merkez, devletin gücünden yararlanarak denetimi elinde tutan saray ve çevresindeki üst kademe bürokratlarla, sağladığı dış desteklerden de yararlanarak, bu üst kademe ile sıkı ilişkiler kurmuş iş çevrelerini kapsamaktadır. Bu sınıfsal merkezin çevrede uzantıları vardı. Bunlar merkezin çevredeki temsilcileriydi. Çevre ise merkez dışındaki tüm sınıfları kapsamaktadır. Ama bunun içinde küçük memur, subay gibi önü grupla bütünleşen taşranın tüccar ve eşrafı harekete aktif olarak katılıyordu.[103] İttihat ve Terakki'ye bir küçük burjuva ya da orta

103 P. Risal, 1880'lere kadar İstanbul kapitalinin ticaret monopolünü elinde ruttuğunu, 1885'te ticaretin desantralize oldığunu bundan Selânik'in kazançlı çıktığını söylemektedir. P. Risal, *a.g.e.*

sınıf hareketi niteliği kazandırıyordu.[104]

Tabii bu merkez-çevre çelişkisine dayanan hareketin mekânsal bir boyutu vardır. Denetimi elinde tutan sınıflar, merkezde (İstanbul'da) güçlüdür, ama çevredeki kontrolleri zayıftır. Makedonya'daki özel koşullar içinde denetimleri iyice güçsüzleşmiştir. Çevrenin bir parçasında, bir karşı hareket geliştirip güçlenme olanağına sahip değildirler. Bütün bunların ötesinde, çevrenin bu parçasında, böyle bir hareketi doğurabilecek Selânik gibi yaratıcı bir "kutup" vardır. Çevre bu "sosyal kutup" etrafında bir karşı hareketi örgütleyip "merkezdeki" iktidara el koyabilmektedir.

İttihat ve Terakki hareketinin mekânsal boyutu ilginçtir. 24 Temmuz 1908'den sonra iktidara el koyup merkezde (İstanbul) denetim kurmasına rağmen, İttihat ve Terakki, Genel Merkezi'ni Selânik'ten İstanbul'a nakletmemiştir. Genel Merkez ancak Balkan Savaşı'nda, Selânik Osmanlıların elinden çıkınca zorunlu olarak İstanbul'a taşınacaktır. Bu durum sadece bir duygusal bağlılık sonucu değildir; hareketin, merkezde denetimini, çevreden güç olarak sürdürdüğünün bir kanıtıdır.

KAYNAKÇA

1325 (1909) Senesi Selânik Salnamesi, s.193-564, 539, 624.

Resneli Niyazi Bey'in Anıları, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1975.

Ahmad, F., *İttihad ve Terakki, 1908-1914*, Sander Yayınları, İstanbul, s.39-40.

Ahmet, S., *Selânik Hatıraları (Selânik Esrarı)*, Manzumei Efkâr Matbaası, no.54 (tarihsiz), s.10.

Akçura, Y., *Siyaset ve İktisat*, İstanbul, 1340/1924, s.24-25.

Apak, K., *Ana Çizgileriyle Türkiye'deki Masonluk Tarihi*, İstanbul, 1958, s.34-38.

Augustinos, J., "The Dynamics of Modern Greek Nationalism, The 'Great Idea' and the Macedonian Problem", *East European Quarterly*, c.VI, n.4, s.445, 449.

104 "24 Ağustos 1908 tarihli *Times*'de gazetenin İstanbul muhabiri, Avrupa'daki toplumsal sınıf yapısının Osmanlı toplumuna uygulanamayacağını kabul etmekle birlikte, Jön Türk hareketini genel çizgileriyle bir orta sınıf (burjuvazi) hareketi olarak nitelemekteydi. 'Yüksek makamlardaki idarecilerin çoğu harekete karşıydılar... ...Alt tabaka ise lâkayıttı. Hareketten en çok etkilenen kara ve deniz kuvvetlerindeki küçük rütbeli subaylar, orta ve küçük memurlar, serbest meslek sahipleri ve ulemaydı...' diye yazıyordu..." Feroz Ahmad, *a.g.e.*, s.39-40.

Aydemir Ş. S., *Enver Paşa*, c.1, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970, s.368-370, 436, 457.

Baxevanis, J., *The Port of Thessaloniki*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1963.

Bolayır, E. (der.), *Talât Paşa'nın Hatıraları*, Güven Yayınevi, İstanbul, 1946, s.13.

Brailsford, H. N., *Macedonia: Its Races and Their Future, Methuen and CO.*, Londra, 1906, s.57-66, 136, 152, 210, 291, 309.

Bushkoff, L., "Marxism, Communism and the Revolutionary Tradition in the Balkans, 1878-1924, An Analysis and an Interpretation", *East European Quarterly*, Ocak 1969, n.4, s.373.

Cavid, M., "Müessesatı Nafıamız Rumeli Şimendiferleri", *Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*, c.1, sayı 1 (1325).

Dakin, D., "British Sources Concerning the Greek Struggie in Macedonia 1901-1909", *Balkan Studies*, c.2, 1961, s.78-84.

Eldem, V., *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1970, s.43, 212.

Ergin, O., *Türkiye Maarif Tarihi*, c.2, İstanbul, 1940, s.392; *Türkiye Maarif Tarihi*, c.3, İstanbul, 1941, s.710-712.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi (Türkçeleştiren Zuhuri Danışman), Onikinci Kitap, s.100-110.

Feis, H., *Europe The World's Banker, 1870-1914*, W. W. Norton and Company Inc., New York, s.293-312.

Field, J. A., *America and the Mediterranean World*, Princeton University Press, Princeton New Jersey, 1969, s.371.

Galati, S-F., "The Peasantry as a Revolutionary Force in the Balkans", *Journal of Central European Affairs*, Nisan 1963, s.17, 19.

——, "The International Macedonian Revolutionary Organization: Its Significance in Wars of National Liberation", *East European Quarterly*, c.VI, n.4, s.458, 461, 468.

Galip, S., *Belgelerle Türkiye'de Dönmeler ve Dönmelik*, Kıraçlı Yayınları, İstanbul, 1977.

Gökbilgin, M. T., "Selânik", *İslâm Ansiklopedisi*, c.10, s.341-345.

Gölpınarlı, A., *Simavne Kadısıoğlu Şeyh Bedrettin*, Eti Yayınevi, 1966.

——, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, Gerçek Yayınevi, Kasım 1969, s.269.

Haupt, G. ve Dumont P., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1977, s.42.

Hoffman, G. W., "Thessaloniki, The Impact of A Changing Hinterland", *East European Quarterly*, n.1, 1968, s.12-16, 19-23.

Jackh, E., *Yükselen Hilâl*, (çev.) Perihan Kutman, İstanbul, 1946.

Jackh, E., *a.g.e.*, s.118.

Kedourie, E., *The Chatham House Version and Other Middle Eastern Studies*, Fraeger, New York, 1979, s.309.

Knight, E. F., *Turkey, The Awakening of Turkey: The Turkish Revolution of 1908*, J.B. Millet Company, Boston, 1910, s.103-105, 169-184, 186-206.

Kofos, F., *Nationalism and Communism in Macedonia*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1964, s.25, 27.

Kuran, A. B., *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde İnkılâp Hareketleri*, İstanbul, 1959, s.135-450, 487.

Leake, W. M., *Travels in Northern Greece*, Londra, 1935, s.248.

Mardin, Ş., *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1964.

Nankıvell, J. M., *A Life for the Balkans* (The Story of John Henry House of the American Farm School, Thessaloniki Greece), 1939, s.143-162.

Necib, F. (sadeleştiren Şemsettin Kutlu), "Rumeli'yi Neden Kaybettik?", *Hayat Tarihi Mecmuası* ilavesi, İstanbul, 1972, s.8, 10-13.

Nesimi, A., *Yılların İçinden*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1977, s.31.

Palmer, A., *The Gardeners of Salonica*, Simon and Schuster, New York, 1965, s.95.

Pantazopoulos, N. J., *Church and Law in the Balkan Peninsula During the Ottoman Rule*, Institute For Balkan Studies, Thessaloniki, 1967.

Pantazoppulos, N., "Community Laws and Customs of Western Macedonia Under Ottoman Rule", *Balkan Studies*, c.2, 1961.

Parvus Efendi (düz. Muammer Sencer), *Türkiye'nin Mali Tutsaklığı*, May Yayınları, İstanbul, 1977, s.139.

Pears, E., *Years in Constantinople* (The Recollection of Sir Edwin Pears, 1873-1915), New York, 1916, s.200, 259.

Petrosyan, Y. A., *Sovyet Gözüyle Jön Türkler*, Bilgi Yayınevi, 1974.

Price, G. W., *The Story of Salonica Army*, Hodder and Stoughton, 1917.

Ragıp, M., "Meşrutiyet'ten Önce Manastır'da Patlıyan Tabanca", *Akşam*, 29 Haziran 1935.

Ramsaur, E. E., *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli* (çev. Nuran Ülken), Sander Yayınevi, İstanbul, 1972, s.19-122, 136-138, 142, 154.

Rıfat, H., *Farmasonluk*, Tefeyyüz Kitaphanesi, 1934.

Risal, P., *La Ville Convoitée Salonique*, Librairie Academique, Paris, 1917, s.274.

Scholem, G., *Sabbatai Sevi*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1973.

Starr, J., "The Socialist Federation of Saloniki", Jewish Social Studies, Ekim 1945, c.VII, n.4, s.323-337.

Stoianovich, T., "The Conquering Balkan Orthodox Merchant", *The Journal of Economic History*, Haziran 1960, s.238, 247, 251, 261, 279.

Şapolyo, E. B., *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, Türkiye Yayınevi, 1964, s.144.

Tekeli, İ., "Evolution of Spatial Organization in the Ottoman Empire and Turkish Republic", John Friedmann ve William Alonso (editör), *Regional Policy*, The MIT Press, Cambridge, 1975.

Temo, İ., *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Teşekkülü ve Hidematı Vataniye ve İnkılâbı Milliye Dair Hatıratım*, Romanya Mecidiye, 1939, s.116-117, 201.

Tepedelenlioğlu, N. N., *Komitacılar*, Toker Yayınları, 1972, s.148.

Todorov, N., "Genesis of Capitalism in the Balkan Provinces", *Explorations in Economic History*, Sofya, 1960, s.4, 317.

Todorov, N., "The Balkan Town in the Second Half of the 19th Century", *Etudes Balkaniques*, n.1, 1969, s.31-50.

Uluben, E., *İngiliz Belgeleriyle Türkiye*, İstanbul, 1967, s.20.

Upward, A., *The East end of Europe*, John Murray, Londra, 1908, s.299.

Vacalopoulos, A. E., *A History of Thessaloniki*, Institute for Balkan Studies 1963, s.78, 98.

Vacalopoulos, A. E., "A History of Thessaloniki", çev. Osman Öndeş, "Asırlar Boyunca Selânik", *Hayat Tarih Mecmuası* ilavesi, İstanbul, 1972.

Vacalopoulos, A. E., *a.g.e.*, s.83-94, 102, 112-113.

Vacalopoulos, A. E., *a.g.e.*, s.123-128.

Vardar, G. - Tansu, S. N., *İttihat ve Terakki içinde Dönenler*, İnkilap Kitabevi, İstanbul, 1960.

Vucinich, W. S., *The Ottoman Empire: Its Record and Legacy*, New Jersey, 1965, s.61-62.

2 Makedonya İç Devrimci Örgütü ve 1903 İlinden Ayaklanması

İLHAN TEKELİ

Ondokuzuncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda çok sayıda ayrılıkçı ulusal bağımsızlık hareketi gelişmiş olmasına karşın Makedonya İç Devrimci Örgütü'nün faaliyetleri, örgütlenmede dış güçlerin desteğine değil, içte halk kitlelerinin desteğine dayanması, programının içeriği ve önderlerinin Makedonya'da gelişen sosyalist hareketlerle ilişkileri bakımından diğerlerinden ayrılmakta, ona ilerici bir içerik kazandırmaktadır. Ama içinde yer aldığı toplumun nitelikleri, yarıştığı hareketlerin ulusalcı karakterleri sosyalist çizgideki farklılaşmasını daha da geliştirmesine olanak vermemiştir.

Makedonya, üç Osmanlı vilayeti Selânik, Manastır ve Kosova'yı kapsamaktadır. Vardar Vadisi'nin ucunda yer alan liman kenti Selânik, tarih boyunca bu bölgenin artı ürününü denetleyen merkez olmuştur. 19. yüzyılın son yıllarına gelindiğinde, bölgenin, gelişmiş limanı, onu hinterlandına bağlayan demiryolu sistemi, dünya pazarlarına üretim yapmaya başlayan tarımı ile, Batı'nın kapitalist merkezlerinin ekonomisiyle bütünleşme süreci oldukça gelişmişti. Yine de bölgede kırsal bir ekonomi hâkimdi; nüfusun büyük kesimi kırlarda yaşıyordu. Bölgedeki toprak mülkiyeti ve tarım işletme biçimleri ovalarda ve dağ-

lık kesimde farklılık gösteriyordu. Dağlık kesimlerde küçük mülkiyet yaygındı. Ovalık kesimde ise yarıcılık, ortakçılık yoluyla işletilen büyük çiftlikler bulunuyordu. Ortakçılar ürettiği ürünün yüzde 12,5'ini devlete, yüzde 5'ini çetelere, yüzde 41,5'ini toprak sahibine veriyorlardı, yüzde 41,5'i kendilerine kalıyordu. Bölgenin dünya pazarına açılmasına paralel olarak tefeci tüccar mekanizması küçük çiftçinin mülksüzleşmesini hızlandıran temel bir mekanizma olarak işlemeye başlamıştı. Kentlerde ise dış ticaretle bütünleşebilen kesim genellikle durumundan memnun iken küçük üretici, esnaf kaybeden grubu oluşturuyordu.

19. yüzyılda bu tür bir ekonomik dönüşümü Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm kıyı bölgeleri yaşıyordu. Makedonya'yı diğerlerinden ayıran, 19. yüzyılın sonunda gayet hareketli bir siyasal eylem alanı haline getiren özelliği; etnik kompozisyonunun karmaşıklığı, ulusal bağımsızlığını yeni elde etmiş olması ve genişleme programına sahip devletler arasındaki konumudur. Bu konum, siyasal bilgiler yazınında Balkanizasyon terimiyle adlandırılan, halkların dış etkilerle parçalanması sürecinin geliştirilmesine çok uygundur. Nitekim bu bölgede Türk, Bulgar, Rum, Sırp, Ulah, Arnavut, Yahudi etnik grupları yer alıyordu. Bu grupların Makedonya içindeki dağılımı birbirlerine göre farklılık gösteriyordu. Yahudi nüfus sadece Selânik kentinde yoğunlaşmıştı ve bir bağımsızlık hareketini yürütecek büyüklükte değildi. Bu nedenle yörenin Osmanlı yönetimi altında kalmasından yanaydı. Bulgar nüfus ise daha çok kırsal kesimde yaygındı; Bulgar Ekzarklığı ve yeni bağımsızlığını elde etmiş Bulgaristan'ın ideolojik yönlendirmesi altındaydı. Bu bölge Büyük Bulgaristan'ın sınırları içinde görülüyordu. Yunan nüfus ise hem kentlerde hem de kırsal kesimde bulunuyordu. İçte Ortodoks kilisesi ve dışta Yunanistan tarafından Yunan milliyetçiliğine yönlendiriliyordu. Nüfusları daha az olan Sırplar ve Ulahlar da Sırbistan ve Romanya tarafından benzer amaçlarla etki altına alınmak isteniyordu. Balkanlar'daki küçük ulusların Makedonya'yı parçalayıcı isteklerinin yoğunlaştığı bu dönemde, bu bölgeyle yakından ilgilenen dönemin büyük güçleri Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Çar-

Ayaklanmanın meydana geldiği döneme ait eski bir Makedonya haritasında, ayaklanma bölgesi koyu renkle gösterilmiştir.

lık Rusyası daha çok statükodan yanaydı. Makedonya sorununun temelinde işte böyle çözülmesi zor bir Balkanizasyon sorunu yatıyordu.

Siyasal düzeyde böyle bir sorun varken 19. yüzyılda, daha çok kültürel düzeyde, Yunan etkisinden bağımsız ayrı bir Makedonya rönesansı yaşanıyordu. Dimitar ve Konstantin Miladinov Kardeşler, Grigor Prilişev ve 19. yüzyıl sonunda da Missirkov ve arkadaşları Makedonya'nın bağımsızlığı savının dayanabileceği kültürel bir çerçeve oluşturmaya başlamışlardı. *Loza (Bağ)* edebiyat dergisi 1892'de böyle bir düşüncenin sözcülüğünü yapmaya başlamıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nda ayrı bir millet olma savının temellendirilebilmesi için, bu mil-

lete ait ayrı bir kilisenin varlığının kabul edilmesinin özel bir önemi vardı. Nitekim Bulgarlar bağımsızlıklarını sağlamadan önce Rum Ortodoks kilisesinden ayrı bir Bulgar Ekzarklığı'nı Osmanlı İmparatorluğu'na kabul ettirmişlerdi. Üsküp Piskoposu Teodossie başarıya ulaşamamış olsa da Bulgar Ekzarklığı'ndan ayrı bir Makedonya kilisesi oluşturmaya çalışmıştı.

Makedonya'da bir yandan Makedonyalılık bilincinin dayanacağı temeller oluşurken, diğer yandan Balkan ülkelerindeki Marksist düşünce de özellikle aydınlar arasında etkili olmaya başlamış ve 1890'larda ilk sosyalist partiler ortaya çıkmıştı. Bulgar Sosyal Demokrat Partisi 1891'de, Romenlerinki 1893'te kuruldu. Bunları 1899'da Bulgar Tarımsal Birliği'nde olduğu gibi köylülerin ilk siyasal örgütleri izledi.

Bu tür kültürel ve siyasal gelişmelerin sonucunda, Makedonya sorununa, 22 Ekim 1893'te Selânik'te Makedonya-Edirne İç Devrimci Örgütü'nün kurulmasıyla yeni bir bir yanıt getiriliyordu. Bu devrimci örgütün kurucuları Damian Gruyev (öğretmen), Hristo Tatarçev (doktor), Petar Pop Arsov (öğretmen), Anton Dimitrov, Hristo Bostanciev (öğretmen) ve Ivan Hacı Nikolov (kitapçı) idi. Merkez komitesinin başkanı Tatarçev, sekreteri Gruyev'di. Bu örgütün devrim pratiği içinde efsaneleşecek önderleri Goce Delçev ve Jorc Petrov (öğretmen) 1894'te, Nikolay Karev (öğretmen) 1899'da, Jan Sandanskiy (kütüphaneci) 1900'de harekete katıldılar. Bu örgütü kuranlar yaşamlarının yirmili yılları içindeydiler. Örgüt genç aydınların önderliğinde kurulmuştu, büyük çoğunluğunun ana dili Bulgarcaydı. Bu örgütün önderlerinin önemli bir kısmı Dimitra Blagoev'in önderliğindeki Bulgaristan Sosyal Demokrat İşçi Partisi hareketi içinde de yer alıyordu. Gruyev, Delçev, Petrov, Karev, Sandanskiy sosyalisttiler. Blagoev partisini kurmadan çok önce daha 1885'te "Makedonya Makedonyalılarındır" ilkesini ileri sürdüğü için bu iki hareketin bir araya gelmesi güç olmuyordu.

Örgütün programı temelde dört ögeye dayanıyordu. Bunlardan *birincisi*, Makedonya'nın ulusal kurtuluşunu ve tam bağımsızlığını sağlamaktı. *İkincisi* bu amaca, dış güçlere dayanmadan sadece Makedonyalıların güçlerine ve kaynaklarına dayanarak ulaşmak istenmesiy-

di. *Üçüncü* Makedonya'yı oluşturan halklar arasında bir farklılık kabul etmemeleriydi; Müslüman Türk halkına değil, despotik Osmanlı yönetimine karşıydılar. Halklar arasında farklılık gözetmeyen, halkın kendi kendini yönetmesini esas alan bir yönetim kurmak istiyorlardı. *Dördüncüsü* ise, ekonomik olarak güçsüz halk kesiminin durumunu iyileştirmek istemeleriydi.

Bu hareket, aydınların önderliğinde, köylülere ve küçük burjuvaziye dayanarak, silahlı eylemlerle bir devrim gerçekleştirmek istiyordu. Bu devrimin bir ulusal kurtuluş hareketi olma özelliği vardı. Ama salt bir demokratik burjuva devrimi olmanın ötesine geçen boyutları da bulunuyordu. Temel amacı burjuvazinin gelişmesini engelleyen bir düzeni kaldırmak değildi. Tersine bölge içi etnik çelişkileri kaldırmak ve eşitlikçi bir toplum düzeni kurmak istiyordu. Ayrıca dıştan destek alarak gerçekleştirilen değil, halkın gerçekleştirdiği demokratik bir devrim olacaktı.

İç Devrimci Örgüt kuruluşundan sonra hemen örgütlenmeye başladı. Örgütlenme ilk olarak kitleleri harekete geçirecek bir eğilimi gerçekleştirmeliydi. Bu örgütü kuranlar Osmanlı yönetiminin halkın aleyhine olduğundan emindiler ama, halk Osmanlı yönetimine alışmıştı. Bu nedenle halktan yönetimi değiştirmek için büyük fedakârlıklarda bulunmasını istemek için önce onu eğitmenin gerekli olduğuna inanıyorlardı. Eğitim iki yönlü propaganda ile yürütülecekti. Kentlerde ve köylerde yaygın bir komiteler ağı geliştiriliyordu. Bunlarda çoğunlukla öğretmenler, din adamları ve sanatkârlar yer alıyor, propagandayı yürütüyorlardı. Bunlarla da ilintili olarak bir de çeteler ağı oluşturuluyordu. Çete silahlı propaganda aracıydı; değişik işlevleri vardı. Bir yandan kendi alanını yarışan siyasi örgütlerin çete faaliyetlerine karşı koruyor, diğer yandan köylünün kuvvet zoruyla ya da diğer yollarla soyulmasına karşı bir güvence mekanizması oluşturuyordu. Nihayet, ayaklanma günü için kitleleri harekete geçirmeye hazırlık yapıyordu.

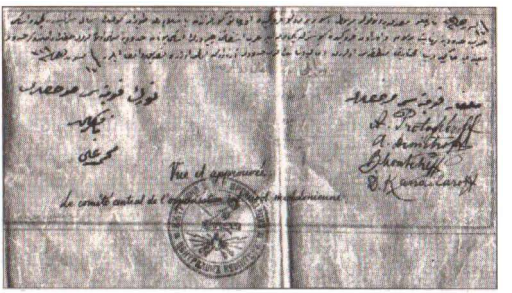
İç Devrimci Örgüt'ün Makedonya'da hızlı bir gelişme göstermesi Makedonya'yı kendi topraklarına katmak isteyen dış güçleri harekete geçirdi. Onlar da örgütlenmeye başladılar. 1894'te Yunanlılar

Milli Cemiyeti, aynı yıl Bulgaristan En Üst Komiteyi Trajko Kitançev'e kurdurdu, bunlara Verhovistler deniyordu. 1886'da Sırpların kurduğu Saint Sava Cemiyeti de bu yönde nitelik değiştirdi. Bunların her biri de kendi çetelerini ve propaganda örgütlerini kurarak Makedonya üzerindeki iddialarını sürdürmeye çalıştılar. Sırpların etkisi sınırlıydı. 1897'de Yunanlılar Osmanlılara karşı savaşı kaybedince Makedonya'daki etkileri de önemli derecede azaldı. Makedonya'daki yarışma esas olarak İç Devrimci Örgüt ile Verhovistler arasında cereyan etti.

Verhovistler temelde Makedonya'daki örgütlenmenin amacının Bulgaristan'a katılmak olmasını istiyorlardı. Ama hiçbir zaman bunu açıkça ifade etmiyorlardı. Bu amaç faaliyetleri ile açığa çıkıyordu. İç Devrimci Örgütü provokasyonla zor durumda bırakıyor, gelişmesini güçleştiriyorlardı. Bu çatışmada her iki örgüt tarafından denetlenmesi gereken en kritik grup Bulgaristan'da bulunan büyük sayıdaki Makedonyalı göçmenlerdi. Verhovistler İşçi Devrimci Örgüt'e karşı daha çok bu gruba dayanıyordu. 1895'de ilk kurulan Bulgar çeteleri Melnik kentine ve Müslüman köyü Despot'a saldırarak İç Devrimci Örgütü güç durumda bıraktı.

Bu gelişmeler üzerine İç Devrimci Örgüt 1896'da Selânik'te 15-16 önderin katıldığı bir kongre topladı. Bu toplantıda önderler "dıştan denetlenmeyen bağımsız devrimci hareket" ilkesine daha sıkı sarıldılar. Dış etkiler olmazsa örgütlenme başarılı gidiyordu. Birçok yerde Osmanlı yönetimine rağmen İç Devrimci Örgüt adalet işlevlerini yüklenmeye başlamıştı. Temel sorun dış etkilerdi. Bu sorunu çözebilmek için kongrede, Sofya'da bir dış temsilcilik açılması, buraya Goce Delçev ve Jorc Petrov'un gönderilmesi kararlaştırıldı. Makedonya'daki örgütlenme Selânik, Manastır, Üsküp, Ştip, Struma ve Serez bölgesine ayrıldı. Edirne ayrı bir bölge olacaktı. Merkez komitesi Selânik'te bulunacaktı.

Delçev ve Petrov bir yandan Makedonya göçmenleri arasında yaptıkları çalışmalarla Verhovistler'in etkisini azaltmaya çalışırken, diğer yandan örgüte silah sağlamaya çabalıyorlardı. Bulgar ordusunun silahlarının yenilenmesinden yararlanarak bir miktar silah sağladılar. Ama cephane sağlanmasında Bulgaristan'a güvenmiyorlardı. Bu ne-

Makedonya İç Devrimci Örgütü'nün mührünün bulunduğu bir belge

denle Köstendil'de Sablarska Kratova yakınında Dedino Köyü'nde cephane imalâthaneleri oluşturdular. 1896'da Sofya'da Makedonya Devrimci Sosyal Demokrat Birliği'nin kurulmasına yardımcı oldular. Bu birlik Blagoev'in Bulgaristan Sosyal Demokrat İşçi Partisi ile işbirliği içindeydi. Bu faaliyetler Verhovistler içinde iki kanadın oluşmasına neden oldu. Boris Saravof ve yandaşları Makedonya'nın, sonunda Bulgaristan'la birleşmesini öngörmekle birlikte, bir ara aşamada Makedonya'nın bağımsızlığı için birlikte çalışmasını istiyordu. Bu stratejinin İç Devrimci Örgüt'e sızmak için etkili bir yol alacağını düşünüyorlardı. General Tsonçev grubu ise hiçbir biçimde İç Devrimci Örgüt'le işbirliği yapma yanlısı değildi. Bu örgütün önderlerini suikastlarla ortadan kaldırmaya çalışıyorlardı. 1901'de Verhovistler'e General Tsonçev kesin olarak hâkim oldu, Saravof ayrıldı. Aynı yıl içinde Osmanlılar Selânik'te, istihbaratları sonucunda İç Devrimci Örgüt'ün hemen hemen tüm merkez komitesi üyelerini tutukladı. Bu tutuklamada Verhovistler'in rolü her zaman şüphe konusu oldu.

1902 ve 1903'lerde çetelerle Türk kuvvetlerinin çatışması hemen hemen her yerde günlük olay haline geldi. Bu olaylar, 1902'de II. Abdülhamid'i bir reform programı ilân ederek Hüseyin Paşa'yı Makedonya'daki üç eyalete genel müfettiş atamak zorunda bırakmıştı. Osmanlılar bir dış müdahaleye yol açmadan Makedonya'yı denetim altına almak istiyorlardı. 1902'de büyük yankı uyandıran iki eylem oldu. *Birincisi* İç Devrimci Örgüt'ten Sandanskiy ve çetesinin Gradevo Köyü yakınlarından Amerikalı misyoner Miss Stone'u kaçırması ve altı ay rehin tutmasıydı. Osmanlı Hükûmeti rehineyi 14.500 altın fidye karşılığı kurtardı. Diğeri, Verhovistler'in Gorna Cumaca'da Ekim'de

zorla başlattıkları ayaklanmaydı. İç Devrimci Örgüt'ün desteklemediği bu ayaklanma Osmanlı kuvvetlerince kısa sürede bastırıldı.

Bu gelişmeler sırasında İç Devrimci Örgüt'te Hristo Matov'un başını çektiği bir sağ kanat oluşmaya başladı. Bu grup salt halk ayaklanmasıyla devrimin gerçekleştirilemeyeceğine, mutlaka bir dış destek alınması gereğine inanıyorlardı. Bu gruptan olan Ivan Garnov'un örgütün yönetimine gelişi bir dönüm noktası oldu. Garnov 1902 sonbaharında, ayaklanmayı 1903 ilkbaharında başlatmak için hazırlıklara girişti. 13 Ocak 1903'te Selânik'te bir kongre topladı. Bu kongreye bölge delegeleri kendi bölgelerinden seçilerek gelmedi. Daha çok ayaklanmadan yana olduğu bilinenler davet edildi. Kongrede kuruculardan ve hareketin esas liderlerinden kimse bulunmuyordu. Kongrede örgütün böyle bir ayaklanmaya hazır olmadığı ortaya çıktıysa da Garnov, Bulgaristan'dan silah ve cephane sağlanacağı ve ayaklanma sonrasında dış müdahale olacağı vb. savlarla kongreden 1903 ilkbaharında ayaklanma yapılması kararını çıkarttı. Kongre, Ivan Garnov ve Velko Dumev'i, hareketin Sofya'daki esas önderleriyle bu konuda görüşme yapmakla görevlendirdi. Goce Delçev, Jorc Petrov, Pere Toşev gibi sol kanat önderleri bu hazırlıksız ayaklanmaya karşı çıktılar. Buna rağmen kongre kararı olduğu için hareketin Sofya temsilcileri Hristo Matov ve Hristo Tatarçev hazırlıklara başladılar. Goce Delçev ise bir çete ile Makedonya'ya girerek Sandanskiy ile konuştu, bu ayaklanmayı engelleme kararı aldılar. Bu görüşmeden ayrılırken Goce Delçev, Serez yakınlarında Benica'da Osmanlı askerleriyle 4 Mayıs 1903'te girmek zorunda kaldığı çatışmada öldürüldü. Böylece ayaklanmayı erteleyebilecek en önemli güç safdışı kalmış oluyordu. Nisan 1903'te, İç Devrimci Örgüt'ten "gemiciler" adını alan bir anarşist grup, Batı'nın dikkatini Makedonya sorununa çekebilmek için yabancı sermayeye karşı sabotaj eylemlerine giriştiler.

Fransız bandıralı Gualdalquivir Gemisi'ne, Osmanlı Bankası'na, Alman Kulübü'ne büyük yankılar uyandıran sabotajlar yaptılar. Sabotajları yapanlar Osmanlılarca yakalandı, Selânik'te 2000'den fazla kişi tevkif edildi.

Ayaklanmadan sonra Federal Parti'yi kuran örgütün önderi Jan Sandanskiy

Bu hava içinde 1 Mayıs 1903'te Smilevo Köyü'nde İç Devrimci Örgüt son karar toplantısını yaptı. Bölge komitelerinin başkanları arasında önemli bir bölümü ayaklanmanın başlatılmasına karşı çıktı. Ayaklanma kararı Damian Gruyev'in ağırlığını koyması üzerine alınır. Ayaklanma hazırlığı en gelişmiş durumda olan Manastır bölgesinde başlatılacaktır. Manastır 12 alt bölgeye ayrılır. Ayaklanmanın kumando heyeti olarak Damian Gruyev, Boris Saravof ve Anastas Lozançev eşit yetkilelerle seçilirler. Ayaklanma sırasındaki görev ve yetkileri belirleyen bir nizamname hazırlanır. Ayaklanma 30-40 kişilik çete gruplarıyla yürütülecek, tüm halkın harekete geçirilmesine gidilmeyecektir. Ayaklanma sırasında saldırılar askeri hedeflere yöneltilecek, Müslüman-Türk halka saldırılmayacaktır. Bu ayaklanmanın bir dış müdahaleyi başlatacağı umulmaktadır.

İlinden ayaklanması Saint Elias günü olan 2 Ağustos 1903'te başladı. Ayaklanmayı yöneten kumanda heyetinin amacı Osmanlıları yenmek değildi; onlar tarafından yenilmekten kaçınmaktı. Ayaklanma ne kadar uzarsa dış müdahale şansının o kadar artacağı düşünülüyordu. Manastır'da başlayan ayaklanma diğer alanlara da yayıldı. Kostur'da halkın katılımı yüksekti. Selânik ve Üsküp'teki hareketler çete faaliyetleri düzeyinde kalıyordu. Genel kumanda heyetinin emirlerinin tersine, örgütün sol kanadı bazı yerlerdeki ayaklanmayı kurtuluş savaşına çevirme eğilimi gösterdi. Bunlardan en çok yankı uyandıranı Kruşevo'da bir cumhuriyet kurulması oldu. Kruşevo 15.000 nüfuslu bir kentti. Bu kentin kumandanı olan Nikolay Karev kenti ele geçirerek buradaki, Makedonyalı-Bulgar, Ortodoks-Arnavut ve Ulahlar'dan

20'şer kişinin seçilmesiyle 60 kişilik meclis kurdu. Yine her gruptan 2 kişinin katıldığı 6 kişilik bir bakanlar kurulu oluşturdu. Mahkeme kurdu. Pul çıkararak posta servisini başlattı. Kentin etrafına barikatlar yaptırdı, kentteki üretimi savaş amaçları için örgütledi. Böylece birkaç günlük sürede Kruşevo Cumhuriyeti ortaya çıkmış oldu. Kruşevo dışında kurtarılan iki kent Klisura ve Neveska'ydı. Osmanlı ordusu büyük bir kuvvetle 12 Ağustos'ta Kruşevo'ya girdi. Kruşevo Cumhuriyeti'nin ömrü 10 gün kadar sürmüş oldu. Kruşevo'nun ele geçirilmesi gerçekte tüm alana yayılan ayaklandırmayı bastırmak için yeterli değildi. Osmanlı ordusu ayaklanmayı bastırmak için İmparatorluğun başka bölgelerinden kuvvetler getirerek 25 Ağustos'ta bir karşı taarruz başlattı. Bu hazırlık sırasında 18-19 Ağustos'ta Makedonya ve Bulgaristan'dan gelenlerin önderliğinde Trakya ayaklanması başladı. Bu grup da Istrancalar'da Istranca Cumhuriyeti ilân etti.

Osmanlı ordusunun bu ayaklanmayı bastırması Ekim ortalarına kadar sürdü. Ayaklanan güçlerin toplamı 26.500 olmuştu. 239 çatışmada 5.000 kişi öldü, 200 köy yandı, 70.000 kişi evsiz kaldı, 30.000 kişi Bulgaristan'a göç etti. Ayaklanmayı yönetenlerin dış müdahale olacağı varsayımı gerçekleşmedi. Büyük güçler buradaki dengenin sürmesinden yanaydı. Sadece Rusya ile Avusturya-Macaristan 23 Ekim 1903'te Makedonya için Mürzteg Reform Programı'nı ilân etmekle yetindiler. Yunanistan ve Sırbistan ise bu ayaklanmaya karşıydılar. Bulgaristan ise İç Devrimci Örgüt'ün başarılı olmasını istemiyordu. Sonuçta sol kanadın haklılığı ortaya çıkmıştı ama bu yanlış kararla örgüt büyük darbe yemiş oldu.

Bu başarısızlığın Makedonya İç Devrimci Örgütü'ndeki yansımaları büyük oldu. Jorc Petrov, Pere Toşev Makedonya'da bir yıl kalarak örgütü yeniden canlandırmaya çalıştılar. Dimo Hacı Dimov ve Jan Sandanskiy etkisindeki Serez grubunun etkisi arttı. 1905'te Rila Manastırı'nda toplanan kongrede yönetime sol kanat egemen oldu. Bu grup, Jan Sandanskiy başkanlığında, İttihat ve Terakki'nin 24 Temmuz 1908'de Hürriyet ilânı ile sonuçlanan hareketini destekledi. Bu ilişkilerin varlığı bilinmektedir ama derecesi hakkında açık bilgilere sa-

hip değiliz. Doğrudan kurulan bu ilişkiler bilinmese bile örgütlenme biçimiyle, savaş teknikleriyle, ideolojisiyle, İç Devrimci Örgüt'ün İttihat ve Terakki ve Türk subayları üzerinde etkili olduğu açıktır. İttihat ve Terakki'deki halkçılık ideolojisinin kaynaklarını Makedonya'daki bu gelişmelerde görmek kabildir.

1908 sonrasında Jan Sandanskiy, Federal Parti'yi kurarak siyasetini açıktan sürdürmeye çalıştı. Balkan Savaşı'nda Makedonya'nın Osmanlıların elinden çıkması ve parçalanması İç Devrimci Örgüt açısından bir başka dönüm noktası oldu. Örgüt dağılmadı, varlığını sürdürdü. 1924'lerde hâlâ varlığını koruyordu. Ama artık daha çok Bulgaristan'daki siyasal yaşamın bir ögesi olmuş ve nitelik değiştirmişti.

KAYNAKÇA

Augustinos, J., "The Dynamics of Modern Greek Nationalizm, The "Great Idea" and the Macedonian Problem", *East European Quarterly*, c.VI, n.4, s.444-453.

Bozhinov, V., Panayatov, L. (editors): *Macedonia Documents and Material*, Bulgarian Academy of Sciences, Sofya, 1978.

Bushkoff, L., "Marxism, Communism and the Revolutionary Tradition in the Balkans 1878-1924: An Analysis and an Interpretation", *East European Quarterly*, no.4, Ocak 1968, s.371-400.

Casule, V. (ed.), *From Recognition to Repudation*, Kultura, Üsküp, 1972.

Dakin, D., "British Sources Concerning the Greek Struggle in Macedonia 1901-1909", *Balkan Studies*, c.2, 1961, s.78-84.

Galati, S. F., "The Internal Macedonian Revolutionary Organization: Its Significance in 'Wars of National Liberation'", *East European Quarterly*, c.VI, n.4, s.454-472.

Galati, S. F., "The Peasantry as a Revolutionary Force in the Balkans", *Journal of Central European Affairs*, Nisan 1963, s.12-22.

Nurigiani, G., *The Macedonian Genius Through The Centuries*, David Harvey Publishers, Londra, 1972.

Mémoire de l'Organisation Intérieure: *La Macedoine et le Vilayet d'Andrinople*, 1904.

Power, E., *Macedonia: Its Place in Balkan Power Politics*, Londra, 1950.

Vacalopoulos, A. E., *A History of Thessaloniki*, Institute for Balkan Studies, 1963.

Vishinski, B. (ed.), *The Epic of Ilinden*, Macedonian Review Editions, Üsküp, 1973.

3 İttihat ve Terakki Döneminde Dış Dünya ve Uygulanan Dış Politika

İLHAN TEKELİ

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN PARÇALANMA SÜRECİ İÇİN BİR DÜŞÜNCE ÇERÇEVESİ

İttihat ve Terakki'nin gerek kendi oluşum nedenlerini, gerekse iktidara el koyduktan sonra uyguladığı politikaları kavrayabilmek için, yalnızca Osmanlı İmparatorluğu'nun iç dinamiklerini tanımak yeterli değildir. Aynı zamanda, 20. yüzyıl başında ulaşılan dünya dengesi ve dinamiklerinin niteliklerini de iyi tanımak gerekir. Bu nedenle ileride yayımlayacağımız bir incelemede, İttihat ve Terakki deneyinin içinde geliştiği dış siyaset koşulları ayrıntılı bir şekilde verilmeye çalışılmaktadır.

Bu çalışmada, Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya ile ilişkilerinin nasıl bir model içinde ele alındığı gösterilmektedir. 20. yüzyıla ulaşıldığında, dünyada açıkça belirmiş kapitalist bir merkez oluşmuştu. Osmanlı İmparatorluğu da parçalanma sürecine girmiş bir çevre imparatorluğuydu.[1] Ama Osmanlı İmparatorluğu'nun bu dönemdeki dış ilişkileri basit bir merkez-çevre ilişkisi olarak kavranamaz. Çünkü da-

---

1 Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)*, Ankara, 1984; Roger Owen, *Middle East in the World Economy 1800-1914*, Londra, 1981.

ha karmaşık bir ilişki ağı söz konusudur. Bu karmaşıklık iki nedenden kaynaklanmaktadır. Bunlardan *birincisi* kapitalist merkezin çokuluslu hale gelmesidir. Bu merkez içinde çıkarları birbirleriyle çelişen uluslaın oluşturduğu oldukça oynak bir denge vardır.[2] Bu çatışma, çevre ülkelerine bazı hareket esneklikleri sağlamaktadır. *İkinci* neden, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçalanma süreci içinde olmasından kaynaklanmaktadır. Parçalanma sonucu İmparatorluğun etrafında küçük ulusal devletler oluşmuştur. Aslında bunlar da, Osmanlı İmparatorluğu gibi birer çevre ülkedir. Osmanlı İmparatorluğu'yla olduğu kadar, kendi aralarında da çatışmaları vardır. Bu çatışmalar çoğu kez, kapitalist merkezdeki ülkelerin, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma süreci içinde bu ülkelere verdiği işlevlerden kaynaklanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun, çevresindeki bu ülkelerle olan dış ilişkilerinin niteliği, merkezdeki Büyük Güç'lerle olan ilişkilerinden çok farklıdır. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu içinde, aralarında ulusalcılık akımlarının yayıldığı ve İmparatorluktan koparak yeni küçük birer çevre devlet oluşturmaya hazır "milletler" vardır. Bu durum da Osmanlı İmparatorluğu için önemli bir dış politika sorunu yaratmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma sürecinde bu gruplar, "Büyük Güç"lerin güdümünde önemli işlevler üstlenmişlerdir. İmparatorluk içi "milletler" üzerinde, İmparatorluk etrafında kurulmuş ulusal devletlerin izlediği kendi politikaları vardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu konudaki politika esneklikleri ise, diğer iki gruba olandan daha fazladır.

Bu kısa analiz bizi, Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ilişkilerini üç ayrı kademe içinde ele alma gerekliliğine götürüyor. *Önce* kapitalist sistemin merkezini oluşturan Büyük Güç'lerin birbirleriyle ve Osmanlı İmparatorluğu ile olan ilişkileri incelenmeli, *daha sonra* İmparatorluk etrafındaki devletlere karşı Büyük Güç'lerin ve Osmanlı İmparatorluğu'nun tutumu ortaya konmalı ve *son olarak* da Büyük Güç'lerin, İmparatorluk etrafındaki ulusların ve Osmanlı İmparatorluğu'nun "milletler" konusundaki politikaları araştırılmalıdır. Bu üç kademeli

2 Dönemin emperyalist güçleri arasındaki çatışma için bkz. J. A. Hobson, *Imperializm: A Study*, Londra, 1902; V. I. Lenin, *Imperialism, The Highest Stage of Capitalism*, New York, 1939.

ele alış biçimi, dış ilişkiler arasındaki belirleyiciliklerin daha iyi kavranmasına yardımcı olacaktır.

Büyük Güç'ler, İmparatorluk etrafındaki ulusal devletler, İmparatorluk içindeki "milletler" ve Osmanlı Devleti ayırımını yaptıktan sonra, bu dört öğe arasındaki temel ilişkiler düzeninin niteliği ortaya konulabilir.

1870'lerden sonra dünya yeni emperyalizmin çağına giriyordu. Bu çağda, değişen iki şey vardı. Bir yandan, İngiltere artık Avrupa ve dünyada tek güç olmaktan çıkmıştı. Emperyalizm olgusu, Büyük Güç'ler dengesi içinde sürecekti. Öte yandan kapitalizm, tekelci üretim aşamasına gelmiş ve finans kapital olgusu ortaya çıkmıştı. Artık kapitalizm, sorunlarını uluslararası örgütlenmeler içinde çözümlemek zorundaydı. Sanayileşme yoluyla kapitalist merkez içinde yer alan ulusların her biri, gelişen sanayisi için yeni pazarlar ve hammadde kaynakları aramanın ötesinde, finans kapitalleri için merkezdekinden daha kârlı yatırım alanları bulmak zorundaydı. Ayrıca sanayileşme, bu ülkelerde önemli bir nüfus sorununu da beraberinde getiriyordu. Bir yandan gelişen sağlık koşullarının getirdiği hızlı bir nüfus artışı, öte yandan hızlanan şehirleşme, bu ülkeleri artan nüfus baskısını azaltmak için nüfus ihraç edebileceği yerler aramaya itiyordu.[3] 1870'lerin kapitalist merkezi, bu sorununun çözümünü sömürgelerini genişletmekte buluyordu. 19. yüzyıl sonlarında, o zamana kadar girilmemiş olan Avustralya ve Afrika da dahil olmak üzere dünya, tümüyle sömürgeci Büyük Güç'ler tarafından paylaşılmıştı. Yeni açılan bu sömürgeler, yeni pazar, hammadde kaynakları ve finans kapital için özellikle ulaşım sektöründe kârlı yatırım olanakları sağlarken, Avrupa'dan sömürgelere olan göçler de Avrupa'daki nüfus baskısını azaltıyordu. Böylece, sömürgeleri genişletme olanakları bulundukça, kapitalist merkez içindeki çatışmaları yumuşatmak olanağı bulunabiliyordu.

---

3 Avrupa dışına göç edenlerin sayısı yılda bir milyonu aşıyordu. 1906 ile 1910 arasında yıllık ortalama göçmen sayısı 1.380.000'di. Bu rekor sonradan hiç kırılamadı. Bu göçmenlerin büyük bir kısmını ABD çekiyordu. 1901-1910 arasındaki göçmenlerin % 58'i Amerika'ya göç etmiştir. "Göç", *20. Yüzyıl Tarihi*, c.2, Arkın Kitabevi, İstanbul, 1969, c. 1, s.299.

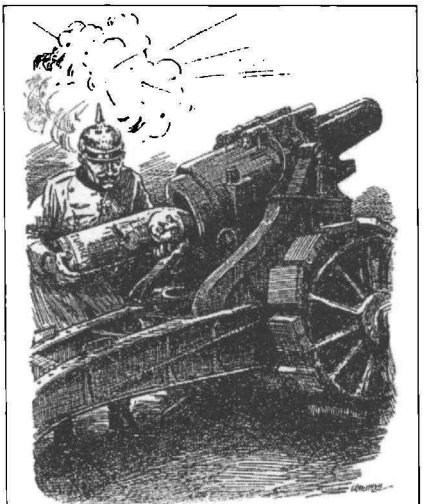
20. yüzyıla gelindiğinde, dünyanın paylaşılması olgusu sona ermiş, yeni sömürge bulma olanağı kalmamıştı. Ama sanayileşmiş ülkelerin üretim artışı ve sermaye birikimi devam ediyordu. Kapitalist birikim sorunlarını çözen sömürgelere yayılma olanağı kalmayınca, kapitalist merkez içindeki yarışma ve çelişkiler derinleşiyordu. Sanayileşen ve ulusal bütünleşmesini tamamlayarak Büyük Güç'ler arasına daha geç girmiş olan Almanya, İtalya ve Japonya yeni pazar alanları edinme gereksinimini çok daha fazla hissediyorlardı. Dünyanın sömürgeler halinde paylaşılmasının sınırına gelinmesi,[4] Osmanlı İmparatorluğu, Çin ve İran gibi idari bağımsızlığını kısmen koruyarak yarı-sömürge haline gelmiş ülkeler üstünde denetim kurulmasını, kapitalist merkezin temel sorunlarından biri haline getirmişti. Büyük Güç'lerden her biri kendi sömürgesi üstünde tam denetime sahip olduğundan, diğer ülkelerin bunlarla yarışması çok zordur. Oysa yarı-sömürgeler, tüm güçlerin yarışına açıktır. Sömürgelerin paylaşılmasından sonra yarışma alanı çok küçülmüş ve yarı-sömürgelerin alanına indirgenmiştir. Tabii ki bu indirgeme, yarışmanın yoğunluğunu da artırmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu, 20. yüzyıl başında bile çok geniş bir alana sahip oluşu, Avrupa'ya yakınlığı, dünya ticaret yolları üzerindeki stratejik konumu nedeniyle, üzerinde Büyük Güç'ler yarışmasının en yoğun sürdüğü yerdir. Osmanlı İmparatorluğu üzerinde yarışan Büyük Güç'ler İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya ve İtalya idi. Bunlara 19. yüzyıl sonunda ABD de katılmaya başlamıştı.

Osmanlı İmparatorluğu gibi büyük ve stratejik konuma sahip olan bir ülkenin bölüşülmesi, böyle yarışan güçler için, üzerinde kolayca anlaşmaya varılabilecek bir konu değildir. Bir yer Büyük Güç'lerden

4 Pierre Renouvin çatışmanın bu dönemini şöyle anlatmaktadır: "Boş toprakların büyük devletlerce ele geçirilişinden bu yana, gerçek anlamıyla sömürge elde etme işi, Avrupalıların bu yayılışlarında daha az bir yer tutuyordu; fakat bütün çabalar, ekonomik nüfuz bölgeleri elde ederek, demiryolu ve maden işletmesi imtiyazı koparmaktı. İşte, büyük devletlerin ekonomik sömürüyü aralarında paylaştıkları Çin'de durum böyle oldu: Japon nüfuzunun Rus nüfuzu ile çatıştığı Mançurya'da ve Almanya'nın Bağdat Demiryolu imtiyazını ele geçirerek üsrünlüğü kazandığı Anadolu'da da aynı durum söz konusuydu." Pierre Renouvin, *Birinci Dünya Savaşı Tarihi*, çev. Adnan Cemgil, İstanbul, 1969, s.152.

birinin eline geçince, diğerlerine tamamen kapanmış olmaktadır. Bu durumda, üzerinde en kolay anlaşmaya varılacak çözüm yolu Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü korumaktır. Aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun bölüşülmesinin güçlüğü, onun varlığını sürdüren temel etken olmaktadır. Böyle bir çözüm yolunun benimsenmesi, Büyük Güç'lerin Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki çıkarlarının korunması için uluslararası örgütlerin kurulmasını da gerektirmektedir. Nitekim Düyun-ı Umumiye bu tür bir örgütlenmedir.[5] Benzer koşullardaki Çin'de de aynı tür bir örgüt kurulacaktır.

Sahibinin Sesi. Kayzer (*Türke güven vererek*): Herşeyi bana bırak. Bütün yapacağın şey, patlamaktan ibaret.
Türkiye: Evet ama bütün işler bittikten sonra ben nerede olacağım.
(İngiliz mizah dergisi *Punch*'dan bir karikatür)

Osmanlı İmparatorluğu'nun korunması ilkesi, İmparatorluğu koruyucu niteliği çok yüksek bir ilke değildir; aslında bölüşme kararını erteleyen bir ilkedir. Nitekim bir kez denge bozulup, Büyük Güç'lerden biri İmparatorluğun bir parçasını denetim altına alıp, diğerlerine uzlaşabilecekleri

5 Pierre Renouvin bu olguyu şöyle anlatıyor: "Mali bakımdan sermayelerin uluslararası hareketi bu dönemin karakteristik bir olaydır. Londra piyasası bu alanda üstünlüğü elinde tutmaktaydı. Bu uluslararası bankalar şebekesi, ticaret muamelelerini kolaylaştırdığı gibi, ister büyük işletmelere, isterse hükümetlere sermaye bulma bakımından bir 'haber alma ve uygulama' rolü de oynuyordu; bu şebeke, hazır sermayeleri 'yeni memleket'lere doğru aktarıyordu. Gerçekten de, bu memleketlerin değerlendirilmesi, işin finansmanında birçok Avrupa memleketlerinden alınan sermayelerin katkısını gerektiren uluslararası bir muameleydi. O halde, dünyanın bir bölgesinde ortaklaşa bir politika gütmek üzere birleşmiyorlar mıydı? Akıl edip, bunu Osmanlı İmparatorluğu ve Çin'de uyguladılar." *A.g.e.*, s.137.

ödünler verebildi mi, İmparatorluk parçalanabilmekte, daha küçülmüş bir düzeyde yeni bir dengeye kavuşmaktadır.[6] 1856'dan 1877'ye kadar uygulanan Osmanlı İmparatorluğu'nun korunması ilkesi, 1877-88 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Türkiye'nin Rusya'ya yenilmesinden sonra, 1878-1882 arasında tamamen geçerliliğini kaybetmiş, daha sonra yeni denge içinde tekrar önem kazanmıştır. 1878 Berlin Anlaşması, 1881'de Fransa'nın Tunus'u işgali ve 1882'de İngiltere'nin, milliyetçi hareketleri bastırma bahanesiyle Mısır'a el koyması yeni dengeye ulaşmada atılan adımlardır.

Bir kez denge bozulduktan sonra, yeni dengelerin kurulmasında, İmparatorluk çevresinde oluşan küçük ulusal devletlere önemli görevler düşmektedir. Osmanlı İmparatorluğu ile doğrudan sınırı bulanan Büyük Güç'ler, İmparatorlukla bu sınırlarını korudukça, yeni bir denge bozulmasıyla yeni paylar elde edeceklerdir. Oysa, bu sınır bölgesindeki ulusalcılık akımlarına dayanarak oluşturulacak devletler, bu güçlerin yayılmasını engelleyen birer tampon oluşturmaktadırlar. Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu'nun etrafında oluşturulan bu devletler topluluğunun her biri, bir başka Büyük Güç tarafından korunmaktadır. Ayrıca bunların kendi aralarında da çelişkiler vardır. Bu çelişki, hem Osmanlı İmparatorluğu hem de Büyük Güç'ler tarafından sürdürülmeye çalışılmaktadır. Çelişkinin sürdürülmesi, hem kurulan dengenin hem de Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünün korunması için gereklidir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma süreci devam ettiği için, Büyük Güç'lerin her biri, hem gelecekteki parçalanmada payını belirlemek, hem de varolan ilişkiler içinde sömürüsünü sürdürmek için İmparatorluk içinde etki alanları örgütlemeye çalışmaktadır. Bir kez bir etki alanı oluşturuldu mu, bu etki alanına diğer Büyük Güç'lerin saygılı olması istenmektedir. Bir etki alanının oluşturulması, uzun zaman alan ve çok yönlü bir girişimdir. Büyük Güç'ler, İmparatorluk içindeki etnik ve dinsel bölünmelerden yararlanarak bu gruplardan biri ile iyi ilişkiler kurmakta ve onun koruyucusu haline gelmektedir. Bu oluşum,

6 Ferdinand Schevill, *History of the Balkan Peninsula*, New York, 1966, s.439. Bu kitap ilk kez 1922'de yayımlanmıştır.

kilise ve misyonerlik gibi kurumlar ve ilgilenilen alanda kurulan okullar, sağlık ve gençlik kuruluşları aracılığıyla bir kültürel bağımlılık haline getirilmeye çalışılmaktadır. Bu kültürel etkinin yoğunluğuna paralel olarak, denetleyici olmak isteyen Büyük Güç'ün dilinde gazeteler çıkarılmakta, yayın yapılmaktadır. Bu kültürel etki, esas amaç olan ekonomik denetimin kolaylaştırılması için gerekli ortamı yaratmaktadır. Bu ortam için ekonomik etki, alınan bir liman imtiyazı ve onun hinterlandını bir ağ biçiminde saran demiryolu etrafında kurulmaktadır. 19. yüzyıl sonunda ulaşılan teknolojik düzey, adeta altyapı emperyalizmi[7] diye adlandırılacak bir tür yaratmıştır. Bu emperyalizm türü, finans kapitalin doğuşunun bir sonucudur. Altyapıda denetimi kuran Büyük Güç, bunun çevresindeki madenleri işletmektedir. Bölgenin en büyük şehri haline gelen liman şehrinde antrepolar, tarımsal hammaddeleri birinci derecede değerlendiren sanayi ve bu kentin altyapı hizmetlerini sağlayacak şirketler kurmaktadır. Etki altında tutulan bölgede hammaddenin toplanması ve denetleyen ülkeden gelen ithal malların satılabilmesi için bir yabancı banka sisteminin oluşturulması gerekmektedir.[8] Eğer Büyük Güç'ler olanak bulabilirlerse, kendi ülkelerinde emilemeyen nüfusu, etki alanındaki yarı-sömürge ülkeye yerleştirmek isteyeceklerdir. Bu kolonizasyon, bir yandan bu yörenin yarı-sömürge aşamasından sömürge aşamasına geçmesini kolaylaştıracak, öte yandan yerel etnik ve dini grupların aracılığına gereksinmeleri azalacaktır. Osmanlı İmparatorluğu, pek çok konuda emperyalist denetimi kabul etmesine rağmen, yabancı nüfusun kolonizasyonuna her zaman karşı çıkmıştır.[9]

Büyük Güç'lerin bir bölgede denetimlerini kurarken dayandıkları "milletler" de, bu ilişkiden yararlanmaya ve kendi çıkarlarını en

7 R. A. Webster, *Industrial Imperialism in Italy 1908-1915*, Berkeley, 1975, s.192.

8 Bu konuda bir örnek olarak bkz. Mübeccel Kıray, *Örgütleşemeyen Kent*, Ankara, 1972.

9 Osmanlı İmparatorluğu'nun seyrek nüfuslu geniş toprakları Avrupa'daki bu nüfus baskısını azaltmakta önemli bir olanak gibi görülmektedir. Bu nedenle, bu dönemde Türkiye'de yapılan tekliflerde kolonizasyon projeleri ve çabaları önemli yer tutmaktadır. Bunun için bkz. Tevfik Çavdar, *Osmanlıların Yarı-Sömürge Oluşu*, İstanbul, 1970, s.44-48. II. Abdülhamid bu çabalara devamlı olarak karşı çıkmıştır. Bkz. Faik Kurtoğlu, "Türkiye Ziraat Makineciliğinin Tarihçesi", *Ziraat Gazetesi*, Ağustos 1934, s.237.

üstdüzeye çıkarmaya çalışacaklardır; belirli bir bölgede Büyük Güç'lerden birinin etkisi azalıp, diğerinin etkisinin artmaya başlaması halinde, kendisini hemen yeni duruma uyduracak şekilde örgütleyecektir. Örneğin Bağdat Demiryolu döşendikçe, Anadolu'daki Rum okulları programlarına Almanca dersleri koyacaklardır.[10] Böylece Büyük Güç'lerin etki alanı oluşturma çabaları, yerel uyum dolayısıyla hızlanacaktır.

Büyük Güç'lerin gerek İmparatorluk içindeki etki alanlarını örgütleyebilmek ve gerekse İmparatorluğun etrafında oluşan küçük uluslar üstünde denetimlerini kurabilmek için kullandıkları bir başka araç da panslavizm, pangermanizm gibi ideolojiler yaymaktır.

Bu tür yarı-sömürge ilişkileri içine girmiş olan Osmanlı İmparatorluğu da, varlığını koruma sorunuyla karşı karşıya kalmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu her ne kadar dış ilişkilerin biçimini belirleyecek güce ve bağımsızlığa sahip değilse de, tamamen pasif de değildir; varlığını koruyucu önlemler almak durumundadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığı, Büyük Güç'lerin İmparatorluk üzerindeki çıkarlarının uzlaşamamasından kaynaklanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu yöneticilerinin bu dönemde varlıklarını korumak için uyguladıkları temel taktik, bu çıkarların çelişkisini sürdürmek ve kışkırtmaktır. İmparatorluk, bu çıkar çelişkisini iki düzeyde sürdürmek zorundadır. Bu düzeylerden *birincisi* Büyük Güç'lerle, *ikincisi* ise İmparatorluk etrafındaki uluslarladır. Osmanlıların Büyük Güç'ler arasındaki çatışmaya olan etkisi, İmparatorluk etrafındaki uluslar arasındaki çelişkilere olan etkisinden daha azdır.

Bu çelişkilerin uzlaşması halinde, İmparatorluk varlığını kaybedecekti. İmparatorluğun yöneticilerinin böyle bir duruma razı olması söz konusu değildi. Yöneticiler, Batı'da oluşan merkezi devlet modellerinin de etkisinde kalarak merkezi denetimi artıracak kurumsal ve altyapısal düzenlemelere gidiyorlar, bu yolla İmparatorluğun bütünlüğünü artırmaya ve parçalanma eğilimlerini azaltmaya çalışıyorlardı.

10 Hugo Grothe, *Die Asiatische Turkei Und Die Deutschen Interessen*, Gebauer-Schwetcshke Druckerei Und Verlagmbrr, 1913.

İşte bu noktada, çelişik bir durum ortaya çıkmaktadır. İmparatorluğun bütünlüğü ilkesini benimsemiş görünen Büyük Güç'ler, kendilerinin uyguladığı devlet modelini uygulamak isteyen Osmanlıların bu çözümüne karşı çıkmaktadır. Bu çelişki, onların Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünden anladıkları şeyin geçici bir süre için bütünlük olmasından kaynaklanmaktadır. Bunun kalıcı bir çözüm olmasını istememektedirler. Bu nedenle, Osmanlı yöneticileri Batılılaşmayı merkezileşme olarak alırken, onlara önerilen Batılılaşma, İmparatorluk içinde etnik ve dini grupların bağımsızlığını artıracak parçalanma eğilimini sürekli olarak canlı tutacak haklar vermektir. Böylece İmparatorlukta yapılan ıslahatlarla, bir yandan İmparatorluğun merkezileştirilmesi güçlendirilmeye çalışılıyor, öte yandan Büyük Güç'lerin etkisiyle değişik gruplara verilen haklar, bu gruplar içinde ayrılıkçı 'milliyetçilik' akımlarının yayılmasına neden oluyor ve İmparatorluğun bütünlüğünü azaltıyordu. İmparatorluk bu çelişkiden bir türlü kurtulamıyordu.[11]

Yorumsuz. Balkanlı Müttefik: Paranı istiyorum Türkiye: Para mı? Üstümü ara...
(İngiliz mizah dergisi *Punch*'dan bir karikatür)

Bu durumda Osmanlı İmparatorluğu kendi içindeki 'milletler' karşısında iç çelişkilerini yapısallaştırmak politikasını uyguluyordu;

11 Tanzimat'ın verdiği "müsaadeler" gerçekte, İmparatorluğun parçalanmasına kadar gidecek bir iç krizin tohumlarını atıyordu. İmparatorluğun Müslüman ve Hıristiyan unsurları ayrı ayrı hürriyet, yani bağımsızlık istiyorlardı. İttihat ve Terakki'nin ve Ahmet Rıza grubunun Prens Sabahattin'in "Adem-i merkeziyetçiliğine" karşı çıkmalarının temelinde bu tecrübe yatıyordu. Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, c.2, Konya, Selçuk Yayınları, 1966, s.63.

örneğin II. Abdülhamid'in, Doğu'daki Ermeni hareketleri karşısında, Kürt aşiretlerine dayandırdığı Hamidiye Alayları'ndan yararlanması gibi. Bu "milletler"arası yarışmaların sürdürülmesi kadar kendi bütünlüğünü sağlayacak İslâmcılık gibi, yeni ideolojiler de, oluşturuluyordu. Hattâ bu iç bütünlük ideolojisini, Büyük Güç'ler arası yarışmada yararlanılabilecek bir öğe haline getirmek için pan-İslâmlık hale dönüştürüyordu.

Bu karşılıklı ilişkiler düzeni içinde İmparatorluğun varlığını koruyabilmesi, temelde en üst düzeyde Büyük Güç'ler arasındaki, daha altdüzeyde ise İmparatorluk çevresindeki çelişkileri korumasına bağlı olmaktadır. Bu kademelerden birinde çatışmanın çözümlenmesi ya da ortadan kalkması, Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli toprak kayıplarına neden olmaktadır.[12] Alt düzeyde uzlaşmanın sağlanması örneğin Balkan Savaşı sonundaki kayıplara, üst düzeydeki çatışmanın kalkması ise Birinci Dünya Savaşı sonrası kayıplarına neden olacaktır. Bu kayıplar sonunda İmparatorluğun geriye kalan bölümleri sadece küçülmüş olmakla kalmayacak, aynı zamanda toplumsal yapıda çok önemli tepkiler doğacak ve yapısal dönüşümler ortaya çıkacaktır. Bu nedenle İmparatorluğun parçalanma süreci, örgütsel canlılığı olmayan bir bütünün ufalanıp yok olması süreci olarak düşünülmemeli, aksine, her kopuşun, kalan kesim üzerinde yarattığı dönüşümlerle birlikte kavranmalıdır.

Aşağıdaki bölümlerde 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında parçalanma süreci içindeki yarı-sömürgeleşmiş bir İmparatorluğun dış ilişkilerini kavramsallaştırmakta kullanacağımız model çerçevesinde İttihat ve Terakki döneminin dış politikasını inceleyeceğiz.

---

12 Abdülhamid hatıratında Balkan Harbi'ni eleştirirken, kendisinin Balkan dengesi politikasını şöyle anlatmaktadır: "Saltanatının son devirlerinde bir Balkan İttihadı vücûda getirmeyi emel edinmiştim. Paris sefiri Münir Paşa bu hususta hafi, alemi çalışıyordu. Balkan devletleri iki tehlike karşısında idiler: Rusya, Avusturya [...] Başlayan müzakerat semeresini vereceği zaman, Temmuz inkılabı tehaddüs etti [...] Benden sonra, anasır-ı dahiliyeyi telife çalıştılar [Osmanlıcılık]. Ve bu itilafı temin etmeden; dünyaya meydan okudular. İşte benim o kadar arzu ettiğim ve çalıştığım ittifak hiç istemediğim bir şekilde, yani aleyhimize vaki oldu. Ve günün birinde dört Balkan devleti birden üzerimize atıldılar." *İkinci Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, Selek Yayınevi, İstanbul, 1960, s.129.

İTTİHAT TERAKKİ VE II. ABDÜLHAMİD DÖNEMLERİ DIŞ POLİTİKALARININ KARŞILAŞTIRMASI

Genel güç dengelerinin oldukça ayrıntılı bir biçimde belirlendiği bu çerçeve içinde İttihat ve Terakki'nin dış politikasının genel bir değerlendirmesini yaparsak, II. Abdülhamid dönemine göre önemli farklılıklar görünür. Kuşkusuz "çevre"de parçalanmakta olan bir İmparatorluk olması dolayısıyla, kullanabileceği dış politika araçları sınırlıdır. Üstelik bu sınırlılık, II. Abdülhamid ve İttihat ve Terakki döneminin dış politikalarında benzerlikler doğurmaktadır. Bu benzerliklerin yanı sıra önemli ayrılıklar da vardır. Ayrılıkların bir kısmı emperyalist güçlerin Yakındoğu üzerindeki çıkar çatışmalarının iki dönem arasında nitelik değiştirmesinden kaynaklanmaktadır. Diğer ayrılıklar ise, İmparatorluğun nüfus kompozisyonundaki değişmelerden ve her iki iktidarın farklı sınıfsal destekler aramasından kaynaklanmaktadır.

II. Abdülhamid de İmparatorlukta merkezi denetimi artırarak, İmparatorluğun bütünlüğünü korumaya çalışmıştır. Ama bu bütünlüğü korurken, mümkün olduğu kadar dışa karşı kapanan, pasif ve durağan bir denge kurmaya çalışmıştır. 1877 sonrasında Yakındoğu'da ortaya çıkan emperyalist güçler arası yarışma vakumunda, büyük ölçüde Almanya'ya dayanarak, bu dengeyi kurmak ve sürdürmek olanağı bulmuştur. Oysa İttihat ve Terakki'nin iktidarda olduğu dönemde, Yakındoğu üzerinde emperyalist yarışma yoğundur. Böyle çok türbülanslı bir çevrede, durağan bir denge arama ve uygulama olanağı yoktur. Bu nedenle İttihatçılar çok daha dışa açık ve aktif bir tutum içinde, dinamik bir denge aramışlardır.

II. Abdülhamid döneminde uygulanan dış politikada II. Wilhelm Almanya'sına Bağdat Demiryolu gibi imtiyazlar verilmesine karşın, önemli bazı anti-emperyalist tutum ve öğeler bulunmaktadır. Bir yandan Büyük Güç'lerle kurulan ilişki biçimlerine, öte yandan "ıslahat" çerçevesi içindeki Batılılaşma hareketleri paralelinde geliştiği görülen ayrılıkçı ulusal bağımsızlık hareketlerine tepki olarak oluşan II. Abdülhamid'in politikası, anti-emperyalist tutumunu "din"le temellendiriyordu. Anti-emperyalist tutumların Osmanlı İmparatorlu-

ğu'nda önceleri milliyetçilik hareketinin değil de, dinsel bir akımın içinde ortaya çıkmasının değişik nedenleri vardı. Önce, Osmanlı İmparatorluğu'nun çokuluslu yapısı, uluslararası bir bağa dayanarak İmparatorluğun bütünlüğünü korumayı gerektiriyordu. Bu da "din" bağı üzerine kuruluyordu. Sultanın aynı zamanda halife oluşu bu konuda önemli bir çıkış noktası oluşturuyordu. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu içinde gelişmiş olan milliyetçilik akımlarının içinde, kiliselerin önemli işlevleri olması ve Batı'nın Büyük Güç'lerinin emperyalist faaliyetlerini örgütlemede "misyonerlik" gibi dini kurumlardan yararlanması,[13] oluşan tepkinin de "din" temeline dayanmasının başlıca nedeniydi. Unutulmaması gereken bir başka özellik, II. Abdülhamid'in Batılılaşmaya karşı oluşudur. Bu karşı çıkış içinde, İmparatorluğun bütünlüğünü korumaya çalışmak, anti-emperyalist girişimleri dini ideoloji içinde formüle etmeyi gerektirmektedir.

Abdülhamid, 'İslâmcılık' hareketinin hiç olmazsa Arap ülkelerinde milliyetçilik akımlarının yayılmasını engelleyeceğini düşünüyordu. Bu konuda, oldukça sınırlı kalan propaganda faaliyeti ötesindeki girişimi, 1900 yılında yapılmaya başlanan Hicaz Demiryolu'dur. İmparatorluktaki tüm demiryollarının yabancı kumpanyalar tarafından yapılmasına karşın, Hicaz Demiryolu, tamamıyla bir Osmanlı girişimi olarak halkın katkısıyla ve Osmanlı teknisyenliğinin bilgisiyle yapılmış ve işletilmiştir. Hicaz Demiryolu ile II. Abdülhamid, hem Müsluman Arap illerindeki saygınlığını artırmak istiyor hem de, Hicaz Demiryolu'nu Bağdat Demiryolu'na bağlayarak, İmparatorluğun en uzak illerine kadar kolayca asker gönderip, denetimini artırmayı amaçlıyordu.[14]

---

13 Bu konuda bkz. Mustafa Hakdi ve Ömer Ferruh, *İslâm Ülkelerinde Misyonerlik ve Emperyalizm*, çev. Osman Şekerci, İstanbul, 1968.

14 Bağdat Demiryolu'nun 1900-1908 arasında inşa edilen Şam-Medine ve Şam-Hayfa kısımlarının toplam uzunluğu 1585 km'dir. Bu konuda bkz. Mehmet Emin Bozarslan, "Hicaz Hamidiye Demiryolu İnşaatı", *20. Yüzyıl Tarihi*, c.2, Arkın Kitabevi, İstanbul, 1969, c.1, s.131.
Bu konu ile ilgili olarak bkz. Jacop M. Landau, *The Railway and the Muslim Pilgrimage: A Case of Ottoman Political Propaganda*, Detroit, 1971, (Landau kitaba yazdığı önsözde demiryolunu, daha çok -kitabında kullandığı başlık gibi- Osmanlıların Arap ülkelerindeki bir propagandası olarak ele alırken, kitabın esas dayanağı olan ve 1900'lerde Muhammed Arif tarafından yazılmış olan broşür [kitapçık], bu projenin muhtemel ekonomik faydaları üzerinde durmakta-

II. Abdülhamid'in Almanya'ya Bağdat Demiryolu imtiyazı vermesine de bu açıdan bakmakta yarar vardır. Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezi denetimi kurmayı sağlayacak, ülkeyi boydan boya geçen bir demiryolu, Osmanlılarca da planlanmıştır. Almanya'nın amacı ile II. Abdülhamid'in amacı bu noktada çakışmaktadır. Ayrıca, Almanya'nın, İngiltere'nin olduğu gibi 'Müslüman' sömürgeleri yoktur; dolayısıyla, Abdülhamid'in pan-İslâmist politikasından rahatsız olmaktadır. Tam tersine, İngilizleri kaygılandıran böyle bir politika, Almanya'nın çıkarlarına uygun düşmektedir.

Mısır'ı işgal eden, Arap illerinde faaliyet gösteren ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki en yoğun yabancı sermaye grubu olan İngiltere'ye karşı, çıkarları çakışan Almanya ile işbirliğine giderek bir denge kurmak II. Abdülhamid'in temel seçeneği olmuştu. Ama Almanya ile olan ilişkilerinde de özellikle bazı konularda, çok dikkatli davranmıştır. Bağdat Demiryolu'na ilişkin pek çok öneriyi kabul etmesine karşın, hattın çevresine kolonizatör Alman çiftçilerinin yerleştirilmesine karşı çıkmıştır.

II. Abdülhamid'in 'İslâmcılık' politikasının bir 'pan-İslâmist' yönü olduğu açıktır. Çünkü bu amaçla Mısır, Java, İran, Türkistan, Çin, Hindistan ve Afrika'da propaganda[15] yaptırmıştır. Ama bu propaganda hiçbir zaman yoğun ve örgütlü bir eylem boyutu kazanamamıştır. Belki de bu etkin olmayan faaliyetlerin amacını, içteki 'İslâmcılık' politikasının Araplar üzerindeki etkisini artırmanın bir yolu olarak yorumlamak gerekir. Kuşkusuz, II. Abdülhamid, Büyük Güç'lerden birinin doğrudan müdahalesine fırsat vermek istememektedir. Nitekim aynı kaygılarla ülke üzerindeki emperyalist baskıları azaltmak için, dış

dır). Nitekim, bu demiryolu, Bağdat Demiryolu'ndan çok daha ucuza mal olduğu halde, km. başına 1911 ve 1913'te ondan daha çok gelir elde edilmiştir. Bkz. Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara, 1969, s.163.

15 II. Abdülhamid, Cemalettin Afgani'nin öğrencisi olan reformist Mısır müftüsü Muhammed Abduh'u, Cemalettin Afgani kanalıyla kullanmıştır. Böylece İngiliz işgalindeki Mısır'da pan-İslâmizmi yayarak hem Arap milliyetçiliğine hem de İngiliz emperyalizmine karşı Osmanlı kontrolünü artırmak istiyordu. P. K. Hitti, *Lebanon in History*, 3. baskı, New York, 1967, s.479.

borçları ödemeye özen göstermektedir.[16] Dış politikasının temel yönelimi dışa mümkün olduğu kadar kapanan durağan bir dengeyi sağlamak ve bu dengenin sürmesinden yararlanarak, kendisinin merkezi denetimini artırmaya çalışmak ve bu yolla İmparatorluğun bütünlüğünü korumak olmuştur.

İttihatçılar çok daha aktiftirler[17] ve dinamik bir denge kurmayı amaçlamaktadırlar. Bir yandan İmparatorluğun bütünlüğünü korumak için Büyük Güç'ler arası yarışmayı sürdürürken, bir yandan da hızlı bir ekonomik gelişme sağlamayı istemektedirler.[18] Diğer yandan İttihatçılar liberal bir ekonomi politika uygulamaktadırlar; yabancı

---

16 Abdülhamid'in, tahttan indirildikten sonra Binbaşı Debreli Zünnün'e, İmparatorluk içinde yapmak istediği iktisadi girişimleri önleyen ana faktörü şöyle açıkladığı, kaydedilmektedir: "[...] en korktuğum şey, yabancı sermayenin, mevcut kapitülasyonları, daha tahammül edilmez hale sokması ihtimali idi. Esasen düşmanlarımızın mali tazyiki altındayız. Borçlarımız pek fazladır. Yabancı sermaye memleketi bu suretle daha müşkül bir vaziyete sokacaktır. Bir müstemleke haline gelmeden korktum [...]" Hüsamettin Ertürk (anlatan) ve Samih Nafiz Tansu (derleyen), *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul, 1969, s.43.

Abdülhamid ödediği Düyun-u Umumiye borçlarını hatıratında şöyle anlatmaktadır: "Makam-ı hükümdariye geldiğim zaman, üç yüz milyon liraya takanup etmiş olan Düyun-ı Umumiyemizi... otuz milyona indirmeye muvaffak olmuştum... İttihatçılar ise, benim bıraktığım otuz milyon borcu bugüne kadar (1917) dört yüz milyona çıkardılar. Yani, on üç misline. Demek ki, haleflerim... yalnız mikdar-ı düyunu tezyid hususunda ibzal-i faaliyet ve ihraz-ı muvaffakiyet etmiştir." *Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, Selek Yayınevi, İstanbul, 1960, s.108. II. Abdülhamid 1886'dan 1896'ya kadar olan 10 yılda 9 istikraz yapmıştır. 1896'dan 1909'a kadar geçen sürede ise 2 istikraz yapmıştır. Abdülhamid'in borç ödeyerek emperyalist baskıyı azaltmaya çalıştığı dönem 1896-1909 dönemidir. İşin ilginç yönü, "Genç Türk" hareketi de Avrupa'da bu dönemde örgütlenme imkânı bulmuştur.

17 1908 devriminden sonra Bağdat Demiryolu etrafında yapılan anlaşmaların sayısı, büyük devletlerin çıkarlarını uzlaştırmakta İttihatçıların ne kadar aktif olduklarının bir kanıtıdır.
- 21 Mart 1911 Osmanlı Hükümeti ve Bağdat Demiryolu Şirketi Anlaşması.
- 19 Ağustos 1911 Rus-Alman Anlaşması.
- 12 Ağustos 1913 İngiliz-Türk Anlaşması.
- 15 Şubat 1914 Osmanlı Bankası ve Deutsche Bank Anlaşması.
- 12 Ağustos 1913 İngiliz-Türk Anlaşması.
- Temmuz 1914 Bağdat Demiryolu Şirketi'yle Osmanlı Hükümeti Anlaşması.

Tevfik Çavdar, *Osmanlıların Yarı-Sömürge Oluşu*, s.137.

18 Nitekim 1908-1918 döneminde Türkiye'de şirketleşme hareketinde hızlı bir gelişme olmuştur. 1863'ten 1908'e kadarki 45 yılda yalnız 6 anonim şirket kurulduğu halde, 1909'dan 1914'e kadar 37, 1914'ten 1918'e kadar 55 şirket kurulmuştur. 1908-1918 arasında şirket sermayeleri 13 kat artmış, bu dönemde yerli sermaye hissesi % 3'ten % 38'e çıkmıştır.

sermayeye karşı değildirler. Bu durumda, ekonomik gelişmeyi sağlamak için olabildiği kadar yabancı sermaye gelebilmelidir.[19] Yalnız, bu sermaye gelirken, kapitülasyon türü haklar elde etmemelidir. İttihatçılar, eğer ülkenin olanakları tüm ülkelerin yabancı sermayesine birden açılırsa, yatırım yapma hakları böyle bir yarışma içinde yabancı yatırımcılara verilirse, böyle kapitülasyon türü haklar elde edemeyeceklerini, dolayısıyla İmparatorluğun çıkarının en iyi biçimde korunacağını kabul etmektedirler.[20] Kuşkusuz bu varsayımlar, Büyük Güç'lerin kendi aralarındaki işbirliği olasılıklarını küçümsemektedir ve çok iyimser varsayımlardır. Ama bu tür bir yaklaşım, İttihatçıların bir tek Büyük Güç'ün etkisi altına girmemesini ve Büyük Güç'ler arasındaki çıkar çatışmalarının çözümlenmesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun da devrede kalarak aktif rol almasını gerektirmektedir.

Savaş yıllarının bir karikatürü. En üstte "Hemen her ne pahasına olursa olsun barış için"; tabelalarda "İsrail, Bağdat ve eski neresi olursa", altta da "Alman efendisinin yüzüstü bıraktığı Johnnie Turk" (Kırım Savaşı sırasında Osmanlı askerine yakıştırılan bir sıfat)

Nitekim iktidara yeni geçtiklerinde, II. Abdülhamid'in yakın destekçisi olan Almanya'ya karşı olan tutumları kısa bir süre sonra değişmiş ve olumlu tepki aldıkları bütün Büyük Güç'lerle ilişki kurmaya

---

19 İttihatçılar, yabancı sermayenin gelişmesini sağlamak için altyapı yatırımlarından teşvik edici bir araç olarak yararlanmak istemektedirler. İttihat ve Terakki'nin 1908 seçimleri öncesindeki programlarında 4.000 km.'lik demiryolu ağı kurma projeleri vardır. Bu demiryollarının maden kaynakları zengin olan bölgelere yönelmesini, böylece yabancı sermayenin bu bölgelere giderek maden kaynaklarını işletmesini istemektedirler.

20 Ulrich Trumpener, *Germany and the Ottoman Empire 1914-1918*, Princeton, New Jersey, 1968, s.338.

1908'den sonra basılmış bir kartpostal. Ortada II. Abdülhamit, yanlarda Niyazi ve Enver Bey'ler. "Yaşasın Sultan II. Abdülhamid. Yaşasın Anayasa".

çalışmışlardır. İttihat ve Terakki kabinelerinde bu Büyük Güç'lere yakınlıkları ile tanınan kişilere dengeli bir şekilde yer verilmeye çalışılmıştır. Yönetimin ve ordunun ıslahı konusunda yapılan çalışmalarda da bu denge korunmuş, kara ordusu Alman subaylarınca düzenlenirken, donanma İngilizler, jandarma ise Fransızlarca yeniden düzenlenmiştir.[21]

İlişkilerini her an Büyük Güç'lerin tümüne açık tutmakla yetinmeyen İttihatçılar, Büyük Güç'ler arası çatışmalar çözümlenemediğinden, çatışan her iki tarafın da yapamadığı yatırımları İmparatorluğa çekebilmek için, bu çatışmaların çözümünde etkili olmaya çalışmışlardır. Bunun en iyi örnekleri 1913 ve 1914 yıllarında Büyük Güç'lerin kendi aralarında ve Osmanlı İmparatorluğu ile yaptıkları anlaşmalarda görülmektedir. Kuşkusuz bu çatışmaların çözümünde Osmanlı İm-

21 Liman Von Sanders, *Türkiye'de 5 Yıl*, Ankara, 1968, s.27-28.

paratorluğu'nun rolünü abartmamak gerekir. Temel denge Büyük Güç'ler arasında kurulmaktadır. Ama bu anlaşmalarda Osmanlı İmparatorluğu tam olarak sessiz kalmamış, anlaşmaların şekillenmesinde etkili olmaya çalışmıştır.

Bu konuda en ilginç örnekler Türk-İngiliz ve Türk-Fransız anlaşmalarıdır. 1911 yılında daha çok Basra Körfezi çevresi ve Mezopotamya'daki İngiliz çıkarları etrafında süren Türk-İngiliz görüşmeleri, kesintilerden sonra 1913 yılında hızla gelişerek, 7 Şubat 1914'te onaylanmıştır.[22] Daha önceleri görüşmelere gözlemci olarak katılan Almanya, bu gelişmenin baskısı altında verdiği ödünleri artırarak İngiltere ile Haziran ayında anlaşmayı imzalamak zorunda kalmıştır. Benzer bir gelişme, Türk-Fransız görüşmelerinde de ortaya çıkmıştır. 1912'den beri süren görüşmeler, 20 Ekim 1913'te Fransa'ya Kuzeydoğu Anadolu'da imtiyazlar veren anlaşmayla sonuçlanınca, Kasım 1913'te Alman ve Fransız maliyecileri toplanıp, çıkar çatışmalarını çözümlemek için 15 Şubat 1914'te Fransız-Alman anlaşmasını imzalamışlardır. 1914

---

22 1910-1914 arasında, Almanya, Fransa, İngiltere ve Rusya'nın Osmanlı toprakları üzerindeki imtiyaz mücadelesi bir müddet bu dış güçler arasındaki anlaşmalarla dengeye girmiş gibi görünüyordu. 1910'da Potsdam'da Alman-Rus Anlaşması, Ağustos-Eylül 1913'te Berlin'de toplanan Fransız, Alman ve Osmanlı bankaları arasındaki anlaşma, 15 Şubat 1914 tarihli gizli Fransız-Alman Anlaşması'na inkılâp edecekti. Daha sonra Ortadoğu'da önemli görevler üstlenen Sir Marx Sykes, İngiliz menfaatlerine yönelen tehlikenin verdiği hiddetle, bu anlaşma dönemindeki Osmanlıların durumunu bütün açıklığı ile ortaya koymaktan çekinmeyerek şöyle diyordu: "... Osmanlı İmparatorluğu sarsılıyor ve kozmopolit hanker, şimdi bu ülkeyi çıkar bölgelerine parsellemeye çalışıyor. Bir imparatorluk uğradığı felaketten sağ çıkabilir, fakat sömürgeden sağ çıkamaz. Türkiye gibi parlamento tecrübesinden yoksun, Avrupa iktisadının ne demek olduğunu bilmeyen fakat, aynı zamanda zengin olan bir ülke parçalanıp, yenecek bir kuzudur [...]" s.275. Ne var ki İngiliz iş çevrelerinde, aynı yıl içinde Genç Türkler ile anlaşmaktan başka, 15 Haziran 1914 İngiliz-Alman Anlaşması'yla bu iki ülke arasında menfaatler, karşılıklı olarak garanti altına alınıyordu. Edward Mead Earle, *Bağdat Demiryolu Savaşı*, çev. Kâzım Yargıcı, İstanbul, 1972.

Bütün bu diplomatik pazarlık ve anlaşmalar, barışın -yani Osmanlı İmparatorluğu'nun, bu yabancı güçler tarafından sulh içinde sömürülmesinin- sağlanmasına yetmeyecekti. Bu anlaşmalar "[...] emperyalist çıkarların uğradığı ya da uğrayacağı zararları ödemek için yapılmıştı. Bu anlaşmalara katılan her büyük devlet fedakârlıklar yapmıştı, fakat önemli imtiyazlar karşılığında [...]" Zaten, Londra'daki Alman elçisinin de söylediği gibi "[...] bu anlaşmaların gerçek amacı, Anadolu'yu çıkar bölgelerine bölmekti [...]" Olsa olsa Sultan'a saygı gösterildiği için, bu sözlerin açıkça yazılmasından çekinilmişti. *A.g.e.*, s.294.

başlarında, İttihatçıların Almanya'nın davranışlarını zorlayıcı, ondan bağımsız tutumu, yeni bir Balkanlar dengesi aramasında, ayrıca II. Abdülhamid'in II. Wilhelm'e tanımış olduğu Almanların arkeolojik eserleri Almanya'ya götürme hakkını kaldırmasında da görülmektedir. Bu gelişmeler II. Wilhelm'in, izlediği politikada Helenizme ağırlık vermesine neden olmuştur. Bunun üzerine Almanya dışişleri bakanlığı İstanbul'daki temsilcisi Wangenheim'a Yunanistan'a karşı Türklere çok ümit verilmemesi bildirilmiştir.

İttihatçıların aktif ve yeni dengeler arayan tutumu yalnız Büyük Güç'lerle olan ilişkilerinde değil, aynı zamanda yakın çevrelerindeki ülkelerle girdikleri ilişkiler de görülmektedir. Balkan Savaşı sonrasında Balkanlar'daki, özellikle Makedonya'daki kayıplar, İttihatçılar için kolayca razı olunacak kayıplar değildir. Balkanlar'da yeniden güçlerini artırmak için girişimlerde bulunmaktan çekinmeyeceklerdir.

Bu girişimlerinden biri, bağımsızlığını yeni kazanan Arnavutluk'a seçilecek yeni kral konusunda olmuştur. Arnavutluk'ta kimin kral yapılacağı hakkında değişik görüşler vardı. İtalyanlar Mısır Hidiv ailesinden Fuad'ın kral olmasını istiyorlardı. Sonunda üzerinde anlaşılan, bir Alman prensi olan Wilhelm'di. İttihatçıların bu seçimin Arnavutluk içinde yarattığı hoşnutsuzluğu da kullanarak, Avlonyalı İsmail Kemal Bey aracılığıyla Arnavutluk'ta Genç Türk restorasyonunu gerçekleştirmeye ve Arnavutluk'ta çıkaracakları bir ayaklanma sonrasında İzzet Paşa'yı Arnavutluk'a kral yapmak istiyorlardı. Bunun için Arnavutluk'ta silah dağıtan Türk subayları, Wilhelm'in askerlerince tutuklanacaktır.

İttihatçılar yalnız Arnavutluk'ta çalışmıyorlardı. Avusturya-Macaristan'ın İstanbul'daki sefiri Pallavicini, Enver Paşa'nın Yenipazar'daki Sırp idaresine karşı gerilla faaliyetleri örgütlediğini ve bunları Yeni Pazar'a Osmanlı egemenliğinde muhtariyet verilmesini sağlamakta kullanmayı amaçladığını istihbar edecektir.[23]

1914 baharında Osmanlılar, Makedonya'yı tekrar geri almak

23 Frank G. Weber, *Eagles on the Crescent: Germany, Austria and the Diplomacy of the Turkish Alliance 1913-1914*, Ithaca, 1970, s.39-45.

çabasındaydılar. Mahmut Şevket Paşa, Bulgarlarla anlaşarak Yunanistan'la savaşmayı ve ele geçen toprakları bölüşmeyi istiyordu. Bulgaristan, Romanya ve Rusya ile ilişkilerini hızla düzeltmeye başlamışlardı.[24] St. Petersburg'da Rus-Türk dostluk cemiyeti kuruluyor, Ruslar Livadia'da Talât Bey'e Türk etkisinde bir Arnavutluk ve Patriğin İstanbul dışındaki yetkisini tanımayacaklarına söz veriyordu. Rus elçisi, İstanbul'daki Rumlar değil, Makedonya'daki Türkler Yunan zulmü görüyor diye beyanat verecekti. İttihatçılar da doğu sınırındaki askerlerini bir iyiniyet gösterisi olarak azalttılar. Kuşkusuz İttihatçıların Balkanlar'da izlemeye başladığı bu yayılmacı siyaset, en çok Avusturya-Macaristan'ı rahatsız etmekteydi.

İttihatçıların yayılmacı dış siyaseti sadece Balkanlar'a yönelik değildi, tüm Türk ve İslâm dünyasını hedef alıyordu. Bunun için panislâmizm, panturanizm gibi iki ideolojik araca sahiplerdi. Bu ideolojileri ile Büyük Güç'lerin denetimindeki yörelerde siyasal hareketler yaratmaya çalışmışlardır. Bu ideolojileri kullanırken II. Abdülhamid gibi pasif bir tutum içinde değillerdi. Bu ideolojileri kullanarak onları siyasal bir hareket haline getirecek Teşkilât-ı Mahsusa'yı da kurmuşlardır.[25] Bu örgüt, özellikle 1912'den sonra yayılmacı politikanın temel mekanizmalarından biri haline gelmiştir.

Kuşkusuz Osmanlı İmparatorluğu, bu tür bir politikayı başarıyla uygulayacak ve sonuçlandıracak nesnel koşullara sahip değildir; sanayileşmemiştir. Bu politikalar, ancak İmparatorluk üzerinde-

24 *A.g.e.*, s.47-53.

25 Teşkilât-ı Mahsusa, doğrudan doğruya Başkumandanlığa bağlı "gizli çalışan bir devlet müessesesi" idi. Öyle ki, O'nun varlığı, birçok unsurlarca da meçhuldü. Esas olarak Enver Paşa'ya bağlı olarak mahrem faaliyetlerde bulunan bir teşekkül olarak Balkan Harbi'nden sonra kurulmuştur. Teşkilât, bir gizli istihbarat örgütünün hedeflerini taşıyordu. Bu hedefler de döneminin siyasi ideolojisine bağlı olarak teşekkül ediyordu. Bunlar bir taraftan İmparatorluk içi çok parçalı yapı hakkında bilgi toplamak ve iç gruplar arasında bütünleşmeyi sağlayacak propaganda vb. faaliyetlerde bulunurken, bir yandan da İmparatorluk dışına da yönelmişti, İslâm ve Türk ülkeleri ve Osmanlıların terkettiği eski toprakları üzerinde İmparatorluğun etkilerini artırmaya ve organize etmeye yönelmişti. Pan-İslâmist ve pan-Türkist politikanın uygulanmasında önemli bir araç oluyordu. Bu kuruluşun faaliyetleri için bkz. Cemal Kutay, *Birinci Dünya Harbi'nde Teşkilât-ı Mahsusa ve Hayber'de Türk Cengi*, İstanbul, 1962; E. Hiçyılmaz, *Belgelerle Teşkilât-ı Mahsusa ve Casusluk Örgütleri*, İstanbul, 1979.

ki çıkar dengelerinin kurulmasında yararlanılabilecek araçlardır. Panislâmizm İngiltere'nin, panturanizm ise Rusya'nın hoşuna gitmeyen politikalardır. Almanya her iki politikayı da çıkarlarına uygun bulmaktadır.[26]

İTTİHAT TERAKKİ VE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI

Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikle 1912'den sonra çok aktif bir dış politika uyguladığı açıktır.[27] Ama uyguladığı bu politika, İmparatorluğun nesnel olanaklarıyla çok tutarlı değildi. Böyle çok oynak bir politika, ancak, Büyük Güç'ler arasındaki çelişkinin çok yoğun olduğu bir dönemde uygulanabilirdi. Osmanlılar gibi varlıklarını ve dış politika uygulamalarını Büyük Güç'ler arasındaki yarışmadan yararlanarak sürdüren ülkeler için, Büyük Güç'ler arasında savaş olduğunda temel sorun, savaş sonrasının garanti altına alınmasıdır. Savaş sonrası, çatışan güçlerden biri kazandığı zaman, çelişkiler kazanan grubun istekleri yönünde çözümlenecektir. Osmanlı İmparatorluğu gibi varlığını bu çelişkilere borçlu olan bir ülke, savaşa katılmamış olsa da, kazanan, egemen olan Güç'ün isteklerini kabul etmek zorunda kalacaktır. Bölüşülmesi savaşın çıkış nedenleri arasında önemli bir yer tutan Osmanlı İmparatorluğu gibi bir ülke için bu sonuç, bir kısım toprakları üzerinde daha denetimini kaybetmesi demektir.

İşte 1914 Temmuz'unda, savaş çıktığında, İttihatçıların karşılaştığı temel sorun, savaş sonrası dengede kendilerine verilecek yeri saptamak olmuştur. İttihatçılar savaşı kazanan tarafta olsalar bile, İmparatorluğun daha da bağımlı hale gelebileceğini hissettikleri için, hem Üçlü İtilâf hem de Üçlü İttifak ile savaş sonrası için yoğun görüşmelere girişti-ler. İttihatçıların savaş sonrası için esas istekleri, toprak bütünlüğünün

26 İttihat ve Terakki'nin pan-İslâmik eğilimleri, Ermeni isyanının doğurduğu tepkilerin dışında İngiltere, Fransa ve Rusya'da yeni endişeler doğurdu. İngiltere "[...] Mısır ve Hindistan'daki milliyetçilik hareketlerinin Türkler tarafından desteklenmesinden, Fransızlar da İslâmcılık hareketinin Tunus, Cezayir ve Fas'ta tepkiler uyandırması ihtimalinden huylanmaya başladılar [...]" Makedonya ve Balkanlar'da reform isteyen Ruslar ise, bunu vesile yaparak Balkanlar'daki propagandalarını pekiştirdiler. Bkz. Edward Mead Earle, *a.g.e.*, s.242.

27 Cemal Paşa, bkz. *Hatıralar*, İstanbul, 1977, s.127.

garanti edilmesi ve kapitülasyonların kaldırılmasıydı. Kuşkusuz, açıkça ifade edilmese de, Balkanlar için ve Kafkasya'daki Türk Müslüman yörelcri için de beklentiler vardı.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında, ne Üçlü İtilâfçı'lar ne de Üçlü İttifakçı'lar Osmanlıların savaşa katılması ya da savaş dışı kalması halinde bu ödünleri vermeye razıdırlar. Üçlü İtilâf ülkeleri Osmanlılara ancak geçici bir süre için toprak garantisi vermekte ve kapitülasyonların kaldırılmasına yanaşmamaktaydılar.[28] Alman etkisinin Osmanlılar üzerinden kaldırılması için bu durumu tarihsel bir fırsat olarak gören Ruslar, Osmanlıların savaşta tarafsız kalmaları için ileri sürdükleri koşulların kabul edilmesi[29] yolunda

Birinci Dünya Savaşı sırasında Müttefik kuvvetlerinin askerlerini gösteren bir propaganda kartpostalı.

28 Rus Deniz Kuvvetleri Kurmayı'nın 14 Kasım 1914 tarihi *Bahriye Mecmuası*'nda N. Clado'nun yazdığı makaleden aşağıya alınan parça, Osmanlı İmparatorluğu'nun neden Almanya yanında savaşa girmek zorunda kaldığını açıkça ortaya koymaktadır. "Türkiye'nin çıkmaz bir yola girdiğini inkâ.a lüzum yoktur. Türkleri, kendi siyasi tutumlarından ve askeri hazırlıklarından dolayı sorumlu tutmayacağız ve kınamayacağız. Bu esasen bizim düşmanlarımızdan beklediğimiz olağan bir durumdur. Ancak şurası da bir gerçektir ki, Almanların bu savaşta yenik düşecekleri kuvvetle muhtemel olmasına rağmen, Türkler için Almanya'dan haşka el uzatacak kimse yoktu. Türklerin Avrupa'da kalması ve bilhassa Boğazlar'a sahip olması, yalnız Türkiye'yi kendi sömürgesi haline getiren Almanların işine yarar. Türkler de pek iyi anlamışlardır ki, Avrupa'daki topraklarını ve Boğazlar'ı muhafaza için biricik ümit, Almanya'nın sömürgesi olmayı kabul etmektedir. Ama bir kere de kendimizi Türklerin yerine koyarsak, o zaman, bu büyük dünya savaşında kesin bir tarafsızlık içine girmekle Türklerin kendi topraklarının bütünlük ve dokunulmazlığının sağlanacağına inanmayacaklarını anlarız." E. E. Adamof, *Anadolu'nun Taksimi Planı*, İstanbul, 1972, s.9.5.

29 Türkiye'nin savaşta tarafsızlığını korumasını, Rusya yine savaş sonrası için istemektedir. Kaygıları askeri olmaktan çok ekonomiktir. Glers, Rusya'ya gönderdiği telgrafta şöyle demektedir: "Bizim için ulaşılması şiddetle istenen hedef, Türkiye'den, bize karşı sürekli olarak düşmanlık

İngiltere ve Fransa nezdinde girişimlerde bulunmalarına rağmen, Osmanlı isteklerinin kabulünü sağlayamamışlardır.

Başlangıçta Almanların da Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa katılmasında çok istekli olmadığı anlaşılmaktadır.[30] 28 Haziran'da Saraybosna'daki cinayetten sonra, Enver Paşa'nın Alman elçisi Wangenheim'e, Üçlü İttifak'a alınmazlarsa Üçlü İtilâf'a girecekleri yolunda yaptığı öneri, Alman dışişleri çevrelerinde tam kabul görmedi. Bir yandan Rusya ile ilişkilerinde bazı gelişmeler bekliyorlardı, öte yandan, Osmanlıların koşullarını kabul etmek istemiyorlardı. 2 Ağustos 1914'te, Sadrazam Sait Halim Paşa'nın, gizli tutulan görüşmelerden sonra Almanya ile imzaladığı Rusya'ya karşı savunma anlaşması, II. Wilhelm'in dışişleri çevrelerini dinlemeyerek verdiği bir emir üzerine sağlanmıştır. Ama bu anlaşmada da Osmanlıların istediği garantiler verilmemiştir. Nitekim 11 Ağustos 1914'te, Sicilya'dan beri kovalanarak[31] Çanakkale Boğazı'na sığınan Goeben ve Breslau zırhlılarına içeri girme izni verilmesi için, İttihatçılar yine aynı koşulları ileri sürecek-

---

gösteren Alman egemenliğini uzaklaştırmaktır. İşte bu hedef maksadı elde edebilmek için ortaya gayet elverişli bir fırsat çıkmıştır. Sadrazam (Said Halim Paşa), Enver'in bizimle yakınlaşmak hususundaki arzusuna kendisinin de katıldığını ve bir anlaşmanın süratle akdi için elinden gelen bütün yardımı esirgemeyeceğini gizlice söyledi." 1914 Ağustos'unun sonlarında Rus Hariciyecisi Sazanof, Londra'daki elçileri Benkerdorf'a çektiği telgrafta şöyle diyordu: "Üç hükümetin İstanbul'da, derhal, Türkiye'nin tarafsızlığı halinde ülke bütünlüğünün garanti edilmekte olduğu hakkında beyanatta bulunmaları arzuya şayandır [...] İstanbul'daki büyükelçimizin üst üste bildirdiğine göre, arazi tavizi olmaksızın Türkiye'nin kazanılması imkânı yoktur. Bu sebeple aşağıdaki uzlaşma alternatifinin muhakeme edilmesi mümkün değil midir? Türkiye (Limni) Adası'nı alsın. Öteki adalar üzerindeki iddialarından vazgeçsin. Yunanistan'a da Limni'ye karşılık (Epir) vadedilir. Limni Adası'nın Türkiye'ye geri verilmesi, gerek Türkiye'nin gerekse Üçlü İtilaf Devletlerinin hayati çıkarlarına daha uygundur. Zira Limni'nin bütün önemi, Boğazlar'ın selametini sağlamaktan ibarettir."

Türkiye'ye tam bir iktisadi bağımsızlık verilmesi gerek Paris'te, gerekse Londra'da kabule şayan görülmüyordu. İstanbul elçisi Giers'i Sazanof'a 20 Ağustos 1914'te çektiği telgrafta, "Arkadaşlarım, kapitülasyonların kaldırılmasını güç bir mesele sayıyorlar" demektedir. *A.g.e.*, s.105-106, 111.

30 Alman büyükelçisi 18 Haziran'da Alman hariciye nazırına çektiği bir telgrafta, "Türkiye, hiç şüphesiz şimdilik müttefik rolüne asla yakışmaz. Bu, devlet, kendi müttefiklerine hiçbir yarar vadetmedikten başka, üstelik onların yükünü de arttırır" demişti. *A.g.e.*, s.94.

31 Goeben'in kaçışının ayrıntılı öyküsü için bkz. Richard Humble, "Goeben'in Kaçışı ve Türkiye Savaşta", *20. Yüzyıl Tarihi*, c.2, s.345-349.

lerdir.[32] Alman büyükelçisi, kapitülasyonların kaldırılması ve İmparatorluğun toprak bütünlüğünün sağlanması koşullarını kendi inisiyatifini kullanarak kabul edecektir.

Eylül ayında, savaşın gelişme biçimi, Osmanlıların savaşa katılıp katılmamasını her iki taraf için önemli hale getirmişti. Rusya 30 Ağustos'ta Tannenberg Savaşı'nı kaybetmişti. Ama Almanya'nın Schlieffen zamanından beri geliştirilen savaş planının yürümeyeceği, 9 Eylül'de Marn'daki geri çekilme ile anlaşılmıştı. Almanlar bütün güçleri ile batıya yönelip, altı hafta içinde sonuç alıp, doğuya yönelmeyi planlıyorlardı. Oysa bu gerçekleşmemişti.[33] Rusya'nın kuvvetlerinin bir kesiminin Kafkasya'da tutulması, İngiltere'nin Mısır ve Mezopotamya'da güçlerini dağıtmaları için Osmanlıların savaşa girmesi, Almanlar için çok önemli hale gelmişti. Bu durumda Osmanlıların tarafsız kalmasının da Üçlü İtilâf açısından değeri artıyordu.

Nitekim Üçlü İtilâf ülkeleri, özellikle İngiltere, Osmanlıların sa-

---

32 Sadrazam Said Halim Paşa, Alman Büyükelçisi Wangenheim'e altı şartı ileri sürdü:

1- Almanya kapitülasyonların kaldırılmasına yardım edecektir.

2- Almanya, Romanya ve Bulgaristan'la kaçınılmaz olan karşılıklı anlaşmaya ulaşılmasını destekleyecek, mümkün olan savaş zararları için Türkiye'nin Bulgaristan'la yapacağı anlaşmayı tanıyacaktır.

3- Savaş esnasında düşmanlar tarafından işgal edilebilecek topraklar boşaltılmadan Almanya sulh yapmayacaktır.

4- Yunanistan savaşa girdiğinde Türkler tarafından yenilgiye uğratılırsa, Ege adalarının Türkiye'ye geçmesi hakkını, Almanya tanıyacaktır.

5- Almanya, Türkiye'nin doğu sınırında, Rusya Müslümanları ile doğrudan doğruya temasa geçmesini sağlayacak şekilde bir küçük düzeltmeyi sağlayacaktır.

6- Almanya, Türkiye'nin uygun bir savaş tazminatı olmasını tanıyacaktır.

Ulrich Trumpener, *a.g.e.*, s.28.

33 İsmet İnönü'nün hatıratından, savaşta kaybedecek tarafın Almanya olmasının önceden kestirilmesinin çok güç olmadığı anlaşılmaktadır. "Benim kanaatime göre, Birinci Dünya Harbi'ne girmemek de mümkündü. Onlar bizim bugünkü anlayışımızda olsalardı, girmezdik [...] Yalnız askerlik açısından bakınca, Birinci Dünya Harbi'ne girişimizin müdafaa edilecek hiçbir tarafı yoktur. Biz Dünya Harbi'ne, daha önce de söylediğim, harp, müttefikimiz için kaybolduktan sonra girmişizdir... (Schlieffen) vasiyetinde söylemiş, Almanlar için harp stratejisi, bütün kuvvetlerle önce Fransa'ya taarruz edip, onu harp dışı bırakmak, sonra doğuya dönmektir...(Schlieffen)'in görüşünün bile eksik olduğu daha sonradan anlaşılmıştır. Halbuki bizim harbe girişimiz Almanların Marn Muharebesi'ni kaybetmelerinden sonraya rastlar." İsmet İnönü, *Hatıralarım: Genç Subaylık Yıllarım*, Ankara, 1969, s.212-213.

vaş öncesinde ısmarladığı iki dretnotuna savaş çıkınca el koyduklarından ve Osmanlıların tarafsızlığına önem verdikleri için, Osmanlıların Goeben ve Breslau'ı satın aldıkları yolundaki açıklama ile tatmin göründüler. 7 Eylül 1914'te Osmanlıların kapitülasyonların kaldırıldığına ilişkin hükûmet bildirisine karşı bir harekete geçmediler. İngiltere, Ağa Han kanalıyla, Türk sefirine, Osmanlıların tarafsız kalmaları halinde iki savaş gemisini geri vereceği ve toprak bütünlüğünü garanti edeceğini bildirdi.[34] Artık İttihatçılar arasında, savaş sonrasında bölünmekten kurtulmanın ancak bir tarafa katılmakla mümkün olduğu inancı yaygınlaşmıştı. Bu durumda İngiltere'nin dolaylı önerileri yetersiz kalıyordu.

Ekim ayı içinde yalnız savaşın sonuçları değil, Almanlara yakın olan Romanya Kralı Karol'un ölümü, Osmanlıların savaşa katılmasının önemini artırmıştı. Romanya'nın tarafsız kalması ancak Osmanlıların savaşa katılması ile olanaklıydı. Ekim ayında Almanya, Kühlman'ı özel görevle Osmanlıların savaşa girmesini sağlamak için İstanbul'a gönderdi. Osmanlılar savaşa girmek için 2 milyon TL'lik bir yardımı şart koşuyordu. 11 Ekim'de yardımı getiren trenin İstanbul'a ulaştığını Rus elçisinin bildirmesi üzerine, Sazanov, Karadeniz Rus Filosu'nu alarma geçirdi. 27 Ekim'de Souchun'un yönettiği yeni Osmanlı gemileri Karadeniz'e giriyor, Rus limanlarını ve gemilerini topa tutuyordu. 1 Kasım'da Rus, Fransız ve İngiliz büyükelçileri İstanbul'u terketti. Osmanlıların dış politikası artık "Üçlü İttifak" ülkelerine yönelecekti.[35]

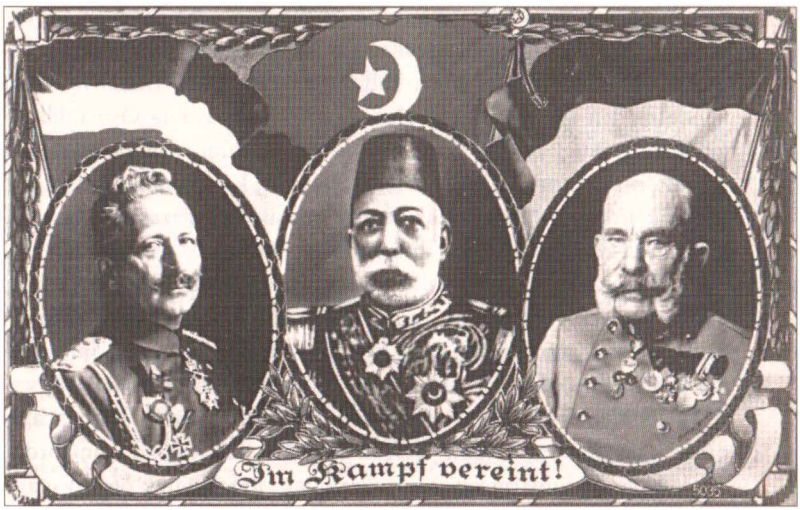
Üçlü İttifak yanında Birinci Dünya Savaşı'na giren İttihatçıların,[36] savaş içinde de sürekli uğraşı, savaş sonrası dengesi olmuştur. 20 Aralık 1917'de Almanya için savaş hedeflerini formüle eden Genelkurmay Başkanı Ludendorff için Türkiye'deki Alman askeri varlığının süreklilik kazanması, Hint ve Atlas Okyanusu ile Orta Afrika'da geniş

---

34 Frank G. Weber, *a.g.e.*, s.78-80.

35 *A.g.e.*, s.78-83.

36 Osmanlı Devleti'nin savaşa girişiyle ilgili olarak bkz. H. Ünal, *İttihat ve Terakki Liderlerinin I. Dünya Savaşı Sonrası Yurtdışı Faaliyetleri*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1985, yayımlanmamış tez.

Üç müttefik devletin liderlerini gösteren bir propaganda kartpostalı. Ortada V. Mehmed Reşad, solda Alman İmparatoru II. Wilhelm, sağda Avusturya kralı Franz Joseph.

bir Alman sömürge imparatorluğu, Akdeniz'de Cebelitarık, Malta ve Mısır'ı denetlemek anlamına gelir diyordu. Önlemlerin böyle olduğu bir ortamda,[37] İttihatçılar, Almanları bir yandan kapitülasyonların kalkacağını kabule zorlarken, öte yandan Almanya'nın savaş koşulla-

37 Almanların da savaş sonrası niyetlerini çok saklamadıklarını İsmet İnönü'nün hatıratından öğreniyoruz:

"...Israrla (Bronzar Paşa'ya) kendisine soruyordum:
- Harbden sonra ne olacak?
Nihayet baklayı ağzından çıkardı:
- Türkiye, dedi.
Bunu, Türkiye'yi kazanacağız, manasına söylediğini anladım.
Fena halde çarpılmıştım ama kendimi tuttum.
- Evet, dedim, ne şekilde? Nasıl olacak?
- Beraber çalışacağız, cevabını verdi.
- Harbden sonra beraber çalışacağımızı düşünmüyoruz, dedim.
Bronzar Paşa, niyetlerini daha çok açığa vuran bir cevap verdi ve dedi ki:
- Anlıyorum, düşünmüyorsunuz ama kaç kişisiniz? Bu fikri devam ettirecek kaç kişisiniz?
- Varız kafi derecede, dedim."
İsmet İnönü, *a.g.e.*, s.233-234.

rından yararlanarak almaya çalıştığı imtiyazları vermekten kaçınmışlardır.[38] Almanya kapitülasyonların kaldırıldığını kabul ettiğini resmen ifade etmeyi 1917 yılına kadar geciktirmiştir.[39] Almanya savaş içinde maden işletmesi imtiyazları ve savaş sonrasında Osmanlıların girişmek istediği büyük demiryolu programlarının uygulanması için gerekli malzemenin Almanya'dan alınması konusunda anlaşmalar yapmak istemiştir. İttihatçılar savaşın sıkışık koşullarına rağmen bu konularda Almanya'ya şaşılacak kadar az 'imtiyaz' vermişlerdir.

Cavit Bey müzakereler sırasında bu imtiyazlara karşı koyarken, yabancı sermayeye karşı bir tutum içinde değildi. Cavit Bey'in karşı olduğu, yabancı sermayenin, savaş koşullarından yararlanarak bir yarışma söz konusu olmadan gelmesiydi. Yabancı sermaye arasındaki yarışmanın hem İmparatorluk üzerindeki çıkarlar dengesini koruyacağını, hem de İmparatorluğun yararını en çoğa çıkaracağına inanıyordu. Bu nedenle Almanların savaş koşullarından yararlanarak öteki yabancı sermayeleri tasfiye etme önerilerini İttihatçılar kabul etmiyordu.[40]

Birinci Dünya Savaşı Almanların ve yandaşlarının yenilgisiyle sonuçlanınca, İttihatçıların savaş sonrası dengesi için kendi blokları içinde gösterdikleri bu çabanın uygulamada bir yararı olmayacaktır.

---

38 1914-1918 arasında, Almanya savaş sonu ekonomik etkisini artırmak için birçok girişim yapmıştır. Bunlar arasında; 1915'te Osmanlı tersanelerini Almanların organize etmesi, Almanların bir jeoloji bürosu kurması, İngiliz ve Fransız ekonomik girişimlerinin savaş içinde tasfiye edilmesi, barp sonrası demiryolu malzemesi alımı için Almanya ile anlaşma yapılması, maden kaynaklarının işletilmesinde imtiyazlar verilmesi vardır. İttihatçılar bütün bunları kabul etmemişlerdir. Bkz. Ulrich Trumpener, *a.g.e.*, s.317,351.

39 11 Ocak 1917'de Sefir Hakkı Paşa ile Almanya'da imzalanan anlaşmalarda, Almanya'nın Türkiye'deki kapitüler haklarının kaldırıldığı kabul ediliyor, bunların yerini iki devlet arasında eşitlik esasına dayanan yeni adalet, ticaret ve konsolosluk ilişkileri alıyordu. *A.g.e.*, s.130.

40 1880'den itibaren Osmanlı İmparatorluğu'na girmeye başlayan Alman sermayesi 1914'te tek hakim sermaye haline gelememiştir. 1913'te Osmanlıların yaptığı ihracatta İngiltere, Fransa ve Avusturya-Macaristan'dan sonra dördüncü sırayı, ithalatta İngiltere, Avusturya-Macaristan'dan sonra üçüncü sırayı almaktadır. 1914'te Fransızların toplam yatırımı 800-900 milyon altın frank iken, Alman kapitali 500-600 milyon frank kadardır. Bunun da 340 milyon frankı demiryolu yatırımıdır. *A.g.e.*, s.10.

KAYNAKÇA

"Göç", *20. Yüzyıl Tarihi*, c.2, Arkın Yayınları, İstanbul, 1969, c.1, s.299,

Adamof, E. E., *Anadolu'nun Taksimi Planı*, İstanbul, 1972, s.94, 96, 105-106, 111.

Bozarslan, M. E., "Hicaz Hamidiye Demiryolu İnşaatı", *20. Yüzyıl Tarihi*, c.2, İstanbul, 1969, c.1, s.131.

Cemal Paşa, *Hatıralar*, İstanbul, 1977, s.127.

Çavdar, T., *Osmanlıların Yarı-Sömürge Oluşu*, İstanbul, 1970, s.44-48, 137.

Earle, E. M., *Bağdat Demiryolu Savaşı*, çev. Kâzım Yorgancı, İstanbul, 1972, s.242, 275, 294.

Eldem, V., *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara, 1969, s.163.

Ertürk, Hüsamettin (anlatan) ve Tansu, Samih Nafiz (derleyen), *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul, 1969, s.43.

Grothe, H., *Die Asiatische Turkei Und Die Deutschen Interessen*, Gebauer-Schwetcshke Druckerei Und Verlagmbtt, 1913.

Hakdi, M. ve Ferruh, Ö., *İslâm Ülkelerinde Misyonerlik ve Emperyalizm*, çev. Osman Şekerci, İstanbul, 1968.

Hiçyılmaz, E., *Belgelerle Teşkilât-ı Mahsusa ve Casusluk Örgütleri*, İstanbul, 1979.

Hitti, P. K., *Lebanin in History*, 3. baskı, New York, 1967, s.479.

Hobson, J. A., *Imperializm: A Study*, Londra, 1902.

Humble, R., "Goeben'in Kaçışı ve Türkiye Savaşta", *20. Yüzyıl Tarihi*, c.2, Arkın Yayınları, s.345-349.

Abdülhamid'in Hatıra Defteri, Selek Yayınevi, İstanbul, 1960, s.108.

İnönü, İ., *Hatıralarım: Genç Subaylık Yıllarım*, Ankara, 1969, s.212-213, 233-234.

Kıray, M., *Örgütleşemeyen Kent*, Ankara, 1972.

Kurtoğlu, F., "Türkiye Ziraat Makinecliğinin Tarihçesi", *Ziraat Gazetesi*, Ağustos 1934, s.237.

Kutay, C., *Birinci Dünya Harbi'nde Teşkilât-ı Mahsusa ve Hayber'de Türk Cengi*, İstanbul, 1962.

Landau, J. M., *The Railway and the Muslim Filgrimage: A Case of Ottoman Political Propaganda*, Detroit, 1971.

Lenin, V. I., *Imperialism, The Highest Stage of Capitalism*, New York, 1939.

Owen, R., *Middle East in the World Economy 1800-1914*, Londra, 1981.

Pamuk, Ş., *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)*, Ankara, 1984.

Renouvin, P., *Birinci Dünya Savaşı Tarihi*, çev. Adnan Cemgil, İstanbul, 1969, s.137, 152.

Sanders, L. Von, *Türkiye'de 5 Yıl*, Ankara, 1968, s.27-28.

Schevill, F., *History of the Balkan Peninsula*, New York, 1966, s.439.

Trumpener, U., *Germany and the Ottoman Empire 1914-1918*, Princeton, New Jersey, 1968, s.10, 28, 130, 317, 338, 351.

Ünal, H., *İttihat ve Terakki Liderlerinin I. Dünya Savaşı Sonrası Yurtdışı Faaliyetleri*, Hacettepe Üniversitesi, yayımlanmamış tez, Ankara, 1985.

Ülken, H. Z., *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, c.2, Konya, Selçuk Yayınları, 1966, s.63.

Weber, F. G., *Eagles on the Crescent: Germany, Austria and the Diplomacy of the Turkish Alliance 1913-1914*, Ithaca, 1970, s.39-45, 47-53, 78-83.

Webster, R. A., *Industrial Imperialism in Italy 1908-1915*, Berkeley, 1975.

4 Kurtuluş Savaşı'nda Talât Paşa ile Mustafa Kemal'in Mektuplaşmaları

İLHAN TEKELİ - SELİM İLKİN

Son yıllarda İttihat ve Terakki tarihi üzerinde bir ilgi yoğunlaşması oldu. Yapılan birçok yeni araştırma[1] İttihat ve Terakki hareketinin farklı dönemlerine aydınlık getirdi. Bu araştırmaların en az aydınlattığı konu, İttihat ve Terakki önderlerinin, Birinci Dünya Savaşı yenilgisinden sonra Türkiye'yi terkederek Avrupa'ya gittiklerinde, orada nasıl bir çaba gösterdikleri, örgütlenmeye girdikleridir.[2] İttihat ve Terakki önderlerinin ülkeyi terketmeleri, başarılı olamamış siyasetçilerin bir "inziyaya" çekilmesi demek değildi. Ülke dışında olsalar da, Türkiye'nin kurtuluş uğraşında etkin bir rol oynamak ve kurtuluş sonrasında, ülkede siyasal önderliği tekrar ele geçirmek istiyorlardı. İktidara gelişinden beri İttihat ve Terakki önderleri arasında süregelen yarışma ve gerilim-

---

1 İttihat ve Terakki konusundaki araştırmaların en önemlilerinden bazıları şunlardır: Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki: 1908-1914*, İstanbul, 1971; Sina Akşin, *31 Mart Olayı*, Ankara, 1970; Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa*, c.3, İstanbul, 1970-72; Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, c.4, Ankara, 1953-63; E.E. Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, İstanbul, 1972; Y. Asatovic Petrosyan, *Sovyet Gözüyle Jöntürkler*, Ankara, 1974; Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde İnkılâp Hareketleri*, İstanbul, 1959.

2 İttihat ve Terakki önderlerinin bu dönemde Avrupa'daki örgütlenmeleri konusunda ayrıntılı bir çalışma, bu makalenin yazarları tarafından yapılmaktadır. İleride yayınlanacaktır.

Talât Paşa Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı yıllarda

ler, bu dönemde de sürmüştür. İttihat ve Terakki'nin önderleri, çeşitli Avrupa ülkelerinde ayrı ayrı şehirlerde küçük gruplar halinde örgütlenerek çalışmışlardır. Önderler arasındaki görüş ayrılıklarına ve gerilimlere karşın, yine de hareketin bir bütünlüğü vardır. Bu bütünlük, Kurtuluş Savaşı sonrasında ülkede siyasal önderliğin İttihat ve Terakki'nin kontrolüne geçmesi etrafında kurulmaktadır.

Anadolu Hareketi de, İttihatçı önderlerin uğraşlarını yakından takip etmekte ve onların amaçlarının ne olduğunu iyice bilmektedir. Bu nedenle, kendi karar ve davranışlarının İttihatçıların savaş sonrasındaki kontrolünü azaltacak şekilde olması için dikkat gösterecektir. Anadolu'da gelişen hareketin birçok eyleminin nedeni, ancak, bu dönemdeki İttihatçıların eylemlerinin neler olduğunun bilinmesi ile daha iyi açıklanabilir.

Ne var ki, İttihat ve Terakki önderlerinin, bu dönemdeki çalışmalarını aydınlatacak belgeler oldukça sınırlıdır. Bu dönemin temel belgelerini, Avrupa'nın değişik şehirlerinde yaşayan İttihat ve Terakki önderlerinin kendi aralarında ve Anadolu'yla olan mektuplaşmaları teşkil etmektedir. Önderler arasındaki uzaklığın zorladığı haberleşme biçimi ya da mektuplaşma, içinde bulundukları bu sıkıntılı anın kaygılarının ve umutlarının yazılı hale gelmesini sağlamıştır. Eğer bir şehirde toplanmış olsalardı, bugün elimize geçen bilgilerin pek çoğu bizlere ulaşamayacaktı. Bu özel koşullar altında uzaklık, tarihe belge sağlayan bir neden olmuştur.

Bu mektupların pek çoğu yayımlanmıştır.[3] Varlığı bilinmesine

3 Bu mektuplardan önemli bir kısmı Şevket Süreyya Aydemir'in üç cilt lik *Enver Paşa* çalışmasında ve Kâzım Karabekir'in *İstiklâl Harbimiz* kitabında yayımlanmıştır. Ama bu konudaki en önemli kaynak Hüseyin Cahit Yalçın'ın Ekim 1944'ten Nisan 1945'e kadar *Tanin*'de *Tarihi Mektuplar* başlığı altında yayınladığı derlemesidir. Bu kaynakta mektupların hemen hemen tümü yer almaktadır.

karşın bu mektupların belki de en önemlisi olan, İttihatçı önderlerin en etkilisi[4] Talât Paşa ile Anadolu Hareketi'nin önderi Mustafa Kemal Paşa arasında karşılıklı olarak gönderilen mektuplar şimdiye kadar bulunup yayınlanamamıştır. Mustafa Kemal ile Talât Paşa'nın mektuplaşmalarından değişik kaynaklarda söz edilmektedir. Kimi Kurtuluş Savaşı'na ilişkin, kimi de Talât Paşa'yı anlatan pek çok yazıda[5] bu mektuplara değinilmiştir. Bu yazıların tümü de temelde iki ana kaynağa dayanmaktadır.

Aynı dönemde Cemal Paşa

Bunlardan *birincisi* Cemal Paşa, Cavit Bey ve Dr. Nâzım gibi Talât Paşa'yla ilişkisi olan İttihatçıların değişik kişilere yazdıkları mektuplardır. *İkincisi* ise İzmir suikastından sonra kurulan İstiklâl Mahkemesi'nde İttihatçıların verdikleri ifadelerin zabıtlarıdır. Her iki tür kaynakta da bu mektuplar, kendilerine yüklenildiğini ileri sürdükleri önemli bir rol dolayısıyla anılmaktadır. Bu mektuplara dayanarak İttihatçılar, ülke dışındaki faaliyetlerinin, Anadolu Hareketi'yle bir anlaşma içinde yapıldığını

---

4 İttihat ve Terakki'nin önderleri arasında Talât Paşa'nın yerini, Emin Erişirgil şöyle değerlendirmektedir: "Esasında oligarşik olan, yani bir başı olmayan İttihat ve Terakki'nin, tek lideri değil, liderleri vardı ama bunlar arasında bir tanesi zekâsıyla; arkadaşlarını birbirine bağlamasını bilmesiyle, kendini cemiyet içindeki hiçbir zümreye mal etmemesiyle mümtaz vasıfta idi: Bu adam Talât Bey veya Talât Paşa idi." *Bir Fikir Adamının Romanı Ziya Gökalp*, İstanbul, 1951, s.191. İsmet İnönü de aynı kanıdadır: "İttihat ve Terakki'nin fikriyatını, politikasını nihayetine kadar sadakatle ve sebatla takip eden zümreye örnek olmuştur. İttihat ve Terakki içinde ondan daha değerli adam da çıkmamıştır." İsmet İnönü (haz. Sabahattin Selek), *Hatıralarım*, 1969, s.227.

5 Bu mektuplardan söz eden çalışmalardan bazıları için bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, *Talât Paşa*, s.61; Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa*, c.III, 1972, s.591; Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s.787; Cemal Kutay, "Talât Paşa'nın Berlin'deki Son Günleri", *Tarih Konuşuyor*, c.1, sayı 2, Mart 1964, s.133-136; Cemal Kutay, "Cemal Paşa'nın Bitirilmemiş İfşaat Mektubu", *Tarih Konuşuyor*, c.2, sayı 11, Aralık 1964, s.858-864.

ve hattâ onun bir uzantısı olduğunu kanıtlamaya çalışmaktadırlar.[6] Dr. Nâzım, İstiklâl Mahkemesi'ndeki savunmasında bu mektuplara değinerek, "Berlin'de Talât Paşa merhumun riyasetinde İslâm ihtilalleri namı altında vatanımızın düşmanları aleyhinde çalışırken, bu mesaimiz Ankara hükûmeti tarafından tasvip edilmiş ve Ankara'dan gelen bir mektupta Anadolu işlerine karışmamak ve mühim kararlarda Ankara'nın reyini almak suretiyle bize müsaade edilmişti,"[7] demektedir. Ne var ki bu mektuplar şimdiye kadar yayımlanmadığı için, bu açıklamalar bir sav düzeyinde kalmış, doğrulukları tam olarak kanıtlanamamıştır.

Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz* adlı ünlü yapıtında bu mektuplara bir başka açıdan önem vermektedir. Kâzım Karabekir bu mektuplardan, kitabına aldığı, Cemal Paşa tarafından Mustafa Kemal'e 3 Haziran 1920'de yazılan mektup yoluyla haberdar olmuştur. Cemal Paşa'ya mektubunun girişinde, "Talât Paşa ile sebk eden muhaberatınız neticesinde takarrür etmiş olduğu üzere, Bolşevik Rusya hükûmeti ile Türkiye arasında bir ittifak esaslarını müzakere etmek [üzere]... Moskova'ya geldim,"[8] demektedir.

Aynı günlerde Moskova'da bulunan, Ankara'nın temsilcilerinden Dr. Fuat Bey'in[9] Rüştü Bey'e[10] yazdığı uzun mektupta da bu konuya şöyle değinilmektedir:

---

6 Mektuplar için "Tarihi Mektuplar", *Tanin* gazetesinin 15 Ekim 1944'ten sonraki sayılarına, İzmir suikastı davasının zabıtlarının oldukça geniş bir özetlemesi için "İzmir Suikastının İçyüzü", *Dünya* gazetesinin 3 Eylül 1956'dan 6 Mart 1957 tarihine kadar olan sayılarına bakınız.

7 "İzmir Suikastının İçyüzü", *Dünya*, 24 Şubat 1957.

8 Kâzım Karabekir, *a.g.e.*, s.974.

9 Dr. Fuat Sabit (Kafkasya), Dr. Ömer Lütfi ile, Erzurum Kongresi sırasında, Kurtuluş Savaşı önderlerinin Bolşeviklerle ilişki kurmaya gönderdiği ilk grubu teşkil etmektedir. Halil (Kut) Paşa'nın aynı gaye ile gönderilişi Sivas Kongresi sırasındadır. Avrupa'daki ittihatçı önderler Moskova'ya ulaştığında Mustafa Kemal'in gönderdiği heyetler Bolşeviklerle görüşmelere başlanmışlardır. Dr. Fuat Sabit Bey eski bir Türkçü ve "Teşkilât-ı Mahsusa" üyesi iken bu görevi dolayısıyla sola kaymıştır. Bu konuda bkz. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, 1967, s.68-69 ve George S. Harris, *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*, 1975, s.78-79.

10 Rüştü Bey, Kâzım Karabekir'e yakın olan tümen komutanlarındandır. Erzurum'daki 9. Tümen komutanıdır. Trabzon'daki "Halit Bey Olayı"nda olayı bastırmak için görevlendirilmiştir.

> Daha sonra Cemal Paşa, Bahattin Şakir beyler Almanya'dan geldiler, esas maksatları Şark'ta çalışmak olmakla beraber, Mustafa Kemal Paşa'nın kendileri ile muhaberesi olduğunu ve Mustafa Kemal Paşa namına Rus hükûmeti ile müzakere edeceklerini, yalnız Mustafa Kemal Paşa son sözün kendisinde kalmasını istediğini söylediler.

Bu mektuplar Kâzım Karabekir'i, Mustafa Kemal'in kendilerinden habersiz, eski İttihatçı önderler kanalıyla, Bolşeviklerle[11] işbirliği yapmaya çalışıp çalışmadığı konusunda şüpheye düşürmüştür. Ve şöyle sormaktadır:

> İttihat ve Terakki erkânının da yine Mustafa Kemal Paşa'dan aldıkları talimatla Moskova'da bir şeyler yaptıkları anlaşılıyordu. ... Bu garabeti ne ben ne de nezdimdeki vekil beyler anlayamadık. Çünkü bize bu hususta Mustafa Kemal Paşa malûmat vermemişti. Acaba bunlara ne talimat vermiş, ne zaman vermiş! ... Acaba bu paşalar Bolşevik hükûmetine de bu felâketli fikirlerini ihsas etmiş olmasınlar! Fakat bu kendi fikirleri de olsa Türkiye namına telaffuz edebilirler. Mustafa Kemal Paşa'dan talimat aldık diyen adamlar böyle bir fikri kendiliklerinden nasıl söyleyebilirler. İşte bizi yeniden yeise düşüren pek mühim bir mesele. Mektuplar Mustafa Kemal Paşa'ya da yazıldığı için, tabii bir şey söylemesi, hale ve tarihe karşı kendilerine bir borçtur.

Belki bu yazıda mektupların yayımlanması biraz da bu borcu yerine getirecektir.

Oysa yine Enver ve Cemal paşaların daha sonraki günlerde yazdığı mektuplardan biliyoruz ki, İttihatçılar, Bolşeviklerle ilişkilerinde serbest bırakılmamışlardır. Ankara Hükûmeti, Moskova'ya gönderdiği kurye ile, İttihat ve Terakki önderlerinin Anadolu adına ilişki kurmaya yetkili olmadığını bildirmiştir.[12] Paşalar, mektuplarında, Anado-

---

11 Kâzım Karabekir, *a.g.e.*, s.787.

12 Cemal Paşa, Moskova'ya gittiğinde Ankara'nın temsilcisi gibi davranmıştır. Nitekim Sovyetler Birliği'nin Hariciye Komiserliği'nin Cemal Paşa'ya verdiği, aslı Tarih Kurumu'nda bulunan kimlikte Cemal Paşa, "Anadolu-Türkiye İhtilalci Hükûmeti"nin temsilcisi olarak görülmektedir. Oy-

lu'nun bu tutumundan yakınmaktadırlar.

Talât Paşa ile Mustafa Kemal arasındaki mektuplaşmalar şimdiye kadar yayımlanmamış olduğundan, İttihatçıların mı, yoksa Anadolu çevresinin mi mektuplara ilişkin yorumlarında haklı olduğunu sınamak olanağı bulunamamıştır.

Bu yazıda Talât Paşa ile Mustafa Kemal arasındaki mektuplar ilk defa yayımlanmış olacaktır. Bunun için önce, mektupların nasıl hazırlanıp hangi kanallarla gönderildiği ve bizim elimize nasıl geçtiği, başka bir deyişle öyküsü anlatılacaktır. Sonra, mektupların metinleri verilecek, en son bölümde ise mektupların içeriği yorumlanarak, Kurtuluş Savaşı'na ilişkin hangi konularda bize yeni bilgiler verdiği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

TALÂT PAŞA İLE MUSTAFA KEMAL'İN MEKTUPLAŞMASININ ÖYKÜSÜ

Bu yazıda metinleri verilen 22 Aralık 1919 tarihli Talât Paşa'nın mektubu ile, 29 Şubat 1920 tarihli Mustafa Kemal'in mektubu dışında Talât Paşa ile Mustafa Kemal arasında gönderildiği bilinen bir tek mektup vardır. Bu mektup, 25 Ekim 1920'de Mustafa Kemal Paşa tarafından yazılarak Cami Bey[13] eliyle Talât Paşa'ya gönderilmiştir. Bu mektup daha önce yayımlanmıştır.[14] Bu üç mektup dışındaki mektupları ele geçirmek olanağını bulamadık. Ama Hüseyin Cahit Yalçın'ın yayımladığı İttihatçılara ait mektuplardan, daha başka mektupların varlığı anlaşılmaktadır.

---

sa 30 Ocak 1921'de Celalettin Arif Bey'e yazdığı mektupta, Ankara hükûmetinin Trabzon kanalıyla Moskova'ya ulaştırılan yazısında, "Anadolu Büyük Millet Meclisi Hükûmeti namına hiçbir suretle harekete mezun olmadıklarını Enver, Talât ve Cemal paşalara tebliği"nden yakınmaktadır. Halil Paşa'nın Ankara adına Moskova'daki faaliyetlerine kurye zabiti İbrahim Efendi'nin Makedonya'ya varışı ile son verilmiştir. Bu konuda bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s.590-591.

13 Cami (Baykurt) Bey, Aydın mebusu iken Ankara hükûmetinin, İtalya mümessilliğine tayin edilmiştir. Mütareke sırasında kurulan Millî Kurtuluş Hareketi'ne taraftar Millî Ahrar Fırkası'nın kurucularındandır.

14 Mektup Hüseyin Cahit Yalçın tarafından 9-10 Şubat 1945 tarihli *Tanin* gazetesinde "Tarihi Mektuplar"ın arasında yayımlanmıştır. Daha sonraki bir yayını için bkz. Sadi Borak, *Atatürk'ün Özel Mektupları*, İstanbul, 1970, s.148.

Talât Paşa'nın ölümünden[15] sonra, Dr. Nâzım Bey'in 5 Nisan 1921 tarihinde Cavit Bey'e yazdığı mektupta bu konuda şöyle bir bilgi bulmaktayız. Dr. Nâzım Bey,[16] "Merhum [Talât Paşa], Ali Bey'in [Enver Paşa], İslâm memleketlerindeki halkı emperyalizm boyunduruğundan kurtarmak için Moskova'yı merkez yaparak, Bolşeviklerin mazharı muaveneti olarak çalışmasına aleyhtar değildi. Lâkin dahili politikada muhalif vaziyet alıp Ali Bey'in tasavvur ettiği şekilde çalışmak cihetini düşünmüyordu. Sulh teessüs ettikten sora, Mustafa Kemal'in kendisine ve arkadaşlarına ihtiyaçtan vareste kalamayacağına ve er geç hükûmetin kendi partisinin eline düşeceğine kani idi ki, Mustafa Kemal'e teşriki mesai için *iki* [altını biz çizdik] mektup göndermişti. Uzun muhabereden bitap çıkan milletin bütün kuvvetlerini tevhid ederek memleketin tealisine çalışmak taraftarıydı," demektedir.

Dr. Nâzım Bey, Talât Paşa Berlin'e yerleştikten sonra sürekli olarak onun yanında kalmıştır.[17] Belki de İttihatçılar içinde Talât Paşa'ya en yakın olan O'dur; verdiği sayının doğru olması gerekir. Eğer Talât Paşa Mustafa Kemal'e iki mektup yazdı ise, bu yazıda verilen mektup, bunlardan ilkidir. Gerek mektupta anlatılanlar, gerek mektupta daha önceki bir mektuba değinilmesi bu kanıyı güçlendirmektedir. Mustafa Kemal'in bu yazıda verilen mektubu Talât Paşa'nın ilk mektubuna olan yanıtıdır. Mustafa Kemal'in daha sonraki bir tarihte Talât Paşa'ya gönderdiği (daha önce yayımlanmış) mektubunun Talât Paşa'nın ikinci mektubuna bir yanıt mı olduğu, yoksa Mustafa Kemal'in artık bilinen iki mektubu arasında gönderdiği üçüncü bir mektup mu olduğu konusunda elimize geçmiş bir belge yoktur.

Talât Paşa'nın ve Mustafa Kemal'in bu yazıda yayımlanan mektupları Birinci Dünya Savaşı yenilgisi sonrasında, ne yapılacağının pek

---

15 Talât Paşa, 15 Mart 1921'de Berlin'de, bir Ermeni ihtilâlcisi "Soghomon Tehlirian" tarafından Hardenburgstrasse 4 no'daki evine dönerken öğleye doğru vuruldu.

16 Hüseyin Cahit Yalçın, "Tarihî Mektuplar", *Tanin*, 13 Kasım 1944.

17 İttihatçı önderlerin Berlin'deki yaşantısı için bkz. Emir Şekip Aslan (çev. Aziz Akpınarlı), *Şehit Enver Paşa ve Arkadaşları*, Samsun, 1952; bu sırada Berlin'de öğretim yapmakta olan Sayın Esat Şibay'ın yazarlara anlattığı ilginç bazı gözlemleri ileride yazılacak kitap çerçevesinde ele alınacaktır.

Enver Paşa Birinci Dünya Savaşı öncesinde

bilinmediği, kararsızlığın yaygın olduğu, ilk karışıklık aylarının anlatıldığı dönemde yazılmıştır. Hem dışarıdaki İttihat ve Terakki önderleri hem de Anadolu'da Mustafa Kemal, belirli düzeyde bir örgütlenmeyi başarmışlardır. Ama her iki örgütlenme de yeterli değildir, birçok sorunu vardır. Birbirinden çekinmekle birlikte birbirlerinden yararlanmak da istemektedirler. Yazılan mektupların içeriği ancak, her iki grubun içinde bulunduğu durum bilinirse daha doğru olarak yorumlanabilir.

2-3 Kasım 1918 gecesi İstanbul'u terkeden İttihat ve Terakki önderleri[18] Berlin'e, Spartaküs Hareketi'nin en civcivli günlerinde ulaşmışlardır. İlk ayları, hareketin yatışmasını beklemek ve kendilerini çevreye kabul ettirmeye uğraşmakla geçmiştir. Daha sonra değişik İttihat ve Terakki önderleri, kendilerine yakın gördükleri İtalyan, İngiliz, Fransız, Alman ve Bolşevik çevreleri ile temaslar aramışlardır. Değişik Avrupa kentlerine dağılmış olan İttihatçılar, bu kentlerde basın büroları ve benzeri çevreler kurarak örgütlenmişlerdir. Bu çevreler, merkez Berlin ve Talât Paşa olmak üzere la Haye, Lozan, Münih ve Roma'da oluşmuştur. Eski İttihatçılar yalnız ülke dışında değil, ülke içinde de örgütlenmektedir.[19] Talât Paşa ülkeyi terkederken kendisine yakın olan Kara Vasıf Bey ve

18 İttihatçı önderlerden; bir torpido ile birlikte 23 Kasım gecesi ülkeyi terkedenler; Talât Paşa, Enver Paşa, Cemal Paşa, Dr. Rusuhi, Dr. Nâzım, Bahaeddin Şakir, Polis Müdürü Azmi ve Bedri beylerdir. Cavit Bey, 5 Mart 1919'da Damat Ferit Paşa hükûmeti kurulup İttihatçıların tevkifleri başlayınca 175 gün İstanbul'da saklanmış, sonra Avrupa'ya kaçmıştır.

19 Ülkeden ayrılan İttihatçıların ülke içinde nasıl bir örgütlenmeye gittikleri konusunda bkz. S. Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele*, İstanbul, 1976; Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul, 1969, Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul ve Yardımları* (iki cilt), İstanbul, 1975.

Kara Kemal'e örgütlenmelerini salık vermiştir; onlar da "Karakol" teşkilâtını kurarak etkinliklerini artırmak yolundadırlar. Öte yandan Enver Paşa da, ülkeyi terkederken, kendine yakın olan eski 'Teşkilât-ı Mahsusa'dan Hüsamettin Bey'e, Teşkilât-ı Mahsusa'nın "Umum Âlemi İslâm İhtilâl Teşkilâtı" adını alarak devam edeceğini, merkezinin Berlin olacağını, ülke içindeki örgütlenmesini yönetmesini söylemiştir. Ülkeyi terkederken bile kendilerine bağlı farklı örgütler oluşturmak isteyen İttihatçı önderler arasında, Avrupa'da iken seçilecek eylem stratejisi konusunda bir uyuşma söz konusu değildir.[20] 1919 Aralık Berlin'de, Talât Paşa'nın başkanlığında bir kongre[21] toplayarak,[22] bir eylem stratejisinde uzlaşmışlardır. Bu stratejinin bir parçası ve eyleme geçmede ilk adım olarak Talât Paşa, 22 Aralık 1919'da bu yazıda yayımlanan mektubu yazmıştır.

Avrupa'da İttihatçıların örgütlenmesi bu aşamaya ulaştığında, Anadolu Hareketi de Erzurum ve Sivas kongrelerini toplamış, İstanbul Hükûmeti'yle açık bir çatışmaya girerek onu istifaya ve yeni bir seçim yapmaya zorlamış bulunuyordu. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Milliye Teşkilâtları bütün Anadolu'da ordu ile sıkı ilişkiler içinde kurulmuştu. Heyet-i Temsiliye Ankara'ya taşınmış olmakla beraber, Ankara daha Kurtuluş Savaşı'nın merkezi haline gelmemişti. İstanbul'da Meclis-i Mebusan çalışıyordu. Anadolu'nun, İstanbul Meclisi'ndeki

---

20 Enver Paşa, 1 Aralık 1919'da Cemal Paşa'ya yazdığı mektupta, "ve bir de şimdilik bence Talât'a ayrı çalışıyormuş vaziyetini göstermemek iyi olacaktır ki, harice karşı kuvvetli görünmüş olalım," demektedir. Hüseyin Cahit Yalçın, "Tarihi Mektuplar", *Tanin*, 17 Ekim 1944. Enver Paşa, Talât Paşa'nın ölümünden sonra hazırladığı 20 Mart 1921 tarihli raporda; "[...] Son zamanlarda mâşanürileyh ile aramızda İslâm'ın ve memleketin halası uğrundaki mücadelatımızda ufak bir nokta-i nazar farkı mevcut idi [...] Mağfur müşarünileyh hütün hareket ve icraatı şahsında cemetmek suretiyle hedefe vasıl olmak fikrindeydi. Böyle nâgehani bir suretle gaybubeti bu fikir etrafında toplanmış olan bütün mesai irtibatını da beraberinde götürerek şimdiye kadar istihsal edilebilmiş bir şey varsa anı da yanda bırakmak neticesini vermiş olsa gerekir. Bu da gösteriyor ki mücahedatımızda eşhastan ziyade teşkilâta ehemmiyet vermek lazımdır." Hüseyin Cahit Yalçın, "Tarihi Mektuplar", *Tanin*, 25 Ekim 1944.

21 İttihatçıların "kongre" diye adlandırdıkları bu toplantıları örgütlü büyük toplantılar olarak düşünmemek gerekir, bunları disiplinli bir arkadaşlar toplantısı olarak düşünmek daha doğru olur.

22 G. Alexinsky, "Bolshevism and the Turks", *Quarterly Review*, c.239, Haziran 1923, s.183-197.

gelişmeleri kontrolünde bazı aksamalar ortaya çıkıyordu.[23] Anadolu Hareketi'nin örgütlenmesi içte gelişmiş olmasına karşın, dışarıda bir örgütlenmesi yoktu. Mustafa Kemal'in çevresi ile eski İttihatçı çevreler arasında çatışma daha çok açık olarak ortaya çıkmadı ise de, belirtileri vardı. Sivas Kongresi'nde Mustafa Kemal, Kara Vasıf Bey'i "Karakol" teşkilâtını yaydığı için suçlamış ve açıkça buna karşı olduğunu bildirmişti.[24] Bu gerginliğin belirtileri İstanbul Meclisi'nin toplanmasında da ortaya çıkmıştı.

İşte Talât Paşa ile Mustafa Kemal arasındaki mektuplaşma her iki grubun birbirine ihtiyacı olduğu, önemli belirsizliklerle karşı karşıya oldukları bu dönemde yapılmıştır.

Talât Paşa'nın yazdığı mektup Asım (Süreyya İloğlu) tarafından Mustafa Kemal'e götürülmüştür. Asım Bey, Berlin'de yaşamamaktadır. La Haye'de[25] oturmakta olmasına rağmen, Talât Paşa'ya yakındır. Mektupta da sözü geçen La Haye Bürosu'nun kurulmasında ve çalışmasında etkin rolü olmuştur. Ayrıca Asım Bey, İttihat ve Terakki'nin ideologlarından[26] (Kör) Ali İhsan Bey'in kardeşidir. Kurtuluş Savaşı sırasında ülkede bulunan Ali İhsan Bey, Berlin'le haberleşmektedir. Hattâ yeni bir program hazırlayarak Berlin'e göndermiştir. İttihat ve Terakki içinde Talât Paşa grubunun en etkin eylemcisi olan Kara Kemal Bey'in yakın arkadaşıdır; bu yolla da Talât Paşa'ya yakınlığı vardır.

---

23 Mustafa Kemal bu dönemde karşılaştığı zorlukları Büyük Nutuk'ta açıkça anlatmıştır. Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, 1919-1920, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1960, s.356-398.

24 Sivas Kongresi'nde, Karakol Teşkilâtı'nın nizamnamesinin dağıtılması üzerine, Kara Vasıf Bey ile Mustafa Kemal arasında geçen konuşma Hüsamettin Ertürk'ün anlattığına göre şöyledir:
"Vasıf Bey'e bu gizli teşekküllerin başkumandanı kimdir? diye sormuş o cevap vermeden,
- Sizin gizli başkumandanınızın adını da söyleyin, bu Enver Paşa'dır.
Kara Vasıf, 'Hayır Paşam, yanılıyorsunuz, bizim başkumandanımız sizsiniz.' Talât Paşa, Berlin'den bize gönderdiği talimatta, 'bundan sonra başkumandanınız Mustafa Kemal Paşa'dır. Onun açtığı bayrak altında birleşiniz,' diye yazmıştır.
Mustafa Kemal, Vasıf Bey'e Karakol Teşkilâtı'nın ilga edildiğini, isteyenin 'Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde çalışacağını söylemiştir. Hüsamettin Ertürk, *a.g.e.*, s.349.

25 Asım Bey, La Haye'e Karasu Efendi'nin ticari işlerini izlemek için gitmişti.

26 Ali İhsan Bey'in İttihat ve Terakki'nin bu dönemdeki programının oluşmasındaki aktif rolü üzerine, bkz. "(Kör) Ali İhsan (İloğlu) Bey ve Temsil-î Meslekî Programı". *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları*, İstanbul, 1977.

Ali İhsan Bey'in (Kör) kardeşi Asım Süreyya İloğlu yaşlılık yıllarında

Asım Bey'in götürdüğü mektup Talât Paşa'nın el yazısıyla yazılmamıştır. Talât Paşa tarafından Asım Bey'e not ettirilmiştir. Bizim elimizde bulunan belge de, Asım Bey'in not defteridir. Mektuba bugüne kadar arşivlerde rastlanılmamasının belki de en önemli nedeni budur. Not defteri, Asım Bey tarafından incelememize sunulmuştur. Mektubun Talât Paşa tarafından el yazısıyla yazılmamış olmasının bir emniyet tedbiri olduğu söylenebilir. Zaten daha ilerideki bölümde verilen mektubun metni incelendiğinde görüleceği gibi, mektupta Mustafa Kemal'in ismi yoktur, kime hitap edildiği açık değildir. Mektup içinde Mustafa Kemal ismi yer yer bir üçüncü şahıs gibi geçmektedir. Bu uzun bir yoldan gönderilen mektubun, ele geçmesi halinde, anlaşılmasını zorlaştırmak için düşünülmüş bir yol olsa gerekir.

Mektup, Talât Paşa tarafından not ettirildiğinden, başka eklentilere de açıktır. Cavit Bey ile Talât Paşa arasında, Asım Bey'in Anadolu'ya giderken Cavit Bey'e de uğraması ve ondan alacağı notları da Anadolu'ya götürmesi kararlaştırılmıştır. Bu hususu Talât Paşa'nın Cavit Bey'e yazdığı mektuptan öğreniyoruz. Bu mektupta Talât Paşa, "İsviçre'de iken, Mustafa Kemal'in yanına Asım Bey isminde birini göndereceğimi söylemiştim. İşte bu mektubu size Asım Bey verecek. Sen de gerek onlara, gerek İstanbul'a bir şey yazmak istersen yaz, not ettir, nasıl istersen öyle yap, Asım gayet zeki, emin, tam senin sevebileceğin bir gençtir. Ben kendilerine mektup yazmadım, mülahazatımı not ettirdim ve görüşmek üzere birini göndermesini rica ettim..."[27] demektedir.

27 Hüseyin Cahit Yalçın, "Tarihî Mektuplar", *Tanin*, 1 Kasım 1944.

Oysa Asım Bey, Lozan'a Cavit Bey'e uğramadan, doğrudan İtalya'ya geçmiştir. Bu duruma Cavit Bey kızmıştır ve 27 Aralık 1919 tarihli anılarında şöyle yazmaktadır:

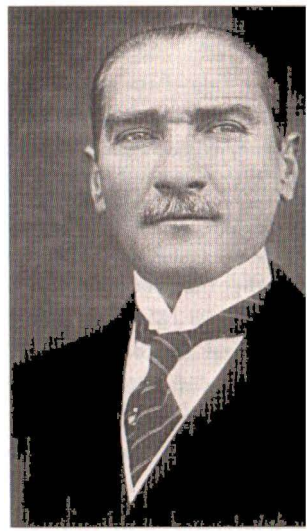
> Talât, Asım namında birini İstanbul'a Mustafa Kemal'in yanına gönderiyormuş, mektubunda pek dirayetli bir genç olduğundan bahsediyordu. Kendisine mutlaka beni görmesini tembih ettiği halde, bir gün kaybolacak diye gelmemiş. Orada, kaç gün bekleyeceğini tahkik etmeksizin İtalya'ya gitmiş, işte dirayetinin bir delili.[28]

Asım Bey, Berlin'den Ankara'ya giderken, gidiş güzergâhını gösteren Almanca notlar tutmuştur. Bu notların tercümesi aşağıda verilmiştir. Güzergâh hakkındaki bilgi çeşitli yönlerden ilgi çekicidir. Bir yandan Avrupa ile Anadolu'nun ilişki kurma kanalını göstermektedir. Bağlantı, İtalya'nın kontrolünde olan Antalya ve Adalar yoluyla kurulmaktadır. Seyahat, iki hafta Roma'da, bir haftadan fazla Rodos'ta kalma süreleri de dahil olmak üzere 54 gün kadar sürmüştür. Daha iyi organize edilmiş bir seyahatin bu koşullar altında bir ay içinde yapılabileceği söylenebilir. Öte yandan güzergâha ilişkin bu bilgi, Asım Bey'in Cavit Bey'le neden ilişki kurmadığı hakkında da bir yorum yapmaya olanak vermektedir. Kanımızca, Asım Bey'in Cavit Bey'e gitmeyip, Talât Paşa'nın mektubunu kendine ait bir not ile Cavit Bey'e yollaması Asım Bey'in kendisinin kararı değildir; Talât Paşa ile önceden kararlaştırılmış bir davranıştır. Bu kanımız bir yandan, Talât Paşa'nın mektubunda açıkça belirtildiği gibi, Mustafa Kemal'in yalnız kendisiyle ilişki kurmasını istemesine, öte yandan 54 gün süren bir seyahatte bir günlük yol kaybının çok ikna edici bir gerekçe olmamasına dayanmamaktadır. Güzergâh incelendiğinde görülmektedir ki, Asım Bey İsviçre'ye ve burada Basel'den Bern'e bir paket teslim etmek için gitmiş, sonra yine Basel'e dönmüştür; Basel'de tekrar bir gün kalmıştır. Muhtemelen Basel'de ikinci defa kaldığı 25 Aralık 1919 günü Cavit Bey'e, kendisine uğrayamayacağını bildiren not ile birlikte Talât Paşa'nın

---

28 Cavit Bey, "Felâket Günleri; Mütareke Devrinin Feci Tarihi", *Tanin*, 30 Aralık 1945.

mektubunu da göndermiştir. Asım Bey, Ankara'ya vardığında, Mustafa Kemal tarafından kabul edilmiştir. Asım Bey'in sözleriyle "hüsnümuamele" görmüştür. Bu konuşma sırasında Mustafa Kemal en çok, İttihatçıların faaliyetleri ve "para durumunun" ne olduğu üzerinde sorular sormuştur.

Mustafa Kemal Heyet-i Temsiliye Reisi seçildiği yıllarda

Mustafa Kemal'in Talât Paşa'nın mektubuna cevabı 29 Şubat 1920 tarihini taşımaktadır. Bu tarihte İstanbul Meclis-i Mebusan'ı henüz dağıtılmamıştır. Heyet-i Temsiliye Ankara'da bulunmasına rağmen, Ankara çok etkin bir siyasal merkez haline gelmemiştir. Mektubun, 27 Mart 1920'den önce Talât Paşa'nın eline ulaştığını Cavit Bey'in anılarından öğreniyoruz. 27 Mart 1920 günü Talât Paşa, Basel'den Cavit Bey'e telefon ederek, Mustafa Kemal'den aldığı cevabı bildirmiştir. Cavit Bey bu konuşmayı anılarında;

> Asım'dan aldığı mektupta, Mustafa Kemal'in, kendisine yapılan tebligattan memnun olduğu bir kararı kati ittihazından evvel reyinin istimzaç edilmesini istediği ve elli bin liraya şiddetle ihtiyaçları olduğunu bildiriyormuş...[29]

diye anlatmaktadır.

Cavit Bey'in hatıratının bu kesiminden anlaşılacağı üzere, Asım Bey Berlin'e dönmemiştir; cevabı mektupla göndermiştir. Asım Bey bu yazının yazarlarına, mektubu İstanbul'dan, Karaköy'deki ticari merkezlerinde temas kurduğu Hollandalılar eliyle gönderdiğini söylemiş-

29 A.g.e., 17 Ocak 1946

tir. Bu nedenle mektup, Talât Paşa'ya bir aydan kısa süre içinde ulaşmıştır.

Talât Paşa'nın yazdığı ikinci mektup ne olmuştur? Bunun için elimizde, Cavit Bey'in hatıratına 7 Aralık 1920 günü yazdığı kısa not dışında başka bir ipucu yoktur.[30] Bu notta Cavit Bey, "Kendisine[31] Saî'nin [Talât Paşa] pek çok şeyler emniyet ettiği Lâhey ataşemiliteri Nuri[32] gittiği zaman, daha Antalya'da iken (Mustafa Kemal'in) kuryeyi açtırıp okutması, Nuri ile olan mülâkattan sonra da 'Biz çalışıyoruz, çabalıyoruz, Berlin'deki bizim yaptıklarımızı kendilerine mal ediyorlar' demesi [Mustafa Kemal'in], ne hissiyat ile çalışmakta olduğunu pek güzel göstermiyor mu?"[33] demektedir. Nuri Bey de, muhtemelen Asım Bey'in yolunu izleyerek, Talât Paşa'nın ikinci mektubunu Mustafa Kemal'e götürmüştür. Bu mektubun ve varsa cevabının Nuri Bey'in evrakı arasında bulunması umulabilir.

Daha önceki kısımlarda belirtildiği üzere, izlenecek strateji bakımından İttihatçı önderler arasında önemli görüş ayrılıkları vardır. Dr. Nâzım'ın mektubundan yapılan alıntıda görüldüğü gibi, Talât Paşa ile Enver Paşa farklı stratejileri savunmaktadır. Talât Paşa, önce Anadolu'yu desteklemek ve Anadolu'da başarı kazanıldıktan sonra içeriye girip, bir siyasal parti kurarak iktidarı kontrol etmek yolunu önermektedir. Enver Paşa ise, şimdiden Anadolu Hareketi kontrol edilmezse, daha sonra kontrol edilemeyeceğine inanmaktadır. Talât Paşa için ülke dışındaki İttihatçılar arasında kendi stratejisini savunabilmek açısından Anadolu ile iyi ilişkiler içinde olduğunu etrafa göstermek çok önem taşımaktadır.

Mustafa Kemal'in cevabı ulaştıktan sonra Talât Paşa, ilişkileri-

---

30 A.g.e., 23 Nisan 1946.

31 Talât Paşa, Türkiye dışına çıkarken, Ali Sai ismiyle bir pasaport çıkarmıştır. İttihat ve Terakki önderleri La Haye kendi aralarındaki mektuplaşmalarda gizliliği korumak için, Talât Paşa'dan Sai Bey diye söz etmektedirler.

32 Lahey ataşemiliteri Nuri (Nuri Conker) Bey, Berlin'den 25 Nisan 1920'ye yakın bir tarihte geçmiştir. Talât Paşa'nın 25 Nisan 1920'de Cavit Bey'e yazdığı mektuptan, Nuri Bey'e Anadolu'ya geçmek istediğini de söylediği anlaşılmaktadır. H. C. Yalçın, *a.g.e.*, 3 Aralık 1944.

33 Cavit Bey, *a.g.y.*

nin iyi olduğunu bütün arkadaşlarına bildirmiştir. Örneğin bu dönemde Malta'da bulunan Mithat Şükrü (Bleda)[34] bu durumu şöyle anlatmaktadır:

> Talât bana Berlin'den gönderdiği mektuplardan birinde şöyle bir haber veriyordu: 'Ben burada Sarı Paşa (Mustafa Kemal) ile muhabere ediyorum. Berlin'de olup bitenleri, kulağa çalınan şeyleri kendisine bildiriyorum. Sarı Paşa'nın bana verdiği cevaplardan anlıyorum ki verdiğim bu malûmattan kendisi de pek memnun kalmaktadır,' diyerek bu konuda bize bilgi vermektedir.

Asım Bey, Mustafa Kemal'e, Talât Paşa'nın mektubu ile birlikte Aziz Bey'in[35] mektubunu da götürmüştür. Böyle bir mektubun götürüldüğünü Talât Paşa'nın mektubundan öğreniyoruz. Asım Bey'in defterindeki, Mustafa Kemal'in Talât Paşa'ya gönderdiği notun en sonundaki paragrafta hitap edilen Talât Paşa değil, Mısırlı Aziz Bey'dir. Mısırlı Aziz Bey'in Mustafa Kemal'e gönderdiği not ise elimizde değildir.

---

34 Mithat Şükrü (Bleda), İttihat ve Terakki'nin savaş dönemindeki kâtibi umumilerindendir. Salâhattin Güngör, "Talât Paşa'ya Ait Hatıralar, Mithat Şükrü Bleda Anlatıyor", *Cumhuriyet*, 27 Şubat 1943.

35 Mısırlı Aziz Bey, Arap milliyetçilik hareketi içinde önemli yer tutan, Osmanlı ordusunda yetişmiş bir albaydır. Değişik gizli örgütler içinde çalışan Mısırlı Aziz Bey, çoğunlukla subayların katıldığı Al-Ahd Örgütü'nün kurucusudur. Trablusgarb Savaşı'na katılmıştır. Gizli çalışmaları yüzünden; Teşkilât-ı Mahsusaca tutuklanmış ve idama mahkûm olmuştur. İttihatçı önderlerinin çoğunun, bu arada Enver Paşa'nın sınıf arkadaşı olması idamdan kurtulmasını sağlamıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz Cemal Kutay, *Müslüman Kardeşler Hareketi*, İstanbul, 1977.

ASIM (SÜREYYA İLOĞLU) BEY'İN ANADOLU'YA SEYAHATİ SIRASINDA TUTTUĞU ALMANCA NOTLARIN TERCÜMESİ[36]

23.12.[19]19: Berlin'den büyük acele ve telaş içinde hareket. Basel'e zor bir seyahat.
24.[12].[1919]: Bern'e yolculuk Bay W.'yi[37] ziyaret ve paketin teslim edilmesi.
25.[12].[1919]: Basel'de Berlin'e mektuplar vs...
26.12.[1919]: Basel'den hareket Milano'ya kadar rahat bir yolculuk. Milano'da güç durum.
27.12.[1919]: Roma'ya varış. "Hotel Exelsior". Birinci sınıf bir ikametgâh.
27.12.[1919]: Konsolosluğa ziyaret.
28.12.[1919]: Şehir gezisi.
29.12.[1919]: Şehri görme.
1.1.1920: (okunamadı) Diş ağrısı.
5.1.1920: Ameliyat (operasyon).
7.1.[1920]: Roma'dan ayrılış.
8-13.1.[1920]: Brindisi'de...
13.1.[1920]: Brindisi'den ayrılış.
14.1.[1920]: Korfu'da Aya Saranda.
15.1.[19]20: Patras.
16.1.[1920]: Pire Limanı'na çok geç saatlerde varış. Gece Atina'ya yolculuk.
17.1.[1920]: Sabah 11.00 Pire'den ayrılış ve oldukça kötü bir yolculuk.
18.1.[1920]: Öğlen Rodos'ta. Kötü bir ruhsal durumda. Bütün gün hiçbir şey yapmadım.
19.1.[1920]: Fes satın aldım. Bütün gün bir şey yapmadım.
20.1.[1920]: Bütün gün hiçbir şey yapmadım. Akşam Dr. ... ile hasbıhal ettik.
21.1.[1920]: Bütün gün çalıştım. Notların kopyasını çektim.[38] İki kitap aldım.
22.1.[1920]: Bütün gün çalıştım.
23.1.[1920]: Bütün gün çalıştım.
23-27.1.[1920]: Sadece çalıştım.

---

36 Almanca tutulan notların tercümesi Sevin Osmay tarafından yapılmıştır. Köşeli parantez içindeki kelimeler ve sayılar tarafımızdan eklenmiştir.

37 Bay W.'nin, Talât Paşa ile Cavit Bey'in mektuplarında adı sık sık geçen Weil olması muhtemeldir. Weil, Rejinin müdürü olup, bu dönemdeki en etkin kişilerdendir. Bkz. Mustafa Ragıp Esatlı, *İttihat ve Terakki*, İstanbul, [1976]², s.159.

38 Muhtemelen elimizdeki defterdeki Talât Paşa'nın notları, bugün kopya edilmiştir.

28.1.[1920]: Sabah hareket. 3 saatlik bir yolculuktan sonra Marmaris'e varış. Berbat bir şehir. Şehirde dolaştım.
29.1.[19]20: Şehirde gezdim. Sabah çok geç kalktım.
30.1.[19]20: Sabah erken hareket, 11'de Makri'ye varış.
31.1.[19]20: Makri'den[39] erkenden ayrılış. Öğlen Wati Limanı.
1.2.[19]20: Erken Wati'den[40] hareket. Saat 4'te Adalia'ya varış.
2.2.[19]20: Adalia'ya varış.
5.2.[19]20: Adalia'dan ayrılış.
9.2.[19]20: Afyon Karahisar'a varış.
12.2.[19]20: Afyon'dan hareket.
15.2.[19]20: Angora'ya[41] varış.
19.2.[19]20: Angora[42] (ayrılış).
22.2.[19]20: .... varış.

39 Makri - Fethiye.
40 Wati - Kaş.
41 Adalia - Antalya.
42 Angora - Ankara.

TALÂT PAŞA'NIN MEKTUBU

22 Kânûn-ı evvel 1929

Memleketin âtisini ben şu yolda görüyorum.
Avrupa, mevâd-ı iptidaiyyesi gayet zengin olan Rusya'dan uzun müddet istifade mümkün olamıyacağını yakinen bildiği için bu zararını imkân nisbetinde Türkiye'den telâfi etmeğe çalışacaktır. Düvel-i İtilâfiye'nin Türkiye üzerinde besledikleri bütün amâl ve makasıd-ı siyasiyeden sarf-ı nazar yalnız şu maksad-ı iktisadîleri bile arzu ettiğimiz şekilde hür ve müstakil bir Türkiye'nin vücuduna mâni olacaktır. Binaenaleyh bizlerle aktedecekleri muahede-i sulhiyyede kendileri için birçok esbab-ı müdahale bulunacak ve şerait-i sulhiyye iktisaden memleketimizden a'zâmi istifade etmelerine müsaid birçok mevaddı haiz bulunacaktır. Elimizde kalacak yerlerin menabii kesîr olmakla beraber bu şerait dahilinde memleketin esbab-ı terakkisini te'min etmek mümkün olamıyacaktır. Sulhun tahdid edeceği Türkiye Avrupa'nın bu gayesine sed çekebilecek derecede kuvvetli olmıyacaktır. Binaenaleyh bu kuvveti hariçte aramak ve muavin kuvvetler vücuda getirmek icap eder. Bunu ben iki büyük muhitte aramak ve kuvvetli bir teşkilât yapmakta görüyorum. Bu kuvvetin birisi vâsi Türk âlemi, ikincisi de İslâm âlemidir. Türk âleminde şimdiye kadar hiç işlenmemiş olan Türkistan bizim için gayet esaslı bir saha-i mesaidir. Bu sahada dahildekilerin doğrudan doğruya çalışması hem müşkül, hem de tehlikelidir.
Teşkilât-ı esasiyye vücuda getirdikten sonra maddî ve manevî surette muavenet kabil olabilir. Bu teşkilât-ı esasiyeyi yapmak için rüfekadan bazılarının o havaliye giderek çalışması iktiza ediyor. Bugün üzerimize düşen vazife, mazideki umumî ve hususî hatiyyatı unutarak geniş bir fikirle herkesin kabiliyetinden a'zami istifade ve bu suretle gaye-i umumîyi te'mine çalışmak olmalıdır. Ben Enver Paşa'yı gerek İslâm âlemindeki nüfuz ve ehemmiyeti ve gerek azim ve metaneti ve gerek şerait-i hazıra dahilinde uzun müddet memlekete avdetinin gayr-i mümkün bulunması dolayısiyle o havalide çalışabilecek mühim bir uzuv telâkki ediyorum. Binaenaleyh bazı rüfeka ile kendisinin Türkistan, Azerbaycan ve şimalî Kafkasya'da derece derece çalışmaları takarrür etmiş ve o semte müteveccihen hareket etmişlerdir. Ancak hâvali-i mezkûrede çalışabilmek için Bolşevik'ler ile anlaşmak zarûrîdir. Bolşevikler Rauf Bey'ce de malûm olduğu veçhile (Brest Litovsk) muahedesi esnasında vâsi bir Sovyet İmparatorluğu gayesini takip ediyorlardı. Eski Rusya İmparatorluğu dahilinde -ki bunda Finlandiya, Litvanya, Estonya, Ukrayna, Polonya, Kafkas ve Türkistan da dahil

idi- Sovyet teşkilâtı yapıp bu teşkilâtı Petersburg veya Moskova'ya rabt etmek ve bu suretle eski Rus İmparatorluğu'nu, başka bir kisve altında, ihya etmek arzusunda bulunuyorlardı. Bugün Bolşevik'ler bu fikirlerinden bazı fedakârlıklar yapmışlardır. Eski Rusya İmparatorluğu dahilinde teşekkül eden muhtariyet ve istiklâliyetleri tanıyacaklarından bahs ediyorlar. Buradaki Bolşevik rüesası ile hal-i temastayım. Şimdiye kadar mahbus bulunan (Radek) ile defaât ile görüştüm. Ve bâlâda zikrettiğim esaslar dairesinde çalışmak üzere (Lenin)'nin tasdikine ta'likan anlaştım. (Radek)'in tahliyesi ve tayyare ile Moskova'ya gidebilmesi için Almanlar nezdinde pek çok çalışarak muvaffak oldum. Ve başka bir nam altında esbab-ı seyahatini temin ettim. Bundan dolayı (Radek) ve burada bulunan Bolşevik'ler bize medyunu şükrandırlar. (Radek) Bolşevik'ler hükûmetinin Şark mesaili mütehassısı olduğundan mukarreratımızın merkezce kabul edileceğini suret-i katiyyede temin ediyor.

İkinci saha-i mesainin âlem-i İslâm olduğunu söylemiş idim. Türkistan teşkilâtı Efganistan vasıtasiyle Hindistan'da çalışarak Hindistan âleminde bir tesir yapabilir ve Devlet-i Aliyye ve Hilâfet-i İslâmiyye lehinde kuvvetli bir cereyan uyandırabilir. Araplar mütârekeden sonra tamamiyle inkisar-ı hayale uğramışlardır. Fransızlar ile İngilizler arasında (1916)[43] tarihinde akt edilen mukavelename Arabistan'ı tamamiyle parçalayıp kuşa benzetiyor. Ve müstakil Arabistan'a kıt'a olarak çölden başka hemen hiçbir şey bırakmıyor. Emir Faysal'ın maiyyetinde bulunanlardan biri İsviçre'de bize mensup bir zat ile olan mülâkatında Arap gençlerinin maziyi unutarak Türkler ile eski Almanya veya Avusturya, Macaristan gibi birleşmek ve beraber çalışarak İtilâfçıların istilâsına mâni olmak fikrinde olduklarını söylemiş ve Mustafa Kemal Paşa ile tesis-i münasebet arzusunda bulunduklarını ilâve etmiştir. Sulh şeraitinin müzakeresi sırasında Arapların Türkler ile birleşmek arzusunu izhar etmeleri ve bu babta haklı tezahüratta bulunmaları nüfûz-u hilâfetin o havalide devam ve bekasını göstereceğinden fevkalâde faydalı olabilir. Dahilden vesait-i muhtelife ile bu maksadın istihsaline sarf-ı mesai olunabilir. Bu tarz ve şekl-i mesâi Rauf Bey'in gayesine ve arzusuna pek muvafık olduğundan bu hususta sarf-ı mesai edebiliyor.

Biz de haricî bir teşkilât ile kendisine muavenet edebiliyoruz. Mısırlı Aziz Bey iki gün evvel Berlin'de beni buldu. Bu esas dairesinde kendisiyle uzun uzadıya görüştük. İnkisar-ı hayale uğramış, Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben yazdığı

---

43 M. Sykes ve J. Picot tarafından hazırlanan Osmanlı Asyası'nın Müttefikler Arasındaki Bölüşüm Planı'ndan söz etmektedir. Bu proje için bkz. E. E. Adamof, *Anadolu'nun Taksimi Planı*, İstanbul, 1972.

mektubu gönderiyorum. Bu zat dahilden ziyade hariçte ve bu maksad uğrunda istihdam edilebilir. Ve bu yolda çalışması için kendisine imzasız not şeklinde bir cevap verilebilir.

Ben memleket için çalışmayı şimdilik şu üç şekilde hulasa edebiliyorum. Biri dahilde, diğerleri de Türklük ve İslâmlık âleminde.

Dahildeki teşkilât-ı milliye iktidarı tamamiyle ele almalı ve muntazam bir hükûmet şeklinde memleketi idare ederek sulhu akd etmelidir. Teşkilât-ı Milliyye'nin halen hiçbir fırkayı temsil etmemesi pek muvafıktır. Ancak mevki-i iktidara geldikten sonra her ne nam ile olursa olsun Meclis-i Mebusan'da kuvvetli bir fırka vücuda getirmesi zarurîdir.

Hariçte bulunan uzuvlar ile açık hiçbir münasebetleri olmamalıdır. Harp mesullerinin muhakemesi için bir divân-ı âli teşkil etmeleri lazımdır. Bu tamamiyle ayrı bir meseledir. Bir taraftan bu cihet takip edilmekle beraber, diğer taraftan yalnız ara sıra benimle gönderilecek adamlar vasıtasıyle münasebette bulunulabilir. Mamafih arzu etmedikleri ve ahvali gayr-i müsait buldukları halde şimdilik ihtiyat etmeleri de kabul olunabilir. Esasen gerek benim ve gerek diğerlerinin vaziyet-i siyasiyeleri bugün buna müsait olmadığı gibi memleket için de zararlıdır. Takibini muvafık gördüğüm üç tarz-ı mes..iyi burada tekrar ediyorum:

Evvelâ - Dahildekilerin müstakillen çalışmaları,

Sâniyen - Hariçtekilerin âtiyen Türk ittihadı vücude getirebilmek için Türkistan'da çalışmaları ve Türkistan'ın bilâhare istiklâliyyetini te'min edebilmek için idarede askerî ve mülkî teşkilât vücuda getirmeleri,

Salisen - Arapların bugünkü me'yusiyyetinden istifa ederek ileride bir Arap ve Türk ittihadını te'min edecek teşkilâtı vücude getirmek ve umumiyet itibariyle âlem-i İslâm'da lehimizde bir cereyan uyandırmak.

Bütün bu teşkilât ya şimdiden veyahut ileride Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına veyahut teşkil edeceği bir büroya rabt olunabilir. Haricî teşkilâtın nokta-i temasını ben teşkil edeceğimden işin ciddiyyet ve safiyyetinden emin ve askerce bir itaata intizar olunabilir.

Avrupa'da bulunduğum bir sene zarfında propaganda için yapılan teşebbüsat ve teşkilât;

1- Lahaye'de bir Türk istihbarat bürosunun teşkili ve memleketimizin lehinde gerek Hollanda ve gerek diğer bîtaraf memleketler matbuatında neşriyat icrası,

(Tafsilat-ı lâzime Asım Bey tarafından verilecektir.)

Bu teşkilât atiyen hükûmete rabt olunabilir.

2- Amsterdam'da in'ikad eden beynelmilel Sosyalist Kongresi'nde beynelmilel

sosyalistler kâtib-i umumisi[44] (Huysmans) ile mülâkat ettim. Ermeni vekayiinin suret-i cereyanını buna izah ve Müslümanların Ermeni'ler tarafından duçar-ı tecavüz olduğuna kendisini iknaya çalıştım.[45] Amsterdam'da kongreye iştirak için gelen Gürcü hükûmet-i muvakkatesi reisi (Çengilli) ile de görüştüm. Ve Ermeni vekayii hakkındaki nokta-i nazarımızı kendisine izah ettim. Çengilli in'ikad eden (Bern) Sosyalist konferansında Ermeni'ler aleyhinde irad-ı nutuk ederek Türkiye'de cereyan eden Ermeni vekayiinin müsebbip ve me'sûl-i hakikîlerinin bizzat Ermeni'ler olduğuna yaptığı tahkikat üzerine kanaat-ı kâmile getirdiğini serd ve beyan eylemiştir.

(Bu babta Asım Bey tarafından malûmat-ı kâfiye verilecektir).

3- Fransız ve İtalyanlar ile mülâkat ve müzakerat ve bunlardan hasıl ettiğim fikirler.

Gerek İtalyanlar, gerek Fransızlar atiyen idareyi ellerine alacaklarını muhakkak gördükleri Jön Türkler ile şimdiden hüsn-ü münasebete girmek ve kendilerini İngilizler nezdinde müşkül bir mevkie sokmamak şartiyle bizlere mümkün olan muaveneti yapmak arzusundalar. Ancak bugün açıktan fi'lî bir harekette bulunmalarına imkân olmadığı gibi esasen vaziyet-i siyasiyeleri de buna müsait değildir. Bu hususta bize İtalyanlar, Fransızlardan daha müsaadekâr davranıyorlar. Buradaki İtalyan delegesi vasıtasiyle İtalya Hariciye Nezareti Müsteşarı Kont Sforza ve dolayisiyle[46] İtalya hükûmetiyle her vakit temas edebiliyorum. Cavit Bey'de evvelce bizde (Turuk-u Umûmiyye) şirketi müdürü iken elyevm (l'marât ve Te'sisat) nazırı bulunan (Lostor) vasıtasiyle Fransa hükûmeti ile temasa gelebiliyor. Mamafih bu hususat tamamiyle dahildekilerine ait olduğundan biz yalnız dahildekiler lüzum gördüğü takdirde bu işde tavassut edebiliriz... Ve icabında kendi ta'yin edecekleri zevatı bunlarla görüştürebiliriz... Arzu ettikleri takdirde tamamiyle aradan çekiliriz.

Cavit Bey hakkındaki mütaleam:

Cavit Bey memleketin dahilde ve hariçte muhtaç olduğu bir uzuvdur. Muktedir ve namusludur. İtilâfiyûn nezdinde bizim vaziyetimizde değildir. Harbe muha-

---

44 Selânik'teki sosyalist çevrelerin, Huymans'la 1908 sonrasındaki yazışmaları için bkz. George Haupt ve Paul Dumont, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1977; Huysmans'ın sosyalist hareket içindeki yeri için bkz. Max Beer, *Sosyalizm ve Sosyal Mücadelelerin Tarihi*, İstanbul, 1969, s.636-646.

45 Huysmans ile Ermeni olaylarını konuşması sırasında Huysmans, Talât Paşa'yı söylediklerini yazmaya teşvik etmiştir. Talât Paşa daha sonra yayımlanan Birinci Dünya Savaşı'na ilişkin hatıralarını bu seyahatten sonra yazmıştır. Hatıralar için bkz. *Talât Paşa'nın Hatıraları*, İstanbul, 1946.

46 Asıl metinde mevcut olan 'bilvâsıta' kelimesi karalanmış ve bu kelime yerine "dolayısıyla' yazılmıştır. Bu değişikliğin ne zaman yapılmış olduğunu saptayamadık.

lif kalmış, harp esnasında ecnebileri ve menafi-i ecnebiyyeyi âtiyen memlekete nafi olur mülahazasiyle müdafaa etmiştir. Amerika ile kat'ı münasebata aleyhtar bulunmuştur. Bu cihet Amerika sefaretince de ma'lûmdur. Ermeni vekayii ile de alakâsı yoktur. Hollanda verilen hüküm hilâf-ı vicdan, kanun ve usuldür. Herhangi bir şekilde ileride Divân-ı Âlîce muhakemesi icra edilmek üzere bu hüküm geri alınabilir.

Asım Bey'in avdetinden evvel mümkün ise Küçük Refet Bey'i veyahut o derece tanıdığım birisinin İsviçre veya Almanya'ya gönderilmesini ve bu mesail hakkında teati-i efkâr edilmesini pek arzu ederim.

Bu zat aynı zamanda sosyalist cereyanlarını da tetkik ve er-geç Avrupa muhitinde pek büyük bir rol oynayacak olan bu cereyanlardan bizlerin suret-i istifademiz hakkında da bir fikir edinebilir. Paramız yoktur. Sizden para istediğimize de zahip olmayınız. Şimdiye kadar bu işlerde bir miktar kendi paramdan sarfettirdim. Masarifin diğer bir kısmını (Karasu)'nın[47] Nesim Mazlıyah[48] üzerinde parasından mes'uliyyeti üzerime alarak sarf ettirdim ve atiyen de ettireceğim. Sonrasına Allah kerim.

* * *

Azmi Bey'i ben göndermedim, Mumaileyhin benimle hiçbir alakâsı yoktur. Parası kalmadığından bahisle dahile giderek bir köşede oturacağından bahsetti. Ben de münasip gördüm. Maateessüf haber aldığıma göre bu zavallı budala dünyayı velveleye vermiş ve bizim işlerimize de sekte îras etmiştir.

* * *

Siyaset-i dahiliyye hakkındaki mütalâatım:

---

47 "Karasu" kelimesi tam okunamamıştır. İlk iki harf tam okunamamaktadır. Karasu olması muhtemeldir. Bir taraftan savaş içinde Almanya'dan alınacak mallarda Karasu Efendi'ye bir öncelik tanındığı ve Karasu Efendi'nin bu ticaretten kâr ettiği bilinmektedir. Avrupa'da onun işleri ile uğraşan temsilcileri vardır. Talât Paşa'nın mektubunu getiren Asım Bey de Karasu Efendi'nin Hollanda temsilcisidir. Eğer kullanılan para Karasu Efendi'ye ait ise mektubun bu konuda bize verdiği bilgi ilginçtir. Çünkü Karasu Efendi değişik yazarlarca İttihat ve Terakkicilere savaş sonrasında para yardımı yapmadığı için suçlanmıştı. Bu konuda bkz. Falih Rıfkı, *Zeytin Dağı*, İstanbul, 1938, s.5 ve Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, c.I, İstanbul, 1953, s.25.

48 Nesim Mazliyah, İttihat ve Terakki'nin İzmir mebusudur. Talât Paşa'nın ölümüne kadar yakınında olmuştur. Amsterdam'daki sosyalist kongresine de Talât Paşa ile birlikte gitmiştir. Nesim Mazliyah'ın sosyalist çevrelerle ilişkisi daha eskidir. 1917'de Stockholm'de toplanan Uluslararası Sosyalist Kongresi'ne katılmıştır. G. S. Harris, *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*, İstanbul, 1975, s.41.

Millî Teşkilât rüesası mebusana girmeli, hükümeti elde etmelidir. Kabine dahilde ve hariçte otorite te'sis edebilecek bir zatın riyasetinde ve ekseriyyeti bu rüesadan mürekkep olmak üzere teşkil edilmelidir. Ahval ve vaziyet katiyen icap ettirdiği takdirde fırka-i saireden birkaç zat da kabineye idhal olunabilir. Bence bu otoriteyi haiz zat buradan gördüğüme nazaran Mustafa Kemal Paşa'dır. Bu suretle teşekkül edecek kabine (Clemanso)'nun tarz-ı siyasetini meşk ittihaz edebilir. Cavit Bey'in beyanatına nazaran bugün memlekette fenalıkları dokunan erazil-i eşhasın 31 Mart hadisesinde vücutları tahakkuk eden edanî imiş. Bu edepsizlere hadlerini bildirmek ve rezilliklerine meydan vermemek memleketin menafii iktizasındandır. Matbuatı erâzil-i nâs elinen kurtulmalıdır. Biz buna muvaffak olamadık. İnşallah siz olursunuz. Millî kuvvet buradan mütalea dermeyan edemiyeceğim bir şekilde sulh neticesine kadar muhafaza olunmalıdır. Kuvve-i milliyyeye istinad eden mütecanis bir kabinenin dahilde ve hariçte pek büyük tesiri olacağından şüphe yoktur.

Bizlere gelince istediğiniz şekle girmek, istediğiniz tarzda çalışmak arzu ettiğiniz husûsî ve umumî her türlü fedakârlığı yapmak en büyük emelimizdir. Muvaffakıyetinize bütün kalbimizle duahanız. Asım Bey parolamı size bildirecektir. Bana gönderilecek zatın aynı parola ile gönderilmesini rica ederim.

MUSTAFA KEMAL'İN TALÂT PAŞA'YA YANITI

20.2.1920

Vaziyetin kısa muhâkemesi:
Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti namı altında vücuda getirilen vahdet-i milliyye Erzurum ve müteakiben Sivas umumî kongrelerinde tesbit edilen esaslara göre Türk ve Kürt millî hudutlariyle tahdid edilen Türkiye'yi inkısamdan kurtarmak ve Osmanlı devlet ve milletlerinin istiklâlini temin etmek gayesini istihdaf etti. Bu gayeye vusul için fi'len ve zımmen müdafaayı esas ittihaz etti. Teşkilât-ı Milliyye köylerden bil'itibar nahiye, kaza, livâ ve müstakil livâ ve vilâyet merkezlerindeki heyet-i idare ve heyât-ı merkeziler ile yekdiğerine rabt olundu. Kongrelerin tevlid ettiği on altı kişilik bir heyet-i temsiliye teşkilât-ı umumiyyenin müdür ve nâzımı oldu. Gayeye vusul için Heyet-i Temsiliye'ye büyük salâhiyet verildi. Heyet-i Temsiliye riyaseti benim üzerimdedir.
Medenî ve zahirî ve kanunî denilebilecek olan Müdafaa-i Hukuk Teşkilâtı'nın içinde mahrem talimat dairesinde teşkilât-ı müselleme mevcuttur. Ordu bilâistisna başlarındaki büyük kumandanlardan son neferine kadar teşkilâtımız kadrosuna dahildir. Harekât ve muharebâtı idare etmek için bana merbut bir Erkân-ı Harbiye vardır. Heyet-i Temsiliye namına da, müntehap âzadan maada güzide arkadaşlardan mürekkep muamelât-ı umumiyeyi tedvir eden bir büro vardır. Harekât-ı fi'liyye şimdilik yalnız umum İzmir cephesi üzerindedir. Bu cephe de muhtelif kumandanlıklara ayrılmıştır. Son günlerde (Maraş) Fransızları tard eden ve Kilikya'nın bazı aksamında mahallî teşebbüsatta bulunan ve (Urfa) ile (Birecik)teki Fransızları muhasara eden Kuvay-ı Milliyemiz faaliyete geçmiş bulunuyorlar. Öteden beri İngiliz parası ve yardımı ile dahilde Kuvay-ı Milliye aleyhinde tezahürat-ı millîyede bulunan muhalifler Adapazarı-Balıkesir-Bozkır havalisinde şiddetle kahır ve tenkil edilmişlerdir.
Suriye ve Iraklılar ile öteden beri münasebet tesis etmiş ve kendileri İngiliz ve Fransızlar aleyhine teşebbüsata geçirilmiştir.
Daha ciddî esaslar dahilinde tevhid-i harekât için nezdimize gelmiş olan salahiyettar Arap murahhasları ile mukarrerat ittihaz edilmiştir. Araplara karşı bidayettenberi ifade ettiğimiz siyasî formül şudur:
Her millet kendi dahilinde istiklâlini kurtardıktan sonra (konfederasyon) halinde birleşmek; bu esas Araplarca maalmemnuniyye kabul edilmiştir.
(Emîr Faysal'ın) mutemetleri dahi bu esas dahilinde birleşmek üzere müracaat eylemişlerdir. (Faysal)ın Fransızlar lehine gizli bir politika takip etmesi zan ve

ihtimali henüz bizi ihtiyatkar hareket ettiriyor. Fakat Araplarla müşakeret-i ef'alde fi'liyat, diğer hiziblerin itilâfiyle başlamıştır.[49]
Azerbaycan, Şimâli Kafkasya, Gürcistan ile daha ilk devirde az çok münasebata başlanmıştı. Halil Paşa ile Sivas'ta arîz ve amîk görüştükten sonra kendisini Azerbaycan'a gönderdik. Esaretten kurtulan Nuri Paşa'nın da Kafkasya'da faaliyete geçmesi için tedabir alındı. Elyevm her ikisi ile muhabere ve münasebet berdevamdır. Halil Paşa Azerbaycanlılardan bir kuvvetin başında olarak elyevm (Zanzezur)'dedir[50] ve Ermenilerle muharebe ediyor, Nuri Paşa şimalî Kafkasya kuvvetlerine kumanda ediyor. Kendilerine arzu ettikleri zabitleri peyderpey gönderiyoruz.
Halil Paşa'ya verdiğim nokta-i nazarlar: Azerbaycan ve Şimalî Kafkasya'da Çerkeslerin istiklâllerini te'min etmek, Azerbaycan ile ittifak etmiş olan Gürcistan ile itilâf halinde yaşamak. Daha evvel Türkistan'da bulunduğunu tahmin ettiğim Enver Paşa ile te'sis'i irtibat ederek onunla Türkistan istiklâlini te'mine çalışmasını söylemek ve gerek Kafkasya'da ve gerek Türkistan'da vücuda getirilecek harekât ve faaliyeti Türkiye menafiine tevcih etmek ve bunun için benimle muhafaza-i irtibat eylemek.
İki gün evvelisine kadar Halil ve Nuri Paşa'lardan vürûd eden ma'lûmattan[51] henüz Enver Paşa ile te'sis-i irtibat edilmemiş ve fakat bu maksatla icap eden zabitânın gönderilmiş olduğu anlaşıldı. Halil Paşa'ya ve Halil Paşa'dan evvel Kafkasya'ya gönderdiğim zabitlere Bolşeviklerle temas ve zemîn-i itilâf taharri etmelerini ve fakat her türlü mukarrerat-ı kat'iyye için benim tasdikime ta'lik-i keyfiyet olunmasını söyledim. Yakın zamana kadar (Novorosiski) ve şarkında (Denikin) ordusunun mevcudiyeti mezkûr temasa müsaade etmiyordu. Şimalî Kafkasya'da Çerkeslerin teşkil ettikleri şûra tarafından gönderilen bir heyet-i murahhasa ile aynı daire dahilinde talimat verdim.
Araplarla îtilâfta kullandığım formülden ve Kafkasya'daki arkadaşlara verdiğim talimattan anlaşılacağı vechile benim de düşündüğüm muhtelif İslâm kitlelerini mazhar-ı istiklâl olmak için bugün Türkiye'ye musallat olan düşmanlar aleyhine tahrik etmek ve bu suretle Türkiye'nin tazyikini tahfif ve kuvva-i maddiye ve maneviyesini âzami menâfii istihsal edebilecek surette daha serbest kul-

---

49 Mustafa Kemal ile Arapların ilişkileri için bkz. Lauren Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması*, Milliyet Yayınları, 1972, s.246. Z. N. Zeine, *The Struggle for Arab Independence*, 1960, s.130-150. Jukka Nevakivi, *Britain, France and the Arab Middle East*, 1914-1920, University of Londra, 1969.

50 Halil Paşa'nın yaptıkları için bkz. Halil Paşa, (haz. Taylan Sorgun), *Bitmeyen Savaş*, İstanbul, 1972, s.316-317.

51 Bu telgraf Mustafa Kemal'in mektubunun sonunda verilmektedir.

lanmak. Ve âtiyen istiklâllerini kurtaracak olan İslâm kitleleriyle konfederasyon halinde birleşmek. Şimdiye kadar masruf mesainin tecellî eden netayici şayanı memnuniyet gibi görünmektedir. Tahmin olunduğuna göre İtilâf devletleri ilk zamanlarda tatbikini tasavvur ettikleri imha kararlarından sarf-ı nazar ederek Türkiye'nin mevcudiyetini tanımak kararına takarrüp ediyorlar.

Fransızlar, İtalyanlar daima; İngilizler zaman zaman Kuva-yi Milliye ile anlaşmak için Sivas'a kadar büyük ve sahib-i salâhiyet siyasî memurlarını seyahat ettirmişlerdir. Biz hudud ve istiklâl noktalarında fedakârlık hususuna katiyen yanaşmadık. Bunun için onlardan bize âzamî fedakârlığı yaptırabilecekleri ümidiyle zamandan istifadeyi tercih edegeldiler. Amerikalılar ile daha çok samimî görüştük. General (Harbord)[52] bizzat Sivas'ta uzun uzadıya müdavele-i efkâr etti. Ve binnetice bizim lehimizde harekete karar verdi.

İtilâf devletlerinde meşhud olan âzamî tebeddül zihniyetinin son (Bolşevik) harekât ve muvaffakıyâtına bizim Maraş'ta ve Islahiye civarındaki muvaffakıyat-ı askeriyyemizin inzimam etmesinden neş'et ettiği zan olunur.

Suriye ve Irak'taki mütevazi faaliyetler dahi Fransız ve İngilizlerin hadd-i ma'kule inmelerine sebebiyet vermiş olabilir.

Şimdiye kadar (Bolşevikler) ile temas ve îtilâf hususunda memur ettiğimiz zevata verdiğimiz talimatta şart-ı esas olarak kendi nokta-i nazar ve gayelerimiz mahfuz kalmak üzere kadîmen müşterek düşman aleyhine tevhid-i hareketden ibarettir. Buna mukabil bizim şiddetle muhtaç olduğumuz para vesaire talebi mühim görülmüştür. Bolşevikler ile prensip ve içtihatta ittihad hususunu bugün için sehîl görmemekle beraber zarûret-i kat'iyye halinde tasavvur etmediğimizden mevzuu bahis edilmemiştir. Binaenaleyh vatanımızı parçalanmak ve milletimizi İngiliz boyunduruğu altında görmek ihtimal-i meş'ûmu karşısında Bolşevik prensiplerini fi'len tatbik etmekte çare-i halâs tahmin olunursa cihet-i tatbikıyyesindeki müşkülâta rağmen bugün hâkim olduğumuz kuvvete istinaden o hususa da tevessül etmek lâzım gelebilir.

Hükûmet-i merkeziyyeyi tazyik ederek meb'usan intihabatını icra ettirdik. Elyevm içtima eden meb'usan hemen istisna bizim esaslarımız dairesinde tarafımızdan yapılan bir programı kabul etmişlerdir. Bununla iktifa etmiyerek mezkûr programı disiplin dairesinde müdafaa etmek üzere sekseni mütecaviz

52 General Harbord yönetiminde bir heyet, Ermenistan'da Amerikan Mandası'nın olabilirliğini incelemek üzere 22 Ağustos 1919'da Paris'ten ayrılmıştır. Altı hafta süren incelemeleri sırasında, 22 Eylül'de Mustafa Kemal'le Sivas'ta, 25 Eylül'de Kâzım Karabekir ile Erzurum'da konuşmuşlardır. Hazırladıkları 13 ciltlik raporu Wilson, 3 Nisan 1920'de senatoya sunmuştur. Hazırlanan rapor için bkz. "Türkiye'de Kurulmak İstenen Amerikan Mandası General James G. Harbord'un Gizli Raporu", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 33, Haziran 1970.

meb'ustan mürekkep (Felâh-ı Vatan) namı altında bir ekseriyyet grubu vücuda getirdik. Bu grup intihap olunan dokuz kişilik bir heyet-i idare tarafından idare edilmektedir. Heyet-i Temsiliyye azasından olan meb'us arkadaşları kâmilen meclise gönderdim. Bunlardan icap edenler grup heyet-i idaresi dahilindedirler. Ben de mebusum. Fakat kuvvâ-i umumiyyeyi muhafaza ve menfî ihtimalât karşısında serbest sevk ve idare edebilmek için İstanbul'a gitmedim. İkmal ettiğim heyet-i merkeziyye â'zasiyle şimdilik Ankara'yı merkez ittihaz ettim. Hem Kuvay-ı Milliye hem de heyet-i idaredeki murahhaslarımız vasıtasiyle grup ile irtibat münasebetteyim.

Bilvasıta icra eylemekte olduğum muhaberat ile zât-ı şâhanenin niyatına ıttıla hasıl ediyorum. Zat-ı şâhane Kuva-yi Milliye'den mütevahhıştır. Me'buslar, sizce pek güzel tahmin olunur, daima sevk ve idare edilmek lâzımdır. Bundan mahrum oldukları dakikada gûnâgûn te'sirat altında mevcudiyetleri muayyen bir gayeye yürümeye hâdim ve nâfi olmaktan ziyade hail olur. Elyevm İstanbul'da 30-40 bin İngiliz ve aynı miktarda Fransız kuvveti vardır. Polis ve jandarmamız dahi ecanibin âletidir. Ali Kemal, Refi Cevat ve hempaları gibi alçaklar, Ferit Paşa ve tevabii gibi ahmaklar kendilerini düşman mevcudiyetinden istifade ederek emin görüyorlar ve teşebbüsat-ı mel'anetlerinde serbest buluyorlar. Kuva-yi Milliye'den mütevahhiş olan Padişah Kuva-yi Milliye'ye muarız olanlara ve onların iğfalâtiyle belki İngilizlere tevdî-i hayata mütemayil görünüyor. İşte bu kuyûd ve şurûtdan dolayı bugün için Dahiliye, Hariciye vesair bir iki nâzırın tebdili şartıyle Ali Rıza Paşa kabinesini mevki-i iktidarda tutmak tercih olundu. Zâhiren itilâf etmiş gibi olduğumuz Ali Rıza Paşa hakikatte Kuva-yi Milliye'ye değil, zât-ı şâhâne'ye merbuttur. Ve bizi iğfal ederek Kuva-yi Milliye'yi imha için çarecûdur. Bütün fikirlerimizi ve maksatlarımızı bütüm meb'uslara anlatmağa ve onları İstanbul muhitinin ve düşman tehdidinin ve padişah vehminin tesirinden kurtarmağa imkân olmadığından bugün hükûmet meselesinde radikal hareket edilmek mahzurlu telâkkî edilmiştir.

Ben harekât safhasını ikiye ayırıyorum: Birincisi sulha kadar takip olunacak tarz-ı hareket; ikincisi sulhtan sonra tavır ve hareket. Bunlar birbirinden farklı olmak lâzımgelir. Çünkü bugün yalnız dahilî düşmanlarımıza karşı değil onlarla beraber doğrudan doğruya itilâf devletlerine bilhassa İngilizlere karşı vaziyet ve tedbir almak mecburiyetindeyiz.

Halbuki istiklâlimiz mahfuz kalmak şartiyle bir sulh aktedildikten sonra yalnız dahili husemâmızla karşı karşıya bulunacağız ki bugünkü âm ve şâmil kuvvet ve nüfuzumuzu hüsn-ü muhafaza ettiğimiz takdirde bu zavallılara lâyık oldukları muameleyi tatbikte hiçbir müşkülât tasavvur etmiyorum.

Fakat birinci safha bence henüz çok mühimdir. İtilâf devletleri yukarıda söyle-

diğim hudud dahilinde (cenup hududu İskenderun cenubu -Halep ile Fusta arası- Cerablus Köprüsü ve şarkta Musul vilâyeti) temamiyet-i mülkiyemizi ve istiklâlimizi bütün mânasiyle kabul ve tasdik etmek şartiyle bir sulh yaparsa ve iktisaden te'min-i menâfi için dermeyan edeceği şurût hakk-ı hayâtımızı iptal etmiyecek derecede olursa ba'dessulh çalışmak için müsait bir sahaya ve şerâite malik olabiliriz. Eğer istiklâlimiz iktisaden olduğundan ziyade siyaseten İngilizlerin taht-ı murakabesinde olacak surette bir sulh yapılırsa âtiyen dahi serbestî-i harekâttan mahrum bırakılmış olacağız. İşte böyle bir neticeye razı olmamak ve bu noktada lüzum görülürse sulhu muallakta bırakıp harekete geçmeyi şahsen tercih ederim. Yalnız burada nâzik bir nokta vardır. O da bu fikrin Meclis-i Mebusan'ca ve Padişahca kabulünde tereddüt gösterilmesidir. Bu takdirde hareket isyan halinde olacak demektir. Herhalde az çok kabil-i hazım şerait-i sulhiyye karşısında mesai-î âtîyye ile telâfi-i mâ-fât'a güvenerek ifratkâr harekâttan mücanebet olunacaktır. Bugün için hükûmetin henüz bütün manasiyle teşkilât-ı milliyyenin elinde bulunmadığını zikretmek lazımdır. Agleb-i ihtimâl sulhu yapacak olan kabine Ali Rıza Paşa kabinesi olacaktır. Bu kabinenin sulh yapmakta bizim prensiplerimizi takip edeceğini me'mul ederim. Fakat bir tarafın[53] da âtiyi düşünerek Kuvay-ı Milliye'yi imhâda sarf-ı mesaî edeceğini kabul ediyorum. Maahaza bugün bütün vesait-i icraiyye hemen bizim elimizde bulunduğuna göre teşebbüsatının akîm bırakılacağından eminim. Yukarıda tasvir ettiğim gibi bir sulh akdinden sonra teşkilât-i milliyyeye münasip bir şekil vereceğim. Ve bizzat meclise girerek herhalde kuvvetli bir parti yapmağa ve hükûmete hâkim olmağa çalışacağım. Bizzat kabine teşkil etmek niyetinde değilim. Kuvvetli bir parti vücuda getirmek ve bu partiye meclis dahilinde ve memlekette idame ve hüsn-ü idare etmek cihetini uzun zaman için daha faydalı ve müessir görüyorum. Mamafih hükûmeti tamamen şâyan-ı emniyet ve enerjik arkadaşlardan ve radikal bir tarzda teşkil ettirmeyi de lâzimeden addederim. Bittabi böyle bir kabine gayeye tevcih ve himaye edilecektir.

Türkiye'deki mesâinin tarihî mesuliyyeti teşebbüsat ve faaliyyet-i şahsiyem ile alakadar bulundurulunca rey ve mütalaam haricindeki teşebbüslere muârızım. Türkiye'nin tâli ve mukadderatına ma'tuf mesâil-i hariciyyenin dahi nokta-i nazar ve mütalâatım dairesinde olmasını lüzumlu addederim. Mütalâatımda ve tasavvuratımda mutaassıb değilim. İcabat-ı ahval ve hâdisatı sühuletle takdir ederim. Türkiye'nin menafiine mutabık her türlü muhassala-i mesaîyi hürmetle karşılarım. Müdavele-i efkârla mutalaatımdan gaye-i umumîye nafi olabilecek fedakârlığı yapmakta tereddüd etmem. Ancak ikinci üçüncü derecede vesaitle mu-

53 Bu kelime "taraftan" olsa gerektir.

kadderat-ı umumiyeye tesir yapacak temas ve teşebbüsleri mahzurlu görürüm. Ecnebiler ile dahi yapılacak her türlü temas ve îtilâflarda son söz ve son karar buraya ta'lik olunmalıdır. Meselâ (Lenin)in tasdikine ta'liken (Radek) ile anlaşma benim tarafımdan da tasdik ile mukayyed olmalıdır. Sulhtan sonraki mesaî-i müştereke için daha esaslı projeler yapılabilir. Sulha kadar takip edilmekte olan hatt-ı harekette devam maksada kâfi gelebilir zannederim. Müsait gibi görünen vaziyet-i ahîre-i siyasiyenin büsbütün ma'kûs bir şekil ve renk alması ihtimaline karşı mücadeleye devam esas olarak kabul olunmalıdır.

Bir seneden beri Avrupa'daki mesainiz şayan-ı memnuniyettir. Aynı tarzda sarf-ı mesaîye devam daha faideli netayiç verecektir. Ben müdafaa ettiğim prensipler meyanında Harb-i Umumî'ye duhulün zarurî olduğunu ve harbe duhul ettikten sonra grubuna dahil bulunmanın yine zarurî olduğunu ve bundan dolayı harb mes'ûlü aramak mantıksız olduğunu alel'ıtlak Kanun-ı Esâsî ahkâmına mugayir hareket edilmiş ise bu suretle hareket eden kabineleri meydana çıkarmak ve haklarında ahkâm-ı kanuniyye tatbik etmek için mütarekeden evvel Balkan Harbi'nden itibaren ve mütarekeden bugüne kadar mevki-i iktidara geçen kabineleri nazar-ı dikkate almak lâzım geleceğini ifade ediyorum. İşbu nokta-i nazarlarımı, benden, Harb-i Umumî'yi ilân eden kabine ve Harb-i Umumî'ye duhul ve Alman taraftarlığı aleyhinde resmen beyanatta bulunmamı talep etmiş olan hükûmete karşı resmen nokta-i nazarlarımı esbap serd ederek müdafaa ettim.[54] Ecânible dahi münasebatımda aynı nokta-i nazarların müdafaasını iltizam ettim. Ermeni mesaili hakkında en ziyade aleyhimizde bulunan Amerikalılardır. General (Harbord)'a verdiğim izahat müşarünileyhde azîm tahavvül husule getirdi ve beni tasdik etti. İstanbul'da İtalya mümessil-i siyasîliğinde bulunmuş olan (Sforza) ile benim de husûsî dostluğum vardır.

Cavid Bey'in mesâîsini her zaman semere bahş bulurum. Sizin de takdir ettiği-

---

54 Ali Rıza Paşa hükûmeti kurulduktan sonra, 9 Ekim 1919'da Harbiye Nazırı Cemal Paşa tarafından gönderilen bir telgrafla, Mustafa Kemal'den Birinci Dünya Savaşı'na katılmanın doğru olup olmadığını ilân ederek itthatçı önderleri suçlaması istenmişti. Mustafa Kemal, bu mektupta da bildirdiği gibi, bu isteğe karşı çıkmıştır. Bu isteğe karşı çıkarken de Birinci Dünya Savaşı'na katıldığımız konusunda aşağıdaki çok ilginç ve gerçekçi analizi yapmıştır. "[...] Savaşa katılmamak elbette çok istenirdi. Fakat buna katılmamak ancak silahlı tarafsızlıkla ve Boğazlar'ın kapatılması ile sağlanabilirdi. Oysa ki vatanımızın coğrafî ve İstanbul'un stratejik durumu, Rusların İtilaf Devletleri yanında yer alması, buna imkân vermediği gibi silâhlı bir tarafsızlığı sağlayacak paramız, silâhımız ve gerekli araçlarımız da yoktu [...] Şimdi savaşa girmekliğimizi bir cinayet saymak ve koca bir milleti dört beş kişinin elinde oyuncak gibi göstermek bir fayda sağlamayacağı gibi, Klemanso'nun Ferit Paşa'ya verdiği hakaret dolu cevabın tekrarlanmasına sebep olabilir [...]", Mahmud Goloğlu, *Sivas Kongresi*, Ankara, 1969, s.168-169.

niz gibi bir zaman için münasebatımızın bilhassa hafî tutulması pek mühimdir. Refet Bey'i, pek mühim olan Denizli cephesindeki kuvvetlere kumandan tayin ettik. Yunanlıların taarruz hazırlıklarında bulundukları bu sıralarda oradan ayrılması mümkün değildir. Buna mümasil muktedir ve şayan-ı itimad arkadaşların kâffesi vücutlarıyle kaim mühim vezayıf üzerinde bulunuyorlar. Şimdilik Asım Bey'in sür'at-i mümkine ile tekrar size mülâki olması ve yine kendisinin avdetiyle aramızdaki rabıtayı muhafaza eylemesini daha emin ve sehîl buluyorum. Parasızlıktan bahsediyorsunuz. Maatteessüf ben de ondan bahsedeceğim. Bugün içinde bulunduğum vaziyete girerken beş param olmadığını suhuletle tahmin edeceğinizden eminim. Girdikten sonra da İstanbul'da bol bol mevaidde bulunan zengin zevatın bizi derhatır edeceklerini farz etmek gafletinde bulundum. Milletten para istemek, onlara en mukaddes gayeler hakkında bile şüphe ve tereddüt ilka ediyor. Bundan başka muhaliflerin en kuvvetli propaganda silâhını teşkil ediyor. Bu sebeple pek elîm ihtiyacat içinde dua ile iş görmeğe çalışıyoruz. Fakat bittabi parasızlık yüzünden birçok nâfi teşebbüsler ve kat'î ihtiyaçlar te'min ve tatmin edilemiyor. Binaenaleyh sizden şimdilik hiç olmazsa elli bin liranın Asım Bey'le gönderilmesine intizar eylerim.

Şimdilik münasebet ve irtibatımızın yalnız benimle ve yalnız Asım Bey[55] vasıtasıyle olmasını lüzumlu görürüm. Çünkü başka vasıtalarla ve başka şahıslar ile münasebette bulunduğumuz takdirde derhal şuyû bulur... Nitekim bulmuştur... Bu takdirde memlekette bütün teşebbüsatımızı zaten tefsir etmekte oldukları (İttihatçılık) ile tavsif ederek kuvvetinizi tenkis için düşmanlara silâh ve fırsat vermiş oluruz.

(Aziz) Bey'in Arap mesailinde burada istifadeli olacağını tasavvur ediyorum. Ancak kendisine maddeten muavenet edecek halde olmadığını bilmesi münasip olur.

* * *

Mektubunuzu aldım. Öteden beri hemfikir olduğumuz kanaatındayım. Suriye ve Irak işlerinde buraya gelmekle pek nafi olabileceğinizi ümid ederim. (Tarik Antalya üzerinden olabilir ve nâm-ı müstearla gelebilirsiniz icap eden malûmatı Asım Bey size verecektir.)[56]

(...) hakkında nokta-i nazar (O) 19.2.36 tarihli telgrafnâmeden.[57]

---

55 Mektubun bu kesimi Asım Bey'in döneceği varsayımına göre yazılmıştır. Oysa biliyoruz ki, Asım Bey Almanya'ya dönmemiştir. Asım Bey'in neden dolayı dönmediğini bilmiyoruz.

56 Mektubun bu kesimi Mısırlı Aziz Bey'e yazılmıştır.

57 Mustafa Kemal'in, Halil Paşa ve Nuri Paşa'dan elde ettiği bilgileri veren telgraf budur.

1) Azerbaycanlıların İngilizlerle ittifâkı doğru değildir. Bakû'dan Azerbaycan ve Dağıstanlıların mühim bir ekseriyetine istinaden verilen karar neticesince Bolşeviklerle hafî bir mukavele aktedilmiş ve bu mukavele mûcibince Azerbaycan ve Dağıstan'ın tamamiyet ve istiklâli Bolşevikler tarafından tasdik edilmiştir. Re'si kârda bulunan Azerbaycan hükûmetinin de Bolşevikler ile teşrik-i mesaîye taraftar olduğu ve fakat henüz resmî bir teşebbüste bulunulmadığı anlaşılmıştır.

2) Nuri Paşa 3 Şubat 36'da Bakû'den Dağıstan'a hareket etmiştir. Şimalî Kafkas İslâm ordusu kumandanlığını ifâ etmektedir.

3) Azerbaycan ve Dağıstan havalisindeki adamlarımız Bolşeviklerle ve Türkistan'la irtibat ve münasebetlerinde devam etmektedirler. (Reşt) havalisinde hâli faaliyette bulunan (Mirza Küçük Han) Bolşeviklerle te'min-i münasebet etmiştir. Küçük Han talimat almak üzere hemşirezâdesini Bakû'ye göndermiştir. Bolşevikler Dağistan ve Türkistan Bolşevikleriyle Afganistan'a vâsi mikyasta muâvenet etmektedirler. Dağistan'da teşkilât ve saire için fedakâr zabitlerden maada hiçbir şeye ihtiyaç olmadığı bildirilmektedir.

TALÂT PAŞA'NIN MUSTAFA KEMAL'E YAZDIĞI MEKTUBUN YORUMU

Talât Paşa'nın Mustafa Kemal'e gönderdiği mektup temelde iki bölümden oluşmaktadır. *Birinci* bölümde, ülkenin kurtuluşu için bir strateji önerisi ve bu strateji içinde Mustafa Kemal ile dışarıdaki İttihat ve Terakki önderlerinin nasıl bir işbölümü yapabilecekleri konusunda bir öneri bulunmaktadır. *İkinci* bölümde ise, İttihat ve Terakki önderlerinin ülkeden ayrıldıktan sonra yaptıkları işler konusunda bilgi verilmektedir.

Mektupta Talât Paşa'nın önerdiği stratejinin yeni olmadığı, temelde panislâmist ve pantürkist olduğu söylenebilir. Yeni olan, bu eski stratejinin yeni koşullara uydurulan yorumudur. Talât Paşa'ya göre, savaş sonrasında barış şartlarıyla Türkiye'ye siyasal olarak bırakılacak topraklar yeterli büyüklükte olsa bile, Batı dünyası Birinci Dünya Savaşı'nda "Rusya" gibi önemli bir pazarını kaybettiği için, ağır ekonomik koşullar getirecektir. Böyle ağır ekonomik koşullar altında Türkiye'nin kalkınması gerçekleşemeyecektir. Bu ekonomik koşullardan ancak siyasal güç sayesinde kurtulunabilir. Siyasal güç ise, Türk ve İslâm aleminin örgütlenmesi yoluyla sağlanabilecektir.

Panislâmist ve pantürkist bir politika önerisi, geleneksel olarak iki büyük siyasal gücü rahatsız etmektedir. Panislâmist politikadan, İslâm dininin yaygın bulunduğu sömürgeleri olan İngiltere çekinmektedir. Pantürkist politika ise Rusya'yı rahatsız etmektedir. Bu nedenle panislâmist ve pantürkist bir politika önerisinin beraberinde, bu iki büyük güçle olan ilişkileri hakkında da yorumlar getirmesi gerekir. Panislâmist ve pantürkist bir politika önerildiğine göre her iki güçte mi karşıya alınacaktır? Talât Paşa mektubunda, İngilizlerle kurulacak ilişki üzerinde bir yorum yapmaktadır. Buna bakarak, İngilizlere karşı olmayı doğal bir tutum olarak düşündüğü söylenebilir. Böyle bir çözümleme gerçekçi olmayacaktır. Çünkü bu dönemde Talât Paşa'nın İngilizlerle ilişki kurmaya çalıştığı ve bu ilişkilerin daha sonra verimli olmadığı bilinmektedir. Öyle ise Talât Paşa bir yandan İngilizlerle ilişkiler kurmaya çalışırken, öte yandan İngilizlere karşı bir strateji önermektedir. Bu durum, Talât Paşa'nın böyle bir strateji kurarken kesin bir tutum içinde olmayıp, da-

ha çok bir arayış içinde bulunduğunu kanıtlamaktadır.

Talât Paşa'nın mektubundaki çözümlemelerden Rusya'ya ilişkin olanlar ilginçtir. Rusya'nın bu dönemde, İngiltere aleyhindeki bir panislâmist uğraşı destekleyeceği açıktır. Ama bu çaba pantürkist bir politikayı da içerdiğinde, Rusya'nın desteği nasıl sağlanacaktır? Talât Paşa bu desteğin sağlanacağını iki yolla kanıtlamaya çalışmaktadır. Bunlardan *birincisi*, Radek'le yaptığı konuşmalardan Rusya'nın Türkistan ve Kafkasya'daki topluluklara muhtariyet vermeye razı oldukları ve politikalarını değiştirdiklerini öğrenmesidir. *İkincisi* ise, Radek'in hapisten kurtarılmasında İttihat ve Terakki önderlerinin oynadığı etkin rolün yarattığı olumlu havadır. Talât Paşa, mektubunda, Brest-Litovsk Konferansı'nda izlediğini söylediği eğilime rağmen, çözümlemesinde gerçekçi olamamaktadır. Bolşeviklerle kurulacak ilişkiler üzerinde başka bir öneri getirmemekte, onların desteğini sağlayacak başka nedenler üzerinde durmamaktadır. Bu desteğin sağlanması için kendi önerdiği stratejide bir değişiklik yapmanın gerekebileceğini ya da ödün vermenin söz konusu olabileceğini düşünmemektedir.

Bu açıdan değerlendirildiğinde, Mustafa Kemal'in stratejisi, çok daha gerçekçi temellere oturmaktadır. Mustafa Kemal'in daha Erzurum Kongresi'ndeki stratejik tercihi olan ve daha sonra Misak-ı Milli'de de belirtilen hudutlar içinde ifadesini bulan bağımsızlık sağlanması önerisi, panislâmist ve pantürkist politikaya karşı olmayı da içeriyordu. Bu tutum, hem Sovyet desteğinin kolay elde edilmesini sağlayacak, hem de İngiltere'nin tepkisini yavaşlatacaktı.[58]

---

58 Mustafa Kemal'in bu konudaki en açık konuşması 1 Aralık 1921'de TBMM'de yaptığı konuşmadır, "Büyük hayaller peşinde koşan, yapamayacağımız şeyleri yapar görünen sahtekâr insanlardan değiliz. Efendiler; büyük ve hayalî şeyleri yapmadan yapmış gibi görünmek yüzünden bütün dünyanın husumetini, garazını, kinini bu memleketin ve bu milletin üzerine celbettik. Biz pan-İslâmizm yapmadık. Belki 'yapıyoruz, yapacağız,' dedik. Düşmanlar da 'yaptırmamak için bir an evvel öldürelim,' dediler. Pan-Turanizm yapmadık. 'Yaparız, yapıyoruz,' dedik, 'yapacağız,' dedik ve yine 'öldürelim' dediler. Bütün dâva bundan ibarettir. Efendiler, bütün cihana havf ve telaş veren mefhum bundan ibarettir. Biz böyle yapmadığımız ve yapamadığımız mefhumlar üzerinde koşarak düşmanlarımızın üzerimize olan tazyikatını tezyit etmekten ise hadd-i tabiîye, haddi meşrua rücu edelim. Haddimizi bilelim." *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1945, s.195-196.

Talât Paşa'nın önerdiği bu strateji çizgisini, yalnızca İttihat ve Terakki'nin geleneksel politikasının bir uzantısı olarak yorumlamak, bu stratejiyi kavramakta yetersiz kalır; İttihat ve Terakki önderlerinin içinde bulundukları durum açısından da yorum getirmek gerekir. İttihat ve Terakki önderleri, ülke içinde örgütlenen direnişte aktif bir rol elde edememiş durumdadırlar. Gelecekte umutlarını sürdürmek için, kendilerine bir işlev bulmaları gerekir. Böylece kendilerini unutulmaktan kurtaracaklardır. Bunun için stratejilerini seçerken, Anadolu içindekilerden farklı davranmaktadırlar. Önerdikleri strateji içinde, kendilerinin aktif olarak rol alabilecekleri işlevler bulunmalıdır. Bu durum, seçtikleri stratejide, ülke dışı eylemlere ağırlık verilmesinin nedeni olmaktadır.

Gerçekte İttihatçı önderlerin yeğledikleri yol, kendilerinin Anadolu'ya geçerek direnişe katılmalarıdır. Daha sonra göreceğimiz gibi, Azmi Bey'i Anadolu'ya gönderen İttihatçılar, bu seçeneğin kendilerine kapalı olduğunu görmüşlerdir. Ayrıca İttihatçı önderler kendi aralarında da tutulması gereken yol hakkında hemfikir değildirler; aralarında bir yarışma vardır. Seçecekleri strateji içinde, her bir önderin kendi etkinliğini sürdürebileceği oldukça bağımsız bir eylem alanı tanımlanabilmesi gerekmektedir. Talât Paşa'nın önerdiği strateji hem bu önderler arasındaki uzlaşmayı sağlayacak, hem de onların etkinliğini sürdürecek "ikinci en iyi" strateji özelliğindedir.

Talât Paşa'nın önerdiği strateji içinde panislâmist eylem önerisi, pantürkist eylem önerilerine göre çok daha fazla ağırlık kazanmıştır. Bu politika iki nedene dayandırılmaktadır. *Birincisi* böyle bir politikanın Bolşeviklerin desteğini bulması olasılığı yüksektir. *İkincisi* ise, Birinci Dünya Savaşı'ndaki uygulamada, panislâmist politikanın çökmesinin nedeni olan Arap bağımsızlık hareketleri, savaş sonrasında istediklerini bulamamışlardır. Bu nedenle Talât Paşa yeni bir denemeye girilebileceği kanısındadır.

Talât Paşa, Arap ülkelerinin ve Türklerin, bağımsızlıklarını elde ettikten sonra, Avusturya ve Macaristan ikili monarşisi örneğinde olduğu gibi ferderatif bir İslâm devleti kurmaya yatkın oldukları kanı-

sındadır. Gerçekte ikili monarşi önerisinin tamamen yeni olduğu ve savaş sonrası koşullarında ortaya çıktığı söylenemez; Birinci Dünya Savaşı'nın son yıllarında, Arap bağımsızlık hareketinin etkinliğini azaltarak İmparatorluğun parçalanmasını önlemek için, Ziya Gökalp ve çevresince ortaya atılmış bir çözümdür.[59]

Bir yandan Sovyetler'den sağlanacak destek, öte yandan Arap dünyasındaki tatminsizlik panislâmist politikayı ön plana çıkarmıştır. Nitekim kurdukları örgüte verdikleri isim de "İslâm İhtilâl Cemiyetleri İttihadı"dır.

Talât Paşa'nın önerdiği strateji içinde, İttihat ve Terakki'nin üç önderine ve Mustafa Kemal'e, birbirini etkilemeyen oldukça bağımsız dört ayrı eylem alanı çizilebilmektedir: Talât Paşa Berlin'de kalacak, Avrupa'daki örgütlenmenin başı olacaktır. Enver Paşa, Moskova ve Kafkaslar'da çalışacak ve "İslâm İhtilâl Cemiyeti"nin daha çok pantürkist kanaldaki eylemlerini örgütleyecektir. Cemal Paşa ise, Afganistan ve Hindistan'da İngilizler aleyhine panislâmist bir politikanın uygulamasını yapacaktır. Anadolu'daki iç direnişin önderliği ise Mustafa Kemal'e bırakılmıştır. Talât Paşa, önerdiği işbölümünde, içerinin önderliğinin Mustafa Kemal'e bırakılmasının hangi koşullarda düşünüldüğünü mektubunda şöyle anlatmaktadır:

> Dahildeki Teşkilât-ı Milliyye iktidarı tamamiyle ele almalı ve muntazam bir hükûmet şeklinde memleketi idare ederek sulhu akd etmelidir. Teşkilât-ı Milliyye'nin halen hiçbir fırkayı temsil etmemesi pek muvafıktır. Ancak mevki-i iktidara geldikten sonra her ne nam ile olursa olsun Meclis-i Mebusan'da kuvvetli bir fırka vücuda getirmesi zarurîdir.

Akıllarda olan, kurulacak bu partiyi İttihat ve Terakki'nin kontrol edeceğidir.

---

59 1909'da ilk gizli Arap milliyetçi hareketlerinden biri olarak ortaya çıkan al-quahtaniya'nın gayesi de Osmanlı İmparatorluğu'nu Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na benzer bir ikili monarşiye çevirmekti.

Z. N. Zeine, *Arab-Turkish Relations and the Emergence of Arab Nationalizm*, Beirut, 1958.

Talât Paşa bu işbölüşümü içinde, ülke dışındakilerin önderliğinin kendisinde, içeridekilerin önderliğinin Mustafa Kemal'de kalmasını istemektedir. Bu nedenle haberleşme yalnızca, bu iki önder arasında cereyan etmelidir. Önerilen bu işbölümü şeması bir uzlaşım çizgisidir. Bu uzlaşıma önce, 1919 Aralığı'nda, İttihat ve Terakki önderleri arasında varılmış, daha sonra Mustafa Kemal'e bildirilmiştir. Mektubun sonunda; "Bizlere gelince istediğiniz şekle girmek, istediğiniz tarzda çalışmak arzu ettiğiniz hususî ve umumî her türlü fedakârlığı yapmak en büyük emelimizdir," denilmesine rağmen, ülke içindeki iktidar sorunu, gerçekte Kurtuluş Savaşı sonrasına bırakılıyordu. Çeşitli yazılarda söylenildiği gibi, Talât Paşa'nın kendisinin, kişi olarak yeniden önderlik çabası olmasa bile, İttihat ve Terakki örgütünün iktidar isteği vardır. Bunun için de aktif olarak önderliğini koruyan bir kişinin bu çabayı göstermesi kaçınılmaz bir zorunluluktur. Bu uzlaşım çizgisinin Mustafa Kemal tarafından ne kadar benimsendiği daha sonraki bölümde, Mustafa Kemal'in mektubu yorumlanırken görülecektir.

Talât Paşa'nın mektubunda, bir strateji ve buna bağlı bir işbölümü önerisi bulunmasının yanı sıra ilginç birçok bilgi de verilmektedir. Bunların en ilginçlerinden biri, Radek'in Almanya'da hapisten çıkmasında İttihat ve Terakki önderlerinin oynadığı roldür. Radek, önde gelen Bolşevik liderlerindendir; özellikle III. Enternasyonal'de etkin rol oynamıştır. İttihatçı önderlerin Berlin'de bulunduğu sırada o da hapis bulunmaktadır.

İttihatçı önderlerle Radek arasındaki ilişkinin nasıl kurulduğu ve hangi tarafın girişimiyle başladığı konusunda elimizde açık bir kanıt yoktur. Radek'in hapisten çıkarılması, Bolşevikler, Alman milliyetçi subaylar ve eski İttihat ve Terakki önderleri arasındaki ilginç bir işbirliğinin sonucudur. Bu işbirliğinin rasyonelini açıklamak oldukça kolay olmakla beraber, ilişkinin üç gruptan hangisinin girişimi ile kurulduğu hakkında ancak bazı varsayımlar ileri sürülebilir. Bu konuda İttihat ve Terakki önderlerinin kendi aralarındaki mektuplaşmalardan ipucu elde edilememektedir. İlişkinin nasıl kurulduğu konusundaki il-

ginç bir çözümleme, Duma üyelerinden Alexinsky[60] tarafından yapılmıştır. Ona göre, İttihat ve Terakki önderleri ile Bolşevikler arasında ilişki kurulmasını sağlayan halka Parvus'tur. Asıl adı Aleksandır Helphand olan Parvus, 1905 hareketinde Petrograd Sovyeti'ne seçilmiştir. Hareket bastırıldıktan sonra Sibirya'ya sürülmüştür. Oradan kaçarak Almanya'ya gelmiş, Sol Sosyal Demokrat Parti'de çalışmıştır. Almanya'daki faaliyetleri yüzünden ülke dışına çıkarılınca, İstanbul'a yerleşmiş ve İttihatçılara mali konularda danışmanlık yapmıştır. Bu sırada Almanya'da Krup ile ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile işbirliğine girmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında bir taraftan buğday ticareti yaparak zenginleşirken, öte yandan Almanlarla Rus ordusunu çökertecek hareketlerin örgütlenmesinde işbirliği yapmıştır. Bu eylemlerde ünlü Bolşevik önderlerle işbirliği içine girmiştir; bunlar arasında Lenin, Zinoviev, Radek, Rokovsky, Furstenburg ve özellikle Troçki vardı. Troçki'yi Avusturya polisine karşı koruyordu. İttihatçıların yakın ilişkisi olan Parvus'un dostu Troçki, dışişleri bakanı olmuştu. Asya'da izleyeceği politika için M. Alexis Voznessensky'i görevlendirdi. Dışişlerinin Asya dairesini olduğu gibi korudu. Vozressensky'den, Asya'da uygulanacak büyük bir eylem programı hazırlanması istenildi. Ortaya çıkan plan, Almanların Rohrbachs ve Von der Goltz planının benzeriydi: Türklerin çıkarlarına duyarlı olmak ve İslâm hareketlerini kışkırtmak. İşte bu noktada, İttihat ve Terakki'nin önderleri ile Bolşeviklerin çıkarları uzlaşıyordu.

Sovyetler Birliği'ne ilişkin araştırmaları ile tanınan tarihçi Carr'a[61] göre, Talât ve Enver Paşalar Ağustos ve Eylül 1919'da Radek'i cezaevinde ziyaret ederler. Talât Paşa, Radek'i Brest-Litovsk Anlaşması'ndan tanımaktadır ve Radek, Enver'e, cüretkâr Sovyet-İslâm ittifak projesini izlemek için Moskova'ya gitmek önerisini yapar. Böylece Bolşevikler ile İttihatçılar arasındaki anlaşma oluşur. Carr'ın anlatımında, ilişki önerisini yapan taraf Bolşeviklerdir. Oysa Talât Paşa, İttihatçıların aktif rolünden, Radek'i kurtarmalarından söz etmektedir.

60 Gregor Alexinsky, "Bolshevism and the Turks", *Quarterly Review*, V. 239, Ocak 1923, s.183-197.
61 E. H. Carr, *The Bolshevik Revolution 1917-1923*, c.3, 1966, s.249.

Belki İttihatçıların bu işbirliğindeki en önemli rolleri, Bolşeviklerle kurulan ilişkiden çok, ittifakın üçüncü ayağı olan Alman milliyetçi subaylarını bu işbirliğine razı etmekte olmuştur.

Almanların Üçlü İttifak'a katılmasında özellikle Enver'in etkin bir rolü olduğu söylenebilir. Bu dönemde Alman ordusunun başı olan Hans von Seect ile Talât Paşa'nın ve özellikle Enver Paşa'nın ilişkileri çok iyidir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında, ölüm tarihi olan 1936'ya kadar Alman ordusunda ve siyasal yaşamında en etkin kişilerden biri olarak kalan von Seect, Aralık 1917'den, Kasım 1918'e kadar bir yıl süre ile Türk ordularının kurmay başkanı makamında bulunmuştur; Enver'in en yakın müşaviridir. Von Seect, Enver Paşa'ya çok güvenmektedir. Savaş bittikten sonra, Türkiye'den ayrılıp Almanya'ya dönerken, 4 Kasım 1918'de Karadeniz'de yazdığı, Türkiye'nin yıkılma sebepleri hakkındaki raporda, İttihat ve Terakki'nin iç yapısı hakkında ilginç gözlemlerde bulunmaktadır.[62] Bu raporda, "Enver, şayet serbest kalsaydı her şeyi yapmağa muktedir olurdu; fakat [elikolu] bağlı idi, hiçbir şey yapamazdı. Talât'ın keskin feraseti ve enerjisi, söylenen aynı çamur unsurlar dolayısiyle tesirsiz kalıyordu," demektedir. Enver, von Seect'in bu güveninden yararlanmıştır.

Radek'in dediği gibi, "Enver, eğer İtilaf devletlerine karşı gerçekten mücadeleye istekliyseler, yeni ve güçlenen bir dünya devleti olarak Sovyetler Birliği'ni hesaba katmaları gerektiğini Alman subaylarına açıklayan kişidir."[63]

Sovyetler Birliği ile Almanya arasında bir işbirliğinin oluşmasının, her iki taraf için de yararları vardır. Sovyetler Birliği bu ilişkiden değişik bakımlardan yararlanmayı ummaktadır. Bunlardan *birincisi*, devam etmekte olan Denikin ve Kolçak, Krosnov vb. orduların saldırılarına karşı koymakta gereksinim duyulan silahları alabilecekleri bir yer bulacaklardır. *İkincisi* ise, Almanların, Doğu'daki İngiliz örgütleri hakkındaki bilgilerinden ve uzmanlıklarından yararlanma olanağını

---

62 Akdes Nimet Kurat, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Bulunan Alman Generallerinin Raporları*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1966, s.40.

63 E. H. Carr, *a.g.e.*, s.313.

bulacaklardır. Almanlar ise, savaşı kaybetmelerine karşın İtilaf devletleri ile çatışmasını dolaylı bir yolla da olsa sürdürebileceklerdir.

Böylece oluşan Üçlü İttifak, Radek'in hapisten çıkmasını, Enver Paşa'nın Rusya'ya uçması girişimlerine uçak bulunmasını ve dıştaki İttihat ve Terakki önderlerinin ülke dışındaki elverişsiz koşullar içinde oldukça etkinlik ve umut kazanmasını sağlayacaktır.

Talât Paşa'nın mektubundaki ilginç bir yorum, Azmi Bey'in Anadolu yolculuğuyla ilgilidir. Talât Paşa, Azmi Bey'i kendisinin göndermediğini, onun Anadolu'ya kendi isteğiyle gittiğini ve işleri karıştırdığını söylemektedir. Böyle önemli konuların tartışıldığı bir mektupta, ayrıntıda bir konu üstünde neden önemle durulmuştur? Bunun yanıtını, eski İstanbul polis müdürü olan Azmi Bey'in, İstiklâl Mahkemesi'ndeki sorgusu sırasında verdiği karşılıklarda buluyoruz:[64]

> - Memleketle muhabere etmek imkânı yoktu. Anadolu'ya geçmeğe karar verdim. İtalya tarikiyle Antalya'dan geçtim. İtalya'da Selânikli Kara Salim Bey'e tesadüf ettim. Kara Salim Bey, Kont Sforza'nın dostu idi. Anlatmış kont benimle temas etmek istemiş. Kont 'Anadolu bizimle niçin temas etmiyor,' dedi.
> Antalya'ya geldim. Refet Paşa'ya telgraf çekip sizi ve Mustafa Kemal Paşa'yı nerede görebilirim dedim. Dinar'a gittim. Refet Paşa gelmeniz doğru değildir. Daha evvel gelseydiniz Azerbaycan'a gönderirdik. Şimdi gelmiş olmanız iyi tesir yapmaz dedi. Bunun üzerine Antalya tarikiyle Rodos'a sonra İtalya'ya gittim. Bundan, seyahatten arkadaşların haberi vardı. Cemal Paşa'nın bir mektubunu hamil idim.
> - Berlin'de ne yaptınız?
> - Berlin'de Dr. Nâzım Bey, Cemal Paşa bendenize bir programdan bahsettiler. Enver Paşa, Cemal Paşa, Talât Paşa üçü yapmışlar. Bendeniz de okudum, fena değildi. Eğer yapılabilseydi, memleketin haricindeki ihtilâl teşkilâtını tanzim ederek memlekete hücum eden düşmanlar müştereken tazyik edilecekti. Berlin'de bu tatbik edilemezdi. Bunun tatbiki için Rusya'yı muvafık bulduk.

64 "İzmir Suikastının İçyüzü", *Dünya*, 23 Aralık 1956.

Bu ifade açıkça, Azmi Bey'in, Anadolu'yu giriş için bir deneme yapmak için gönderildiği kanısını pekiştirmektedir. Bu deneme olumlu sonuç vermeyince, İttihat ve Terakki erkânı, Anadolu dışında daha önce gördüğümüz eylem programı üzerinde anlaşmışlardır. Bu bakımdan, Azmi Bey'in seyahatinin izlenimlerini silmek ve bu seyahati bilerek yok varsaymak için Talât Paşa mektubunda, ayrıntı gibi görünen bu konu üstünde durmaktadır.

Talât Paşa'nın mektubunda verdiği diğer bilgilerden olan La Haye Bürosu'nun kurulması, Huysmans ile konuşması, Fransız ve İtalyanlarla olan ilişkilerinin ayrıntılı bir değerlendirmesine bu yazıda girilmeyecektir. Yalnız bu verilen bilgileri rastgele bilgiler olarak değerlendirmemek gerekir. Bu bilgilerle, Anadolu'yu işbirliğine razı etmek için kendi olanakları hakkında bir fikir vermeğe çalışmaktadır. Anadolu'nun daha iç örgütlenmesini geliştirmekte olduğu bu aşamada bir dış örgüte ihtiyacı vardır. Talât Paşa bu konuda kendi olanaklarının oldukça gelişmiş olduğunu göstermektedir.

Talât Paşa'nın dıştaki örgütlenmesinin düzeyi hakkında bir fikir edinmek için, mektupta sözü edilen La Haye Bürosu'nu görelim. Mustafa Kemal'e Talât Paşa'nın mektubunu getiren Asım Süreyya Bey bu büronun sekreterliğini yapmıştır. Asım Bey, Cenevre Türk Yurdu'na 22 Ekim 1919'da yazdığı bir mektupta La Haye Bürosu'nu şöyle anlatmaktadır:

> ... tesadüfen bu şimal memleketinde bulunan birkaç vatandaşımız, vesait ve istitaatları [güç] nisbetinde müfteriyat ve isnadat-ı vakayii red ve cerh etmek vazifesinin üzerlerine müterettip bir borç olduğuna kani olarak, La Haye Türk İstihbarat Bürosu'nu tesis etmişlerdir. Büro bir müddet sonra, Kopenhag ve Stockholm şehirlerinde de birer muhabir âza bularak, daire-i neşriyatını oralarda teşmil etmiştir. Büro elyevm, bilumum Hollanda matbuat ve telgraf ajanslarıyla münasebette bulunduğu gibi, kısmen Almanya ve Fransa matbuatıyla da hal-i temastadır.

MUSTAFA KEMAL'İN MEKTUBUNUN YORUMU

Mustafa Kemal'in mektubu da Talât Paşa'nın mektubuna benzer bir yapıda kurulmuştur; bir yandan o zamana kadar Anadolu'daki gelişmelere ilişkin bilgiler verilirken, öte yandan bir durum değerlendirmesi yaparak kendi uygun gördüğü stratejiyi açıklamaktadır. Stratejisine açıklık kazandırdıktan sonra, bu strateji içinde kendi rolünün ve Avrupa'daki İttihatçı önderlerin rollerinin ne olması gerektiği konusundaki görüşlerini sıralamaktadır.

Bu mektuptan yola çıkarak Mustafa Kemal'in stratejisini çizerken, Talât Paşa'dan çok farklı bir yol izlediği açıkça ortaya çıkmaktadır. Mustafa Kemal açıkça hedefini belirtmekte ve bu hedefe ulaşmakta, değişik koşullar altında izlenecek alternatif yollar önermektedir. Başka bir deyişle, kademeli bir stratejisi vardır. Böyle kademeli bir strateji, belirsizliklerin yüksek olduğu bir ortamda, uygulamada başarıya ulaşmak açısından üstünlük taşımaktadır.

Gerçekten de mektubu yazdığı sırada, Mustafa Kemal, eyleminin gelecekte hangi koşullarda gelişeceği konusunda birçok belirsizlikle karşı karşıyadır. İstanbul'da Meclis-i Mebusan hâlen çalışmaktadır. Ankara'da, TBMM'nin kurulacağı ve düzenli bir orduya dayanılarak bir Kurtuluş Savaşı'na girilip girilmeyeceği belli değildir. Hattâ Ankara'da kalmakla İstanbul'dakiler üzerinde kontrolünün azalıp azalmadığı konusunda önemli şüpheleri vardır. Mektup, bu dönemde Mustafa Kemal'in stratejisinin toplu bir anlatımı olduğu için özellikle önem kazanmaktadır.[65]

Mustafa Kemal, daha önce Misak-ı Millî içinde formüle edilmiş hedefini mektupta şöyle vermektedir:

> İtilâf devletleri yukarıda söylediğim hudud dahilinde (Türk ve Kürt millî hudutları) (cenup hududu İskenderun-cenubu -Halep ile Fusta arası- Cerablüs Köprüsü ve Şark'ta Musul vilâyeti) tamamiyet-i mülkiyyemizi ve istiklâlimizi bütün mânasiyle kabul ve tasdik etmek şartiyle bir sulh yaparsa ve iktisaden temin-i menâfî için der-

65 Mektubu yazdığı döneme yakın tarihteki (7 Ocak 1920) bir başka strateji değerlendirmesi için bkz. Cengiz Kürşad, "Mustafa Kemal'in 1920 Sonunda Türkiye'nin Siyasî Durumu Hakkında Görüşleri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, c.X, sayı 59, Ağustos 1972.

> meyan edeceği şurût hakk-ı hayatımızı ibtal etmiyecek derecede olursa, ba'dessulh çalışmak için müsait bir sahaya ve şeraite malik olabiliriz. Eğer istikbalimiz iktisaden olduğundan ziyade siyaseten İngilizlerin taht-ı murakabasında olacak surette sulh yapılırsa âtiyen dahi serbestî-i harekâttan mahrum bırakılmış olacağız.

Eğer durum böyle gelişirse, ya da bağımsızlık sulh ile sağlanamazsa değişik koşullarda uygulanacak üç yol önermektedir:

1) Mustafa Kemal, yukarıda öngörülen hedefler tam olarak gerçekleşmezse bile, katlanılabilecek barış şartları ileri sürülürse, bu barış şartlarını kabul etmek ve gelecekteki çalışmalar ile hedefe küçük adımlarla yaklaşmak yolunu seçecektir.

2) Şartlar katlanılamayacak kadar ağır ise, eğer Meclis-i Mebusan'a ve Padişaha kabul ettirilebilirse, "sulhu muallakta" bırakıp hemen harekete geçecektir.

3) Eğer Meclis-i Mebusan'a ve Padişah'a kabul ettiremezse bu harekete geçiş "isyan" halinde olacaktır.

Mustafa Kemal stratejisini, ülkenin içinde bulunan bir kişi olarak geliştirmektedir. Oysa Talât Paşa stratejisini, ülkenin dışında bulunan bir kişi olarak geliştirmiştir. Bu fark stratejilerin yapısında kendisini açıkça göstermektedir. Mustafa Kemal dış ilişkilerini stratejisinde kendi başına bir amaç haline sokmamakta, içteki stratejisine bir yardımcı, bir araç olarak ele almaktadır.

İslâm ülkelerindeki gelişmelere bu açıdan bakmaktadır:

> ... düşündüğüm muhtelif İslâm kitlelerini mazhar-ı istiklal olmak için bugün Türkiye'ye musallat olan düşmanlar aleyhinde tahrik etmek ve bu suretle Türkiye'nin tazyikini tahfif ve kuvvayı maddiyye ve maneviyesini âzamî menafii istihsal edebilecek surette daha serbest kullanmak.

Mustafa Kemal'in, hedefine ulaşma yolunda esas dayanmak istediği güç Sovyetler Birliği'dir.[66] İslâm ülkelerinde başlatılacak eylem-

66 Mustafa Kemal, 7 Ocak 1920'de Ali Fuat Paşa'ya yazdığı bir mektupta, "Bu durum karşısında İtilaf Devletleri Bolşeviklerle Türklerin arasını Kafkas milletleri aracılığı ile kesmek planını bul

lere ancak ikincil önem vermektedir. Bolşeviklerle kurulacak ilişkiye yaklaşımı da kademelidir; iki seçenek içinde yaklaşmaktadır. Yeğlediği ilişki biçimini, Bolşeviklerle ilişki kurmaya gönderdiği kişilere verdiği talimatta açıkça belirtmektedir. Verilen talimatta "şart-ı esas olarak kendi nokta-i nazar ve gayelerimiz mahfuz kalmak üzere kadîmen müşterek düşman aleyhine tevhîdi" öngörülmektedir. Ama işbirliği bu esaslar içinde sağlanamazsa ne olacaktır? İşbirliğinden vaz mı geçilecektir? Başka güvenilecek dış destek olanağı görmediği için, işte bu noktada, Mustafa Kemal, kapıyı açık tutmaktadır. İkinci seçenek mektupta şöyle anlatılmaktadır.

> Bolşevikler prensip ve içtihatta ittihad hususunu bugün için sehil görmemekle beraber zaruret-i kat'iyye halinde tasavvur etmediğimizden mevzuu bahis edilmemiştir. Binaenaleyh vatanımızı parçalatmak ve milletimizi İngiliz boyunduruğu altında görmek ihtimal-i meş'ûmu karşısında Bolşevik prensiplerini fi'len tatbik etmekte çare-i halâs tahmin olunursa cihet-i tatbikiyesindeki müşkilâta rağmen bugün hâkim olduğumuz kuvvete istinaden o hususa da tevessül etmek lazım gelebilir.

Mustafa Kemal'in mektubundaki bu kısım, Kâzım Karabekir'in kitabında, Amasya'da iken Mustafa Kemal'in Bolşevik prensiplerini kabul etmeyi ciddi olarak düşündüğü konusunda ileri sürülen sava uygun düşmektedir.[67] Yalnız Karabekir'in yorumunda, bu düşüncenin, kademeli bir stratejisinin ikinci bir seçeneği olarak düşünüldüğü belirtilmemiştir. Mustafa Kemal'in stratejisi, hem iç eylemler hem de dış ilişkiler bakımından kademeli olarak kurulmuştur; birinde başarı sağlanamazsa diğerine geçilecektir. Bu yönden Talât Paşa'nın stratejisine göre açıkça bir üstünlüğe sahiptir.

---

muşlardır [...] Eğer bu plan başarıya ulaşır ve Kafkas milletlerinin bize karşı kesin şekilde engel olma durumları ile memleketimiz kuşatılmış kalırsa, artık Türkiye için karşı koyma vasıtaları temelden yıkılmış olur." *A.g.m.*

67 Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal'in Bolşevikliği ciddi olarak düşündüğü, sonra vazgeçtiğini kitabında şöyle vermektedir: "Mustafa Kemal Paşa'dan 23 Haziran'da aldığım şifrenin 3. maddesi Bolşevikliğe karar verdiklerini ve benim 17 Haziran şifrenin bu felâketli kararın önünü aldığını gösteriyor." Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s.54.

Mustafa Kemal, stratejisini açıkladıktan sonra, İttihat ve Terakki'nin önderleri ile kendisi arasındaki işbölümü konusunda Talât Paşa'nın önerisine karşı bir vaziyet almakta, hem içte ve hem dıştaki eylemin tüm kontrolünün kendisinde toplanmasını istemektedir. Mektubun bu konuya ilişkin bölümünde şu ilginç ifade yer almaktadır:

> Türkiye'deki mesainin tarihî mes'uliyyeti teşebbüsat ve faaliyyet-i şahsiyyem ile alakadar bulundurulunca rey ve mütalâam haricindeki teşebbüslere muarızım. Türkiye'nin tali ve mukadderatına ma'tıf mesaî-i hariciyyenin dahi nokta-i nazar ve mütalâatım dairesinde olmasını lüzumlu addederim. Mütalâatımda ve tasavvuratımda mutaasıp değilim. İcâbat-ı ahval ve hâdisatı sühuletle takdir ederim.

Bu ifadede, ülke dışındaki temasların İttihat ve Terakki'nin önderleri tarafında yürütülmesi, içte önderliğin Mustafa Kemal'de kalması esasına dayanan Talât Paşa'nın önerisi reddedilmiş olmaktadır. Bu konuya bir örnek vererek, ayrıca açıklık getirmektedir: "İkinci, üçüncü derecede vesaitle mukarrerat-ı umumiyeye tesir yapacak temas ve teşebbüsleri mahzurlu görürüm. Mesela, 'Lenin'in tasdikine taliken [Radek] ile anlaşma benim tarafımdan da tasdik ile mukayyed olmalıdır," diyerek bu konudaki tutumunu hiç şüpheye yer bırakmayacak bir şekilde belirtmektedir.[68]

Bu ifadenin sonunda Mustafa Kemal, her ne kadar "sulhtan sonra mesaî-i müştereke için daha esaslı projeler yapılabilir," dese de mektubun daha önceki bir bölümünde barıştan sonrası için de İttihatçılara çok ümit vermemektedir. "... sulh akdinden sonra Teşkilât-ı Mil-

68 Mustafa Kemal bu mektubu yazdıktan kısa bir süre sonra böyle bir emrivaki ile karşılaşır. Karakol Örgütü üyelerinden Baha Sait, 11 Ocak 1920'de "Türkiye İhtilal Hareketi'ni temsil eden Karakol Örgütü ve Uşak Kongresi Yürütme Kurulu delegesi olarak Kafkasya'daki bir Bolşevik temsilcisi ile "İttifak Antlaşması" imzalar. Bunu Karakol Örgütü başındaki Vasıf Bey'e yollar. Vasıf Bey de anlaşmayı 26 Şubat 1920 tarihli bir mektupla Ankara'ya, Mustafa Kemal'e yollar. Bolşevik delege Albay İlyaçev, onaylanmış anlaşmayı götürmek için beklemektedir. Mustafa Kemal, Karakol Örgütü'nün bu tutumun "sahtekârlık" olduğunu söyleyerek, anlaşmaya karşı çıkar. Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, İstanbul, 1974, s.486-487. Talât Paşa'ya mektubu 29 Şubat 1920'de yazmıştır. Muhtemelen Vasıf Bey'in gönderdiği mektup eline daha geçmemişti.

liyye'ye münasip bir şekil vereceğim. Ve bizzat meclise girerek herhalde kuvvetli bir parti yapmağa ve hükûmete hâkim olmaya çalışacağım. Bizzat kabine teşkil etmek niyetinde değilim. Kuvvetli bir parti vücuda getirmek ve bu partiyi meclis dahilinde ve memlekette idame ve hüsn-ü idare etmek cihetini uzun zaman için daha faydalı ve müessir görüyorum," diyerek barış sonrasında Talât Paşa'nın kurulmasını önerdiği parti teşkilâtının da kontrolünün, onların özlediği gibi eski İttihatçıların elinde değil, kendi elinde kalacağını hissettirmektedir.

Mektubun ilginç bir yanı, Mustafa Kemal'in mektup içinde eski İttihatçı önderlerle açık bir işbirliğinden söz etmemesidir. Mustafa Kemal, "Türkiye'nin menafiine mutâbık her türlü muhassala-i mesaiyi hürmetle karşılarım. Müdavele-i efkârla mütalâatımdan gaye-i umumîye nâfi olabilecek fedakârlığı yapmakta tereddüt etmem" derken, İttihatçıların çabalarını, yurt dışındaki birçok grubun çabasından[69] biri olarak değerlendirmiş olmaktadır. Ve "Bir seneden beri Avrupa'daki mesainiz şayan-ı memnuniyettir. Aynı tarzda sarf-ı mesaiye devam daha faideli netayiç verecektir," derken, İttihat Terakki önderlerinin çalışmalarından yararlanılacağını ama, kendi eyleminin esas unsurlarından biri haline getirmeyeceğini açıkça belirtmiş olmaktadır.

Unutulmamalıdır ki, Mustafa Kemal bu mektubu, kendisini çok güçlü hissetmediği bir dönemde yazmıştır. Daha önce üzerinde durulduğu gibi, İstanbul Meclis-i Mebusan'ının açık olduğu dönemde Ankara'nın kontrolü azalmıştır. Heyet-i Temsiliye'nin günlük giderlerini karşılayamayacak derecede para sıkıntısı içindedir.[70] Nitekim Mustafa Kemal mektubunda Talât Paşa'dan para istemektedir. Böyle oldukça sıkıntıda olduğu bir dönemde bile, eski İttihatçılara hareketin liderliği konusunda hiçbir ödün vermemiştir.

69 İttihatçılar dışındaki grupların Avrupa'daki çabalarının bir kısmı için bkz. A. Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde İnkılap Hareketleri*, İstanbul, 1959.

70 Bu dönemde para sıkıntısının mertebesini göstermesi bakımından Mustafa Kemal ile Alfred Rüstem Bey arasındaki düello teklifi için bkz. Mazhar Müfit Kansu, *Ölümüne Kadar Atatürk'le*, s.506-510 ve Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, s.40-42.

MEKTUPLARIN SONRASI ÜZERİNE

Gerçekte Mustafa Kemal'in mektubu, Talât Paşa'nın önerdiği işbölümünü benimsemekten çok, onu kabul etmeyen bir havadadır. Buna rağmen, Talât Paşa, mektubu kendi istekleri kabul edilmiş gibi yorumlamış ya da çevresine öyle yaymıştır. Avrupa'daki İttihatçı önderlere kendi stratejisini kabul ettirebilmek için Anadolu ile ilişkilerini iyi göstermek zorundadır. Kanımızca Talât Paşa'nın Anadolu ile ilişkilerini iyi olarak gösterme tutumu çok bilinçlidir. Bunun kanıtını Cavit Bey'in hatıratında anlattığı bir olayda daha iyi görmekteyiz. Bekir Sami Bey, Moskova'dan Talât Paşa'ya "Siz yaptıklarınızı düşünürseniz dahile girmek hakkını haiz olmadığınızı anlarsınız. Eğer âlemi İslâm'ı kurtarmak için çalışır ve Türkiye haricinde Türkiye'ye yardım edebilecek kuvvetler ızhar ederseniz, ancak o zaman Anadolu sizi kabul eder,"[71] diye bir mektup yazarak çok açıkça, karşı bir tavır takınmıştır. Bu mektup üzerine Talât Paşa'nın çok üzüldüğünden, ancak O'na çok yakın olan Dr. Nâzım haberdar olmuştur. Talât Paşa bu mektubu Cavit Bey'den bile saklamıştır. Cavit Bey hatıratında,[72] "Bu mektup meselesi tuhaf. Talât o zaman bundan bana hiç bahsetmedi. Bilâkis Bekir Sami'nin, kendisinin umum Avrupa'ya murahhas tayin edilmesinden bahsetmiş yahut bu surette haber göndermiş olduğunu yazmıştı," demektedir. Bu olay, Talât Paşa'nın Ankara ile ilişkilerinin iyi olduğunu çevresine yaymakta ne kadar hassas olduğunu göstermektedir. Cavit Bey bu durumdan ancak Talât Paşa öldükten sonra haberdar olmuştur.

Talât Paşa çevresine kendi temaslarında Anadolu'nun iznine dayandığını yaymıştır. Rusya'da ilişkiler kuran Enver ve Cemal paşaların, 11 Temmuz 1920'de, Ankara'nın, bir kurye ile eski İttihatçıların TBMM Hükûmeti'ni temsile yetkisi olmadığını bildirmesine şaşmaları ve kızmaları bu yüzdendir.

Anadolu'da hareket iyice belirlenip örgütlendikçe böyle bir

---

71 Cavit Bey, "Felâket Günleri", *Tanin*, 2 Temmuz 1946.

72 *A.g.y.*

temsil yetkisine sahip olmak, İttihatçı önderler için daha da önem kazanmıştır. Böyle bir yetki verilmemesinin, İttihatçı önderleri ne kadar zor duruma düşürdüğünü Cavit Bey'in anılarından izlemek kabildir. 13 Eylül 1920 tarihli notlarında,[73] Talât Paşa'nın yukarıda anılan mektubundan söz etmektedir. Bu mektupta Talât Paşa'nın, kendisine ancak bir yol kaldığı kanısında olduğunu ve Rusya'ya gideceğini bildirdiğini söyledikten sonra, "güya Bekir Sami Bey Ankara hükûmetinin Avrupa'da adamları olmadığından şikâyet etmiş, Talât'ın Ankara mümessili olarak tanınması için yazmış" demektedir. Kendisine yanlış bilgi aktarılmış olmasına rağmen, Cavit Bey, Ankara'nın tutumunu doğru olarak değerlendirmektedir. Talât Paşa'ya yazdığı mektupta, "Ankara'da başlı başlarına çalışmayı tercih ettiklerinden", kendisine salâhiyet vermesinin söz konusu olmadığını bildirmektedir. 19 Eylül 1920 tarihli anılarında[74] Cavit Bey'in en önemli endişesini Talât Paşa'nın girişimleriyle Ankara'nın girişimleri arasındaki "tezat ve ihtilaf" teşkil etmektedir. Rusların bir gün "Siz kimsiniz ve kimi temsil ediyorsunuz" sorusunu sorabileceklerini, Ankara'da "hükûmet ve kuvvet" toplanmış olduğu için onlarla yapılacak itilafın önemli olacağını, her iki taraf ayrı siyaset takip ederse bunun Talât Paşa politikası açısından sonunun "fiyasko" olacağını söylüyor. Talât Paşa'ya "Ankara'ya doğrudan doğruya müracaatta bulunmamasını" tavsiye etmektedir.

Cavit Bey, Maliye Nazırlığı yaptığı yıllarda

73 *A.g.y.*, 14 Mart 1946.
74 *A.g.y.*, 16 Mart 1946.¼

Cavit Bey'in[75] çözümlemelerinde ne kadar haklı olduğu çok geçmeden anlaşılmıştır. Bu çözümlemelerin yapıldığı tarihin üzerinden daha bir ay geçmeden, Mustafa Kemal'in daha önce yayımlanmış olduğundan söz ettiğimiz 25 Ekim 1920 tarihli mektubu yazılmış ve Cami Bey eliyle Talât Paşa'ya gönderilmiştir. Çok kısa yazılmış olan bu mektubun son kısmı ilginçtir.[76]

> Gerek mekâtibi mezkûre mefadından ve gerek Cami Bey efendinin ifadatından müsteban olacağı üzere zat-ı âlinizin Garp âleminde bizim anavatanda ve rufekayı mesaîninde memâliki şarkiyede mütevâziyen hareket ve müterafıkan bezl-i mesaî ve gayret etmeleri halâsı memleket ve selâmeti millet için âzami derecede istifadenin şartı mukaddemidir. Bu cihetle Garp'ta vukubulacak mesaî ve icraatı devletlerinden buraya peyderpey itayı malûmat edildiği takdirde mukarrerat ve icraatta ahengi tâm husul bularak vusul kesbi suhulet eder. Salâhiyeti temsiliyesi Almanya'ya da şamil olan Cami Beyefendi ile bu bapta tesisi münasebet edilmesi rica ile teyidi mesîri ihtiram olunur kardeşim.

İfadesi görünüşte işbirliği önermekte ise de, gerçekte, Anadolu'nun ülke dışında kendi örgütünü kurmak yoluna girdiğini bildirmektedir. Ankara, örgütünü Roma'da kurmaktadır. Roma, İtalyanların Kurtuluş Savaşı'na karşı olumlu tutumları dolayısıyla seçildiği kadar, İttihatçıların oldukça etkin oldukları bir merkez olması yüzünden de seçilmiştir. Cami Bey'in temsil alanına Almanya'nın da girdiği belirtilerek, Ankara'nın dış örgütlenmede temsil yetkisini İttihatçılara bırakmayacağı Talât Paşa'ya tekrar bildirilmiş olmaktadır. Böylece İttihatçılara bırakılan rol iyice sınırlandırılmaktadır.

---

75 Cavit Bey, bu değerlendirmesine rağmen yine de, İttihatçıların Anadolu'ya dönüşleri konusunda ümidini kesmemiştir. 18 Şubat 1921'de Londra'ya giderken Roma'ya uğramış bulunan Ankara heyetinden Yunus Nadi ve Tayyareci Selim Salim ile görüşmekte ve onlara Mustafa Kemal'in yumuşayıp yumuşamadığını, Talât'ın hattâ Enver'in dönmesine izin verip vermeyeceğini sormaktadır. Salim Bey döncbilecekleri fikrindedir. Fakat Mustafa Kemal'e yakın olan Yunus Nadi Bey, "Katiyen olmaz," demektedir. Cavit Bey onlara "Bu iş uzun müddet devam edecek olursa Mustafa Kemal'in yürütebilip yürütemeyeceğini sormaktadır." Yunus Nadi, "Hattâ senelerce devam etse, bu fena heyeti vekile ile dahi yürütebilir," diyor. *A.g.y.*, 18 Mayıs 1946.

76 Hüseyin Cavit Yalçın, "Tarihi Mektuplar", *Tanin*, 9 Şubat 1945.

1945'te *Tanin* gazetesinde, "İttihat Terakki Önderlerinin Tarihi Mektupları"nı yedi ay süreyle yayımlayan, kendisi de İttihatçı olan Hüseyin Cahit Yalçın, "Talât, Enver, Cemal paşaların birbirlerine ve Cemal Paşa'dan Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektuplar" ... okunduktan sonra zihinlerde tereddüt hasıl olmaması kabil değildir. ... Talât Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasında bir yanlış anlaşma bulunduğu aşikârdır. Bu yanlış anlaşma neden vukua geldi?"[77] diye sormaktadır. Bu yazıda verilen mektuplar ile ona bağlı olarak yapılan yorumlar ve mektuplar sonrasındaki gelişmeler açıkça ortaya koymaktadır ki, iki lider arasındaki ilişkilerde bir yanlış anlaşma söz konusu değildir. Söz konusu olan, mektupların, Talât Paşa tarafından kendi eylem programına uygun şekilde yorumlanarak, çevresine kendi yorumuyla yayılmasıdır.

KAYNAKÇA

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1945, s.195-196.

Bayur, H., *Türk İnkılabı Tarihi*, c.4, Ankara, 1953-63.

Bir Fikir Adamının Romanı Ziya Gökalp, İstanbul, 1951, s.191.

"İzmir Suikastının İçyüzü", *Dünya*, 3 Eylül 1956-6 Mart 1957 arasındaki sayılar.

"İzmir Suikastının İçyüzü", *Dünya*, 24 Şubat 1957.

"İzmir Suikastının İçyüzü", *Dünya*, 23 Aralık 1956.

Talât Paşa'nın Hatıraları, İstanbul, 1946.

"Türkiye'de Kurulmak İstenen Amerikan Mandası General James G. Harbord'un Gizli Raporu", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 33, Haziran 1970.

Petrosyan, Y. Asatovic, *Sovyet Gözüyle Jöntürkler*, Ankara, 1974.

Ramsaur, E. E., *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, İstanbul, 1974.

Adamof, E. E., *Anadolu'nun Taksimi Planı*, İstanbul, 1972.

Ahmad, F., *İttihat ve Terakki: 1908-1914*, İstanbul, 1971.

Akşin, S., *31 Mart Olayı*, Ankara, 1970.

——, *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele*, İstanbul, 1976.

Alexinsky, G., "Bolshevism and the Turks", *Quarterly Review*, s.239, Ocak 1923, s.183-197.

77 *A.g.y.*, 9 Şubat 1946.

Aslan, E. Ş., *Şehit Enver Paşa ve Arkadaşları*, çev. Aziz Akpınarlı, Samsun, 1952.
Atatürk, K., *Nutuk*, c.1, 1919-1920, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1960, s.356-398.
Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1945, s.195-196.
Atay, R. F., *Zeytindağı*, İstanbul, 1998, s.5.
——, *Çankaya*, c.1, İstanbul, 1953, s.25.
Avcıoğlu, D., *Milli Kurtuluş Tarihi*, İstanbul, 1974, s.486-487.
Aydemir, Ş. S., *Enver Paşa*, c.3, 1972, s.391, 590-591.
Bayur, H., *Türk İnkılabı Tarihi*, c.4, Ankara, 1953-63.
Beer, M., *Sosyalizm ve Sosyal Mücadelelerin Tarihi*, İstanbul, 1969, s.636-646.
Bir Fikir Adamının Romanı Ziya Gökalp, İstanbul, 1951, s.191.
Borak, S., *Atatürk'ün Özel Mektupları*, İstanbul, 1970, s.148.
Carr, E. H., *The Bolshevik Revolution 1917-1923*, c.3, 1966, s.249, 313.
Cavit Bey, "Felâket Günleri; Mütareke Devrinin Feci Tarihi", *Tanin*, 30 Aralık 1945.
——, "Felâket Günleri", *Tanin*, 17 Ocak, 14 Mart, 16 Mart, 23 Nisan, 18 Mayıs, 2 Temmuz 1946.
Ertürk, H., *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul, 1969, s.349.
Esatlı, M. R., *İttihat ve Terakki*, İstanbul, 1976?, s.159.
Evans, L., *Türkiye'nin Paylaşılması*, Milliyet Yayınları, 1972, s.246.
Goloğlu, M., *Sivas Kongresi*, Ankara, 1969, s.168-169.
——, *Üçüncü Meşrutiyet*, s.40-42.
Güngör, S., "Talât Paşa'ya Ait Hatıralar, Mithat Şükrü Bleda Anlatıyor", *Cumhuriyet*, 27 Şubat 1943.
Halil Paşa (haz. Taylan Sorgun), *Bitmeyen Savaş*, İstanbul, 1972, s.316-317.
Harris, G. S., *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*, İstanbul, 1975, s.41, 78-79.
Haup, G. ve Dumont, P., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler*, İstanbul, 1977.
Himmetoğlu, H., *Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul ve Yardımları* (iki cilt), İstanbul, 1975.
İnönü, İ. (haz. Sabahattin Selek), *Hatıralarım*, 1969, s.227.
"İzmir Suikastının İçyüzü", *Dünya*, 3 Eylül 1956-6 Mart 1957 arasındaki sayılar, 23 Aralık 1956, 24 Şubat 1957.
Kansu, M. M., *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, c.2, Ankara, 1968, s.506-510.
Karabekir, K., *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s.54, 787, 974.
Kuran, A. B., *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde İnkılap Hareketleri*, İstanbul, 1959.
Kurat, A. N., *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Bulunan Alman Generallerinin Raporları*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1966, s.40.

Kürşad, C., "Mustafa Kemal'in 1920 Sonunda Türkiye'nin Siyasi Durumu Hakkında Görüşleri", *Belgelerle Türkiye Tarihi Dergisi*, c.10, sayı 59, Ağustos 1972.

Kutay, C., "Talât Paşa'nın Berlin'deki Son Günleri", *Tarih Konuşuyor*, c.1, sayı 2, Mart 1964, s.133-136.

——, "Cemal Paşa'nın Bitirilmemiş İfşaat Mektubu", *Tarih Konuşuyor*, c.2, sayı 11, Aralık 1964, s.858-864.

——, *Müslüman Kardeşler Hareketi*, İstanbul, 1977.

Nevakivi, J., *Britain, France and the Arab Middle East*, 1914-1920, University of London, 1969.

Petrosyan, Y. Asatovic, *Sovyet Gözüyle Jöntürkler*, Ankara, 1974.

Ramsaur, E. E., *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, İstanbul, 1974.

Talât Paşa'nın Hatıraları, İstanbul, 1946.

Tunçay, M., *Türkiye'de Sol Akımlar*, s.68-69.

"Türkiye'de Kurulmak İstenen Amerikan Mandası General James G. Harbord'un Gizli Raporu", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 33, Haziran 1970.

Yalçın, Hüseyin Cahit, "Tarihi Mektuplar", *Tanin*, Ekim 1944-Nisan 1945 (tarihleri arasındaki derleme)

——, "Felâket Günleri", *Tanin*, 9 Şubat 1946.

——, "Talat Paşa", *Yedigün*, İstanbul, 1943.

Zeine, Z. N., *The Struggle for Arab Independence*, 1960, s.130-150.

——, *Arab-Turkish Relations and the Emergence of Arab Nationalizm*, Beyrut, 1958.

5 La Haye Türk Haber (İstihbarat) Bürosu'nun Bir Bildirisi ve Bir Yazısı

İLHAN TEKELİ - SELİM İLKİN

İttihatçı önderler İstanbul'u terkettikten sonra Avrupa'da bir siyasal örgütlenme içine girmişlerdir. Bu örgütlenme içinde eski İttihatçılar ve Avrupa'da okuyan bazı öğrenciler yer almışlardır. Bu örgütlenmeler ve eski İttihatçı önderlerin Avrupa'daki faaliyetleri henüz yeterince araştırma konusu olmamıştır. Bu örgütleme ağı içinde yer alan kuruluşlardan biri de, Hollanda'da La Haye'de (Den Haag) kurulan Bureau D'Informations Turques (Türk Haber Bürosu) olmuştur.

2-3 Kasım 1918 gecesi İstanbul'dan ayrılan İttihat ve Terakki'nin önderlerinden Talât Paşa, muhtemelen 13-14 Kasım'da Berlin'e varmıştı. Talât Paşa kendisini Spartaküs Ayaklanması'nın içinde buldu. Bu ilk günlerde, bir yandan bu ayaklanma, diğer yandan Ermenilerin saldırıları ve o sırada Berlin'de bulunan öğrencilerin tepkilerinden çekinen Talât Paşa ve arkadaşları, kentin dışındaki bir sanatoryumda kalmışlardır. Bir süre sonra Berlin'e yerleşen Talât Paşa, evinin yakınında bir yer kiralayarak orasını büro haline getirmişti. Burada, yayımlanan Fransızca, İngilizce ve Almanca gazeteleri izletiyor, Türkiye'yi ilgilendiren haberleri raporlar haline getirerek yurt dışındaki

İttihatçılara yollatıyordu.[1]

Ayrıca Lloyd George'a, Churchill'e mektuplar yazıyor, Almanya'da hapisanede bulunan Radek'le ilgileniyor, İttihatçılar için yeni bir siyaset oluşturmaya çalışıyordu.

Bu arayışlar sırasında, Şubat 1919'da Amsterdam'da toplanan II. Enternasyonal'in 10. Kongresi'ne, daha önce de Sosyalist Enternasyonal'in kongresine giden, Nesim Masliyah katıldı. Talât Paşa'nın da Masliyah ile Hollanda'ya gittiği, bu çevrelerle ilişki kurmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

Nisan ayının sonlarına doğru da La Haye Haber Bürosu (La Haye Bürosu) kurulmuştur. Bu büronun açılmasından bir süre önce Bosnalı Necip Turhan takma adıyla, Azmi Bey'in La Haye'ye yaptığı ziyaretin, bu büronun açılışıyla ilgili olduğu düşünülebilir.

Bu büronun posta kutusunun 15 numaralı olduğunu biliyoruz. Ama La Haye'deki adresi bilmiyoruz. Başlıklı kâğıtlarda da adres bulunmamaktadır. Sadece posta kutusu numarası verilmektedir. Bu, ya bir güvenlik önlemidir ya da bu büronun genel sekreteri Asım Süreyya'nın (İloğlu), evinden ayrı bir mekânı yoktur. Asım Süreyya Bey, İttihat ve Terakki'de Meslek-i İctimaî akımının ideologluğunu yapan ve Talât Paşa'ya yakın olan (Kör) Ali İhsan Bey'in küçük kardeşidir.[2] Asım Süreyya Bey'in Hollanda'da bulunması, Emanuel Karasu'nun Hollanda'daki temsilcisi olması nedeniyledir. Bu yazının ekinde yayımlanan bildiri ve yazının orijinalleri de bize Asım Süreyya Bey tarafından verilmiştir.

La Haye'de açılan bu büroda gerçekten Asım Süreyya Bey'den başka bir kimsenin çalışıp çalışmadığını bilmiyoruz. Talât Paşa, Asım Süreyya Bey'e çok güvenmektedir. Nitekim Mustafa Kemal'e yazdığı mektubu Asım Süreyya Bey eliyle Ankara'ya göndermiştir.[3] Bu seyahat

1 Arif Cemil Bey, "İttihat ve Terakki Rüesasının Diyar-ı Gurbet Maceraları", *Tevhid-i Efkâr*, 22 Mayıs 1922.

2 İlhan Tekeli-Selim İlkin, "(Kör) Ali İhsan (İloğlu) Bey ve Temsil-i Meslekî Programı", *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları*, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Mezunları Derneği, İstanbul, 1977, s.285.

3 İlhan Tekeli-Selim İlkin, "Kurtuluş Savaşı'nda Talât Paşa ile Mustafa Kemal'in Mektuplaşmaları", *Belleten*, c.XLIV, sayı 174, Nisan 1980, s.313-315.

için Asım Süreyya Bey 23 Aralık 1919'da Berlin'den hareket etmiş, 15 Şubat 1920'de Ankara'ya varmıştır. Asım Süreyya Bey'in bu seyahati süresince büronun çalışıp çalışmadığını bilmiyoruz. Bizim elimizde bulunan bu büroya ilişkin son yazı 22 Kasım 1919 tarihini taşımaktadır ki, bu seyahatin öncesine rastlamaktadır.

Talât Paşa, Mustafa Kemal'e yazdığı bu mektupta La Haye'de açılan bu bürodan söz etmekte, amacının Hollanda ve diğer tarafsız ülkelerin matbuatında yayın yapılması olduğunu belirttikten sonra, bu örgütün ileride hükûmete bağlanabileceğini anlatmaktadır. Bu büronun bildirilerinin *Vaderland*, *Rotterdamsche Courant*, *La Gazette de Hollande*'de yayımlandığını biliyoruz. Talât Paşa bu mektupta, "Bureau D'Information Turques"den söz ederken "haber bürosu" demekte, "istihbarat bürosu" sözcüğünü kullanmaktadır. Bu farklılık, bürodan bilgi toplama işlevinin beklendiğinin bir göstergesi olarak da alınabilir.

Elimizde bulunan yazışmalara göre, La Haye Bürosu ile Cenevre'deki Türk Yurdu arasındaki ilk yazışmaların büronun kuruluşundan yedi ay sonra başlamış olması da ilgi çekicidir. La Haye Bürosu'nun 22 Kasım 1919'da Cenevre Türk Yurdu Riyaset-i Aliyesi'ne yazdığı bir yazıda "Büro [kuruluşundan] bir müddet sonra Kopenhag ve Stockholm şehirlerinde de birer muhabir âzâ bularak daire-i neşriyatını onlara da teşmil etmiştir. Büro elyevm, bilumum Hollanda matbuat ve telgraf ajanslarıyla münasebette bulunduğu gibi, kısmen Almanya ve Fransa matbuatlarıyla da hali temastadır" deniliyordu.

Gene aynı yazıda, bu yerin seçilmesinin nedeni "Hollanda, vaziyet-i coğrafyası itibariyle üç büyük devletin yakın komşusu bulunması ve çok zengin müstemlekâta sahip olması hasebiyle, şuyunat [haber] ve vakay-i siyasiyenin mühim bir merkezi olmuştur. Bu ehemmiyet harb-ı umumîden sonra, daha ziyade vüs'at peyda etmiştir. Hollanda matbuatı ise bu ehemmiyetin derecesiyle mütenasip, haberin ve tenevrü-ü münderecatı ile âlem-i matbuatta bir mevki-i mümtaz ihraz eylemiştir" diye anlatılmaktadır.

Büronun amacı ise, "Başlıca gaye-i mesaiyemiz, Türkiye ve Türklüğe müteallik bilumum hadisat ve vaka-i yevmiyeyi takip ederek,

noktay-ı nazar-ı millîmizi irae ve müdafaa eden makaleler neşr, memleketimiz hakkında istihsal ettiğimiz malûmatı, tebliğname veya telgrafname şeklinde ilân, matbuatta aleyhimizde görülen iftiraları tekzip ve lehimizdeki yazıları da tevsien ve teksiren her tarafa işaa etmekten ibarettir" diye anlatılmaktadır.

İttihatçıların, bu tür istihbarat bürolarından birini Cemal Paşa'nın girişimiyle Paris'te, diğerini ise Harun Alişe ve Mukdim Osman'ın girişimiyle Lozan'da kurdukları bilinmektedir.

Bu büroların uygulamada ne kadar etkili olduğunu bilmiyoruz. Ama gene de İttihatçıların 'Birinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'daki örgütlenmesinin bir yönü üzerinde bilgi vermesi bakımından ilginçtir.

KAYNAKÇA

Arif Cemil Bey, "İttihat ve Terakki Rüesasının Diyar-ı Gurbet Maceraları", *Tevhid-i Efkâr*, 22 Mayıs 1922.

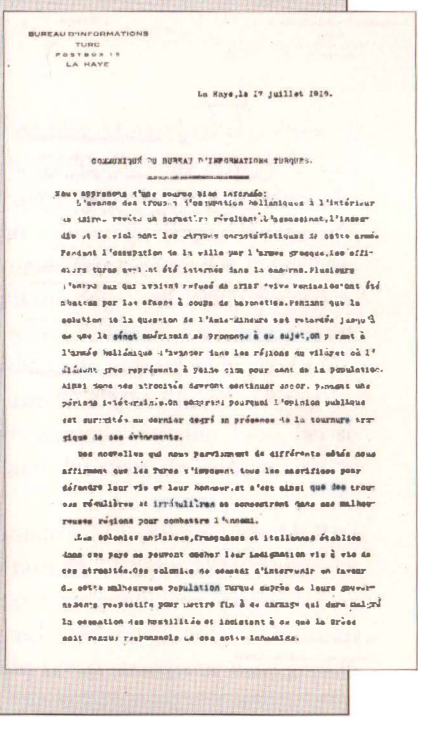
Tekeli, İ. ve İlkin, S., "(Kör) Ali İhsan (İloğlu) Bey ve Temsil-i Meslekî Programı", *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları*, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Mezunları Derneği, İstanbul, 1977.

——, "Kurtuluş Savaşı'nda Talât Paşa ile Mustafa Kemal'in Mektuplaşmaları", *Belleten*, c.XLIV, sayı 174, Nisan 1980, s.313-315.

EK I:
TÜRK İSTİHBARAT (HABER) BÜROSU BİLDİRİSİ

La Haye, 17 Temmuz 1919

İyi haber alan bir kaynaktan öğrendiğimize göre:
Yunan (Hellen) işgal birliklerinin İzmir'den içerilere doğru ilerlemeleri isyan ettirici boyutlara varmıştır. Cinayet, kundaklama ve ırza geçme bu ordunun en belirgin özellikleridir. Yunan ordusunca kentin (İzmir'in) işgali süresince, Türk subaylar, kışlada gözaltına (enterne) alınmışlardır. "Yaşa Venizelos" şeklinde bağırmayı reddeden çok sayıda subay, Efsunlarca süngülenerek öldürülmüştür. Ön Asya sorununun çözümü, Amerikan Senatosu'nun bu konudaki kararına kadar geciktirilirken Helen ordusunun vilâyetin iç bölgelerinde ilerlemelerine izin verilmektedir ki, buralarda Rum (Grec) unsurlar nüfusun ancak yüzde 5'ini oluşturmaktadırlar. Dolayısıyla bu kıyımın ne kadar süreceği pek de belli olmayan bir süre için devam edeceği anlaşılıyor.
Çeşitli köşelerden bize gelen haberler, Türklerin yaşamlarını ve onurlarını korumak amacıyla her türlü zorluğa katlanmakta olduklarını doğruluyor, bu amaçla, düzenli ve düzensiz birlikler, bu bahtsız bölgelerde düşmanla savaşmak için toplanmaktadırlar.
(İşgal altındaki) Bu bölgelerde yerleşmiş İngiliz, Fransız ve İtalyan kolonileri, bu kıyım karşısındaki (utançlarını ve) üzüntülerini gizleyememektedirler. Bu koloniler, bu bahtsız ve mutsuz Türk nüfus lehinde kendi hükûmetleri nezdinde sürekli girişimlerde bulunmaktan kaçınmamaktadırlar ki, bu görüşmede:
Mütarekeye rağmen süregelen bu kıyımın durdurulması ve Yunanistan'ın bu insanlık dışı eylemlerden sorumlu tutulması konusunda ısrar edilmektedir.

BUREAU D'INFORMATIONS
TURC
POSTBUS 15
LA HAYE

La Haye, le 1er juillet 1919.

COMMUNIQUE DU BUREAU D'INFORMATIONS TURQUES.

Nous apprenons d'une source bien informée:
L'avance des troupes d'occupation hellaniques à l'intérieur du pays, revêt un caractère révoltant d'hypocrisie, l'insouciance et le viol sont les marques caractéristiques de cette armée. Pendant l'occupation de la ville par l'armée grecque, les officiers turcs avaient été internés dans la caserne. Plusieurs d'entre eux qui avaient refusé de crier "vive Venizelos" ont été abattus par les gardes à coups de baionettes. Pendant que la solution de la question de l'Asie-Mineure est retardée jusqu'à ce que le gouvernement américain se prononce à ce sujet, on y remet à l'armée hellénique d'exercer dans les régions du vilayet où l'élément grec représente à peine cinq pour cent de la population. Ainsi donc ces atrocités devront continuer encore. Pendant que pérorent les internationalistes, on découvre pourtant l'opinion publique est surexcitée au dernier degré en présence de la tournure critique de ces événements.
Des nouvelles qui nous parviennent de différents côtés nous affirment que les Turcs n'épargnent tous les sacrifices pour défendre leur vie et leur honneur, et c'est ainsi que des troubles réguliers et irréguliers se concentrent dans ces malheureuses régions pour combattre l'ennemi.
Les colonies anglaises, françaises et italiennes établies dans ces pays ne peuvent cacher leur indignation vis à vis de ces atrocités. Ces colonies ne cessent d'intervenir en faveur de cette malheureuse population turque auprès de leurs gouvernements respectifs pour mettre fin à ce carnage qui dure malgré la cessation des hostilités et insistent à ce que la Grèce soit rendue responsable de ces actes inhumains.

EK II:
BUREAU D'INFORMATIONS TURQUES

3 Ekim 1919

Baylar,

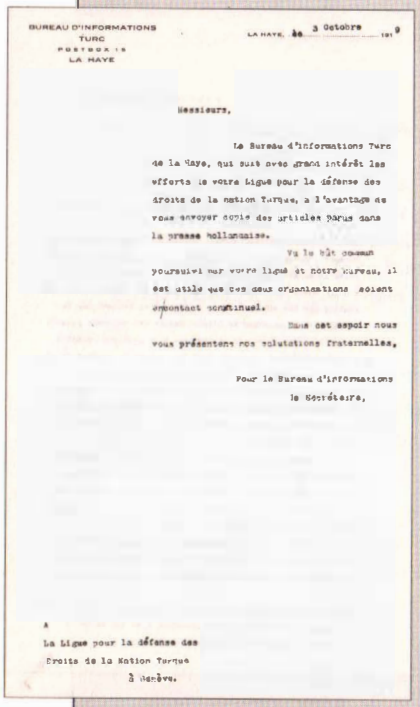
Türk ulusunun haklarının korunması konusundaki gayretlerinizi büyük bir ilgi ile izleyen La Haye Türk Haberleri Bürosu, Hollanda basınında yayımlanmış makalelerin kopyalarını size gönderme olanağına sahip bulunmaktadır.

Birliğiniz (Ligue) ve büromuz arasındaki ortak hedef gözönüne alındığında, bu iki örgütün sürekli iletişim halinde bulunmaları yararlı olacaktır.

Bu umutla sizlere kardeşçe selamlarımızı sunuyoruz.

Cenevre'de Türk Milletinin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

Haber Bürosu Adına Sekreter

BUREAU D'INFORMATIONS
TURC
POSTBUS 15
LA HAYE

LA HAYE, le 3 Octobre 1919

Messieurs,

Le Bureau d'informations Turc de la Haye, qui suit avec grand intérêt les efforts de votre Ligue pour la défense des droits de la nation Turque, a l'avantage de vous envoyer copie des articles parus dans la presse hollandaise.

Vu le but commun poursuivi par votre ligue et notre Bureau, il est utile que ces deux organisations soient en contact continuel.

Dans cet espoir nous vous présentons nos salutations fraternelles,

Pour le Bureau d'informations
le Secrétaire,

A
La Ligue pour la défense des
Droits de la Nation Turque
à Genève.

6 Bölgesel Kurtuluş Savaşı'ndan Ulusal Kurtuluş Savaşı'na

İLHAN TEKELİ - SELİM İLKİN

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'yle, Osmanlı İmparatorluğu için Birinci Dünya Savaşı sona eriyordu. Ama bu bitiş, gerçekte, yeni çözüm arayışlarının başlangıcıydı. Mütareke sonrası, bir belirsizlikler ve arayışlar dönemidir. Böyle dönemlerde, toplum içinde değişik toplumsal gruplar farklı çözümler öngörürler. Bu görüşlerin ya da çözümlerin hangisinin doğru yol olduğunu başlangıçta saptamak güçtür. Böyle bir düşünce deneyimi sonucu yapılacak saptamaların bir tek mihenk taşı vardır. O da, eylemdeki başarıdır. Zaman içinde eylem, farklı çözüm önerilerini eleyen bir mihenk taşı rolünü görür ve görüşler arasından biri üzerinde birleşilir. Tabii, her siyasal ayaklanma sürecinde olduğu gibi, bu süreç de, çatışmalarla ve acılarla dolu bir süreç olacaktır.

Bu yazıda, 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'nden Ali Rıza Paşa kabinesiyle Heyet-i Temsiliye arasında 22 Ekim 1919'da imzalanan Amasya Protokolü'ne kadar geçen bir yıllık süre içinde, değişik eylem stratejilerinin, pratik içinde nasıl ayıklandığı, bölgesel kurtuluş savaşları stratejisinden ulusal kurtuluş savaşı stratejisine nasıl geçildiği gösterilmeye çalışılacaktır.

Mondros Mütarekesi'ni imzalayan Türk heyeti, önde solda, Bahriye Nazırı Rauf Bey (Orbay), arkada soldan sağa, Bahriye Yaveri Sait bey, Tevfik Bey ve heyetin kâtipliğini yapan Âli Bey (Türkgeldi).

Bir savaş yenilgisinden sonra, toplumun değişik gruplarında ne tür kurtuluş yolları düşünülmeye başlandığını ve bu düşüncelerin pratiğin ortaya çıkardığı gerçekler karşısında ne tür dönüşümler geçirdiğini görmek, kurtuluş savaşının toplumsal dayanaklarını daha iyi kavramamıza yardımcı olacaktır. Böylece de, bu dayanakların hangi koşulların zorlamasıyla ortaya çıktığını daha iyi sergilememize olanak verecektir.

MONDROS MÜTAREKESİ'NDEN AMASYA TAMİMİ'NE

Mütareke sonrası dönemde, ortaya çıkacak devlet hakkında üç farklı[1] çözümün ileri sürüldüğü görülmektedir. Saray çevrelerinin ve Hürriyet

1 Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1960, s.11-13.

ve İtilafçıların gayesi, Osmanlı İmparatorluğu'nu savaş öncesindeki büyüklüğü ile korumaya çalışmaktı. Bu her şeyden önce, Hürriyet ve İtilafçıların, milliyetçilik akımlarına karşı olan Osmanlılık görüşlerine uygun düşüyordu. İmparatorluğu bütün olarak korumak için ileri sürülen yollar da tek değildi. Üç farklı görüş vardı. *Birincisi* ve en az gerçekçi olanı, Damat Ferit Paşa'nın çevresinin Paris Konferansı'na sundukları görüştür. Bu, İmparatorluğun herhangi bir büyük gücün mandası altına girmeden,[2] mahalli gruplara geniş muhtariyetler vererek, İmparatorluğun varlığının devam ettirilmesi görüşüdür. İmparatorluğun manda altına girmemesi demek, bir yabancı güce dayanmaması demek değildi. Damat Ferit Paşa da İngilizlere dayanmaya çalışıyordu. Bu görüş ile Paris Konferansı'nda açıkça alay edilmiştir.[3] Bu görüşün savaş yenilgisinden sonra galip ülkelere kabul ettirilmesinin zorluğunu bilen Hürriyet ve İtilafçılar da, İmparatorluğun bütünlüğünün, ancak, İngiliz mandasına girerek korunabileceğini savunuyorlardı. Bu nedenle Hürriyet ve İtilafçıların, "İngiliz Muhipleri Cemiyetleri", "Kürdistan Teali Cemiyeti", "Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti" ile birlikte bir cephe teşkil etmesi,[4] bu hedefleri açısından tutarlıdır. İmparatorluğun bütünlüğünü korumakta dayanılacak veya mandası kabul edilecek devletler hakkındaki görüşler farklıdır. İstanbul'daki aydınlar arasında, Amerikan mandasını kabul etmek görüşü yaygındır. Amerika'nın Ortadoğu'ya siyasal müdahaleleri az olduğu için, bütün Avrupa devletlerine tercih ediliyordu. Bu görüşün İttihatçılar arasında yaygın olduğu söylenebilir.

İkinci tip görüşler, bölgesel kurtuluşa kavuşmaya yönelmiştir. Bu tutum, daha Mütareke şartları içinde, Osmanlı İmparatorluğu dışında bırakılmış olan üç sancak (Kars, Batum, Ardahan) gibi bölgelerle, Barış anlaşmalarında azınlıkların hakim olacağı idarelere bırakılması söz konusu olan Trabzon ve İzmir bölgesindeki Türk aydınları ve

---

2 Mithat Sertoğlu, "Saltanat Şurası ve Milli Şura Hazırlıkları", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, s.43.

3 Harry N. Howard, "Paris-San Remo-Sevr'de Türkiye'yi Yok Etme Planları", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Eylül 1970, sayı 36.

4 Avni Doğan, *Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası*, Dünya Yayınları, İstanbul, 1964, s.9.

eşrafı arasındaki yaygın bir tutumdur. Eğer bu bölgeler Osmanlı İmparatorluğu dışında kalacaksa, kurulacak devletler, hakim unsur olan Türklerin kontrolünde kurulmalıdır. Bu gruplar da, kendileri üzerinde yerli azınlıklara kontrol imkânı vermeyecek olan dış güçlerle işbirliğine açık olacaklardır. İtalyanlar İzmir çevresinde kontrol kurmak istemektedirler, bu bakımdan yerli Rumlara karşı Türklerle işbirliği yapmaya hazırdırlar. Nitekim İzmir'deki Müdafaa-i Hukuku Osmaniye Cemiyeti'nin, İtalyanlarla sıkı ilişkileri olmuştur. Bu cemiyetin, 17 Mart 1919'da Millî Sinema'da, 37 müftü ve Belediye Reisi'nin katılması ile toplanan "Büyük Kongre"sini İtalyanlar desteklemişler ve İtalyan mandası lehinde karar alınmasını istemişlerdir.[5]

Üçüncü tip görüşler ise (Mustafa Kemal ve çevresinin), savaşın sonunda Türk ordularının elinde kalan sınırlar içinde bağımsız bir Türk devleti kurmak yönündedir. Bu hedefler daha sonra Erzurum ve Sivas kongrelerinde "Misak-ı Millî" içinde açıkça formüle edilmiştir. Mütareke yapıldığında, Türk ordusunun kontrolünde kalan sahadaki hemen her yerde, Türk veya Türkten ayrılmak istemeyecek Müslüman unsur çoğunlukta idi, dolayısıyla bu çözüm Wilson prensiplerine de uygundu.

Bu dönemin her üç görüşü de, kendi görüşünün Wilson prensiplerine uygunluğunu göstermek gayreti içinde idi. Bu üç ayrı görüş, Mütareke şartlarının uygulanmasında, İtilaf devletlerinin isteklerine ve özellikle ordunun dağılmasına karşı farklı tutumlara sahip olmayı gerektirmektedir.

Birinci tip görüşe sahip olanlar, genellikle, bir yabancı devletin himayesinde veya mandasında İmparatorluğun bütünlüğünü koruyacakları için, ordunun, tekrar ülke bütünlüğünü korumakta kullanılması söz konusu değildir. Dolayısıyl,a ordunun iç düzeni sağlayacak bir sayıya indirilmesinde bir sakınca yoktur. Bu görüş için en tehlikeli husus, İmparatorluğun parçalanmasına sebep olacak ayrılıkçı hareketlerdir.

İkinci tip görüşe sahip olanlar ise, kendi bölgelerinin, İmparatorluk yapısından bağımsız bir güce, kendi içinde bir bütünlüğe sahip

5 Nurdoğan Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul, 1970, s.200.

olduğunu göstermek kaygısındadırlar. Bu halde ise mühim olan, İmparatorluk ordusunun dağılması değildir. Mühim olan, mahalli grubun kontrolünde bir teşkilâtın kurulmasıdır. Ordunun ortaya çıkacak harekette açıkça değil, el altından yer alması, bu hedefe sahip olanlar için daha anlamlıdır.

Üçüncü tip, Mütareke esnasındaki sınırlar içinde bağımsız devlet kurmak isteyenler ise, bağımsızlığı elde etmek için savaşmak zorunda kalacaklarını bilmekte ve ordunun elindeki silahların İtilaf kuvvetlerine teslim edilmemesini istemektedirler.[6] Mustafa Kemal ve çevresi bu görüşü müdafaa ederken, Almanların desteğine rağmen İtilaf devletlerine yenilmiş olunduğuna göre, bu durumda şimdi savaşın nasıl kazanılacağı sorusunu cevaplandırmak zorunda kalmaktadırlar. Mustafa Kemal bu sorunun cevabını, İtilaf devletlerinin içinde bulunduğu koşulları ve birbirine karşı tutumlarını analiz ederek, ciddi bir askeri müdahale yapamayacaklarına dayandırmaktadır. Mustafa Kemal ve çevresini diğer gruplardan farklı çözüme iten husus, dış kuvvetler dengesine ilişkin yorumlardır. Bu yorumların doğruluğu hareketin gelişmesi sırasında ortaya çıkmıştır.[7]

Dönemin iktidar boşluğu içinde bu üç görüşler birinin kabul edilerek, tek bir eylemin etrafında bütünlüğün sağlanması olanağı yoktur. Her grup, bu iktidar boşluğu içinde eylemlerini sürdürecek, hareketin dinamiği içinde bu görüşlerden biri hakim hale geçecektir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında İttihatçıların uyguladığı millî burjuva yaratma hareketi ve Ermeni ve Rum azınlık üzerindeki baskılar, Türkler ile bu azınlıklar arasındaki çelişkiyi kuvvetlendirmişti. Mütareke şartları içinde dış desteklerle, güçlenen azınlıklar, Ege'de ve Trab-

6 Mustafa Kemal, Mütareke sonrasında Yıldırım Orduları Kumandanı iken hükümete; 1) Jandarmayı kuvvetlendirmeyi, 2) Yedek subayları emniyette, komiser yardımcılıklarında kullanmayı, 3) Genç doğumluların terhisinin geciktirilmesini, 4) Halka silah dağıtılmasını, 5) Silahların İç Anadolu'ya taşınmasını öneriyordu. *Kurtuluş Savaşı'nda İçel*, Türkiye Kuvay-ı Milliye Mücahit ve Gazileri Cemiyeti, Mersin Şubesi, İstanbul, 1971, s.29.

7 Mustafa Kemal, Erzurum Kongresi'nde 23 Temmuz 1919'da irad ettiği nutukta çok etraflı bir dış durum analizi yaparak, "Almanlarla birlikte iken İtilaf devletlerine yenildik, şimdi mi yeneceğiz" sorusuna cevap vermektedir. Bu ilginç nutuk için bkz. M. Fahrettin Kırzıoğlu, "Yayınlanmamış Belgelerle Erzurum Kongresi'nin İlk Günü", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, sayı 35, s.4-34.

zon'da Rumlar, Kafkaslar'da ve Güneydoğu Anadolu'da Ermeniler, çeteleri aracılığıyla faaliyete başlamışlardır. Bu çeteler, bölgelerinde çıkardıkları olaylarla, bu sahaların galip devletler tarafından işgal edilmesini sağlamak istiyorlardı. Sayıları hızla artan Rum ve Ermeni çeteleri, Türk köylerini basıyor, Türk köylülerini ve eşrafını soyuyordu.[8] Azınlık çetelerinin bu tür girişimleri, normal soygun faaliyetlerinin ötesinde, siyasal amaçlı faaliyetlerdi. Azınlık çevrelerinin faaliyetleri gün geçtikçe örgütlenerek, paylaşılması düşünülen bölgelere yayılıyordu.[9] Mahalli eşraf, bir taraftan bölgede bu azınlıklara üstünlük tanıyacak bir devletin idaresine karşı olurken, bir taraftan da büyük tehlike halinde olan çete hareketlerine bir çözüm bulmak zorunda kalıyordu.

Devlet güçleri, çete hareketlerini bastırmakta yetersiz kalıyordu. Bu yetersizlik, azınlık çeteleri için olduğu gibi, Birinci Dünya Savaşı içinde oluşan Türk çeteleri ve eşkiyaları için de söz konusu idi. Savaş şartları içinde, dağlardaki asker kaçakları ile de beslenen birçok çete ortaya çıkmıştı. Ege Bölgesi'nde ve diğer bölgelerde, çeteler dağlarda her zaman bulunmuştur. Bunlar varlıklarını, ya bölgedeki güçlü bürokratlara ya da güçlü eşrafa dayanarak sürdürmüştür.[10] Bu çok sayıdaki küçük çeteler arasında bir kontrol kademelenmesi mevcuttur. Ve her bölgede bu çetelerden bir tanesi daha büyüktür ve diğerleri onun etkisi altındadır. Mütareke sonrasında Aydın ve Denizli çevresinde Demirci Mehmet Efe,[11] Çanakkale ve Biga çevresinde Kara Hasan,[12] Giresun çevresinde Topal Osman[13] bu tip bölgesel kontrole sahip çetelerdir.

---

8 Mustafa Kemal, Samsun'a çıktıktan üç gün sonra İstanbul'a gönderdiği raporda, Samsun ve çevresinde çetelerin örgütlenmesini ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Bkz. Mithat Sertoğlu, "Mustafa Kemal'in Samsun'dan Gönderdiği İki Mühim Rapor", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 14, s.5-9.

9 İzmir gazetelerinde her gün çevrede çetelerin yaptıkları baskınlara ait haberler yer almaktadır.

10 Türkan Ülkütaşır, "Mondros Mütarekesi'nin Sarsıntıları ve Karşı Direnişler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 23, s.37-48.

11 Demirci Mehmet Efe için bkz. Erol Toy, *Türk Gerilla Tarihi*, Giray Yayınları, İstanbul, 1970, s.154-158.

12 Kara Hasan için bkz. Zühtü Güven, *Anzavur İsyanı*, İstanbul, 1948, s.1-56.

13 Topal Osman için bkz. Ömer Sami Coşar, *Atatürk'ün Muhafızı Topal Osman*, Harman Yayınları, İstanbul, 1971.

Kara Hasan çetesi, kolluk ve yargı fonksiyonlarını bölgesinde belirli bir ücret karşılığında görerek, çetesini beslemektedir.[14]

Mahalli eşraf eskiden beri, birbirlerine karşı çete beslemektedir ve çevresinde etkisini artırmakta bu çetenin gücünden yararlanmaktadır. Azınlık çetelerinin baskısı altında olan mahalli eşraf, merkezi hükûmet asayişi sağlayamadığı için, mahalli Türk çetelerinden yararlanmaya çalışmıştır. Genellikle bir tek eşrafa dayanan çetelerin büyüklüklerinde belirli bir sınır vardır. Bu çetelerin büyüklükleri 10 kişiyi geçmemektedir. Bu çetelerin hareketleri üzerinde, daha büyük güçlerin etkin olmadığı söylenebilir. Birden fazla eşrafa ve bir yöreye dayanan üst kademe çetelerin büyüklükleri, 300 kişi veya daha büyük olabilmektedirler.[15] Birinci Dünya Savaşı öncesinde, mahalli eşraf, bu tip bir çeteler organizasyonu yoluyla, azınlık çeteleriyle kuvvet dengesini kurabiliyor veya onlara üstünlük sağlayabiliyordu.[16]

Halbuki Mütareke sonrasında, azınlık çeteleri dışarıdan hem malzeme hem de efrad olarak beslenmektedir.[17] Bu halde mevcut çeteler dokusu ile dengeyi tutmak olanağı sınırlı kalmaya başlamıştır. Yeni bir örgütlenmeye gitmek gerekmektedir.

Bir taraftan Türk çetelerin faaliyetlerini mahalli eşraf yeniden organize etmeye çalışırken, diğer taraftan, Teşkilât-ı Mahsusa'dan yetişen eski İttihatçılar askeri güçlere de dayanan siyasî çeteler veya kuvvetler organize etmeye çalışmaktadırlar.[18] Savaşın başlangıcında, bu siyasî çeteler ile eşrafa dayanan çeteler arasında bir birleşme yoktur; hat-

---

14 Zühtü Güven, *a.g.e.*, s.42-44 ve Uluğ İğdemir, *Biga Ayaklanması ve Anzavur Olayları*, Ankara, 1973.

15 Kara Hasan çetesinin mevcudu 360'tır; Zühtü Güven, *a.g.e.*, s.47; Topal Osman'ın Rusların çekilmesi sırasında kontrolündeki birlikler 700 kişi idi. Ömer Sami Coşar, *a.g.e.*, s.80. Demirci Mehmet Efe, Milli Mücadele'ye katıldığı efrad sayısı 200 civarında idi. Mahmut Goloğlu, *Sivas Kongresi*, Ankara, 1969, s.42.

16 Erol Toy, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Ege'deki çeteler dengesini ve eşrafla olan ilişkilerini Atçalı Kel Mehmet örneğinde ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Bkz. Erol Toy, *a.g.e.*, s.145-146.

17 Alman yardımlarıyla ilgili olarak bkz. Nurdoğan Taçalan, *a.g.e.*, s.170 ve 175.

18 Kurtuluş Savaşı'na ait romanların büyük bir kısmında çete faaliyetleri etrafında Milli Mücadele'nin oluşması anlatılmaktadır. *Vurun Kahbeye* (Halide Edip Adıvar, 1926), *Yorgun Savaşçı* (Kemal Tahir, 1961), *Küçük Fedailer* (Fikret Ant, 1962), *Kalpaklılar* (Samim Kocagöz, 1962).

tâ aralarında çelişki vardır. Celal Bayar, İzmir civarında iki çete grubu arasında ilişki kurulmaması için çalışmaktadır.[19] Biga'da Hamdi Bey, Kara Hasan çetesini ortadan kaldırmaktadır.[20] Bu iki yönlü örgütlenmeden *birincisi*, askeri ve sivil bürokratlara dayanırken, *ikincisi*, daha çok mahalli eşrafa dayanmaktadır. İkincilerinin kontrolündeki hareket, mahalli bağımsızlık eğilimlerini artırıcı yönde etki yapacaktır.

Azınlık çetelerinin faaliyetleri ve baskısı, Yunanlıların İzmir'i işgal etmesinden sonra ve özellikle Yunan ordusunun Ege Bölgesi'ne yayıldığı dönemde artmıştır. Bu durumda dengeyi tutabilmek için, bütün güçlerin bir koalisyona gitmesi zorunluluğu doğmuştur. Artık bir çete örgütü ile dengeyi tutmak imkânı yoktur, yeni bir örgütlenmeye gitmek gerekmektedir. Bu halde orduya veya ordu kaynaklarına dayanma ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.

Milli Mücadele'nin başlangıcında mahalli olarak kurulan karşı koyma örgütlerinin şeklini başlıca üç değişken tayin etmiştir. 1) Azınlık gruplarının faaliyetlerinin derecesi, 2) Bölgede ordu gücünün derecesi, 3) Azınlık gruplarının ve çetelerinin faaliyetlerinin Kurtuluş Savaşı'nın örgütlenme dinamiği içinde ortaya çıktığı zaman dilimi. Bu üç değişken, Ege, Trabzon, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'da farklı özelliklere ve örgütlenme biçimine sahiptir.

Mahalli eşrafa dayanan bir direnme örgütünün kurulup faaliyete geçebilmesi için, azınlık gruplarının dış güçlere dayanarak faaliyete geçmeleri gerekmektedir. Yoksa, bir bölgenin yalnızca bir dış güç tarafından işgale uğraması, böyle bir direnişi başlatmak için yeterli olmamaktadır. Örneğin Güneydoğu Anadolu İngilizlerin işgalinde iken, mahalli bir direnme örgütü gelişmemişken, Fransız işgal kuvvetlerinin bölgeyi devralmasından sonra Ermenilerle işbirliği yapmaları ve Ermeni çetelerinin faaliyete başlamasıyla mahalli dayanışma örgütleri gelişmeye başlamıştır.[21] Benzer örnekler, İtalyan işgalinde olan yerler için de veri-

19 Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, c.6, İstanbul, 1968, s.1739.

20 Zühtü Güven, *a.g.e.*, s.50-54.

21 "Fransızların, İngilizlerin yerlerini alması, yani ikinci bir işgal hadisesi, Çukurovalıların hareketine en büyük vesile oldu. Fransızların sert idaresi ve Ermenilerin şımarık ve mütecaviz hareket-

lebilir. Bu bölgelerde İtalyanlara karşı mahalli direnme örgütleri kurulmadığı gibi, birçok yerlerde mahalli eşraf İtalyanları işgale davet etmiştir.[22] Eşraf, yöredeki kendi gücünü ortadan kaldırmayacak bir çözüme karşı değildi.[23] Başka yörelerdeki eşraf ise, İngilizleri işgale davet etmişlerdir.[24] Devlet yöneticilerinin İngiliz mandasından ve Amerikan mandasından söz ettikleri dönemlerde, bu tutumları yadırgamamak gerekir.

Doğu Karadeniz ile Ege Bölgesi arasında mahalli örgütlenme farklarının en önemlilerinden biri, azınlık gruplarının baskısındaki farklılıklardır. Pontus Rumlarının eylemleri çete düzeyinde kalmıştır. Buna, karşı çete ile denge kurulabilirken, Ege'nin işgali, farklı düzeyde bir örgütlenmeyi gerektirmiştir. İki bölgenin örgütlenmelerindeki farklılıkları, bu iki bölgede Mütareke sonrasındaki ordu güçlerinin büyüklükleri ve kalitelerinin eşit olmayışı ile açıklamak kabildir.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Rusya'da Çarlık rejiminin çökmesi üzerine Enver Paşa, doğuda kaybedilen yerleri ve Kafkasya'daki bazı sahaları almak için bir hareket planlamıştı. Enver Paşa, 1918 yazında doğuda 4 tümenli 3. Ordu ile 6 tümenli 9. Ordu'yu kurdu. Mütareke yapıldığında, Türk ordusunun yenilgiden etkilenmemiş kuvvetleri bunlardı. Mütareke'den sonra bu orduların tümenlerinin

leri milleti birleşmeye sevketti." İhsan Ilgar, "Güney Cephesi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 12, s.17-23.

22 İkinci Ordu Müfettiş Vekili Selahattin Bey'in 7-10-11 Temmuz tarihlerinde Harbiye Nezareti'ne gönderdiği raporlarda bu konuda bilgi verilmektedir. "Adalar'dan gelerek yerleşmiş olan Antalya İslâmlarından bazı eşrafın evvelce İtalyanlara imza vererek davet ettikleri malumdur. Propoganda tesiriyle Burdur-Isparta ve civar bölgede dahi o umumi hissiyatın bozulmasına çalışılmış ve büyük mikyasta muvaffak olmuşlardır." M. Tayyip Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, Birinci Kitap, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1959, s.160.

23 Alaşehir Kongresi Başkanı Hacim Muhittin Bey, "İşbu işgal keyfiyeti İngiliz, Fransız veya Amerikalılar tarafından vuku bulmuş olsaydı, kimse ses çıkarmayacaktı," demektedir. Alaşehir eşraf ve beylerinden 150'den fazla kişi Fransız himayesine girmişlerdir. Bkz. Hacim Muhittin Çarıklı, *Kuvay-ı Milliye Hatıraları: Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri*, Türk İnkılap Tarih Enstitüsü, Ankara, 1957.

24 28 Ekim 1919'da Konya'daki 27 köyün eşrafı İngiliz Yüksek Komiserliği'ne şöyle bir mektup göndermektedir: "Milli Kuvvetler adı altında bir grup Müslüman ve Hıristiyanları öldürmektedir. Hayvanlarımızı elimizden alıyorlar, telgraf hatlarımızı kesip bizim sizlere haber vermemizi önlüyorlar. Bizim hükümetimiz zayıf olduğu için milliyetçileri ezemez. Milliyetçileri ezmek için İngiliz hükümetinin bize yardım elini uzatması için yalvarırız." Erol Uluben, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, Aykaç Kitabevi, İstanbul, 1967.

bir kısmı İstanbul ve Trakya'ya nakil edilirken, geri kalan dört tümeni XV. Kolordu kurularak yerinde bırakılmıştı.[25] Bu kolordunun gerek para gerek iaşe olarak, bir yıl yetecek kaynakları vardı.[26] Kuvvetlerin beslenmesinin sağlanmasında, mahalli eşrafa bağımlı olmayacaktı. Halbuki, Ege Bölgesi'nde böyle güçlü bir birlik yoktu. Mevcut birliklerde ise kadrolarının çok altında efrad vardı ve bunlar da bölgede dağılmıştı. Ege Bölgesi'nde, mahalli direnme örgütlerinin işbirliği yapacağı askeri güçler bunlardı. Ordunun iki bölgedeki farklı kuvveti, örgütlenen direnişte eşrafın kontrolünün mertebesini tayin ediyordu.

Mahalli direnişin örgütlenmesinde, azınlık grupların baskı derecesinin ve ordunun gücünün yaptığı değişiklikler, Ege ve Doğu Karadeniz ile Doğu Anadolu örgütlenmelerini karşılaştırdığımızda, açıkça görülmektedir. Üçüncü değişken olan, direnenişe geçmenin genel hareket içindeki zamanlamasının etkisi ise, Güneydoğu Hareketi'nde görülmektedir. Bu nedenle, Ege ve Doğu Karadeniz'deki hareketlerin örgütlenmesi aynı zamanda geliştiği halde, farklı yapılar göstermiştir. Güneydoğu Hareketi'nin örgütlenmesi ise, Anadolu'da hareket belirli bir aşamaya vardıktan sonra ortaya çıktığı için, hareket içinde kontrolü ele geçiren Kuzeydoğu Anadolu Hareketi'nin örgütlenme şeklini kabul etmiştir.

Mahalli direnişlerin örgütlenmesinde, 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgali bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihten sonra, İstanbul Hükûmeti ile çevresinin görüşlerinin uygulanamayacağı açıkça hissedilmeye başlamıştır. Böylece her bölge, örgütlenerek kurtuluşlarını sağlama çabasına önem vermeye başlamıştır. Bu tip örgütlenmelerin çeşitli bölgelerde nasıl geliştiğini görelim.

EGE BÖLGESİ'NDE MİLLİ MÜCADELE'NİN ÖRGÜTLENMESİ

İzmir'in işgalinden sonra, Ege Bölgesi'ndeki örgütlenmenin hızla geliştiği görülmektedir. Anadolu'da kurulmuş olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, Redd-i İlhak Cemiyetleri haline dönüştü.[27]

---

25 Sabahattin Selek, *Milli Mücadele / Anadolu İhtilali*, İstanbul, 1963, s.16-17.

26 Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbi'nin Esasları*, Sinan Matbaası ve Neşriyat F.vi, 1972, s.167.

27 Sabahattin Selek, *a.g.e.*, s.199.

Yunan ordusu 15 Mayıs'ta İzmir'e çıktıktan sonra, "üç yönden Anadolu'nun içerilerine doğru sarkmaya başlayacaktı. *Birinci* yön, Gediz Vadisi idi; Menemen'den başlayarak Manisa, Turgutlu, Salihli ve Alaşehir'i hedef tutuyordu. *İkinci* yön, Menderes Vadisi'nde Torbalı-Bayındır-Ödemiş yolu olacaktı. *Üçüncü* yön ise, Torbalı'dan daha güneye sarkan birliklerin takip edecekleri yön idi. Bu birlikler de Aydın'ı işgal ederek Büyük Menderes Vadisi'nde ilerleyeceklerdi. Ayrıca Ayvalık sahillerine (asker) çıkarılacak... Yunan kıtaları Ayvalık'ı işgal ettikten sonra Doğu'ya doğru sarkacaklardı. Mayıs sonunda Yunan işgal sahası hayli genişlemiş ve Turgutlu-Ödemiş-Aydın hattını bulmuştu."[28] İleride göreceğimiz gibi bu yayılma istikametlerinin her birinde bir milli cephe kurulacaktı. İşgalin hızla yayılması iki çeşit etki yapıyordu. Birincisi halk üstünde sindirici etkisiydi.[29] Yunan işgali yayılırken, Aydın'da olduğu gibi, şehrin ileri gelen Türk eşrafı Yunanlıları karşılamaya çıkıyordu.[30] Diğer taraftan da bölgedeki askeri birlikler ve çetelerin tarafındaki direniş başlıyordu. Daha 16 Mayıs günü çatışma başlamıştı.[31] Direnişin derecesi 14 Haziran'da Bergama'ya yapılan, 28 Haziran'da Aydın'a yapılan baskınlarla, bu şehirleri geçici de olsa Yunanlılardan boşaltacak bir niteliğe ulaşmıştı.[32]

Yunan işgali ile birlikte, ufak çeteler vasıtasıyla bu yayılmanın durdurulmasının imkânsız olduğu görülmeye başlandı. Direnişi örgütlemeye çalışan eski politikacıların ve subayların da katılmasıyla, çeteler, 50 ile 100 kişilik büyük gruplar haline gelmişlerdir.

Birinci Dünya Savaşı süresince yetiştirilmiş olan yedek subaylarla birlikte, Osmanlı ordusunda büyük bir subay kitlesi oluşmuştu. Dünya Savaşı sonrasında, ordular büyük ölçüde terhis edilmişti. Böy-

---

28 *A.g.e.*, s.204.

29 Mithat Sertoğlu, "İngilizlerin Kuvay-ı Milliye'yi Bolşeviklere Karşı Kullanma İstikleri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 12, s.10.

30 Yunanlıların verdikleri bir rapora göre 27 Mayıs 1919'da "Aydın'ın kan dökülmeden işgaline Rum ve Türk ileri gelenlerinin anlaşmaları müessir olmuştur" denilmektedir. Bkz. C. Bayar, *a.g.e.*, s.1912.

31 C. Bayar, *a.g.e.*, c.6, s.1915. Ayrıca bkz. Erol Toy, *a.g.e.*, s.174.

32 H. Muhittin Çarıklı, *a.g.e.*, s.51.

lece Mütareke sonrasında, 25.000 kişilik bir subay kitlesi açıkta kalmıştı.[33] Bu kitlenin mücadeleye itilmesi için çeşitli sebepler ve imkânlar vardı; bir taraftan böyle bir örgütlenme içinde çalışabilecek hünerlere sahiptiler, diğer taraftan kendilerine bir iş bulma zorunluluğunda idiler.[34] Bu grup, direniş örgütlerinin büyüyüp genişletilmesinde aktif bir rol oynuyordu. Bir bölgede, çok sayıda, bu büyüklükte çetelerin varlığı halinde, bu çetelerin beslenmesi ve kazançlarının geleneksel eşraf-çete ilişkileri içinde sağlanmasına imkân yoktur. Bu kanalların yetersiz kalması nedeniyle çeteler kurulduktan sonra, belirli bir otonomi kazanarak kendi beslenmelerini ve finansmanını temin edecek fiili bir güç haline gelmektedir. Bu güçlerin önemli bir kısmının eşkiya kökenli olduğu düşünülürse, bu güçlerin eşraftan veya halktan gasp şeklinde, halkın taşıyabileceğinden fazla para toplamaları önemli bir sorun haline gelmektedir.

Bu tip çetelerin eşraf ve halk üstündeki baskısının artması, düşman lehine çalışan bir etki doğuracaktır. Bu baskı belirli bir düzeyi aştığında, halk düşman tarafından işgali tercih eder hale gelecektir. Bu nedenle hareketin öncülüğünü yapanlar bu hususa dikkat ederken, hareket aleyhinde propaganda yapanlar da özellikle bu hususu abartmaya çalışmışlardır.

Örneğin Aydın'ın geri alınmasında şehrin zengin sayılan çarşısı, yağmalanmamıştır.[35] Buna karşılık çetelerin kumandanlarının baskıy-

---

33 Toynbee, savaş sonrasındaki subay kadrosunun önemine şöyle değinmektedir. "Oysa Mustafa Kemal Paşa'nın elinde çok daha iyi bir güç kaynağı vardı. Bu imparatorluk ordusunun subaylarıydı. Mütareke'den sonra çoğu İstanbul'da ve başka şehirlerde işsiz güçsüz dolaşıyorlardı. Osmanlı ordusunda 25.000 subay bulunduğu ve çoğunun da Arnavut, Arap, Kürt gibi Türk olmayan unsurlardan olduğu hesaplanmıştır. Muhtemelen bu eski subaylardan 5.000'i hayatlarını kazanmak için Mustafa Kemal'e katılmışlardır. Bu güçlerle meydana gelen milliyetçi ordunun başına geçen Mustafa Kemal de Türk anavatanını savunmak için istilacı Yunan kuvvetlerini azimle karşılamaya çıkmıştı." Arnold Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, Milliyet Yayınları, 1917, s.118.

34 Erol Toy, *a.g.e.*, s.174.

35 Bayar hatıratında yağmayı engellemeye çalıştıklarını ve "özellikle zeybeklerin intikam alma fikirlerini frenlediğini söyleyerek" şunları ekliyor: "En korktuğumuz mesele de ticaretin büyük kısmı Rumların elinde bulunan Aydın gibi büyük kentlerin zengin çarşısına karşı uygulayacakları hareket tarzı idi. Burada hiç vak'a olmamıştır denilemez. Fakat benzeri olaylara nisbetle çok

la, önemli paralar topladıklarına ait misaller de vardır.[36]

Bu grupların cephanesinin, iaşesinin ve finansmanının sağlanması ve yeni grupların düzenli şekilde kurularak cephanenin istenilen yere gönderilmesi için disiplinli bir örgütlenmeye gidilmesi, hem Yunanlılara karşı direnişin başarılı olması, hem de çetelerin gerideki baskılarının azaltılması için gereklidir.

Bu örgütlenmeyi sağlamak üzere Temmuz ayından sonra birçok mahalli kongre toplanmaya başlanmıştır.[37] Bu kongreler, bir taraftan yukarıdaki fonksiyonları yerine getirirken, diğer taraftan da belirli bir bölgeyi temsilen yapıldıklarından, o bölgede devlete ait hakları kullanabilmek (seferberlik ilânı, vergi toplamak vb.) için bir dayanak elde etmeye yarıyordu.

12 Temmuz 1919'da, Denizli'de, Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti lağvedilerek "Denizli Heyet-i Milliye"si kurulmuştur.

---

hafif geçirilmişti." "Kuvay-ı Milliye hedefi yalnız memleketimizi istilaya kalkan Yunanlılara ve ona silahla yardımcı olanlara karşıdır. Bunun dışındaki yerli ve yabancılar korunacaktır," yollu telkin ve ilânlarımızın tesiri kendini göstermiştir [...] (birkaç küçük hadise) [...] Bir yana can ve mal emniyete sağlanmıştır [...]" C. Bayar, *a.g.e.*, c.6, s.1978.

36 Yalnız hareketin başlangıcında değil, örgütlenme ilerleyip belirli bir düzene kavuştuğunda da bu güçlerin eşraf ve halk üzerinde baskısı sürmüştür. "Yozgat isyanı dönüşünde Ethem, Eskişehir'de zenginleri toplayarak kendisine 6 saat içinde 80 bin altın verilmesini emretmiş, bu dileği mahalle heyetleri delaletiyle derhal yerine getirilmiştir [...] Ethem birlikleri üzerinde şahsi ve münferit çapulculukları önleyen şiddetli bir disiplin ve otorite kurmuştu." Y. Ahadan, *Mustafa Kemal ve Çetecilik*, Varlık Yayınları, 1972, s.107.

37 Bu dönemde toplanan kongrelerin listesi aşağıda verilmiştir.

Erzurum Kongresi 26 Temmuz - 17 Ağustos
I. Balıkesir Kongresi 26 Temmuz - 30 Temmuz
I. Nazilli Kongresi 7 Ağustos
Alaşehir Kongresi 16 Ağustos - 26 Ağustos
Sivas Kongresi 4 Eylül - 12 Eylül
II. Balıkesir Kongresi 16 Eylül - 22 Eylül
II. Nazilli Kongresi 19 Eylül
III. Balıkesir Kongresi 19 Kasım - 29 Kasım
IV. Balıkesir Kongresi 10 Mart - 25 Mart
Lüleburgaz Kongresi 31 Mart - 2 Nisan
Edirne Kongresi 9 Mayıs - 16 Mayıs

Bu liste çeşitli kaynaklardan yararlanarak hazırlanmıştır. Sabahattin Selek, *a.g.e.*, s.83; H. Muhittin Çarıklı, *a.g.e.*.; Mahmut Goloğlu, *a.g.e.*, s.46; Cengiz Kürşad, "23 Nisan Milli Egemenlik Bayramı'nın 50. Yıl Dönümü", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 43.

Bu Heyet-i Milliye'nin altı şubesi vardır. Bu şubeler mahalli direniş örgütlerinin yüklendikleri fonksiyonları göstermek bakımından ilgi çekicidir. *Birinci* şube: İaşe ve Maliye; *ikinci* şube: İrşadiye ve İstihbariye (propaganda ve haber alma); *üçüncü* şube: Esliha ve Gönüllü Efrad; *dördüncü* şube: Muhacirin; *beşinci* şube: Nakliyat ve Mübayaat; *altıncı* şube: Sağlık işleriyle görevlidir.

Denizli Heyet-i Milliyesi, 18 Temmuz'da bir bildiri yayımlayarak herkesi milli davaya yardıma çağırmış ve seferberlik ilân ederek (1884-1894) doğumluları askere almış, bu kararlara uymayanları cezalandıracağını duyurmuştur.[38] Denizli'deki bu toplantı, kongre adını almamakla beraber kongrelerin fonksiyonlarına benzer fonksiyona sahip olmuştur.

26-30 Temmuz arasında (Erzurum Kongresi'nden 3 gün sonra) I. Balıkesir Kongresi, Balıkesir, Edremit, Burhaniye, Balya, Bandırma, Gönen, Sındırgı, Gördes, Soma ve Bergama'daki direnişi örgütlemek üzere toplanmıştır. Balıkesir Kongresi'nde "maksat ve gayenin istihlası vatan" olduğunu ve "teşkilât-ı muntazama" dahilinde Yunanlıları Anadolu'dan tard etmeye azim ettiklerini açıklamış ve bu amaçla seferberlik ilân ederek (1884-1893) doğumluları, askere almaya karar vermişlerdir.[39] Kongre, mahalli direniş güçlerinin ve örgütlerinin (Hareket-i Milliye-Redd-i İlhak Kuruluşları) koordinasyonunu sağlamak için 6 kişilik bir "Heyet-i Merkeziye" seçmiştir.

Kongre'de üzerinde durulan temel sorunlar; 1) Harekete katılanların miktarının nasıl artırılacağı, 2) Finansmanının nasıl sağlanacağı, 3) İaşe ve cephanenin nasıl temin edileceği teşkil etmiştir. Her liva ve kazadaki "Hareket-i Milliye-Redd-i İlhak" kuruluşunun bu üç fonksiyona tekabül eden, 1) Teşkilât, 2) Maliye, 3) Levazım heyetlerine sahip olması kararlaştırılmıştır.

Direniş güçlerinin cephe gerisindeki baskısını azaltmak, Kongre'nin en önemli sorunlarından birini teşkil etmiştir. Bu baskıyı azaltmak için, cephe ve cephe gerisi hizmetlerin birbirinden tamamen ayrıl-

38 Mahmut Goloğlu, *a.g.e.*, s.42-43.

39 Hacim Muhittin Çarıklı, *a.g.e.*, s.3.

ması prensibi kabul edilmiştir. Balıkesir Kongresi'nde cephe, Ayvalık, Soma ve Akhisar diye üçe ayrılmış ve her cephenin cephe gerisi hizmetleri için ayrı bir "Menzil Müfettişliği" kurulmuştur.[40]

Balıkesir Kongresi mahalli eşrafın tam olarak kontrolündedir denilebilir.[41] Seçilen Heyet-i Merkeziye'nin başı ve kongrenin başkanı eski İttihatçı valilerden Hacim Muhittin (Çarıklı)'dır. Seçilen Heyet-i Merkeziye'de 2 eski İttihatçı memur, 4 mahalli eşraf temsilcisi vardır. Çözümlenmesi gereken teşkilât sorunlarını ve mali sorunları eşrafın desteği olmadan çözmek imkânı zaten yoktur.

Direniş örgütü için subay bulmak göreli olarak kolay olmakla beraber efrad bulmak zordur. Halk uzun süren Birinci Dünya Savaşı'ndan yorgun düşmüştür. Hükûmet bile, Ege'de kurmak istediği jandarma teşkilâtı için asker alma yoluyla değil, yüksek ücret ödeyerek efrad bulmak yoluna gitmektedir. Jandarma için 45 lira aylık ödenmektedir.[42] Milli kuvvet kumandanları, efrad bulmak için hapisanelerdeki mahkûmlardan yararlanmak zorunda kalmaktadır.[43] Bu nedenlerle, kurulan direniş örgütünde savaşan efrada[44] ve subaylara, günün koşullarına göre düşük sayılamayacak bir ücret ödenmektedir.

1919-1920 arasında Anadolu'da milli güçlerde çarpışan her piyade için ortalama 15 lira, her süvari için ortalama 30 lira ödendiği söylenebilir. Bu rayiç çeşitli cephelerde oldukça sabit kalmıştır. Savaşçının cephede beslenmesi sağlanacak, cephanesi temin edilecek, yaralandığı veya şehit düştüğü zaman tazminat verilecektir.[45] Böyle bir ör-

---

40 Balıkesir Kongresi'nden, İngiltere, Amerika, Fransa, İtalya siyasi mümessillerine çekilen telgrafı 47 kişi imzalamıştır. Bu 47 imza kongrenin yapısını göstermek için kafidir. Bu 47 kişinin 40'ı eşraf veya eşraf kökenlidir. 4'ü hoca veya din adamıdır. 3'ü sivil bürokrat veya askerdir. Bu mahalli kongrelerdeki eşraf hakimiyetini göstermek hakımından iyi bir göstergedir. *A.g.e.*, s.118-120.

41 Bu kongrede alınan kararlar için bkz. *a.g.e.*, s.123 ve 127-129.

42 Mahmut Goloğlu, *a.g.e.*, s.213.

43 Çerkez Ethem'in efradı arttırma girişimleriyle ilgili olarak bkz. "Çerkez Ethem'in Hatıratı", *Dünya*, Tefrika No.37.

44 Sadece askerlere değil, onların ailelerine de yardım edilmektedir. "Gönüllü kaydedildi, hunların ailelerine para yardımı yapıldı." Bkz. Celal Bayar, *a.g.e.*, s.1960.

45 Bu dönemdeki farklı bölgelerdeki asker ve subay ücretleri için bkz. E. Ulubelen, *a.g.e.*, s.207; Fahrettin Atalay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970, s.222; *Kurtuluş Sava-*

gütün yaşatılması pahalı bir iştir.[46]

Birinci Dünya Savaşı sırasında eşrafın elinde büyük miktarda para birikmiş olsa bile, büyük kuvvetleri uzun bir süre beslemesine imkân ve istek yoktur. Masrafları azaltmak için, esnek bir cephe örgütlenmesine gidilmektedir. Cephede çatışma olmadığında az sayıda kuvvet tutulmakta, çatışma başlayınca cephedeki birliklerin sayısı hızla artırılmaya çalışılmaktadır.[47] Bu, hem çalışma masraflarının azaltılması, hem de kırsal alanda üretimin düşmemesi için rasyonel bir çözümdür.

I. Balıkesir Kongresi'nden sonra I. Nazilli Kongresi toplanmış, Denizli'de benzer bir örgütlenmeye gidilmiştir. Bunların dışında, Salihli'de geri örgütlenmesi kurulmamış bir cephe vardır. Bir anlamda, Yunanlıların Ege vadilerinde ilerlemelerine paralel olarak, her vadi içinde bir bölgesel örgütlenmeye gidilmiştir. Bu örgütlerin koordinasyonunun sağlanabilmesi, askeri bakımdan gerekli olduğu kadar, hareketin daha bir büyük alana yayılması için gerekli[48] finansman bakımından da önemlidir.

Bu ihtiyaç, bütün bölgedeki hareketleri koordine edecek bir üst kongrenin toplanmasını zorunlu kılmıştır. 16 Ağustos 1919 günü (Sivas Kongresi'nden 19 gün önce), bütün cephelerin geometrik olarak ortasına düşen Alaşehir'de, böyle bir kongre toplanmıştır.

Kongre toplantısına "eşraftan Halil Hüseyin Paşazade Mustafa Bey'in salonunda" başlamıştır. Kongre başkanlığına Balıkesir Kongresi'nin başkanı Hacim Muhittin (Çarıklı) seçilmiştir.

Kongre gündeminin temel sorunları ve kongrede bütün bölgeye

şı'nda İçel, Türkiye Kuvay-ı Milliye Mücahit ve Gazileri Cemiyeti Mersin Şubesi 1971, s.124; H. Muhittin Çarıklı, *a.g.e.*, s.224.

46 Cepheye gitmek için para isteyen kumandanlar da vardır. Hacim Muhittin Bey hatıratında böyle bir subaydan söz etmektedir. Bkz. H. Muhittin Çarıklı, *a.g.e.*, s.37.

47 *A.g.e.*, s.222.

48 Balıkesir Kongresi'nde "Masarif-i umumiyenin, her yerin cesamet ve serveti nisbetinde taksim edilmesi münasip görülmüş ve neticede Balıkesir kazası masarif-i umumiyenin yüzde 21'ine, Edremit yüzde 17'sine, Burhaniye yüzde 7'sine, Balya yüzde 4'üne, Bandırma yüzde 10'una, Gönen yüzde 6'sına, Sındırgı yüzde 4'üne, Gordes yüzde 4'üne, Soma yüzde 5'ine, Bergama yüzde 2'sine iştirak etmesi takarrür etmiştir. *A.g.e.*, s.113.

49 *A.g.e.*, s.222.

şamil olmak üzere kabul edilen teşkilâtlanma biçimi, genel hatlarıyla Balıkesir Kongresi'ndekilerin aynıdır.

Bu kongrede, Balıkesir Kongresi'nden farklı olarak teşkilâtlanmanın temel prensipleri kabul edilmekle kalınmamış, her kuruluşun faaliyetlerini kontrol etmek için detaylı talimatnameler ve teşkilât kadroları da tespit edilmiştir.

Kongrenin zabıtları ve kurulan teşkilâtın özellikleri incelendiğinde, eşrafın kontrolü elinde tuttuğu görülmektedir. Kabul edilen teşkilât kadrosunun 6. maddesi "Alay kumandanları kongrece intihap olunur. Tabur ve bölük kumandanları mensup oldukları Heyet-i Milliye'nin sülüsan ekseriyetiyle intihap olunur. Bu kumandanların eşraftan ve ileri gelenlerden biri olması şarttır. Bu vazife-i vataniyenin kabulü mecburidir."[49] Eşraf, alay ve menzil kumandanlıklarını kendi kontrolü altında tutmak istemektedir. Daha sonra yapılan seçimle bu yerlere, sivil kökenli aydınlar ve eşraf getirilmiştir.

Ege Bölgesi'nin ihracat limanı İzmir'dir. Savaş içinde ticari ilişkiler kesilmediği için Yunanlıların hububat mübayaa ederek, bölgede kıtlık yaratma tehlikesi vardır. Bu tehlike dolayısıyla Balıkesir Kongresi'nde hububat ihracının yasaklanması kararı alınmıştır. Alaşehir Kongresi'nde ise böyle bir karar alınamamıştır. "Kuvay-ı Milliye'nin iaşesini temin için köylülerden para isteniyor, hal şu ki köylüler parayı ancak zahirelerinin furuhtiyle temin edebilirler"[50] gerekçesi ile bu karar red olunmuş ve zahire ihracı serbest bırakılmıştır.

Kongrenin, özellikle Sivas Kongresi'ne karşı tutumu ilginçtir. Kongre, Sivas Kongresi'ne delege gönderilmemesi kararı almıştır.[51] Eşraf, kendi bölgelerinin sorunlarıyla uğraşmak isteğindedir. Bu eğilim, Ege Bölgesi'nde gelişen harekette çok kuvvetlidir. Alaşehir Kongresi'nden sonra yapılan II. Balıkesir Kongresi'nde, ülkesel bir fonksiyonu olacak Anadolu Kongresi'ne katılmak söz konusu olduğunda eşraf, yine benzer tepki göstermiştir.[52] Hareketin daha ileriki safhalarında

50 *A.g.e.*, s.179.
51 *A.g.e.*, s.5.
52 *A.g.e.*, s.66.

Ankara'dan, Çerkez Ethem'in Anadolu'daki isyanları bastırması istendiğinde, Ethem'in gitmemek için ileri sürdüğü gerekçelerden biri, kuvvetlerinin eşrafın parasına dayanarak kurulduğu, onun için asıl görevlerinin Ege cephesinde Yunanlılara karşı savaşmak olduğudur. Ethem, Anadolu'da savaşmak için kurulan bir kuvvete kumanda etmek istememiştir.[53]

Alaşehir Kongresi'nin diğer bir özelliği, bölgedeki halkın harekete katılmasını zorlayıcı yönde kesin tedbirler almasıdır. "Gerek hizmet-i bedeniye ve gerekse hizmet-i nakdiyeden imtinaları için kavlen ve fiilen teşvikat ve tahrikatta bulunanlardan, istitaat-ı maliyesine göre beş yüz liraya kadar cezayı nakdi alınır ve tekerrürü halinde ihanet-i vataniye ile itham ve idam olunur"[54] hükmü kabul edilmiştir. Böyle kuvvetli cezai hükümlerin yanı sıra, seferberlik ilânı ile askere alma ve harekat için bir bütçe yapılması vb. istenmektedir. Bütün bu hususlar, bölgedeki hareketin, devletin belirli fonksiyonlarını yüklenen bağımsız bir faaliyet haline gelme eğilimini göstermektedir.[55]

16-22 Eylül 1919'da II. Balıkesir Kongresi toplanmıştır. Bu kongrede Alaşehir Kongresi'nde alınan kararlara göre hazırlanan talimatnameler tasdik edilmiş, hepsi de sivil ve eşraftan olmak üzere, milli alay kumandanlıkları ile menzil müfettişliklerinin seçimi yapılmıştır. Benzer girişimler için, 19 Eylül'de II. Nazilli Kongresi toplanmıştır.

Böylece, Yunanlıların baskısının artmasına paralel olarak, önce çete ölçeğinden başlayarak, yukarıda gördüğümüz dinamik içinde bütün Ege Bölgesi'ne yayılan ve devletin bazı fonksiyonlarını üstüne alan bir örgüt ortaya çıkmıştır.

Bu örgüt, mahalli eşrafın kontrolü altındadır ve bölgeleri dışındaki gelişmelere karışmak istememektedir; yalnızca bölgelerinin kurtuluşu ile ilgilenmektedirler. Alaşehir Kongresi'nde, bütün bölgede tam

53 "Çerkez Ethem'in Hatıratı", *Dünya Gazetesi*, Tefrika No.

54 H. Muhittin Çarıklı, *a.g.e.*, s.191.

55 Alaşehir Kongresi, toplandığı zaman, ulusal güçlere katılmış tüm eşkiyayı, daha önceki suçlarından ötürü bağışlamıştır. Ve kendini bir kongre olarak nitelemekle birlikte, bir ulusal meclis gibi çalıştığını belirtmiş, kararlarına yasa niteliği vermiştir. E. Toy, *a.g.e.*, s.237.

56 Mahut Gologlu, *a.g.e.*, s.49.

olarak bir hareket birliğinin sağlanması istenildi ise de, bu tam olarak gerçekleşemedi. Kongre açıldığında Nazilli ve Aydın cephesinden kimsenin katılmadığı görüldü. Kongre, özel temsilci göndererek, onları Kongre'ye çağırmıştır. Bu cephelerin temsilcileri ancak Kongre'nin son günlerinde yetişmişlerdir.

Mahmut Goloğlu, hareketin gayesi bakımından da kesimler arasında farklar olduğuna değinmektedir. Örneğin, Denizli kesimindeki hareketin Yunanlılara karşı yalnız bölgesel kurtuluş hedeflerine sahip olmadığını, daha genel hedeflere sahip olduğunu belirtmektedir.[56]

MİLLİ MÜCADELE'NİN DOĞU'DA GELİŞEN ÖRGÜTLENİŞİ

Mütareke sonrasında bölgenin en önemli liman şehri olan Trabzon'da,[57] eşrafının öncülüğünde, Ege Bölgesi'ndekine benzer bir örgütlenme gelişiyordu. 12 Şubat 1919'da Trabzon Muhafaza-i Hukuku Milliye Cemiyeti kuruldu. Cemiyet tam olarak Trabzon eşrafının kontrolü altında idi ve aynı dönemde kurulan benzer cemiyetler gibi, bölgenin hakları üzerine propaganda yapmak amacını güdüyordu. Bölge üzerinde iki azınlık grubun istekleri vardı. Ermenilerin 26 Şubat 1919'da Paris Barış Konferansı'na verdikleri muhtıra açıklandığında, Doğu illeri ile Trabzon'u istedikleri görüldü. Bölgedeki Rumlar ise Pontus devleti kurmak istiyorlardı. Yunan Kızılhaç gemileri ile getirilen silah ve cephane yardımıyla Rum çeteler örgütleniyordu. Pontusçular hazırlıklarını ileride başkent yapmayı planladıkları Samsun çevresinde yoğunlaştırmışlardı.

Bu gelişmelere paralel olarak Türklerin karşı örgütlenmesi de ortaya çıktı. Erzurumlular 6 Mart 1919'da, yine eşrafının kontrolünde olarak, İstanbul'da kurulmuş olan, Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti'nin şubesini kurdular. Trabzon Muhafaza-i Hukuku Milliye Cemiyeti artık yalnız propagandanın örgütlenmesi

---

57 Bugün Doğu Karadeniz'i teşkil eden illerden Samsun ve Ordu, Samsun müstakil livasına; Trabzon, Giresun, Gümüşhane ve Rize, Trabzon vilayetine bağlı idi. Bu bölgede tek vilayet merkezi Trabzon'du. Arif T. Payaslıoğlu, *Merkezi İdarenin Taşra Teşkilâtı Üzerinde Bir İnceleme*„ TODAİE ve DPT, Ankara, 1966, Ek 3.

düzeyinde kalmayarak, "tesirli teşebbüsler"in yapılmasına karar verilerek silahlı savunmaya geçti. Trabzon ilinde Rum çetelerin en aktif olduğu Giresun'da, Topal Osman'ın etrafında karşı çete örgütleri organize edilmeye başlandı.[58] "Samsun havalisinde, Türk ahali, hükûmet tarafından korunamadığından, bazı Laz çetelerini Trabzon havalisinden getirerek"[59] kendilerini savunmaya çalışıyordu.

Kâzım Karabekir Paşa, 19 Nisan 1919'da XV. Kolordu Kumandanı olarak İstanbul'dan Trabzon'a geldi. "Kâzım Karabekir Paşa ile Trabzon Muhafaza-i Hukuku Milliye Cemiyeti idarecileri arasındaki görüşme, gerektiğinde askerle sivilin birlikte ve aynı komuta altında silahlı savunmada bulunması da dahil, her bakımdan kesin bir anlaşma ile son buldu. Bölgede faaliyette bulunan Rum çetelerinden en büyük ve kuvvetlileriyle (Eftalidi ve Köroğlu çeteleri) uğraşma işini Kâzım Karabekir Paşa üzerine aldı. Bu çeteler daha çok güneyde, Gümüşhane taraflarında faaliyet gösteriyorlardı. Kıyılardaki çeteleri zararsız hale getirme ve askeri depodaki fazla silahları saklama ve kaçırma işini siviller kabullendiler."[60]

Mayıs ayına girildiğinde, Trabzon Muhafaza-i Hukuku Milliye Cemiyeti, Rus sınırından Samsun'a kadar Doğu Karadeniz'de örgütlenmiş, silahlı direnişe geçmiş, komşu illerde ve ordu ile işbirliğine girişmişti ve hareket Trabzon eşrafının öncülüğünde gelişiyordu.[61]

Ege'deki durumdan farklı olarak Doğu'da kuvvetli askeri birlikler bulunuyordu; bunlar, merkezden ve bölgeden yardım almadan geçim ve iaşelerini en az bir yıl karşılayabilecek durumda idiler. 3 Mayıs'ta Kâzım Karabekir Paşa XV. Kolordu'nun idaresini ele alıyor, 19 Mayıs 1919'da 9. Ordu Müfettişi Umumisi Mustafa Kemal Paşa Samsun'a geliyordu. Her iki kumandan da, İstanbul'da etkin bir şey yapılamayacağına inanarak Anadolu'da bir örgütlenmenin öncülüğünü yapmak için yola çıkmışlardı. Ordu gücüne dayanan bu örgütlenme ile

---

58 Mahmut Goloğlu, *a.g.e.*, Ankara, 1968, s.21-24.

59 Sabahattin Selek, *a.g.e.*, s.259.

60 Mahmut Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, s.30.

61 *A.g.e.*, s.43.

eşrafın öncülüğündeki örgütlenme arasında gerilimlerin ortaya çıkması gecikmeyecektir.

Kâzım Karabekir, daha çok, bölgesel bir hareketi örgütlemeyi hedef olarak seçmişti.[62] Karabekir, tüm ülkede milli bir Türk devleti kurma olanağının kalmaması ve Doğu Anadolu'da başka bir devlet kurulmak istenmesi gibi durumlarda, Erzurum'da bir ulusal devletin kurulmasına çalışacaktı.[63] Bu düşünce mahalli grupların istekleri ile uygun düşüyordu. Mütareke sonrasında ordunun, Batum, Kars ve Ardahan'ı boşaltmak zorunda kalışı ve "Milli Şura" hükûmetinin kurulması örneği, Erzurumluları kaygılandırıyordu. Kâzım Karabekir, Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti'nin idarecileri ile anlaşarak, ordunun hiçbir şekilde Erzurum'u terketmeyeceğini bildirerek, çok gelişmemiş durumda olan teşkilâtı etkin hale sokmaya gayret gösterdi.[64] Mustafa Kemal Paşa, 29 Mayıs'ta Havza'dan Kâzım Karabekir'e bir telgraf çekerek, Trabzon'un da İzmir gibi işgal edilebileceği tehlikesinden bahsederek, gerekli karşı koyma düzeninin geliştirilmesini istedi.[65] Bu telgraf üzerine, Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti'nin Erzurum şubesi, yaptığı toplantıda, bölge düzeyinde bir birliğe gidilmesine karar verdiler. Bu birlik için Trabzonluları işbirliğine çağırdılar. Yazışmalar sonucunda; 10 Temmuz'da Erzurum'da bir Doğu İlleri Kongresi yapılması kararlaştırıldı.[66] Bu toplantı için hem daha merkezi olan yeri dolayısıyla, hem de bir liman şehri olmadığı için dış güçler (İngilizler) tarafından baskı altına alınması daha güç olacağı düşüncesiyle, Erzurum, Trabzon'a tercih edilmiştir.

Kararlaştırılan Erzurum Kongresi, aynı esnada batıda toplanan

---

62 Sabahattin Selek, *a.g.e.*, s.219.

63 Kâzım Karabekir, Erzurum'a giderken kendisine seçtiği hedefi şöyle anlatmaktadır: "Evvela Şark teşekküllerini Erzurum'da birleştirerek herhangi bir tehlikeye karşı bir milli taarruz hazırlamayı düşünüyorum. Yani bir milli Türk hükûmeti esası. Eğer istiklalimize dokunulmaz, yalnız Şark vilayetleri tehlikeye düşerse, derhal Erzurum'da bu milli hükûmet faaliyete başlar ve ben de milli hükûmetin emrinde bir ordu kumandanı olarak Şark'ın müdafaasını deruhte ederim." Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbi'nin Esasları*, s.36.

64 Mahmut Gologlu, *a.g.e.*, s.51.

65 *A.g.e.*, s.48.

66 Bu yazışmalar için bkz. *a.g.e.*, s.51-65.

Balıkesir ve Alaşehir kongreleri gibi, bir bölgesel kongre idi. Mustafa Kemal'in örgütleyip başlatmayı düşündüğü hareket ise, ülke düzeyindedir.

> Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da bulunduğu ilk bir ay içindeki faaliyeti ve muhtelif yerlerle yaptığı yazışmalar, Erzurum'a gitmek niyetinde olmadığını ve doğrudan doğruya Sivas'ta toplayacağı kongreye katılmak ve işe oradan başlamak istediğini göstermektedir.[67]

Ali Fuat Paşa, Rauf Bey ve Refet Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı Amasya toplantısında, ülke düzeyinde bir hareketin örgütlenmesi için Sivas'ta bir kongre toplanmasını kararlaştırdılar (19 Haziran 1919).[68] Halbuki aynı dönemde, artık Erzurum Kongresi'nin hazırlıkları ilerlemişti. Kâzım Karabekir'in durumu bildirmesi üzerine yayınlanan Amasya Tamimi'nde "Vilayat-ı Şarkiye namına 10 Temmuz'da Erzurum'da bir kongre inikad edecektir. Mezkûr tarihe kadar vilayat-ı saire murahhasları da Sivas'a vasıl olabilirlerse, Erzurum Kongresi'nin azası da Sivas içtima-i umumisine dahil olmak üzere hareket eder,"[69] denilmekte, ülkesel düzeyde bir kongrenin hemen toplanılmasında ısrar edilmektedir. Amasya Tamimi'nde, "vatanın tamamiyeti ve milletin istiklalinin tehlikede" olduğu ve merkezdeki hükûmetin görevlerini yerine getiremediği, onun için milletin sesini duyuracak bir milli kongrenin Sivas'ta toplanacağı bildiriliyordu.[70] Böyle olunca, Sivas Kongresi, Sultan tarafından kapatılan Meclis-i Mebusan yerine geçecek bir meclis olarak yorumlanıyor ve Mustafa Kemal üstündeki baskı artırılarak, Erzurum Kongresi öncesinde (8 Temmuz 1919) askerlikten ayrılmak zorunda bırakılıyordu.

Mustafa Kemal, 3 Temmuz 1919 tarihinde Erzurum'a gelerek kongre öncesi hazırlıklara başlamıştır. Erzurum, Vilayat-ı Şarkiye Mü-

---

67 S. Selek, *a.g.e.*, s.219.

68 Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s.30-35.

69 *A.g.e.*, c.I, s.31.

70 Kemal Ataturk, *a.g.e.*, c.III, Vesika 26, s.915.

dafaa-i Hukuku Milliye Şubesi gelişmesinde, ordunun ve Mustafa Kemal'in desteğini sağlamaya büyük önem vermişlerdir.[71] Halbuki Trabzon delegeleri, hareketin öncülüğünün asker ve bürokratlara kaptırılmasına karşı çok hassastırlar. Kâzım Karabekir kongre delegesi değildir. Rauf Bey ve Mustafa Kemal'in önceden aza seçilmediği için Kongre'ye katılmaları bir sorun olur. Ancak iki Erzurum delegesinin istifa ederek yerlerini vermeleriyle, sorun çözülür. Mustafa Kemal'in Kongre başkanlığına seçilebilmesi, Kâzım Karabekir'in Trabzon delegelerinin bir kısmını ikna etmesiyle sağlanabilir.[72] Kongre toplandığında Trabzon delegeleri, Mustafa Kemal'in Kongre'de askeri üniforması ile bulunmasına itiraz etmişlerdir.[73]

Hacım Muhittin Çankılı Millî Mücadele yıllarında

Kongre'ye 56 delege katılmıştır. 56 delegenin, 51'i Trabzon, Erzurum ve Sivas delegesidir. Bu 56 kişinin; 17'si çiftçi-tüccar, 5'i emekli subay, 5'i emekli memur, 5'i öğretmen, 4'ü gazeteci, 5'i avukat-dava vekili, 2'si mühendis, 2'si doktor, 6'sı din adamı, 3'ü eski mebus, 1'i kumandan, 1'i eski nazırdır.[74] Kongre'ye katılanların yaklaşık olarak üçte biri, asker ve memur kökenli iken, üçte ikisi mahalli eşrafı ve onunla yakın ilişkide olan grupları teşkil etmektedir. Bu Kongre'ye de mahalli eşraf ve beraberindeki grup hakim ise de, Balıkesir Kongresi'ne göre subay ve bürokratların oranı daha yüksektir. Kongre'deki

71 Kemal Atatürk, *a.g.e.*, c.I, s.47.

72 Erzurum Vilayati Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-i Milliye Şubesi'nin kendisini desteklemesini Mustafa Kemal, *Nutuk*'ta şöyle anlatmaktadır: "Cemiyetin başına geçmesi ve heyet-i faale riyasetini kabul etmemi teklif ediyorlar ve beraber çalışmak üzere tayin ve tefrik ettikleri beş zatın ismini bildiriyorlardı." *A.g.e.*, c.I, s.63.

73 Mahmut Goloğlu, *a.g.e.*, s.83.

74 Sabahattin Selek, *a.g.e.*, s.228 ve Mahmut Goloğlu, *a.g.e.*, s.78-80.

müzakereler sırasındaki tartışmalar ve alınan kararlar, bu iki grup arasındaki görüş ayrılıklarını ve çatışmayı daha açık hale getirmiştir.

Erzurum Kongresi bildirisinde, bu iki ayrı görüşün uzlaştırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Bildirinin 6. maddesi "İtilaf devletlerinden, Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihindeki sınırlar içinde kalan Türkiye'nin parçalanması düşüncesinden vazgeçilerek, varlığımıza, tarihi, ırki ve dini haklarımıza saygı gösteren ve aykırı davranışları desteklemeyen, hak ve adalete dayanan bir karar beklenir," derken, ileride Misak-ı Milli'nin prensibini savunacak olan Mustafa Kemal'in görüşleri, bildirinin ilk maddesinde; "Samsun ve Trabzon'u da içine alan ve (bugünkü idare kuruluşlarına göre 25 kadar ili kapsayan) Doğu Anadolu Bölgesi'nin hiçbir sebep ve bahane ile bölünmesinin ve Osmanlı topluluğundan ayrılmasının mümkün olamayacak derecede bir bütün teşkil ettiği, bölge halklarının saadette, felakette, mukadderatta birlik halinde öz kardeş oldukları tespit ediliyordu," şeklinde yer alıyordu. 4. maddede, Osmanlı Devleti'nin bu bölgeyi bırakmak zorunda kalması halinde, milli hakları koruyucu tedbirlerin alındığı bildirilirken, bölgeci görüşle uzlaştırılıyordu.

Kongre bildirisi, aynı dönemde bir kurtuluş çaresi olarak sunulan mandacılık fikirlerini de 7. maddede uzlaştırıyordu. Daha sonraki Sivas Kongresi'nde bu maddeye dayanarak, mandacılık fikri savunulmuştur. Bildirinin 9. maddesinde, Şark-i Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulacağı bildiriliyordu. Kongre'de ayrıca cemiyetin tüzüğü kabul edilmiştir. Köy ve mahallelerden başlayarak, nahiye, kaza, liva, vilayet ve müstakil livalarda kademeli bir örgüt kurulacaktır. Köy, nahiye, kaza ve mülhak livalarda, heyet-i idareler ve müstakil livalar ile vilayetlerde heyet-i merkeziye bulunacaktır. Bunların üstünde 9 ila 16 kişiden meydana gelen, Heyet-i Temsiliye vardır. Her yıl Vilayet kongreleri ve Umumi Kongre toplanacaktır.

Bu örgütün kimler tarafından kontrol edileceği sorunu, bürokrat ve subay kesimi ile eşraf arasındaki görüş ayrılığını tekrar ortaya çıkardı. Rauf Bey, Cemiyet'in vilayet başkanlarının valiler, kaza baş-

kanlarının da kaymakamlar olmasını savunuyordu.[75] Önce Trabzon delegeleri bu görüşe karşı çıktılar. Bunlara, diğer delegeler katıldı. Başkanların Cemiyet üyeleri arasından seçilmesi kabul edildi.

Kongre'nin muhalif grubunu teşkil eden bir kısım Trabzon delegeleri, 22 maddelik "adem-i merkeziyetçi bir ıslahat programı" ileri sürdüler. Bu programın ilginç yönü, ordu yerine milis teşkilâtı kurulmasını önermesiydi. Bu son öneri, Kongre'de reddedilmesine rağmen bir kesimin tutumunu göstermesi bakımından ilginçtir.[76]

Kongre'de kabul edilen en yüksek icra organı, Heyet-i Temsiliye'dir. Heyet-i Temsiliye'ye 9 kişi seçilmiştir. Bunun üyelerinin 6 tanesi mahalli eşraf kökenli, 3 tanesi subay ve bürokrat kökenlidir. Heyet-i Temsiliye üyeleri kendi kararları ile, dışarıdan, "İstişari Heyet-i Temsiliye" üyesi seçebilmektedir. Kâzım Karabekir, bu yolla Heyet-i Temsiliye üyesi seçilmiştir. Heyet-i Temsiliye, Kongre'nin toplantıda bulunmadığı süredeki bütün siyasi ve idari kararları verecek organdır. Önemli kararlarda Heyet-i Merkeziyeler ile istişare edecek, fevkalâde hallerde "Umumi Kongre"ye danışacaktır.

Heyet-i Temsiliye'ye yukarıdaki oranlara göre eşraf hakimdir. Halbuki pratikte bu böyle olmamıştır. Heyet-i Temsiliye'nin eşraf olan üyeleri yörelerine dönünce, bu kurul adına karar veren ve bunları mahalli kuruluşlara tebliğ edenler subay ve bürokrat kökenli kesim olmuştur. Böylece Heyet-i Temsiliye, subay ve memur kökenli kesimin kontrolüne girmiştir. Uygulamada Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal, çok kere kendi başına karar vermiş, "Heyet-i Merkeziyeler" ile ve "Umumi Kongre" ile danışma mekanizmasını pek işletmemiştir. Mustafa Kemal danışma ilişkilerini, her bölgenin kumandanları ile sürdürmektedir. Kumandanlar arasında oluşturulan kararlar, daha sonra, Şark-i Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin alt kademelerine bildirilmektedir. Mustafa Kemal vilayetlerle ilişkisini, mülki ve askeri kanalla kurmaktadır. Ege Bölgesi'nden farklı olarak, Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki kuvvetli askeri yapı, böyle bir karar yapısına imkân

75 *A.g.e.*, s.90.
76 *A.g.e.*, s.92, 94.

vermektedir. Cemiyet üyeleri ise kendilerini karar mekanizması dışında bırakan bu tutumdan yakınmışlar ve bu tutumu "vefasızlık"[77] olarak nitelemişlerdir.

Erzurum Kongresi'nde alınan kararlar tam olarak Mustafa Kemal'in düşünceleri paralelinde değildir. Buna rağmen Heyet-i Temsiliye Reisi seçilmesi ve bu kurulun yapısı, Mustafa Kemal'e birçok taktik imkânı hazırlamıştır; kendisine bir çeşit göreli otonomi kazandırmıştır.

Erzurum Kongresi'nin ulaştığı sonuç, Mustafa Kemal'in öngördüğü mücadele şekli için yetersizdir. Kararlar büyük ölçüde bölgesel düzeyde kalmıştır. Mustafa Kemal, ülke düzeyinde bir örgütlenmeye gidebilmek için, Sivas Kongresi'ni toplama gayretlerini sürdürmüştür. Ama böyle bir kongrenin toplanabilmesinde çeşitli güçlükler vardır. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Amasya Tamimi ile toplamak istedikleri Sivas Kongresi, gereken ilgiyi görmemiştir. İlk önce 10 Temmuz'da yapılacağı ilân edilen Erzurum Kongresi, daha sonra gecikerek 23 Temmuz'da yapılmış olmasına rağmen, hiçbir ilden delege seçilerek Sivas'a gönderilmemiştir. Sivas ili bile bu çağrıya uymamıştır.[78] Erzurum Kongresi'nden sonra güçlükler daha da artmıştır. Bu Kongre'den kısa bir süre sonra Doğu Anadolu delegelerini tekrar toplamanın olanağı yoktur. Eşrafa dayanarak örgütlenen, dolayısıyla bölgeci karakteri hakim olan Ege Hareketi temsilcileri, Alaşehir Kongresi'nde, Sivas Kongresi'ne katılmama kararı almışlardır.[79] Benzer eğilimlere sahip olan Trabzon teşkilâtı da, Sivas Kongresi'ne katılmamakta ve karşı çıkmaktadır.[80] Diğer taraftan İstanbul Hükûmeti'nin Mustafa Kemal ve arkadaşlarının hareketleri üzerindeki baskısı artmıştır.

Tüm bu olumsuz şartlara rağmen Kongre'nin toplanabilmesi için büyük gayret sarfedilmiştir. Kongre'de, Doğu Bölgesi'ni, Erzurum Kongresi'nde seçilmiş olan Heyet-i Temsiliye'nin temsil etmesi karar-

---

77 Bu kınama ve yakınmalar için bkz. Hayri Mutluçağ, "Erzurum Kongresi'nin Tutanak ve Kararları", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 61, s.3-12.

78 Mahmut Goloğlu, *Sivas Kongresi*, Ankara, 1969, s.12.

79 Hacim Muhittin Çarıklı, *a.g.e.*, s.5.

80 Mahmut Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, Ankara, 1968, s.115.

laştırılmıştır. Trabzon temsilcileri katılmayınca, dokuz kişilik Heyet-i Temsiliye'nin ancak beşi Kongre'ye katılabilmiştir. Çoğunluğu sağlamak için gerekli olan beşinci kişiyi, Nakşibendi şeyhi Fevzi Bey'i, bizzat Mustafa Kemal Erzincan'a giderek almıştır.

İç Anadolu'da Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın önemli çabalarına rağmen, her yerden temsilci seçilememiştir. 4 Eylül 1919'da Kongre açıldığında, Heyet-i Temsiliye üyeleri dahil olmak üzere, 20-25 kişi gelmişti. Kongre'nin devam ettiği sürece gelenlerle birlikte bu sayı, 38'e yükseldi. Heyet-i Temsiliye'nin temsil ettiği doğu illeri de dahil olmak üzere, yalnız 15 il ve mutasarrıflık temsil edilmiştir. Bunların bir kısmının delegeleri de seçimle gelmemiş, Mustafa Kemal ve arkadaşları tarafından belirli yöreleri temsil ettiği varsayılmıştır. Temsilciler arasında, hiçbir Rumeli vilayetinin temsilcisi yoktur.[81]

Kongre'nin teşekkül tarzı, bürokrat ve subay kesiminin temsil oranını yükseltmiştir. Böylece Sivas Kongresi'nde eşraf kesiminin etkisinin azaldığı ve dolayısıyla bölgecilik eğiliminin yer almadığı görülmektedir. Sonuçta bu Kongre'de, Balıkesir ve Erzurum kongrelerine göre, bürokrat ve subay kökenli kesimin kontrolü artmıştır.

Sivas Kongresi'nin teşekkül tarzı, Erzurum Kongresi'nin temelden gelen, düzenli seçim esasına dayanan yapısından farklıdır. Tepeden gelen, emrivakilerle teşekkül ettirilmiş bir Kongre'dir. Kongre sırasında Alfred Rüstem Bey'in de dediği gibi, bu, bir "ihtilal komitesi" niteliğindedir. Ama bu niteliğin alınan kararları fazla zorlamamasına özen gösterilmiştir. Hele alınan kararların, Mustafa Kemal'in deyimiyle, "macera" niteliği taşımamasına dikkat edilmiştir.[82]

Sivas Kongresi'nde alınan kararların, Erzurum Kongresi'nden en önemli farkı, bölgesel kurtuluş çarelerinin reddi ve 30 Ekim 1918 tarihinde hudut içinde kalan kesimin ayrılmaz bir bütün teşkil ettiğinin kabulüdür. Vilayât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin adı değiştirilerek, yeni hedefe uygun hale getirilmiştir; Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adını almıştır. Sivas Kongresi'nin yayın-

81 Sabahattin Selek, *a.g.e.*, s.239.

82 Vehbi Cem Aşkın, *Sivas Kongresi*, Sivas, 1945, s.125.

ladığı 10 maddelik bildiri, Erzurum Kongresi'nin yayınladığı 10 maddelik bildiri ile, yukarıdaki iki değişiklik hariç, tıpatıp aynıdır. Ama bu değişiklikler, diğer maddeler lafzen aynı kalsalar bile, onların da anlamını değiştirmektedir. Osmanlı hükûmeti, dış baskılar altında, milli hudutlar olduğu ilân edilen hudutlar içinde bir alanı terkederse, cemiyet tüzüğünün 4, 5 ve 6. maddelerine göre, "derhal bir idare-i muvakkate teşekkül edecektir. Halen mevcut olan teşkilât ve kavanini mevzua dairesinde tedviri umura devam edecektir. Bilcümle mülki ve askeri rüesa ve memurini, devlet işbu idare-i muvakkateye tabi olacaktır. İdare-i muvakkate tekmil ecnebi devletlerine de işbu vaziyeti cedideyi usulen ve resmen iblağ edecektir. Mevzuu bahsolan idare-i muvakkate Teşkilât-ı Milliyemizin vücuda getirdiği Kongrece intihap olunacak heyettir. Tasavvur edilen hal Kongre'nin mün'akıt bulunmadığı bir zamanda vukua geldiği takdirde (Heyet-i Temsiliye) işbu intihap vazifesini muakkaten deruhte ederek mavekadan derhal vilayatı haberdar edecek ve hemen Kongre'yi içtimaa davet eyleyecektir."[83]

Gerek Kongre bildirisinin 5. maddesinde, gerekse Cemiyet Tüzüğü'nün 4, 5 ve 6. maddelerinde, bir şarta bağlı olsa da, Heyet-i Temsiliye'nin bir ihtilal hükûmeti rolü göreceği peşinen ilân edilmişti.[84] Erzurum Kongresi'nde seçilen 9 kişilik Heyet-i Temsiliye'nin eşraf temsilcileri, çalışmalara katılamamaktadır. Bu 9 kişiye ve Heyet-i Temsiliye'ce üye seçilen Refet Bey'e (Bele) ek olarak Sivas Kongresi'nde 6 kişi daha seçilerek üye sayısı 16'ya çıkarıldı. Böylece Erzurum Kongresi'nde tespit edilen 16 sayısına da uyulmuş oldu.[85] Yeni seçilenlerle birlikte Heyet-i Temsiliye'de çoğunluk da, subay ve bürokratlardan oluşuyordu.

Kongre'de, bu temel değişiklik dışındaki en önemli tartışma manda sorununda ortaya çıkmıştı.[86] Özellikle İstanbul'dan gelen delegeler Amerikan mandasını savunmuşlardır. Sonunda bir uzlaşmaya gi-

83 Yunus Nadi, *Mustafa Kemal Paşa Samsun'da*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s.99.

84 Mustafa Kemal daha Erzurum Kongresi sırasında arkadaşları ile yaptığı toplantıda yeni bir hükûmet fikrini ortaya atmıştır. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, c.2, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966, s.126.

85 Mahmut Goloğlu, *Sivas Kongresi*, s.83.

86 M. Tayyip Gökbilgin, *a.g.e.*, s.10-12.

dilmiştir. Bildiride yer alan yardımcı madde, Erzurum Kongresi bildirisinde yer alan maddenin aynıdır. "Milliyet esaslarına saygılı ve ülkemizi ele geçirmek isteği olmayan herhangi bir devletin fenni, sınai, ekonomik yardımları hoşnutlukla"[87] karşılanacaktır.

Kongre, çalışmalarını, Elazığ Valisi Ali Galip Bey'in toplantıyı basma hazırlıklarının da etkisiyle hızlandırarak, 11 Eylül'de tamamladı. Heyet-i Temsiliye, Kongre sonuçlarını bütün ülkeye yayarak, teşkilâtlanmaya girmeye çalıştı. Cemiyet'in teşkilât nizamnamesine ek olarak bir de, gizli teşkilât nizamnamesi gönderiliyordu.[88] Bu gizli nizamnamede Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin Heyet-i İdare ve Heyet-i Merkeziye'leri kanalıyla, ordudan ayrı milli müfrezeler kurulması isteniyordu. Bu müfrezeler seyyar ve sabit olacaktı. Sabit müfrezeler, her mahallin azınlık çetelerinden korunmasında kullanılacaktı. Seyyar müfrezeler ise, ihtiyaç görülen yere gönderilerek çatışmaya sokulabilecekti. Bu müfrezelerin ordu ile ilişkileri, prensip olarak Heyet-i Temsiliye tarafından kurulacaktır. Ancak tehlike anında, alt kademe kuruluşlar, bu müfrezelerle temasa geçebileceklerdir.

Mustafa Kemal, Sivas Kongresi'nde istediği yönde kararlar aldırtmıştır. Ülke ölçeğinde bir mücadele formüle etmiş ve kendi çevresi olan subay ve bürokratların hakim olabileceği bir örgütlenmeye girmiştir. Ama Sivas Kongresi'nin Anadolu halk ve eşrafından yeterli destek bulmadığını bilmektedir; bu nedenle, daha geniş destek sağlayabilmek için "Büyük Anadolu Kongresi" toplamaya çalışmıştır.[89] İstanbul'daki güçlere karşı, halkın tam desteğine sahip böyle bir kongreyi toplamasına gerek kalmadan gelişen olaylar, Mustafa Kemal'in, Anadolu Hareketi'nin tüm kontrolünü ele geçirmesine imkân verdi.

Sivas Kongresi sonrasında gelişecek hareket ülke düzeyindedir. İstanbul'daki kontrol merkeziyle yarışan yeni kontrol merkezi, Anadolu'da kurulmaktadır. Dolayısıyla Sivas Kongresi'nin İstanbul'daki hükûmet bakımından anlamı, Ege'deki kongrelerden ve hattâ Erzu-

87 Mahmut Goloğlu, *a.g.e.*, s.83.
88 Yunus Nadi, *a.g.e.*, s.103.
89 H. Muhittin Çarıklı, *a.g.e.*, s.62.

rum Kongresi'nden çok farklıdır. Bu farklılığı anlayan İstanbul Hükûmeti, Elazığ valisini kullanarak bu hareketi dağıtmak istemiştir. Bu girişimin Mustafa Kemal tarafından öğrenilmesi üzerine, Elazığ Valisi Ali Galip Bey askeri güçlerin baskısı ile kaçmak zorunda bırakılır.

Bu olaylar üzerine, Mustafa Kemal, hükûmetin hıyanet içinde olduğunu ileri sürerek, milletin dileklerini bildirmek üzere, telgrafla doğrudan Padişah ile temas kurmaya çalışmıştır. Bu temasın önlenmesi üzerine Mustafa Kemal, 12 Eylül'de, Umumi Kongre Heyeti imzasıyla bütün vilayetlere ve komutanlara çektiği telgrafla, İstanbul'la bütün muhaberatın ve haberleşmenin kesilmesini istemiştir. İstanbul ile Anadolu Hareketi açıkça çatışmaya sokulup, iki grup arasındaki çatışma açığa çıkarılıp, keskinleştirilmeye çalışılmaktadır. Eğer bunda başarıya ulaşılırsa, bu, Anadolu Hareketi'nin kendi iç bütünlüğünü artıracaktır. Sivas Kongresi'nin zayıf olan desteği kuvvetlenecek, artık yeni bir kongreye ihtiyaç kalmayacaktır.

Bu çatışmanın nasıl geliştiğini incelemeden önce, çatışmanın diğer kanadı olan İstanbul'daki güçlerin durumunu incelemekte yarar vardır.

İstanbul, İmparatorluğun çöküş yıllarından beri her zaman dış etkilere açık ve dış çıkarların yarıştığı bir merkez olmuştur. Ama bu etki hiçbir zaman, Mütareke İstanbul'unda olduğu düzeye ulaşmamıştı. Mütareke'den sonra İstanbul resmen işgal edilmemişti ama, "İngiliz harp gemileri Boğazlar'a gelmişler, İngiliz askerleri İstanbul, Çanakkale ve lüzumlu gördükleri her tarafa çıkmıştır. Fransızlar da İstanbul'a asker çıkarmış, Senegalliler Galata'da cirit atmaya başlamıştır. İtalyanlar da Beyoğlu kesimine yerleşmişlerdir. Polise, jandarmaya, limana müttefik subayları kumanda etmektedirler. İmparatorluk ordusu ise terhis edilmektedir."[90] İtilaf devletleri kuvvetlerinin resmi ve yarı resmi temsilcileri, barış müzakerelerini ve daha sonra ortaya çıkacak dengeyi etkileyebilecek çeşitli düzenler kurmaktadır.[91]

---

90 Armstrong, *Bozkurt*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s.89.

91 İstanbul'da "Müslüman semtleri bir göçüş hali gösterir. Hemen bütün mülkler Emniyet Sandığı'na veya tefecilere rehin verilmiştir. Atina Bankası Türk malı satın alacak olanlara hesapsız

Refet Bey (Bele) Ege'de direnişi yürüten çete önderleri ve milislerle. Ortada Refet Bey, solunda Çerkez Ethem, Mestan Efe sağında Demirci Mehmet Efe

Savaş kaybedilip, İstanbul müttefik kuvvetlerinin etkisi altına girince, İstanbul'un büyük sermayedarları kendilerine yabancılardan bir hami bulmak çabasındadır.[92]

İstanbul'da birbiriyle yarışan birçok kuvvet merkezi ve çok karışık bir sosyal yapı oluşmuştur.[93] Böyle bir ortamda, bu görüşün hakim olması ve bunun etrafında bir eylemin geliştirilmesi olasılığı çok zayıftır. Bir öncülük ve önderlik yapma olanağı da pek yoktur. Bu, müttefik kuvvetlerinin böyle liderleri kolayca tevkif edebilecekleri için olduğu kadar, aynı zamanda, sosyal çevrenin etkileşme biçiminin özel-

---

kredi açar. Gazetelerde ikide bir satmayınız, göçmeyiniz, konulu yazılar okursunuz." Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, İstanbul, 1969, s.44.

92 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Sodom ve Gomore* adlı romanında kurtuluşu İngiliz himayesinde bulan Türklerin tutumunu konu almaktadır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Sodom ve Gomore*, Hamit Matbaası, İstanbul, 1928.

93 Mütareke döneminde İstanbul'un ortamı için bkz. Falih Rıfkı Atay, *a.g.e.*, s.43-146 ve Ernest Hemingway, *İşgal İstanbul'u*, Milliyet Genel Kültür Dizisi, İstanbul, 1970, s.17-34.

liği dolayısıyladır. Mustafa Kemal de Mütareke sonrasında bu ortamda yaşamıştır. Çeşitli yabancı devletlerin ajanları ve temsilcileri onunla da ilişki kurmaya çalışmışlardır.[94] Ne var ki Mustafa Kemal, İstanbul'da bir hareketin başlatılamayacağını görerek, Anadolu'ya geçme imkânlarını aramış ve bulmuştur.

Mütareke İstanbul'unda bir İngiliz subayı olarak bulunan Amstrong, "İstanbul şehri bir yara. Burada büyük idealler ve ilhamlar yok. Burası kirli sokaklarda yaşayan adi insanlar şehri; burası entrika, rezalet, hile, cebinlik karargâhı. Hain erkekler, namussuz kadınlar şehri"[95] diye içinde bulundukları ortamı anlatmaktadır. İşte böyle bir ortam içinde, Hürriyet ve İtilaf Partisi, İttihatçıların elinden kaçan iktidara, yeniden kurulduktan bir buçak ay sonra geçmiştir. Hürriyet ve İtilafçılar bürokrasinin değil alt, üst kademelerdeki İttihatçıları bile değiştirebilecek bir kadroya sahip değildirler. Ayrıca aşırı dış etki, bu tip değişiklikleri yapmayı zorlaştırmaktadır. Damat Ferit Paşa Hükûmeti, İngilizlerin baskısı yüzünden İstanbul polis müdürünü bile değiştirememekte, yaptığı birçok tayini geri almak zorunda kalmaktadır.[96] Refik Halit Karay iktidarda kontrolü ele geçirememelerini, "İttihatçılar gitmeden evvel bize son intikamlarını hazırlamışlar, sanki, iktidara geçeceksiniz ama iktidar sizinle olmayacak demişlerdi"[97] diyerek anlatmaktadır. İstanbul'da tam olarak iktidarı ele geçiremeyen Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin Anadolu'daki etkisi çok daha zayıftır. Ancak valilerini değiştirebileceği illerde kısmen kontrole sahiptir.

Hürriyet ve İtilafçıların dayandıkları sınıflar, temelde İttihatçılarınkinden farklı değildir. Yalnız, Hürriyet ve İtilafçıların ordu içindeki destekleri çok zayıftır. Enver Paşa'nın yaptığı temizlikten sonra, orduda büyük ölçüde yalnız İttihat ve Terakki'ye yakın olan subaylar kalmıştır. Hürriyet ve İtilafı destekleyen subaylar, ancak ordudan

---

94 Falih Rıfkı Atay, *a.g.e.*, s.71-72.

95 *A.g.e.*, s.39.

96 Refik Halit Karay, *Minel İlelmihrab: 1918 Mütarekesi Devrinde Olan ve Biten İşlere ve Geçen İnsanlara Dair Bildiklerim*, İstanbul, 1964, s.84.

97 *A.g.e.*, s.84.

emekli edilmiş veya atılmış eski subaylardır. Hürriyet ve İtilafçıların ordu üzerinde kontrolünün olmaması, İstanbul dışında iktidarı ele geçirmelerini daha da güçleştirmiştir.

Ülkenin kontrolünü tam olarak ele geçiremeyen Hürriyet ve İtilafçı kabinelerin, Ege'de ve Doğu Anadolu'daki hareketlere karşı olan tutumlarını, barışta elde etmek istedikleri sonuçlar açısından değerlendirmek gerekir. İstanbul Hükûmeti ve çevresi, "Osmanlıcı" bir görüşe sahipti. İmparatorluğun bütünlüğünün muhafazasını istiyorlardı. Bu şartla, herhangi bir yabancı ülkenin himayesini kabul edebilirlerdi. Ama İtilaf devletleri ile savaşılarak ve direnişle bir şey elde edileceğine inanmıyorlardı. Bu İtilaf devletleri güçlü idi ve çok kısa süre önce Osmanlıları yenmişlerdi. Öyle ise savaşmak niye idi? Bu görüşe göre, ülkede düzen hakim olmalıydı. Mütareke şartlarına uygun olarak müttefiklerin istekleri yerine getirilmeliydi. Ülkede silahla karşı koyma olduğunda, asayiş sağlanamadığında, müttefikler, işgal alanlarını genişleteceklerdir. Bu nedenle İstanbul için önemli olan, asayişin sağlanmasıdır. Bunun için jandarmayı geliştirmek istemektedirler.[98] Düzensiz hareketlere karşıdırlar. Milli Mücadele'nin örgütlenmesini, İttihatçıların bir oyunu veya silah kaçakçılığı vb. olarak yorumlamaktadırlar.[99]

İstanbul'daki güçlerin Ege ve Doğu Anadolu'da Mustafa Kemal'in önderliğinde gelişen hareketlere tepkileri farklı olmuştur. Ege'de Yunanlıların yayılmasına karşı koymayı, bir çeşit meşru müdafaa olarak görmüşlerdir. Fakat Mustafa Kemal'in hareketi, İstanbul'da, Amasya Tamimi'nden ve Sivas Kongresi'ni toplama teşebbü-

---

98 "Bu arada hükümet, acele olarak, Karadeniz sahillerinde olduğu gibi Batı Anadolu'da da arazi ve emlak sahiplerinin eşkiya taarruzundan korunması maksadıyla bu vilayetlerde, noksan ve islaha muhtaç olduğu anlaşılan jandarma kadrosunun tamamlanması ve maaşlarının artırılması kararına varmıştı. Böylece hem bölge asayişinin bir an evvel teminine ait tedbirler alınmakta, hem de işgale karşı bir çare bulunduğu savunulmaktaydı." Bkz. Türkan Ülkütaşır, *a.g.e.*, s.42.

99 "İzmir, meşru mukavemet halinde ve hükümete isyan etmemiş bir vaziyette, kendi başına uğraşıyordu. Öteki taraf ise merkeze karşı bir hareket hazırlıyordu, buna bir isim verilmek lazımsa, hareket-i ihtilaliye demek lazımgelirdi. Hareket-i ihtilaliye?" Bkz. Refik Halit Karay, *a.g.e.*, s.164.

sünden sonra, açıkça bir iktidar mücadelesi ve ihtilal olarak görülmüş ve buna karşı tedbirler alınmıştır.

Bu dönemde iktidarda olan III. Damat Ferit Paşa Kabinesi'nin Dahiliye Nazırı Adil Bey, Anadolu Hareketi'ne karşı açık bir taktiğe sahiptir.

> İzmir civarındaki hareketi, Anadolu Şarkı'ndaki hareketten ayrı addetmek, birincisine muavenet gösterip ikincisine karşı koymak.[100]

Bu taktiğin bir uygulaması olarak Jandarma Umum Kumandanı Kemal Paşa, Ege Bölgesi'nde teftiş ve Kuvay-ı Milliye hakkında tahkikat yapma ve ilişki kurmak için Batı Anadolu'ya gönderilmiştir. Demirci Efe tarafından bir ara tevkif edilmiş olmasına rağmen, Sivas Kongresi'nin açıldığı gün İstanbul'da gazetecilere verdiği beyanatta, Batı Anadolu Kuvay-ı Milliyesi'ni savunmaktadır.

> "Kuvay-ı Milliye'nin hedefi sadece Yunanlıların memleketlerinden çıkarılmasından ibarettir. Reislerini bazı nüfuzlu efeler ile ordudan istifa etmiş olan bazı emekli subaylar vücuda getirmektedir ve bunlar asla eşkiya değillerdir. Birbirlerine son derece merbutturlar, aralarında inzibat gayet şiddetli bir surette temin edilmiştir. Asayişi ihlal eden hiçbir şey yoktur."
> Asker bu işlere katiyen karışmamaktadır. Çünkü bu milli bir galeyandır, bu sebeple halk bu mücadeleyi bizzat yapmaktadır. Hepsi de padişahımıza ve hükûmete sadıktırlar." Mustafa Kemal Paşa ile Kuvay-ı Milliye arasında bir münasebet kurulmuş değildir. Hattâ onların Sivas'ta aktedeccekleri Kongre'ye bir murahhas göndermeleri talep olundu. Bu kongrenin ihtimal ki fırkacılık maksadıyla toplanmakta bulunmuş olacağını dikkate alarak, murahhas göndermediler.[101]

Daha sonra İstanbul Hükûmeti, Ege'deki Kuvay-ı Milliye'nin jandarma haline getirilmesi için girişimlerde bulunmuştur.[102]

Doğudaki ve batıdaki hareketin birleşmesini önlemekte, İstan-

100 *A.g.e.*, s.164.
101 M. Tayyip Gökbilgin, *a.g.e.*, c.II, s.17-19.
102 Hacim Muhittin Çarıklı, *a.g.e.*, s.75.

bul hükûmeti yalnız değildir. İngilizler de benzer bir taktiğe sahiptir. İngilizler Eskişehir'i işgal ederek ve Afyon'da örgütlenerek iki hareketin birleşmesini engellemek istemişlerdir;[103] Haydarpaşa'dan getirdikleri kuvvetlerle Eskişehir'de üs kurmaya çalışmışlardır. Sivas Kongresi bu gelişmeler karşısında, Ali Fuat Paşa'yı Eskişehir'de İngilizlere karşı harekete geçmekle görevlendirmiştir. Kısa bir süre sonra, İngilizler bu yöreden çekilmek zorunda kalmışlardır.

İstanbul Hükûmeti, Ege Hareketi'nin Doğu Hareketi ile birleşmesini önleyebilse bile, doğudaki Mustafa Kemal Hareketi'ni bilfiil dağıtabilecek bir güce sahip değildir. Sivas Kongresi sırasında tertiplemeye çalıştıkları Ali Galip Hareketi, tam bir başarısızlığa uğramıştır. Daha önce de değinildiği gibi, bu girişimden sonra Mustafa Kemal, İstanbul'la Anadolu'nun muhaberatının kesilmesini isteyerek açık bir çatışmaya girmiştir. Mustafa Kemal eğer bu isteğinde başarıya ulaşabilirse, merkez, çevre üstündeki kontrolünü kaybederek yalnız kalacaktır; çevre ile ilişkisini tekrar kurabilmek için, Anadolu'nun isteklerini yerine getirmek zorunda kalacaktır.

11-12 Eylül öncesi, 20., 15., 13. ve 3. Kolordu kumandanlıklarına çekilen telgrafla, Kongre'ninkiler dışında hiçbir telgrafın, İstanbul'a geçirilmemesi ve buradan hiçbir telgraf alınmaması istenmiştir. Batı Anadolu ile muhaberata mani olunmadıysa da Geyve Boğazı'ndaki hattın geçici olarak kesilmesi bildirilmiştir.[104] Bu talimatlara uymayan telgraf memurlarının, Divan-ı Harbe sevki emredilmiştir.

13 Eylül'de Mustafa Kemal, Heyet-i Temsiliye adına bütün kumandanlıklara, mülki makamlara ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyelerine çektiği telgrafla; Ferit Paşa Hükûmeti'nin meclisin feshinden sonra seçimleri yapmadığını ve Barış Konferansı'na verdiği notada, milli sınırlar içinde olduğu ilân edilmiş, Toroslar'ın güneyindeki vilayetlerden vazgeçildiğinin sabit olduğunu bildirerek, Meclis-i Milli'nin toplanması için, seçimlere hazırlık yapılmasını istemektedir. 15 Eylül'de çektiği telgrafta ise,

---

103 M. Tayyip Gökbilgin, *a.g.e.*, s.25-26.
104 Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s.140.

"Milletin maruzatı zat-ı şahaneye arz ve iblağa muvaffak olunup da emn ü itimadı milliyi haiz bir hükûmeti meşruanın teşekkülüne kadar mercii muhaberat Sivas'ta Umumi Kongre Heyet-i Temsiliyesi olacaktır,"[105] diyerek, Heyet-i Temsiliye'yi Anadolu'nun yeni kontrol merkezi olarak ilân etmektedir.

Mustafa Kemal önce mevcut kontrol merkezinin haberleşme kanallarını keserek, çevresinden tecrit etmiştir. Sonra, Sivas Kongresi'nde verilmiş fonksiyonlara uygun olarak, Heyet-i Temsiliye'yi yeni kuvvet merkezi olarak ilân etmiştir. Böylece çevrede yeni bir merkez ortaya çıkmış ve eski merkezle çatışmasını keskinleştirmiştir. Yeni merkez Heyet-i Temsiliye, coğrafik olarak sabit bir yeri olan bir merkez değildir.[106] Kuruluşu icabı hareketlidir. Mekânda yer değiştirerek çatışmada en elverişli konuma ulaşabilmektedir. Halbuki İstanbul merkezi sabittir ve dış kontrol altındadır. Kendi çevresini kolayca organize edecek hale gelememektedir.

Mütareke sonrasında, mahalli düzeyde, Türk eşraf ile azınlık eşrafı arasındaki çatışmalardan başlayarak kademe kademe örgütlenerek gelişen Milli Mücadele, Anadolu ve İstanbul arasındaki çatışma düzeyine yükselmiştir. Mustafa Kemal yeni bir merkez ilân etmiştir ama acaba Anadolu'yu bu merkez etrafında bütünleştirebilecek midir, örgütleyebilecek midir? Bu çatışmada İstanbul'un yurt içinde iktidara sahip olamaması dolayısıyla önemli dezavantajları vardır ama, Mustafa Kemal'in Sivas Kongresi'ni topladığında yeterince destek bulmadığı, bilinmektedir. Bu çatışmanın kullanılması Mustafa Kemal'e çevredeki etkisini artırmakta yeni imkânlar verecektir.

Böyle yeni olarak ortaya çıkan bir merkezin çevresini örgütleye-

---

105 *A.g.e.*, s.145.

106 Mahmut Goloğlu, *Sivas Kongresi*, s.115; Heyet-i Temsiliye'nin sabit bir merkezi olmaması, halen kontrol kurmak istediği alanda tam kontrol kuramamasının bir sonucudur. Kontrol imkânı artmasına göre yer değiştirecek, en elverişli coğrafik konumu seçecektir. Nitekim T.B.M. Meclisi'nin kurulması ile hareketin merkezi Ankara'da sabit bir konum kazanmıştır. Doğrudan bağımsız olarak örgütlenen Ege Harekeri'nde Heyet-i Temsiliye'nin rolünü gören Heyet-i Merkeziye de sabit bir yere sahip değildir. Yönetmeliğinin 8. maddesine göre "karargâhını muvafık göreceği mahalle nakledebilir." H. Muhittin Çarıklı, *a.g.e.*, s.230.

Alaşehir Heyet-i Merkeziyesi. Oturanlar soldan sağa, Mazhar Nurullah, İbrahim Tahtakılıç, Nazmi Bey (Alaşehir delegesi), ayakta soldan itibaren Raşit Bey (Kula delegesi), Şaphanell Mehmet Fuat (Gediz delegesi), Abdullah Salim Bey (Salihli delegesi)

bilmesi için, iyi bir haberleşme kanalına ihtiyaç vardır. Mustafa Kemal çatışmayı başlattığında telgraf sistemi kendi kontrolüne geçmiş bulunuyordu.[107] İstanbul'un çevre ile haberleşmesini keserek, kontrol alanını en çoğa çıkarmış oluyordu.

Heyet-i Temsiliye'nin aldığı bu karar, kumandanların bir kısmı ve Heyet-i Merkeziye'ler tarafından, bir oldu bittiye getirilme olarak görüldü. En kuvvetli muhalefet Trabzonlularca yapıldı. Trabzonlular Sivas Kongresi'ni bir üst kongre olarak tanımıyorlar; Erzurum Kongresi'nin kararlarına aykırı buluyorlardı. Erzurumlular da Trabzonlulara katıldılar. Erzurum ve Sivas Heyet-i Temsiliye'lerinin ayrı kurullar olduğu tartışılmaya başladı. Trabzonlular İstanbul'a bir heyet gönder-

107 Mahmut Goloğlu, *a.g.e.*, s.115-144.

meye teşebbüs ettiler. Kâzım Karabekir de, Sivas Heyet-i Temsiliyesi'nin bir karar organı haline gelmemesini, ancak bir haberleşme merkezi fonksiyonu görmesini istiyordu.[108] Sivas Kongresi'nden sonra İstanbul'la haberleşmenin kesik kaldığı 20 gün içinde, bir taraftan Anadolu'da yeni Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurulurken, öte yandan Elazığ, Kayseri, Samsun, Kastamonu vb. illerde İstanbul Hükûmeti'ne sadık olan valiler tevkif edilerek veya işlerini terketmeye zorlanarak, Heyet-i Temsiliye'nin kontrolüne alınıyordu. Mustafa Kemal, Trabzon Valisi Galip Bey'in tevkif edilmesini emretti. Bu tevkiften sonra Trabzon'un tutumu değişti, Sivas'a katıldı. Ankara valisi de tevkif edildi. Konya valisi şehirden kaçarak yerini terketti. Eskişehir mutasarrıfı, tespit edilemeyen kişiler tarafından öldürüldü. Ekim ayı geldiğinde Ege ile yeterince ilişkiler kurulmamış olmakla beraber, bütün Anadolu, Heyet-i Temsiliye'nin kontrolü altına girmişti. Mustafa Kemal, İzmir mutasarrıfına telgraf başında baskı yapmaya başlamıştı. Çevresinden tecrit edilen İstanbul Hükûmeti, 2 Ekim 1919'da istifa etmiş, Ali Rıza Paşa kabinesi kurulmuştu. Böylece İstanbul ile Anadolu arasındaki ilk çatışmayı Anadolu kazanmıştı.

Ali Rıza Paşa kabinesi, Anadolu Hareketi'nin baskısıyla kurulmuştur. Ama kurulmasının amacı Anadolu Hareketi'ni kuvvetlendirmek değil, onu kontrol altına almak, İstanbul'un çevredeki kontrolünü tekrar kurmaktır. Bunu yapabilmek için ise, Anadolu Hareketi'nin gücünü kırmak, kuvvetini azaltmak gereklidir. Kuvvetini azaltacağı bu hareket ise, kendisinin varlık nedenidir. Ali Rıza Paşa Hükûmeti bu çelişkiyi daima içinde taşımıştır. Hareketlerinde bu çelişkiyi çözümleyememenin etkisi, devamlı olarak görülmüştür.

3 Ekim 1919'da Sadrazam, Anadolu'nun ileri sürdüğü;

a) Erzurum ve Sivas Kongresi'nin kararlarını,

b) Milli Meclis toplanıncaya kadar, milletlerarası anlaşmalara gidilmesini,

c) Barış Konferansı'na gidecek delegelerin milletin güvenini ka-

---

108 Bu konuda bkz. Refik Halit Karay, *a.g.e.*, s.108-175.

zanmış kişilerden seçilmesi şartlarını kabul ettiğini bildirmesi üzerine, İstanbul ve Anadolu'da yayınladıkları ayrı birer beyanname ile, iki tarafın anlaştığını ve İstanbul'la muhaberenin başlatıldığını açıkladılar.

Bu anlaşma ile, Anadolu Hareketi, İstanbul'a bağımlı hale gelmiyor, onun içinde erimiyordu. Yalnız, örgütlenmesinde yeni bir aşamaya ulaşıyor ve zaman kazanıyordu. Mustafa Kemal, yayınladığı beyannamesinde Heyet-i Temsiliye üyelerinin hükûmette görev almayacağını ve Anadolu'da teşkilâtlanmaya devam edilmesini bildiriyordu.

20-22 Ekim 1919'da, İstanbul Hükûmeti'ni temsil eden Salih Paşa ile Heyet-i Temsiliye arasında Amasya Protokolü imzalandı. Üç açık, iki gizli protokolde, Anadolu'daki Sivas ve Erzurum kongrelerinde alınan kararlar tanınıyor, seçimin yapılması ve barış zamanına kadar Meclis-i Mebusan'ın Anadolu'da toplanması kabul ediliyordu.

Bu anlaşmalar, artık, Anadolu Hareketi'nin liderini belirlemişti. İstanbul'la olan haberleşmenin kesilmesi sırasında Sivas ile ilişki kurmayan Ege Hareketi'nin lideri Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey, Heyet-i Temsiliye kararlarına uymayı kabul eder.[109] Rumeli ve Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı alınmış olmasına rağmen, Kongre'de Rumeli temsilcisi yoktur. İlk olarak 6 Kasım 1919'da Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti de Sivas Kongresi'ni ve Heyet-i Temsiliye'yi tanımıştır.[110] Böylece Sivas Kongresi'nden sonra Mustafa Kemal'in İstanbul ile keskinleştirdiği çatışma, hareketin Sivas etrafında bütünleşmesini sağlamıştır.

Amasya Protokolü'nde; meclisin Anadolu'da bir şehirde toplanması kabul edilmişti. İstanbul, özellikle Saray, meclisin mutlaka İstanbul'da toplanmasını istiyordu. Meclisin Anadolu'da toplanması, İstanbul'daki kontrol gücünün Anadolu'ya geçmesi olarak yorumlandığı için bu karara kesin olarak karşı çıkılıyordu. İstanbul'un ve Saray'ın bu sezgisi, uzun dönemde doğruluğunu kanıtlıyordu.

22 Ekim 1919'da imzalanan Amasya Protokolü, böylece, bölgesel kurtuluş savaşları stratejisine karşı, ulusal kurtuluş savaşı stratejisinin başarısının bir belgesi oluyordu.

---

109 H. Muhittin Çarıklı, *a.g.e.*, s.91-93.

110 Mahmut Goloğlu, *a.g.e.*, s.203.

TARTIŞMALAR

Oturum Başkanı Münci Kapani:* Çok teşekkür ederim. Sözünüzü kesmek zorunda kaldığım için de özür dilerim. Zaman sınırlaması olmasaydı kendimizi kaptırıp sizi ilânihaye dinleyebilirdik. Hakikaten son derece ilginç noktalara değindiniz. Fakat şimdi açıklama fırsatını bulamadığınız bazı noktaları öyle sanıyorum, tartışma döneminde açıklama imkânı ortaya çıkacaktır. Şimdi oturuma on beş dakikalık bir ara veriyorum, ondan sonra tartışmalar bölümüne geçeceğiz.

İkisi de son derece ilginç, iki ayrı bildiri sunuldu. Bu bildirileri ayrı ayrı ele alıp, bildiri sahiplerine ayrı ayrı soru yöneltmek yoluna gitmekte yarar var sanıyorum. Önce Sayın Kongar'ın bildirisi üzerine tartışmaları başlatacağım. Söz isteyenler lütfen bildirsinler. Evet efendim Sayın Çubukçu.

Agâh Çubukçu:** Ben tartışmacı olarak toplantıya katılıyorum. Şimdiye kadar kendi branşımla ilgili çeşitli görüşler oldu, fakat sona bıraktım. Sayın İlhan Tekeli'nin konuşması ile ilgili bir açıklamada bulunacağım ama bu konuda laiklik konusuna de değineceğim. Çünkü orada bir tümce geçti, o tümce yanlıştı onu düzelteceğim efendim. İzin verirseniz yalnız Kongar'ı değil, ondan önceki konuşmacıları da kapsayacak konuşmam. Yani bundan önceki oturumlarda Sayın İlhan Tekeli Bey'in konuşması münasebetiyle, bir yanlışlık münasebetiyle konuyu biraz derinleştireceğim izin verirseniz, efendim.

Başkan: Efendim o zaman size Sayın Tekeli'nin konuşmasının sırası geldiğinde söz vereyim müsaade ederseniz. Şimdi Sayın Kongar'ın bildirisi üzerine söz almak isteyen Sayın Selim İlkin'e söz vermek istiyorum. Buyurun.

Selim İlkin: Efendim ilk önce tebliğini yazılı olarak vermiş olan Sayın Kongar'a teşekkür etmek isterim. Çünkü çok net olarak ne söylemek istediğini görmek olanağını sağladı. Kongar'ın kendi özetlediği gibi tebliğinin ana teması, devletçiliğin resmen ilânının Sayın Boratav, Tekeli, ben vs.nin dediği gibi, 1930 Ağustos'unda olmayıp Afet İnan'a Şubat ayında dikte ettirildiği teması üzerinde çalışıyor, değiniyor ve kendisinin 1977 yılında *Özgür İnsan* dergisinde yazdığı bir yazıyı okumadığımızdan yakınıyor. Kimsenin kimseyi oku-

(*) Prof. Dr. Münci Kapani, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi.

(**) Prof. Dr. Agâh Çubukçu, Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi.

madığından söz ediyor falan, bununla da kalmıyor tebliğinin en son sayfasında diyor ki bu konuda araştırmacılar ikinci sınıf kaynak kullanmamalı. Zannediyorum beş madde halinde bir dizi önerilerde bulunuyor, ayrıntılı önerilerde bulunuyor. Ben şimdi müsaade ederseniz Kongar'ın ana teması üzerinde birkaç nokta söylemek istiyorum.

Bir kere kimsenin Sayın Kongar'a okumaması hiç haddine değil. Yalnız bu yıl içerisinde bu temayı Kongar'la ben üç yerde tartıştım, yani gördüm. Bir tanesi İş Bankası Yayınları arasında çıkan *Atatürk ve Devrim Kuramları* kitabının 411. sayfasında bu temayı işliyordu. Nisan ayında İş Bankası'nın yaptığı seminerde bu konuyu bir defa daha tartıştık Emre Kongar'la. Anlaşılıyor ki bu konuda kendisini yeteri kadar ikna edemedim, belki kabahat bendeydi. Bundan dolayı şimdi bunu biraz daha açıklayacağım. Sayın Kongar'ın bu savını gerektiği kadar iyi kullanmadıksa şimdiye kadar, eğer kullanamadıksa, aramızda büyük bir farklılık var. Çünkü devletçiliğin politik gündeme girişi, tekrar kelimenin altını çiziyorum, politik gündeme girişi bizim söylediğimiz gibi zannediyorum 1930 yılının Ağustos ayında İsmet Paşa'nın yaptığı toplantıdadır. Çünkü politik gündeme girmesi ile devletçilik tartışmalarının başlaması farklı bir olay. 1929 yılının başından itibaren buhranın etkilerinin Türkiye'de yaygınlaşması üzerine Türkiye'nin yöneticileri son derece dikkatli bir şekilde devletçiliğin çeşitli formülasyonlarını, uygulamalarını dünyanın her tarafındaki bu tip deneyleri tartışma, kendi aralarında görüşmeye başlamışlardı. Bunların bir kısmını kendileri de bileceği gibi zaten yayınladık. Devletçilik planlı dirige vs. gibi tip ekonomilerle ilgili bütün yayınları getirtmişler, bütün yayınları tercüme ettmişler ve araştırmışlardır. Dolayısıyla tartışma esnasında 1929 yılında başlamıştır. Bu tartışmaların da Mustafa Kemal'in nezaretinde yürüdüğü muhakkaktır. Ama kendi tebliğinde söylediği gibi gayri resmi ilânı diye bir olay olamaz, yani böyle gayri resmi bir şey ilân edilemez. Bu tartışılmıştır ve Mustafa Kemal gibi güçlü bir liderin Afet İnan gibi bir hanımın ne kadar yakını olursa olsun, Afet İnan Hanım'a dikte ettirerek Musiki Muallim Mektebi'nde bu işi okutturmaya başlaması gibi dolaylı bir yol seçmesi de olamaz. Devletçilik ile ilgili tartışmayı Sayın Emre Kongar arkadaşımız böyle ikinci sınıf kaynaklar değil, dönemin gazetelerine bakarsa, dönemin meclis zabıtlarına bakarsa, Halk Partisi'nin yayınlarına bakarsa, 29'un hele Mayıs ayından itibaren ayrıntılı şekilde

tartışıldığını göreceklerdir, devletçilik hikâyesinin.. Ama tekrar söylüyorum gündeme, politik gündeme girmesi bu meselenin, Ağustos ayının İnönü'nün beyanatıyla olmuştur.

Ben hiçbir sosyoloji kuramı filan bilmiyorum ki, önemli bir olguyu kelime sayısıyla, satır sayısıyla saysın. Emre Kongar devletçiliğin işte 12 mi (tebliğde 12 diyor galiba, burada 8 dedi) 8 kelime mi, 12 kelime mi bu önemli değil. Fakat önemli olan bir olay var ki onu hatırlatmak isterim. Devletçilik ilkesinin İnönü tarafından açıklanmasından hemen sonra Halk Partisi devletçiliğin nasıl formüle edileceği konusunda ayrıntılı bir uzman grubu oluşturmuş ve bunlar bu konu üzerinde çalışmaya başlamışlardır. Yani ayrıntılı bir şekilde çalışmaya başlamışlardır. Serbest Fırka'nın kapatılmasından sonra hani Emre Kongar'ın normal yıl olarak bulduğu 30 yılında, Mustafa Kemal Anadolu'yu karışlamış, gezmiş, her gittiği yerden, Ticaret Odalarından, Sanayi Odalarından rapor istemiştir, bu devletçiliğin nasıl formüle edileceği hakkında. Ve 1931 yılı Mayıs ayındaki Halk Partisi kongresinde Devletçilik Halk Partisi programına girmiştir. Bütün bunların oluşabilmesi ve politik gündemde tartışılabilmesi bu Ağustos ayından sonra yapılan tartışmadan sonra olmuştur. 30'da yapılan İnönü'nün bu konuşmasından sonra eğer Sayın Kongar gazeteleri, dönemin gazetelerini taramış olsaydı ne kadar ayrıntılı tartışılmış olduğunu görecekti. Bunu yapamadığı için kendisinin tebliği sınırlı kalıyor.

Bir de benim çok tereddüt ettiğim bir olay daha var. Kongar gibi bize toplumsal değişme konusunda son derece ayrıntılı çalışmalar vermiş olan bir arkadaşımız, size şunu sormak istiyorum, eğer hakikaten devletçiliğin resmi ilânı Ağustos'ta değil de kendisinin söylediği gibi Şubat ayında olsaydı acaba herhangi bir değişiklik olur muydu bu formülasyonda? Yani altı ay evvel ilân edilmiş olmasının ne sosyolojik önemi var? Neden bu kadar üst üste tebliğ yazdı bu konuda, anlamakta güçlük çekiyorum. Altı ay önce ilânın Devletçiliğin formülasyonu, tanımı, uygulaması üzerinde bir etkisi olmuş mudur? Bence olmamıştır. Zaten Kongar'ın kâğıdında böyle en ufak böyle bir şey yok. Bu bakımdan Kongar'ın yaptığı spekülasyona katılmam mümkün değil.

Emre Kongar'la anlaşamadığım önemli bir konu var. Bütün öğleden sonrayı alabilir. Emre Kongar'ın devletçilikle devlet müdahaleciliği diye eş anlamda kullandığı şey tamamen yanlış. Devlet müdahaleciliği konusu, 1908'den beri ki en büyük uzmanlarından bir ta-

nesi Feroz Ahmad yanımızda; *Genesis of Etatism* diye kitapları var. Devlet müdahaleciliğinin, yani "state capitalizm" dediğimiz olayda devletin rolünü 1908'den sonra kademe kademe göstermiş vaziyette bize. 1924'te mesela 25 Nisan 1340 (1924) yılında zannediyorum yapılan meclis zabıtlarında günü gününe tartışılmış. Yusuf Akçora, Celal Bayar vs. devlet müdahaleciliği tartışılmış. Hattâ şuradan çıkıyor, devlet müdahaleciliği ile devletçiliği eş anlamda kullanıyor, kullanmak eğiliminde Kongar. Devletçilik devletin devlet işletmeciliğini yüklenmesi olayı, devlet işletmeciliğini yüklenmesine başlaması olayı, yeni bir olay. Bu olay, yani fabrikalar kurup bunu işletmesi olayı 1930 yılında alınan ve İnönü'nün Emre Kongar'ın beğenmediği beyanatından sonra başlayan bir olay. Emre Kongar ile anlaşamadığımız bir olay, yani esas konu devletçilik tanımında. Eğer devletçiliğin tanımında bu müdahaleciliğe giderse, sade 1920'lere değil, 1918'lere, 1914'lere kadar inmek kabil. Tabii devletçilik, Cumhuriyet vs. gibi topla filan ilân edilmediği için gerçek tarihi saptamak güç. Ama önemli bir şey varsa dönemin bütün materyali, bu işin 1930'daki İnönü'nün konuşmasıyla başladığını gösteriyor. Tartışma hepsi öyle gösteriyor. Bize böyle aylar konusunda son derece dikkatli olmamızı tavsiye eden, moral prensipler getiren Sayın Kongar'ın tebliğinde bir sürü şeyler var, hepsine girmek istemiyorum, vaktinizi de almak istemiyorum. Bir örneği size anlatmak istiyorum; Emre Kongar'ın tebliğinin 16. sayfasında uzunca bir cotation var, üç paragraflık bir cotation var, maalesef herkese rahatlıkla dağıttığı için okuyamadı. Burada diyor ki, aynen okuyayım eğer müsaade ederseniz:

İktisat Vekili Mustafa Şeref Özkan tarafından kaleme alınmış olan bir bildiri söylüyor. Tarihi, ifadesinden anlaşıldığına göre, diyor planın mukaddemesi önsözü 1933 yılı sonunda bitmiş. Heyet-i Vekile'de 1934 yılı sonunda kabul edilmiş olan bu belgenin Mustafa Şeref Özkan tarafından yazılmış olabileceğini söylüyor. Şimdi bakın arkadaşlar, şöyle bir olay var. 1932 yılında gerçekten Mustafa Şeref Özkan devletçiliği halkçılık ilkesi ile birleştirip farklı bir devlet anlayışı getirmek isteyen bir insan. Sanayi kesiminin şiddetli muhalefetiyle karşılaşıyor. Ve Yakup Kadri'nin anılarında anlattığı veçhile 1932 yılında -Kongar'ın dikkatini çekiyorum- 1923 yılı sonunda, Eylül 14 zannediyorum, Mustafa Şeref Özkan istifa etmek zorunda kalıyor, sıhhi sebeplerden dolayı ve yurt dışına gidiyor. Viyana'ya gidiyor ve gelen Bayar, 1932 Eylül'ünde gelen Bayar, Mustafa Şeref

Özkan'ın -ki bu arada Rus uzmanlar gelmişti- onların hazırladığı raporların hepsini bir kenara itiyor. Yepyeni bir kadro oluşturuyor ve bu kadro ile yeni plan hazırlıyor. İşte Celal Bayar'ın, arasında İbrahim Ethem, Fazıl Bey, Mühendis Tahsin vs. gibi şahısların olduğu, bu grubun oluşturduğu bu belge 1933 yılında Kongar'ın söylediği gibi hazırlanıyor ve 1934 yılında resmen ilân ediliyor. Ama ilân eden kesinlikle Mustafa Şeref Özkan değil. Adam Viyana'da ve gözden düşmüş vaziyette, hattâ adı başka şeylere karıştığından iyice gözden düşmüş vaziyette. Şunu söylemek istiyorum, ben Sayın Kongar'ın son paragrafına çok dikkatle katılıyorum, bunu nereden aldı bilmiyorum. Hepimiz ikinci kaynakları kullanırken son derece dikkat etmeliyiz. Teşekkür ederim efendim, sağolun.

Başkan: Teşekkür ederim.

Tarık Zafer Tunaya:* Bu kadar heyecanlı bir diyaloğun ortasına böyle yaşlı bir adam olarak katılmak ve girmek hakikaten soğuk bir duş tesiri yapabilir. Ben zannediyorum Selim İlkin kadar heyecanlı olamam ama her şeyden önce böyle bir konunun, böyle bir belge ile ortaya çıkmanın bugün için yenilik olduğunu ve şimdiye kadar bu bakımdan pek tartışılmadığını biliyorum da, onun için, her iki arkadaşı kutlamak istiyorum. Cidden bu belge Türk Devrimi'nin ana belgelerinden biridir. Ve o zaman İsmet Paşa'nın Sivas İstasyonu'nu açarken yaptığı bu konuşma Halk Partisi tarafından uzun zaman ihmal edilmiştir, hiç kullanılmamıştır. Daha sonra da -belki de 1950'den sonra- evvela bu sözüne, bir kanısına iştirak ediyorum. O da diyor ki, bu bir hesap verme belgesidir. Doğrudur. Türk Devrimi'nin liderleri böyle zaman zaman nutuklarla, bildirilerle hesap verirler. Atatürk'ün *Büyük Nutuk* da bunun bir ifadesidir. Yalnız kendisinden beklediğim, İsmet Paşa'nın söyledikleri değil, İsmet Paşa'nın neye cevap verdiğidir. Yani Fethi Bey ne diyordu da İsmet Paşa ona cevap verdi? Fethi Bey ne istiyordu da İsmet Paşa onları istemiyordu? Bunların bilinmesinde fayda var. Meseleyi bir taraflı aldığımız zaman belki belgenin önemini biraz daha kaybetmiş oluruz. Belgenin biraz da önemi Türkiye'de çok az pluralist bir siyasal hayatın açılmasına öncülük etmesidir. Fevkalâde önemli konularda böyle bir belgenin ortaya çıkması Türk Devrimi'nin zihniyeti bakımından sadece iktisadî, sadece siyasî değil, fakat tüm global düşüncesi bakımından bir önem taşır.

(*) Tarık Zafer Tunaya, Prof. Dr. (1916-1991). Anayasa ve Siyaset Bilimi sorunlarıyla ilgili çalışmalar yapmış tanınmış bilim adamı.

Şimdi arkadaşımız dedi ki, bunun daha önceleri var dedi. Ve Selim İlkin de bunu vurguladı. Ve bazı şeyler söyledi. 1908 dedi; bunları uzun uzun izah ettim, raporumda dedi. Maalesef bunu göremiyorum. Şimdi hu var tabii, 1908'de zaten sosyalizmden bahseder İttihatçılar. Bundan sonra meşhur Maliye Nazırı Cavit Bey daimi surette müdahaleci ekonomiden, "biraz daha borç alacağız, daha sonra kurtulacağız" gibi bir takım tezler ileri sürerek, hattâ savaş ekonomisi içinde İttihat Terakki'nin ana tezi halinde hunu söyler. Bir taraftan Kara Kemal şirketler, kooperatifler vs. vasıtası ile ekonominin bir yanını vurgular. Ondan sonra Ziya Gökalp de şiirleri ile ve daha soyut teklifleri ile İttihat ve Terakki'nin iktisadi yönünü yahut programını açıklamaya çalışır. Ve bir gün artık Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Talât Paşa bir Romanya gezisinden dönerken yanındaki Falih Rıfkı Atay ile, "bizde" der, "yanlış şeyler oldu, devlet sosyalizmi lazımdı" der. Ondan sonra tabii artık yenilgi yılları ve İttihatçıların İstiklal Harbi sonunda henüz daha tam tasfiye edilmemeleri ile beraber yeni bir rejimin ortaya çıkışı görülür. Bir gün 1926 İzmir suikastı dolayısıyla İstiklal Mahkemesi'nde Kâzım Karabekir Paşa yargılanırken, Ali Çetinkaya ki Ayvalık'ta düşmana karşı ilk kurşunu atan sayılmaktadır devrim tarihimiz içinde, sorar, nesini beğenmiyorsunuz Halk Partisi programını da siz bir parti kurmaya teşebbüs ediyorsunuz vs. diye. O da der ki, mesela şimendiferleri devlet yapmamalıydı. Oysa bu Terakkiperver Fırkası kendisini daha radikal, daha sosyal sanıyordu Halk Fırkası'na nazaran. Ve ondan sonra Lozan gelir. Lozan'ı alalım ele, bir ara konuşmalar tamamen kesilir. O zaman, bilmiyorum hâlâ hayatta mıdır, *İkdam* gazetesinin yazarlarından Mecdi Sadrettin Bey, "barış birkaç şirketin hazicesi mi (yani oyuncağı mı) olacaktı?" der ve sayar, der ki, "Bugün çok uluslu diyebileceğimiz bir takım şirketlere benzer şirketler: Bir tanesi Vikersarmstrong, bir tanesi Turkish-Petrolium, bir tanesi Règie-General. Bunların menfaati dolayısıyla, istedikleri imtiyazlar dolayısıyla, barış tehlikeye düşecektir. Biz bunu kabul edemeyiz." Bakıyorsunuz bir takım sosyal meseleler ortaya çıkıyor. Ve bir gün, tanığı var zannederim, Beylerbeyi Sarayı'nda Atatürk, öğretmenleri kabul ettiği zaman konuşmalar sırasında demişti ki, (demişti ki diyorum, yazıldı ama tabii yazanların mesuliyeti altında) "Bize devlet sosyalizmi lazımdır" demiş ve hu uzun zaman tartışma konusu oldu. Fakat zamanın iktisatçılarından ve maliyecilerinden İbrahim Fazıl Pelim ki Cavit Bey'in ta-

lebesi sayılabilir, iktisat kitabında devlet sosyalizminin müdahalecilikten başka bir şey olmadığını söyler. Fakat bunun üzerinde çok spekülasyon yapıldı ve Atatürk sosyalist miydi, değil miydi vs. meseleler ortaya atıldı. Ama bunu gayet iyi bilmek lazım ki bunun sosyalizmle alakası yok. Adı budur ve Halk Fırkası hiçbir surette hakkında yapılan bu gibi spekülasyonlara cevap vermediği gibi, somut bir olay olarak 1927 Kongresi'nde neşredilen, yani *Büyük Nutuk*'tan sonra neşredilen zabıtlarında radikal sosyalistlerin kongresine çağırıldığı halde -ki bunlar sosyalist parti değildirler- katılmayı kabul etmedi. Yalnız Saffet Arıkan'ı bir müşahit olarak gönderdi. Yani söylemek istediğim şu: Tabii daha sonra da bunlar gelecek, bunlar tartışılacak ama Halk Partisi'nde ve Atatürk'ün programında, zihniyetinde hiçbir suretle sanki gökten inmiş bir devletçilik yahut devlet müdahalesi tezi yok. Bunlar tarihi bir oluşum izlemek suretiyle gelmişler. Zamanları aşmışlar. Belki rejimler değişmiş, devletler değişmiş, fakat insanlar böyle bir programı devam ettirmek istemişlerdir. Zannederim ki bunu tarihsel bağlamı içinde, konteksti içinde ele alırsak bu bir anlam ifade eder. Yoksa İsmet Paşa konuşmuş, bunu ilân etmiş mi etmemiş mi, acaba bunun ne önemi var anlamıyorum.

Fakat bu tezin içinde, bu çalışmanın içinde fevkalâde pasajlar var. O pasajlar, ilân etmemişse bile bunun orada altı çizilerek söylenmiş olduğunu gösteriyor. Zannediyorum 2. sayfada birkaç satır bunu göstermektedir. Bu bakımdan benim gördüğüm ilginç noktalar bunlar. Çalışma zaten Maçka Semineri'nde ele alınmıştı. Fevkalâde ilginçtir. Ve bunun üzerinde durulmaya değer. Yalnız ben de çok aziz arkadaşıma bir şey tavsiye edeceğim. Lütfen siz de bunun adını değiştirin, yani siz madem ki devletçiliğin ilânı sözünü beğenmiyorsunuz, o halde müsaadenizle bunun da başlığı başka olmalıydı. Devletçiliğin ilânı üzerine yanılgı değil de mesela istediğiniz başka bir şey. Benim şimdi burada size tavsiye etmeye ne yetkim var, ne hakkım var. Ama herhalde böyle yeni bir isim olsaydı hem İlkin'in yıldırımlarını üzerinize çekmezdiniz hem de daha uygun bir başlık olabilirdi. Çok teşekkür ediyorum.

Başkan: Teşekkür ediyoruz, Sayın Tunaya. Sayın Nejat Kaymaz buyrun.

Nejat Kaymaz:* Efendim Sayın Emre Kongar arkadaşımın konuşmasını tam başından izleyemedim, ama kendisi konuları benim

(*) Prof. Dr. Nejat Kaymaz, Ankara Üniversitesi, Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi.

dikkat ettiğim tarafıyla güzel özetler, en başarılı yanı da odur. İyi klasifiye eder, tasnifini iyi yapar. Onun için sonradan yaptığı o özetleme, tasnif ile nelere dokunduğunu belirtmiş oldu. Fakat bu 1930 yılı ile ilgili tezi dışında devletçilikle ilgili söylediklerinde, bu tasnifinde; ben ekonomist değilim, tarihçiyim ve kendi çapımda şimdiye kadar bu konuya eğilmişimdir. Fazla iddialı değilim ama yeni bir şey bulduğumu da söyleyemeyeceğim. Ve şunu vurgulamak istiyorum. Burada çok yetkili araştırıcılar var bu konuda; bir Sayın Boratav, Sayın Selim İlkin ve başka arkadaşlarımız dururken iddialı konuşmayı da pek uygun bulmuyorum zaten.

Zihnime takılan bazı hususlar ver. Acaba onların üzerinde durmak gerekmez mi bu konu ele alınırken, Sayın Selim İlkin benim soracağım bir şeyi sordu. Daha doğrusu yanıtladı, eksikti hakikaten, söyledi. Devlet müdahaleciliğiyle devletçiliği birbirinden ayırmak gerektiğini. Sonra devletçilikle devlet sosyalizmi, devlet kapitalizmi gibi bir takım terimler arasında farklar nedir, bunlar hiç mevzubahis edilmiyor. Gelişmiş ülkelerdeki devlet kapitalizmi, devlet sosyalizmi uygulamaları ile Batı ülkelerinde, Türkiye'de -Osmanlı dönemi dahil- Cumhuriyet döneminin çeşitli aşamalarında bu isimler kullanılmakla birlikte aralarındaki fark nedir? Bunların üzerinde duran yok. Tarih bunları arar. Ekonomistler de bize bu kavramları açıklamak zorunda. Ben bunların yanıtını açık seçik bulamamışımdır. Çok çabalamışımdır. Türkiye'deki acaba ne ölçüde devlet müdahaleciliği? İkisi de devlet müdahaleciliği ise, 1923-1930 arası yahut 1933 arası ve 33'le 38 arası, ikisini de devlet müdahaleciliği olarak tanımlayacak olursak, Sayın İlkin ve Boratav ona devlet işletmeciliği diye bir isim vererek işin içinden bu şekilde çıkıyorlar. Yani Etatizm denilen, devletçilik denilen kavramla bunlar arasındaki farkları, nüansları belirlemeden bu işte sonuca varamıyoruz. Osmanlı döneminde de müdahalecilik var. Osmanlı döneminde açık seçik burjuva, sermaye eksikliği duyuluyor. Yabancı ya da gayri-Müslim burjuvanın baskısı hissediliyor. Millisi yaratılmaya çalışılıyor. Bunların hepsini biliyoruz. Bunların hepsi belli ama nedir, hangisi ne ölçüde, hangi dönemde söz konusu olmuştur? Prens Sabahattin de başka bir formülle Türkiye'de burjuva yaratılsın ister. Daha kökenden başlayarak eğitimle, herkes çocuğunu şu şekilde yetiştirsin diyerek bunu sağlamak ister. Ahmet Rıza görüşünün bir devamı diyebileceğimiz İttihat Terakki görüşü de devlet kontrolü altında baskı ile, bir takım yollarla bunu sağlamaya çalışır. Sonra

kimin bu terimleri ne zaman söylediği, anlayarak mı söylediği, söylemediği de bir meseledir. Atatürk devletçilik, devletleştirme sözünü kullanmıştır. Sizin dediğiniz tarihte kullanmıştır. Önemlisi devlet sosyalizmi sözünü de Türkiye'de aslında ilk defa Atatürk kullanmıştır. Sayın Tarık Zafer Tunaya hocamın da bunu dinlemesini rica ediyorum. Mete Tunçay arkadaşımın himmetiyle Türkiye'deki sol akımları çok güzel öğrenmiş bulunuyoruz. İki dönemde, Kurtuluş Savaşı sürecince iki dönemde, Atatürk'ün de tabii danışıklı bir eğilimle sola meyil ettiği, solu kullandığı görülür. Birisi 1920'dir. 1920 yılı baharından, hattâ başlarından sonlarına kadar süren bir dönemdir. İkincisi de 1921 yılı sonlarından Büyük Taarruz'a kadar diyelim yahut sonbaharına kadar süren bir dönemdir. 1921 yılı Mart ayında Moskova Anlaşması'nın arifesinde Atatürk *Hakimiyet-i Milliye*'de üstüste birkaç yazı yazdırıyor. Fakat kendisi ile görüşme, mülâkat halinde bu yazı. İşte dünyanın gidişatını soruyor, güya muhabir kendisine soruyor, o da cevaplıyor. "Dünya sürekli sola gidiyor" diyor. "Biz de diyor, sürekli olarak bu dünyanın içinde yaşadığımıza göre, bunun dışında kalmamız söz konusu değildir. Dünyanın izlediği çizgiyi biz de gözönünde tutacağız" diyor. Ve ertesi gün daha açık seçik sorular geliyor. Peki yani biz Bolşevik olacak mıyız sorusuna, "Hayır diyor, biz Bolşevik olamayız." İşte onun ünlü bir takım izahları vardır. *Söylev ve Demeçler*'de de bu görüşler yer alır. Cemiyetin, milletin kabiliyet-i hazmiyesiyle müterafik, uygun olarak biz belirli bir yol tutacağız. Biz sosyalist olamayız, buna şunumuz manidir, bunumuz manidir. Ama biz bu eğilimin de dışında kalamayız. En sonunda şunu söylüyor, "Belki ne oluruz? Biz işte olsak olsak bir devlet sosyalisti oluruz." Atatürk bunu o tarihte söylüyordu. Bu *Hakimiyet-i Milliye*'de vardır. Başkalarından duymuş değil.

Burada önemli olan bir nokta şu: Neden 1923'te, bugünlerde ikincisi yapılmakta olan I. İktisat Kongresi'nde böyle bir yol tutuldu? Bunun nedenleri de iyi aranmamıştır Türkiye'de. Yani bunun sadece ekonomik nedenleri üzerinde durulmuştur. Siyasal, tarihi nedenleri de pek iyi vurgulanmamıştır. Ekonomik nedenleri, işte İstanbul burjuvası vs. bu şekilde izah edilir, genellikle. Ama Lozan'ın yarattığı sorunlar; Lozan Konferansı'nın kesildiği bu sırada, özellikle Boğazlar sorununun çözülmesi önem taşıdığı bir sırada bir konferans toplanıyor. Ve bir söylentiye göre de Atatürk bu toplantıya, zorunlu olarak toplanan bu kongreye gitmiş, orada kalmak isteme-

diği için, pek benimsemediği için de çabucak dönüp gelmiş. Yani burada bir danışıklı durum söz konusu oluyor. Lozan'da Boğazlar 1921 Moskova Anlaşması'nın öngördüğü biçimde bir statüye kavuşturulmuş olsa idi o zaman Türkiye'nin Sovyet Rusya'nın kontrolü altında kalacağı, uydusu olacağı anlayışı egemen bulunuyor. Bunu değiştirmek, daha kapsamlı uluslararası bir statüye kavuşturmak zorunlu görülüyor. Lozan'da İsmet Paşa'nın izlediği çizgi de aşağı yukarı bu. Bunu sağlamak için Batılı kapitalist ülkelere başta İngiltere olmak üzere bir ödün verilmesi zorunluğu duyulduğundan da bahsediliyor, yer yer. Bunların üzerinde yahut da buna benzer siyasi zorunlulukların üzerinde yeterince durulmamıştır. Daha söylenecek söz var ama daha fazla uzatmamak için sözümü kesiyorum. Teşekkür ederim.

Başkan: Teşekkür ederim. Sayın Tekeli bu konuda kısa bir açıklamak yapmak istiyor.

İlhan Tekeli: Benim açıklamak istediğim nokta Fethi Bey meselesidir. Bu 1930 konuşmasında. Emre Kongar da değindi fakat elinde o değindiği konu ile ilgili belgeler olmadığı için sanıyorum, tam açıklayamadı. O noktayı açıklamak istiyorum. 1923 yılında Türkiye bir Umur-u Nafia Programı hazırlıyor. Bu Umur-u Nafia Programı ilginç bir belge, çok fazla üstünde durulmadı. Bu belgenin incelenmesi bizi, bu 30 konuşmasının anlaşılması bakımından ilginç, çok ilginç bir noktaya getiriyor. Bu belgenin niteliği şu: Aynen 1878 Hasan Fehmi Paşa'nın nafia programı gibi, aynen 1908 İttihat ve Terakki'nin nafia programı gibi bir nafia programı. Gerek içeriği, gerekse yapılacak işlerin kimler eliyle yapılacağı bakımından aynı. Yani demiryollarının yapımının tamamen yabancı sermaye eliyle yapılmasını öngören bir program. Ve bu program, gerek Fethi Bey'in hükûmet olduğu, gerekse İsmet İnönü'nün hükûmet olduğu dönemde geçen bir program. Ve bu program, bakın İttihat ve Terakki'nin el koyduğu İzmir-Kasaba demiryollarının tekrar özel şirketlere verilmesini öngörüyor ve bu kanun Meclis'ten geçiyor. Bu program Mersin Limanı'nda yabancı şirketlere imtiyaz verilmesini öngörüyor, bu imtiyaz veriliyor. Ta ki Anadolu Demiryolu'nun imtiyazını geri almak için öteki örnekten, İzmir örneğine benzer olarak geri almak için. Ve bu müzakereler yapılırken hükûmetin onayından geçiyor, nafia komisyonundan geçiyor, bütçe komisyonuna geldiğinde, 1924 yılının başında aniden ortalık karışıyor. Nafia Vekili'ni istifa ettiriyorlar. İsmet Paşa'yı da bir gizli celsede güvenoyu almaya zorluyor-

lar. Kim bunu zorlayan? Özel girişimciliğe tekrar demiryolunu veriyorsun diyen kim? Fethi Bey'in kendisi. Ve aynı Fethi Bey, 30'da İsmet Paşa'yı suçluyor. İsmet Paşa'nın oradaki laflarının altında bu olay var. Onu açıkça söylemiyor. Bunu açıklamak istedim.

Sanıyorum önemli bir nokta daha var, bu da devletçiliğin tanımıyla ilgili. Burada da bir noktaya açıklık getirmek istiyorum. O da şu: Almanya dahil geç sanayileşen ülkeler içinde kapitalizmin yerleşmesi için devletin bir yardımı, ister o şekilde, ister bu şekilde olsun, olmak zorunda. Siz bir terimi kullanırken, açıklamak istediğiniz kuramın derinliğine göre terimi tanımlamak zorundasınız. Eğer siz bir uluslararası kıyaslamada kapitalizmin geç gelişmesinde devletin rolü için bir genelleme yapacaksınız, devletin müdahalesi gibi çok genel bir terim kullanabilirsiniz. Ama bu terimi aldığınızda devletin müdahalesi çok gerilere gider. Ama siz açıklamanızda bir yere özgü bir özel durumu açıklamak istiyorsanız, bu genel terimle yetinmek imkânsız. Bunu hassaslaştırıp derinleştirmeniz lazım ki o özel durumu açıklayabilesiniz. Yoksa ilk genel kuram düzeyinde kalır, o özgül duruma inemez. Onun için devletçilik teriminin Türkiye'ye özgü ve 1930 yıllarına özgü bir açıklamada kullanılması için bazı ilave işaretler kazanması gerekir. Bir kavram alanının kurulması bakımından gerekir. Şimdi şurada şu iki temel değişkene dokunmak istiyorum, bunun için. Birincisi, himayecilik arkasından devletçilik ilişkisi nasıl kurulur ve devletçilik kavramı burada nasıl kesinlik kazanır, bunu açıklamak istiyorum. İkincisi her devlet işletmeciliği niye devletçilik olamaz, bunu açıklamak istiyorum. Bu iki terimi açıkladığım zaman devletçilik, sanıyorum, daha net tanımlanmış olacaktır. Devlet müdahaleciliğinin temel araçlarından biri himayeciliktir. Korkut Boratav'ın da bu devletçilikle ilgili zamanlamada ortaya koyduğu bir olay var. Önce 29'dan sonra bir himayecilik devri var. 32'den sonra devletçiliğin Mustafa Şeref döneminde olduğu gibi çok kısa bir, bir buçuk-iki yıllık himayecilik dönemi. Bir buçuk-iki yıllık himayecilik döneminde himayeciliğin yetersiz kaldığını sanayi kesimine bakarsak ispat edemeyiz. Ama Cumhuriyet'in himayecilik, arkasından devletçilik uygulamasının olduğu bir başka sektör vardır, gemi işletmeciliği sektörüdür. Gemi işletmeciliği sektöründe devletçiliği incelediğimiz zaman başka bir perspektif kazanırız. O da şu: 1923'ten sonra Türkiye'deki özel gemiciler iki tane önemli iş olanağı kazanmışlardır. Bir tanesi mübadele dolayısıyla iş olanakları artmıştır. İkincisi kabotaj dolayısıyla

iş olanakları artmıştır. Yani gemicilikte himayecilik uzun bir periyod uygulanmıştır. 1926'dan, hattâ daha da geriden 1932'ye kadar. Ve ne olmuştur? 10.000 tondan 100.000 tona çıkmıştır. Ama gemiler altmış yaşında, hiçbir yabancı limana sokmuyorlar ve dünya buhranı içinde hiçbir gemi çalıştıramaz hale gelmiştir Türkiye. Devletçilik gemi işletmeciliği anlamında girmiştir. Şimdi burada bir himayecilik şeklinin yetersizliğini ve arkasından çok hassas işletmecilik anlamında tanımlanmış bir devletçiliğin ortaya çıkmasını gemi sektöründe gayet net görüyoruz. Şimdi burada daha önce bir uygulama var. Bu uygulama demiryolu ile ilgili ve bir devletçiliğin işletmecilik anlamında ortaya çıkabildiğini anlayabilmek için 1920'ler demiryolunun, 1929'lar demiryolu işletmeciliğinin başarısını bilmek gerekir. Kriz anında ve kamyon yarışması girdiği için bütün dünyada demiryolları ziyan ederken Türk demiryolları yeni hatlar yapmasına rağmen ki, yeni hatlar yaptığımız zaman yük almanız zordur yeni hatları açmanız için, ona rağmen kriz koşulları anında masrafını düşürerek kârlı durumda kalabilmiştir. Ve bu başarı üstüne bir işletmeciliğe girmiştir. Şimdi bunu net olarak biliyoruz ki bir himayecilik türü müdahalecilik önemli değildir. İşletmecilik türü müdahalecilik önemlidir. Devletçiliği adlandırmak için, bu müdahalecilik yalnız demiryolları türünde kalsaydı yine bunu bir Kemalist dönemin devletçiliği anlamında bir devletçilik tanımı olarak alamazdık. Çünkü kamu malları ve piyasa malları kuramına dayanarak bir açıklama getirebiliriz. Burada devletin yorumu; bütün dünyada kamu malları üretiminde belirli ekonomik nedenler vardır ki, kamu mallarının devlet tarafından üretilmesi gerekir. O zaman devletçilik adını alamaz. Özel kesimin yani kapitalist ekonominin hakim olduğu yerde kamu mallarını devlet üretebilir. Kamu malı olmayan malları ürettiği için devletçilik, yani kamu malı olmayan piyasa malları üreten girişimcilik adında devletçiliktir. Bu iki adımla devletçiliği çok daha salt yahut daha keskin olarak tanımlamış oluruz. Teşekkür ederim.

Başkan: Teşekkür ederim, efendim. Önceki gün burada benimsenen bir kurala göre önce üyelere söz hakkı tanınıyordu. Daha sonra zamanın müsaadesi nispetinde üye olmayan dinleyicilere de söz vermek imkânı ortaya çıkabilecek idi. Şimdi Sayın Kongar'ın tebliği üzerindeki tartışma süresi hemen hemen dolmak üzere, bir iki dakika kaldı. Zamanı iki tebliğ arasında paylaştırmak zorundayım. Üye olmayan dinleyiciler de söz istemiş bulunuyorlar. Bu konuda

konuşmak üzere maalesef şimdi kendilerine söz veremeyeceğim. Şayet Sayın Tekeli'nin de bildirisinin tartışmasından sonra zaman kalacak olursa o zaman kendilerine söz hakkı verebileceğim. Şimdi bu yapılan konuşmalara cevap vermek üzere Sayın Kongar'a söz veriyorum.

Emre Kongar: Teşekkür ederim Sayın Başkan. Bir defa ben çok şaşırdım ve çok sevindim. Genellikle makro düzeyde spekülatif ve ideolojik tebliğlerin büyük tartışma uyandırdığı ve benim böyle tek bir adamın tek bir tarihte söylenmiş nutku üzerinde birçok acemiliklerle birlikte yazmaya çalıştığım bir tebliğin bu kadar tartışma uyandırmış olması çok şaşırttı, ama daha çok da sevindirdi. Doğrusu bunun için bir defa daha teşekkür ederim. Keşke vaktimiz olsaydı da bu konuyu kendisinden öğrendiğim kişilerin başında gelen Korkut Boratav'ın da eleştirilerini dinleyebilseydik, çok daha sevinecektim. Şimdi bir defa çok temelde şu sorunu vurgulamak istiyorum. Bakış açısı sorunu. Bir takım olayların çözümlenmesinde ne aradığınız o olaya bakışınızı tabii çok etkiliyor. Diyelim ki Sayın Boratav gibi iktisatçısınız ve devletçilikle uğraşıyorsunuz. Türk tarihinin on yıllık bir dönemini iki hattâ bir yıla bazen aylara kadar indirip sınırlayabilirsiniz. Diyorsunuz ki işte bu iki yıl, bir yıl bir müdahaleci dönemdi, gümrükler şöyle oldu, derken arkadan bir buçuk yıl sonra işte şöyle oldu falan gibi... Son derece anlamlı bir çözümleme, yani kesinlikle küçümsenecek veya karşı çıkılacak bir çözümleme yöntemi değil. Fakat konuya daha uzun perspektifli, on yıllık değil de belki 50 yıllık, 100 yıllık perspektifler açısından baktığınız zaman ve başka bir mesleğin açısından yani iktisatta veya maliyede yahut para maliye politikalarında çok önem taşıyan gümrük resimleri veya vergiler açısından değil de, toplumsal yapının genel örgütlenişi ve siyasal iktidarın genel eğilimleri açısından baktığınızda ve zaman sınırını da aştığınızda uzattığınızda bu ayrıntıların ötesindeki başka eğilimler önem kazanıyor. Şimdi bu yaptığım açıklamanın sonunda şunu söylemek istiyorum. Biliyorsunuz dünya üzerinde -bunu ilk günde Sayın Webster'in tebliği üzerinde konuşurken söylemiştim- sosyal bilimciler ve siyasal bilimciler ve iktisatçılar modellerle çalışmak zorundalar. Ve saf modeller de yok. Yani, saf kapitalist bir ülke -kitaplarda anlatılan- veya saf bir sosyalist ülke yok, bu anlamda belki devletçilik de. Sayın Tekeli çok iyi koydu. Devlet müdahaleciliği gibi son derece genel ve geniş bir kavramdan, Türkiye'de al-

(*) Doç. Dr. Emre Kongar, Hacettepe Üniversitesi.

tı oktan biri olan bir ok devletçilik, çok çeşitli değişiklikler gösteriyor, zaman ve mekân boyutunu vermedikçe belli bir kavrama fazla bir anlam ifade etmiyor. Ancak, yani 1870'te İspanya'da işte yapı dediğimiz zaman yahut 1929'da devletçiliğin ilânı dediğiniz zaman kapitalizm, sosyalizm veya feodalite bir anlam kazanıyor. Bu açıdan konuya bakıldığında, dünya üzerinde ne saf bir planlı ekonomiyi, ne de saf bir piyasa ekonomisini görmek mümkün. Ama bu demek değildir ki bu modeller işe yaramıyor. Tam aksi bu modellerin anlamı var. Yani dünya üzerindeki bütün ekonomiler karmaşıktır, karışıktır, saflığını yitirmiştir ama hepsinin bir temel mantığı vardır. Kimisinde temel mantık planlama, kimisinde fiyattır. Türk ekonomisinin temel mandığı da genellikle kapitalizme dönük bir mantıktır. Plan yaptığımız zaman bile gerek 30'lardaki birinci sanayi planı ve uygulanmayan ikinci sanayi planı, gerek 60'lardan bugüne kadar 5 yıllık kalkınma planları hep kapitalist mantık; pazarı, ekonomiyi, politikayı, toplumu etkileyen kapitalist mantığa dönüktür. Saf değildir, kesinlikle değildir. Dünyanın hiçbir tarafında saf değildir. Türkiye'de karma ekonomi kapitalizme dönük bir karma ekonomidir. 1930 dahil, 23 dahil ve 1981 dahil, 83'te ne olacak bilmiyoruz, çünkü bazı temel mantık değişimleri oluyor. Ben konuya bu açıdan, bir makro açıdan baktığımda gerçekten orada da arkadaşlarımızın söyledikleri şu soruyu, ki Selim İlkin o soruyla eleştirilerini sürdürdü; ne önemi var yani, ha bunu İsmet Paşa ilân etmiş veya Afet Hanım'ın kitabında varmış yahut 30 Ağustos değil de 29 Ağustosmuş? Doğru, ben üstelik meslek icabı daha spekülatif, daha genel makro bakan bir insanım bunlara. Fakat bu konudaki sorun galiba şuradan geliyor, yani birisi Atatürk Meclis'te 23 Ekim 1929'da Cumhuriyet'i ilân etti dese nasıl rahatsız olursak, çünkü 23 Ekim 1929'da ilân etmedi. 29 Ekim 1923'te ilân etti. Bu da onun gibi bir şey, yani hiçbir önemi yok, olay zaten buradan uzun uzun anlatmaya ve açıklamaya çalıştığım gibi. Atatürk'ten kaynaklanıyor. Gerek İsmet Paşa'nın Nutku'nda yaptığı tanım, gerek Afet Hanım'ın kitabında verdiği tanım aynı tanımlar. Her ikisinin kaynağı da Atatürk çünkü ve Atatürk dikte ettirmiş. Ha o söylemiş ha bu söylemiş, ama eğer bir bilim gerçeği bulmak ise, gerçeğe uygun bilgi üretmek ise, tarihsel gerçeklere baktığımızda bu bana anlamlı gibi geldi. Onun için söyledim. Üzerinde durmamın en önemli nedenlerinden biri de şu, ben de bu bilgilerle büyüdüm. Hep İsmet Paşa'nın devletçilik nutku diye Sivas Nutku'nu düşündüm. Bundan sonra Allah rızası için şu-

na bakınız, işte kara kaplı bir kitap, eskinin tabiriyle 292 sayfadan başlıyor, 327. sayfadan biten koskocaman bir nutuk.
Hani diyor ki, kalite kantite meselesi, efendim satırın sayısı önemli mi, fikri önemli filan. Doğru ama fikir olarak da adam habire şimendifer diyor, vergi diyor, âşar diyor, şunu diyor, milli iktisat diyor, istikraz yapamazdım diyor, sermaye diyor, dış sermaye anlamında filan. 1008 satır bunları söylüyor. Gene Selim İlkin kızacak ama kızmasın, ben de yaptım bu hatayı, yani demin konuşurken de söyledim. Ben bu tebliği yazdım, ama kendi kitabımda gene ondan sonra kalem sürçmesi İsmet Paşa'nın devletçilik nutku demişim. 4. baskıda düzeltebildim. Yani yapıyor insan, bu hataları yapmayalım. 1008 satırda 8 satır, hem de bakın nasıl 8 satır bir daha okuyayım, hakikaten şaşılacak bir şey, lütfen buna bakın. Yani bu nutka devletçilik nutku demek tarihi yanılgıdır. Yani uzun uzun her şeyi anlatıyor anlatıyor, devletçilikten söz ettiği yer... Hem de ben eli bol davrandım satır sayarken. Bakın ilgili saydığım satırları okuyayım: "Bizi bu istikamete sevk eden bu memleketin ihtiyacı ve bu milletin fıtrî temayülüdür" -o da ne demekse yani fıtrî temayülümüz devletçi imiş, mutedil devletçi imiş-. "Memleketin ihtiyaçları için herkes ve her yer hazineden çare arar. Elektriği yapılmayan, şehir limanı fena olan yer, iş bulamayan adam, hükûmeti muhatap tutar. Mutedil devletçi olarak halkın temayülatına ve metalibine (taleplerine) yetişemiyoruz" diye kusurluyuz diyor ve devletçilikten büsbütün vazgeçip, her nimete sermayedarlara filan diye... gidiyor. Yani her tebliğin önemi tartışılabilir. Ben kendi verdiğim tebliğin en önemsiz tebliğlerden biri olduğu kanısındayım. Gerçekten İsmet Paşa bunu ilân etse, Afet Hanım söylese ne olacak. Fakat ilginç geldi. Yani, 40 sayfalık bir nutukta, iki 8 sayfaya sürekli atıf yapılıyor, nedir diye baktım. Baktım ki bu Atatürk'ten kaynaklanıyor. Şimdi tabii bir başvekilin söylemesiyle bir ders kitabında yazılması aynı şeyler gibi geliyor ama 1930'ları düşünürseniz pek de öyle değil. Selim İlkin'e çok teşekkür ederim ve kızdırdıysam çok üzüldüm, çünkü ben bunların birçoklarını Selim İlkin'le, İlhan Tekeli'nin çalışmalarından öğrendim. Ama bu demek değildir ki bir kalem sürçmesi olursa söylemeyeceğiz. Nitekim bu Mustafa Şeref'e benim malettiğim ve Selim İlkin'in itiraz ettiği bölümün yazarı yok. Ben bunu araştırdım kim yazmış olabilir diye, onu işte Afet Hanım'la konuştum ve başka birkaç kişiyle konuştum. İlkin dediklerini bile. O sırada Mustafa Şeref yok, bu da söylendi. Muhtemelen o kale-

me almıştır ve kalmıştır dendi. Şimdi Selim İlkin; hayır Bayar geldi, tümü temizlendi, kadroyu temizledi, belgeleri de temizledi, yeniden kaleme aldı diyor, olabilir. Araştıracağım, yalnız bu uyarıdan sonra. Herhalde tebliğdeki üslup itibariyle Mustafa Şeref'in yazmış olduğu "muhtemel" sözcüğünü de çıkaracağım. Onun için de hakikaten çok teşekkür ederim. Ben öyle bir izlenim almıştım, demek ki çok doğru bir izlenim değil. Politik gündeme girişi dedi Selim İlkin, çok güzel, olabilir. Yani benim de zaten bütün iddiam o. Yani o nutuk devletçiliğin ilânı nutku değil, devletçilik tartışmalarını politik gündeme sokucu bir nutuk denilebilir. En az benimki kadar geçerli, çok büyük bir olasılıkla da benim önerimden belki de daha geçerli. Ama devletçiliğin ilânı nutku değil. Benim bütün söylemek istediklerim bu. Ama bu söylediğim şey önemli de değil, yani bu tebliğ okunmasa ne olurdu. O da şey değil. Yalnız bir tarihe işaret etmek istiyorum. Günün gazeteleri filan diyor İlkin tabii, fakat Anayasa'ya girişi 1937'dir. Yani eğer politik gündemden ve hukuktan söz ediyorsak. Tabii İlkin başka bir şeyi daha söyledi, çok doğru. Tartışma yalnız 1930'da başlamadı, aynen Selim İlkin'in söylediği gibi 1929'da başlıyor. Zaten Afet Hanım'ın kitabının 30'da Şubat ayında bu tanımla yayınlanması, tartışmaların 1929'da haşladığını da gösteriyor.

Değerli hocam Tunaya'ya çok teşekkür ederim. Ben gerçekten bu tebliğimi çok mikro tutmaya çalıştığım için yalnızca İsmet Paşa'nın Sivas'ta 30 Ağustos tarihinde söylediği nutuk üzerinde kaldım. Bir de şunun için kaldım, bu devletçilik düşüncesinin gelişmesi vs. Bu konuda sayın hocamızın *Siyasi Partiler* kitabına bakılırsa ve *Siyasal Partiler* kitabındaki belgelere bir göz atılırsa, en zengin kaynağın yani yalnız iktisadi düşünce tarihi bakımından değil, örgütsel ve hukuksal gelişmesi de konunun, görülecektir. Konum olmadığı için oraya girmedim, ama uyarısı niye yok dedi. En iyisini zaten hoca yapmış. İnşallah kitabının öbür baskısı da çıkar da herkes bunu tekrar görür ve öğrenir.

Birinci kaynak, ikinci kaynak konusunda ısrar ediyorum. En azından kendime. Hele Selim İlkin'i ve İlhan Tekeli'yi hiç muhatap almıyorum. Yani onlar bizlere birinci ve ikinci kaynak farkını birinci kaynak yayınlayarak öğreten kişiler. Ben, bizim gibi bu konunun dışında olup da ikinci kaynaktan bunu öğrenenlerin arasıra birinci kaynaklara bakmasının yararlı olduğu kanısındayım. Ben şahsen bunu böyle öğrendim. Çünkü, konunun uzmanlarının durmadan

devletçilik nutku diye atıf yaptıkları bir nutkun hiç de öyle olmadığını, ancak o nutku bizzat okuyunca öğrendim. Bu konunun uzmanlarına tavsiye etmek haddim değil ama dışarıdan bunlarla uğraşanlar yaparlarsa iyi olur. Hâlâ, İsmet Paşa'nın o nutkunun devletçiliğin ilânı nutku olmadığı ve bunu böyle söylemenin en azından dikkatsiz bir yazarlık olduğu kanısındayım. Çok teşekkür ederim, Sayın Başkan.

Başkan: Ben de teşekkür ederim. Efendim şimdi Sayın Tekeli'nin bildirisinin tartışmasına geçiyoruz. Zamanımız bir hayli daraldı. Başta da söylediğim gibi saat tam altıda toplantıyı bitirmek zorundayız. Bu bakımdan konuşmacıların mümkün olduğu kadar kısa ve özlü olarak görüşlerini açıklamalarını özellikle rica edeceğim. Şimdi ilk sözü Sayın Çuhukçu'ya veriyorum.

Agâh Çubukçu: Sayın Başkan, evvela Sayın Tekeli'yi kutlarım. Konuşması arasında 1918 olaylarını analiz ederken üç türlü alternatif olduğunu vurguladılar. Saray çevresinin aradığı alternatif, bölgesel eşrafın arayışı ki bunun içine manda da dahil, bir de Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı benimseyenler ki bunlar oldukça az güçteydi diye vurguladılar. Yalnız bölgesel arayışlar içinde Antalya bölgesinden söz ederken Sayın Tekeli bir tümceyi bir iki kere, en azından iki kez tekrarladı, bu tümce üzerinde durarak konuşmamı derinleştireceğim. İtalyanlar için, Müslüman gruplarla işbirliği görüşü olduğu ve bu görüşün az çok başarıya da ulaştığı, fazla direnişle karşılaşmadığı görüşü söylendi. Şimdi bu Müslüman gruplar deyimi üzerinde duruyorum. Acaba Atatürk ve çevresindekiler Müslüman değil miydi? Elbette Atatürk ve çevresindekiler de Müslümandı. Burada sanırım yanlış şuradan kaynaklanıyor. Müslümanlıkta irticayı birbirine karıştırıyoruz, irtica dinin siyasete alet edilmiş biçimidir. Müslümanlık ise kul ile Allah arasında bir bağdır. Gerek yurdumuzda ve gerekse yurt dışında katıldığım kongrelerde gördüm. Atatürk'ü dine karşı gösterenlere, laikliği dinsizlik olarak yorumlayanlara rastladım. Bu görüş oldukça yanlıştır. Çünkü Atatürk çeşitli konuşmalarında "dinime gerçeğe nasıl inanıyorsam öyle inanıyorum" buyurmuştur. Ayrıca çeşitli vesilelerle İslâm'ın akılcı bir biçimde yorumlanmasını istemiştir. Söz gelimi İbn-i Rüşt, Farabi, hattâ klasik orta-yol düşünürü olan Gazali hakkında araştırmalar yapılmasını dilemiştir. Daha sonra 1937'de İbn-i Sina'nın 900. ölüm yıldönümü münasebetiyle merasimlerin yapılmasını istemiştir. Başka konuşmaları da var çeşitli vesilelerle. Yalnız Atatürk din

konusunda üfürükçülüğe, cehalete ve dinin siyasete alet edilmesine karşıdır ki, bizzat İslâm dini de bunlara karşıdır. Kur'an'ı ucuza satmayınız hükmü de bunun açık ifadesidir. Atatürk dinin siyasete alet edilmesini istemiyordu; hem dahilde istemiyordu, hem hariçte istemiyordu. Çünkü çok ileri görüşlüydü. Bugün çağımızda bile görüyoruz ki dinsel tahriklerle savaşlar yapılmaktadır. Batısından Ortadoğu'suna kadar. Çünkü Atatürk barışçı ve insancıl yönleri olan bir liderdi. Yurt içinde de dinin siyasete alet edilmesini istemiyordu. Çünkü fırkacılığın, mezhepçiliğin, tarikatçılığın, uyuşukluğun memleket menfaatine, devletin güvenliğine ters düşeceğini gayet iyi biliyordu.

Başkan: Sayın Çubukçu özür dilerim. Bu görüşleriniz hakikaten ilginç ve değerli hiç şüphe yok, fakat tebliğin konusuyla doğrudan ilgili değil.

Agâh Çubukçu: Arz edeyim Sayın Başkan, bu hata başka konuşmacılar tarafından da yapıldı. Mesela bir konuşmacı Atatürk'ün dini supprime ettiğini söyledi, başka konuşmalarda da var. Müslüman gruplarla işbirliği ne demek ona da hayret ediyorum. Atatürk Müslüman değil mi? Sütçü İmam Müslüman değil mi? Ben ileride devam edeceğim, burada kesiyorum. Yalnız son tümcelerimi söylüyorum izin verirseniz. Kuşkusuz Atatürk laiklikle, Türkiye'nin çağdaş insan kişiliğine saygılı modern hukuku getirmekle kadın-erkek eşitliğini tanımakla, bir takım inkılaplar yapmakla çağdaş bir görüşü getirmiş ve insanlığa güzel bir öğreti de vermiştir. Bunun İslâm'a aykırı olmadığını ispatlayacaktım ama zaman yok. Teşekkür ederim.

Başkan: Ben de teşekkür ederim. Bu görüşleriniz hakikaten ilginç fakat bunları birinci gün öğleden sonraki oturumda Sayın Feroz Ahmad'ın bildirisinden sonra açıklasaydınız...

Agâh Çubukçu: Bu konuya değindiler, ben hepsinin muhassalası olarak söz almıştım, teşekkür ederim.

Başkan: Peki, teşekkür ederim. Efendim Sayın Tunaya.

Tarık Zafer Tunaya: Evvela Sayın Tekeli'ye çok teşekkür ederim. Bütün meslek hayatımda şu Müdafaa-i Hukuk döneminin bir yazılıp çizilmesini ve araştırılmasını bekleyip durmuşumdur. Kendim de yapmadığım için hep bunu bekledim. Şimdi yeni bir açıdan Sayın Tekeli bize 1918 yani Mondros Mütarekesi'nden, Ekim 1919 yani Amasya Tamimi'ne kadar, bu bir senelik dönemde Müdafaa-i Hukuk devresini aydınlatıcı bazı bilgiler veriyor. Şimdi fazla uzatma-

mak için söyleyeceğim birkaç şey var. Bir kere o zaman kurulmuş olan bu tür cemiyetler, dernekler Reddi İşgal, Reddi İlhak, İstihlası Vatan, Heyet-i Milliye, Denizli'de olduğu gibi, bu gibi cemiyetlerin icabında silahla müdafaaya yani savaşa kararlı olduklarını ben yazmıştım, *Türkiye'de Siyasi Partiler* kitabımda. Derhal yanıtı geldi rahmetli Tevfik Bıyıklıoğlu'ndan. Hayır, dedi hana. Mesela dedi Trakya'da Paşaeli Cemiyeti silahlı hir savaşa taraftar değildi dedi, sonradan oldu vs. Bunları söyledi onun için bunlar arasında bir ayırım yapmak lazım. Celal Bayar'ın siyasal cemiyetler dediği cemiyetleri anlamıyor. Eğer o cemiyetler hu tür ellerinde silah olmayan cemiyetler ise onu hilemem tahii, onu açıklaması lazım ama o da açıklamıyorum. Yalnız kendisi 2 numaralı Redd-i İlhak Cemiyeti'nin siyasi komiseriydi. Onu hiliyorum. Bu bakımdan, yani bu cemiyetlerin idarecileri hir siyasi, hir askeri olmak üzere ikiye ayrılıyordu ve hunlardan hirisi de kendisiydi. Fakat zaman geçtikçe tabii hem unutuluyor ve bir türlü sizin söylediğiniz gibi meseleleri hassaslaştırıp açıklama yapmak mümkün olmuyor. Bir kere bu türleri iyi tespit etmek lazım. Ondan sonra bunların arasındaki bağları iyi tespit etmek lazım. Bunlar bölgeleştiler, evvela çok mahalli idiler. Bu safhayı zannediyorum pek nazara almadınız. Ondan sonra bölgeleştiler, ondan sonra millileştiler. Yani dereler ırmak oldu, ırmak da TBMM'ye aktı. Bu birikim nasıl oldu? Bunu Atatürk de sizin gibi sordu, yani nasıl bu milli savaşa geçildiğini. Ve kendisi, Trabzon Kongresi'nden sonra Erzurum Kongresi sıralarında Batı'da Alaşehir Kongresi'nin toplandığını işitince şaşıp kalıyorlar ve derhal bir telgraf çekiliyor ve cevabı alınıyor. Bu telgrafı ve cevabını *Siyasi Partiler* kitabımda yer verdim, neşrettim. O çok ilginçtir. Sizin Batı'dan gelen kuvvetinizle bizim Doğu'dan gelen kuvvetimiz hirleştiği anda memleket kurtulacaktır. Maalen söylüyorum, tam değil.

Yalnız bir şey daha var çok iyi kahul etmemiz ve üzerinde durmamız lazım. Başka kongre teşehhüsleri vardı. Ve hunların bir kısmı da İstanbul'un tahriki ile yapılacaktı, yapılmadı. Demek oluyor ki bu heyetler arasında yahut dernekler arasındaki bağı bulmak, bunların hangi aşamaya gelince birbirleriyle birleştiklerini ve sonra genel birleşmeye gittiklerini çok iyi tespit etmek lazım ki, bana sizin verdiğiniz hu unsurlar yani çetelerin bulunuşu, ordudan ayrılmış suhayların hulunuşu vs. gibi unsurlar çok yeterli gelmiyor. Bu takdirde hiz genel bir birleşmeyi ortaya koyacak unsurlara sahip değiliz. Bunların üzerinde bazı kişiler durmuşlardır. Mesela Sadri Et-

hem Bey.. Sadri Ethem Bey, *Türk İnkılabının Prensipleri* diye bir kitap yazmıştır. Sonra Midillili Ahmet Bey, sonra Türkçeye çevrilmedi zannediyorum hatıraları. Hacim Muhittin Çarıklı ki Alaşehir Kongresi'nin başkanı idi. Fakat onlar da meseleyi sadece mahalli aşamada aydınlatabiliyorlar. Onun için bu konuda durulmalı. Bu konu, üzerinde durulacak bir mesele, yeni bir bakış.

İtalya'ya gelince, bilmiyorum Prof. Rainero burada mı, fakat bu İtalyan işgali zannedildiği kadar bilinmiyor ve Başbakanlık Arşivi'nden özellikle bu işgale dair birçok belgeler buldum. İtalyanlar orada, özellikle şimdi adını unuttuğum bir albay vasıtasıyla yardımlar yapmışlar, halka hastane gibi müesseseler açmışlar ve bunlarla halkı kendilerine celbetmeye çalışmışlar. Gerçi orada yumuşaklık görülmekte ise de halkın kendilerine ne dereceye kadar tepki gösterdiği henüz mechulümüz. Ama halk bunu tam olarak da kabul etmiş sayılmaz. Onun için ben bu şekilde bu kadar kesin bir karara sizin gibi varamıyorum. Bunları bilmek istedim, teşekkür ederim.

Başkan: Teşekkür ederim, Sayın Ortaylı buyrun..

İlber Ortaylı: Efendim ben sadece konuşmacının konuşmasını tamamlayabilmesi için şu soruyu soruyorum. Batı'daki Alaşehir, Nazilli gibi yerel kongrelerle bunların arasında bir ittihada nasıl gidiliyor? İkinci nokta Doğu'daki Müdafaa-i Hukuk gruplarıyla bunların arasında ne gibi farklar, ne gibi benzerlikler var? Teşekkür ederim.

Başkan: Sayın Kongar buyrun.

Emre Kongar: Benimki de bir soru, tamamlamasına yardım eder. Sayın Tekeli seçenekleri söylerken, ulusal bağımsızlık savaşının seçeneklerini söylerken, mandayı değil, yerel bölük pörçük savaşları seçenek olarak aldığını söyledi. Oysa Mustafa Kemal'in genel tutumuna baktığımızda onun tavrının tam tersi olduğunu görüyoruz. Çünkü hocanın söylediği Paşaeli Trakya var, onunla ilişkileri var. Yani ne pahasına olursa olsun yerel ayrıcalıklara izin vermiyor ama icabında mandaya çok karşı çıkar gözükmüyor veya Türk Komünist Partisi'ni kurduruyor. Ne olur ne olmaz diye. Acaba bu konudaki ne olabilir? Teşekkür ederim.

Başkan: Evet bu sorulara ve konuşmalara cevap vermek üzere Sayın Tekeli'ye söz veriyorum.

İlhan Tekeli: Şimdi önce isterseniz İtalya meselesinden bir miktar başlamakta yarar var... İtalyanların 1905 yılında hazırlattıkları bir

(*) Doç. Dr. İlber Ortaylı, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi.

ilginç rapor da var. Önce bunu bir miktar tanımak lazım. Niye diğer işgal kuvvetlerinden farklı davrandılar? 1905 yılında İtalya kendi emperyalist yayılımını programlamak için bir coğrafyacılar heyetini Türkiye'ye gönderiyor ve coğrafyacılar heyetinin verdiği raporun meâli kısaca şöyle: Diyorlar ki; biz gittik bütün liman şehirlerini dolaştık, liman şehirlerinde 3 grup var; Rumlar var, Ermeniler var ve bir de yeni yeni palazlanan Türk tüccarları var. Rumlarla Ermeniler çok pahacı diyorlar, biz onları aracı olarak kullanamayız diyorlar, bizim Türkiye'de örgütlemek için kullanacağımız ucuz eşraf Türk-Müslüman gruplarıdır. Şimdi bu strateji İngiliz, Fransız ve diğer yabancı grupların Türkiye'deki yayılma stratejilerine alternatif olarak, geç gelen bir emperyalist ülke İtalya'nın stratejisi farka ve bu farklılığı işgal ettiği yerlerdeki ilişkilerinde de görüyoruz. Şimdi bunun ötesindeki noktada hakikaten Türk gruplardan ne kadar buna evet dediler, ne kadarı hayır dediler? Bunu saptamak için belki daha ayrıntılı çalışmalar yapmak lazım. Yalnız şunu da biliyoruz ki Celal Bayar Redd-i İlhak Cemiyeti'ndeyken İtalyanlarla ilişki kurmuştu ve Isparta, Burdur ve civarındaki gruplar özellikle Yunan ilerlemesi Nazilli'ye kadar yanaştığı zaman İtalyanlarla işbirliği yapmaya çalışmışlardır. Siz gelin buraya işgal edin, bunlar gelmesin diye. Bu daha ayrıntılandırılabilir, detaylandırılabilir. Başta da söylediğim gibi bu anlattığım genel olarak kurguda bazı spekülatif öğeler var, çünkü büyük bir kurgu yaptığımız zaman içinde o tür öğelerin kalması kaçınılmaz. Ama üstünde açıklanabilir, detaylandırılabilir. Birinci konu üzerinde durmak istediğim bu.

Şimdi ikinci konu, bu dernekler arası ilişkiler nasıldı meselesi. Bu çok önemli. Ben biraz daha farklı bakmak eğilimindeyim hocamdan. Bu dernekleri kronolojik olarak işlevlerinin değişmesine göre tasnif etmemiz gerekebilir, mesela Trabzon'daki olay. Trabzon'da ilk başladığı zaman bunların ellerine silah milah almaya hiçbir niyetleri yok. Bunlar propaganda yapacaklar, broşür neşredecekler, burada Türkler çok işte... Wilson prensiplerine göre barış örgütlerine heyet gönderecekler, ama olaylar bırakmıyor adamları. Yani olay, orada yabancı çeteler örgütlenmeye başlayınca, Pontus çeteleri örgütlenmeye başlayınca, bunlar da tesirli tedbirler almaya karar veriyorlar. Tesirli tedbirler; silahlanıyorlar. Yani bir çeşit örgütlerin de kendi içinde tek tek dönüşümleri söz konusu. Zaman içinde örgütler nitelik değiştiriyor ve tabii örgütlerin sayısı çok, bütün bunlar çok karmaşık bir ilişkiler ağı ortaya çıkartıyor. Mesela şim-

di bu Celal Bayar'ın tutumunun zaman içerisinde değişmesi de öyle. Mesela ilk başlangıçta kendisi Redd-i İlhak Cemiyeti'nde etkili bir adam olarak kendi silahlı çetesini kuruyor ve bunlara siyasi çete diyor ve katiyen ötekilerle, geleneksel çeteyle işbirliği yapmasını istemiyor ama işler sıkışınca mecburen onlarla işbirliği yapıyor. Şimdi şunu görüyoruz. Türkiye'de ister aydın olsun, ister eşraf olsun bu işgal olayına böyle birçok sığ tepkiyle başlıyorlar. Bu sığ tepki adım adım derinleşiyor ve bunu derinleştiren eylem yani karşı eylem, kendi eylemleri adım adım derinleşen bir çerçeve. Şimdi burada gene bu ele alış biçiminde, bu manda ve mahalli eşraf meselesi üstünde bir miktar durmak istiyorum. *Nutuk*'a bakarsanız *Nutuk*'un girişinde bu bölgesel kurtuluş hareketleri sorunlarına Mustafa Kemal değiniyor ve daha sonra Türkiye'deki tarih yazınında bu açıklanmamış ve bunun üstüne gitmiyor Türkiye tarih yazını. Çünkü bunu görmek kolay, bir ideolojik tutum. Çünkü iç farklılıkları ortaya çıkaracak, üstünde konuşulabilecek, onun yerine manda konusunu ön plana çıkarmak ve o çözümleri tutumları belirli şekilde tasnif etmek daha kolay bir tutum oluyor. İkinci önemli nokta da şu: Bu aradaki grup, yani İstanbul Hükûmeti'yle Mustafa Kemal arasında, bu bölgesel kurtuluş savaşlarını kontrol etmek, onlarla koalisyon yapmak çok önemli. Çünkü bunlar da güçlü grup ve İstanbul Hükûmeti'nin açıkça stratejisi var. İçişleri Bakanı Adil Bey, Refik Halit Karay'ın kitabında gayet açık olarak koruyor, gayet net stratejisi var. Diyor ki Ege'yi tutarız Sivas'a karşı. Şimdi bu ilişki önemli ve ne yapıyor adamlar? Jandarma Kumandanı Kemalettin Paşa'yı gönderiyorlar. Kemalettin Paşa her yeri dolaşıyor, herkesi pohpohluyor. Size aferin, milli kahramanısınız, destekliyoruz filan. Ve Sivas Kongresi'nin açıldığı gün İstanbul'da basın toplantısı yapıyor ve diyor ki, "Bu Sivas'takiler haindir ama Ege'dekiler çok iyi ve biz onları jandarma yapacağız," diyor. Jandarma yapacağız demek oradakilere ayda 45 lira vereceğiz demek, böyle bir maddi temel de koyuyor. Bu stratejide yalnız İstanbul Hükûmeti yok, İngilizler de bu strateji içinde. Ve birden bakıyorsunuz, İngiliz işgal kuvvetleri ok gibi iki kuvvet arasına giriyorlar. Eskişehir ve Afyon'u işgal ediyorlar iki hareketi bölmek için... Ve Mustafa Kemal'in de olayda çok bilinçli olduğu görünüyor. Bunların işgalinin anında Ali Fuat Paşa'ya bunları bastırtıyor ve ittirtiyor. Yani Sivas Kongresi'nin bütün hengâmesi içerisinde İngilizleri kaçırmak onun programının önünde çok önemli. Çün-

kü, kendi temel programı bu hareketin, Anadolu Hareketi'nin bütünlüğünü sağlamak. Koalisyonu iki grupla yapmak. Çünkü öteki grupla bu grubu dönüştürmek, yani hem İstanbul grubu hem Mustafa Kemal grubu bu bölgesel bağımsızlıkçılara uyuyor. Yalnız bölgesel bağımsızlıkçılar, biliyorsunuz Alaşehir Kongresi'nde Ege grubu, Sivas Kongresi'ne katılmama kararı alıyor. Bu Sivas Kongresi'ne katılmama kararı alması önemli bir olay ve Jandarma Kumandanı Kemal Paşa'nın Ege'deki ziyareti dönemine rastlayan bir karar. Şimdi bu noktada başka bir şeyi söylemek lazım. Şöyle bir genel model içinde bakabiliriz. Bir İstanbul var. İstanbul bir merkez ve İstanbul merkezi Hürriyet ve İtilafçıların elinde. Valilerini tayin etmişler fakat tüm iktidara sahip değiller. Ve merkezin karşısında Sivas Kongresi ve Erzurum Kongresi'nde yeni bir karar organı çıkartmış Mustafa Kemal: Heyet-i Temsiliye. Ve bir yeni merkez ve bu merkezin niteliği şu; şimdi zaten iki tane merkez hinterlandı paylaşmak için çatışıyorlar, yani kendi kontrol alanını kurmak istiyorlar. Mustafa Kemal'in kontrol alanı zayıf. Nasıl zayıf? Katılımı yok, yani Sivas Kongresi'ne katılımı sağlayamamış ve Büyük Anadolu Kongresi toplamak istiyor onun arkasındaki halkın desteğini sağlayabilsin diye.

Bu esnada bakın iki merkezin niteliği çok ilginç.. Birinci merkez sabit ve belirli bir hinterlandı kontrol ettiğini farzediyor. Öteki merkez Heyet-i Temsiliye, yeri yok, kayan bir merkez. Heyet-i Temsiliye ile ilgili yönetmeliğin 8. maddesinde; Merkez, Heyet-i Temsiliye üyelerinin bulunduğu yerdir. Merkez işgal edilemez. Ama bu merkezin çevreyi örgütlemesi çok önemli bir olaydır. Bir merkez kuruyorsanız; siyasal merkez, karar merkezi, bunun için çok güçlü bir haberleşme ağı kurmanız gerekir. Yeni bir merkez yaratıyorsunuz, dışta bir nokta. Bu noktanın mevcut merkezin bütün haberleşme kanalları ağı yıllarca oluşmuş İmparatorluğa karşı siyasal karar merkezi oluşabilmesi ancak çok güçlü bir haberleşme ağının kurulmasıyla kabildir. Mustafa Kemal bu konuda çok bilinçlidir ve telgraf sistemi üzerinde verilen savaş çok önemlidir. Bunun örgütlenmesinde ve telgraf sisteminde 19 Mayıs'ta Samsun'a çıktığından beri telgraf sistemini denetim altına almaya çalışıyor. Buradaki en önemli nokta Afyon telgraf merkezidir. Afyon telgraf merkezinde şu var. Gerek Ege'nin İstanbul'la bağlantısı Afyon'dan geçiyor, gerek Doğu'nun Ege ile bağlantısı Afyon'dan geçiyor. Ve bu koalisyonda Afyon telgraf merkezinin kontrol edilmesi kritiktir ve Afyon

telgraf merkezine İstanbul adam tayin edememektedir. Devamlı Afyon telgraf müdürü orada kalamıyor. Kuvay-ı Milliyecilerin kontrolünde.

Şimdi Sivas Kongresi'nden sonra açıkça İstanbul'un, Mustafa Kemal grubunu elemek istediği ortaya çıkmıştır. Ege ile koalisyonu sağlayacak, o sırada haberleşmeyi kesiyor. Kullandığı en önemli stratejik öge İstanbul'un hinterlandından soyutlanmasıdır. Soyutlanması telgraf sistemiyle yapılır. Yaptığı zaman, Afyon'u kontrol ettiği zaman Ege'nin bütün haberleşmesi çökmüştür, İstanbul buna 20 gün dayanabilir. 20 gün sonra istifa ediyor. Seçim meseleleri vs. yani hareketin bütünleşmesini.. Tabii bu arada başka şeyler yapıyor, valileri kaçırtıyor, tek tek bir süre şey yapıyor tabii, oradaki kontrolünü kuracak şekilde. Ama stratejisi şu: Bir mevcut merkez var, onun denetiminde bir hinterland var, bunun karşısında bir merkez çıkartıyor. Bu merkezin etrafında bir haberleşme ağı kuruyor. Karşı merkezin hinterlandını kontrolünü kesiyor ve bu çökertiyor İstanbul hükûmetini. Ve bakın buradaki başarı Ege'deki örgütlenme biçiminden farklı. Ege tabandan oluşan bir örgütlenme biçimi. Mustafa Kemal'in modelindeki bürokratik kontrolle oluşturulan bir Heyet-i Temsiliye ve orduya da dayanarak. Çünkü bu telgraf sistemlerinin çalışması ve kontrol edilmesi tamamen ordunun kontrolünde ve tamamen buna dayanarak bir strateji kuruyor. Ve bu İstanbul'la yarattığı çelişki bu merkezin bütünleşmesini sağlıyor ve çökertiyor. Onun için ben Amasya Tamimi'ni seçtim. Amasya Tamimi bunun somut sonucunun alındığı şeydir. Ve hareketin bütünlüğünü sağlamıştır. Burada kesiyorum.

Başkan: Teşekkür ederim. Başka söz alan dinleyicilere de söz veremedim, kendilerinden özür dilerim. Fakat bildiğiniz gibi saat 7'de Sayın Rektör'ün bir resepsiyonu var. Ona geç kalmamak için burada kesmek zorundayız.

KAYNAKÇA

Abadan, Y., *Mustafa Kemal ve Çetecilik*, Varlık Yayınları, 1972, s.107.

Adıvar, Halide Edip, *Vurun Kahbeye*, 1926.

Arıt, Fikret, *Küçük Fedailer*, 1962.

Armstrong, *Bozkurt*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s.89.

Aşkun, V. C., *Sivas Kongresi*, Sivas, 1945, s.125.

Atatürk, K., *Nutuk*, c.1, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1960, s.11-13, 30-35, 47, 63.

Atatürk, K., *a.g.e.*, c.III, Vesika 26, s.140, 145, 915.

Atay, F. R., *Çankaya*, İstanbul, 1969, s.39, 43-146.

Altay, F., *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970, s.222.

Aydemir, Ş. S., *Tek Adam*, c.2, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966, s.126.

Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvay-ı Milliye Hatıraları (1919-1920), Türk İnkılâp Tarih Enstitüsü, Ankara, 1967, s.3, 5, 37, 51, 62, 66, 75, 91-93, 113, 118-120, 123, 127-129, 179, 191, 222, 224, 230.

Bayar, C., *Ben de Yazdım*, c.6, İstanbul, 1968, s.1739, 1912, 1915, 1960, 1978.

Coşar, Ö. S., *Atatürk'ün Muhafızı Topal Osman*, Harman Yayınları, İstanbul, 1971, s.80.

"Çerkez Ethem'in Hatıratı", *Dünya Gazetesi*, Tefrika No.37.

Doğan, A., *Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası*, Dünya Yayınları, İstanbul, 1964, s.9.

Goloğlu, M., *Sivas Kongresi*, Ankara, 1969, s.12, 42, 43, 46, 49, 83, 115-144, 203, 213.

——, *Erzurum Kongresi*, Ankara, 1968, s.21-24, 30, 43, 48, 51-65, 78-80, 83, 90, 92, 94, 115.

Gökbilgin, M. T., *Millî Mücadele Başlarken*, Birinci Kitap, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1959, s.10-12, 160.

——, *a.g.e.*, c.II, s.17-19, 25-26.

Güven, Z., *Anzavur İsyanı*, İstanbul, 1948, s.1-56, 42-44, 47, 174.

Hemingway, E., *İşgal İstanbul'u*, Milliyet Genel Kültür Dizisi, İstanbul, 1970, s.17-34.

Howard, H. N., "Paris-San Remo-Sevr'de Türkiye'yi Yok Etme Planları", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Eylül 1970, sayı 36.

Ilgar, İ., "Güney Cephesi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 12, s.17-23.

İğdemir, U., *Biga Ayaklanması ve Anzavur Olayları*, Ankara, 1973.

Karabekir, K., *İstiklâl Harbimizin Esasları*, Sinan Matbaası ve Neşriyat Evi, 1972, s.36, 167.

Karaosmanoğlu, Y. K., *Sodom ve Gomore*, Hamit Matbaası, İstanbul, 1928.

Karay, R. H., *Milelbab İlelmihrap: 1918 Mütarekesi Devrinde Olan ve Biten İşlere ve Geçen İnsanlara Dair Bildiklerim*, İstanbul, 1964, s.84, 108-175.

Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı*, 1961.

Kırzıoğlu, M. F., "Yayınlanmamış Belgelerle Erzurum Kongresi'nin İlk Günü", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, sayı 35, s.4-34.

Kocagöz, Samim, *Kalpaklılar*, 1962.

Kurtuluş Savaşı'nda İçel, Türkiye Kuva-yi Milliye Mücahit ve Gazileri Cemiyeti, Mersin Şubesi, İstanbul, 1971, s.29, 124.

Kürşad, C., "23 Nisan Millî Egemenlik Bayramı'nın 50. Yıl Dönümü", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 43.

Mutluçağ, H., "Erzurum Kongresi'nin Tutanak ve Kararları", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 61, s.3-12.

Nadi, Y., *Mustafa Kemal Paşa Samsun'da*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s.99, 103.

Payaslıoğlu, A. T., *Merkezi İdarenin Taşra Teşkilâtı Üzerinde Bir İnceleme*, TODAİE ve DPT, Ankara, 1966, Ek 3.

Selek, S., *Millî Mücadele / Anadolu İhtilâli*, İstanbul, 1963, s.16-17, 83, 199, 204, 219, 228, 239, 259.

Sertoğlu, Murat, "Mustafa Kemal'in Samsun'dan Gönderdiği İki Mühim Rapor", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 14, s.5-9.

——, "Saltanat Şûrası ve Millî Şûra Hazırlıkları", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, s.43.

——, "İngilizlerin Kuvay-ı Milliye'yi Bolşeviklere Karşı Kullanma İstekleri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 12, s.10.

Taçalan, N., *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul, 1970, s.170, 175, 200.

Toy, E., *Türk Gerilla Tarihi*, Giray Yayınları, İstanbul, 1970, s.145-146, 154-158, 174, 237.

Toynbee, A., *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, Milliyet Yayınları, 1917, s.118.

Uluben, E., *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, Aykaç Kitabevi, İstanbul, 1967, s.207.

Ülkütaşır, T., "Mondros Mütarekesi'nin Sarsıntıları ve Karşı Direnişler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 23, s.37-48.

7

"Aydın Cenûb Mıntıkası Heyet-i Merkeziyyesi'nin Kongre Mukarrerâtıyle Nizamnâmelerini Mübeyyin Risâle" Üzerine

İLHAN TEKELİ - SELİM İLKİN

Ege'deki sivil direnişe ve bu direnişin örgütlenme sorunlarını çözmenin yanı sıra ona meşruiyet zemini hazırlamak bakımından önemli olan Ege kongrelerine ilişkin bazı bilgi ve belgeler, son yıllarda gün ışığına çıkmaya başlamıştır. Şerafettin Turan'ın 1967'de yayımladığı *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvay-ı Milliye Hatıraları*,[1] uzun yıllar bu konudaki tek belgesel kaynak olmuştur. 1986'da Aydın Bolak, "Balıkesir Heyet-i Merkeziyesi'nin karar defterini"[2] yayımladı. Ahmet Tahtakılıç'ın bize vermiş olduğu Alaşehir-Uşak Heyet-i Merkeziyesi'nin yazışmalarını içeren defteri,[3] 1989'da yayımlamıştık. Bu belgeler daha çok Balıkesir ve Alaşehir kongrelerine ve bu kongrelere dayanarak kurulmuş Heyet-i Merkeziyelerin faaliyetlerine ışık tutmaktadır. Nazilli kongrelerine ilişkin belgeler konusundaki bilgilerimiz, genellikle, Asaf Gökbel'in 1964'te

1 *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvây-ı Milliye Hatıraları (1919-1920)*, Turk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1967.

2 Ahmed Aydın Bolak, "Balıkesir'de Kuvây-ı Milliye Çalışmaları", *Milli Mücadelede Balıkesir*, Türk Petrol Vakfı Lale Mecmuası Neşriyatı, İstanbul, 1986, s.53-119.

3 İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim Tahtakılıç Bey*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

yayımlanan kitabında verdikleriyle sınırlı kalmıştır.[4] Gökbel, 1. Nazilli Kongresi kararlarının üyelerce imzalı zaptının kendisinde bulunduğunu bildirmektedir.[5] Sıtkı Aydınel'in çalışmasından da, bu kararların bir kopyasının, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüdler Başkanlığı Arşivi'nde bulunduğu anlaşılmaktadır. Gene Aydınel'in çalışmasından, aynı arşivde, Nazilli Heyet-i Merkeziyesi'nin karar defterinin bulunduğu görülmektedir. Ama 2. Kongre'ye ilişkin belgelerin, söz konusu arşivde bulunduğu konusunda bir işaret yoktur.[6] Çünkü Aydınel, 2. Kongre hakkındaki bilgilerini Şefik Aker[7] ve Celal Bayar'ın[8] hatıralarıyla, Gökbel'in çalışmasına dayandırmaktadır.

Bu yazıda üzerinde duracağımız *Aydın Cenûb Mıntıkası Heyet-i Merkeziyyesi'nin Kongre Mukarrerâtıyle Nizamnâmelerini Mübeyyin Risâle* (Bundan sonra Risâle), 1920'de (1336) (Afyon) Karahisar'da İkaaz Matbaası'nda yayımlanmıştır. Bu matbaa Batı Anadolu Heyet-i Milliyelerinin fikirlerini yayan *İkaz* gazetesini yayımlamaktadır.[9] Bu Risâle'nin kaç nüsha basıldığını bilmiyoruz. Seyfeddin Özege'nin *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*'nda kaydı yoktur. Bu Risâle 1989'da İstanbul'daki bir kitabevi (sahaf) tarafından British Museum'a satılmıştır. Bizim çalışmamız da bu nüshanın fotokopisine dayanmaktadır. Asaf Gökbel'in de kitabını yazarken bu Risâle'den yararlandığı anlaşılmaktadır. Risâle 2. Nazilli Kongresi'nin kararlarını daha sonraki tarihlerde Heyet-i Merkeziye'nin kabul ettiği nizamnameleri içermektedir.

Celal Bayar'ın *Bende Yazdım* adlı hatıratında 133 sayılı belge olarak verilen (c.7, s.2368-2383) bilgiler ve nizamnameler, Risâle'de verilenlerin sadece bir bölümünü kapsamaktadır.

---

4 Asaf Gökbel, *Milli Mücadelede Aydın*, Aydın, 1964, s.372-377.

5 Asaf Gökbel, *a.g.e.*, s.372.

6 Sıtkı Aydınel, *Güneybatı Anadolu'da Kuvây-ı Milliye Harekâtı*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1990, s.258, 271.

7 M. Şefik Aker, "57. Tümen ve Aydın Milli Cidali", *Askeri Mecmua: Tarih Kısmı*, sayı 46-47, Ankara, 1937.

8 Celal Bayar, *Ben de Yazdım, Milli Mücadele'ye Giriş*, c.7, İstanbul, 1967-72 ve 2228-229.3, c.8, s2433-2452.

9 Ahmet Akif Tüfenk, *Milli Mücadelede Denizli*, Denizli Öğretmenler Yardımlaşma Derneği Yayınlarından, İzmir, 1949, s.69.

Bu yazıda yalnızca bir risale tanıtılmaya çalışılacaktır. Daha kapsamlı bir çözümleme için, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüdler Başkanlığı'nda bulunduğu anlaşılan Nazilli Heyet-i Merkeziyesi karar defterini de incelemek gerekecektir.

BÜYÜK MENDERES VADİSİ'NDE YUNAN KUVVETLERİNİN İLERLEYİŞİ KARŞISINDA SİVİL DİRENİŞİN ÖRGÜTLENME AŞAMALARI

Bir ülkedeki yönetime karşın, yerel bir sivil direnişin toplum tarafından üretilebilmesi ve sürdürülebilmesi, özel koşulları gerektirmektedir.

Bunlardan en önemli ikisi; 1) Merkezi otoritenin zayıflaması, direnişi doğuracak unsurların beklentilerini yerine getirecek durumda bulunmayışı, 2) Yerel toplumsal yapının, böyle bir harekete katılacak, çıkarları zedelenen gruplara sahip olması ve bu gruplara öncülük yapacak, örgütleyebilecek, hareketin ideolojik söylemini kuracak etkin öğeleri ortaya çıkarabilmesidir.

Birinci koşul, Yunanlıların İzmir'i işgali ve Ege'deki yayılmasıyla büyük ölçüde gerçekleşmiş, İstanbul yönetiminin güçsüzlüğü ve izlediği barışa geçiş politikasının yetersizliği açıklık kazanmıştır.

İkinci koşul ise, bir yandan İstanbul Hükûmeti'nin ve işgalci güçlerin baskısının güçlü bir siyasal örgüt olan eski İttihat ve Terakki üyelerine yönelmesi, öte yandan Yunanlıların işgal sırasında Türk toplumunun ileri gelenlerini ortadan kaldırarak, köylü kitleler üzerinde daha kolayca egemenliklerini kurmalarına olanak verecek bir strateji izlemeleri, bunlardan farklı olarak da, Batı Anadolu'da Yunan ulusçuluğundan kaçmış göçmen kitlelerin varlığı, ordudaki subayların Hükûmet'in izlediği edilgen stratejisiyle bağdaşmayışı vb. nedenlerle önemli ölçüde gerçekleşmiştir.

Bunların dışında, yörede yaygın olan çetecilik olgusu da, direnişin kolaylaşmasında olumlu bir etken olarak ortaya çıkmaktadır. Mütareke döneminde, işgal öncesinde, Yunanlılar bölgedeki Rum çetelerini hem malzeme hem efrad olarak beslemişlerdir. Rum çetelerinin artan faaliyetlerine karşı, Türk-Müslüman kesim kendisini geleneksel çete faaliyetleriy-

le koruyamayınca, Teşkilât-ı Mahsusa'da çalışmış eski İttihatçılar, askerlere de dayanarak, yeni siyasi nitelikli çeteler örgütlemişler ve bozulan dengeyi kurmaya çalışmışlardı. Böyle nitelik değiştirmiş bir çetecilik, sivil direnişin örgütlenmesinde bir kaynak oluşturma kapasitesine sahipti.

Koşulların bir sivil direnişin ortaya çıkmasına elverişli olmasına ve Yunan işgali öncesine uzanan bazı örgütsel ilişkiler bulunmasına karşın, direnişin kendisini üretebilmesi, belli bir zaman almıştır. Örgütlenme zaman içinde aşama aşama geliştirilmiştir. Ege Bölgesi'nde sivil direnişin genel çizgileriyle dört aşamadan geçtiği söylenebilir. *Birinci* aşama, Yunan işgalinden sonraki ilk 15 günlük uyanış dönemidir. Bu aşamada Yunan yayılması, genellikle silahlı bir direniş olmadan sürmüştür. Bu dönemde sadece kamuoyu oluşturmaya dönük protesto eylemleri vardır. *İkinci* aşama, ilk 15 gün sonrasındaki bir buçuk ayı kapsamaktadır. Yer yer silahlı direnişler, arkasında uzun soluklu örgütlenmeler bulunmayan karşı saldırılar vardır. Cephe ve cephe gerisi örgütlenmeler henüz farklılaşmamıştır. *Üçüncü* aşama, işgalden sonra ikinci aydan itibaren ortaya çıkmaya başlamaktadır. Sürekli direniş cepheleri oluşmuştur. Cephelerin süreklilik kazanması, hem bu faaliyete meşruiyet kazandırılması, hem de finansmanının düzenli bir biçimde sağlanabilmesi için kongrelerin toplanmasını gerekli kılmıştır. Bundan sonra kurulan Heyet-i Merkeziye'ler, devletin önemli işlevlerini kendi üstlerine alarak, bir sivil toplum kurumu olarak ortaya çıkmışlardır. *Dördüncü* aşama ise, cepheler ve onun gerisindeki örgütlenmeler halinde ayrı ayrı gelişmiş olan Heyet-i Merkeziye'lerin eşgüdümünü sağlayacak bir üst örgütlenmenin doğuşudur.[10]

Daha önce yapılmış çalışmalara dayanarak geliştirilmiş bu dört aşamalı gelişme şemasını, Büyük Menderes Vadisi özelinde gelişen direniş örneğinde sınayalım. Büyük Menderes Vadisi'ndeki direnişte bu aşamaların ya da kırılma noktalarının neler olduğunu ve bu yazıda sunacağımız belgenin, söz konusu aşamalar konusunda ne tür bilgiler getirdiğini inceleyelim.

10 Burada verilen genel yaklaşımın daha ayrıntılı bir sunumu için bkz. İlhan Tekeli-Selim İlkin, *a.g.e.*, s.50-56, 73-74.

Büyük Menderes Vadisi'ndeki direnişin "uyanış" olarak adlandırılabilecek birinci aşamasını, Yunan kuvvetlerinin 4 Haziran 1919'da Nazilli'yi işgaline değin uzatabiliriz.

15 Mayıs'ta İzmir'i işgal eden Yunan kuvvetleri, burada ve çevresinde durumlarını sağlamlaştırdıktan sonra, 21 Mayıs 1919'da güneyde Torbalı'ya, doğuda Kemalpaşa'ya, kuzeyde Menemen'e kadar bir dirençle karşılaşmadan yayılmış bulunuyorlardı. Ege'de Yunan işgalinin yanı sıra İtalyan işgali de yürüyordu. İtalyanlar 11 Mayıs'ta Marmaris, Fethiye ve Bodrum'u, 14 Mayıs'ta da Kuşadası ve Selçuk'u, buradan gönderdikleri bir birlikle de 17 Mayıs'ta Söke'yi işgal ettiler.[11]

Paris Konferansı'nda verilen ilk kararda Yunan işgal bölgesinin sınırları çizilmemişti. Daha sonra Yüksek Şûra, işgal bölgesini, 18 Mayıs 1919'da, İzmir Sancağı ve Ayvalık kazası ile sınırladı. Bu kararın Calthorpe'nin eline geçmesi on gün aldı. Bu on gün içinde Yunan birlikleri kendilerine çizilen sınırların dışına yayılmakta önemli bir serbestlik elde etti. Venizelos 20-21 Mayıs'ta Yunan kuvvetlerine verdiği emirlerle işgal alanının genişletilmesini, bu arada Aydın'ın işgalini istiyordu. Yunan kuvvetleri 22 Mayıs'ta Selçuk'u işgal etti. 23 Mayıs'ta Venizelos kendi kuvvetlerine, Kuşadası'na çıkan İtalyanlar'dan önce Aydın'ı işgal etmelerini bir kez daha bildirdi. 24-27 Mayıs günleri arasında Yunan birlikleri Erbeyli'de (Germencik) toplandı. Türklerden ve Rumlardan oluşan bir heyetin Karapınar'a giderek, Yunanlılara hoşgeldin demesinden sonra, 27 Mayıs'ta akşama doğru Aydın'ı bir olay çıkmadan işgal ettiler. Celal Bayar hatıratında, bu heyetin gönderilmesinde daha sonra da sözünü edeceğimiz, dava vekili İlhami Bey'le Rum zenginlerinden Teoharis Georgiyadis'in etkili olduğunu yazmaktadır.[12] Yunanlıların Aydın'ı işgali üzerine, karargâhı burada bulunan 57. Tümen, Çine'ye nakledildi. Kuvvetlerinin büyük bölümünü Aydın'da tutan Yunanlılar, bir taburluk bir kuvvetle Büyük Menderes Vadisi'nde, demiryolu boyunca, Umurlu, Sultanhisar, Köşk, Atça ve 4 Haziran'da da Nazilli'yi işgal ettiler. Aynı tarihte bir başka Yunan birliği Çine'ye 18 km. mesa-

11 Sıtkı Aydınel, *a.g.e.*, s.17-18, 82.

12 Celal Bayar, *a.g.e.*, c.6, s.1972.

feye gelmişti. Yunanlıların kendilerine çizilen alandan çok büyük bir alanda girişikleri işgal faaliyeti, İtalyanları rahatsız etti. Onlar da 5 Haziran günü küçük bir İtalyan birliğini Çine'ye gönderdiler.[13]

Bu ilk aşamada Yunan yayılması bir direnişle karşılaşmadan gerçekleşmişti, ama bu, yörede bir tepkinin yokluğu demek değildi. Bu tepki henüz bir silahlı direnişi üretecek biçim ve kapsamda değildi. İlk tepkiler daha önce oluşmuş bir toplumsal etkileşme ağının sonucuydu. İzmir'de, Nurettin Paşa'nın vali olduğu dönemde, 17-19 Mart 1919'da Milli Kütüphane'nin sinemasında toplanan İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin Büyük Kongresi'ne Balıkesir, Manisa, İzmir, Aydın, Muğla ve Denizli'den 37'si belediye reisi, 37'si müftü olmak üzere 165 delege katılmıştı. Çoğunlukla İttihatçılardan oluşan bu kongrenin üyeleri, bölgede ilk protesto mitinglerini yapanlar ve ilk Redd-i İlhak Cemiyetleri'ni kuranlar oldular.

İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti, adından da anlaşılacağı gibi, bir silahlı direniş örgütü değil, bir kamuoyu oluşturma ve etkileme örgütüydü. İzmir'in işgali kesinlik kazanınca, tüm liva, kaza ve nahiyelere telgraflar çekerek protesto mitingleri düzenlenmesini istemişlerdi. Ayrıca bu örgütün içinde bulunan ve büyük ölçüde gizli olan silahlı direnişten yana "Müdafaa-i Vatan Komitesi", işgal öncesindeki gece, "İlhak-ı Red Heyet-i Milliyesi" adını almıştı.[14]

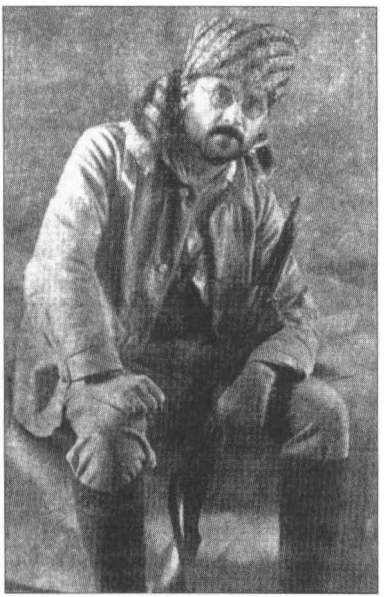
İzmir'deki örgütün işareti üzerine, İzmir Kongresi'ne katılmış müftü ve belediye başkanlarının öncülüğünde hemen protesto mitingleri başladı. İzmir'in işgalinden dört saat kadar sonra, 15 Mayıs'ta, ilk protesto mitingi, Denizli'de yapıldı. Denizli Mutasarrıfı Faik Bey ve Belediye Başkanı Hacı Tevfik Bey'in katıldığı mitingte, Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Bey, halkı silahlı direnişe çağırıyor ve kutsal cihad çağrısı yapıyor, camiden aldığı "sancak-ı şerif"le kentte yürüyordu. Denizli'nin kısa sürede bir tepki gösterebilmesinde, İzmir Kongresi dönüşünde Denizli Müftüsü'nün yaptığı ön hazırlıklar etkili olmuştur. Bu ilk protesto mitingini, 16 Mayıs'ta Tavas ve Aydın'da, 17 Mayıs'ta Çal

13 İlhan Tekeli-Selim İlkin, *a.g.e.*, s.102-107.

14 *A.g.e.*, s.68-73.

ve Muğla'da, daha sonraki günlerde, Buldan, Acıpayam ve Sarayköy'de yapılan mitingler izledi.[15]

Protesto mitinglerinin düzenlendiği bu ilk günlerde, özellikle Yunan işgalinin yakın olduğu yörelerde, silahlı direniş düşüncesi hakim olamıyordu. Nitekim Aydın'da, 22 Mayıs 1919'da Ramazan Paşa Camii'nde yapılan bir toplantıda, Hürriyet ve İtilafçı eşrafın olduğu kadar İttihatçı eşrafın da katkısıyla işgalin hiçbir olay çıkarmadan kabulü kararlaştırıldı.[16] Aydın'daki 57. Tümen Komutanı Şefik Bey, 23 Mayıs'ta Harbiye Nezareti'ne yazdığı raporda halkın moral gücünün çökük oluşunu dile getirirken, çözümü Kuvay-ı Milliye Teşkilâtı kurulmasında buluyordu. Aydın'daki durumdan memnun olmayan ve birlikleri hızla asker kaybetmekte olan Şefik Bey, Yunan birliklerinin Aydın'a yaklaşması halinde, kendi kuvvetlerini Çine'ye doğru çekmeyi planlamıştı.[17]

Celal Bayar, Galip Hoca kimliğiyle Milli Mücadele'ye katıldığı yıllarda.

Yunan işgaline direniş konusundaki ilk ciddi girişimler, Yunan ilerleyişinden göreli olarak daha uzak noktalarda ve İtalyan işgal bölgesinde ortaya çıkmaya başladı. Bu girişimler genellikle, bir silahlı direnişte bulunacak bir Kuvay-ı Milliye gücünün oluşturulması ve bunu örgütleyecek maddi kaynakları sağlayacak "Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti"nin kurulması biçiminde oluyordu.

Bu türdeki ilk girişim, 24 Mayıs 1919'da Sarayköy Müdafaa-i

---

15 Tarhan Toker, *Kuvây-ı Milliye ve Milli Mücadelede Denizli*, Denizli Sanayi Odası Yayınları (yayın tarihi belirtilmemiş), s.29-31.

16 Asaf Gökbel, *a.g.e.*, s.119.

17 M. Şefik Aker, *a.g.e.*, sayı 46, s.4-5.

Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti'nin kuruluşu oldu. Müftü Ahmet Şükrü Efendi'nin başkanlığında kurulan cemiyette, Şeyh Tahir Efendi, Emin Aslan Tokatlı, İhsan Bey, Belediye Başkanı Halil Bey, Müderris İsmail efendiler bulunuyordu. Müftü, köyleri dolaşarak, 50 kişilik bir gönüllü kuvveti oluşturdu.[18]

Bunu 29 Mayıs 1919'da, Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin başkanlığında kurulan Denizli Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti izledi. Bu cemiyette Belevli Başağazade Yusuf, Müftüzade Kazım, Hamamcı Şeyh Mustafa, Tat Osmanzade Emin, Tavaslızade Mustafa, Küçükağazade Ali, Doktor Kazım, Dalamanlızade Şükrü Bey ve Karahacızade Ahmet Ağa bulunuyordu. Müftü, Denizli'deki değişik esnaf kesimlerinden birer kişiye yemin ettirerek, gönüllü ve bağış toplamakla görevlendirdi.[19] Böylece bir milis gücü oluşturulmaya başlandı.

Yunan ilerleyişinin kendilerine tanınan sınırı aştığının bilgisine ya da sezgisine sahip olunan Denizli'de, Sarayköy'de bir cephe oluşturularak Yunan kuvvetlerinin Denizli'ye girişinin engellenebileceği düşünülüyordu. 6 Haziran'da Denizli Mutasarrıfı Faik Öztrak ve Denizli Kalem Reisi Tevfik beyler, 57. Tümen Komutanı Şefik Bey'le telgraf başında Sarayköy Köprüsü'nün piyade ve topçu ile tutulması konusunda anlaştılar. Gönüllüler ve asker firarilerinin toplanmasında sivil örgütler çalışacak, topçuların gönderilmesini ve gönüllülerin iaşesini 57. Tümen yüklenecektir.[20] 8 Haziran'dan itibaren de Sarayköy'deki bazı çevrelerin muhalefetine karşın, 57. Tümen'in Topçu Alayı Kumandanı Binbaşı İsmail Hakkı Bey'in komutasında gönüllü müfrezeleri ve bazı askeri birlikler toplanmaya başladı.[21] Sarayköy Köprüsü'nde böyle bir kuvvet yığılması olurken, Denizli Redd-i İlhak Cemiyeti 10 Haziran'da bir beyanname yayınlayarak, "Biz bu hain düşmana karşı ayaklandık" diyordu. Aynı zamanda da Denizli Müftüsü ve Cemiyet üyeleri çevre kazalara giderek, Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Ce-

18 Tarhan Toker, *a.g.e.*, s.32, 38.
19 Ahmet Akif Türenk, *a.g.e.*, s.11-13.
20 M. Şefik Aker, *a.g.e.*, s.44.
21 *A.g.e.*, s.45-46.

miyetleri'ni yaygınlaştırmaya çalışıyorlardı. Bu çalışmalar sonucunda, genellikle Denizli ve Sarayköy örneğini izleyerek, müftülerin başkanlığında Buldan, Kadıköy, Tavas, Acıpayam, Çal cemiyetleri kuruldu.[22]

Büyük Menderes'in güneyinin İtalyan işgal bölgesi olması ve bu yörede İtalyanların, Yunanlılara karşı olan direniş örgütlenmelerini engellemeye çalışmayışı, bu alanda Kuvay-ı Milliye'nin örgütlenmesini kolaylaştırıyordu. Bu durum Büyük Menderes Vadisi boyunca ilerlemiş olan Yunan kuvvetlerinin gerilerinin, baskınlarla sürekli taciz edilmesine olanak veriyordu. 57. Tümen Komutanı Albay Şefik Bey'in izlemek istediği yol da buydu. Büyük Menderes'in güneyinde oluşan bir başka Kuvay-ı Milliye merkezi, Çine oldu. Çine'de müftü ve belediye başkanı kendiliğinden direnişi örgütleyecek durumda değildi. Aydın'dan çekilen 57. Tümen'in subay ve yedek subayları burada bir direniş örgütlemeye çalıştılar; bu yöredeki çetelerden Yörük Ali ve Kıllıoğlu Hüseyin Efelerle ilişki kurdular. Buradaki örgütlenme, Tümen Komutanı Albay Şefik Bey'in Çine'ye gelmesinden sonra hızlandı. Şefik Bey'in yardım sözünden sonra, Yörük Ali Efe, 5 Haziran'da Yağcılar Köyü'nden 17 kişilik bir çeteyle hareket etti. 11 Haziran'da çete mevcudunu 60'a çıkaran Yörük Ali, 15-16 Haziran gecesi Malko Köprüsü baskınıyla Yunan birliklerini taciz etmeye başladı. Bu gelişmeler oluşurken Şefik Bey, Muğla'nın Bozöyük nahiyesinde oturan, çevresinde saygınlığı olan İttihatçıların ileri gelenlerinden Hatip Hacı Süleyman Efendi'yi çağırttı. 12 Haziran'da Çine'ye gelen Bozöyüklü Hacı Süleyman Efendi, belediye başkanını ve diğerlerini razı ederek, Çine Heyet-i Milliyesi'ni kendisi de katılarak kurdu. Bu çalışmalar sonucunda 16 Haziran 1919'da, 100 kişilik bir gönüllü birliği Aydın yakınındaki Büyük Menderes Köprüsü'ne sevkedildi.[23] Bu gelişmeler olurken, yörenin en ünlü çetesi Demirci Mehmet Efe, henüz geleneksel çetecilik faaliyetini sürdürüyordu; harekete katılmamıştı. Çine'dekine benzer bir başka gelişme Söke'de oldu. İtalyan işgal bölgesinde, 57. Tümen'in gayretleriyle, 19 Haziran'da, Girit göçmenlerinden Ca-

22 Turhan Toker, *a.g.e.*, s.41-43; Celal Bayar, *a.g.e.*, c.6, s.1954.

23 M. Şefik Aker, *a.g.e.*, s.71-72; Asaf Gökbel, *a.g.e.*, s.157-162, Sırkı Aydınel, *a.g.e.*, s.84-91.

feraki kumandasında 150 kişilik bir kuvvet oluşturuldu ve Söke Heyet-i Milliyesi kurularak faaliyete geçti. Bu kuvvet 21 Haziran 1919'dan itibaren de, Rum çetelerine ve Yunan birliklerine baskınlara başlamış bulunuyordu.[24] Aynı tarihlerde, benzer biçimde, Aydın ve Söke arasındaki Koçarlı nahiyesinde de bir Heyet-i Milliye çalışmaya başlamıştı.[25]

Güneyde kendi iç dinamiğiyle oluşan bir başka direniş merkezi ise Muğla'dır. Nurettin Paşa, İzmir Valiliği sırasında, isminden anlaşılacağı üzere, Ulemaya dayalı, direnişçi "Cemiyet-i İlmiye" örgütlerinin Ege'de kurulmasını sağlamıştı. Bunlardan biri de Muğla'da kurulmuştu. İzmir'in işgalinden bir gün sonra, gizli olarak, "Menteşeliler Müdafaa-i Vatan Cemiyeti" kuruldu. Bunun içinde İttihatçıların yanı sıra Cemiyet-i İlmiyeciler de yer alır. 5 Haziran 1919'da, Mutasarrıf Serficeli Hilmi Bey'in topladığı, tüm livanın köy ve bucak temsilcilerinin katıldığı kongrede, bu cemiyet açık hale geldi ve bir Kuvay-ı Milliye komitesi kuruldu. Muğla'nın topladığı ilk gönüllü kafilesi de 17 Haziran 1919'da Çine'ye ulaştı.[26]

Benzer bir başka örgütlenme Isparta livasında gelişmiştir. Burada da Tahirpaşazade Hâfız İbrahim'in kurduğu bir Cemiyet-i İlmiye Teşkilâtı bulunuyordu. Ayrıca Akkaşzade Süleyman Turgut'un başkanlığını yaptığı Gençler Yükseltme Cemiyeti vardı. Bu iki örgüt Mutasarrıfı baskı ile razı ederek, 11 Haziran 1919'da Isparta'da, Yunan işgalini protesto eden bir miting düzenlediler. Antalya'da asker çıkaran İtalyanların, Burdur ve Isparta'yı işgal doğrultusunda ilerlemesi üzerine 20 Haziran'da, Isparta'da, silahlı gösteri niteliğinde bir miting düzenlendi; İtalyan işgaline karşı çıkıldı. 22 Haziran 1919'da "Isparta Milli Müdafaa-i Vataniye Heyeti" adına Hafız İbrahim, Eğirdir, Yalvaç, Şarkikaraağaç, Uluborlu müftülükleri ve belediye başkanlıklarına gönderildiği bir telgrafla, "muhafazasına mecbur olunan mübarek vatan" için Isparta teşkilâtı içinde örgütlenme çağrısı yaptı. Kon-

24 Sıtkı Aydınel, *a.g.e.*, s.82-83.

25 Celal Bayar, *a.g.e.*, c.6, s.1931.

26 Ünal Türkeş, *Kurtuluş Savaşı'nda Muğla*, İstanbul, 1973.

ya'da 2. Ordu Müfettişi Küçük Cemal Paşa'nın desteğini sağlayan Hafız İbrahim, Isparta livasında köy düzeyine kadar inen bir örgütlenme geliştirmeye başladı. Kısa süre sonra Keçiborlu Milli Müdafaa-i Vataniye Heyeti kuruldu. Uluborlu'da kurulan cemiyet ise Redd-i İlhak adını taşıyordu.[27]

5 Haziran'dan sonra ortaya çıkmaya başlayan direnişin ikinci aşamasında, Ege Bölgesi'nin dört livasında, üç farklı örgütlenme biçimi kendisini göstermektedir. Denizli'de İzmir'deki Büyük Kongre'ye atıf yapan "Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetleri" kurulmuştur. 57. Tümen'in gayretleriyle oluşturulan Aydın direniş örgütleri "Heyet-i Milliye" adını almışlardır. Bu iki halde de örgütler, ilçeler ve nahiyeler ölçeğine kadar inmiştir. Muğla'da ve Isparta'da tüm livayı temsil eden "Müdafaa-i Vatan" örgütleri kurulmuştur.

Bu silahlı direniş örgütlerinin, 57. Tümen'in yönlendiriciliğinde, Haziran ayının ikinci yarısında baskınlara başlamasının ilk önemli sonucu, zayıf kuvvetlerle Nazilli'yi işgal etmiş olan Yunanlıların, 20 Haziran'da Nazilli'yi boşaltması olur. Yunan birlikleri çekilirken, Nazilli eşrafından 18, Atça eşrafından 15, Sultanhisar eşrafından 5 kişiyi rehin alarak götürür, bu rehineleri Köşk'te kurşuna dizerler. Umurlu'ya kadar çekilmesi emredilen Yunan taburu, çekilirken sürekli saldırılarla yıpratıldığı için, Aydın'a kadar çekilmek zorunda kalır.[28]

Boşaltılan Nazilli'ye ilk giren Yörük Ali çetesi olur. Kentte büyük bir yağma yaşanır. Sarayköy'de oluştuğunu gördüğümüz Binbaşı İsmail Hakkı Bey komutasındaki kuvvetler, 21 Haziran'da Nazilli'ye girerek düzeni sağlar ve Nazilli Heyet-i Milliyesi oluşturulur. Giritli İsmail Hakkı (Akdeniz) Bey'in reisliğinde kurulan bu heyette, Dava Vekili Ömer, Hoca Hacı Süleyman, Mollaoğlu Hasan, Palamutçu İbrahim, Tüccardan Ali Haydar, Müftü Salih ve Sultanoğlu Sadık Bey ve efendiler yer alır.[29]

---

27 Nuri Köstüklü, *Milli Mücadelede Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, Kültür Bakanlığı, 1990, s.72-73, 96-98, 108, 110.

28 İlhan Tekeli-Selim İlkin, *a.g.e.*, s.147.

29 Asaf Gökbel, *a.g.e.*, s.177.

Yunan kuvvetlerinin Nazilli'den çekilmek durumunda bırakılması, Aydın'ın da boşaltmaya zorlanabileceği konusunu gündeme getirir. Bu dönemde, Aydın'ın, Paris Konferansı kararlarına karşın işgal edilmiş bulunduğu da açıklık kazanmıştı. 57. Tümen Kumandanı, Aydın üzerinde baskı yaratmak için Kuvay-ı Milliye'yi ve Nizami kuvvetleri iki noktada topluyordu. Birisi Aydın'ın 10 km. doğusundaki Umurlu, diğeri 8 km. güneyindeki Köprübaşı'ydı. Umurlu'da toplanan kuvvetler Binbaşı İsmail Hakkı Bey'in, Köprübaşı'nda toplananlar Binbaşı Hacı Şükrü Bey'in komutasında bulunacaktı. Aydın'ın batısı ise Koçarlı ve Söke Kuvay-ı Milliyelerinin Germencik ve Baltacık'a yaptığı saldırılarla rahatsız edilecekti. Aydın çevresinde toplanabilen kuvvetlerin sayısı 2.000'e yaklaşıyordu. 50 ile 200 kişilik müfrezelerden oluşan bu birlikler direnişin ikinci aşamasında, belli bir düzene bağlı olmayan bir örgütlenmenin çıkarılabileceği belki de en yüksek sayıya ulaşmıştı.[30]

Umurlu'daki İngiliz subaylarına, Kuvay-ı Milliye kumandanlarının imzaladığı, Yunanlıların, Aydın'ın iki gün içinde boşaltılmasını isteyen bir bildiri verildikten sonra, 28 Haziran'da Aydın'a saldırı başladı. Saldırının etkili olabilmesi için topçuların da ateş etmesi gerekiyordu. Oysa bu, Osmanlı ordusunun açıkça savaşa girmesi demekti. Bu sorun, Binbaşı Hacı Şükrü Bey'in ordudan istifa ederek toplara el koymasıyla çözümlendi. Böylece top ateşi bir isyancı subay tarafından açılmış oluyordu. Saldırı başarıya ulaştı, kent 30 Haziran'da işgal edildi. İşgal sırasında yağma önlenemese de, katliam önlendi.

Bu Yunanistan için önemli bir kayıptı. Aydın'dan çekildiklerini kabul etmeleri halinde, buraya tekrar girmemeleri gerekiyordu. Bu nedenle Venizelos, Aydın'a en kısa zamanda yeni bir saldırı düzenlenmesini emretti. 3 Temmuz'da, Aydın'ın işgali için, Yunan ileri harekâtı başladı. Bu ilerleme Aydın'ın güneyinde Serçe Köyü'ne, doğusunda Köşk'e (dahil) ulaşmayı amaçlıyordu.

Aydın'ın işgalinden sonra Kuvay-ı Milliye büyük ölçüde dağıl-

30 İlhan Tekeli-Selim İlkin, *a.g.e.*, s.152-153.

Ege direnişinin önemli isimlerinden Hacim Muhittin Bey (oturanlardan sağdan ikinci) sağında ise Çerkez Ethem.

mıştı. Mücahitler köylerine dönmüştü. Yunan saldırısına karşı durulamadı. Güneyde Çine yönüne çekilen az sayıda kuvvet, burada yeniden toplanan gönüllülerle Yunan ilerleyişini durdurmaya çalıştı. İtalyan bölgesi olmasına karşın, 7 Temmuz'da, Çine'ye doğru Yunan ilerleyişi sürüyordu. İtalyanların baskısıyla Yunan birlikleri Büyük Menderes'in kuzeyine çekilmek zorunda kaldı.

Yunan birliklerinin doğu yönünde ilerleyişi için de çok az engel bulunuyordu. Umurlu'da, 57. Tümen Topçu Alayı Kumandanı İsmail Hakkı Bey'in komutasındaki küçük birlik, bu bakımdan yetersizdi. Bu durum Denizli'de kaygı yarattı. Denizli Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti, bir gönüllü birliği toplayarak hemen Umurlu'ya gönderdi. Nazilli Heyet-i Merkeziyesi'nden II. Meşrutiyet Meclisi'nde mebus olan ve yöresinin en etkili kişilerinden Hoca Hacı Süleyman Efen-

di'nin ikna etmesiyle, Demirci Mehmet Efe direnişe katıldı. Mehmet Efe'nin kuvvetleri 6 Temmuz'da Umurlu'ya geldi. Umurlu'da toplanan bu kuvvetler Yunan ilerleyişini durdurdu. Umurlu'ya sürekli yeni gönüllülerin katılımı ve Yunanlılarla toplanan bu kuvvetler arasında karşılıklı saldırılardan sonra, Yunan kuvvetlerinin Köşk'e kadar ilerleyemeyeceği açıklık kazandı. Böylece buradaki cephe, 17 Temmuz'da kararlılık kazandı.[31]

Aydın'ın işgalinden sonra yaşanan olaylar, o güne değin gelişen örgütlenmenin yetersizliğini açıkça ortaya koyuyordu. Sadece gönüllü katkılarla oluşan bir direniş, anlık başarılar sağlıyor, sonra birden yok oluyordu. Bu gözlemler ve edinilen deneyler sonucu, örgütlenmede bir aşamaya geçiliyordu. Bu aşamada direniş sadece gönüllü katkılarla değil, hem insan gücü hem maddi kaynak sağlamada konulacak mükellefiyetlerle yürütülecekti. Ancak bu halde düzenli ve sürekli bir direniş için yeterli kaynak harekete geçirilebilecekti. Bu direniş örgütünün böyle zorunlu mükellefiyetler koyması, devletin bazı işlevlerini üzerine alması demekti. Bu ise iki önemli sorunun aşılmasını gerektiriyordu. Bunlardan *birincisi* meşruiyetinin sağlanmasıydı. *İkincisi* ise, bu mükellefiyetlerin yerine getirilmesini sağlayacak bir yaptırımcı gücün bulunmasıydı.

Örgütlenmenin niteliğindeki bu değişme, Denizli'den başladı. 12 Temmuz 1919'da Denizli'nin ileri gelenleri Mutasarrıf Faik Bey'in başkanlığında toplanarak, "Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti"ni lağvederek, "Denizli Heyet-i Milliyesi"ni kurmaya karar verdiler. Bu isim değişikliğinin anlamı üzerinde, ileride durulacaktır. Denizli'de nitelik değiştiren bu örgüt, bir önceki dönemde Aydın livasındakiler gibi, Heyet-i Milliye adını almıştır. Ama niteliğinde önemli farklar vardır.[32] Kurulan Heyet-i Milliye örgütü bir riyaset dairesi ve altı şubeden oluşuyordu. Belediyede, kent eşrafının katılımıyla, örgütün başkanlığı-

---

31 *A.g.e.*, s.153-162.

32 Denizli livasında, ismini ilk olarak değiştirerek Heyet-i Milliye adını, 10 Haziran 1919'da Sarayköy örgütü almıştır. Ama bu haldeki değişiklik bir nitelik değişikliğini yansıtmıyordu. T. Toker, *a.g.e.*, s.39.

na ve şube müdürlüklerine ve diğer görevlere kimlerin getirileceği seçimle saptandı. Herhalde seçim, örgütün nitelik değiştirmesinde gerekli meşruiyeti sağlamanın bir yolu olarak görülmüştü. Heyet-i Milliye Riyaseti'ne Müftü Ahmet Hulusi Efendi seçildi. Riyaset bir iç örgütlenmeye sahipti. Başkâtipliğe Hacı Fakızade Nevzat Bey getirildi. Tahrirat müdürü şube katiplerinin muamelelerini teftişle yükümlüydü. Ödemiş Jandarma Tabur Komutanı Tahir Bey, askeri işlerde Reis'in müşaviri ve teşkilât müfettişi olacaktı. Riyaset emrinde kararların uygulanması ve düzenin sağlanması için bir polis ve jandarma teşkilâtı kuruluyordu. Komiser İbrahim Bey polisin, Mülazım-ı Evvel Mehmet Efendi jandarmanın başında bulunacaktı. Köy ve mahalle ihtiyar heyetleri Heyet-i Milliye'nin tabii üyelerinden ve sorumlularından sayılıyordu.

Oluşturulan birinci şube; "İaşe ve Maliye" şubesiydi. İaşe ve Maliye bölümlerine ayrılıyordu; her türlü yiyecek maddesini sağlamak, saklamak ve cepheye göndermek üzere ulaşımdan sorumlulara vermek, para yardımlarını toplamak, harcamak ve kaydetmekle görevliydi. Bu şubenin başkanlığına Müftüzade Kazım Efendi seçildi. Tat Osmanzade Emin Efendi aza, Hüseyin Avni Bey aza ve katip olarak görev yaptılar.

İkinci şube, "Uyarı (İrşat) ve Bilgi Toplama (İstihbarat)" bölümlerinden oluşuyordu. Bu şube, işgal altındaki yerlerdeki facialar hakkında bilgi ve belge toplayarak uygar uluslara sunacak, Yunan kuvvetlerinin hareketleri konusunda istihbaratta bulunacak, köylere kadar genişleteceği çalışmalarıyla halkı uyandıracak, direniş yolunda bilinçlendirecekti. Bu şubenin başkanlığına Dalamanlızade Mehmet Şükrü Efendi, azalıklara Küçükağazade Necip Ali Bey, Müftüzade Fevzi ve Mülazım Tahir beyler seçildiler. Kâtipliklerini Dalamanlızade Osman ve Baytar Ragıp beyler yapacaktı.

Üçüncü şube, "Esliha ve Gönüllü Efrad" şubesiydi. Silah ve gönüllü sağlamak, bunların kayıtlarını tutmak ve gereken cephelere sevketmek bu şubenin göreviydi. Bu şubenin başkanlığına, nöbetle çalışmak üzere, Tavaslızade Mustafa ve Belevli Başağazade Yusuf beyler seçildi. Bu şubenin muamelat kısmını Yüzbaşı Mustafa Bey yönetecekti.

Sarayköy'den Capanizade Hulusi, Babbaşzade Tevfik, Sarayköylü Hilmi beyler kâtiplik yapacaktı.

Dördüncüsü, "Muhacirin" şubesiydi. Yunan işgalinden kaçan Türk-Müslüman göçmenlerle, Aydın'ın Kuvay-ı Milliye tarafından işgali sırasında Denizli'ye nakledilmiş Rumların barındırılması ve beslenmesinden sorumlu bulunacaktı. Bu şubenin başkanlığına Nakibüleşraf Ziya Efendi seçildi.

Beşincisi, "Nakliyat ve Mübâyaat" şubesidir. Milli kuvvetler için para ile yapılacak satın almaları örgütleyecek, cepheye olan nakliyatı, paralı ya da parasız sağlayacaktı. Şube başkanlığına Küçükağazade Ali Bey, azalıklara Hacı Reşit Efendi, Lenkerlizade Hacı İsmail Efendi seçildi. Bu şubeye bağlı bir depo bulunuyordu, bunun müdürlüğüne Baytar Ahmet Cevdet Bey getirilmişti.

Altıncı şube, "sağlık" şubesiydi. Görevleri, cepheye sevkedilmek üzere toplanan efradın sağlıklarının korunmasına itina etmek ve Denizli'de kurulması düşünülen hastaneyi gerçekleştirmekti. Şubenin başkanlığına, nöbetle çalışmak üzere, Dr. Mazhar (Germen) ve Dr. Kazım Ali (Samanlı) beyler seçildi.

18 Temmuz günü, Heyet-i Milliye, Saraylar Mahallesi'nde kendisine tahsis edilen Hacı Nafiz Efendi'nin evinde ilk toplantısını yaptı. Heyet-i Milliye'yi yönetenler görevlerini yerine getirmekte kayıtsızlık gösterirse, önce riyaset tarafından uyarılacak, daha sonra genel kurulca "muahaze" edilecekti. Reis, gerektiğinde, şube müdürlerini ve azalarını toplayarak genel meclis oluşturacak, bu mecliste istişari ya da bağlayıcı kararlar alınabilecekti. Bu kararlar tüm azalarca imzalanacaktı. 18 Temmuz günü Heyet-i Milliye bir beyanname yayınlayarak, müftülerin, hocaların ve bütün milletin vatan müdafaasına yardıma koşmaya mecbur olduklarını ve bu davete uymayan yedek subayların idam edileceğini bildiriyordu. Aynı gün Heyet-i Milliye seferberlik ilân etti, şubeden künye defterlerini getirtti. Doğum tarihleri 1300'den 1310'a kadar olanları silah altına çağırdı.[33] 18 Temmuz'da alınan bu

33 Ahmet Akif Türenk, *a.g.e.*, s.23-26; Tarhan Toker, *a.g.e.*, s.50-55.

kararlar, direniş örgütlenmesinin nitelik değiştirmesinin açık işaretlerini veriyordu. Halka yükümlülükler koyuyor, cezalar ilân ediyor ve devletin işlevlerini üzerine almaya başlıyordu.

Denizli Heyet-i Milliyesi'nin böyle kapsamlı bir örgütlenmeyle yeniden kuruluşundan sonra, ilçelerdeki Redd-i İlhak Cemiyetleri'nin yerini de Heyet-i Milliyeler aldı. Bunlardan ilki 15 Temmuz'da Müftü Ahmet İzzet Efendi'nin başkanlığında kurulan Çal Heyet-i Milliyesi oldu. Bunu diğerleri izledi. Bu Heyet-i Milliyeler aynı kapsamda değildi. Denizli Heyet-i Milliyesi'nin yeni örgütlenme biçiminin bu aşamada Nazilli'deki örgütlenmeye ne ölçüde yansıdığını bilmiyoruz.[34]

Cephe gerisindeki bu düzenlemenin cephedeki yansıması, Köşk cephesinin ve Köşk Kuvay-ı Milliye Karargâhı'nın kuruluşunda ortaya çıktı. 17 Temmuz 1919'da Venizelos'un, Paris Konferansı'nın Yunan hatlarını Umurlu ile sınırlayışını bildirmesi sonrasında, Yunan birlikleri geriye çekilmiş, dolayısıyla da cephe hattı bir kararlılık kazanmıştı. 20 Temmuz'da Binbaşı Şükrü Bey, komutanlığını Köşk'e taşıdı. Yeni Denizli örgütlenmesinden sonra, oluşturduğu Çal, Denizli, Tavas, Acıpayam müfrezelerini Köşk cephesine gönderdi. Denizli Heyet-i Milliyesi'nin asker çağrısını, 20 Temmuz 1919'da, Demirci Mehmet Efe ve Kuvay-ı Milliye Kumandanı Binbaşı Hacı Şükrü Bey yaygınlaştırdı. Aydın, Muğla, Burdur, Isparta livalarına ve bu livalara bağlı kazaların kaymakamlarına ayrı ayrı gönderdikleri beyannamelerle, bu liva halkını askere almaya çalışıyorlardı. Demirci Efe beyannamesinde "310-314 tevellüdlü olan efrad, bütün esliha, teçhizat ve elbiseleriyle kırk sekiz saat zarfında şubelerine müracaat edeceklerdir. Etmedikleri takdirde tebligata addedilerek derdestle bila muhakeme idam edileceğini, evlatlarını kıtasına göndermeyen perderleri de derhal idam ve hanelerini ihrak ettireceğini bütün millete selâmet-i vatan namına istiklal-i Osmaniyi temin maksadiyle ilân ederim. Fimabait kıtalarından firar olmayacaktır... ve her kazada münadiler vasıtasiyle ilân edilecektir. Bu telgraf aynı zamanda şube riyasetlerine de aynen gönderilecektir,"[35] deniliyordu.

34 Tarhan Toker, *a.g.e.*, s.49, 55.

35 Asaf Gökbel, *a.g.e.*, s.288.

Aydın ve havalisi Kuvay-ı Milliye Kumandanı Hacı Şükrü Bey'in beyannamesinde ise "... kalbi vatan aşkı ile memlu istiklali millet için istihkarı hayatı minnet addedilen ne kadar ihtiyat zabitanı varsa kendilerini orduda verilen muhassasat kadar bir para ile Kuvay-ı Milliyemde istihdam edeceğim. Bu suretle gelecek zabitanın hemen gönderilmesi hususunun icabedenlere tebliğ ve süratı inbası rica," ediliyordu.[36]

Kurulan Köşk karargâhında bir yandan Binbaşı Hacı Şükrü Bey ile Demirci Mehmet Efe arasında bir iktidar yarışı başlamıştı, öte yandan Demirci Mehmet Efe'nin çağrılarının bir meşruiyet temeli yoktu. Her ne kadar Demirci, Galip Hoca'ya (Celal Bayar), Padişah'a asker toplamak için kendisine izin verilmesini isteyen bir telgraf çektirmişse de, bu telgrafta Galip Hoca asker toplamaktan açıkça söz etmemişti. Ayrıca bu telgrafın Saray'a ulaşıp ulaşmadığı bilinmiyordu.[37]

Bu sorunları bir ölçüde çözümlemek için Temmuz ayının sonunda Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi, Emekli Binbaşı Tahir Bey, Hırkalı Halil Ağa ve İştipli Mehmet Efendi Köşk'e gittiler. Bu heyetle Nazilli'den Hoca Hacı Süleyman Efendi ve Pirlibeyli Mehmet Efendi katıldı. Köşk'te Demirci Efe, Galip Hoca, Binbaşı Hacı Şükrü Bey ve Albay Şefik Bey tarafından karşılanan bu heyetle yapılan görüşmeler sonucu, bir uzlaşıma varıldı. Galip Hoca, Demirci Efe'yi bir ölçüde denetleyebilmek için ona müşavirlik verdi. Kuvay-ı Milliye'ye gerekli meşruiyeti sağlamak için Nazilli'de bir kongre toplanması kararlaştırıldı. Askeri harekâttan Binbaşı Hacı Şükrü Bey'in ve Demirci Efe'nin de asker sağlanması ve askerin iaşe ve ikmalinden sorumlu olması üzerinde uzlaşmaya varıldı. Cephenin Topçu Komutanlığı İsmail Hakkı Bey'e verildi. 1 Ağustos 1919'da Denizli'den, Hacı Şükrü Bey'e üzerinde "Aydın Zeybek Ordusu Kumandanı", Demirci Mehmet Efe'ye de "Aydın Mıntıkası Kumandanı" yazan mühürler gönderildi.[38]

---

36 *A.g.e.*, s.289.

37 Sıtkı Aydınel, *a.g.e.*, s.240.

38 Ahmet Akif Tütenk, *a.g.e.*, s.30; Sadi Borak, *Hacı Süleyman Efendi*, İstanbul, 1974, s.84; Sıtkı Aydınel, *a.g.e.*, s.257.

Oldukça kısa sürede hazırlanmak zorunda kalan I. Nazilli Kongresi hakkındaki bilgilerimiz çok açık değildir. Kongre'nin Nazilli'de toplanması, herhalde, cepheye yakın bir merkez olmasıyla ilişkilidir. 57. Tümen karargâhı da Çine'den Nazilli'ye nakledilmiş bulunuyordu.[39] Muhtemelen, Demirci Mehmet Efe'de, Nazilli'yi daha karmaşık ve oturmuş güç dengesi bulunan Denizli'ye göre daha kolay denetlenebilir buluyordu.

Kongre'nin yapılma tarihi hakkındaki bilgiler açık değildir; muhtemelen 6-8 Ağustos tarihleri arasında bir gün toplanmıştır.[40] Toplantıya katılanların sayısı hakkında da açık bir bilgiye sahip değiliz. Gökbel'e göre, Kongre, Karacasu temsilcisi Mustafa Talât (Aydınel'e göre Mustafa Hulusi) Bey başkanlığında toplanmıştır. Toplantıda Denizli'den (Helvacızade) Mehmet Emin, Çal'dan Mehmet, Nazilli'den Zühtü (Aydınel'e göre Zihni), Karacasu'dan Mehmet Lütfi (Aydınel'e göre Mehmet Vehbi), Güney'den Eyüp Hilmi, Kadıköy'den (Babadağ) Mehmet Cemal ve Mehmet Sabri, Gülbeyli'den Mustafa Kazım, Yenipazar'dan Ali, Tavas'tan Hacı Hüseyin Mazlum Baba, Bozdoğan'dan (Birgili) Mehmet beyler bulunmaktadır. Aydınel'in listesindeki Garbi Karaağaç delegesi Mehmet Hilmi de, eklense Kongre'ye katılanların sayısı 13 olmaktadır.[41] Bu sayı azlığının açıklanması gerekir. Bir açıklama, Kongre'nin kısa sürede toplanmak zorunda kalması, dolayısıyla bazı delegelerin Kongre'ye yetişememiş olmasıdır. En azından Muğla'dan 8 Ağustos'ta yola çıktıklarını bildiğimiz Emekli Binbaşı Hüsnü Bey, Hacıkadızade Sabri Bey ve Müftüzade Sadettin Bey'in isimlerine bu listede rastlanmamaktadır.[42] Diğer bir varsayım, direniş hareketinin önderi olan Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi, ya da Nazilli'den Hacı Süleyman Efendi'nin isimlerinin bu listede bulunmayışına daya-

---

39 Asaf Gökbel, *a.g.e.*, s.287.

40 Ahmet Akif Türenk, *a.g.e.*, s.32'de Kongre'nin 6 Ağustos günü toplandığını yazmaktadır. Sıtkı Aydınel, *a.g.e.*, s.259'da 7-14 Ağustos tarihleri arasında toplandığını ileri sürmektedir. Kongre kararlarının orijinal kopyasının kendisinde bulunduğunu söyleyen Asaf Gökbel, *a.g.e.*, s.372'ye göre ise 8 Ağustos'ta toplanmıştır.

41 Asaf Gökbel, *a.g.e.*, s.372; Sıtkı Aydınel, *a.g.e.*, s.259.

42 İlhan Tekeli-Selim İlkin, *a.g.e.*, s.181.

narak geliştirilebilir. Kongre'de varılacak kararlar, büyük ölçüde önceden belirlenmiştir. Kongre daha çok bir formalitenin tamamlanması niteliğinde olmuştur. Nitekim bu açıdan Kongre kararlarının oybirliğiyle alınmış olması üzerinde de durulabilir. Celal Bayar ise, Çal Kaymakamı Fazlı Bey'in (Güleç) verdiği bilgilere dayanarak Çal delegeleri olarak Tevfik ve Derviş beylerin adını vermektedir.[43]

Kongre kararlarının 2. maddesinde Heyet-i Milliye'lerin amaçları "[...] yurdumuzun Yunan tecavüzünden masun bulundurulması için siyasi, idari ve fiili müdafaada bulunmak ve hükûmetin bu yönden vukubulacak teşebbüsatına yardımcı olmaktır," diye ifade edilmiştir.

Kararların 1. maddesinde, Heyet-i Milliye'lerin, cemiyetler kanununa uygun olarak "hükûmet-i mahalliye" kaydettirilmesi gereği belirtilmiştir. 4. maddesinde ise, Heyet-i Milliye'lerin siyasi görevlerinin "Yunanlıların tard ve tedibiyle" sınırlı olacağı üzerinde durularak, sivil direniş, varolan hukuk düzeniyle bir ölçüde de olsa bağdaştırılmaya çalışılmıştır.

3. maddeye göre, "Aydın livası namına Nazilli Merkez-i Umumi olmak üzere, Denizli ve Muğla livaları ile Çine, Karacasu, Bozdoğan, Sarayköy, Buldan, Çal, Garbi Karaağaç, Tavas kazalarında, Sobuca, Karahayıt, Köşk, Sultanhisar, Atça, Kuyucak, Burhaniye, Kadıköy, Güney, Baklan, Irla (Erle), Kale-Tavas, Honaz nahiye merkezlerinde bir şube teşkil edilmiştir. Denizli ve Muğla livaları depo ittihaz olunmuştur. Kaza Heyet-i Milliyelerin, olumlu görmesi halinde köylerde de teşkilât kurulabilecektir. Heyet-i Milliyeler, liva merkezlerinde 12, kazalarda 9, nahiyelerde 7, köylerde 5 kişiyi geçmeyecek biçimde o yerin ileri gelenlerince gizli oyla seçilecekti (Madde 18).

13. maddede Umumî Merkez, Denizli ve Muğla'da, Denizli'de oluşumunu gördüğümüz altı şubeli teşkilâtlanmaya gidilmesini öngörüyordu. Nitekim 18 Ağustos 1919 tarihli bir rapora göre Muğla'da da Denizli'dekine benzer bir örgüt kurulmuştur.[44]

43 Celal Bayar, *a.g.e.*, c.7, s.2232.

44 Sırrı Aydınel, *a.g.e.*, s.243.

19 Haziran 1919'da Sultanhisar'da Mağaliç köprüsünde Yunan kuvvetlerine karşı ilk baskını düzenleyen Yörük Ali Efe (ortada oturan) solunda danışmanı Şükrü Oğuz, sağında da Çine Jandarma Kumandanı Salt Bey. (Bu fotoğrafı Şükrü Oğuz torunu Oğuz Özerden'e imzalamıştır.)

Kararların 12. maddesi, II. Balıkesir Kongresi kararının 29. maddesine benzer olarak, her ay üç gün genel kongrenin toplanmasını öngörmüştür. Böylece Umumi Merkez'in, bir kere oluştuktan sonra kendi başına buyruk haline gelmesi engellenmek istenmiştir.

Cephelere sevk edilecek gönüllü ve mücahitlerin miktarları, karargâh komutanlarınca saptanacaktı. Bunların silahlandırılması ve iaşesi Heyet-i Milliye'lerin göreviydi (Madde 5). Her ne kadar gönüllü sözcüğü kullanılıyorsa da, Heyet-i Milliye'ler, halkı silah altına çağırabilecekti. 100 lira bağışta bulunanlar bu çağrıyı üç ay için geciktirebilecekti (Madde 9). Mücahitlerin yönetiminde bulunan muvazzaf ya da gönüllü efradın terhisine, mücahitlerin reisleri karar verecekti (Madde 14). Madde 7'de, Heyet-i Milliye'lerin gerek cephedeki gerek gerideki masraflarının, ayni ve nakdi bağışlarla karşılanacağı söyleniyorsa da, bu bağış miktarının Heyet-i Milliye tarafından belirleneceği, nakdi ve ayni tekâliften kaçınanların cezalarının mücahidin reislerince saptana-

cağı ve uygulanacağı belirtiliyordu. Bu madde, Heyet-i Milliye'nin, kaynaklarının sağlanmasında baskıya başvurulmasını kaçınılmaz bulmasının bir ifadesidir. Bu, Demirci Efe'nin daha sonraki faaliyetlerine önemli bir gerekçe oluşturmuştur denilebilir.

11. madde, hiçbir Heyet-i Milliye'ye bağlı olmayan, Kongre Umumi Heyeti adına denetim yapan müfettişlerin bulunmasını ve 16. maddede de, varolan hükûmetin kanun ve nizamlarına uygun denetim yapmasını öngörüyordu. Böylece baskıcı pratiklerin bir anlamda dengelenmesi istenmişti.

Kararlar, muhtaç mücahit ailelerine ve muhacirlere yardımı da öngörüyordu. Bu sosyal yardım işlevi için getirilen 8. maddede de, bu amaçla dağıtılmak için, aşar anbarlarındaki hububatın Heyet-i Merkeziye emrine tahsisinin Hükûmet'ten istenileceği belirtiliyordu. Bu amaçla kuralları çiğneyici bir tutum almaktan kaçınılıyordu.

Eğer I. Nazilli Kongresi'ni, 26-30 Temmuz 1919'da toplanmış Balıkesir Kongresi'nin kararlarıyla karşılaştırırsak, I. Nazilli Kongresi'nin kararlarının daha az ayrıntılandırılmış olduğu, silahlı güçlerin başındaki reislerin Heyet-i Merkeziye tarafından daha az denetim altına alınmış bulunduğu söylenebilir.

Kongre sonrasında Demirci Mehmet Efe, Celal (Bayar) Bey'in önerisi üzerine, Kongre üyelerini cepheye çağırmıştır. Köşk'te verilen yemekte, Celal Bey'in yaptığı bir siyasal değerlendirme konuşmasında, Yunan işgalinin yanı sıra İngiliz işgaline de karşı çıkan tutumu, Nazilli Heyet-i Milliye çevresinde etkili olan Hürriyet ve İtilafçı çevrelerin rahatsızlığına neden olmuştur.[45]

I. Nazilli Kongresi'nin toplanmasıyla, Güney Ege'de, direnişin üçüncü aşamasının oluşumunun tamamlandığı söylenebilir. Üçüncü aşama örgütlenme, belli bir süre uygulanıp bunun yetersizlikleri iyice sergilenmeden, tüm Ege'yi kapsayan bir örgütlenme, yani dördüncü aşamaya geçiş sorunuyla karşılaşılmıştır. 16-25 Ağustos'ta Alaşehir'de

45 Celal Bayar, Çal delegesi olmamasına karşın toplantıda bulunan Şeyhülislâm Sabri Hoca'nın öğrencisi olan Müftüzade Emin Efendi'nin tepkisinden özellikle söz etmektedir. Müftüzade, II. Nazilli Kongresi'ne Çal delegesi olarak katılmıştır (Celal Bayar, *a.g.e.*, c.7, s.2230-2232).

toplanan Kongre, Balıkesir ve Nazilli kongreleri düzeyinde değildir; tüm Ege'deki direnişi kucaklamayı amaçlamaktadır. Böyle bir üst kongre toplanması fikrinin Denizli-Nazilli çevresinden gelmediği, Kongre'nin açılışında bu yörenin temsilcilerinin bulunmayışından anlaşılmaktadır. Alaşehir Kongresi açıldıktan sonra, Manisa temsilcisi Bahri Bey tarafından götürülen bir özel çağrıdan sonra, Denizli temsilcileri olarak Mirascızade Yüzbaşı Şükrü Bey, Hocazade (ihtiyat zabiti) Ahmet Tahir Bey, Nazilli temsilcileri olarak Dava Vekili İlhani Bey, Tapucuzade Ali Enveri Bey, Sarayköy temsilcisi olarak Müftü Ahmet Şükrü Efendi, 21 Ağustos 1919'da Kongre'ye katılır. Kongre'nin açılışında, Buldan'dan temsilci olarak Hattatzade Mehmet Efendi, zaten gelmiş bulunuyordu.

Alaşehir Kongresi'nden, aşama aşama tabandan gelerek oluşan bu örgütlenmenin doğal uzantısı olan kararlar alınarak, oluşum tamamlanmak istenir. Bunun için tüm Ege direnişine "Hareket-i Milliye Redd-i İlhak" adı verilmesi, örgütlenme, yargılama ve cezalandırma kurallarında yeknesaklığa gidilmesi, umumi seferberlik ilânı, Balıkesir, Alaşehir ve Nazilli merkezleri ve cepheleri aralarındaki eşgüdümü sağlayacak "Encümen-i Müdiran"ın kurulması ve bir umumi cepheler kumandanı seçilmesi kararlaştırılır. Alaşehir Kongresi'nde bu kararlar verilmesine karşın, tam olarak uygulanamamıştır. Mustafa Kemal, Sivas Kongresi'nden sonra yaptığı girişimlerle Ege Hareketi'nin dördüncü aşamasının tamamlanarak Sivas'la yarışan bir güç haline gelmesini engelleyerek, bu hareketi kendi denetimine almıştır.

İşte bu toplantıda üzerinde duracağımız "Aydın Cenûb Mıntıkası Heyet-i Merkeziyyesi'nin Kongre Mukarrerâtıyle Nizamnâmelerini Mübeyyin Risâle", bu tamamlanamayan dördüncü aşamadaki gelişmeler hakkında bilgiler vermektedir. Bu aşamayı ve Risâle'nin verdiği bilgileri ayrı bir bölüm olarak ele alalım.

RİSÂLE'NİN GETİRDİĞİ BİLGİLER VE BU KAPSAM İÇİNDE II. NAZİLLİ KONGRESİ VE SONRASINDAKİ GELİŞMELER

II. Nazilli Kongresi, 19 ya da 23 Eylül 1919'da,[46] Ali Beyzade Ali Bey'in evinde toplanmış ve iki gün sürmüştür. Kongrenin toplanmasının ana nedeni, Alaşehir Kongresi'nde alınan kararlar çerçevesinde Güney Ege'deki düzenlemenin yapılmasıdır; özellikle de, güneydeki direnişin siyasal odağı olacak Heyet-i Merkeziye'nin oluşturulmasıdır. Tüm Ege'deki direnişin siyasi odağı olan Encümen-i Müdiran'ın kurulabilmesi için, tüm Güney Ege'deki direnişi temsil edecek Nazilli Heyet-i Merkeziyesi'nin oluşması gerekmektedir. Bu ana neden dışında, I. Nazilli Kongresi'nde her ay kongre toplanması kararlaştırıldığı düşünülürse, II. Kongre'nin bir gecikmeyle de olsa bu gereği de yerine getirdiği düşünülebilir.

Kongreye katılanlar kararların 1. maddesinde, Kongre Divanı ise 2. maddede sayılmıştır. Bu bilgiler Tablo 1'de verilmiştir. 1. maddede Denizli temsilcisinin adı verilmemekle birlikte, Kongre Divanı'nda adı Kongre Reis Vekili olarak geçtiği için bu listeye katılmıştır. Bu kongreye, 30'u Heyet-i Milliye'yi temsilen 52 kişi katılmıştır. Kuşkusuz bu sayı birinci kongreye 10 kuruluştan 13 kişinin katılmasıyla kıyaslandığında çok yüksektir. Alaşehir Kongresi'ne göre de yüksek bir katılımdır. Birinci kongreye gelenler sadece Aydın ve Denizli livalarından iken, ikinci kongre İzmir, Aydın, Saruhan, Denizli, Afyon, Isparta, Burdur ve Antalya livalarının katılımını kapsamaktadır. Kapsamı, iki livalık alandan, sekiz livalık bir alana yayılmıştır. Buna karşın bazı eksiklikler dikkati çekmektedir. En önemli eksiklik Muğla livasından hiçbir katılımın görülmeyişidir. Oysa kararlar arasında, Heyet-i Merkezi-

46 II. Kongre'nin toplantı günü konusunda Risâle'de üç ayrı tarih verilmektedir. Risâle'de kongre kararları verilirken başlıkta 13 Eylül tarihi kullanılmakta, kararların girişinde 19 Eylül Cuma günü toplandığı söylenilmektedir. Gene Risâle'de Heyet-i Merkezi Nizamname-i Dahillisi verilirken, kongrenin 23 Eylül 1919'da toplandığı belirtilmektedir. Bu kongrenin genellikle Asaf Gökhel'e referansla 19 Eylül'de toplandığı kabul ediliyordu. Oysa Aydınel, sıralarla kongrenin 23 Eylül'de yapıldığını vurgulamaktadır. Cuma günü yazıyla yazıldığı için, hata olasılığının az olduğu düşünülerek 19 Eylül'ün cuma günü olup olmadığı tahkik edilmiş ve cuma olduğu görülmüştür.

ye üzerinde durulurken, 1. maddede Muğla'nın adı geçmektedir. Ayrıca Muğla tarihi üzerinde Ünal Türkeş'in yaptığı çalışmalardan, bu kongreye Muğla'dan geniş bir katılım olduğu, Muğla heyetinin 18 Eylül'de Nazilli'ye hareket ettiği bilinmektedir.[47] Örgütünü I. Nazilli Kongresi'nin kararları doğrultusunda yeniden düzenlemiş olan Muğla'nın, bu kongre ile ilgilenmemesi de beklenemez. Bu listede Muğla'nın görünmeyişi, belki de, biraz sonra üzerinde duracağımız anlaşmazlık sonucunda Muğlalıların kongre kararlarına katılmayışları yüzündendir. Bu bağlamda yaklaşıldığında, Denizli delegesinin ismine 1. maddede rastlanmayışı da bir anlam kazanabilecektir.

Kongre delegelerinden altısı Alaşehir Kongresi'nde bulunmuştur. Oysa I. Nazilli Kongresi'ne katılanlar arasında, II. Nazilli Kongresi'ne katılanların azlığı dikkati çekmektedir. Bu bakımdan bir süreksizlik vardır.

Kongre reisi olarak Antalya murahhası Nuri Bey'in seçilmiş olması üzerinde de durmak gerekir. Albay Şefik Bey'in anlattığına göre Nuri Bey, Kongre'ye, Antalya delegesi olarak seçilen Talât Bey'in hastalanması sonucunda seçimsiz olarak gelmiştir.[48] Nuri Bey vilayet mektupçuluğu yapmış bir bürokrattı ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na yakındı.[49] Direniş içinde yer almamış bir kimsenin kongre başkanı seçilmiş olması, Nazilli'de Hürriyet ve İtilafçıların etkin bir rol oynamaya başlamasıyla yakından ilişkiliydi. Nazilli adına Kongre'ye katılan

47 Ünal Türkeş'e göre, bu heyette; Menteşe livasından Mutasarrıf Serfiçeli Hilmi Bey, Belediye Başkanı Zorbazade Ragıp Bey, Muğla livası Reisi Hamza Hayati Bey, Ahiköy (Yatağan) Şubesi Reisi Yerkesikli Kadızade Fehmi Bey, Yüzbaşı Leyneli Cavit (Oral) Bey, Milas Askerlik Şubesi Başkanı Binbaşı Gazi Bey ve Muğla Hastanesi doktorlarından Muhsin (Ertuğrul) Bey kongreye katılırlar. Muğla kazasını Müftüzade Sadettin Bey, Bodrum kazasını Dede Rıfkıoğlu Fuat Bey, Fethiye kazasını eski Komiser Arif Bey, Köyceğiz kazasını Necmeddin Altınalay, Marmara kazasını Hafız Mehmet Efendi, Milas kazasını eski zabitlerden Emin Bey temsil eder. Kongreye bu kadar geniş bir katılımın olup olmadığı tahkik edilmelidir (Ünal Türkeş, *a.g.e.*, s.329). Kongreye diğer yörelerden katılanlar arasında reislerinin ve resmi görevlilerin bulunmadığı düşünülürse, iki türlü yorum yapılabilir. Yorumlardan biri diğer yörelerden de bu tür katılımların olduğu, ama bunların kongreye temsilci olmaktan çok dinleyici olarak katıldıklarıdır. Diğeri ise bu heyette görülen üyelerin bir bölümünün başka amaçla Nazilli'ye gitmesidir.

48 M. Şefik Aker, *a.g.e.*, sayı 46, s.238.

49 Sıtkı Aydınel, *a.g.e.*, s.274.

TABLO 1

Risaleye Göre II. Nazilli Kongresi'ne Katılanlar

İzmir Livası	
Balyambolu Nahiyesi	1. İsmail Hakkı Efendi
	2. Abdullah Efendi
Bademiye Nahiyesi	1. Hacı İbrahim Efendi
	2. Ahmet Efendi
Aydın Livası	
Bozdoğan Kazası	1. Ali Bey
	2. Hacı Ahmetzade Süleyman Efendi
Karacasu Kazası	1. Müftü Hulusi Efendi (Kongre Reis Vekili)
	2. Tahsin Bey
	3. Emin Bey
Nazilli Kazası	1. İlhami Bey (Alaşehir Kongresi'ne katıldı)
	2. Ömer (Lütfi) Bey (Kongre Kâtibi)
Atça Nahiyesi	1. Abbas Bey
	2. Tapucuzade Ali Efendi (Alaşehir Kongresi'ne katılan Tapucuzade Ali Enveri Bey olabilir.)
Karahayıt Nahiyesi	1. Küçük Mehmet Ağazade
	2. Mehmet Efendi
Kuyucak Nahiyesi	1. Zihni Efendi
	2. İsmail Hakkı Efendi
Dalama Nahiyesi	1. Mustafa Efendi
	2. Hacı Hüseyin Efendi
Sultanhisar Nahiyesi	1. Ahmet Bey
	2. Ali Zühdi Bey
Saruhan (Manisa) Livası	
Alaşehir Kazası	1. Mütevellizade Akif Bey (Alaşehir Kongresi'ne katıldı.)
	2. Mazhar Bey
	3. Ömer Bey (Alaşehir Kongresi'ne katıldı.)
Eşme Kazası	1. Müftü Hacı Nazif Efendi (Alaşehir Kongresi'ne katıldı.)

Denizli Livası	
Liva Merkezi	1. Helvacızade Mehmet Emin Bey (Kongre Reis Vekili (I. Nazilli Kongresi'ne katılmış, ismi 1. maddede değil, ikinci maddede geçiyor.)
Bultan Kazası	1. Hacı Rasih Efendi
	2. Kara Ahmedzade Halil Ağa
Çal Kazası	1. Müftüzade Emin Efendi (Kongre Kâtibi)
Sarayköy Kazası	1. Müftü Ahmet Şükrü Efendi (Alaşehir Kongresi'ne katıldı.)
	2. Hüseyin Efendi
Tavas Kazası	1. Mehmet Kemal
	2. Hacı Ali Efendi
Garbi Karaağaç Kazası (Acıpayam)	1. Mehmet Kamil
	2. Ahmet Latif Efendi
Apa Nahiyesi	1. Hacı Ahmet Efendi
Çardak Nahiyesi	1. Rıza Bey.
	2. Hulusi Efendi
Honaz Nahiyesi	1. Tevfik Bey
	2. Hoca Ahmet Efendi
Güney Nahiyesi	1. Eyyüb Efendi (I. Nazilli Kongresi'ne katılan Eyüp Hilmi Efendi ile aynı kişi olabilir.)
Kadıköy (Babadağ) Nahiyesi	1. Mehmet Efendi
	2. Ahmet Efendi
Afyon Livası	
Çivril Kazası	1. Çorbacızade Mehmed Ali
Sandıklı Kazası	1. Ahmet Efendi
Isparta Livası	
Merkez	1. Müfti-i Sabık Hacı Hüsni Efendi
	2. Üçkoyunizade Ali Efendi (Uçkurcuzade ?)
Eğridir Kazası	1. Hacı Ahmet Efendi
Keçiborlu Nahiyesi	1. Göbekli Sadık Efendi
	2. Hacı Hüseyin Efendi
Burdur Livası	
Merkez	1. Şamdanizade Osman Bey
	2. Tayyarzade Osman Bey
Antalya Livası	
Merkez	1. Nuri Bey (Kongre Reisi)
	2. Tahsin Bey

ve etkin bir rol oynayan İlhami Bey de Hürriyet ve İtilafçılardandı. Bu ilişki daha sonraki günlerde Nuri Bey'in Nazilli'deki iktidar mücadelesinde önemli bir rol oynamasına yol açacaktır.

Kongre kararları incelendiğinde, verilen kararların başlıca dört grupta toplanabileceği görülmektedir. Bunlar, 1) Alaşehir Kongresi'nin kararlarına uyulması, 2) Heyet-i Merkeziye'nin oluşumu ve yetkilerinin belirlenmesi, 3) Sivas Kongresi'yle ilişkilerin düzenlenmesi, 4) Cephede yeni saldırı yapılmaması, olarak gruplanabilir.

Kongre kararlarının 8. maddesinde, Alaşehir Umumi Kongresi kararlarının bu kongrede de kabul edildiği, çevrenin özelliklerine göre nasıl uygulanacağının Heyet-i Merkeziye tarafından saptanacağı belirtiliyordu. Bu kararın doğal sonucu olarak kurulacak Heyet-i Merkeziye, Redd-i İlhak Harekât-ı Milliye Heyet-i Merkeziyesi adını alacaktı. Bu kararın en önemli sonucu ise, Alaşehir Kongresi'ndeki Umumi Seferberlik İlanı'nın bu yörede de geçerli olmasıydı.

Gerçekte, Heyet-i Merkeziye kurulması da, Alaşehir Kongresi kararının bir uygulamasıydı. Alaşehir Kongresi kararlarından 14. maddede, "Denizli, Nazilli cihetlerinde bir sahai mesai olarak, orada da bir 'Heyet-i Milliye-i Merkeziye' teşkiline karar verilmiştir," deniliyordu.[50]

II. Nazilli Kongresi'nde, Heyet-i Merkeziye'nin, bu cepheye ait Heyet-i Milliye'lerden gönderilecek birer azadan oluşması kararlaştırılmıştır. Nazilli'de toplanacak, savaşın gerektirmesi halinde başka yerlere gidilebilecekti. Her an yeni Heyet-i Milliyelerin katılımına açık olduğu için, Heyet-i Merkeziye'nin üye sayısı belirsizdi. Kararlarını, katılanların çoğunluğuyla alacaktı. Heyet-i Merkeziye üyelerinin, ilk toplantılarını, 1 Ekim 1919'da Nazilli'de yapması öngörülmüştü (Madde 3).

Heyet-i Merkeziye'nin bu biçimde oluşumu, Alaşehir Heyet-i Merkeziyesi'nden, kaza düzeyinin altındaki Heyet-i Milliyelere de temsil yetkisi vermesi bakımından ayrılıyordu.[51] Heyet-i Merkeziye'nin oluşumunu gösteren, kongre kararlarının eki olan 5 maddeden

50 İlhan Tekeli-Selim İlkin, *a.g.e.*, s.198.

51 *A.g.e.*, s.249.

birincisinde, bu Heyet-i Merkeziye'ye üye gönderecek 38 kaza ve nahiyenin ismi sayılmıştı. Bu sayı daha da artabilecekti. Bu haliyle Heyet-i Merkeziye bir icrai kurul olmaktan çıkıyor, adeta bir genel kurul ya da kongre niteliğini kazanıyordu. Nitekim, I. Nazilli Kongresi'nde her ay toplanacağından söz edilen kongreden artık söz edilmeyişi bu yüzdendi.

Ünal Türkeş'e göre Heyet-i Temsiliye'nin bu biçimde oluşumuna Muğla delegeleri karşı çıkarak, "Harekât-ı Milliye Pedd-i İlhak Aydın ve Havalisi Heyet-i Merkeziyesi'ne bağlı kalacak livalar, kendi ilçe ve köylerinden sorumlu olmalı, bu ilçe ve köyler Nazilli'ye, livalar Kuvay-ı Milliye başkanlıklarına, yani müteselsilen"[52] bağlanmalarını savunmuşlardır. Başka bir deyişle daha kademeli, livaların gücünü artıran, daha küçük bir örgüt önermişlerdir. Nazilli, işlerliği daha az olsa da, tüm örgütlere doğrudan ulaşmasına olanak veren bir şemayı yeğlemiştir.

Heyet-i Merkeziye azaları, kendi Heyet-i Umumiye'lerinin en az 2/3 oyuyla seçilecekti. Heyet-i Merkeziye azalarına, taşradan gelip, Nazilli'de yaşayacakları için, kendi yörelerince münasip (Asaf Gökbel'e göre 50 lirayı geçmemek üzere) bir maaş verilecektir.[53]

Kongre, Heyet-i Merkeziye'nin vazifelerini 7 madde halinde saptamıştır. Heyet-i Merkeziye, cephe ile geri vazifeleri arasında aracılık yapacaktır (madde 1). Mücahit reisler nakdi ve ayni teberru toplanması ve haberleşmeyle uğraşmayacak, bu işleri Heyet-i Merkeziye yapacaktır (Madde 2). Buna karşılık Heyet-i Merkeziye, cephedeki reislerin işlerine karışmayacaktır (Madde 3). Ne kadar ve nereden para toplanacağına Heyet-i Merkeziye karar vererek, mahalline tebliğ edecektir (Madde 5). Bu mükellefiyet maddesinde, I. Nazilli Kongresi'nde olduğu gibi mücahit reislerine keyfi cezalandırma yetkisi veren ifadeler yoktur. Bu, hem reislerin faaliyetlerinin denetim altına alınması isteğine, hem de Alaşehir Kongresi'nde tüm Ege Bölgesi için geçerli ceza kurallarının kabul edilmiş olmasına bağlanabilir. Madde 6 ve 7, bağlı merkezlere alınan teberruların defterlerinin tutulması ile aylık

52 *A.g.e.*, s.19.5; Ünal Türkeş, *a.g.e.*, s.330.

53 Asaf Gökbel, *a.g.e.*, s.376.

gelir ve giderlerin Heyet-i Merkeziye'ye bildirilmesi zorunluluğunu getiriyordu.

Daha önceki bölümlerde gördüğümüz üzere, Köşk'te, Temmuz ayı sonunda varılan uzlaşmada, Demirci Efe üzerine verilen işlevler Heyet-i Merkeziye'ye geçiyor, bu işlevlere bir ölçüde düzen ve açıklık kazandırılmak isteniyordu. Kongre kararları, kâğıt üstünde Demirci Efe'yi işlevsizleştiriyorken, daha sonra üzerinde duracağımız biçimde, gerçekte, Nazilli'de iktidarı büyük ölçüde Demirci ele geçiriyordu.

Kongre'nin vermek zorunda olduğu en önemli karar, Sivas Kongresi ve daha sonraki gelişmeler konusunda tutumunun ne olacağıydı. Sivas Kongresi'nin toplanmasına karar verildiğinde, 13 Ağustos 1919'da, bir telgrafla, Denizli'den üç delege istenilmiştir. Denizli Heyet-i Milliyesi, Belevli Başağazade Yusuf Bey, Küçükağazade Ali Necip Bey ile Dalamanlızade Mehmet Şükrü Bey gibi örgütünde önemli yer tutan kişileri murahhas seçerek, 18 Ağustos günü Alaşehir Kongresi'ne gidecek murahhaslarla birlikte yolcu etti.[54] Alaşehir Kongresi'nde, Sivas Kongresi, bir eşdeğer kongre olarak görülmüş, Alaşehir'in gönderdiği Hakim Macit Bey'le temsil edilmesi yeterli bulunmuştur. Alaşehir Kongresi Başkanı Hacim Muhittin Bey, Sivas Kongresi'ne çektiği telgrafta, kurulacak Encüman-ı Müdiran'ı Heyet-i Temsiliye ile eşdeğer buluyor, Sivas Kongresi'yle kurulacak ilişkiyi eşitler arası bir işbirliği olarak değerlendiriyordu.[55] Oysa Mustafa Kemal, Sivas Kongresi'nde alınan kararlar ve daha sonraki girişimleriyle batıda oluşan bu direniş örgütlenmesini kendi denetimi altına almak istiyordu. Mustafa Kemal, 9 Eylül'de Ali Fuat Paşa'ya çektiği telgrafla, Sivas Kongresi'nin kendisini Garbi Anadolu Umum Kuvay-ı Milliye Kumandanlığı'na atadığını bildiriyordu. Ayrıca aynı telgrafta, Aydın Cephesi Kuvay-ı Milliyesi'ne Ali Fuat Paşa'nın bir muktedir Kumandan ataması isteniyordu. Böylece, Alaşehir Kongresi'nde Batı cepheleri için kumandan seçilen Kara Vasıf Bey'in seçimi, temelsiz bırakılıyordu. Heyet-i Temsiliye'ye de Batı illerinden altı kişi seçiliyordu. Bunlardan biri de Afyon'u tem-

54 Ahmet Akif Tütenk, *a.g.e.*, s.33.

55 İlhan Tekeli-Selim İlkin, *a.g.e.*, s.207.

sil edecek olan Miralay Kara Vasıf Bey'di. Mazhar Müfit Bey de, Denizli ve Aydın'ı temsil edecekti. Sivas Kongresi kararlarının 9. maddesi, tüm milli örgütlenmelerin "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adı altında toplanmasını öngörüyordu. Bu, Batı Anadolu'da tüm Redd-i İlhak örgütlerinin isim ve nitelik değiştirmesi demekti. Kuşkusuz, 1919 yılının çalkantılı ortamı içinde karar almak değil, onu uygulatabilmek önemliydi. Mustafa Kemal, İstanbul Hükûmeti'nin Elazığ Valisi Ali Galip Bey eliyle Sivas Kongresi'ni engelleme girişimini boşa çıkarttıktan sonra, Hükûmet'in hıyanet içinde olduğunu ileri sürerek milletin dileklerini bildirmek için doğrudan Padişah'la ilişki kurmaya çalışır. Bu örgütlenince, Heyet-i Temsiliye adına tüm kumandanlıklara, mülki makamlara, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'ne çektiği telgraflarla, Ferit Paşa Hükûmeti sürdükçe, İstanbul'la bütünleşmenin kesilmesini, meşru bir hükûmetin kurulmasına değin haberleşmenin Sivas'ta Heyet-i Merkeziye ile yapılmasını istiyordu. Mustafa Kemal'in 12 Eylül'de başlattığı bunalım, 2 Ekim'de Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nin istifasıyla çözüldü. Bu istifa, Mustafa Kemal'in tüm Anadolu direnişinin önderi olduğunu açık hale getirdi.

İşte bu bunalım sürerken toplanan II. Nazilli Kongresi'ne, 23. Tümen Komutanı Ömer Lütfi Bey, Sivas Kongresi'nin kararlarını ve daha sonraki yazışmaları bildirerek, bu kongrenin kararlarının kabul edilmesini ve İstanbul'la ilişkinin kesilmesini istemiştir.[56] Kongre'nin vaziyetini saptamak zorunda kaldığı konu, işte budur.

Temelde bu soruya verilecek yanıtı hazırlamak için Kongre'nin oluşturduğu siyasal encümen, Kongre'ye, "Husus-ı mezkûr hakkında halen lazım gelen malûmatı haiz olamadığımızdan ve meselenin derkâr olan ehemmiyetine binaen şimdilik ittihaz-ı karar için hiçbir teklifte bulunmamayı" kararlaştırmıştır. Encümen, Nazilli Heyet-i Merkeziyesi'nce "red ve kabulü muazzammın olmamak üzere", "Heyet-i Milliye'yi tenvir etmek talebini havi bir telgraf çekilmesine karar vermiştir."

II. Nazilli Kongresi'nin böyle ihtiyatlı bir tutum izlemesini, sa-

56 *A.g.e.*, s.230.

dece bu yörede Hürriyet ve İtilafçıların faaliyetine bağlamak doğru olmaz. Bu dönemde Balıkesir ve Alaşehir Heyet-i Merkeziyelerinin tutumları da çok farklı değildir. Nitekim bu kriz döneminde Balıkesir Kongresi İstanbul'a müzakerede bulunmak üzere bir heyet göndermiştir. Hacim Muhittin Bey'in anılarından Uşak, Salihli ve Alaşehir'in Hükûmet'le ilişkiyi ancak 30 Eylül'de kestiği anlaşılmaktadır. Alaşehir Ekim ayındaki yazışmalarında Sivas'ı bir başvuru yeri kabul etmiş, aynı zamanda Ege direnişinin kendi tarihi kökü ile ilişkisini sürdürerek "Dersaadette İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" kâtipliğini de bir başvuru yeri bilmiştir. Ayrıca Redd-i İlhak adını korumuştur.[57]

Siyasi encümenin karar vermek zorunda kaldığı diğer önemli konu, cephede toplanan kuvvetin silahlı saldırıda bulunup bulunmayacağıydı. Bu konunun gündeme gelişinin iki nedeni vardı. Bunlardan *birincisi* cephedeki eğilimdi. Bir yandan cephede toplanan kuvvetler, öte yandan işgal bölgelerindeki yerlerinden olmuş göçmenler, Aydın'ın geri alınması için baskı yaratıyordu. Ağustos ayı ortalarında, Kuvay-ı Milliye Kumandanı Hacı Şükrü Bey ve Köşk cephesinde toplanan mücahitlerin reisleri, Aydın'ı geri alabileceklerine inanıyorlardı. 57. Tümen Kumandanı ise, böyle bir saldırının doğru olmayacağını, düşmanın yan ve gerilerine yapılacak saldırılarla yıpratılması gerektiğini düşünüyordu. Kuvay-ı Milliye komutanlarını ikna etmek için Nazilli ve Denizli Heyet-i Milliyeleri'nden ikişer kişinin katıldığı bir meşveret meclisini 22 Ağustos'ta Köşk'te topladı. Bu toplantıda da saldırı fikrinin ağır basması üzerine, 26 Ağustos 1919'da Üçyol bölgesindeki Yunan kuvvetlerine Hacı Şükrü Bey'in kumandasında bir saldırı yapılmış ama başarı sağlanamamıştı.[58] *İkinci* neden, General Milne'nin 16 Ağustos'ta Harbiye Nezareti'ne yazdığı, müttefik kıtalarına (Yunan kıtaları diye okuyunuz) saldırı devam ederse, Yunan kıtalarının daha ileri mevzilere gitmesine müsaade edeceği konusundaki yazıydı. Ayrıca Paris Konferansı'nın kararıyla, generallerden oluşan "Tetkik ve Tahkik Heyeti" İzmir'de çalışmaya başlamıştı. Bu nedenle de Alaşehir

57 *A.g.e.*, s.230-231.

58 Sıtkı Aydınel, *a.g.e.*, s.263-267.

Kongresi'nde, 23 Ağustos'ta, silahlı direniş örgütlerinin korunması ama "tatil-i taarruz" kararı alınmıştı.[59]

Nazilli Heyet-i Milliyesi de, Üçyol taarruzundan bir gün sonra General Milne'ye çektikleri telgrafta, "Biz Düvel-i İtilâfiye'ye karşı hiçbir fikri husumet beslemiyoruz. Bunu bütün harekâtımızla ispat ettik. Binaenaleyh şimdilik İngilizlerin icraat-ı adilanesine ve Aydın vilayetinin Yunanlılardan tathirine intizaren taarruzdan sarfınazar edeceğiz,"[60] denilmişti.

Tüm bunlara karşın, Nazilli'nin gündeminden taarruz baskısının kalkmadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle siyasi encümen mazbatasında, silahlı direnişin meşruiyeti üzerinde durulduktan sonra, Alaşehir Kongresi'nde alınan karar teyit edilmekte ve cephelerde savunmayla yetinilmesi, saldırıya geçilmemesi talep edilmekte, Yunanlılar çekilmeden, silahların terkedilmemesi gereği üzerinde durulmaktadır.

HEYET-İ MERKEZİYE'NİN OLUŞUMU VE GELİŞTİRDİĞİ ÖRGÜTLENME BİÇİMİ

Heyet-i Merkeziye II. Nazilli Kongresi'nde öngörülenden küçük bir gecikmeyle, 6 Ekim 1919'da, Nazilli'de toplandı. II. Nazilli Kongresi'nde Heyet-i Merkeziye'ye katılması öngörülen 38 yerleşim temsilcisinden, sadece; Honaz (Ahmet Ziya), Karacasu (Tahsin Hulki), Acıpayam (Kamil), Dinar (Ali Rıza), Kale-Tavas (Hacı Sadık), Nazilli (Ömer Lütfi), Buldan (Osman), Sarayköy (Mustafa), Sultanhisar (Ali Zühdi), Denizli (Helvacızade Mehmed), Atça (Cemal Bey) olmak üzere 11 yerleşimin temsilcisi katılmıştı. Bunlardan Acıpayam, Dinar ve Kala-i Tavas I. Nazilli Kongresi'ne katılmamıştı. Katılım Dinar dışında, Denizli ve Aydın livası yerleşmeleriyle sınırlıydı. Daha sonraki günlerde Heyet-i Merkeziye'deki katılımın, amaçlanan 38 temsilcilik yapıya ulaşıp ulaşmadığını anlamak için varolduğu anlaşılan Heyet-i Merkeziye karar defterinin incelenmesi gerekecektir.

Muhtemelen bu ilk toplantıya katılımın az olması dolayısıyla,

59 Ilhan Tekeli-Selim Ilkin, *a.g.e.*, s.205.

60 Asaf Gökbel, *a.g.e.*, s.366.

Honaz temsilcisi Ahmet Ziya Efendi geçici olarak Heyet-i Merkeziye Reisi seçilmiştir. Daha sonraki bir tarihte (13 Aralık 1919'da Sivas'tan döndükten sonra) Nazillili Hacı Süleyman Efendi Reisi olacaktır.

Biraz sonra üzerinde durulacağı gibi, 43'ten fazla seçilmiş üyeye ihtiyaç gösteren geniş bir örgütlenme şeması kabul edilmiştir. Oysa toplantıya katılanların sayısı, reis çıktıktan sonra, 10'dur. Dolayısıyla örgütün ancak belli başlı şubeleri için seçim yapılmış ve herkese görev verilmiştir.

Bu toplantıda kabul edilmiş bulunan Heyet-i Merkeziye İç Nizamnamesi'ne göre kurulan örgütün yapısı, Alaşehir Kongresi'nde benimsenen örgüt yapısından çok, I. Nazilli Kongresi'yle Nazilli ve Muğla'da yaygınlaştırılan Denizli Heyet-i Milliyesi'nin yapısına benzemektedir. Böylece bu yöre, kendi örgüt biçimini kurmuştur. Örgüt yapısı Şekil I'de özetlenmiştir.

Harekât-ı Milliye Redd-i İlhak Aydın ve Havalisi Heyet-i Merkeziyesi içinden, seçimle, bir riyaset ve altı encümenden oluşan bir örgüt kurulmaktadır. Bu encümenler Maliye, Levazım, Teşkilât, İstihbarat ve Sıhhiye ve Teftişat adlarını almaktadır (Madde 1).

Riyaset, genel kurul (Heyet-i Umumiye) toplantılarını yönetecek (Madde 4), tüm merkezlerle yazışmaların vasıtası olacak (Madde 7), tüm encümenlerin görevlerini yapıp yapmadıklarını denetleyecek (Madde 8), görevlerini yapmadıklarına kani olursa encümen reisleri, ikaz edecek ve gerekirse genel kurul toplantılarına getirecektir (Madde 9). Uygunsuz davranışlarda bulunan Heyet-i Merkeziye azalarını önce gizli olarak uyardıktan, encümen ve genel kurul önünde uyarılarda bulunduktan sonra, o kişiyi görevinden uzaklaştırma ve Heyet-i Milliyesi'nden ihraç ettirme yetkisine sahiptir (Madde 10).

Bu örgüt şemasında güçlü bir reis yoktur. Güç encümenlerle Heyet-i Merkeziye Genel Kurulu'nda toplanmıştır denilebilir. Encümenler görevlerini bağımsız ve serbest olarak yerine getireceklerdir. Güçlükle karşılaştıkları konuların genel kurulda görüşülmesini yazılı olarak Heyet-i Merkeziye Riyaseti'nden isteyebileceklerdir (Madde 13). Reisin başkanlığında toplanacak olan encümen reislerinden oluşacak kurulda,

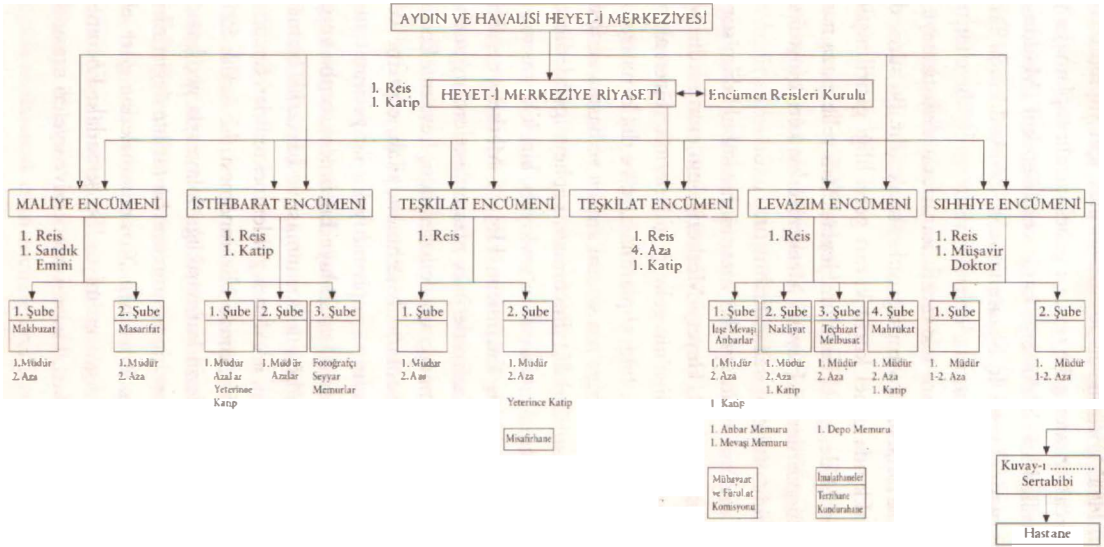
genel kuruldaki görüşmeleri kolaylaştırmak için yapılacak müzakerelerde, alınacak sonuca göre reis, ya genel kurulu toplamaya ya da ulaşılan kararı ilgililere bildirmeye karar verebilecektir (Madde 14).

18 maddelik bu İç Nizamname'ye 26 Aralık 1919'da üç yeni madde eklenmiştir. Bu maddelerden Heyet-i Milliye'lerin, Heyet-i Merkeziye'deki üyelerini tek taraflı kararlarla değiştirmeye başladığı ve bunun da rahatsızlık yarattığı anlaşılmaktadır. Bu süreç değiştirilerek, üye hakkında genel kurul kararı gerekliliği getirilmiştir (Madde 20). Madde 21'de, genel kurulun Heyet-i Milliye'lere aza namzedi bildirme usulü getirilerek, Heyet-i Merkeziye bir kere oluştuktan sonra, önemli ölçüde otonomi kazandırılmıştır.

Her encümen için ayrı bir nizamname kabul edilmiştir. Bu encümenler Riyaset'in değil, Heyet-i Merkeziye'nin emrindedir. Maliye Encümeni, Harekât-ı Milliye'nin gelir ve giderlerinin düzen altına alınması İstihbarat Encümeni, bilgi toplanması, iç ve dış kamuoyu oluşturulması ve Heyet-i Merkeziye'nin siyasal amaçlı ve basına verilecek yazılarının hazırlanması; Teşkilât Encümeni, cepheye gönderilecek efradın toplanması, kaydının tutulması ve sevkiyatı, binek ve taşıma hayvanlarının sağlanması; Teftiş Encümeni, Heyet-i Merkeziye şubelerinin ve Heyet-i Milliye'lerin faaliyetlerinin nizamnamelere uygunluğunun ve suistimal yapılıp yapılmadığının denetlenmesi; Levazım Encümeni cephedeki efradın ve hayvanların beslenmesi, silah, cephane ve elbisenin sağlanması, demiryolunun ve cephenin yakıt ihtiyacının temini ve ulaşım olanaklarının sağlanması; Sıhhiye Encümeni, cephe ve gerisindeki Kuvay-ı Milliye'nin sağlığının korunması ve baytarlık hizmetleri verilmesi, hastanelerin teftişi, işlevlerini yüklenmektedirler. Encümen nizamnamelerinden Sıhhiye Encümeni Nizamnamesi, 12 Aralık 1919 tarihini taşımaktadır. Ya bu işlevin karmaşıklığı dolayısıyla geç hazırlanmış ya da daha önce hazırlanan bir nizamname bu tarihte değiştirilmiştir.

Risâle'de verilen Encümen Nizamnamelerine göre elde edilen örgüt yapısı Şema 1'de gösterilmiştir. Bu şemadaki Encümen reisleri, şube müdürleri ve azaları, Heyet-i Merkeziye üyeleri arasından seçimle gelecektir.

GRAFİK 1

AYDIN VE HAVALİSİ HEYET-İ MERKEZİYESİ
1. Reis
1. Katip
HEYET-İ MERKEZİYE RİYASETİ
Encümen Reisleri Kurulu
MALİYE ENCÜMENİ
1. Reis
1. Sandık Emini
1. Şube
Makbuzat
1.Müdür
2. Aza
2. Şube
Masarifat
1.Müdür
2. Aza
İSTİHBARAT ENCÜMENİ
1. Reis
1. Katip
1. Şube
1. Müdür
Azalar
Yetiriace
Katip
2. Şube
1. Müdür
Azalar
3. Şube
Fotoğrafçı
Seyyar
Memurlar
TEŞKİLAT ENCÜMENİ
1. Reis
1. Şube
1. Müdür
2. Aza
2. Şube
1. Müdür
2. Aza
Yeterince Katip
Misafirhane
TEŞKİLAT ENCÜMENİ
1. Reis
4. Aza
1. Katip
LEVAZIM ENCÜMENİ
1. Reis
1. Şube
İaşe Mevaşi
Anbarlar
1. Müdür
2. Aza
1 Katip
1. Anbar Memuru
1. Mevaşi Memuru
Mübayaat
ve Fiiyat
Komisyonu
2. Şube
Nakliyat
1. Müdür
2. Aza
1. Katip
3. Şube
Teçhizat
Melbusat
1. Müdür
2. Aza
1. Depo Memuru
İmalathaneler
Tertibane
Kundurahane
4. Şube
Mahrukat
1. Müdür
2. Aza
1. Katip
SIHHİYE ENCÜMENİ
1. Reis
1. Müşavir
Doktor
1. Şube
1. Müdür
1-2. Aza
2. Şube
1. Müdür
1-2. Aza
Kuvay-ı .....
Sertabibi
Hastane

Risâle içinde yer alan bir başka nizamname, Gençlik Yurdu Nizamnamesi'dir. Bunlar Heyet-i Milliye'lerde mahalle düzeyine inerek kurulacaktır. Bunlar, rehberlik edebilecek belde ileri gelenlerinin fahri rehberliği altında faaliyet göstererek, Türk ve Müslüman gençlerini fikren ve bedenen geliştirmeyi amaçlamıştır. Gençlik Yurdu üyelerinin, tezahürat-ı milliyede bulunmak için mitingler ve protestolar düzenlemesi, Heyet-i Milliye'lerin izniyle olacaktır.

Böyle ayrıntılı bir örgütlenmeyi gerçekleştirilen Nazilli Heyet-i Merkeziyesi'nin geliştirdiği nizamnameler arasında, Kuvay-ı Milliye'ye ilişkin bir nizamname bulunmayışı dikkati çekmektedir. Bu konuda, kanımızca, yapılabilecek gerçekçi olmayan bir yorum, Alaşehir Kongresi'nin kararlarının kabul edilmesiyle bu konuda düzenleme yapıldığıdır. Kanımızca, daha gerçekçi yorum, düzenlemelerin yapıldığı bu dönemde ve bu bölgede, Demirci Efe'nin hakimiyetinin büyük ölçüde kurulmuş bulunmasının Kuvay-ı Milliye alanında düzenlemelere olanak vermemesidir.

57. Tümen Komutanı Albay Şefik Bey'e göre, cephede bulunan 31 zeybek çetesi üzerinde denetim kurabilmek için ve İstanbul Hükûmeti'nin silahlı mücadelenin meşruiyetini kabul etmeyişi karşısında, harekât için gerekli insan gücü ve kaynağın sağlanmasında bir "Efe Diktatöryası"na gereksinme bulunuyordu.[61] Ege'deki diğer direniş bölgelerine göre bu yörede zeybek çetelerinin öneminin göreli yüksekliği bir özel durum yaratıyorsa da; Çerkez Ethem'in Salihli-Alaşehir yöresinde Poyrazlılarla ve Mustafa Bey'le çatışması, Mustafa Bey'in Bozdoğan cephesine gönderilmesi, çok güçlenen Ethem Bey'in denetlenemez hale gelmesi, belli bir süre ödün verilerek yararlanılmaya çalışılmasından sonra, askeri müdahale ile hareket dışında kalması, Büyük Menderes havzasındaki Demirci Efe'nin serüvenine çok benzemektedir. Demirci Efe de kendisinden önce harekete katılmış diğer bir güçlü efe olan Yörük Ali'yle çatışmış; demirci Mehmet Efe'ye Aydın Mıntıkası Kumandanı ünvanı ve mührü verilmişken, Yörük Ali Efe'ye

61 M. Şefik Aker, *a.g.e.*, sayı 47, s.2-18.

Cenup Aydın Mıntıkası Kumandanı mührü verilerek, yani ayrı bir denetim alanı çizilerek bu iki güç uzlaştırılmıştır.[62] Demirci Mehmet Efe daha sonra, özellikle 1919 Ekim ve Aralık ayları arasında, cephede tek hakim haline gelmiş, ondan da bir süre daha denetim altına alınarak yararlanılmaya çalışılmış, en sonunda hareket dışı bırakılmak zorunda kalınmıştır. Benzer koşullar, benzer güç ilişkiler ve gelişmeler doğurmuştur.

Buradaki durumu karmaşıklaştıran, Heyet-i Merkeziye içindeki iktidar yarışında, Demirci Mehmet Efe'nin gücünden yararlanılması ve onun gücü aracılığıyla iktidar olunmak istenilmesidir. Nazilli Heyet-i Merkeziyesi içinde daha önce varlığını gördüğümüz Hürriyet ve İtilafçı çekirdek, yerel hareketin büyük ölçüde İttihat ve Terakkicilerin denetimi altında olmasından rahatsızdır. Hürriyet ve İtilafçı çekirdek bazı olayları kullanarak Demirci Efe'ye Kazım Nuri Bey'i tevkif ettirmişler ve Demirci'ye siyasal danışmanlık yapan Celal Bayar'ın (Galip Hoca) uzaklaşmasını sağlamışlardır. Nazilli Kongresi toplanırken Celal Bayar, Balıkesir Heyet-i Merkeziyesi alanındaki Akhisar cephesine katılmak için, ayrılmış bulunuyordu. Nazilli Heyet-i Merkeziyesi'nin ilk toplantısını yaptığı günlerde İtilafçılara yakın olan Nuri Bey, Antalya'dan çağırılarak Demirci Mehmet Efe'ye danışman yapıldı. Nuri Bey geldikten sonra Nazilli'de bir büro oluşturuldu. Demirci, Nazilli'deki Forbes Köşkü'ne yerleşti. Demirci'ye, muhtemelen, Nazilli Heyet-i Merkeziyesi'nin oluruyla "Aydın ve Havalisi Umum Kuvay-ı Milliye Kumandanı" ünvanı verildi. Demirci Efe'nin mührünü taşıyan Nuri Bey, onun adına yazılar yazmaya ve ilişkiler kurmaya başladı. Gene Ekim ayı başlarında, Binbaşı Şükrü Bey silah getirmek bahanesiyle Baradız İstasyonu'na gönderildi ve orada kendisine Kuvay-ı Milliye Kumandanlığı'na son verildiği bildirildi. Ödemiş Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Tahir Bey, Harekât-ı Harbiye Reisi olarak Demirci'nin yanına verildi. Eylül sonu ve Ekim başında yapılan bu operasyonlar Demirci'yi bu yörede tam bir egemen haline getirmişti.[63]

62 Sıtkı Aydınel, *a.g.e.*, s.257.

63 *A.g.e.*, s.262, 274.

Demirci Efe'nin, cemiyet ve asayişi bozanlar için, Nazilli'de Jandarma Binbaşı Abidin Bey'in riyasetinde yaşlı ve emekli subaylar ve müntahip (seçilmiş) efelerden oluşan bir milli harp divanı vardı. Bu divan sadece milisleri ve zeybekleri yargılıyordu. Demirci Efe, bu divan-ı harbin kararlarını tasdik ve infaz yetkisini üzerine almıştı.[64]

Demirci Mehmet Efe'nin umuma Kuvay-ı Milliye kumandanı görünmesi, dış dünyaya karşı ordunun işe karışmadığını göstermek bakımından iyi bir paravan oluyordu, ama bu paravanlık işlevinin ötesinde bir egemenlik aracı haline gelmesi, sakıncalar taşıyordu. Nitekim Ekim ayı içinde, II. Nazilli Kongresi kararına ve 57. Tümen Kumandanı'nın muhalefetine rağmen yeniden, Aydın'ın geri alınması için saldırı kararı alınmıştı. Bu karar karşısında 15 Ekim 1919'da Tümen Komutanı istifa etmek zorunda kalmış, ama Harbiye Nazırı'nca hem saldırı kararı, hem de istifa kabul edilmemişti.[65]

NAZİLLİ HEYET-İ MERKEZİYESİ'NİN SİVAS'A BAĞLANIŞI

Demirci Efe'nin çevresinde oluşan bu gücün denetim altına alınması, Güney Ege'deki hareketin içindeki gelişmelerle değil, Mustafa Kemal'in tüm Ege Hareketi'ni denetim altına alma süreci içinde gerçekleşti. Nazilli Heyet-i Merkeziyesi'nin, II. Nazilli Kongresi sırasında, Mustafa Kemal'in Sivas Kongresi sonrasında bir bunalım yaratarak Damat Ferit Paşa Hükûmeti'ni düşünme gayretlerine katılmaktan kaçındığını görmüştük. 2 Ekim 1919'da Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nin istifasından sonra, Sivas Heyet-i Temsiliyesi'nin Anadolu içindeki önemi artmıştır. Bunun üzerine Nazilli Heyet-i Merkeziyesi Sivas'a bir heyet göndermeye karar vermiştir. Bu heyette, Nazillili Hacı Süleyman Efendi, Sivas Kongresi'ne Denizli delegesi olarak katılmış bulunan Başağazade Yusuf Bey ve Muğla Mutasarrıfı Serficeli Hilmi Bey vardı. Celal Bayar'ın anılarında, heyette, İttihatçı olduğu için Demirci Efe tarafından tutuklanan, Sivas'ın baskısı üzerine serbest bırakılan Kazım Nuri Bey'in de bulunduğu, ama O'nun, Eskişehir'de heyetten ayrılarak

64 M. Şefik Aker, *a.g.e.*, sayı 47, s.16.

65 Sıtkı Aydınel, *a.g.e.*, s.275.

İstanbul'a gittiği yazılmaktadır. Heyet, 27 Ekim'de Nazilli'den yola çıkmış, 13 Kasım'da Sivas'a varmış, 12 gün Sivas'ta kaldıktan sonra 13 Aralık'ta Nazilli'ye dönmüştür.[66] Dönenler arasında Serficeli Hilmi Bey yoktur; O Sivas'ta kalmıştır. Bu seyahat biraz sonra üzerinde duracağımız gibi, Nazilli Heyet-i Merkeziyesi'nin Sivas Kongresi kararlarını tanımasına yol açacaktır.

Bu temaslar sürerken Mustafa Kemal, Aydın ve havalisindeki silahlı direnişi denetim altına alacak ve güçlendirecek girişimlerde bulunuyordu. 20-22 Ekim 1919'da Bahriye Nazırı Salih Paşa'yla yapılan Amasya Mülâkatı'nda, gizli protokolün 8. maddesinde, Aydın Kuvay-ı Milliyesi'nin güçlendirilmesi ve beslenilmesinin Harbiye Nezareti'nce düzenlenmesi, Donanma Cemiyeti'nin 400.000 lirasının gerektiği kadarının hükûmet tarafından bu amaçla kullanılması hükmü getirilmişti.[67] 23 Ekim'de de, Heyet-i Temsiliye, Albay Refet Bey'i İzmir ve Havalisi Umum Kuvay-ı Milliye Kumandanı atadı. Sivas Kongresi sırasında Umum Kuvay-ı Milliye Komutanı atanan Ali Fuat Paşa, 9 Eylül'den beri geçen sürede bu yörede etkili olamamıştı. Ali Fuat Paşa'nın talebi üzerine Refet Bey, bu göreve atanacak 23. ve 27. tümenlerin yönetimini ele alması istenildi.[68]

Albay Refet Bey, 16 Kasım'da Denizli'ye geldi, bir gün sonra da Nazilli'ye hareket etti. Demirci Mehmet Efe'yle ilişkilerini bozmadan yavaş yavaş denetimi ele almaya çalıştı. 21 Aralık 1919'da milli kuvvetlerin 57. Tümen'e bağlanmasını sağladı ve Demirci Efe'nin sorumluluğunu yeniden cephe gerisiyle sınırladı. Aralık ayının sonunda da Nuri Bey'i, Demirci Efe'nin danışmanlığından uzaklaştırdı, Efe'nin mührünü önce kendi üzerine aldı, sonra bir yüzbaşıya devretti. Ayrıca Demirci Mehmet Efe'nin yanına verilmiş olan Yüzbaşı Tahir Bey'i de Harekât-ı Harbiye Reisliği'nden uzaklaştırdı.[69]

Aralık 1919 sonuna gelindiğinde, bir yandan Demirci Efe üze-

---

66 Asaf Gökbel, *a.g.e.*, s.392; Celal Bayar, *a.g.e.*, c.7, s.2294.

67 Sıtkı Aydınel, *a.g.e.*, s.313.

68 *A.g.e.*, s.319.

69 M. Şefik Aker, *a.g.e.*, sayı 47, s.22.

rinde bir ölçüde denetim kurulmuş, öte yandan Sivas'a giden heyet geri dönmüş bulunuyordu; Nazilli büyük ölçüde Sivas hareketini tanımaya hazır hale gelmişti. Bu gelişmelerin sonucu Risâle'de, "3.1.36'da [1920] Heyet-i Umumiye'ce Heyet-i Merkeziye'nin şekil ve idaresi hususunda müttefikan ittihaz olunan mukarrerat" başlığı altında verilen dört maddelik kararda görülmektedir. Buna göre, Nazilli Heyet-i Merkeziyesi ve ona bağlı yerler Sivas Kongresi kararlarını kabul etmiş olmaktadırlar (Madde 1). Bu, gerçekte, Heyet-i Merkeziye'nin kendisini de ortadan kaldırmasını içeren bir karardır. Ama cephede harekât sürdüğünden, Sivas Heyet-i Temsiliyesi, Nazilli Heyet-i Merkeziyesi'nin "Aydın Cenûb Mıntıkası Heyet-i Merkeziyesi" adıyla işlevlerini sürdürmesini kabul etmiştir (Madde 2). Sivas kararlarına göre oluşan Aydın ve Havalisi Harekât-ı Milliyesi (yani Rumeli ve Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri) cephe harekâtı ve cephe ihtiyacı için doğrudan bu Heyet-i Merkeziye'ye ve onun kararlarına tabi olacaklardır (Madde 3). 4. Maddede, Heyet-i Merkeziye'nin yapısında ufak bir değişiklik öngörülmüştür. Temelde, Heyet-i Merkeziye'nin kazaların temsilcilerinden oluşması, bu temsilcilerin hem kazalarını hem livalarını temsil etmesi ve 60 lira ücret alması öngörülmüştür. Nahiyelerdeki Heyet-i Milliye'ler de aynı yetkilerle temsilci gönderebilecektir, ama onlara tahsisat verilmeyecektir (Madde 4). Bu son hüküm, Nazilli Heyet-i Merkeziyesi'nin kurulu yapısını gözönünde tutmak için eklenmiş bir uzlaşı formülasyonudur.

Bu kararla, yöredeki hareketin Müdafaa-i Hukuk sistemi içine alınması tamamlanmış oluyordu. Mustafa Kemal'in, bu yöredeki örgütleri, zaten, Ekim ayından itibaren birer Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olarak gördüğü, Denizli Müftüsü'ne 10 Ekim'de çektiği telgraftan anlaşılmaktadır.[70]

Isparta heyetinin, Heyet-i Temsiliye'nin etkisine daha önce girdiği anlaşılmaktadır: Ağustos ayı içinde Heyet-i Temsiliye'nin isteği üzerine yeniden seçim yaparak yönetimini yenilemiştir. Hafız İbrahim

70 Ahmet Akif Tütenk, *a.g.e.*, s.68.

Bey, 21 Eylül 1919'da Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni resmen kurmuş ve Ekim 1919'dan itibaren de bu cemiyet, Isparta'da tüm otoriteyi ele almıştı.[71]

Böylece, tabandan başlayarak aşama aşama gelişen örgütlenme, dördüncü aşamasını gerçekleştirip kendi mantıksal sonucuna ulaşmadan, dıştan gelişen, daha geniş bir iktidar perspektifi olan bir başka hareketin denetimi altına girmiş oluyordu.

(Aydın Cenûb Mıntıkası Heyet-i Merkeziyesi) Nazilli Heyet-i Merkeziyesi'nin karar defterinden, bu heyetin, 4 Temmuz 1920'ye değin karar aldığı anlaşılmaktadır. 22 Haziran 1920'de başlayan Yunan saldırısından sonra, 30 Haziran'da, Nazilli işgal edilmişti. Nazilli'nin güvenliğini kaybetmesi üzerine, Heyet-i Merkeziye, 24 Haziran'da Denizli'ye, 4 Temmuz'da da Dinar'a taşındı. Temmuz ayının ilk haftasında Demirci Efe'nin yarattığı Denizli olayı nedeniyle, Heyet-i Merkeziye, Burdur'da konumlandı.

Muhtemelen Burdur'da bulunan Liva Heyet-i Merkeziyesi'yle birleşerek Burdur Güney Cephesi Heyet-i Merkeziyesi olarak çalışmaya başladıysa da, 57. Tümen Komutanı Nazmi Bey'in, 3 Eylül 1920'de Batı Cephesi Komutanlığı'na yazdığı bir raporda, bu heyetin Demirci Efe'ye hizmetten başka bir şey yapmadığını bildirmesi üzerine, 29 Eylül'de bu heyet lağvedilerek sadece Burdur Heyet-i Merkeziyesi haline getirildi.[72] Böylece Nazilli Heyet-i Merkeziyesi'nin öyküsü kapanmış oluyordu.

71 Nuri Köstüklü, *a.g.e.*, s.99.

72 *A.g.e.*, s.117-119, 173.

Aydın Cenûb Mıntıkası Hey'et-i Merkeziyesi'nin Kongre Mukarrerâtiyle Nizamnâmelerini Mübeyyin Risâledir

1336
Karahisar
İkaaz Matbaası

۱۳ ایلول ۳۵ تاریخنده منعقد قونغره مقرراتی

حرکات مایانك ادارهسنی دها یاده تنظیم و تنسیق و بوخه وصلوحه اتخاذ مقررات اینك اوزره تایلای ده مرقونغره تقدیم تنسیب ایدلمشدی . وقوعبولان دعوت اوزرینه اسامیسی زیرده محرر مرخصلر تایلای ده ورود ایتمکله ۱۶ ایلول جمعه کونی الاورقه صباح ساعت ایکی بچقده علیك اسلام عربکك خانهسی صاحونده اجتماع ایدرك فردانسی کونی [جمعه ایرتسی] ساعت بش بچقده مذاکراته ختام ویرمش و بوحوصله زیر مقررات اتخاذ ایتمشدر :

ماده ۱ — قونغرهده اسامیسی زیرده یازیلی مرخصلر حاضر بولنمشلردر .

آیاه حاجی حسنافندی . آچیه ، عباس بك وطابوجی زاده علی افندی . ۵ شبه ، مفتی حاجی نقیب افندی . اسپارطه ، مدیر سابق حاجی حسنی افندی . آلاشهر ، متولی زاده عاکف ومظهر وعمر بکلر . انطالیه ، نوری ومحمد بك . اکردیر ، حاجی احمد افندی . بادمه ، حاجی ابراهیم واحمد افندیلر . بالیاصولی ، اسماعیل حقی وعبدالله افندیلر . بورلو ، شمصالی زاده عثمان وطوپاوزاده حسابکلر . بولدان ، حاجی راسخ افندی وقره احمدزاده خلیل آغا . بوزطعان ، علیبك وحاجی احمدزاده سلیمان افندی . چال ، مفتی زادهامین افندی چیورپل ، توپراجی زاده محمد علی . جاردق ، رضابك وحسنی افندی . حوناز ، توفیق بك وخواجه احمد افندی . دالاما ، مدیر حاجی حسین افندیلر . دیرای کوی ، مفتی احمد شکری وحسین افندیلر . ساعان حصار ، احمد وعلی زهدی بکلر . کبی بورلو . کوبکلی صادق وحاجی حسین افندیلر . اسپارطه ، اوچ توپوق زاده علی افندی . کولای ، ایوب افندی . صندقلی احمد افندی . طاوامی ، محمد کمال وحاجی علی افندیلر . غرنی قره آغاج ، محمد کامل واحمد لطیف افندیلر . قاضی کوی ، محمد واحمد افندیلر . قره جه صو ، مفتی خلوصی افندی وتحسین وامین بکلر . قره حیصار ، کوچوك محمد آغازاده محمد افندی ، قیه جق ، ذهنی واسماعیل حقی افندیلر . نازیللی ، الهامی وعمر بکلر .

ماده ۲ — قونغره ، مذاکراتنه دوام ایتمدیکی مدتجه ریاست اولاجه انطالیه مرخصی نوری بك . ریاست وکالتنه ، دکزلی مرخصی حلواجی زاده ، قره جه صو مرخصی مفتی خلوصی افندیلر . قونغره نك کتابت وظیفه لرینه چال مرخصی مفتی زاده امین . و نازیللی مرخصی عمر لطفی بکلر انتخاب ایدلمشلردر .

13 EYLÜL 35 TARİHİNDE MÜN'AKID KONGRE MUKARRERÂTI

Harekât-ı Milliye'nin idâresini dahâ ziyâde tanzim ve tensik ve bu hususlarda ittihâz-ı mukarrerât etmek üzere Nâzilli'de bir kongre akdi tensib edilmiş idi. Vukuu'bulan dâ'vet üzerine esâmisi zirde muharrer murahhaslar Nâzilli'ye vürûd etmekle 19 Eylül Cuma günü alaturka sabah saat iki buçukda Ali Bey Zâde Ali Bey'in hânesi salonunda akd-ı ictimâ' ederek ferdâsı günü (Cumartesi) saat beş buçukda müzâkerâta hitâm vermiş ve bervech-i zir mukarrerâtı ittihâz etmişdir:

Madde 1- Kongrede esâmisi zirde muharrer murahhaslar hâzır bulunmuşlardır.

Apa, Hacı Ahmed Efendi. Atça, Abbas Bey ve Tapucu Zâde Ali Efendi. Eşme, Müfti Hacı Nazif Efendi. Isparta, Müfti-i Sâbık Hacı Husnî Efendi. Alaşehir, Mütevelli Zâde Akif ve Mazhar. ve Ömer Beyler. Antalya, Nûrî ve Tahsîn Bey. Eğridir, Hacı Ahmed Efendi. Bâdemiyye, Hacı İbrahim ve Ahmed Efendiler. Balyambolu, İsmâil Hakkı ve Abdullah Efendiler. Burdur, Şamdânî Zâde Osman ve Tayyâr Zâde Osman Beyler. Buldan, Hacı Râsih Efendi ve Kara Ahmed Zâde Halil Ağa. Bozdoğan, Ali Bey ve Hacı Ahmed Zâde Süleyman Efendi. Çal, Müfti Zâde Emin Efendi. Çivril, Çorbacı Zâde Mehmed Ali. Çardak, Rıza Bey ve Husnî Efendi. Honaz, Tevfik Bey ve Hoca Ahmed Efendi. Dalama, Mustafa ve Hacı Hüseyin Efendiler. Sarayköy, Müftî Ahmed Şükrî ve Hüseyin Efendiler. Sultanhisar, Ahmed ve Ali Zühdî Beyler. Keçiborlu, Göbekli Sâdık ve Hacı Hüseyin Efendiler. Isparta, Üç Koyûnî Zâde Ali Efendi. Güney, Eyyûb Efendi. Sandıklı, Ahmed Efendi. Tavas, Mehmed Kemâl ve Hacı Ali Efendiler. Garbî Karaağaç, Mehmed Kâmil ve Ahmed Latîf Efendiler. Karacasu, Müftî Hulûsî Efendi ve Tahsîn ve Emin Beyler. Karahayta, Küçük Mehmed Ağa Zâde Mehmed Efendi. Kuyucak, Zihnî ve İsmâil Hakkı Efendiler. Nâzilli, İlhâmî ve Ömer Beyler.

Madde 2- Kongre, müzâkerâtına devâm ettiği müddetçe Riyâset-i Ulâya Antalya Murahhası Nurî Bey, Riyâset Vekâletlerine, Denizli Murahhası Helvacı Zâde, Karacasu Muharrası Müftî Hulûsî Efendiler. Kongrenin kitâbet vazifelerine Çal Murahhası Müftî Zâde Emin. Ve Nâzilli Murahhası Ömer Lütfi Beyler intihâb edilmişlerdir.

Madde 3- Kongrenin makaasid-i içtimâından olan Hey'et-i Merkeziyye mes'elesi bervech-i zir kararla tesbit edilmişdir.

Hey'et-i Merkeziyyenin bu cebheye âid umûm Hey'et-i Milliyelerden gönderilerek birer a'zâdan ibâret olmak ve şimdilik Nâzilli'de ve zarûret-i harb iktizâsı olmak lüzum görülecek diğer bir mahalde in'ikaad etmek üzere gayr-i muayyen zevâtdan müteşekkil olması ve ekseriyyetle ittihâz-ı karar etmeleri ve

Hey'et-i Merkeziyye kararlarının her mahal için mutâ' olması karargîr oldu. Hey'et-i Merkeziyye a'zâlarının 1 Teşrîn-i Evvel 35'de Nâzilli'de huzûrları dahî cümle-i mukarrerâtdandır.

Madde 4- Bu sûretle teşkili karârgîr olan Hey'et-i Merkeziyyenin teşekkülüne değin Nâzilli Hey'et-i Merkeziyyesinin kemâ fissâbık ifâ-yı vazife etmesi kabûl edilmişdir.

Madde 5- Hey'et-i Merkeziyyenin vezâifini ta'yin eden yedi maddelik bir kanun kabûl edilmişdir. Sûreti zirde münderecdir.

Madde 6- Vaz'ıyyet-i siyâsiyye hakkında dûr-u derâz müzâkerâtdan sonra encümen-i mahsûsunca tanzîm edilüp Kongreye arz edilen mülâhazât aynen kabûl edilmişdir.

Madde 7- Sivas Kongresi mukarrerâtına atfen Karahisar ve Alaşehir Kuvvây-yı Milliyye Kumandanlığı tarafından vukuu' bulan tebligâta cevâben teklîf-i vâkî', red veyâ kabûlü mutazammın olmamak ve kongrenin maksad-ı teşekkülü ile gâyesine esbâb-ı mûcibesi hükümleri bildirilmek sûretiyle Hey'et-i Milliyyeyi tenvîr etmek talebini hâvî olmak üzere Nâzilli Hey'et-i Merkeziyyesince bir telgraf yazılmak sûreti kabûl edilmişdir.

Madde 8- Alaşehir'de mün'akıd Umûmî Kongrenin tanzîm etdiği kararların hey'eti umûmiyyesi bu Kongrece dahî kabûl edilmiş ve fakat muhîtan ihtiyaca göre suver-i tatbîkıyyesinin ta'yini Hey'et-i Merkeziyyenin dâire-i salâhıyyetine terk olunmuşdur.

Madde 9- Da'vet vukuu' bulan tevellüdât erbâbından (50) lira teberruâtda bulunanlar, o de'faya mahsûs da'vetden afv edileceklerdir. Ve yine methûn meyânında bulunacaklardır. Müddet-i afv üç aya mahsûsdur.

Bu madde: (Hey'et-i Merkeziyyenin karârıyle bedel-i nakdînin 200 liraya iblâğı evvelce 50 lira verenlerden üç ay sonra tekrâr bedel verdikleri takdîrde yüz elli lira ahzi) tarzında ta'dîl olunmuşdur.

HEY'ET-İ MERKEZİYYE SÛRET-İ (TEŞKİLİ)

Madde 1- Nâzilli, Denizli, Burdur, Isparta, Antalya, Muğla, Milâs, Çine, Karacasu, Bozdağ, Çal, Tavas, Karaağaç, Dînâr, Çivril, Sarayköy, Buldan, Sandıklı, Uluborlu, Yalvaç, Eğridir, Tefenni, Elmalı, Turgudili, Kaş, Kazâlarıyle Honaz, Güney, Kadıköy, Bâdemiyye, Karahayta, Kuyucak, Apa, Atça, Yenipazar, Balyambol, Sultanhisar, Kelasen, Dalama, Nevâhisi ve bil'âhara iltihâk edecek olan mahaller bir saha itibâriyle bunların muhassalası olmak üzere şimdilik Nâzilli'de ve indel'icâb başka bir mahalde bulunmak üzere müntehab bir Hey'et-i Merkeziyye teşkil edilecekdir.

Madde 2- Bu Hey'et-i Merkeziyye Hey'et-i Milliyye teşkilâtı mevcûd kazâ, livâ ve mevâhî de bir günü mazeret mevcûd olmadığı hâlde birer a'zâ göndermek mecbûrîdir. Şu kadar ki bu Hey'etin teşekkülüne değin evvelce merkezini kabûl edenler (Nâzilli) Hey'et-i Merkeziyyesi Merkezine âid bütün vezâifi, vezâif-i idâriyye ve siyâsiyyeyi idâre etmekle berâber taşra suabât-ı milliyyesiyle bilmuhâbere Hey'et-i Merkeziyye a'zâsını da'vet edecekdir. Hey'et-i Merkeziyye a'zâları Teşrin-i Evvel 335 ibtidâsında mevcûd a'zânın ekseriyyetiyle ittihâzı karar eylyecek ve tesâvî-i ârz vukuunda reîsin bulunduğu taraf tercîh olunacakdır. Hey'et-i Merkeziyye teşekkülünden i'tibâren lüzûm göreceği encümenleri, bâ teşkil derhâl Hey'et-i Milliye hesâbâtını rü'yet edecekdir.

Madde 3- Hey'et-i Merkeziyye a'zâları her kazânın hey'et-i umûmiyyesinin Lâ ekal sülüsânı tarafından intihâb ve bu sülüsânın muvâfakatını mutezammın bir intihâbnâme ile Merkeze i'zâm olunur.

Madde 4- Hey'et-i Merkeziyye a'zâları, bil'ictimâ' aralarında birisini reîs intihâb ve i'lân ve lüzûmu kadar muvazzaf ve mümkin ise fahrî kâtib istihdâm eder. Hey'et-i Merkeziyye a'zâlarının ekserîsinin taşradan geleceğine nazaran iktizâsında intihâb olundukları mahallerce kendilerine münâsib mikdâr maâş takdîr ve i'tâ olunur.

Madde 5- Hey'et-i Merkeziyye lüzûm görürse süvâri ve piyâdeden mürekkeb bir Kıt'a-i İnzibâtiyye bulundurur.

Hey'et-i Merkeziyye kararlarının her mahal için mutâ' olması karargîr oldu. Hey'et-i Merkeziyye a'zâlarının 1 Teşrîn-i Evvel 35'de Nâzilli'de huzûrları dahî cümle-i mukarrerâtdandır.

Madde 4- Bu sûretle teşkili karârgîr olan Hey'et-i Merkeziyyenin teşekkülüne değin Nâzilli Hey'et-i Merkeziyyesinin kemâ fissâbık ifâ-yı vazife etmesi kabûl edilmişdir.

Madde 5- Hey'et-i Merkeziyyenin vezâifini ta'yin eden yedi maddelik bir kanun kabûl edilmişdir. Sûreti zirde münderecdir.

Madde 6- Vaz'ıyyet-i siyâsiyye hakkında dûr-u derâz müzâkerâtdan sonra encümen-i mahsûsunca tanzîm edilüp Kongreye arz edilen mülâhazât aynen kabûl edilmişdir.

Madde 7- Sivas Kongresi mukarrerâtına atfen Karahisar ve Alaşehir Kuvvây-yı Milliyye Kumandanlığı tarafından vukuu' bulan tebligâta cevâben teklif-i vâkî', red veyâ kabûlü mutazammın olmamak ve kongrenin maksad-ı teşekkülü ile gâyesine esbâb-ı mûcibesi hükümleri bildirilmek sûretiyle Hey'et-i Milliyyeyi tenvîr etmek talebini hâvî olmak üzere Nâzilli Hey'et-i Merkeziyyesince bir telgraf yazılmak sûreti kabûl edilmişdir.

Madde 8- Alaşehir'de mün'akıd Umûmî Kongrenin tanzîm etdiği kararların hey'eti umûmiyyesi bu Kongrece dahî kabûl edilmiş ve fakat muhîtan ihtiyaca göre suver-i tatbîkıyyesinin ta'yini Hey'et-i Merkeziyyenin dâire-i salâhıyyetine terk olunmuşdur.

Madde 9- Da'vet vukuu' bulan tevellüdât erbâbından (50) lira teberruâtda bulunanlar, o de'faya mahsûs da'vetden afv edileceklerdir. Ve yine metbûîn meyânında bulunacaklardır. Müddet-i afv üç aya mahsûsdur.

Bu madde: (Hey'et-i Merkeziyyenin karârıyle bedel-i nakdînin 200 liraya iblâğı evvelce 50 lira verenlerden üç ay sonra tekrâr bedel verdikleri takdîrde yüz elli lira ahzi) tarzında ta'dîl olunmuşdur.

HEY'ET-İ MERKEZİYYE SÛRET-İ (TEŞKİLİ)

Madde 1- Nâzilli, Denizli, Burdur, Isparta, Antalya, Muğla, Milâs, Çine, Karacasu, Bozdağ, Çal, Tavas, Karaağaç, Dînâr, Çivril, Sarayköy, Buldan, Sandıklı, Uluborlu, Yalvaç, Eğridir, Tefenni, Elmalı, Turgudili, Kaş, Kazâlarıyle Honaz, Güney, Kadıköy, Bâdemiyye, Karahayta, Kuyucak, Apa, Atça, Yenipazar, Balyambol, Sultanhisar, Kelaseı, Dalama, Nevâhisi ve bil'âhara iltihâk edecek olan mahaller bir saha itibâriyle bunların muhassalası olmak üzere şimdilik Nâzilli'de ve indel'îcâb başka bir mahalde bulunmak üzere müntehab bir Hey'et-i Merkeziyye teşkil edilecekdir.

Madde 2- Bu Hey'et-i Merkeziyye Hey'et-i Milliyye teşkilâtı mevcûd kazâ, livâ ve mevâhî de bir günü mazeret mevcûd olmadığı hâlde birer a'zâ göndermek mecbûrîdir. Şu kadar ki bu Hey'etin teşekkülüne değin evvelce merkezini kabûl edenler (Nâzilli) Hey'et-i Merkeziyyesi Merkezine âid bütün vezâifi, vezâif-i idâriyye ve siyâsiyyeyi idâre etmekle berâber taşra suabât-ı milliyyesiyle bilmuhâbere Hey'et-i Merkeziyye a'zâsını da'vet edecekdir. Hey'et-i Merkeziyye a'zâları Teşrîn-i Evvel 335 ibtidâsında mevcûd a'zânın ekseriyyetiyle ittihâzı karar eyleyecek ve tesâvî-i ârz vukuunda reîsin bulunduğu taraf tercîh olunacakdır. Hey'et-i Merkeziyye teşekkülünden i'tibâren lüzûm göreceği encümenleri, bâ teşkil derhâl Hey'et-i Milliye hesâbâtını rü'yet edecekdir.

Madde 3- Hey'et-i Merkeziyye a'zâları her kazânın hey'et-i umûmiyyesinin Lâ ekal sülüsânı tarafından intihâb ve bu sülüsânın muvâfakatını mutezammın bir intihâbnâme ile Merkeze i'zâm olunur.

Madde 4- Hey'et-i Merkeziyye a'zâları, bil'ictimâ' aralarında birisini reîs intihâb ve i'lân ve lüzûmu kadar muvazzaf ve mümkin ise fahrî kâtib istihdâm eder. Hey'et-i Merkeziyye a'zâlarının ekserîsinin taşradan geleceğine nazaran iktizâsında intihâb olundukları mahallerce kendilerine münâsib mikdâr maâş takdîr ve i'tâ olunur.

Madde 5- Hey'et-i Merkeziyye lüzûm görürse süvâri ve piyâdeden mürekkeb bir Kıt'a-i İnzibâtiyye bulundurur.

HEY'ET-İ MERKEZİYYE VEZAİFİ

Madde 1- Hey'et-i Merkeziyye, cebhe ile geri vezâifi arasında tavassut hizmeti ve vatanın selâmet-i müstakbelesini te'min edecek ve-zâif-i mi himme ile muvazzafdır.

Madde 2- Rueşâ-yı Mücâhidin vezâifin ehemmiyet ve kudsiyyetine binâen nakdiyyât ve ayniyyâta dâir teberrât celb ve cem'ı ve muhâberât icrâsıyle meşguliyyeti vezâif-i mezkûrenin ehemmiyyetini ihlâle bâdî olacağından nakdiyyât ve ayniyyât celb ve cem'ı ve muhâberât icrâsı münhasıran Merkeze âid olacakdır.

Madde 3- Rueşa'yı Mücâhidin, cebhe levâzımât ve ihtiyâcâtını daha evvel Merkeze bildirecekdir ve Merkez mümkin olduğu kadar bilâ te'hîr tedârik ve irsâl edecekdir.

Madde 4- Tedâhîr-i askeriyye hususu Rueşâ-yı M icâhidine âid vezâifden bulunmakla Hey'et-i Merkeziyye, rueşa-yı mûmâileyhimin vezâifine aslâ müdâhâle edemeyecekdir. Yalnız Cem'iyyetimizin maksad ve gâyesi, Yunanlıların tard ve teb'îdına münhasır olduğundan Yunanlıların memleketimizden çekilirken itrihâz edilecek tedâbîr-i siyâsiyye Hey'et-i Merkeziyye ve Rueşa'yı Mücâhiddin ictimâıyle ittihâz olunacakdır.

Madde 5- Hey'et-i Merkeziyye, masârifât-ı umûmiyye-i sâbıka ve müstakbelesi iç in lüzûm göreceği teberruâtı takdîr ve bunlardan livâ ve kazâların nisbetini ta'yin ve îcâb-ı hâle göre tenkis veya tezyid ederek mebâlig-i mukarrereden her livâ ve kazâya isabet edecek mikdârı mahallerine tebliğ eder. Şu kadar ki Hey'et-i Merkeziyye, ta'yin-ı nisbet-i âdile te'min edebilmek içün şimdiye kadar cebhe masârifine iştirâk eden livâ ve kazâlardan teberru' edilub de celb ve cem' edilen nakdiyyât ve ayniyyâta mutedâir teberruât ve levâzımât-ı sâire hakkında istihsâl edeceği cedâvil-i mahsûsayı bittedkîk şimdiye kadar iştirâk etmeyen livâ ve kazâlar hakkında fazlaca ta'yin-i nisbetle sikleti artmış olan mahaller m ikellefiyyetini tahfif edecekdir.

Madde 6- Beher ay nihâyetinde her livâ vâridât ve masârifâtını meheyyin bir cedvel tanzim edub Hey'et-i Merkeziyyeye göndereceği gibi her kazâ ve livâ dahî kendine merbût olan kurâdan istihsâl edeceği cedâvilden bil'iktibâs tanzim edeceği kendi cedvellerini bittanzim Hey'et-i Merkeziyyeye göndermeğe mecbur olacakdır.

Madde 7- Ba'demâ, livâ ve kurâdan vukuu' bulacak teberrûat ve müteberrînin esâmîsi ve mikdâr-ı teberruu gösterir birer defter tutmağa her livâ, kazâ ve kurâ hey'eti mecbûr olacakdır.

SİYASİ ENCÜMENİN MAZBATASI SURETİ

Vaz'ıyyet-i hâzıra-i siyâsiyye hakkındaki teemmülâtımızı bervech-i zir arz ederiz: Şöyle'ki, evvelâ Yunanlıların Aydın Vilâyetinin işgalindeki isti'câl ve esnâ-yı işgalde ikaa' eylediği mezâlim dolayısiyle hâsıl olan teessür-i umûmi her ferdin hukuk-ı mukaddesesini müdâfaa kasd-ı meşrûıyle, silâha sarılmağa mecbûr kalmış ve lehül' hamd hâl-i hâzırda görebildiğimiz vaz'ıyyet hâsıl olmuşdur. İşbu vaz'ıyyet ve mücâhedâtın derece-i meşrûiyyeti hakkında vird-i ra idâre-i kelâmı zâid ad ederiz. Çünkü bu vaz'ıyyetin pek bâriz bir semeresindendir ki bugün Hey'et-i İ'tilâfiyye bilhâssa bu mes'ele ile iştigale başlamış ve icrâ eylediği tahkîkaat neticesinde hukukumuzun tezâhür edeceğine ve hâin düşmanların mülevves ayaklarının mukaddes topraklarımızdan kırılacağına itmi'nân hâsıl olmuşdur.

Alaşehir Kongresi'nin hâl-i ictimâ'da bulunduğu zamanki vaz'ıyyet-i siyâsiyye ile hâl-i hâzırda vaz'ıyyeti arasında şâyân-ı nazar bir tebeddül göremediğimizden düşman tarafından mecbûr edilmedikçe cebhece taarruza geçilmemesini yalnız müdâfaa ile iktia olunmasını kemâl-i ehemmiyetle taleb eyleriz.

Düşman tarafından vukuu' bulacak her taarruz silâhla müdâfaa edilmekle berâber siyâsetten icâb eden tedâbîr ittihâz ve Düvel-i İ'tilâfiyye mümessilleri ve kumandanları nezdinde teşebbüsden ve protestodan kat'ıyyen ferâgat edilmemesini muvâfık görüyoruz. Yunânîlerin Anadolumuzdan kâmilen çekilmesi hakkında Düvel-i Mü'telifece müsâreaten karâr ittihâz olununcaya değin terk-i silâh etmenin hiçbir sûretle muvâfık olamayacağı kanâat-kat'îsindeyiz.

Sâniyen Sivas Kongresi'nin son günlerde ittihâz ve Kabinenin hukuk ve âmâl-i milliyesi muhâfaza iktidârında bulunmadığından hemen tebdîlini nâtık olan karârını ve karâr-ı vâkıın infâzına değin Hükûmetin kat'ı alâkayı mutazammın tekliflerini uzun boylutedkîk etdik. Husûs-ı mezkûr hakkında hâlen lâzım gelen ma'lûmâtı hâiz olamadığımızdan ve mes'elenin derkâr olan ehemmiyetine binâen şimdilik ittihâz-ı karâr içün hiçbir teklîfde bulunamayacağımızı hey'et-i umûmiyyenin nazar-ı tasvîbine arz eyleriz.

Mazbata Encümeni

HEY'ET-İ MERKEZİYYENİN İLK İCTİMAINDA İTTİHAZ ETDİĞİ MUKARRERAT

6 Teşrîn-i Evvel 335

Binâyetillâhi Teâlâ bugün ictimâ' eden Redd-i İlhak Harekât-ı Milliyye Hey'et-i Merkeziyyesi bervech-i âtî ittihâz-ı mukarrerât eyledi. İctimâ'da Honaz, Ahmed Ziyâ. Karacasu, Tahsin Hulkî, Acıbâdem, Kâmil. Dînar, Ali Rızâ. Kal'a-i Tavas, Hacı Sâdık. Nâzilli, Ömer Lütfî. Buldan, Osman. Sarayköy, Mustafa. Sultanhisar, Ali Zühdî. Denizli, Mehmed. Atça, Cemâl Bey ve Efendiler hâzır bulundular.

Riyâset intihâbı hakkında cereyân eden müzâkerede hir reîsin şimdilik muvakkat olması kararlaştırılmış ve bil'ittifâk Honaz Murahhası Ahmed Ziyâ Efendi Reîs ta'yin edilmişdir. Şimdilik teşkîli karârgîr olan şû'belerden Mâliyye, Denizli Murahhası Mehmed ve Tavas Murahhası Mehmed, Atça Murahhası Cemâl Efendiler, İstihbârât ve Teşkilât Şûbelerine; Acıbâdem Kâmil ve Nâzilli Ömer beyler, Levâzım Şûbesine; Karacasu Tahsin, Buldan Osman, Sultanhisar Ali Zühdî, Sarayköy Mustafa Nazmî Bey ve Efendiler, Sıhhiyye Şûbesine; Kal'a-i Tavas Murahhası Hacı Sâdık, Dînâr Efendiler, intihâb olundular.

Riyâset maiyyetindeki kitâbet için Sâmî Bey ve Mehmed Efendinin Sandık Eminliğine bil'intihâb muhassas maaşla ta'yinleri karârgîr oldu.

HEY'ET-İ MERKEZİYYE NİZAMNAME-İ DAHİLİSİ

Madde 1- 23 Eylül 335 tarihinde Nâzilli'de in'ıkaad eden Kongre mukarrerâtı ahkâmına tevfikan merkezi, şimdilik (Nâzilli) de bulunmak üzere Harekât-ı Milliyye Redd-i İlhak Aydın ve Havâlîsi Hey'et-i Merkeziyyesi ve hey'et-i mezkûreden Mâliyye, Levâzım, Teşkilât, İstihbârât, Sıhhiyye ve Teftîşât Şûbeleri nâmlarıyla birer encümen teşekkül etmişdir.

Madde 2- Riyâsette Encümenlerin vezâifi-i umûmiyyesi ve yekdiğerine merbûtiyyeti derecâtı bervech-i zirdir.

Madde 3- Hey'et-i Merkeziyye Res, re'y-i Hâfî ile intihâb olunur. İhrâz-ı ekseriyyet eden zât riyâseti der'uhde eder. Ve gaybûbeti hâlinde Encümen ruesâsından birini tevkîl eder.

Madde 4- Riyâset, Hey'et-i Umûmiyyenin müzâkerâtını husn-i sûretle idâre etmekle hey'etin münâkaşât-ı fikriyyesinin bir mecrâ-yı sâlime sevkını kendine vazîfe-i yegâne bilir.

Madde 5- Esnâ-yı müzâkerede müzâkereyi ihlâl edecek müdâhalâtı ref' ve bu husûsda hîn-i hâcette ihlâl-i müzâkereyi bâdî olan zâtın meclis-i müzâkereden hâric bulunmasını emr eder.

Madde 6- Müzkâkerâtda bütün a'zâ bir re'y sâhibi ve herkes re'yini serbest beyân etmekde muhtâr olub hiç kimse diğerinin re'yini ihlâl kuvvetini hâiz değildir.

Madde 7- Riyâset, bilcümle merâkiz ile vukuu' bulacak muhâberat-ı umûmiyyenin vâsıtasıdır.

Madde 8- Riyâset, bütün encümenlerin vezâifi mevdûasını husn-i îfâ edib etmediklerini murâkabe hakkını hâizdir.

Madde 9- Encümenlerde görülecek gayr-i münâsib ve Nizâmnâmeye muvâfık olmayan ahvâlde Encümenler Riyâsetini ikâaz ve ledelhâcce Hey'et-i Umûmiyyece müzâkereye vaz'ı hakkını hâizdir.

Madde 10- Hey'et-i Merkeziyye a'zâsından olan her zât, temsil edeceği memleketin numûne-i iffeti olmasının tabii bulunduğu cihetle gerek menâfi-i vataniyyesi mugaayir ve gerek haysiyyet ve şeref-i zâtîyi muhil bir hâlin suduru tasavvur edilmek bile vârid-i hâtır olmazsa da böyle bir hâlin hîn-i istismâmında evvelâ, Riyâset tarafından o zâta hafiyyen, ikinci def'asında, yalnız Encümen içerisinde, üçüncü def'asında Hey'et-i Umûmiyye muvâcehesinde icrâ-yı tenbîhât ve nasâyih olunduğu hâlde kârgîr-i te'sir olmazsa cezâen o zâtı hizmet-i vataniyyeden uzaklaşdırmak ve mensûb olduğu Hey'et-i Milliyyeden ihrâc etdirmek salâhiyyetini hâizdir.

Madde 11- Madde-i sâbıkdaki ahvâl taraf-ı riyâsetden vâkî olursa Hey'et-i Umûmiyyenin karârıyle evvelha riyâsetden iskaat olunur.

Madde 12- Bütün Encümenlerin yekdiğerine karşı olan revâbıt-ı kalbiyyeleri ancak içinde bu felâketli günlerimizi mübeddil-i saâdet edebileceğinden her encümenin yekdiğerinin işlerini teshilen muâvenet-i mütekaabilede bulunmaları lâzımdır.

Madde 13- Encümenlerin vezâifi müstakil ve serbest olub ancak hallinde müşkilât görecekleri mesâilin Hey'et-i Umûmiyyede müzâkeresini bâ takrîr Hey'et-i Merkeziyye Riyâsetine arz eder. Riyâset bu takrîri müzâkere-i umûmiyyeye vaz' ile mükellefdir.

Madde 14- Hey'et-i Merkeziyye Riyâsetinin taht-ı siyâsetinde olmak üzere rueşa-yı encümenden mürekkeb bir hey'etin muâmelât-ı umûmiyyeye müteallik mesâili müzâkere etmesi teshil-müzâkereyi bâdî olacağından evvel emirde bu komisyonda müzâkere olunan mesâilin Hey'et-i Umûmiyyece arz iktizâ eder ise verilecek karar üzerine Hey'et-i Umûmiyyeyi toplamak, rueşa-yı encümen müzâkerâtı mes'elenin halline kâfi görülür ise encümenlere ve ledel'hâcce mülâkata ta'mîm ve tebliğ etmek hususu Hey'et-i Merkeziyye Riyâsetine âiddir.

Madde 15- Eyyâm ve saât-i iştigaali mutezammın cedveli taraf-ı riyâsetden bittanzim tebliğ olunur.

Madde 16- Encümenlerdeki zevâtın vazîfeye halel gelmemek şartıyle bir iki gün infikâkleri icâb eder ise Encümen Rueşasının me'zûniyyetiyle gidebilir ve Riyâset-i Umûmiyyeye Encümen Riyâseti tarafından arz-ı ma'lûmât olunur. Üç günden fazla infikâk edeceklerin me'zûniyyetleri ve Rueşa-yı Encümenin infikâkleri behemehâl Hey'et-i Merkeziyye Riyâsetinin me'zûniyyet ve müsâadesine vâbestedir.

Madde 17- Esâb-ı meşrûaya müsteniden her bir a'zâ tarafından vukuu' bulacak isti'fâlar Hey'et-i Umûmiyyece kabûl olunabilir.

Madde 18- Bâlâdaki Nizâmnâme-i Dâhilî ile merbût bulunan encümenler nizâmnâmelerine umûmun harfiyyen riâyet etmesi lâzımdır.

26 Kânûn-ı Evvel 335 Tarihli İlâve Olunan Mevâd

Madde 19- Hey'et-i Milliyyecilerle Hey'et-i Merkeziyye a'zâlığına ta'yin buyurulacak zevâtın, memleketin mukadderâtını cidden takdîr ve tedvîre muktedir olacak derecede evsâf ve mezâyâyı hâiz bulunması.

Madde 20- Hey'et-i Merkeziyye a'zâlarının mensûb oldukları Hey'et-i Milliyyelerce hod behod tebdîli cihetine gidilemez. Ancak tebdîlini istilzam eder bir hâl var ise mûcibesiyle berâber Hey'et-i Merkeziyyeye bildirildikten ve Hey'et-i Umûmiyyece de ba'del' müzâkere kanâat hâsıl olduktan sonra tebdîl ve mahalline diğeri gönderilmek üzere Riyâset-i Umûmiyye tarafından tebliğ olunur.

Madde 21- Birinci (19.) maddede mebsût şerâiti hâiz a'zâ intihâbında dûçâra müşkülât olan Hey'et-i Milliyyelere Hey'et-i Umûmiyye karârıyle nâmzed irâe edilir.

MALİYYE ENCÜMENİ NİZAMNAMESİ

Madde 1- Hey'et-i Merkeziyyesinin taht-ı emrinde bulunmak ve cebhe ve gerideki kıtaât-ı milliyenin masârifât zarûriyyesiyle Harekât-ı Milliyye Redd-i İlhâk Hey'etinin vazâif-i vatanıyyesini husn-i îfâ uğrunda mâlen yapacağı fedâkârlığa nakd tedârik ve celbi maksadiyle bir reîs ve iki müdîrden mürekkeb bulunmak ve Masârifât ve Makbûzât Şûbeleri nâmlarıyle tevsîm olunmak üzere bir Hey'et-i Mâliyye teşekkül etmişdir.

Madde 2- Hey'et-i Mâliyle bil'umûm sarfiyyâtı usûlüne muvâfık senedâta müstenid olmak üzere Sarfiyyât Şûbesi Müdîriyyetinin tasdîki ve Encümen Riyâsetinin emriyle vezneden tesviye ve i'tâ eyler.

Madde 3- Hey'et-i Mâliyye bu husûs için muvazzaf bir sandık emini ve muhâsib vazifesiyle muâmelât-ı tahrîriyyeyi îfâ etmek üzere lüzûmu kadar kâtib istihdâm eder, muvazzafan istihdâm olunacakların mikdâr-ı tahsîsâtı Hey'et-i Umûmiyyenin karârıyle teayyün eder.

Madde 4- Encümen-i Mâliyye, Şûbe Müdîrânının riyâsetin emrinde ictimâı sûretiyle vukuu' bulacak mâlî müzâkere encümeni netâyicini icâbında Hey'et-i Umûmiyyeye arz ile derch olunacak muâenet-i nakdiyye ve ayniyye husûsunda Hey'et-i Merkeziyyeden teshîlât taleb eyler.

Şûbelerin Vezâifi

Madde 5- Makbûzât Şûbesine bir Sarfiyyât Şûbesine iki numra verilerek numralara izâfeten unvanları tevsim kılınmıştır.

Şûbe (1)

Madde 1- Bu Şûbe, bir müdîr ve iki a'zâdan mürekkeb olarak teşekkül eder. Hey'et-i Merkeziyyeye merbût ne kadar Hey'et-i Milliyye varsa bunların istitâât-ı mâliyyeleri derecesini kayd resmî veyâ ma'lûmân mevsûka-i sahîha ile tesbit etdikden ve her Hey'et-i Milliyyenin tehammül edeceği mikdârı tetkîk ve ta'yin eyledikden sonra Hey'et-i Umûmiyyece berây-ı müzâkere defterini bâ takrîr Riyâsete takdîm ve Sandık mevcûdunu nazaran ihtiyâcât-ı nakdiyyeyi bildirir. Vezneye teslim olunacak bil'umûm vâridât için teslîmât müzekkeresi tanzim veyâ evrâk-ı müteallikasını veznеye havâle eder. Sandık mev-cûdundan dâima doğru olarak ma'lûmât verebilmek için ittihâz-ı tedâbir eder. Tevzi olunan mebâliğin gelen ve gelmeyen mikdârından dâimâ Riyâseti haberdâr eder.

Madde 2- Teberruât-ı ayniyye dahi nakid makaamında olub bunları da âid olduğu Hey'et-i Milliyyenin hesâbına yürüterek ona göre hesâbât-ı umûmiyyenin tanzîmini te'min eyler.

Teberrûat-ı ayniyye vürûd edib de sarf olunamayan ve anbarda çürümek ih-

timâli bulunan veyâ lüzûmundan fazla olduğu tebeyyün eden mevâdd-ı gıdâiyyeyi fürûhat etmek ve bunu nakde bittahvil vezneye koymak tesbit-i defter etmek bu Şûbenin cümle-i vezâifindendir. Ancak bu husûsu Levâzım Hey'eti tarafından bâ müzâkere Hey'et-i Merkeziyye Riyâsetine arz ve Riyâsetin havâlisiyle îfâ edilir. Bedelât-ı nakdiyye-i askeriyyenin celb cem'ı da bu Şûbeye âid vezâifdendir.

Şûbe (2)

Madde 6- Bu Şûbe dahi Vâridât Şûbesi gibi bir müdîr ve iki a'zâdan mürekkebdir.

A) Bu Şûbe bugün sarfiyatdan mes'ûldür. Sarfiyâtın Levâzım Hey'etine hey'ât ve şuabât-ı sâirenin ibrâz edeceği musaddak senedât veyâ ibn-i hâbere müsteniden defter-i mahsûsuna kayd ve sarfını tasdik etdikten sonra Encümen Riyâsetine takdim eder.

Indel'icâb hey'etden birinin mazbata mukabilinde avans olarak sarfiyyâtda bulundular. Sarfiyyât için iâşe ve techîzât kısımlarını gösterir birer defter gösterilir.

B) Hey'et-i Merkeziyyenin göstereceği lüzûm üzerine masârifât-ı müteferrika ve fevkal'adde ayrı bir defterc kayd eder. Her hafta masârifât-ı umûmiyyesini irâe eder. Bir de icmâl defteri bulundurur. Ve bununla her ân için masârifât-ı umûmiyye yekûnundan Riyâseti haberdâr eder.

İSTİHBARAT ENCÜMENİ TEŞKİLÂTI

Madde 1- Hâlen Nâzilli'de mün'akid Harekât-ı Milliyye Aydın Havâlîsi Redd-i İlhâk Hey'et-i Merkeziyyesine merbût ve mikdâr-ı kâfî fahrî ve muvazzaf yazıcı ve kâtibler ile bir Encümen Reîsi birer Müdîr (ve Hey'et-i Merkeziyye a'zâlarından ta'yin olunacak a'zâlardan) Birinci, İkinci Şûbelerden mürekkeb İstihbârât Encümeni teşekkül etmişdir.

Madde 2- Erzâk, iâşe, melbûsât ve techizât gibi ordu levâzımına ta'lik eden muhâberâtdan gayrı teşvik ve tergibe irâde-i milliyyeyi ihtivâ eden dahili ve harici siyâsete müteallik bil'umûm telgrafnâmeler ile muharrerât yâ Hey'et-i Umûmiyyede kırâet veyâ Hey'et-i Umûmiyyede kırâeti icâb etmezce Hey'et-i Merkeziyye Riyâsetinin i'lâm ve derkârından sonra İstihbârât Encümenine gönderilir.

Madde 3- Evrâk-ı muhavvel meyânında siyâseten, hali iktizâ eden mevâd evvel emirde encümen müdîrânının ictimâıyle Encümîn Riyâsetinin taht-ı idâresinde vukuu' bulacak müzâkereyi müteâkıb tarz-tahrîr kararlaştırıldıktan sonra Riyâset-i Umûmiyye vâsıtasiyle Hey'et-i Umûmiyyeye arz olunmak üzere zirde muharrer Şûbe-i muvazzafası tarafından kaleme alınır.

Madde 4- Alel'usûl ta'mîmler müzâkere ile vakit geçirilmemek için Şûbesi tarafından kayd ve tahrir ve Hey'et-i Merkeziyye Riyâsetine Encümen Riyâsetinin delâletiyle takdim olunur.

Madde 5- Ledelhâcce seyyâr memurları nezdinde bulunmak üzere Hey'et-i Merkeziyyenin mülhakaat ve Rumeli ve Anadolu Müdâfaa-i Hukuk Cem'iyyeti mümessillikleriyle olan şifresinin bir sûretini münâsib görürse Riyâset-i Umûmiyye İstihbârât Encümenine mahrem olarak i'tâ ve bunun hâric ve düşman ellerine geçmesinden Encümen Riyâsetini mes'ûl eder.

Madde 6- İstihbârât Encümeni vezâif-i resmiyyesi i'tibâriyle âdetâ memleketin bir Matbûât Müdâfaa Hey'eti demek olacağından evrâkını husn-ü muhâfaza ve kuyûdâtını tesbit etmek üzere muvazzaf bir kâtibin encümene idhâli tensib kılınmışdır. Maaşı alel'âdde kâtibler gibi Hey'et-i Umûmiyyece taht-ı karâra alınacakdır.

Madde 7- Şûbelerin Vezâifi (Şube 1)

A) Bil'umûm Hey'et-i Milliyelere yazılacak ta'mimleri tanzim ve Encümen Riyâsetine takdim eder.

B) Cerâid-i mahalliyye ve Osmâniyyeye Türk ve Müslümanların uğradığı mezâlimi musavvir makaaleler tertib ve tahrir eyler.

C) Yazılan makaalât ve muharrerâtın sûret-i umûmiyyesinin Hey'et-i Umûmiyyede kırâeti çok zaman ziyâını mûcib ve bilhâssa mevâdd-ı mühimmenin müzâkeresini te'hire bâdî olabileceğinden Hey'et-i Merkeziyye Riyâsetine berây-ı mutâlea takdimini müteâkıb Riyâset-i mûmâileyhâdan Hey'etde kırâeti il-

tizâm buyurulursa olvakıt Hey'et-i Umûmiyyede kırâet olunur. Ancak yazılan mâddenin şekl-i umûmîsinde ilişecek bir cihet görüldüğü takdirde cümle tashîhi ile iştigal olunmaz. Bu tashîh ciheti Riyâset-i Umûmiyyenin ilk mutâleasında ikmâl olunur. Muâmelât ikmâl edildikden sonra Riyâset tarafından kırâet etdirilir.

D) Dersaadet ve Vilâyet-i Şâhâne ve memâlik-i ecnebiyyede münteşer cerâid-i mu'tebereye abone olmak ve bir iki ajans elde etmek için bu şûbeye hak ve salâhıyyet verilir.

E) Şûbe Müdîri Şûbeye âid bütün muâmelâtın intizâmından mesûl olub evrâkın zâyî olmamasına i'tinâ eyler.

F) Berây-ı tahrir şûbeye tevdi olunan evrâkın o gün akşama ve nihâyet ertesi gün öğleye kadar ikmâl ve tahriri mecbûrîdir.

Madde 8- (Şûbe 2)

A) Teşvik ve tergib için kurâya varıncaya kadar yazılacak i'lânnâmeleri tanzim etmek bu şûbeye âiddir. Memleketin ferdî ictimâî derdlerine devâsâz olacak bil'umûm resâil ve beyânnâmeleri cem' ve tevhid ve icâb eden mahallere isâl için mutemâdi ve a'zâmî gayret sarf eder.

B) Ma'sûm ve İslâm Türk Milletinin mâddeten uğradığı felâketlerin vesâikını cem' ve bütün millete tevzie ve cerâid-i yevmiyye ile haftalık musaver ceridelere nakline vesâtat eyler. Bunun için şimdilik müstensih usûlüne mürâcaatı zarûridir. İleride Hey'et-i Merkeziyyeye rabt edilecek bir matbaa dahi bu şûbenin taht-ı emrinde bulunacakdır.

C) Memleketimizin usûl-i rûhıyyesini tedkik etmek üzere gelecek bilcümle icâbetle mümkin olduğu kadar tamâm ederek beşeriyyet ve medeniyyetin en yüksek hasâiline sâhib bir millet olduğumuzu isbât edecek teşebbüsâtın cümlesine mürâcaat eder.

D) Gerek merkez ve gerek mülâkaatda milletin saâdet-i müstakbelesini kâfil tezâhürât-ı milliyede bulunmak icâb etdiği takdirde Hey'et-i Merkeziyye Riyâsetinin ma'lûmâtıyle derhâl teşebbüs ve vasâitını ihzâr eyler.

H) İstihbârât Encümenine tevdi olunan Hey'et-i Merkeziyye mahrem-i esrârının hârice ifşâ olunmamasından diğer şûbede olduğu gibi bir şûbe dahî mes'ûldür.

V) Evrâk ve vesâikın husn-i muhâfazası hakkında diğer şûbedeki mâdde aynen bu şûbeye de şâmildir.

Madde 9- Fotoğraf ve Seyyâr Memurlar (Şube 3)

A) Ba'zı senâyi-ı hunhârânenin fotoğrafilerini almak üzere uzak ve yakın mahallere gidebilecek bir fotoğrafçı bu Şûbeye merbûtdur.

B) Encümen Reîsinin talebi ve Hey'et-i Merkeziyye Reîsinin muvâfakatı ile Şûbeden birer zât hâricen teşvikaatda bulunabilmek ve hukuk-ı milleti müdâfaa

edebilecek vesâiti ihzâr eylemek üzere seyyâr bir hâlde münâvebe edebilir.

C) Bunların yevmiyye ve harcırâhları Hey'et-i Umûmiyyecede tekarrur etdirilir.

D) Taşraya gidecek teşvik ve tergib memurları Hey'et-i Merkeziyyenin kudsiyyet-i ma'neviyyesini sû-i isti'mâl edecek her türlü harekâtdan tevakki eder.

H) Bu Şûbe ecnebi muhâbirleriyle de temâs etmeğe gayret ve menâfi-ı vatanıyyeyi hâdim teşebbüsâtın husn-i netîceye iktirânına himmet eyler.

V) Seyyâr memurların uzun müddet gaybûbeti muvâfık olmayub geşt-i güzâr edeceği mahallerin bu'du gözedilerek işin ehemmiyetine göre takdir olunacak müddet zarfında avdet etmeğe ve avdetinde görülmüş olan işleri bâ rapor Hey'et-i Umûmiyyeye arz olunmak üzere Encümen Riyâsetine tafsilâtıyle bildirmeğe mecbûrdur.

Madde 10- Encümenin bil'cümle vesâit-ı kırtâsıyye ve malzeme-i tahrirriyyesi Encümen taleb senediyle Levâzımdan tesviye ve i'tâ olunur.

Madde 11- Teşvik ve tergib içün icâb eden masârifat-ı mübreme, Encümenin müzekkeresi üzerine Hey'et-i Umûmiyyede tekarrur etdirildikden sonra Hey'et-i Merkeziyye Riyâsetinin tasdikıyle vezneden tesviye olunur.

TEŞKİLÂT NİZAMNAMESİ

Madde 1- Harekât-ı Milliyye Redd-i İlhak Aydın ve Havâlisi Hey'et-i Merkeziyyesinin Nizâmnâme-i Dâhilisinde musarrah olduğu vecih üzere Hey'et-i Merkeziyyeye merbût olarak bervech-i âtî bir Teşkilât Encümeni vücûda getirilmişdir.

Madde 2- Encümen, birreîs ve iki şûbe ve her şûbe de bir müdîr ile iki a'zâdan mürekkebdir.

Madde 3- Encümen, vazifesini husn-ı îfâ için askerden bulunamadığı takdirde vezâif-i tahririyyede istihdâm edilmek ve maaşları Hey'et-i Umûmiyyece tekarrur ve ta'yin etdirilmek üzere lüzûmu kadar kâtib istihdâm eder.

Madde 4- Encümen Reîsi, Şuabat umurunun husn-i tedviri vezâifiyle mükellefdir. Vezâif-i umûmiyyeden başkalara bir de ta'limât-ı husûsiyye i'tâ eder.

Madde 5- Birinci Şûbenin Vezâifi. Bu Şûbe bir müdîr ve iki a'zâdan mürekkebdir.

a) Bilcümle Hey'et-i Milliyyenin lâzım gelen tevellüdlüler efrâd mikdârını tesbit ve Milli Ordu ihtiyâcâtını, her hey'et-i milliyyenin mevcûdu nazar-ı i'tibâra alınarak Kuvvâ-yi Milliyye Kumandanlığının taleb ve iş'ârını tervicen müsâvi bir sûretde tevzi ve celb eder.

b) Her Hey'et-i Milliyyenin cebheye sevk etdiği efrâd mikdârını bilmek için Hey'et-i Milliyelerden icâb eden kuvve-i umûmiyyeleri taleb eyler.

c) Mekâri ve binek hayvânâtının ihtiyâcât nisbetinde tevzil ve mikdâr-ı mahallerini mübeyyin bir defterin tutulması ve her Hey'et-i Milliyyenin tehammülü nisbetini nazar-ı dikkate alarak muâmele âfâsı husûsuna himmet eyler.

d) Bu Şûbenin ordu mevcûdundan da haberdâr olması lâzım olduğundan mevcûdun istihsâli için teşebbüsât-ı lâzimede bulunur ve bu mevcûdu pek mahrem olan dosyasında hıfz eder.

h) Hey'et-i Merkeziyye a'zâ ve müstahdemini ile Hey'et-i Milliyeler a'zâsının esâmisini ve bütün müessesâtı bir defter-i mahsûsa kayd ve tesbit eder.

v) Yeniden vukuua gelecek teşkilâtın listesine nazaran tanzim ve teşkilâtın hitâmına kadar efrâd ve hayvânâtın kadrosu mucibince muhâfaza edilmesi hususunu İkinci Şûbeye tevdi ve havâle eder.

z) Teşkilâtı hitâm bulan müessesât veyâ kıt'anın hıtâm-ı teşkilâtını müteâkib defteriyle berâber efrâd veyâ hayvânâtını âid olduğu mahalle tevdi etmek üzere ikinci Şûbeye verir ve dosyasını...

Madde 6- Bu dahi bir müdîr ve iki a'zâdan mürekkebdir (Şûbe 2 Vezâifi)

a) Cebheye sevk olunacak efrâdın trenden hîn-i ihrâcında ve yâhud karadan geldikleri hâlde mevcûd evrâkını alarak Encümen Riyâsetine tevdi eylemek ve oradan alacağı emre göre hareket etmek zarûret hâlinde zaman gayr-i müsâid

ise icâbını hemen îfâ ve netîceden Riyâseti haberdâr etmek vazifesidir.

b) Cepheden me'zûnen ve yâhud trenle gelen efrâdın irkâb ve sevki ile mikdârını her gün Encümen Riyâsetine bildirir.

c) Yeni teşkil olunacak kıtaât veyâ müessesâta peyderpey vürûd eden efrâd veyâ hayvânâtı husn-i muhâfaza etmek ve teşkilâtın hıtamına kadar her gelen efrâdın mikdârından Encumen Riyâsetini ma'lûmatdâr etmek veyâ verilecek emir üzerine lâzım gelen mahalle sevk eylemek ve defterini tutmak bu şûbeye âiddir.

d) Sevk olunan efrâd veyâ hayvânâtın sevk pusulalarını mahallerince tasdik etdirdikten sonra Encümene tevdi etmek lâzımdır. Bunun içûn:

Bu Şûbe emrinde bir misâfirhâne bulunacak ve bu misâfirhâne mevcûdu Sevk Memurluğu tarafından her gün Encümene bildirilecekdir.

h) Misâfirhânedeki efrâdın iâşeleri gösterilecek lüzûm ve ihtiyâc üzerine Levâzım Encümenince te'min edilir.

v) Sevkıyyât içün muayyen olan tren zamanlarından istifâde edilecek ve fevkal'âdde hâlâtda tiren'i mahsûs ihzâr etdirilmek üzere Encümene bildirilecektir.

TEFTİŞÂT ENCÜMENİ NİZAMNAMESİ

Madde 1- Hâlen Nâzilli'de mün'akıd Harekât-ı Milliyye Aydın ve Havâlîsi Redd-i İlhak Hey'et-i Merkeziyyesine merbût olmak üzere bervech-i âtî bir Encümen-i Teftişât teşekkül etmişdir.

Madde 2- Bu Encümenin bir reîsi dört a'zâ bir kâtibi bulunacakdır.

Madde 3- Bervech-i âtî husûsât, Encümenin dâire-i teftiş ve ta'kibine dâhildir.

a) Şuabât-ı Merkeziyye ve Hey'et-i Milliyyelerin muâmelât-ı hesâbiyye ve umûmiyyelerini nizâmnâme ve mukarrerâta ve tebligât-ı umûmiyyeye tevfik hareket edip etmediklerini.

b) Mubâyeâtın sûret-i mu'tedilede yapılub yapılmadığı.

c) Her hangi bir sûretle sû-i isti'mâl vukuu' bulub bulmadığı.

d) Tevziât-ı nakdiyye ve ayniyyeden bî kudret olanların istisnâ, zî kudret olanlara tevzi' icâb eden teberrât-ı mezkûrenin nisbet-i âdilede tevzi' ve hisse-i iştirâklerin tahsil edilub edilmediği (Şuabâtın ihbâratı üzerine teftiş eder).

h) Bî lüzûm sarfiyyat yapılub yapılmadığı.

v) Şümendüferlerin seyr-ü hareketlerini ve muâmelâtını nakliyyât ve masârifâtını ve emvâl-i ticâriyye naklinde inhisâr ve sû-i istimâlât vukuu' bulup bulmadığı.

z) Teberrûat-ı ayniyye ve nakdiyyenin vakt-ü zamanıyle ihzâr ve tahsil olunarak gönderilub gönderilmediğini teftiş ve tedkik ederek teberruât-ı mebhusenin sür'at-ı irsâl ve tahsilini ta'kib ve tergib eyler.

Madde 4- Encümen-i Teftiş Vazife-i teftiş ve ta'kibi Hey'et-i Umûmiyye ve Riyâset-i Umûmiyyece gösterilecek lüzûm üzerine îfâ eder.

Madde 5- Hîn-i teftişde sû-i istimâlleri anlaşılan Hey'et-i Milliyeler a'zâ ve hey'etlerinin tebdil ve tecdiden hey'et teşkilini Hey'et-i Merkeziyyeye iş'âr eder. Sû-i isti'mâlleri anlaşılan Hey'et-i Milliyye ve müstahdemin ve a'zâları hakkında icâb eden muâmele Hey'et-i Umûmiyyece kararlaştırılır.

Madde 6- Encümen-i Teftişden verilen bil'umûm raporlar, her hâlde Hey'et-i Umûmiyyece mütâlea ve müzâkere olunur ve muktezâsı hakkında bir karâr ittihâz edilir.

Madde 7- Berây-ı teftiş ve ta'kib mülâkaata gidecek zevâtın masârifât-ı râhiyeleri Hey'et-i Umûmiyyece takdir olunur.

HEY'ET AZALARININ ME'ZUNİYETİ MESELESİ HAKKINDA 16 KANUN-I EVVEL 335 TARİHİNDE HEY'ET-İ UMUMİYYECE TAHT-I KARARA ALINAN DÖRT MADDELİK KARARNAME*

1- Me'zûn gidecek a'zâ-yı kirâmın her birisi birer encümene merbût bulunduğundan encümen vezâifine halel gelmemek şartıyle ve Encümen Riyâsetinin muvâfakatıyle me'zûn olabilirler. Encümen Reîsleri bu bâbda âdilâne ve bitarafâne bir sıra ta'kib edecekdir. Ma'zeret-i meşrûa-i fevkal'âdde bî sıra tertibinden hâricdir.

2- Me'zûniyyetlerini tecâvüz etdirenlerle bilâ izin savuşanlar:

a) Verilen me'zûniyyet hâricinde tecâvüz-i müddet edenlerin hastalığı ve emsâli gibi ma'zeret-i meşrûası olmadığı gerek Hey'et-i Milliyyesi ve gerek esnâ-yı râldaki resmî makaamât tarafından bâ varaka bildirilmediği ve me'zûniyyet müddeti bilâ sebeb bir hafta tecâvüz etdirildiği hâlde o zât Hey'et a'zâlığından musta'fî ad edilir. Ve bilâ sebeb müddet-i me'zûniyyetden mahrûm bırakılır.

b) Bilâ müsâade savuşan a'zâyı kirâm, hiç bir sebeb kabûl edilmemek şartıyle müsta'fî ad edilerek ve mensûb olduğu Hey'et-i Milliyeye yazılarak diğerinin celbine tevessül olunur.

c) Taraf-ı Riyâsetden me'zûniyyet i'tâ olunacak zevâta gidecekleri mahallin bu'diyyetine göre azîmet ve avdet hâriç olmak üzere bir haftadan fazla me'zûniyyet verilmez. Me'zûniyyet alan zâtın mensûb olduğu Hey'et-i Milliyyeye tarih-i muvâsalat ve avdetinin lüzûm-ı iş'ârı bâ telgrafnâme taraf-ı riyâsetden bildirilir.

(*) Başlıkta 4 alt bölüm olacağı söylenmesine rağmen, ana metinde yalnızca iki alt bölüme yer verilmiştir.

LEVAZIM ENCÜMENİ NİZAMNAMESİ

Madde 1- Gerek cephede ve gerek merkez ve gerek geride teşekkül etmiş ve edecek olan Kuvvâ-yı Milliyye İdâre Hey'etlerinin mevâkısını ikmâl ve te'mîn içün bir reîs dört şûbe müdürü ve âtîde adedleri gösterilecek a'zâdan mürekkeb bir Levâzım Encümeni teşkil kılınmışdır.

Madde 2- Gerek Levâzım Reîsi ve gerek Şûbe Müdîrâniyle a'zâsı Hey'et-i Umûmiyyece usûlü dâiresinde intihâb edilir.

Madde 3- Reîs Şûbe Müdîrlerinin âmiridir. Kendisine merbût olan şuabât ile İdâre Hey'etlerini teftiş ve murâkabe eder. Nizâmnâmenin tasdiki târihinden i'tibâren Cebhe ve Geri Levâzım Hey'etleri nâmını almışdır.

Madde 4- Levâzamı Hey'eti muâmelât ile alâkadar olmayub ancak Mâliyye Encümeninin vereceği tahriri ma'lûmâtın Encümen Riyâsetinin tasdiki sûretiyle Mâliyye veznesinden tesviyesi husûsuna delâlet eder.

Madde 5- Levâzım Encümeni birinci İâşe, Mevâşi ve Anbarlar, İkinci Nakliyyât, Üçüncü Techizât, Melbûsât ve Depolar, Dördüncü Mahrûkaat Şûbesi nâmlarıyla dört Şûbeye ayrılmışdır.

Madde 6- Reîs levâzıme âid umûr-ı mühimmenin hey'et-i umûmiyyesini nezdinde ictimâ' edecek encümen-i müdîrân ile tekarrur etdirdikden sonra Hey'et-i Umûmiyye Riyâsetinin vesâtatıyle tatbik ve icrâ eder.

Madde 7- Reîs usûlü dâiresinde senedâtı tanzim ve irâe edilmek sûretiyle dört bin guruşu geçmemek üzere Mâliyye veznesinden para alabilir.

Madde 8- Her Şûbe müdîrâni kendi maiyyetindeki müstahdemine umûr ve husûsâtın tanzimini muhtevi ta'limât i'tâsıyle mükellefdir.

Şubeler Vezaifi Birinci İaşe Şubesi

a) Bir müdîr iki a'zâ bir kâtib bir anbar ve bir mevâşi memurundan müteşekkildir.

b) Cebhelerde Merkezin iâşe ihtiyâcâtını tedârik ve nakliyye Şûbesi vâsıtasıyle idâre Hey'etlerine sevkını te'mîn eder.

c) Bilcümle mubâyeât ve fürûhat komisyon-ı mahsûs vasıtasıyle te'mîn edilir. Mubâyeât ve Fürûhat Komisyonu İâşe Müdîrinin taht-ı riyâsetinde Techizât Şûbesi Müdîriyle Mâliyyeden bir a'zâ ve hâricden Hey'et-i Umûmiyye karârıyle intihâb edilecek mütehassıs iki zâtdan mürekkeb olmak üzere beş kişiden ibâretdir.

h) Anbar Memuru bilcümle erzâk ve mevâddın muhâfazasından mes'ûldür. İcâbında istihdâm edilecek tâli memurları müdîrriyyet vasıtasıyle Levâzım Reîsinden taleb eder.

v) Mevâşi Memuru kendisine teslim edilecek agnâm ve mevâşinin ra'yinden ve husn-ı muhâfazasından ve sarf-ı tevzi-i hesâbâtından mes'ûldür.

İkinci Nakliyat Şubesi

Madde 7- Bir müdîr iki a'zâ bir kâtibden müteşekkildir.

a) Diğer şuabât tarafından ihzâr edilen mâlzeme vesâir eşyânın emin ve sâlim bir sûretde sür'at-ı mümkine ile irsâli vezâif-i umûmiyesiyle mükellefdir.

b) Müdîr bâlâdaki maddenin kat'i bir sûretde îfâsı için lüzûmu mikdâr memuru Levâzım Riyâseti vâsıtasıyla Merkez-i Umûmî Reîsinden taleb eder.

c) Bilcümle nakliyyât makbûz mukaabilinde icrâ edilir.

v) Harekât-ı harbiyyenin kesb edeceği vaz'ıyyete göre ordu harekât ve levâzımının te'mîni için muktazî vesâiti Harekât-ı Harbiyye ve Umûm Kumandanlıkdan şuabât-ı mahsûsasiyle bil'istişâre tekarrur etdirir. Ve esbâb-ı istikmâli hakkında projeyi ihzar eder.

h) Şümendüferle vukuu' bulacak nakliyyât-ı fevkal'âdde için vakt-ü zamânıyle Riyâset-i Umûmiyyeyi haberdâr eder.

Üçüncü Techizât ve Melbûsat ve Depolar Şubesi

Madde 8- Şûbe bir müdîr iki a'zâ bir depo memuriyle bir kâtibden müteşekkildir.

a) Hey'et-i Merkeziyye Riyâsetinin delâlet-i vesâtatıyle celb ve tedârik edilecek melbûsât ve techîzâtın ihtiyâcat-ı muayyenceye nazaran mahallerine mazbata veyâ sened mukabilinde Levâzım Reîsinin tasdîkıyle göndermekle mükellefdir.

b) Şûbe Müdîrinin intihâbiyle a'zâ-yı dâimeden biri techizâta diğeri melbûsâta memûr edilir.

c) İ'mâlâthâneler Şûbe Müdîrinin emri altındadır. Müdîr i'mâlâthânelerin idhâlât ve ihrâcât hesâbatından vukuu' bulacak sû-i istimâl ve intizâmsızlığından şiddetle mes'ûldür.

h) Depo mükellef memuru tedârik edilen bil'umûm mâlzemenin husn-i sûretle muhâfaza ve hesâbâtından mes'ûldür. Ve bunun için lâzım gelen tedâbîrin cümlesinin ittihâzında serbestdir.

Dördüncü Mahrukat Şubesi

Madde 9- Bir müdîr iki a'zâ bir kâtibden müteşekkildir.

a) Gerek şümendüferlerin gerek cebhe ve merkezin odun ve kömür ihtiyâclarını te'mîn eder.

b) Şümendüfer ihtiyâcı için ocaklardan çıkacak kömürün sûret-i ihrâc ve esbâb-ı celbini ihzâr ve te'mîn eder. Ve yevmiyye ihrâc olunan kömür mikdârını Levâzım Riyâsetine bildirir.

c) Bâlâdaki maddeler husûsatının te'mîni için lüzûmu mikdâr memur ve müstahdemini Levâzım Riyâseti vasıtasıyle ve tertîb edeceği kadro mûcibince taleb eyler.

d) Şûbe Müdîrinin intihâbıyla a'zâdan biri odun ve ağaç kömürüne diğeri ma'den kömürüne memûr edilirler.

SIHHİYYE ENCÜMENİ NİZAMNAMESİ

Madde 1- Harekât-ı Milliyye Redd-i İlhâk Hey'et-i Merkezi Umûmîsine merbût olmak ve bir reîs iki şûbe müdîri ve beher şûbeye birer veyâ ikişer a'zâ ve bir müşâvir-i sıhhi unvânıyle bir doktor bulunmak üzere bir Sıhhiyye Encümeni teşekkül etmişdir.

Madde 2- Encümenin Vezâif-i Umûmiyyesi: Cebhe ve geride bulunan Kuvvâ-yı Milliye'nin ahvâl-i sıhhiyyelerini taht-ı te'mîne almak ve bunun husûlü içün elindeki nizâmnâmesi vecihle mütemâdiyyen ibrâz-ı mesâî eylemekdir.

Madde 3- Kuvvâ-yı Milliyye Umûm Kumandanlığı emrinde bulunacak olan Kuvvâ-yı Milliye Sertabîbi Sıhhiyye Encümenine merbût bulunduğundan yapılacak teşkilât-ı Sıhhiyyede Encümenin muvâfakatını istihsâl etmesi lâzımdır. Sıhhiyye-i Baytariyye dahî işbu Encümene merbûtdur.

Madde 4- Encümen Reîsi, Kuvvâ-yı Milliyyeye müteallik mesâil-i sıhhiyyeyi müdîrân ve müşâviri ile bil'istişâre taht-ı karâra alır. Ve Encümen Riyâseti müdîri Hey'et-i Merkeziyye Riyâsetine arz eyler.

Madde 5- Kuvvâ-yı Milliyye hastahâneleriyle işbu hastahânelerin umûr ve husûsat-ı dâhiliyyesi içün doğrudan doğruya muhâberâtı Kuvvâ-yı Milliye Sertabâbeti ile yapar. Muhaberât-ı mühimme-i dâhiliyye ile alel'umûm muhârebât-ı hâriciyye Nizâmnâme-i Dâhilîye tevfikan Riyâset-i Umûmiyye tarafından icrâ olunur.

Madde 6- Encümen Reîsi, şûbeler vezâifinin husn-i îfâsından doğrudan doğruya mes'ûldür. Vezâif-i muhavvelenin düçâr-ı te'hir olmaması içün vazifedârânı dâimâ ta'kib ile mükellefdir. Ru'yet olunacak mesâil-i sıhhiyyeyi a'zâmî bir sür'atla îfâ etmek cihetlerini kontrol eder.

Madde 7- Şûbeler müdîrânı, vezâif-i mevdûanın tamâmiyle îfâsından mes'ûldür. Encümen Riyâsetinin tebligât ve evâmirine inkıyâdı vazîfe-i vataniyye bilecek, vazifelerinde tekâmül görülenler Encümen Riyâseti tarafından Riyâset-i Umûmiyyeye bildirilecekdir. Sıhhiyye Encümeninin vezâif-i tahrîriyyesini îfâ etmek üzere muvazzaf veyâ fahrî olarak bir veyâ dahâ ziyâde kâtib istihdâm eyler.

Madde 8- Şûbe 1: Bu şûbe bir müdir ve iki a'zâdan mürekkebdir.

a) İleride ve gerek hastahâne ve gerek revir olarak ne kadar tedâvîhâne var ise cümlesinin derece-i istiâbîsi, eşya vesâiresini kayd ve tesbit ve ihzâr eder.

b) Her onbeş günde bir ihtiyâc cedvelini tanzîm edüb Encümen Riyâsetine tevdî eyler (Bu cedvelde, mevcûd olanlarla noksan olan kısımlar ayrı ayrı gösterilir).

c) Yeniden hastâhane küşâdına âid olarak Sertabâbetden gösterilecek lüzûmları tedkik ve mütâleası Encümende dermeyân ve tasvib edildiği takdirde bunların bir ân evvel ikmâli esbâbına tevessül ve ta'kib eyler.

d) Sıhhiyye deposu bu şûbenin taht-ı murâkabesindedir. Eczâ ve malzeme-i tıbbiyyenin husn-i sûretle sarf ve istihlâkinden mes'ûldür. Bunun için eczâ ve mâlzeme-i tıbbiyye mevcûdunu gösterir ayrıca bir defter tutmak mecbûriyetindedir.

h) Eczâ-yı tıbbiyye sarfiyyâtı, Sertabâbetin tasdîkına iktiran etmek sûretiyle haftalık veya onbeş günlük olarak topdan te'diye edilir. Eczâ ve mâlzeme-i tıbbiyye depo memuru doğrudan doğruya bu Şûbenin taht-ı emrindedir.

v) Hastahânelerin me'kûlât ve meşrûbât cihetlerinin te'mini hastâhaneler Sertabîblerinin, olbâbdaki nizâmnâmesine muvâfık bir tarzda gösterecekleri lüzûm üzerine Levâzımât Encümenine âiddir. Encümen şerâit-ı sıhhiyyeye muvâfık olub olmadığı Sıhhiyye Encümeni Tefrîşât Şûbesine ya'nî İkinci Şûbeye mevdû' vezâif cümlesindendir.

Madde 9- Şûbe 2 Vezâif-i Teftîşât. Hastagân mevcûdu. Tebdîl'i havâların teshîl-i i'zâmları. Gelecek efrâdın muâyene-i sıhhiyyelerinin icrâsı keyfiyetlerinin ta'kîbi bu şûbenin vazâif-i umûmiyyesi cümlesindendir.

Madde 10- Teftiş: Indellüzûm bu şûbe tarafından Encümen Riyâsetinin ma'lûmâtı tahtında merkezde mevcûd hastahânelerle cebhedeki seyyâr hastâne ve revirler teftişden geçirilecek ve netîce-i teftîşât bâ rapor Encümen Riyâsetine bildirilecektir.

Madde 11- Teftişde aranılacak mevâd.

a) Hastaların yatak ve sâirelerinin tahâret-i lâzimeyi hâiz olub olmadığı.

b) Koğuşların ve hademelerin nezâfet ve tahâret derecesi.

c) Me'kûlât ve meşrûbâtın bermûcib-i nâbile i'tâ olunub olunmadığı.

d) Ailelerine mektub yazmak isteyenlere gerek tahrir ve gerek vesâit noktai nazarından muâvenet olunub olunmadığı.

h) Tebdil-i havaya gitmek üzere raporları yazılan efrâdın bilâlüzûm hastahânelerde yatırılub yatırılmadığı.

z) Yazılan raporlarda sû-i istimâl olub olmadığı.

h) Hastaların istirâhatı için etıbbâ tarafından vâki' olan haklı mürâcaatlardan semeredâr olmayanlar var ise hangi makama hangi tarihlerle neler yazıldığının tedkîki?

t) Hastaların emânet akçaları var ise bunların ne suretle muhâfaza olunduğu? Vefât edenlerin parası hakkında ne muâmele yapıldığı? Ledel'hâcce bu gibi hesâbâtı dahî kayd-ı resmîden tedkîk ve icâbında hastalardan suâl ile tahkik etmek.

i) Sû-i isti'mâlleri görülenlerin verecekleri rapor üzerine Encümen Riyâsetine arz ve tebdil etdirmek.

Madde 12- Yine bu Şûbe, bütün hastahânelerde mevcûd müstahdemîn (maaşlı, maaşsız) defterini tutar.

Madde 13- Hastahâneye giren ve çıkan hastaların mikdârını bilmesi lâzımdır. Bunun için Sertabâbete her günki mevcûdu taleb ve hastahânelerde mevcûd yatakların, mikdârına göre hangi hastahânenin ne mikdar hasta kabûl edeceğini dâima bilir.

Madde 14- Her gün ve yâhud eyyâm-ı muayyenede tebdil-i havâya gideceklerin aded ve mikdârlarıyle mahall-i azîmetlerini bildirir. Pusulasını hastahâne sertabîbleriyle temâs hâsıl ederek alır. Ve bu ciheti bir intizâma rabt eder. İcâbı hâlinde tebdil-i havâya gideceklcri bizzât muâyene eder. Kazadan gidecekleri vesâit, trende gideceklere sühûlet te'min etmeğe ikdâm eyler. Ve bunların mevkı'larına kadar müreffehen i'zâmları vesâilini istikmâl eder.

Madde 15- Teşkilât Şûbesiyle alâkadar olan bu mes'eleden teşkilât şûbesini de haberdâr eyler. Ve teşkilât defter-i mahsûsuna müddet-i tebdil-i havâ kayd eder.

Madde 16- Berây-ı sevk gelen efrâdın içindeki zuafâyı muâyene etdirmek ve alınacak sıhhi rapor üzerine muâmele eylemek yine bu şûbeye âiddir. Onbeşinci maddede beyân olunan teşkilât şûbesiyle temâs keyfiyyeti burada da ta'kib ve kimler iâde olunmuş veyâ hastahâneye yatırılmış ise künyeleri bâlâsına işâret etdirir.

Madde 17- Misâfirhânede bulunan ve yâhud burada mukîm olan Kıtaât-ı Milliyye koğuşlarına, usûl-i sıhhiyye nokta-i nazarından ara sıra teftiş eder.

Madde 18- Teftişât-ı hâriciyye için Encümen kararı ve rağbet-i umûmiyyenin tasvib ve muvâfakatı istihsâl olunur. Hangi mıntıkaların ne kadar zaman için berâ-yı teftiş gidileceği esbâb-ı mûcibe tekarrurıyle Riyâset-i Umûmiyyeye arz olunduktan sonra ta'yin ve icrâ olunur.

Madde 19- Encümen Reîsi, bu şûbelerin fevkında olub her vakıt için dâhili teftiş salâhıyyetini hâizdir. Riyâset-i Umûmiyyenin muvâfakatını istihsâl etdikten ve yerine şûbe müdîranından birini tevkil eyledikten sonra hârice gidebilir.

Madde 20- Her on beş günde bir Usûl-i sıhhiyye-i umûmiyyeye âid Encümenin raporu Hey'et-i Umûmiyyede kırâet olunmak üzere Riyâset-i Umûmiyyeye i'tâ ve takdim olunur.

12 Kânûn-ı Evvel 335

GENÇLİK YURDU NİZAMNAMESİ

İşbu Nizâmnâme: Bir mukaddime ve karâr ile bir de nizâmnâmeyi muhtevîdir. Bunların her ikisi bir beyannâme ile müessisler tarafından Hükûmete arz edilmekle berâber vazîfeye ibtidâr olunacakdır.

Mukaddime ve Karâr

1

Uyuşukluk ve kansızlığın, cehil ve gayretsizliğin sevgili memleketimizin hayât-ı müstakbelesine indirdiği müdhiş ve zâlimâne darbelerin en acıklı şâhidleri memleketin gençleridir. Bu lâtif ve güzel yerlerimizin, bu sevimli ve zarif yurdlarımızın, bu zengin ve dilnişin diyârımızın istikbâl-i târihîsini kazanmak, mâzide olduğu gibi istikbâlde de târihimizin altun yazılarını muhâfaza etmek ancak ölmüş ve sönmüş olan gençliğin, mezâra girmiş ve gömülmüş olan fezâilin ihyâsında vâbestedir. Ahfâd-ı memleketi, fikren, ilmen, rûhan yükseldecek, terakkıyyât zamâne ile berâber yürütecek vesâiti istikmâle tesâdüf olunacak mevânî' ve hâileleri ref' ve izâleye bütün rûhıyle, dini ve imânıyle karâr veren biz gençler, Cem'iyyetimize Gençlik Yurdu nâmını verdik. Niyyetimiz, âmâlimiz, kalb ve fikrimiz doğrudur. Allah'ın inâyeti, Peygamberin rûhâniyyeti de bizimle berâberdir.

"Ve minellâhittevfik"

Gençlik Yurdu Hey'eti
İmzalar...

NİZAMNAME

Madde 1- Bâlâdaki Karârnâmeyi tevfikan Gençlik Yurdu nâmıyle memleketin terakki ve inkışâfına hâdim bir yurd teşekkül etmiş ve beyânnâmesini, nizâmnâmesiyle berâber Hükûmete takdim eylemişdir.

Madde 2- Memâlik-i Osmaniyye'de mütemmekkin bilcümle Türk ve Müslümanlar Gençlik Yurdu'nun a'zâ-yı tabîiyyesindendir.

Madde 3- Gençlik Yurdu Cem'iyyetleri, Hükûmetin siyâsiyyetiyle alâkadar değildir. Ancak memleketin âtıl bir hâlde kalmış olan gençlik hayâtını yükseltmek, gençlikde birliği te'min ederek çalışmak ve feyz ve inkişâf-ı memlekete hizmet etmek ile mükellefdir.

Mesâîsine halel gelmemek şartıyle memleketin Hükûmet memûrîni ile vâcibül' ihtirâm olan atalarından muâvenet-i mâddiyye ve fi'liyye bekler.

Madde 4- Dâhil-i esnân ve askerlikle alâkası bulunan cem'iyyet efrâdı, cem'iyyetin a'zâ-yı tabîiyyesinden ise a hizmet-i askeriyye ile muvazzaf bulundukları müddetçe a'zâyı fa'âle meyânında bulunamazlar.

Madde 5- Cem'iyyet bidâyet-i emirde kendilerini husu-i idâre ile hatt-ı hareketlerine rehber olabilecek ruesâ-yı memûrînden veyâ eşrâf-ı beldeden bir zâtı riyâset-i fahriyyeye ba'dettezekkür kabûl ve teklif eyler.

Madde 6- Hey'et-i Milliyyeler dâhilindeki işbu Gençlik Yurdu Cem'iyyetleri teşkilâtını kuraya kadar teşkil edecek ve karyelerden kaç genç bulunduğunu, hey'et-i idârelerin kimler olduğunu tesbit edecekdir.

Kazâ ve Nevâhî Hey'etleri, kendilerine merbût bulunan karyeleri, teftiş edebilecek ve muhita göre ihtiyâcât-ı ictimâiyye ve terbiyeviyye düşünülecekdir.

Madde 7- Yurd Hey'etleri ta'limât-ı umûmiyyesini kendi mâfevk hey'etlerinden alırlar.

Madde 8- Her Yurd Hey'eti, alâ merâtibihim (Liva, Kazâ, Nevâhî) kendi mâfevk yurdlarına bir haftalık mesâi cedvelini tanzim ve takdim ile mükellefdir.

Madde 9- Yurd Hey'etleri, memleketin kesret-i nüfûs i'tibâriyle 7-11 kişiden mürekkebdir.

Madde 10- Yurd Hey'etleri Vezâifi...

Memleketde gençliği tahrib eden fenâlıkların gençler arasından zemîn-i münâsib ile ref'i: Bunun içün Hey'et-i İdâre içlerinden iki veyâ üç a'zâ tefrik edecek, bunlar vâsıtasıyle teşebbüsât-ı fi'liyyede bulunacakdır. Teşebbüsât-ı fi'liyye vech-i âti üzeredir.

a) Nâ münâsib bi hâlin her hangi bir gençden hudûsünü gören veyâ haber alan Hey'et en evvel bu zâtı nezdlerine celb ve icrâ-yı masâyih eder. Tekerrürü hâlinde Hey'et Riyâsetine ma'lûmât verir.

b) Riyâset, bu fi'l sâhibini nezdine celb ve hafiyen icrâ-yı nasîhat eder. Te'sir etmezse Hey'et-i Umûmiyyece tebligât îfâ olunur.

c) Bu üç tebligâtı da dinlemeyen insanların kanuna tevfikan cezâlandırılmaları lâzım geldiğinden Hey'et İdârenin tasvibiyle Hükûmete arz-ı şikâyet ve tecziyesi taleb olunur. Islâh-ı nef etdiği ânda o zât Hey'etin muhterem bir a'zâsıdır.

d) İşret etmek dinen mezmûmdu. Yurd müntesibîni için ışret ve kumar kat'iyyen memnû'dur.

h) Irz ve nâmûsa teallûk eder mesâil ile hırsızlık ve sirkat gibi ef'âl derecâtına göre Hükûmetin müdâhale edeceği vezâif-i resmiyyesindendir. Gençlik Yurdu Hey'etleri muhâkeme ve Hükûmete teallûk eden mesâilde a'zâsını müdâfaa etmek hakkını hâiz değildir.

v) Yalan söylemek gençliğin ve memleketin esâsâtını tahrib eder. Bil'umûm gençler bu gibi ef'âl-i kabihadan mütevakki olmalıdır.

Madde 11- Hey'et-i İdâre dâhilinden tensib olunacak iki a'zâ:

Gençliğin bedenen neş-vü nemâsını te'mîn edecek vesâiti tekeffül ve ihzâr eder (İdmân alanı vesâire). Bu bâbda Hükûmetin veyâ bulunduğu mevkı'daki askeri devâirinin muâvenetini ta'kib ve taleb eyler.

a) Vesâit-i lâzımenin ikmâlinde haftada bir iki defa cem'iyyetle toplanmak (bütün memleket gençleri) ve âdâb-ı terbiyeye muvâfık oyunlar tertibi ile faâliyet-i bedeniyyeyi tezyid etmek Hey'et-i İdârenin karârı ve memur olan a'zâların nezâretiyle îfâ olunur.

b) Müddet-i ictimâ' iş ve gücü olanların işlerine mânî olmamak üzere iki saatdan fazla olmamalıdır.

Madde 12- A'zâdan ikisi.

Haftada bir def'a hayât-ı muâşerete dâir bütün cem'iyyet ve a'zâ-yı tabîiyyesine nazarî fikirler vermekle mükellefdir. Bu ictimâ' esnâsında görülen noksanlar birer birer ta'dâd olunarak bir lisan-ı nezâketle tenkid ve ikmâl-i nevâkısın nelere mütevakkıf olduğu zikr olunur.

a) Her ferdin bir cem'iyyet huzûrunda her hangi bir mevzûa dâir söz söylebilmesi, istikbâl-i memleket için elzemdir. Herkesin hâline göre memleketinin icâbâtına muvâfık bir tarzda idâre-i kelâm edebilmeleri husûslarında teşvikatda bulunulur ve ictimâ'dan bir kaç gün evvel icâb edenlere münâsib mevzu'lar verilir ise tedricen bu kaabiliyyet tezyid edilmiş olur.

b) Zamânında hareket her insan için farzdır. Hey'etin a'zâ-yı dâimesi kendilerini saatı saatına harekete alışdırmaları lâzımdır. Bu bâbda yine vakıtlı vakıtsız ictimâ'lar emr olunur. Ve saatlar vaktıyle tashih edilerek tedrîci bir sûretde en mühim olan bu husûsun dahî rûha nüfûzuna ikdam edilir.

c) A'zâ-yı dâime ve tabiiyye, kendi hayât-ı husûsıyyelerini her gün için tanzim edeceği programa tâbi kılacak ve bedenin ihtiyâcı olan zindeliği bu vesile ile

istihsâl edecekdir (Bir kişi kendine bir yol çizemezse bir çok insanların hayâtını tanzim kudretini hiç gösteremez).

d) Hey'et-i Umûmiyyeye gidecek istihbârât evrâkı ve sâire haberlerin birer sûretini ihrâc ve kuraya kadar irsâline yine bu iki a'zâ memurdur. Kurâdan gelecek haberleri, Hey'et-i İdârenin karârıyle lâzım gelen istihbârât mevâkına arz etmek yine bu a'zâlara muhavveldir.

h) Memlekete bir ecnebi geldiği zaman Heyet-i Milliyyelerle temâs ederek onların re'y ve muvâfakatıyle Türklük ve Müslümanlığın uğradığı fecâyii arz ve ahâliye o ecnebi ile temâs telkin eyleyecekdir.

v) Memleket lehine tezâhürât-ı milliyyede bulunmak ve ledel'hâcce mitingler ve protestolar tertib etmek yine Yurdun vazifesi ise de evvel emirde Hey'et-i Milliyelerle temâs ederek onların re'y ve muvâfakatı alınmak lâzımdır.

Madde 13- Bu mevâd zaman ve ahvâl-i hâzıra nazar-ı i'tibâra alınarak tesbit edilmiş olduğundan icâbında ve zaman ilerledikçe lüzûmu vecihle ta'dilât icrâsı (Livâ, Kazâ, Nevâhî) Hey'etlerinden müteşekkil Kongre a'zâsı tarafından yapılacaktır.

Madde 14- Memleketini seven, her Müslüman ve Türk, bu Yurdların terakki ve teâlisi içün muâvenetde bulunmak ve ibrâz-ı mesâi edenleri teşvik ve tergibe mecbûrdur. Hey'etlerin bir tarik-i müstahsende yürüdükleri hâlde ibtâl-i mesâisine çalışanlar hâin-i vatan ad olunur.

3/1/35'DE HEY'ET-İ UMÛMİYYECE HEY'ET-İ MERKEZİYYENİN ŞEKİL VE İDÂRESİ HUSÛSUNDA MÜTTEFİKAN İTTİHÂZ OLUNAN MUKARRERÂT

Madde 1- Nâzilli Kongresi mukarrerâtıyle teşekkül eden Aydın ve Havâlîsi Harekât-ı Milliyye Redd-i İlhak Hey'et-i Merkeziyyesi ve ona merbût bil'umûm Hey'et-i Milliyye Sivas Kongresi mukarreratını kabûl eylemişdir.

Madde 2- Cebhe harekâtı dolayısıyle ve Sivas Hey'et-i Temsilliyesinin de kabûl eylediği vechile Nâzilli Kongresi mukarrerâtına tevfikan teşekkül etmiş olan Hey'et-i Merkeziyye, kemâ fissâbık îfâyı muâmele edecek ve işbu Hey'et fî mâba'd Aydın Cenûb Mıntıkası Hey'et-i Merkeziyyesi unvânını hâiz olacakdır.

Madde 3- Aydın Cenûb Mıntıkası Hey'et-i Merkeziyyesi Sivas mukarrerâtına tevfikan teşekkül edüb Aydın ve Havâlîsi Harekât-ı Milliyyesine iştirâk eden ve ihtiyâca göre bundan böyle iştirâk edecek olan bil'umûm Hey'et-i Merkeziyye ve İdâriyyelerin cebhe harekât ve idâresi i'tibâriyle bilâ vâsıta ve müstakillen merci ve cebhenin ihtiyâcâtı hakkında Hey'et-i Merkeziyyenin tamâmen mukarrerâtına tâbi'dir.

Yalnız Hey'et-i Merkeziyye Kazâ İdârelerine karşı gerek teftişât ve gerek tebligaat husûsunda icâb etdikçe Livâ Hey'et-i Merkeziyye ve İdârelerini tavsit edebilir.

Madde 4- Her Livâ merkez kazası dahî dâhil olmak üzere kazâların adedince Hey'et-i Merkeziyyeye murahhas i'zâm edecekdir. Bu murahhasların her biri birer kazâ tarafından intihâb edilir. Fakat murahhaslar kendi kazâlarını, temsil ettiği gibi tekmil Livâyı da temsil hakkına mâlikdirler. Hey'et-i Merkeziyye a'zâlarına masârifi-i zarûriyyeleri mukaabili olarak Hey'et-i İdârelerce verilecek muhassasât-ı şehriyye mikdârı, a'zamî altmış liradır.

Cebheye merbût Livâların teşkilât-ı mülkiyyeye nazaran mevcûd bil'umûm nâhiyyeleri diğer kazâ murahhaslarının hâiz olduğu salâhiyyeti tamâmen hâiz olmak üzere Hey'et-i Merkeziyyeye murahhas gönderebilirler. Fakat bu vazifelerinden dolayı kendilerine hiçbir tahsisât verilmez.

KAYNAKÇA

Aker, M. Ş., "57. Tümen ve Aydın Milli Cidali", *Askeri Mecmua: Tarih Kısmı*, sayı 46-47, Ankara, 1937, sayı 46, s.4-5, 45-46, 71, 72, 238; sayı 47, s.2-18, 22.

Aydınel, S., *Güneyhatı Anadolu'da Kuvay-ı Milliye Harekâtı*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1990, s.17-18, 82-91, 240, 243, 258, 257, 259, 265-267, 271, 274, 275, 313, 319.

Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvay-ı Milliye Hatıraları (1919-1920), Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1967.

Bayar, C., "Ben de Yazdım", *Milli Mücadeleye Giriş*, İstanbul, 1967-72, c.8, s.2435-2452.

——, *a.g.e.*, c.6, s.1931, 1954, 1972.

——, *a.g.e.*, c.7, s.2228-2238, 2291-2294.

Bolak, A. A., "Balıkesir'de Kuvay-ı Milliye Çalışmaları", *Milli Mücadelede Balıkesir*, Türk Petrol Vakfı Lale Mecmuası Neşriyatı, İstanbul, 1986, s.53-119.

Borak, S., *Hacı Süleyman Efendi*, İstanbul, 1974, s.84.

Gökbel, A., *Milli Mücadelede Aydın*, Aydın, 1964, s.119, 157-162, 172, 287, 288, 289, 366, 372-377, 379, 392.

Köstüklü, N., *Milli Mücadelede Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, Kültür Bakanlığı, 1990, s.72-73, 108, 110, 117-119, 173.

Tekeli, İ. ve İlkin, S., *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim Tahtakılıç Bey*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s.50-56, 68-74, 102-107, 147, 152-162, 181, 195, 198, 205, 207, 230, 231, 249.

Tütenk, A. A., *Milli Mücadelede Denizli*, Denizli Öğretmenler Yardımlaşma Derneği Yayınları'ndan, İzmir, 1949, s.11-13, 23-26, 30, 32, 33, 68, 69.

Toker, T., *Kuvay-ı Milliye ve Milli Mücadelede Denizli*, Denizli Sanayi Odası Yayınları (yayın tarihi belirtilmemiş), s.29-32, 38, 39, 41-43, 49-55.

Türkeş, Ü., *Kurtuluş Savaşı'nda Muğla*, İstanbul, 1973, s.329, 330.

8

Kurtuluş Savaşı Sırasında, Avrupa'daki Bir Türk Gencinin (A. Şerif Önay'ın) Kalkınma Sorunlarıyla İlgili Çalışmaları*

İLHAN TEKELİ - SELİM İLKİN

Bu incelemede, değişik çevrelerin istekleri üzerine, 1921-1922 arasında Almanya'da yaşayan A. Şerif Önay'ın yaptığı üç çalışma üzerinde durulacaktır.

Üç çalışmadan *birincisi*, Anadolu'nun "İmâr Projesi"dir. Avrupa'daki çeşitli Türk grupları arasında tartışma yaratmak amacıyla hazırlanmıştır. *İkincisi* ise, Lozan Türk Yurdu'nun "Türk Gençliğinin Milli Vazifesi Ne Olmalıdır?" konusunda açtığı yarışmaya sunulan ve yarışmada ikincilik kazanmış olan bir eserdir. *Üçüncü* çalışmanın yapılması, daha Kurtuluş Savaşı sürerken, Kâzım Karabekir tarafından istenmiştir. Bu çalışma, "Mahsulat-ı Mahalliye İçin Tahmini Sanayi Projeleri Lâyihası" diye adlandırılmış bir bölgesel sanayileşme programıdır.

Bu çalışmaların her üçü de, Kurtuluş Savaşı sonrasındaki gelişme sorunlarının çözümlerine dönüktür. Çok genel ideolojik yönelimler, politika önerileri düzeyinde başlayarak somut proje önerileri düze-

---

(*) Yazarlar, bu çalışmaya girişimleri konu edilen A. Şerif Önay'ın hatırasını saygıyla anarlar. Ayrıca, yakın ilgi gördükleri İlhan Uğurel, N. Nusret Uzgören, Dr. Hâmid Zübeyr Koşay, Orhan Duru, Mehmet Ali Erkin ve Mete Tunçay'a teşekkür ederler.

yine kadar uzanan çalışmalar, Kurtuluş Savaşı sonrası için savaş döneminde yapılan fikri hazırlıkların bir yönünü aydınlatmaktadır. Ama belki de daha ilginç olan yanları, bu çalışmalar etrafında, çok geniş bir çevre hakkında bilgi elde etme olanağının doğmuş olmasıdır.

Birinci ve ikinci çalışma dolayısıyla, o dönemde, Avrupa'da Türk Yurtlarının örgütlenme biçimi ve faaliyetlerini tanımak olanağı doğmaktadır. Bu yurtların Şükrü Saraçoğlu, Mahmut Esat Bozkurt, Cemal Hüsnü Taray gibi yöneticileri, daha sonraki yıllarda Cumhuriyet rejiminin önemli kişileri haline gelmişlerdir. Bu nedenle, Türk Yurdu çevresinde oluşan siyasal akımın ve ideolojik eğilimlerin bilinmesinde yarar vardır. Bu çevrenin siyasal yöneliminin incelenmesine, daha genel bir sorunsal açıdan da bakılabilir. Genç Osmanlılardan beri, sürekli olarak, Türkiye dışında gelişen siyasal akımlar olagelmiştir. Bu akımların yurt dışında bulunan boyutlarının, bu akımların nitelikleri üzerinde ne tür etkiler doğurduğu 1920'lerin bu örneğinde araştırılabilir.

Üçüncü çalışma, Kâzım Karabekir'in Doğu Harekatı'ndan sonra üzerinde çalıştığı konuların niteliğini ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışmalar, Kâzım Karabekir'in, İzmir'deki Türkiye İktisat Kongresi'ne Başkan seçilmesinin bir rastlantı olmadığını, yaptırdığı bu tür çalışmalar sonucunda seçildiğini söyleyebilmek olanağını vermektedir.

Söz konusu üç çalışma, sağlayacağı bu yan bilgilerin ötesinde, Türkiye'de devletçiliğe geçiş döneminin İktisat Vekili Mustafa Şeref Özkan'ın yanında önemli bir yer tutan ve Sovyetler Birliği'nden gelen heyetle beraber Birinci Sanayi Planı'nın hazırlanmasında etkin bir rol oynamış olan A. Şerif Önay'ın, bu görevleri hangi ön hazırlıklara sahip olarak yüklendiği konusunda bilgi vermektedir.

A. ŞERİF ÖNAY'IN YAŞAM ÖYKÜSÜ

A. Ş. Önay, 1892'de İstanbul'da doğdu. Vefâ İdâdisi'nde lise öğrenimini tamamladı. Mekteb-i Mülkiye'ye (Siyasal Bilgiler Fakültesi) girdi ve bu okulu yine "pekiyi" derece ile 1911'de bitirdi. Aynı yılın Eylül ayında, Maarif Nezareti Tedrisât-ı Âliye Umum Müdürlüğü (Milli Eğitim

Bakanlığı Yüksek Öğretim Genel Müdürlüğü) 3. sınıf kâtipliğine tayin edilerek devlet hizmetine girdi. Burada iken açılan sınavı kazanarak, "teknik öğrenim" yapmak üzere Almanya'ya gönderildi. Ekim 1919'da, Dresden Technische Hoschule (Teknik Üniversite)'nin Makina Bölümü'nü Yüksek Mühendis olarak bitirdi. Bu arada, aynı üniversitede Türkçe öğretmenliği ve Dresden'de bulunan "Endustria" adlı Sigara Makineleri Fabrikası'nda İşletme Müdürü olarak görev yaptı.[1]

A. Şerif Onay

Yukarıda kısaca özetlenen yetişme biçimi ve elde ettiği çok yönlü formasyon, sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz çalışmalarda kendisini açıkça göstermektedir. Siyasal bilimler ve makine mühendisliği eğitimi görmüş olması, A. Şerif Önay'a, gelişme sorunlarının teknik, iktisadi ve siyasal cephelerine birlikte eğilme olanağı sağlamıştır. Ayrıca Dresden'de, Teknik Üniversite eğitimi sırasında Türkçe öğretmenliği yaparken dil sorunları üzerinde düşünme olanağını bulması, dilin, gerek toplumsal yaşam, gerekse bilim üzerindeki etkilerini gerçekçi bir şekilde değerlendirmesine neden olmuştur.

A. Şerif Önay'ın dünyaya bakış açısını değerlendirirken, yalnız eğitimi üzerinde durmamak gerekir. Bu çalışmaları yaparken artık bir üniversite öğrencisi değildir. Hayata atılmış, "Endustria" Sigara Maki-

1 Bkz. A. Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, c.4, Ankara, 1968-69, s.1373.

neleri Fabrikası'nda İşletme Müdürü olarak görev almıştır. Topluma, böyle bir sorumluluk altında, daha gerçekçi olarak bakma olanağına sahiptir.

Alman toplumunun dışında bir öğrenci değil de, bu toplumdaki işbölümünde yer almış olması, Alman toplumunu daha yakından tanıması ve bu toplumdaki siyasal akımlardan etkilenmesine neden oluyordu. 1920'ler, Almanya'da kendi içinde parçalanmış olsa da, sosyal demokrat hareketlerin çok güçlü olduğu bir dönemdir. Doğal olarak, bu ortam A. Şerif Önay üzerinde de etkili olacaktır.

A. Şerif Önay'ın Almanya'da bulunduğu bu dönem, politik ve iktisadi çalkantıların en yoğun olduğu bir dönemdir. Kendisi, Berlin'deki K. Liebknecht-R. Luxemburg arasındaki çatışmayı, Plaun'daki (Leipzig yakınlarında) Vog [h] t'un mücadelesini basından surekli olarak izlemiştir; sosyalist hükûmetin Harbiye Bakanı Noske'nin nehre atılarak öldürülmesine de şahit olmuştur. Spartakus Hareketi'ni ise dikkatle izlemiştir.

İktisadi alanda, özellikle vergi alanındaki gelişmeler, onu çok ilgilendirmiştir. Vergilerin meslekler üzerinden tarhı ve bu tarh yönteminin, aynı mesleklerdekilerin birbirlerini daha iyi kontrol etme olanağını vermesi vb. konular yanında, seyyar tamirane, seyyar dişçiler ve tıp merkezleri gibi konular ona hep cazip gelmiştir.

O tarihte, Dresden'de, (Arap) İsmail Hakkı ve Mustafa Necmi ile temasları vardır. Dönem içinde bu iki gencin sol çevrelerle sıkı temasları vardır. İttihat ve Terakki bu iki genci "softalara hoca yetiştirmek" üzere yurt dışına yollamıştır (Daha sonra İsmail Hakkı, Mustafa Suphi ile birlikte öldürülecek; Mustafa Necmi ise *Yeni İstanbul*'da gazetecilik yapacaktır).

Harp esnasında, Almanya'da *Welthandel* adlı bir dergi yayımlanmaktaydı. Bunun ayda bir, Türkçe çıkan *Şark ve Balkan* nüshası vardı. Tercümeleri, bir ay hariç -ki bu ayda Nizamettin Ali yapmıştır- üç sene süre ile A. Şerif Önay yapmıştır.

A. Şerif Önay, Almanya'da iş hayatı içinde yer almış olsa da, onun bir parçası haline gelmemiştir. Yurt dışında bulunan her genç gi-

bi ülkesinin sorunlarına yakından ilgi duymaktadır. Bu ilgiyi, yurt içinde süren savaşta yer alamamış olmanın hissedilen ezikliği, iyice artırmaktadır.

Nitekim, A. Şerif Önay, "imâr politikası" üzerindeki notlarının hazırlanış nedeniyle ilgili olarak daha sonraki bir tarihte şunları yazacaktır:

> İstiklâl Savaşımızın en tehlikeli günlerinde bile hiç sarsılmamış olan kurtuluş ümidimizin (...) ateşlediği vatan kaygularının, o sırada tahsil nedeniyle yurttan uzak kaldığımız için vücutlarımızı siper ederek önleyemediğimiz felâketlerin elim baskısı altında, yurdumuzun harpten sonra en kısa zamanda kalkınması ve halkımızın en kısa zamanda yoksulluktan kurtarılıp refaha kavuşturulması için nasıl ve ne gibi çarelere [başvurulması gerektiği] (...) benim ile aynı halde bulunan gençlerin tasası idi.[2]

BİRİNCİ ÇALIŞMA: İMÂR POLİTİKASI

Ahmet Ağaoğlu'nun savaş koşulları içinde Dresden'e ulaşan "Gençlik Vazife Başına..."[3] başlıklı makalesi, gençler arasında derin yankılar uyandırmıştı. A. Şerif Önay'ı "imar politikası" adlı çalışmaya iten de bu yazı olmuştur. Ağustos-Eylül 1921 arasında yazılmış olan "İmâr Politikası" bir tek eserden çok, birbirini tamamlayan makalelerden oluşmaktadır.[4] Bu yazılardan Türkiye'nin imarı için önerilen politikalar şöyle özetlenebilir:

A. Şerif Önay'a göre Türkiye'nin imarı için yalnız "mevâdd-ı ibtidâiyye" memleketi olmaktan çıkarılması yeterli değildir; "[...] aynı zamanda istihsâlât-ı sınâiyye zemini de olmalıdır." Bunun başarılması "rasyonel ihsâiyât" -A. Şerif Önay, bu kelimeyi, programlı (planlı) bir ekonomi anlamına kullanmaktadır- yoluyla sağlanacaktır.

> Rasyonel ihsâiyât canlı bir hayat-ı iktisadiyye doğurur. Bu sayede istihsâlâtın muhtelif suabâtı ihtisas vadisinde sıralanırlar ve iş-

2 A. Şerif Önay'ın yayımlanmamış notlarından.

3 Ahmet Ağaoğlu'nun bu makalesinin, tam olarak nerede yayımlanmış olduğunu saptayamadık.

4 A. Şerif Önay'ın sözü edilen bu çalışması, yayımlanmamış altı makaleden oluşmaktadır.

> ler taksim-i a'mâl kaide-i iktisadiyyesine daha ziyade yakınlaşarak, işçiler de asıl çalışacakları şube-i ihtisasa vusûle muktedir olurlar. Fakat rasyonel usul-ü ihsâiyyenin memleketimize getireceği en büyük fâide şuabât-ı istihsâliyenin günden güne çoğalarak Türklüğün bugüne kadar inlediği esaret-i iktisadiyyeden ancak bu sayede kurtulabileceği hakikatidir.

Ülkede üretim dallarının çeşitlenerek, iktisadi bağımsızlığın sağlanması ya da imar politikasının başarıya ulaşması "evvel-emirde istihsâli artırmak" ile olacaktır.

"İstihsâl etmek iktisadi anlayışla kıymet artırmak veyahut fazla kıymet yaratmak"tır. "İstihsâl" ya da "fazla kıymet" ise ancak "çalışmak (sai)" ile olur. "Çalışmak, yani işi görmek yegâne müstahsildir. Hiçbir yerde bir insan eli bir maksad ve usûl dahilinde hareket etmeksizin fazla bir kıymet doğmaz."

> Sâî istihsâlin âmili [yaratıcısı], kuvvet ve sermaye ise sa'yin istinâd ettiği mevzû (madde) olmak itibariyle istihsâlâtın iki başlı unsurlarıdır ve ikisinin de aynı zamanda mevcut olması şarttır. Nasıl ki kuvvet maddeye hayât (kudret) verir sâî de sermayeyi canlandırır ve ona doğurmak hassasını it'â eder.
> İmar politikası bu iki istihsâlât unsurunun en faydalı bir sûret ve nisbette imtizâc etmesine dikkat eder... sâî ile sermaye en büyük faydayı en muvafık bir nisbette ve en doğru bir sûrette kemmiyye etmekle yapabilirler. Sâî ile sermayenin imtizâcı hem imtizâc, hem de keyfiyyet itibariyle tetkik edilmelidir.
>
> "Bu anlayıştan iki türlü usûl-ü ihsâiyye çıkar. Birisi ameleye bütün kudretini sarfettirmek, ameleyi tamamiyle sömürmek (Amerikan Taylor sistemi) usûlü olup mücâdelât-ı içtimaiyyeye en başlı sebeptir. Diğeri ise amelenin bütün iş hareketlerini en faydalı şekillerde idare ederek böylece amelenin nasıl olsa sarfedeceği kudret-i mihanikiyyede en çok faydayı çıkarabilmektir. Bu usûl evvelkinin tamamiyle aksine bir kıymet-i içtimaiyyeyi hâiz olup evvelkisi amele hayatını menfaat-i hasîse uğruna sû-i isti'mâl etmek istediği halde ikinci usûl ameleyi bilâkis siyanet ve mevki-i içtimaisini terfi etmeğe hizmet eder. Çünkü amele umumiyetle çıkardığı (iş) nisbetinde

> ücret alır. Bu iş miktarı amele daha fazla kuvvet sarfetmeksizin artırılabilirse, ücret miktarı da onu fazla yormadan çoğaltılmış olur. Bu usûl imâr politikasının yardımcısıdır. Çünkü muharebe müstahsillerin miktar ve kuvvetini fevkâlade azalttı. Bunun için imâr politikacısının riâyet edeceği birinci düstur:
> Bir cihetten harpten kurtarabildiğimiz bütün vesaiti istihsâliyye ve diğer cihetten geriye kalan ne kadar tam veya yarım insan kuvvetleri varsa hepsini son derece idare ve iktisada riâyet etmek şartıyla istihsâlât emrine hasretmek."

A Şerif Önay, ülkede üretimi artırmak için, üretim faktörlerinden "emek" konusunda uygulanacak politikayı belirledikten sonra "sermaye" konusunda uygulanacak politikalara eğilmektedir.

A. Şerif Önay yabancı sermayenin bir çözüm olmadığını şöyle anlatmaktadır:

> Türkiye bugün harâb memleketin imâr ve ihyâsı ve milletin esâret ve medyûniyet-i iktisadiyyeden kurtarılması için, cesîm sermayeler yaratmağa mecburdur. Ecnebi sermayelerden istifâde etmenin ne kadar yanlış adımlar olduğunu artık herhalde anlayan Türk milleti bugün rüşdünü isbat edecek zamana gelmiştir (...) İmtiyaz denilen esaret zincirlerinin ne kadar öldürücü, paralayıcı demir kerpetenler olduğunu gördük ve ağlaştık (...) Bugün ortalıkta sanki yeni bir fikir var. Memlekette menâfi-i siyâsiyye arayan sermaye hücümlarına mukavemet etmek, fakat bu gibi zararlara varması muhtemel olmayan bî-taraf sermayeleri davet eylemek. Bu bir kuru tesellidir. Bitaraf sermaye ne demek? Türkiye ile alakâdar olmıyan ve sermayesini ancak memleketinde kullanabilen bitarafların, Türkiye'nin imârı nesine gerek.

Sermayenin yabancı kaynaklardan sağlanmaması gerektiğini savunan A. Şerif Önay, ülke içinden sermayenin nasıl sağlanabileceği konusu üzerinde ayrıntılı olarak durmak gereğini hissetmektedir. Ülke içinde sermaye iki yolla oluşturulacaktır. Yollardan *birincisi* gönüllü tasarrufları artırmak ya da "israfı önlemektir". *İkincisi* ise, zorunlu tasarrufları başka bir deyişle "vergiyi" artırmaktır.

> Filhakika israf iktisad-ı milliyeye yapılan ağır bir cinayettir. Çünkü israf edilen miktar mutlaka aynı millete mensup bir muhtac-ı biçarenin rızkına mukabildir... Binaenâleyh her türlü israfa karşı harp etmek, tasarruf ve idare usullerini ta'lim ve ta'mim eylemek de imâr politikasının en başlı bir kaygusu olacaktır.
>
> Yukarıdaki düstura istinaden deriz ki istihsalata yarar herhangi bir kuvvetin muattal kalması da mühlik bir israftır. Kim ki istihlâk etmek ister, evvela istihsal etmelidir. Bu itibar ile lüzumunda birkaç misli fazla memur besliyen hükûmet kerreli bir israf yapıyor demektir... Bu müthiş israfa mani olmak için usul-ü idare-i hükûmet öyle kurulmuş olmalıdır ki her memur bulunduğu yerde ve saha-i memuriyeti dahilindeki efrad-ı millet tarafından doğrudan doğruya murakabe tahtında tutulabilmelidir.

A. Şerif Önay'ın üzerinde en çok durduğu ve önem verdiği konu, ülke içi zorunlu tasarrufu artıracak olan vergidir. Vergi ülkenin imarı için çok kıymetli bir araçtır. Oysa Türk halkına bu kıymetli araç çok yanlış tanıtılmıştır. A. Şerif Önay durumdan şöyle yakınıyor:

> Vergi millet ve hükûmetin gayet kıymettâr bir vasıtasıdır. Buna mukabil gerek Türk milleti ve gerek Türk hükûmeti bu kıymettâr yardımcıya karşı pek haksız ve düşman bir vaziyet alarak onu faydasız ve hattâ zararlı bir mevcudiyet-i hakire derkesine indirmişler. Verginin ehemmiyetini ne veren biliyor ne de alan.
> Filhakika vergi iktisadiyât-ı milliyyenin muhafaza ve tesisi için toplanan bir sarmaye-i istihsalliyyedir. Münferid müstahsiller hususi istihsalâtını çoğaltmak ve bu suretle kendi hususî hayat-ı içtimaiye ve iktisadiyyelerini düzeltmek ve bunun için kurtarabilecekleri bakiye-i mahsülün bir kısm-ı mühimmini bizzat sermaye kalp eyleyerek ycdd-i tasarruflarında muhafaza etmek isterler. Bu arzunun te'mini için bakiye-i mahsülün vergiden daha çok olması icap eder. Bu noktada menfaat-i şahsiyye ile menfaat-i umumiyyenin çarpıştığı görülür. Müstahsil bilmelidir ki verginin yarattığı asker, polis ve hâkim ona, malına tasarruf, emniyet ve müsalemet içinde istihsalatına devam imkânını bahşediyor. Müstahsil anlamalıdır ki verdiği paralarla açılan yollar, kurulan köprüler olmasaydı, ambarlarına yığacağı malları kıymet kazanamayacaktı.. Binenaleyh devre-i ikti-

sadiyye nihayetinde eline geçirdiği fazla mahsulden ne kadarını bizzat idaresinde muhafaza ederek, ne kadarını vergiyi vermek lâzım geldiği meselesinde haset ve hodbinlik etmek mecburiyetinde değildir. Terazinin her iki kefesi de berekctlidir. Hangisine koysa fayda var. En doğrusu hiçbirine karşı haset göstermiyerek elindeki parayı istihsalata iade eylemek ve heyet-i umumiyye-i milletin hesap ve takdir ettiği vergiyi istiskal etmemektir...

Vergi vezaif-i hükûmete öyle taksim olunmalı ki millete en doğru ve en acil istihsal kuvvetini vererek olan umur-u milliyye en büyük parçayı alsın. Bu da umur-u nafia ve maariftir. Diğer işler akilane ve serbest siyaset ve tedbirler sayesinde mümkün mertebe hafifleştirilerek hütün kuvvet nafia ve maarife, imar işine verilmelidir...

Vergide üç hassa aranır: a) umûmiyet, b) hafiflik, c) fayda. Umûmiyet vergilerin heyet-i mecmuasında aranabilir ve vergi buketi ne kadar çok tenevvü ederse hil'ameliyye umûmiyet-i müsavat da o kadar temin edilmiş addolunur. Fakat dolgun vergilerden mürekkep basit bir demet ufak vergileri ihtiva eden karışık bir vergi ordusundan daha evlâdır... Çünkü vergiler ne kadar tenevvü ederse toplanması o kadar çok masraflı olur.

Verginin hafifliği doğrudan doğruya veya bilvasıta taht-ı tesirinde bulundurduğu şuabat-ı istihsaliyyenin inkişafına mani olmamasıdır. Ve mevki ve zamana göre muhtelif dereceler arzeder. Evvelki makalemizde verginin mahsul-ü safi bakiyesinden verilebileceğini söylemiştik. Verginin bu bakiyeden daha az olması hafifliğin birinci şartını teşkil eder.

Verginin faydası mesclenin en ince noktasıdır. Burada fayda kelimesinden maksat verginin bilâhâre hükûmetçe sarf olunacağı sahalarda elde edilecek faydalar olmayıp belki verginin verenler ve dolayısiyle istihsalât-ı milliyye üzerine yapacağı faydalı tesirdir... Aynı vergi suret-i tarhına göre istihsalâtı çoğalta veya azaltabilir. Meselâ mahsulât-ı zıraiyye vergisi. Bu vergi ya arazi üzerinde tahmin ve takdir olunarak sabit ve maktu bir varidat getirir veyahut mahsûlün miktarına nisbet edilerek berekete göre mütehavvil bir miktar arzeder. Vakıa ikinci şık daha adilâne ve daha tabii görülürse de fayda itibariyle mesele tamamiyle aksinedir.

Bu nedenle, "Anadolu'da kurûn-ı vustâ [Ortaçağ] beyliği yaşatan" "iltizam", kaldırılmalı, aşar kadastro kayıtlarına dayanan bir arazi vergisi haline getirilmelidir.

"İmâr Politikası"nın uygulanması için sadece kaynak bulmak yeterli değildir, aynı zamanda da yeni bir örgütlenme gereklidir. A. Şerif Önay, parlamentodan başlayıp şirketler düzeyine kadar inen değişik düzeyde kurumsal düzenlemeler önermektedir. Bu önerilerde, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türk aydınları arasında oldukça yaygın bir eğilim haline gelen, siyasi partilere ve memurlara karşı güvensizlikten kaynaklanan "meslekî temsilci" bir tutum görülmektedir.[5]

Ülkenin tüm kaynaklarının üretime yöneltilmesinin "saha-i tatbika vaz-ı vasi ve kuvvetli bir teşkilât ile mümkün olabilir. Bu teşkilât sayesinde bütün efrad-ı millet imâr bayrağı altına toplanarak yekpâre bir müstahsil ordusu meydana gelir ki bu ordunun Erkân-ı Harbiyesi ancak erbâb-ı vukuf ve azimden mürekkep bir heyet-i imariyye olmalıdır. İmâr teşkilâtı hiçbir fırka-i siyasiyye ile temas etmeksizin bütün mesaisine istihsalât politikasına hasrederek müstahsilleri birer birer toplayıp tenvir ve ta'lim eyliyecektir."

A. Şerif Önay, meslek örgütlerine önemli sorumluluklar yükleyen önerilerini çok değişik düzeylerde sürdürmektedir. "Müstahsîl şirketlerine yardım edecek ve şahsiyet-i maneviye iktisap edecek bir 'fen mütehassısları cemiyeti' hükûmetin nezareti tahtında memleketin imârı hakkında yazılacak raporları icra etmelidir." Aynı yöndeki diğer öneri, "vergilerin ferden değil meslek cemaatlerine göre cemaatten tarh edilmesi"dir.

A. Şerif Önay'ın "meslekî temsilcilik" eğilimlerindeki anti-bürokratik boyut, israf konusundaki düşünceleri aktarılırken de görülmüştü, "memurların efrad-ı millet tarafından doğrudan doğruya murakabe tahtında" tutulmasını öneriyordu. 1921 yılında, Büyük Millet Meclisi'nde "Teşkilât-ı Esasiye Kanunu" görüşülürken de benzer öneriler yapılmıştır. A. Şerif Önay bürokrasiyi ayrıca merkeziyetçilik eğilimi açısından da eleştirmektedir.

---

5 Bu konuda bkz. İlhan Tekeli ve Selim İlkin, "(Kör) Ali İhsan Bey ve Meslek-i Temsil Programı...", *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları: 1923-1938*, İstanbul, 1972, s.283-363.

> İmâr Politikası Maarif-i Umûmiyyenin her tarafta aynı feyz ve nur ile kuvvetlenmesine hizmet ederek ahaliyi merkezden gelen vasilerin keyfine bağlı esirler halinden kurtaracak. Esasen Türklere muhafaza-i istiklâl için başka çare yoktur. Payıtahta gömülmüş tembel bir tabaka-i münevverenin boyunduruğu altında idare olunan her millet inkiraza mahkûmdur. İşte Rusya, işte Türkiye.

Son olarak A. Şerif Önay, İmâr Politikası'nın uygulanması için şirketler ve bankalar düzeyinde öneriler getirmiştir. "Şimendifer vesair vesait-i nakliyemiz ecnebi şirketler elinden alınarak Türk" işletmelerinin yönetimine bırakılmalıdır. "Müstahsil şirketler tesis edilmelidir." Müstahsiller tarafından bir "İstihsalat-ı Milliye Bankası" tesis edilmelidir ki, bu banka aynı zamanda, "memleketin ihracat ve ithalatında nazımlık" rolü oynamalıdır. Ülkede örgütlenmemiş olan gayrimenkul ipoteğine dayanan banka sistemi geliştirilmelidir. Bu fikrini A. Şerif Önay şöyle savunmaktadır:

> İpoteğin muamelâtı emvâl-ı gayri menkûle terkimat bankaları vasıtasıyla idare olunur. Bu bankalar ikraz ettikleri para mukabilinde faizli ipotik kaimeleri çıkarırlar. Bu senetler vadeli ve emin sermayeler olup gayet suhuletle tedavül ederler. İpoteğin bankaları ikraz edecekleri sermayeyi bu senedler sayesinde umûmi piyasadan toplarlar. Bunun için alacaklının borçluyu tazyik etmesine ihtiyaç yoktur. Bilâkis bir ipoteğin bankası ne kadar çok rehin ikrazatında bulunmağa muvaffak olursa o kadar sermayeye nail olur.

A. Şerif Önay İmâr Politikası'nın uygulanması için bir mekânsal dağılım stratejisi de getirmektedir. İmara, önce belirli "parçalarda" başlanacak, sonra, ülkede yaygınlaştırılacaktır.

A. Şerif Önay'ın hazırladığı programın ana hatlarını gördükten sonra, hazırlandığı dönemde kendi çevresinde nasıl değerlendirildiğini inceleyelim.

"İMÂR POLİTİKASI" ÇALIŞMASININ AVRUPA'DAKİ TÜRK ÇEVRELERİNCE DEĞERLENDİRİLMESİ

Avrupa'da, Birinci Dünya Savaşı sonrasında, genel çizgileri ile birbirinden ayrılabilecek üç tane örgütlenmiş Türk çevresi vardır. Bu çevrelerden *birincisi*, daha sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak göreceğimiz Türk Yurtları etrafında örgütlenmiş, etkin siyasal faaliyetlerde bulunan gençlik çevresiydi. *İkincisi*, savaştan sonra ülkeden ayrılan eski İttihat ve Terakki önderlerininin ve özellikle Berlin'de bulunan Talât Paşa ve Enver Paşa etrafında oluşan örgütlenmedir. *Üçüncüsü* ise, ilişkisini varolan bu örgütler aracılığıyla kurmayı sakıncalı görerek, kendi bağımsız örgütünü kuran, Ankara'daki kurtuluş savaşı önderlerinin Avrupa'daki temsilcileri etrafında oluşan çevredir. Bu çevreleri birbirinden tamamen kopuk olarak düşünmemek gerekir; aralarında karşılıklı ilişkiler olmasına rağmen bağımsızlıklarını da korumaktadırlar.

A. Şerif Önay, "İmâr Politikası" çalışmasını bitirdiğinde, Talât Paşa'nın Berlin'de öldürülmesinden sonra büyük ölçüde dağıldığı için, etkin bir eski İttihat ve Terakki çevresi kalmamıştır. Bu nedenle, çalışmasını kalan iki çevrenin önde gelen kişilerine yolladı. Çalışma bu çevrelerde ilgi çekti ve tartışıldı. Her çevrenin bu konularla ilgilenen kişileri, A. Şerif Önay'a mektup yazarak çalışmanın gelişmesine yardımcı olmak amacıyla düşüncelerini açıkladılar. Bu mektuplardan altı tanesi elimizde bulunmaktadır. Bunlardan dördü, Lozan Türk Yurdu çevresine dahil bulunan, Harun Aliçe, Cemal Hüsnü (Taray), Cafer Seyd Ahmet (Kırımer) ile Saffet (Yalçın)'a aittir. Diğer ikisi, Ankara'nın Berlin'deki Temsilcisi Mehmet Nuri (Conker)'indir.

Lozan Türk Yurdu grubunun fiili lideri olan Harun Aliçe'nin 8 Haziran 1922 tarihli mektubundan, İmâr Politikası'nın, "kongrenin hitamından sonra" onlara ulaştığı ve dağılmış olan kongre üyelerine gönderilerek okutturulmaya çalışıldığını anlıyoruz. Mektubun yazıldığı hafta "(proje) Paris'e gönderilmiştir"; "Kongrenin Paris'teki azaları okuyacaktır." Bundan sonra Lozan Türk Yurdu'nun cevabı, A. Şerif Önay'a gönderilecektir. "İmâr Politikası"nın toplu değerlendirmesini yapan bir mektup ya da yazı elimize geçmemiştir. Böyle bir yazının ya-

zılıp yazılmadığı da bilinmiyor. Ama Lozan grubundan üç kişinin ayrı ayrı değerlendirmesi elimizde bulunmaktadır.

Türk Yurdu a'zâ-yi muhteremesine yazdığı mektubu "Kırım Parlamentosu Hariciye Nazırı" olarak imzalayan Cafer Seyd Ahmet[6] (Kırımer), "İmâr Politikası"na bir uygulamacı gözüyle bakmakta ve politika düzeyinde bu önerileri pek genel bulmakta ve fikrini şöyle anlatmaktadır:

> Nikat-ı Umumiyye ve prensipler arzı bizim memleketlerde meseleyi tatbikî şekline koymaktan uzak kalıyor. Bizim muhtaç olduğumuz cihet bilhassa, bu esasların suret-i tatbikidir. Ancak bunu daha ziyade tavzihi bizde işe kolaylaştırır. Faraza lâyiha sahibi beyefendi iktisadî terakkiyatın mahrekinin makine olacağı fikrini pek bedihi ve haklı bir surette ileri sürüyor. Memleketimiz hayat-ı zirâiye ve sınaiyesinde hangi makineler bugünden kullanılabilir, hangilerini biz kolaylıkla yapabiliriz, memleketimizin nerelerinde bu müessesatı yapmakla rekabetten kurtulur ve memleketimizin orada hangi nevi emvalini işlemiş olacağız ve işlediğimizi hangi pazara yerleştireceğiz?
> Gönül ister ki gençlerimiz muvaffakiyetlerini kolay ve acele kazanmaktan ziyade daha güçlük ve daha sabırla esaslı kurmak yoluna girsinler. Binaenâleyh bir lâyiha sahibi beyefendi bence memleketimizin ziraî, sınaî, malî işlerine ayrı ayrı uzun ve tatbikî lâyihalar

---

6 Cafer Seyd Ahmet (Kırımer), Kırım Kurultayı'nın 1917 toplanmasında ve anayasasının hazırlanmasında en önemli rol oynayanlardan biridir. Kırım'ın bağımsızlığı uğrunda yoğun çaba sarfetmiştir. Bu çerçevede, 1918'de Almanların desteğini elde etmek için, Berlin'de Talât Paşa ile görüşerek onun yardımını istemiştir. 1919'da, Kırım Parlamentosu adına görüşmeler yapmak, hattâ gerekirse onu bağlayabilecek anlaşmalar imzalamak gibi çok geniş yetkilerle donatılmış olarak, Kırım dışına yollanır. Kasım 1920'de, Kırım'ın Sovyetler tarafından işgalinden sonra, Kırım'ın bağımsızlığı için, ömür boyu sürecek çabalarına başlar. 1921'de İsviçre'de ve bilhassa Milletler Cemiyeti aracılığıyla Kırım'ın bağımsızlığı lehine karar çıkartmaya çalışır. Bu amaçla Fransızca bir kitap çıkarır. Lozan'daki Türk öğrencileri arasında ve onlarla birlikte çeşitli girişimlerde bulunuyor. Cafer Seyd Ahmet Kırımer'in yaşamı ve Kırım'ın bağımsızlığı konusundaki çabaları için bkz. Halil İnalcık, "Cafer Seyd Ahmet Kırımer", *Türk Kültürü*, Mayıs 1965, s.31-34. Aynı makale ayrıca *Emel*, yıl 5, no.28, Mayıs-Haziran 1965, s.15-19'da yayımlanmıştır. M. Ülküsal, "Cafer Seyit Ahmet Kırımer ve Kırım Davası...", *Emel*, yıl 13, no.75, Mart-Nisan 1973; Kırımer'in Fransızca bastığı çalışma için bkz. Djafer Seidamet, *La Crimée: Passe-Present Revedication des Tatar de Crimee* (Avant Propos de M. Le Professor G. D. Herron, Perface M. Le Professor F. Pittard), Lausanne, 1921.

yazmak yahut da ihtisası olan şubenin ancak birisini ne suretle islah edeceğimizi etraflı izah etmeliydi.

"İmâr Politikası" üzerindeki ikinci mektup "Lozan Mühendis Mektebi talebesinden" Saffet[7] (Yalçın)'dan gelmektedir. Saffet Yalçın'ın eleştirilerinde açıkça, bir "mühendis mektebi talebesinin bakış açısı" vardır. Madde madde sıraladığı eleştirilerin çoğu teknik ayrıntılarla ilgilidir.

Saffet Yalçın'ın eleştirileri ve değerlendirmeleri 5 noktada toplanmaktadır.

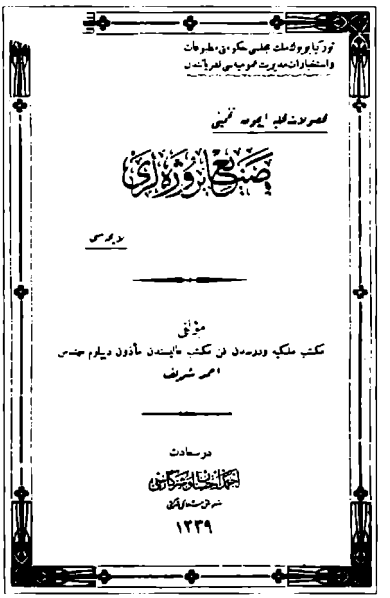
> 1. İmar projesinin saha-i tatbika vaz'ı için (...) her şeyden evvel Kapitülasyonların ref'i lâzımdır. Bu gayeye hükûmetimizin vasıl olacağını bütün kalbimizle temenni edelim.
> 2. (...) tarik-i hadiyyenin milli-şirketler haline kalbi ne surette mümün'ül husul görülüyor (...) Bu boyunduruktan kurtulduğumuzu farz etsek bile bu müesseseleri işgal ve bil cümle umurunu tedvir etmek için derhal işçileri (personel) nasıl tedarik edeceğiz...
> 3. (...) mahsulât-ı milliyye bankasının tesisini pek parlak bir fikir olarak telakki diyorum. Yalnız bu gibi cesim bir müessesenin sermaye-i evvelliyyesini tedarik ve senedatının revacını temin için zengin fakat cahil mal sahiplerini kim tenvir edecektir? (...)
> 4. Bugün bilhassa alât-ı zıraiyye kısmında ancak ağır yük taşımağa mahsus kamyonlar veya hususi alât-ı cerriyeye ile kabil-i nakil makinâlar inşâ ediliyor. Bunlar için ise muntazam şosalar lâzımdır. Bu makinalar eşek ve katır sırtında taşınmazlar (...) inkişaf-ı sinaimiz de memleketin mümkün olduğu kadar sıkı bir yol şebekesiyle techiz edilmesine bağlıdır. Bu husus temin edildikten sonra imar dairesi nakliyat kumpanyaları vücuda getirilmesine çalışmalıdır.
> 5. Projenin en şayan-ı dikkat fikrini Türk Mühendisleri İttihadı'nda buluyorum (...) Bu cemiyetin vezaif ve faaliyeti projede pek güzel ve etraflıca bahs ve izah edilmiştir (...) Yalnız şu hususu da ilâve etmeği faydalı buluyorum; Anadolu kıtasının topografya haritasının (...) serian ikmali temin edildikten sonra bir de (...) tabakat-ıl arz haritasının (Carte Géologique) vücuda getirilmesi ile (...) uğraşılmalıdır.

7 Saffet (Yalçın), Suat Yalçın'ın oğlu, Hüseyin Cahit Yalçın'ın yeğenidir. 1922'de Lozan Mühendislik Okulu'nda (Fakültesinde) öğrenci idi (Nusret Uzgören'le mülâkatlar).

"İmâr Politikası" hakkında üçüncü mektup Cemal Hüsnü (Taray)'dan gelmiştir. Lozan Türk Yurdu grubunda olan Cemal Hüsnü Taray bu eleştiriyi yazdığında, Londra'dan dönen Bekir Sami Bey heyeti ile Ankara'ya gitmiş ve İstatistik Umum Müdürlüğü görevine başlamıştı. Daha sonra Milli Eğitim Bakanlığı da yapacaktır.

Cemal Hüsnü Taray,[8] Lozan Üniversitesi, Sosyal ve Siyasal Bilimler Fakültesi'ni ve Bankacılık Bölümü'nü bitirdiği için, "İmâr Politikası" konusunda kendisini oldukça yetkili görmektedir.

Cemal Hüsnü Taray'ın "İmâr Politikası" üzerindeki görüşleri aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

Öney'in *İmar Politikası* adlı çalışması

"Ziraat memleketi hayatına umumiyetle tarihte artık esaret tekabül etmektedir." Bu nedenle, bu tip ülkelerin ve Türkiye'nin sanayileşmesi zorunludur. Ne var ki bu yol, zorluklarla doludur: "Ahalisi nisbeten pek az olan bu kıtada tabii keşif bir sanayi hayatı inkişâf edemez. Ve inkişafı da arzu edilemez. Sanayiden doğrudan doğruya iptidai ve sınai olan kısmın da tarz-ı layıkında inkişaf edebilmesi [...] vesait-i nakliyye ve şimendüferlerin saat-ı teküssürüne merbuttur." Oysa, "Proje muharriri [A. Şerif Önay] bu meselede yeniden yol ve şimendüfer ımarından ziyade mevcutların yenileştirilmesine taraftardır."

Cemal Hüsnü Taray, demiryollarının Türk sermayesi, Türk ilim ve fenni ile yapım ve idaresini arzu edilir görmekle birlikte, bunun şimdilik

8 Cemal Hüsnü Taray'ın yaşam öyküsü ile ilgili olarak bkz. Ragıp Sağol, "Cemal Hüsnü Taray İle Bir Konuşma", *Karınca*, yıl 38, no.414, Haziran 1971. Ayrıca bkz. Mehmet Zeki, *Türkiye Teracimi Ahval Ansiklopedisi*, c.3, İstanbul, 1930-32, s.60-61.

gerçekleştirilebileceğine pek inanmamaktadır: "Yalnız muharririn Türklerde mevcudiyetini tebşir eylediği ilim ve fen bulunsa veyahut artık bulunmağa başlasa bile herhalde bu ilim ve fenne saha teşkil edecek asıl mühim esası vücuda getirecek sermaye bugün mevcut bulunmamaktadır."

Cemal Hüsnü Taray, imarın ve yolların gelişmesinin, önce belirli bölgelerde yığılıp, sonra ülke sathına yayılmasının tehlikesine işaret etmektedir: "Ahalisi, işgal ettiği memlekete nisbetle az olan bir kıtada yolların azlığı halk arasındaki mevcut muhtelif içtimai, ırkî, tarihi bağları çözer ve tamamen particularisme devresi başlar ki vahşetle müsavidir. Bu şerait tahtında ahalinin tekessünü temin edilemeyeceği gibi vesaiti sıhhiyye de ve medeniyye de inkişaf edemez."

Bu nedenlerle yolların derhal yabancılara yaptırılmasını yeğlemektedir.

> Binaenâleyh bir noktada muharriden ayrılarak yollarımızı yalnız ecnebi sermayelerine ve derhal yaptırmağı tercih ederim. Ve ancak bu babta akd olunacak mukaveleler hakikâten erbab-ı vukuftan müteşekkil bir Türk heyet-i ilmiyye ve fenniyesinin muvafakatına iktiran etmelidir. Sermaye sahasında bütün diğer memleketlerden daha fazla menafi temininden çekinmemeliyiz. Çünkü sermaye birçok tehlikelerle dolu bir memlekette kolay kolay gelmek istemez (...) Vesait-i münakale tesisi gibi nisbeten pek azim sermayeye ihtiyaç gösteren işlerde herhalde çok fayda temin edemeden kullanılabilecek Türk sermayesi varsa bu da muharririn (...) söylediği istihsalât şirketleriyle "İstihsalat-ı Milliye Bankası, tesisine hasredilsin.

Cemal Hüsnü Taray, "Hipotek" bankası önerisine karşı çıkmaktadır. Bu tür bankaların, rantların yüksek olduğu gelişmiş kapitalist ülkelerde yararlı olabileceğini savunmaktadır.

> Binaenâleyh burada da muharrirden ayrılarak arazi üzerine sermaye aramağa ve her nevi hipotek senedlerini marşe üzerine dökmek yerine umumi ambarlara tevdi edilecek mahsulat senedlerini kabil-i mübadele ve ticaret negotiable senetler addetmek, bunları iskonto ederek bankalar tesis taraftarıyım.

> Müstahsiller tarafından tesis edilecek bir milli bankaya gelince buna filvaki ihtiyacımız pek çoktur. Bu bankaya ithalât ve ihracat üzerinde kati bir inhisar hakkı vermemekle beraber bankanın teşekkülünde en az miktarda hisse senedleri sahibine de rey vermek şartiyle hükûmet kuvvetiyle bu meselede az çok müzaharet temin etme[nin] birçok faydaları dahi olabilir.

Cemal Hüsnü Taray, "vergi esnasında cemiyetlerin heyet-i umumiyesini ferd addetmeyi" gerekçe bulmamaktadır. "Vergilerin ferden değil cemaatten tarh edilmesi bugüne kadar takip edilen usul-ü maliyeyi ve ilm-i malîyi esasından sarsar. Vergide kabul edilen esas ferdî olmasıdır," diyerek bu öneriye karşı çıkmaktadır.

Cemal Hüsnü Taray, "İmâr Politikası"nda aşarın iltizam usulüyle alınmasından vazgeçilmesi yolunda yapılan öneriye katılmakla beraber, çözümün, kadastro usulüyle arazi esası üzerinden vergi alınmasından geçmediğini "fakat [umumi ambarı] usuliyle aşar'ın hadd-i lâyıkında tahsil" olunabileceğini savunmaktadır.

"İmâr Politikası"nın önerilerine karşı, geleneksel liberal iktisat politikası ve devlet anlayışı çizgisinde eleştiriler getiren Cemal Hüsnü Taray, her şeye rağmen, "bu nevi projelerin ilki olmak şerefini haiz bulunduğu için muharririni takdir ve teşekküre hakdâr" bulmaktadır.

Anadolu'nun, Berlin'deki temsilcisi Mehmet Nuri (Conker)'nin elimizdeki iki mektubundan ilki, 30 Kasım 1921 tarihlidir. Programı ve Ahmet Şerif Önay'ı çok pragmatik bir açıdan değerlendirmektedir. O'nu, programın içeriğinden çok, yetişmiş bir kişi olarak gördüğü yazarı Anadolu'ya çekmek ilgilendirmektedir ve gayretlerini bu nokta üzerinde toplamıştır. Soruna bu şekilde yaklaşmasını, temsilcilik görevinin niteliğiyle açıklamak mümkündür.

Bu mektubunda Mehmet Nuri (Conker), programı genellikle beğendiğini belirttikten sonra, "şimdi bir mesele kalır ki bu gibi projelerin keyfiyet-i tatbikidir. Bu da geçenki görüştüğümüzde söylediğim gibi memlekette bulunmağa, memlekete gitmeğe, bunun her tarafındaki her halini mahallinde görüp anlamağa tevafkuf eder" demektedir.

"İmâr Politikası"nı yakında gidecek Vehbi Bey'le[9] Anadolu'ya göndereceğini söyledikten sonra, sözü yine aynı noktaya getirmektedir.

> "Siz de arzu ve takdirinize göre ya hükûmet memuriyeti kabul edersiniz veyahut mesela Adana gibi servet ve mamuriyetçe ileri bulunan bir mıntıkada ilim ve fenninizi mahallin bir kısım servetiyle birleştirmeğe muvaffak ve bu takdirde şimdiki hükûmet tarafından da layıkı veçhile mazhar-ı himaye ve teşvik olarak teşebbüsatı şahsıyyede bulunursunuz. Fakat projenin umumî ve şamil tatbikatı için hükûmet adamı olmak evlâdır."

Mehmet Nuri (Conker)'nin ikinci mektubu, 7 Haziran 1922 tarihlidir. Projeyi orada bulunan Faik Bey'e (Maliye Vekâleti temsilcisi) okutmuştur. Türkiye'ye gelmesini, Faik Bey'in fikir olarak, tekrar söylemektedir.

> Faik Bey projeyi okudu ve pek memnun oldu ve şöyle dedi: 'Çok güzel yetişmiş, fikirli bir genç memleket içinde iki üç sene bulunursa memlekete cidden nafi bir uzuv olacak.' İşte bu şart size mülâyim gelmiyor, ben de bunu size, sizi ilk tanıdığım zaman söylemiştim.

M. Nuri (Conker), A. Şerif Önay'ı Anadolu'ya gitmeğe ikna edemediği için biraz da kırgındır. Bu kırgınlığı Ahmet İhsan Bey'in[10] ağzından dile getirirken, Avrupa'da karşılaştığı değişik tiplerin de bir değerlendirmesini yapmaktadır:

> Ahmet İhsan Bey'in ilk mülâkatta size beklediğiniz iltifatı göstermemesini, sözlerinizi benimsememesini tabii bulunuz. Çünkü o zat saçının ağardığı bugüne kadar nice gençler, nice yeni fikirler, nice mütefenniler görmüştür ki bunların içinde hemen umumu hakkında bir fikir peydasına hadim tecrübelerinde çoğunun, belki hepsinin lâfçı, fevri nazariyatçı ve kısmen de menfaatperest çapkın çık-

9 Kim olduğunu tam olarak saptayamadık.

10 Kim olduğunu tam olarak saptayamadık.

tığını görmekle ağzı yanmıştır. Bu menfi tecrübelerden sonra bu gibi zevatı haksız göremeyiz.

M. Nuri (Conker), bu genel değerlendirmeye rağmen A. Şerif Önay'dan ümidini kesmemiştir ve onu kazanma çabasındadır. "[...] Sizi şimdiye kadar mizan-ı tecrübeden geçmiş olanların haricinde görmüş olduğumu yukarıda arzetmiştim. Binaenâleyh sözlerimin samimiyet-i hayırhaneye müstenit olduğunu kabulde tereddüt etmezsiniz" demektedir.

LOZAN TÜRK YURDU

Lozan Türk Yurdu da, 1908-1911 arasında İmparatorluk coğrafyasında ve olgusunda meydana gelen büyük değişikliklerin meydana çıkardığı Türkçülük cereyanının ürünlerinden biridir.

1909'da Lozan'da, bir bölümü Arap ve Arnavut olmak üzere, 15 kadar Osmanlı öğrencisi bulunmaktaydı.[11] Bu grup, aralarındaki kültürel dayanışmayı geliştirmek amacıyla, Lozan Osmanlı Kütüphanesi kurarlar. Fakat Türkçülük akımının İmparatorluk içinde giderek ağırlık kazanması, ülke dışındaki bu ve buna benzer örgütleri de etkilemektedir. Lozan'daki Türk öğrencileri de, 1911 başlarında, Lozan Osmanlı Kütüphanesi adını taşıyan bu örgütlenmeden ayrılarak, Lozan Türk Yurdu'nu kurdular. Benzer gelişmeler, başta Cenevre olmak üzere, Avrupa şehrindeki Türk öğrenci örgütleri arasında da görülmektedir.

Avrupa'nın çeşitli yerlerindeki bu Türk yurtları arasındaki ilişkilerin çok zayıf bulunması ve hattâ bazı hallerde aralarında gereksiz bir rekabetin doğmuş olması dikkate alınarak, bu yurtlar, bir dernek içinde toplandı. Bu amaçla, 23 Ekim 1911'de, Lozan yakınındaki Gramon'da, I. Yurdcular Derneği Kongresi yapıldı. Bu kongrede, derneğin amacı şöyle saptandı:

---

11 Bu bölümde geniş ölçüde şu kaynaktan faydalanılmıştır. Cenevre Türk Yurdu, Yurdçular Yasası: 15 Mart 1329-18 Mart 1329 (28 Mart 1913-31 Mart 1919) İsviçre'de Cenevre Şehrine Yakın Le Petit Lance Köyü'nde Pansiyon Racin'de Kurulan "İkinci Yurdçular Derneği"nin Müzakarat ve Mükarreratı, Cenevre, 1914.

> (...) Türk aleminde içtimaî inkılâp esasları hazırlamak, onu mazisine, ananesine, milliyetine müdrik bir hale getirmektir (...)

Türk yurtları, bu amaç çerçevesinde; (i) Türk dilinin geliştirilmesi ve onun yabancı dillerin hakimiyetinden kurtarılması, (ii) Eğitimin, Türkler arasında yaygınlaştırılmasına yardımcı olmak için, okullar açılması, Türk çocuklarına öğrenci evleri kurulması, milli ihtiyaçlara uygun kitap ve risâleler (broşürler) yayımlanması, "Garp irfanına" doğru bir cereyan meydana getirilmesine çalışılması vs., (iii) Yurt servetinin muhafaza ve artırılması amacıyla her nevi sanat ve meslek sahipleriyle ve özellikle köylülerle ilişki kurarak, iktisadi "teşvik ve irşadları" da bulunulması ve ziraat, sanat ve ticaret sahipleri ile ilişki kurarak, "ahali bankaları ve tasarruf sandıkları" sigorta şirketleri kurulmasına yardımcı olunması vb. gibi, geniş kapsamlı bir çalışma alanında girişimlerde bulunmaya yönelmekteydiler.

Türk yurtları bu amaçları, ilk ağızda kurulu Türk Talebe Cemiyetleri çerçevesinde gerçekleştirmeyi umuyorlardı. Türk yurtlarına kabul ise, çok sıkı şartlara bağlanmıştı. Yurtlara kabul edileceklerin her şeyden önce, "Türk olmak, babası Türk olmak veya Türkten başka bir şey olmasına hiçbir suretle ihtimal verilmeyecek suretle, hissi ve fikri kanaatleri ve emelleri itibariyle Türk olduğu sabit olmayı..." şartlarının sağlanması gerekmekteydi. Böylece Türk yurtları, bulundukları şehirlerdeki Türk öğrenci örgütleri içinde bile, daha katı (ırkçı) Türkçülük ilkesini esas alan ve daha dar kapsamlı ikinci bir grup oluşturuyordu. Avrupa'nın çeşitli şehirlerindeki Türk yurtları, "orta" adı verilen merkeze bağlanıyordu.

Yurdcular Derneği'nin II. Kongresi, 28-31 Mart 1913 tarihleri arasında Cenevre şehrine yakın Petit Lance Köyü'nde yapıldı. Daha geniş bir kesimin temsil edildiği bu toplantıda, Dernek "ortası" Cenevre olarak saptandı.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması, Fransa, Almanya ve Belçika'da bulunan Türk öğrencilerinin büyük bir bölümünün öğrenimlerine devam etmek için İsviçre'ye ve özellikle Cenevre ve Lozan'a gitmelerine

Lozan Türk Yurdu'nda 25 Temmuz 1917'de çekilmiş bir fotoğrafta, oturanlardan ortada Osman Nevres ve arkadaki grup içinde Mahmut Esat Bey (Bozkurt) ve Cemal Hüsnü Bey (Taray) görülmektedir.

neden oldu. Ayrıca, Avrupa'ya eğitime gönderilen yeni öğrenciler için de, "tarafsız" İsviçre, hemen hemen tek emin yer olmuştur.[12] Bundan başka, ticari ve siyasi nedenlerle İsviçre'ye gelmiş olanlar da dikkate alınırsa, bu ülkede geniş bir Türk (Osmanlı) kolonisi oluşmuş oluyordu.

Savaş döneminin sonlarına doğru, Cenevre ve Lozan Türk yurtları, yabancı basında Türkiye lehine yayınlar yapılmasını sağlamak, Türk davasını açıklayan kitapçıklar çıkarmak vs. gibi yoğun girişimlerde bulunmuştur.

1917'lerde Lozan Türk Yurdu'nun başında, hukuk alanında çalışmalar yapmakta olan Mahmut Esat Bozkurt bulunmaktaydı. Yanında ise Cemal Hüsnü (Taray), Harun Alice, Kâzım Esat, Lâtif, Talât, Hüseyin (Erler), Namık Nusret (Uzgören), Süheyl Nizami (Derbil), Mustafa Besim (Akkoya), Saffet (Yalçın) gibi gençler vardı. Mahmut Esat Bozkurt, farklı siyasi eğilimdeki gençleri bir araya toplayabilmek,

12 İsviçre'deki Türklerin, Harp içindeki girişimleriyle ilgili bkz. Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul, 1945, s.356 369.

onları Türklük davası çevresinde birleştirebilmek için yoğun bir çaba harcıyordu.[13] Cenevre'deki Türk Yurdu'nun haşında olan Şükrü Saraçoğlu da aynı fedakâr çabalar içindeydi.[14]

Savaşın mağlubiyet ile neticelenip, İttihat ve Terakki liderleri yurt dışına kaçmak zorunda kalınca, bu kez İsviçre'deki gençler ve özellikle Mahmut Esat Bozkurt'un Nöşatel'e geçmesinden sonra, Lozan Türk Yurdu'nun *de facto*[15] lideri haline gelmiş olan Harun Alice, girişimlerine, bu liderler arasında da devam eder.

13 Eylül 1921'deki Sakarya Zaferi, yurt içinde olduğu gibi yurt dışında da bir dönüm noktasına gelindiğini belli etmişti. Lozan Türk Yurdu da hu gelişmelerin etkisi altında kaldı. Kurtuluş Savaşı sonrasında ülkeye verilecek şekil ve bu şekil içinde "gençlerin" alacağı görev tartışması ön plana geçti. Bu tartışma, yurt dışında okuyarak siyasal faaliyetlerini sürdürenlerin, bizzat da toplumun gelişmesinden kopuk olmanın neden olduğu, kendileri açısından iyimserlik içindeki bakış açısıdır. Yurt içindeki bir grup, siyasal iktidarı ele geçirmiştir ya da geçirmek üzeredir. Bu grup siyasal iktidarı ele alınca, eğitilmiş aydın bir kadroya ihtiyacı olacaktır. İşte bu gençler, bu boşluğu doldurmaya hazırdırlar. Hizmetlerini arz etmenin yollarını aramaktadırlar. Böyle kadrocu tutumlar her zaman olmuştur ve olagelmektedir.

Bu tür bir Kadrocu yaklaşım içinde olan Lozan Türk Yurdu, 1921'in kış aylarında "Avrupa'daki Türk öğrencileri arasında "Türk Gençliğinin Milli Vazifeleri Ne Olmalıdır..." konusunda bir yarışma açtı. Böylece, siyasal iktidarı kayheden İttihatçı önderleri yeterince Türkçü, panturanist bulmadıkları için ilişkilerinde çok dikkatli olan Lozan çevresi, panturanizmi tamamen yadsısa da siyasal iktidarı ele geçirmekte olan Ankara'ya yakınlaşıyordu.

13 Namık Nusret Uzgören'le yapılan mülâkattan.

14 Cenevre Türk Yurdu'nun örgütlenmesi ve girişimleriyle ilgili olarak bkz. Ahmet Bedevi Kuran, *a.g.e.*, s.359-360.

15 Cemiyetin haşında, en yaşlı üye olan Dişhekimi Kâzım Esat bulunuyordu (Namık Nusret Uzgören ile yapılan mülâkattan). Bu dönemde, sonra Mühendis Mektebi son sınıf talebesi Refik Tevfik ve Emin Vafi, Ulumu İktisadiye tahsili eden Mukdim Osman ve Nusret Namık Lozan'da bulunmaktadır (A. Şerif Önay'a Türk Yurdu'ndan yollanan 25 Mayıs 1922 tarihli mektuptan).

Açılan yarışmada, birinciliği, Macaristan'da Budapeşte'de okumakta olan Hâmit Zübeyr (Koşay) kazandı. "İzgü Mescid" adını verdiği çalışması, tamamen Lozan Türk Yurdu'nun ideolojik çizgisindedir. Bu çizgiyi, "İzgü Mescid"in[16] sunuş yazısı açıkça ortaya koymaktadır. "Türk gençliğini vazife başına çağırırken, elbette, Kamçatka'dan Girit Adası'na kadar olan sahayı göz önüne getiriyorsunuz. Otuz milyonu mütecaviz Türk milleti zihninizden geçit yapıyor. Ben sizlerin bu kanaatinizden emin olduğum cihetle, Osmanlı ülkesinin haricinde mukîm Türklüğün hissiyâtına tercüman olmak için hiç tereddüt etmeden kâlemimi elime alıyor, Cenevre Gölü'nün sahilinden sâdır olan ulvî hitabınıza Kaşgar'dan bir Hutle ile cevap veriyorum."

> Garp'te oyunu kaybettik, hiç olmazsa Şark'ta mevkiimizi tutmaya gayret edelim. Türklüğün hakiki büyüklüğü Şark'tadır. Garp'te batan hilâlin Şark'ta yeniden doğması lâzım (...)

Oysa, daha sonra ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz A. Şerif Önay'ın çalışması, birincilik kazanan eserin tam karşıtıdır ve onu yadsımaktadır. Bu, Lozan çevresinin değerlendirmesi yapılırken üstünde durulması gereken bir noktadır, ya ideolojik çizgilerinde katı değillerdir, hoşgörüye sahiplerdir, ya da Ankara'ya yaklaşmak arzusu bu yöndeki bir gelişmeye olanak sağlamıştır.

İKİNCİ ÇALIŞMA: "TÜRK GENÇLİĞİNİN MİLLİ VAZİFESİ NE OLMALIDIR?"

A. Şerif Önay, Lozan Türk Yurdu'nun "Türk Gençliğinin Milli Vazifesi Ne Olmalıdır?" konusunda açtığı yarışmada ikinciliği kazandı. Bu çalışma daha önce gördüğümüz "İmâr Politikası" çalışmasına sıkı sıkıya bağlıdır. "İmâr Politikası" içinde yer alan kalkınmaya ilişkin öneriler bu çalışmada da yer almakla beraber, ondan farklı olarak bu ça-

16 Hamid Zübeyr (Koşay), *İzgü Mescid (Mukaddes Cami)*, Kütüphâne-i Sûdi 1339, İstanbul; bu kitabın ikinci baskısı, Kazan Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları arasında Ankara'da 1976'da tekrar basılmıştır.

lışmada ideolojik sorunlara önemle yer verilmiştir. Bir başka deyişle *Türk Gençliğinin Milli Vazifesi Ne Olmalıdır?*[17] kitapçığı, "İmâr Politikası" çalışmasının dayanacağı ideolojik çerçeveyi kurmaktadır.

A. Şerif Önay'ın, "Türk Gençliğinin Milli Vazifesi Ne Olmalıdır" konulu yarışmaya girişi, ilginç bir iddia üzerine olmuştur. Uşaklızade Halit Ziya Bey, Alman-Türk Muadeneti Cemiyeti'nde Türk öğrencileri ile ilgilenen Fisher'e müracaatta bulunup, çocuklarını Dresden'e yollamak istediğini bildirir. Bu arada kendilerinin "yüksek bir sınıftan olduğunu" ve çocuklarına da ona göre bir okul bulunması ricasında bulunmuştur. Fisher ve ona sık sık tercumanlık yapan A. Şerif Önay, bu isteği hayretle karşılarlar. A. Şerif Önay, "eski kafalı bir gençlik" yetiştirme isteğiyle özdeşleştirdiği bu isteği daha doğrusu bu tarz bir düşünce şeklini telin için, bir kitapçık yazabileceği üzerine iddiaya tutuşur.[18] Lozan Türk Yurdu'nun açtığı yarışmaya giren çalışma böyle doğmuştur.

A. Şerif Önay, "Türk Gençliğinin Milli Vazifesi Ne Olmalıdır" sorusunun yanıtını vermek için önce bir durum değerlendirmesi yapmaktadır. Ülkenin geri kalmış ve işgâl altında olmasının iki nedeni vardır.

Bu nedenlerden *birincisi*, ülkede yönetimini elinde tutan "yönetici azınlığın" kısa vadeli çıkarlarını gözeten tutumudur. Önay'a göre yönetimi ellerine geçiren "nâ ehiller, yalnız zulüm ve itisâf ile icra-ı hükûmete çalışarak menfaat-ı şahsiye ve gaye-i siyasiyelerini velinimetlerinin yani milletin mütemadi bir cehalet ve esaret içinde tutulmasında aradılar. Bu nimetşinaslar çok aldandılar, hepsi tutunduğu, beslediği dalı hırpalıyor ve onun için ne kadar kıymetli, ne kadar faideli olduğunu göremiyordu."[19]

Oysa, "milletin kitle-i umumiyesi" fedakârlıklara katlanarak

17 Ahmet Şerif [Önay], *Türk Gençliğinin Milli Vazifesi Ne Olmalıdır?* (Lozan Türk Yurdu tarafından 1922 senesinde açılan müsabakada ikinciliği kazanmıştır), Kütüphane-i Sûdi, İstanbul, 1923 (1339).

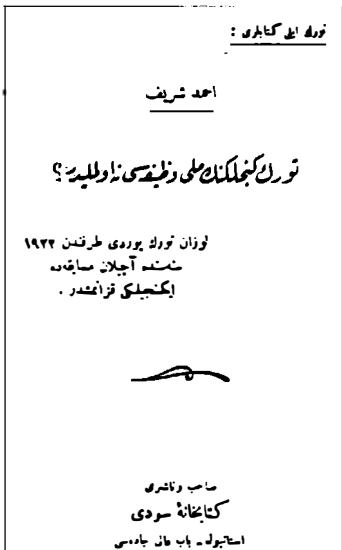
18 Bu iddia, orada bulunan Osman Zade Ziya Bey'in eşleri Hacer Hanım'la tutuşulmuş idi (A. Şerif Önay ile yapılan mülâkattan).

19 A. Şerif [Önay], *a.g.e.*, s.7.

"kendi açlığını düşünmeksizin", "bir ekaliyyet-i mesudenin" yaratılmasına çalışırken, onlardan bekledikleri vardı: "Bu sevgili yüksek evlât okuyacak, öğrenecek ve sonra da köyüme nuriyle gelerek beni bu karanlıktan, bu yoksulluktan kurtaracak" diye düşünüyordu.[20]

Önay aydınların ve yöneticilerin bu sorumluluklarının farkında olmadığını şöyle anlatıyor: "Bu huzme-i münevvereden hiçbir ferd yorulmaksızın, hak kazanmaksızın eline geçirdiği nimetlerin asıl membaını düşünmek istememiş, bilâkis ondan daima korkmuş ve kaçınmıştır. Bunlar, maneviyatı hükûmetçi, çapulcu muhitlerin müsfid havasıyla bozulmuş ve millet için kaybolmuş, zuafâ-ı ahlâktır."[21]

Önay, ülkenin geri kalmışlığının *ikinci* nedenini dış ilişkilerde ya da emperyalizmde buluşunu ise şöyle anlatmaktadır:

تورك اىلى كتابلرى :

احمد شريف

تورك گنجلگنك ملى وظيفه‌سى نه‌در ؟

لوزان تورك بورەى طرفندن ۱۹۲۲
سنه‌سنه آچيلان مسابقه‌ده
اكنجيلگى قزانمشدر .

صاحب وناشرى
كتابخانهٔ سودى
استانبول ـ باب عالى جاده‌سى
۱۳۳۹ – ۱۹۲۳

***Türk Gençliği'nin Milli Vazifesi Ne Olmalıdır?* kitapçığının kapağı.**

> Bulunduğumuz bir müsabaka, bir yağmagirlik asrıdır. Hükûmetler kuvvet ve hakimiyet peşinde müthiş süratlerle koşuşuyorlar. Zaman sahne-i beynelmileli herhalde müellim vakıaya hazırlamaktadır. Şimdiye kadar tasallut-u haricîden masun ve asude yaşıyabilmiş birçok mesaletperver (barışsever) küçük milletlerin hürriyet ve istiklâlleri istikbalin taht-ı tehdidinde bulunuyor. Hami-i beşeriyet perdesi beşeriyete son derecede keyfi bir surette hükmeden siyaset alemi nazarında insanlar ikiye ayrılmıştır. Hakim milletler, kabiliyetsiz ve mahkûm-u esaret milletler. Bu taksim artık bir ırk meselesi değildir. Irk taksimatı daha geçen asırda tamamen hallolunmuş, bitmişti. O zamandan beri dünya hayli daraldı. Beşeriyeti ırka ve veraseti iklimiyelerine istinaden kabiliyetli, haklı ve kabiliyetsiz,

20 A. Şerif [Önay], *a.g.e.*, s.8.
21 A. Şerif [Önay], *a.g.e.*, s.9.

> haksız nevilere taksim etmek ne kadar adi bir çirkinlik iken bugün alelumum hakşinas ve sulhperver milletleri yavaş yavaş kuvvetten düşürerek birer birer rıbka-ı esaretc geçirmek suretinde tecelli eden bir siyaset-i beynelmilel haksızlık ve vicdansızlığın zalim en şekl-i melûnudur.[22]

Türklük bu iki etki ile "en felâketli günlerine" ulaşmıştır. Bu şartlar altında, kurtuluş için birlik olmak gerekirken, "iki parça" olunmuştur. Bir parçası, "eli boş, sırtı çıplak yegâne vasıta-i hayatiyesi olan sevgili yurdunu cinnet-i hayal içinde kudurmuş komşuların dest-i tahribinden kurtarmak için" savaşmaktadır. Öteki parçası ise, "aynı düşmana, yılana sarılan kazazede-i bahrî gibi desti istimdadını" uzatmaktadır. Düşmana el uzatan, emperyalistlerle işbirliği yapan bu kesim, milleti ezen yönetici azınlıktan başkası değildir.

İşte bu ahlâk zafına uğramış ihtiyar yöneticilere karşı çıkarak "kötü muhitlerle temas"a gelmemiş gençlik, görevi devralmalıdır. Kurtuluşun tek yolu budur.

> Bugün zeman-ı milleti bizzat ele almak üzere vazife başına çağrılan Türk Gençliği şimdiye kadar saklandığı köşe-i acz ve vesayetten çıkarak, hukuk ve vezaifi tabiiye-i milliyesine sahip olmalıdır. Gençlik milletin istikbaliyle en ziyade alâkadar olan uzuvdur. Bunun için milletin mukadderat-ı müstakbelesini idare ve tâyin eyleyen her türlü iktisadî, medeni ve siyasî inkişafat ve tezahürat-ı umumiyeyi tenkid ve takib ederek istikbal ve selamet-i millet namına, müdahale ve amali nüfuz eylemek gençliğin en tabii bir hakkıdır.[23]

Gençlik bu hakkın kendine teslimini beklememelidir. Çünkü, "hak verilmez fakat alınır, yani, hak ancak kendisini arayan sahibin malıdır ve gasıbın yed-i esaretinden başka türlü kurtulamaz."

A. Şerif Önay, gençliğin o zamana kadar ki tutumunu bu bakımdan yetersiz bulmakta ve şöyle demektedir:

> Derdimizi ne saklayalım. Saha-ı milliyemizde şimdiye kadar

22 A. Şerif [Önay], *a.g.e.*, s.11-12.
23 A. Şerif [Önay], *a.g.e.*, s.13-14.

> gençlik denilen bir mevcudiyet-i müessireyi maateessüf tanımıyoruz. Böyle yeni doğurtulacak bir vücud-u zî-kıymeti, kendisini sabırsızlıkla bekleyen millî gazaya hakkıyla hazırlayabilmek için, fikrimce, biraz derin ve etraflı bir mukaddimeye ihtiyaç var. İşte bu ihtiyacın hissettirdiği mecburiyet ilcâsıyladır ki Lozan'daki kardeşlerin nazar-ı tetkikine edebi ve mazbut bir müsabaka eseri değil, fakat gençliği mevzua daha esaslı bir surette hazırlamak gayretini gören ilmi bir musahabe takdim ediyorum.[24]

Lozan çevresini, üstü kapalı da olsa eleştiren bu satırlardan sonra A. Şerif Önay, gençliğin bu rolü görürken karşılaşacağı "ilmî, fikrî ve ahlâkî mesaileri" inceliyor; yalnız bu engellerin neler olduğunu göstermekle kalmıyor, bu engellerin aşılmasının yolları üzerinde de duruyor.

Bu engellerin aşılmasında ilk yapılacak olan "düşünce ve duygu birliği"nin sağlanarak, bu birlik içinde "doğru istikâmet"in seçilmesidir. Duygu ve düşünce birliğinin sağlanmasında doğru yönün tek insanlık idealine ulaşmada ara bir aşama olarak "milletçilik" olduğunu şöyle savunmaktadır.

> İnsanları bir millet dahilinde birleştiren terbiye-i hissiye ve fikriye ile insanları cemiyet-i beşeriye denilen umumiyet içinde yekdiğerine rapteden hissiyat ve maneviyat-ı âliye arasında mevzu ve cevher itibariyle fark olmayıp bu hakikatten uzaklaşan tezahürat gerek menfaat-ı milliyeye ve gerek menfaat-ı umumiye-i beşeriyeye aynı derecede zarar iras eyler. Aile, millet ve insaniyet aynı merkez etrafından büyüyen mütecanis ve müttehidül maksat dairelerdir ve Türk gençliğinin millete karşı alacağı vaziyet insaniyete karşı takınacağı vaziyetin ancak bir şekl-i hususisidir.[25]
>
> Tekemmül-ü tabii umumiyetten hususiyete doğru olmayıp bilâkis küçükten büyüğü doğru bir cereyan takip eylediği içindir ki saadet-i umumiye-i beşeriye şimdiye kadar yalnız bir gaye-i müstakbele, bir emel-i baitten ibaret kalmıştır. Mamafih ecza-i beşeriyet bu gaye-i mukaddeseye doğru tekâmülden geri durmuyor. İnsanlar

24 A. Şerif [Önay], *a.g.e.*, s.15.

25 A. Şerif [Önay], *a.g.e.*, s.17.

> bu maksad-ı millî etrafında büyücek kitleler halinde birleştikçe ve bu millet kitleleri münasebat-ı mütekabelelerini idare edecek esasatı tevhid ve tevlife çalıştıkça daimi bir tekamül mecburiyetini takip olunuyor demektir.[26]

Türk gençliği de amacını bu evrim çizgisine uygun olarak saptayacaktır. "Türk milleti henüz yekpare bir maneviyete sahip olmadığından münevveran-ı millet bu en yakın maksadın bir an evvel husulü için gayret ve istical etmelidir. Ama insaniyete zarar getirebilen hiçbir cereyan"ın "bir milletin hususi menfaati ile kabili telif" olamayacağı unutulmamalıdır: "Bunun için millet ve insaniyet birlikleri aynı manada ve aynı istikamettedir."[27] Böyle olunca Türk milliyetçiliğinin doğru bir çizgide olduğunun en doğru sınaması "insaniyet-i vahideye" giden yolla çelişip çelişmediğine göre yapılabilir.

Türk gençliğinin, gerek Türk milletinin "düşünce ve duygu" birliğini sağlaması için, gerek daha sonra seçeceği yol için sağlam bir "bilim" anlayışına ve "düşünme" alışkanlığına ihtiyacı vardır.

A. Şerif Önay, kişilerin toplum içinde doğru eylem yolunu diyalektik ilişkilerine dayanarak bulunacağını şöyle anlatmaktadır:

> Bu iki amil yekdiğerine ikaz ve tenkid ederek, hakikatı aydınlatırlar. İkisinden biri körlenirse, insanlık daima bir zulmet içinde kalmaya mahkûm olur. Akıl insanın uzviyet-i maneviyesinin kudret-i esasiyesidir. Bu kudret ve kabiliyet sayesindedir ki, hadisatı mukayese ve muhakeme ederek keşf-i hakikat eyleriz. Teamül aklın bir eseri, eslaftan ahlafa tevarüs eden keşfiyat ve miktesibatıdır. Akıl olmasaydı, teamül vücud bulmazdı. Fakat teamül aklın gayet mühim bir muavini uyandırıcısıdır. İnsanlık teamül sayesindedir ki derece derece terakki ve tekemmül eder.[28]

> Akıl ve teamül hayat-ı içtimaiyede çok zaman muarız vaziyet alırlar. Bu gibi hâlatta akla muhalif olan teamül -ki binnetice mer-

26 A. Şerif [Önay], *a.g.e.*, s.18.
27 A. Şerif [Önay], *a.g.e.*, s.18.
28 A. Şerif [Önay], *a.g.e.*, s.19.

> dud ve mehcur olmaya mahkûmdur- maateessüf uzun zaman mukavemet ve hattâ teçavüz ederek cemiyetin huzur ve saadetini ihlâl eyler. Böyle muzır teamüllere itikadat ve adat-ı batıla derler...[29]

Gençlik, "aklı, teamüle ve fikri duyguya" hakim kılarak, "müsbet düşünce" ile üstüne alacağı öncü ve kurtarıcı rolünü görebilir.

> Türk gençliği, kendisinin ve milletinin hayat ve istikbalini, düşünmek silahıyla kurtaracaktır. Biz teamülat-ı batıla ve adat-ı sakimenin fevkalâde tahr-ı tahakküm ve istibdadında bulunduğumuz için düşünmeyi en mukaddes bir ibadet ve riyazat-ı milliye mertebesine yükseltmeğe bilhassa mecburuz.[30]

A. Şerif Önay bilgi, düşünce ile toplum arasında ilişkiler kuran çözümlemesini, bir başka deyişle "bilim felsefesini", dört "düstur" halinde özetlemektedir.

1. Aklın kanmadığı bilgi, faidesiz ve muzırdır.

2. Teamulî bilgiler daima muhtac-ı tekemmüldür. Henüz hakikat için kati ve mükemmel bir ifade icad olunamamıştır.

3. Düşünce fiiliyata tekaddüm eder.

4. Duygu ne kadar necip ve faydalı olursa olsun düşünceye gelebe edecek derecede kuvvetlenmemelidir.[31]

Gençliğin doğru yönü ya da eylem biçimini bulması için "müspet düşünce" yöntemini öneren A. Şerif Önay, bu noktada "millet bilgisinin" eksikliği ile karşılaşmaktadır. "Müsbet düşünce"nin uygulanabilmesi için önce sağlam bir "millet bilgisi" temeli olmalıdır. Bu nedenle, Türklerin mevcut olan "millet bilgisi" birikimini eleştirisel bir değerlendirmeye tabi tutmaktadır.

A. Şerif Önay, "millet bilgisi" tanımını şöyle yapmaktadır: "Millet bilgisi namı altında topladığımız bu müdevvenatın hayat-ı milliye doğrudan doğruya hakim ve istinatgâh olanları, lisan, edebi-

---

29 A. Şerif [Önay], *a.g.e.*, s.19-20.

30 A. Şerif [Önay], *a.g.e.*, s.22.

31 A. Şerif [Önay], *a.g.e.*, s.23.

yat, menakıb-ı milliye, tarih, içtimaiyat, iktisadiyat ve memleket bilgileridir."[32]

> İşte bugün en mühim mesele-i hayatiyemiz millet bilgilerinin cksikliğidir. Bir kimse "[...] Türklüğün servet-i müdevvenesi ile mesela bir Garb millet-i müterakkiyesinin servet-i maneviyesini etrafiyle tetkik ve mükayese ederse, şu hakikat-ı müessefeye vasıl olur ki; Türklük kısmen yazılmamış, kısmen yanlış yazılmış bir kitaptır. İçtimaiyat, iktisadiyat ve memleket bilgileri yazılmamış olan kısmı teşkil ederler. Babalarımız bu bilgilere sahip olsalardı hem bugünkü felâketler iktisad edilmiş ve hem de milletimiz daha medeni ve müreffeh bir kademeye yükselmiş bulunurdu."[33]

"Millet bilgileri"nin yazılmış olanları da kötü yazılmıştır. A. Şerif Önay, kötü yazılanlara bir örnek olarak "tarih"i ele almakta ve şöyle eleştirmektedir:

> Tarihe gelince milleti hiç sevmez, biçareyi hiç düşünmez, o ancak ufak pek ufak bir ekalliyet-i sefihenin meddahı, beşeriyetin bigünah kanını döken ve döktürenlerin mezayay-ı harp ve darbının takdirhan dellalı olup, hayat ve fiiliyet-i beşeriyetinin asıl mevzuunu teşkil eden, büyük millet kitlelerini ve bu kitlelerin muhit-i hayatisinde ilim hakikat ve saadet-i umumiye-i beşeri-e uğrunda büyük hizmetler gören hükema ve füzela'yi ihmal ve istisgar eder.[34]

A. Şerif Önay'ı "millet bilgileri" içinde en çok kaygılandıran, "lisan"ın durumudur. Almanya'da Türkçe hocalığı yaparken "dil" üstünde düşünme ve çalışma fırsatı bulan Önay, ilginç analizler yapmaktadır. Düşünce ve duygu birliği yaratma görevini yüklenen gençlik, bunu Osmanlıca ile yapamayacaktır; dilde yenileştirme gerekmektedir.

Önay'ın "millet bilgisinin", "lisan" kesimi için çözümlemeleri şöyle özetlenebilir:

---

32 A. Şerif [Önay], *a.g.e.*, s.27.
33 A. Şerif [Önay], *a.g.e.*, s.27.
34 A. Şerif [Önay], *a.g.e.*, s.28.

> Lisan millet bilgisinin temelidir. Binaenaleyh bir milletin lisanı ne kadar mükemmel olursa, kabiliyet ve selabet-i maneviyesi o kadar büyük ve yüksektir.
> Türkçe medeni lisanlara nazaran mantık, kabiliyet-i temsil, kıyasilik ve basitlik nokta-i nazarlarından pek mükemmel ve kuvvetli bir dildir.[35]
> Türklük böyle güzel ve kıymetli bir alete maliktir, fakat biz Osmanlı Türkleri bu hayati vasıtayı ne hale getirdik. Osmanlı lehçene bakan Türkçenin kabiliyetini red eder ve onu muğlak fakir faidesiz bir alet sanır, filhakika *konuştuğumuz halita bir alet-i terakki değildir* (a.b.ç.).[36]
> Türkçemiz safiyetini tamamiyle kayıp eylediği gibi ihtiyacat-ı medeniyemizle beraberce yoğrulup işlenememek yüzünden aile-i kelimatı dağıtıp unutularak fakir ve kötürüm olmuştur.
> (...) ediplerimiz yeni bir kelimeye ihtiyaç olunca mutlaka Arapça veya Acemceden yeni bir muamma uydurmaya mecburiyet görüyorlar. Her yeni yabancı kelime asıl Türkçede muadil ve müşabih kelimenin mana kuvvetini zayıflatarak onları istimalden düşürüyor ve öldürüyor (...) billurlaşmak hassası yalnız öz Türkçe kelimelere münhasırdır.[37]

Medeni ülkelerin deneyleri ortaya koymaktadır ki, bu dillerin gelişmeleri ve canlanmaları "istiklâllerine" bağlı olmuştur. Dilin gelişmesi için istiklâl, ön koşuldur.

> Medeni lisanlar her türlü yabancılığı (temessül) ederek tamamiyle müstakil ve saf kavaid-i lisaniyeye mâlik olmuşlar ve her bir kelimeyi muayyen ve mahdut bir manaya, her bir mafhumu müstakil ve ortaksız bir kelimeye rapt ve tespit eylemişlerdir. Lisanların bu tekemmülü vakıa mana ve nükte zenginliğinin zıddına fakat bilgi ve marifet zenginliğinin lehine bir ceryandır (...) Lisanlar şiir ve hayalden maddiyat ve hakikata doğru tekamül ve teheddün ederler.[38]

Ülkede yalnız duygu ve düşünce birliğini sağlamak için değil,

---

35 A. Şerif [Önay], *a.g.e.*, s.29.
36 A. Şerif [Önay], *a.g.e.*, s.30.
37 A. Şerif [Önay], *a.g.e.*, s.30-31.
38 A. Şerif [Önay], *a.g.e.*, s.33.

aynı zamanda da bilginin geliştirilmesi için Türkçenin islâhı, en acil görevdir. Türk aydınları yabancı kaynaklardan bilgi kazanabilseler bile, bu bilgilerden Türkiye'nin yararlanabilmesi için "o zenginlik ve mükemmellikte" bir dile sahip olunması gerekir.

A. Şerif Önay, "Millet bilgilerinin yanlış ve yabancı esasata uydurulmuş kısm-ı evvelini islâh ve tasfiye etmek tabii acil bir vazifedir, bununla beraber milletimizin büsbütün mahrum kaldığı kısm-ı sanide son derecede müthiş ihtiyaç teşkil ediyor,"[39] dedikten sonra, gençliği bu alanda çalışma yapmaya çağırmaktadır; bu çalışmalar sonucunda milleti ve içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik yapıyı tanıyacaktır. Gençliğin milletine yararlı olması onu tanımasından geçmektedir.

> Biz milletimizi tanımadığımız, onun ne olduğunu, nasıl yaşadığını bilmediğimiz içindir ki hizmet ve vazife-i milliye için muhtaç olduğumuz yüksek duygulardan mahrumuz. İnsan yalnız bildiği, tanıdığı şeyi sever ve ancak sevebildiği şey için çalışır. Bunun için milletle gençlik arasında sıkı ve pek yakından bir temas-ı maddî ve fikrî vücuda gelmedikçe gençlikten de müfit ve müsmir bir faaliyet-i vataniye beklenilmemelidir.[40]

A. Şeref Önay'a göre gençliğin ilk edineceği "millet bilgisi", devletin işlevidir. Önay, Osmanlı toplumunda "devletçilik" olduğunu söylerken, bu kelimeyi daha sonraki yıllarda edineceği "devlet işletmeciliği" kavramından çok farklı bir anlamda kullanmaktadır; halktan kopuk bir yönetici azınlığın kendi çıkarları adına yönetimini anlamaktadır. Önay'da "devletçilik" kavramının karşıtı "milletçiliktir". Milletçiliği halka dayanan yönetim biçimi olarak yorumlamak gerekir; "milletçilik" kelimesinin seçimi bilinçli olarak yapılmakta, yazıda "milliye" kelimesi kullanılmamaktadır. Önay bu kavramları kullanarak Osmanlı toplumunun devlet anlayışını şöyle eleştirmektedir.

> Hükûmet kendisini teşkil eden heyet-i memurinden müstakil ve

---

39 A. Şerif [Önay], *a.g.e.*, s.37.

40 A. Şerif [Önay], *a.g.e.*, s.36.

> ayrı bir mevcudiyet değildir. Binaenaleyh menfaat-ı devlet menfaat-ı hükûmet gibi ortaya sürülen büyük sözlerden esas itibariyle ancak kuva-i resmiyeyi ellerinde tutanların menafi-i hususiyesi anlaşılmalıdır. Fakat bu hakikat maateessüf pek (...) kolay gizlenebilerek, ortaya millet mefhumunun (...) rakibi bir devlet mevcudiyet-i mefhumesi çıkarılmak mümkün olmuştur. Bu ihtira-ı muzırdan maksat millete ve umumiyete ait olan kuvve-i resmiyeyi bir şahsın veya bir ekalliyetin ebediyen yedid-i zaptına geçirmek ve umur-u hükûmeti milletin murakabesinden kurtarmak idi. Bu suretle beşeriyet milletçilik ve devletçilik namlarını alan iki zıd ve mütebayyin nihayet arasında bir taraftan diğer tarafa çalkandı durdu.[41]

Artık Türk dünyası "esir ve mahkûmu olduğu devletçilik ve imtiyazat-ı hukukiye" dönemlerini sona erdirmenin eşiğine gelmiştir. "Millet birliği bir istihsalat birliği" olacaktır, bu dönemde "müsavat-ı hukukiye" sağlanacak ve milletçilik egemen olacaktır.

> Türk milleti devletçilik -emperyalizm ile milletçilik- nasyonalizm geçidi üzerinde bulunuyor. Bu nazik mevkide Türk gençliğine terettüp eden büyük ve mukaddes vazife milletin sun-u vasıasını hukuk-u idare ve siyasiye vadisinde tenvir ederek kendi işlerini bizzat kendilerini görebilmesini temin etmek ve cehalet-i umumiye-i siyasiye devam ettiği müddetçe fırsattan istifadeye çalışan vazife hainlerini daima takip ve nezaret eyleyerek milletin kendi eliyle verdiği kuvvetin bizzat bazicesi olmak felâketlerinden korumaktır.[42]

A. Şerif Önay, "müsavat-ı hukukiye"nin sağlanmış olmasının bir milletin mutluluğu için yeterli olmadığını dünya deneyinin ortaya koyduğunu belirterek, "müsavat-ı iktisadiye"nin sağlanmasının da gerekli olduğunu şöyle savunmaktadır.

> İktisadiyat-ı beşeriyenin bugünkü esasat-ı beşeriyeti pek haksız ve adaletsiz bir suretle muhtelif sınıflara taksim eder. Bu yüzden servet-i hayatiye müsait şerait-i iktisadiyeye mazhar olan bir ekal-

41 A. Şerif [Önay], *a.g.e.*, s.40-41.

42 A. Şerif [Önay], *a.g.e.*, s.42-43.

> liyet-i mesudeye inhisar ederek ekseriyet-i azime servetsiz, bedbaht ve mahrumane bir hayat sürmeye mahkûmdur. Bu hal kezalik imtiyazat-ı iktisadiye-kapitalizm ve müsavat-ı iktisadiye-sosyalizm denilen iki müntehanın teşekkülüne meydan vererek yeni bir ekaliyet-ekseriyet mücadelesini meydana koymuştur.
> Müşahabet ve mevzuların mutabakatı dolayısıyla devletçilik ile kapitalizm bir tarafta milletçilik ile sosyalizm, diğer tarafta el ele vererek hak ve menfaat-i hayatiyelerini beraberce müdafaa ederler. Mesail-i içtimayinin bu derecede tevessüü ekalliyet ve ekseriyet kitlelerini millet hududları haricinde de teşrik ve tevhidi memafiye mecbur eylediğinden bilhassa ekseriyet-i gayr-ı mesudenin mefrit (radikal) azaları arasında enternasyonalizm denilen teavün-ü umumiye cereyanı baş göstermiştir.[43]

"İktisadi eşitsizlik" sorununun uluslararası boyutlar kazanmasının, hem ezenler, hem de ezilenler için söz konusu olduğunu ortaya koyan A. Şerif Önay, "devletçilik" anlayışını, uluslararası bir bütünlük içinde yeniden yorumlama ihtiyacı duymaktadır. Bu ilişkiyi "münasebatî hariciye ve milletçilik" başlığı altında şöyle kuruyor:

> Biz hükûmetlerde siyaset-i beynelmilel de takip ettikleri emperyalizm dahili devletçiliğin başka milletler zararına idamesinden ibarettir. Bu hükûmetler dahilde milli bir süsü muhafaza ettikleri halde hariçte milletlerin menafi-i umumiyesine muzır bir ekaliyet menfaatı takip, yani ufak bir kapitalist cemiyetin hizmetkârlığını ifa ederler. Halbuki hakiki milletçilik gerek dahilde ve gerek ekaliyet hariçte aynı mekasit-i aliyeye hizmet eder. Milletçilik milletin hukuk ve menafiini muhafaza ve müdafaa etmek demektir. Bu müdafaa gerek dahili gerek harici düşmanlara karşı olsun gayet mukaddes ve necip bir vazifedir.[44]

Milletçiliği, tek bir insanlık idealine yönelen uluslararası bir boyutta yaklaşan Önay, Batı emperyalizminin "insaniyet"le bağdaşamaz tutumlarını sert bir şekilde kınamaktadır.

---

43 A. Şerif [Önay], *a.g.e.*, s.43.
44 A. Şerif [Önay], *a.g.e.*, s.45.

> Zavallı Gorki daha bir sene evvel tasavvur edebilir mi idi ki, Garp alem-i medeniyeti Volga steplerinde evca-ı müthişenin taht-ı tesirinde evlâtlarının naaşlarına kadar tenezzül eden milyonlarca aç ölüm namzetlerini bolşevizm korkusuna kurban edecek. İnsanlık hemcinsinin sefalet ve mahvından müteselli ve ümid varolan bir hodbin ve alçak medeniyetten hayır bekliyemez.[45]

Milliyetçiliği böyle bir çizgide değerlendiren Önay, Türk milletçiliğinin, barışçı olmasını ve her milleti sevmesini ön görecektir. Bu durumda, Türk milletçiliğinin emperyalist boyutlar kazanmasına karşı çıkacaktır. "Milletimizin hududu" başlığı altında bu konuya şöyle değinmektedir:

> Cihan Türklüğü ile ancak ilmi ve medeni münasebat-ı fikrîye ve kuvvet vermeye çalışmalıyız. Cihan Türklüğü bir milletin hudutları dahiline sığmaz bir büyüklüktür ve Turanlık yani pantürkizm gibi emperyalist hülyalar ne bizim ve ne de bu kardeş milletlerin menafi-i hayatiyesiyle kabili teliftir. Cihan Türklüğüne edeceğimiz en büyük hizmet dilimizi tasfiye ve takviye ederek medeni ve canlı bir hale getirmek ve bu sayede toplayacağımız servet-i ilmiye ve fikriyeyi bize rehber nazarıyla bakan o kardeşlerin piş-î istifadiyesine sermek olacaktır.[46]

Önay'ın bu "milletçilik" anlayışı, "vatan" anlayışının da sınırını çizmektedir:

> Eski Osmanlılığın vatan anlayışı ile bugünkü Türklüğün 'vatan' anlayışı arasında fark vardır. Bir millet hudud-u milliyesi haricinde kalan araziden istifade edemez. Bu iddia Osmanlı İmparatorluğu'nun tecarib-i tarihiyesiyle sabit olduğu gibi diğer milletlerin elde ettiği netayiç de aynı merkezdedir.[47]

"Vatan" da "millet birliğinin" kurulması için yapılacak olan bir yandan ülkenin "imarı", diğer yandan ülkedeki "sefalet-i içtimaiye-

---

45 A. Şerif [Önay], *a.g.e.*, s.47.
46 A. Şerif [Önay], *a.g.e.*, s.48-49.
47 A. Şerif [Önay], *a.g.e.*, s.49.

nin" kaldırılmasıdır. Önay'ın, "imar"dan, üretimin artırılmasını anladığını birinci çalışmasını incelerken görmüştük. Bu önerisi "milleti bir üretim birliği" olarak görüşüyle tutarlıdır. "İmar" hakkındaki düşüncelerini bu çalışmasında da yenilemektedir. Biz daha önceki bölümde bunları incelediğimiz için burada üzerinde durmayacağız. Sadece, "imara" ilişkin önerilerinin bazı ideolojik yönleri üzerinde duracağız.

Önay, sadece üretim artışını yeterli bulmamakta, hakça dağılımı da şöyle istemektedir:

> Servet-i iktisadiye ne kadar mütecaniz ve adilane taksim edilmişse hayat o kadar müreffeh ve kolay bir hal alır. Bu ise yalnız iktisadiyatı kendi sayine ve kendi elindeki kuvva-ı tabiiyeye istinad ettiren millete müyesser olabilir. Kendi sayileriyle yaşatmaya mecbur olanlar vakıa fevkalâde zengin olamazlar, fakat fakrü ihtiyaç ta onların belini hiçbir vakit bükemez. Çünki onların sermaye-i istihsaliyesini teşkil eden sayi asıl kıymet yaratan amil olup aynı zamanda hiçbir zaman azalmak ve tükenmek bilmeyen bir hazinedir. Velhasıl millet eğer seyyanen aynı mevki ve kuvvette müstahsillerden terekküp ederse mesut bir millettir. Bilâkis bir millet dahilinde, yaşamak için mutlaka çalışmaya mecbur olmayanlar da bulunursa hayat-ı iktisadi hastadır ve bu hastalık servetin inkisamindeki fark ve tefazüllerin büyüklüğü nispetinde azarak müthiş tahribat ika eyler.[48]

Önay'ın, "imar" ile ilgili olarak koyduğu ikinci önemli ideolojik ilke, yabancı kaynaklara dayanmamaktır. Türkiye bu konuda Sovyetler örneğinden ders almalıdır. Önay ilkesini şöyle savunur:

> Ecnebi parası alıp bu toprağa vermek ise evlâtlarımız ile beraber kendimizi öldürmektir. Bizi temdin siyaseti, ecnebi sermayesi ile rahatsız etmeyiniz, vatanımızı yıkmayınız da yapmanız yerinde dursun.[49]
>
> Rusya bize ibret olsun, bugün dünyada Rusya'dan bedbaht ve sefil bir memleket yoktur. Diğer cihetten Bolşevik hükûmeti kendisini

48 A. Şerif [Önay], *a.g.e.*, s.50-51.

49 A. Şerif [Önay], *a.g.e.*, s.56.

> takviye edecek yeni ve mükemmel vesait-i nakliye ve medeniyete fevkalâde muhtaçtır. Ve nihayet İngiltere, Almanya, ilahir gibi sanayi devletleri Rusya'ya lâzımgelen sermayeleri vermek için adeta yalvaracaklar. Bütün bu ahvale rağmen Bolşevik vicdanı servet-i umumiyeyi ecnebiyenin eline teslim kail olmuyor."[50]

A. Şerif Önay, bu genel ilkelere uygun olarak "Anadolu'nun imarı" konusunda daha pratik önerilerini sıraladıktan sonra zamanın yaygın olan tartışmasına değinerek, "İslâm dininin terakkiye mani olmadığını" şöyle savunmaktadır:

> İslâm milletlerinin saikai atalet ve bedbahtî ile bu asırlarda hemen umumiyetle duçar-ı inhitat ve tedenni olması tabiidir ki ancak esbabı dünyeviye ve maddiyenin taht-ı mesuliyetindedir. Bu bedbaht tesadüfe aldanarak İslâmiyet'in mani-i terakki olabilmesi tasavvur etmek ne aklî bir kanaata ne de tecrübî bir bilgiye istinat etmeyen sathî bir düşüncesizliktir.[51]

> ... Terbiye-i diniye, zatiye, milliye, medeniye, ilahiri gibi muhtelif namlara rağmen umumiyetle içtimai bir vazifedir. Ve cemiyetin ihtiyacatına ne kadar çok yaklaşırsa o kadar doğru ve müfid bir şekil alır. Tabir-i diğerle terbiye ferde şahsiyete mahsus müstesna bir meziyet sahibini diğerlerinden ayırıp imtiyazlıyan bir başkalık olmaktan ziyade belki cemiyetten ahz ve telâkki edilen bir ihtiyacı manevidir. Fezail-i insaniyenin menbaı yalnız cemiyet muhabbeti ve cemiyet hayatı olup teferrüd ve tecerrüt insanlığı bilâkis sükud ettirir. Bunun tatbikat-ı ameliyesi hayat-ı yevmiyenin en mebzul menazırındandır. Cemiyete alışmayan, cemiyeti sevmeyen kimseler umumiyetle hodperest[tirler].[52]

Toplumdaki "ahlâk" sorunları üzerinde de ayrıntıyla duran A. Şerif Önay, "gençliğin meslek cemiyetleri" etrafında örgütlenerek üstüne düşen rolü görmesini istemektedir. Önay'a göre, "meslek cemiyetleri" kurulmalı, bu birlikler etrafında gençlik toplanmalıdır. Örgüt-

50 A. Şerif [Önay], *a.g.e.*, s.61.
51 A. Şerif [Önay], *a.g.e.*, s.63.
52 A. Şerif [Önay], *a.g.e.*, s.66.

lenen gençlikten beklediklerini A. Şerif Önay çalışmasının son sözünde şöyle özetlemektedir:

> **Faal Gençlik**
>
> Muhasebemiz Türk gençliğine ithaf edildi. Gençlik tabirlerinden anladığımız umumiyetle genç, kuvvetli, yaşayan ve faaliyet gösteren zihinlerdir. Bazı genç kuvvetler vardır ki, vücuda en ihtiyar, en natuvan zamanlara kadar refakat eder, kezalık bazı vücutların gençlik kuvveti, daha pek küçük yaşta hattâ hin-i sebayette (gençlikte) körlenip mahvolabilir. Vazife-i milliye, en ziyade hazırlanmış ve yetişmiş gençliğe terettüp eder. Yetişen, hazırlanmakta olan gençliğe gelince kendisini kafi derecede kuvvetli ve tedarikli görmeden fiiliyat sahasına atılmamalıdır.[53]
>
> **Meslek**
>
> Yeniden gençliğin en mukaddes ve yegâne vazifesi hazırlanmak tahsil-i ilm-i marifet eylemektir. Hayatta muvaffakiyet, istidat ve kabiliyet-i şahsiyeye en muvafık olan meslekte ihtisas kazanmakla olur. Mesleğin fenası yoktur. Fakat sahibini ne kadar serbest ve müstakil yaşatırsa, o kadar güzeldir. Türk muhitinde serbest mesalik maalesef henüz pek iptidai bir haldedir. Binaenaleyh, Türk gençleri bu faideli sahada belki ömürleri müddetince rekabetsiz ve parlak bir suretle icra-i faaliyet edebilecekler. Yetişir ki sahayı milliyemiz öz Türklüğünü muhafaza eylesin. Meslek insanın hayat-ı iktisadiyede intihap ve kabul eylediği yoldur. İktisadiyatın rüknü ise istihsaldir. Gerek şahsın ve gerek milletin menfaat ve saadeti, tezyid-i istihsalata matuf ve merbut olup, bulunduğumuz fakrü ihtiyaç hali ise hiçbir kuvvetin istihsalat sahasından ayrılmasına müsait değildir. Binaenaleyh meslek intihabında en evvel göz edilecek nokta, şan ve rahattan ziyade elde edilecek mahsulün keyfiyet ve kemniyeti olmalıdır. Meslek ne kadar serbest, kuvvay-ı tabiyye ile teması ne kadar çok ve emin ise, istihsalat da o kadar bereketli olur. Vatanımızın en mebzul kuvvay-ı tabiyyesi Anadolu toprağındadır. Payitaht Anadolu'nun saha-i istihsaliyesine uzak olduğundan, sanayii, ticaret ve mesalik-i müstakile, Anadolu ziraatine en yakın olan istihsalat merkezlerine nakledecekler. İstanbul'un hayatı yalnız transit ticareti, hususi sanayi, seyahat ve münasebat-i beynelmilel vesaiti ve

53 A. Şerif [Önay], *a.g.e.*, s.75.

nihayet bürokrasi ve merkeziyenin iflasıyla büsbütün kıymetten düşen memuriyete münhasırdır. Bu muhit sermayesiz gençliğe muvaffakiyetli bir faaliyet vaad etmez.[54]

Ana Yurduna

Buna mukabil Anadolu'nun, rekabet-i ecnebiyeden masum olan, milli istihsalatı fevkalâde parlak istikballer hazırlıyor. Bunun için ey Türk genci, hazırlıklarını bitirir bitirmez, Anadolu'ya git. Cahil köylünün en iptidai vesaitle bile hayatını kazanmağa ve koca bir hükûmeti beslemeye muvaffak olduğu o zengin topraklarda, seni mesut ve bahtiyar edecek binlerce istihsalat imkânı bekliyor. O münbit ana yurdunda ilminle, vesait-i mihanikiyenle kendinin ve milletinin hayat ve istikbalini kurtaracaksın. Orada her şey var, yalnız sen yoksun, ilmin ve marifetin yok. Anadolu'nun hicran ve viran köşelerine karşı his ettiğin tevehhüs vahime-i cehalettir. O güzel vatanı tanır, okursan çok seveceksin ve oralarını kendi eserlerinle tezyin edersen, artık hiç ayrılamayacaksın. Gurbetteki medeniyetten istifade edemeyiz, onu evimize getirmeliyiz. Elbirliğiyle, ilim ve marifetle, vatanımızda, düşmanın bıraktığı viraneliklerden yeni bir gülistan yaratalım. Son senelerde İstanbul'da sürüklenen hayatın ne güzelliği vardı. Gelecek seneler ise kimbilir ne kadar karanlık ve müşgil olacak. Bizi müteselli edecek ve yeniden canlandıracak güneşi ancak Anadolu'nun bakir tabiyatında bulacağız. Herhalde tenperver ve atıl maziye ebedi bir elveda.[55]

ÜÇÜNCÜ ÇALIŞMA: MAHSÛLÂT-I MAHALLİYE İÇİN TAHMİNİ SANAYİ PROJELERİ LÂYİHASI

Kurtuluş Savaşı öncesinde A. Şerif Önay'ın yaptığı üçüncü çalışma, bölgesel bir sanayileşme programıdır. Bu çalışma, Önay'ın daha önceki çalışmalarında ideoloji, kalkınma politikası düzeyindeki önerilerinin somuta indirilmesi olarak görülebilir. Böylece, "İmâr Politikası" çalışmasını bu yönden eleştiren Cafer Seyd Ahmed (Kırımer)'in istekleri de yanıtlanmış oluyordu.

Bu çalışma, 1923'te, Kâzım Karabekir tarafından "Mahsûlât-ı

54 A. Şerif [Önay], *a.g.e.*, s.75-76.

55 A. Şerif [Önay], *a.g.e.*, s.77.

Mahalliye İçin Tahmini Sanayi Projeleri" adı altında, TBMM Hükûmeti Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi'ne yayınlatıldı.[56] A. Şerif Önay, 10 Temmuz 1922 tarihli giriş yazısında, bu çalışmanın kendisinden nasıl istendiğini şöyle anlatmaktadır:

> Trabzon, Erzurum ve civarının ihtiyacat-ı iktisadiyesini teskin maksadıyla Şark Cephesi Kumandanlığı tarafından tasavvur olunan tesisat-ı istihsaliye: Cam, deri, konserve, mensucat ve şeker fabrikaları hakkında lâzımgelen malûmat-ı umumiye-i fenniyeyi ihtiva etmek ve bu müessesatın en ihtiyatkâr ve tedrici bir suretle ihdas ve ihyasının ne gibi sermayelerle ve hangi usul ve intizam dahilinde mümkün olacağını münakaşa ve tâyin eylemek üzere bir sanayi projesi tertibi vazifesi Ankara Hükûmet-i Milliyesi'nin Berlin'deki mümessil-i muhteremi tarafından uhde-i acizaneme tevdi edildi.[57]

Ankara'nın Berlin temsilcisi, Mehmet Nuri (Conker)'dir. Conker, Kâzım Karabekir'in isteklerini ilk kez, AEG, Siemens vb. gibi Alman kuruluşlarına yaptırmayı denemiştir. Ne var ki, bu yoldaki girişimleri olumlu bir sonuç vermemiştir. Bunun üzerine Conker, sanayi projeleri tasarılarının hazırlanmasını, yakından tanıdığı A. Şerif Önay'dan istemiştir.[58]

Şark Cephesi Kumandanlığı'nın böyle bir çalışma istemesinin değişik nedenleri vardır. Kâzım Karabekir, bir yandan, Birinci Dünya Savaşı sonrasında yaptığı bir uygulamanın etkisi altındadır. Kâzım Karabekir bu uygulamasını şöyle anlatmaktadır:

> 335 ortalarında Erzurum'da yüzlerce şehit yavrularını ordunun himayesine alarak iaşe, ilbas ve iskânlarına başlamıştım; bunlar üç dört yaşından on iki on üç yaşlarına kadardı. Ekserisi de hiç tahsil

---

56 Bkz. Ahmet Şerif [Önay], *Mahsulatı Mahalliye İçin Tahmini Sanayi Projeleri Layihâsı*. TBMM Hükûmeti Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi Neşriyatı'ndan, Dersaadet, 1339. Bu kitabın önsözü, Kâzım Karabekir tarafından yazılmış. Bu kitabın önsözü ile A. Şerif Önay'ın yazılarından alınmış kısa bir bölüm Kâzım Karabekir'in şu kitabında tekrar basılmıştır. Bkz. Kâzım Karabekir, *Çocuk Davamız*, 1965, s.48-52.

57 A. Şerif [Önay], *a.g.e.*, s.2.

58 A. Şerif Önay ile yapılan mülâkattan.

> görmemişlerdi. Bu yüzlerce çocuğu müstehlik vaziyetinde ordu bütçesinden beslemek doğru değildir. Terhis dolayısıyla boşalan sanayi takımlarını bunlardan teşkil ettim, sekiz yaşından büyük çocukları bir taraftan okutmaya, diğer taraftan da terzilik, kunduracılık, saraçlık, marangozluk gibi sanatlara, sıhhiye ve baytarlık tahsillerine başlattım. Bunlar altı ay zarfında gerek okumada, gerek sanatlarında hayrete şayan terakkiler gösterdiler. Artık bizim için bu yavrucuklar müstehlik değil müstahsil olmuşlardı ... Bu güzel neticeyi görünce daha büyük yaştakilerden şömendifercilik, şöförlük gibi sanatlara da kabul ettik. İki sene sonra her hakiki sanat sahibi artık hakiki birer mevcut olmuştu.[59]

Kâzım Karabekir, bu örneği daha büyük ölçekte sanayi projeleri etrafında uygulamak istemektedir. Bunu da kitaba yazdığı önsözde şöyle belirtmektedir.

> Bu gibi teşebbüslerle vücude gelerek fabrikaların yanlarına hükûmetçe kurulacak mektepler şehit yavrularına tahsillerini temin ettiği kadar mekteplerle sermaye sahipleri arasındaki bir mukavele ile de talebenin fabrikada öğreneceği sanata mukabil onların kabiliyetleri nisbetinde yapabilecekleri işlerden ilk zamanlarda ücretsiz istifade etmek gibi her iki tarafa da menfaat istihsali mümkündür. Muayyen bir müddet sonra talebelerin artık el emeklerini hisse senetleri halinde onların hesaplarına olarak kayd ve cem etmekle şehit yavrularını serbest hayata girdikleri zamandan itibaren çalıştıkları fabrikanın sermayesine de iştirak ettirmiş olmak gibi bir fikrin husulü de aynı mezkûr teşebbüslerden beklenebilir.[60]

Kâzım Karabekir, bir başka çalışmasında bu düşüncesini, "bir çocuklar kasabası kurmak"[61] noktasına kadar götürecektir.

Kâzım Karabekir'in "Sanayi Projeleri"ni hazırlattırması, sadece yukarıda açıklanan deneyleri ile ilgili değildir; Şark Cephesi Harekâtı'nın bitmesinden sonra, Ankara'yı etkilemek yolunda yaptığı giri-

---

59 Bkz. Kâzım Karabekir, *a.g.e.*, s.187.

60 A. Şerif [Önay], *a.g.e.*, s.1.

61 Bkz. Kâzım Karabekir, *a.g.e.*, s.1.

şimlerin de bir uzantısıdır. 1922 yılının Ocak ayında, Kâzım Karabekir, yazdığı yazılarla, savaş dışında kalkınmaya dönük faaliyetlerde bulunulmasını önerdi. "Cephelerde harb ederken ilim adamlarımız fakr ve cehle karşı harbetmeli ve bilhassa sulhden sonrası için esaslı programlar hazırlamalı idi. Meclis-i Milliye'de seciyeli kimseler toplanabilir, fakat memleketin mütehassısları da aç ve işsiz kalabilir. İki senelik Ankara'nın mesaisi ilmî ve fennî cephesinde sıfırdır. Bütün mesai askeridir."[62] Kâzım Karabekir, A. Şerif Önay'a hazırlattığı "Sanayi Projeleri" ile, aynı zamanda, bu düşüncesinin bir örneğini vermiş olacaktır.

Kâzım Karabekir, 18 Şubat 1922'de Mustafa Kemal'e yazdığı mektupta, "umum idaremizin vech-i teşekkülü hakkındaki münakaşalar bize [...] vasıl olmaktadır" dedikten sonra, "bazısı büyük mütehassıslardan mürekkep ikinci bir meclis" kurulmasını önermekte ve, "büyük mütehassıslar heyeti kabul olunursa, her vekâletin şûrası da bunlardan ayrılabilir. Meselâ askeri şûra, nafıa şûrası vesaire gibi. Bu iki meclisin tasdikinden geçerek bir müddet için takibi ittihaz edilecek olan herhangi bir programımızda sabit olmak ve bu programın tarzı tatbikiyesinde mutasavver hedef ve gayeyi muhafaza etmek için bu şûraların vücudunu pek lüzumlu addediyorum,"[63] demektedir. Önay'ın İmâr Projesi'ndeki önerileri ile Kâzım Karabekir'in önerisindeki benzerlik dikkat çekicidir.

"Sanayi Projeleri"nin Trabzon ve Erzurum bölgesi için hazırlattırılmış olması da üzerinde durulması gereken bir niteliktir. Trabzon ve Erzurum'un seçilmesinde, Kâzım Karabekir'in Şark Cephesi Kumandanı olmasının ötesinde nedenler de bulunabilir. Trabzon, liman olması dolayısıyla kapitalistleşme sürecine Erzurum'dan daha önce açılmıştır; oldukça etkin bir tüccar grubu vardır. Kâzım Karabekir, Erzurum'da ilk direnişleri örgütlerken bu gruplarla sıkı ilişki içine girmiştir. Erzurum Kongresi, Mustafa Kemal gelmeden örgütlenmiş bulunuyordu. Bu örgütlenmenin amacı, ulusal Kurtuluş Savaşı değil, bir böl-

62 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Davamız*, s.1064-65.

63 Kâzım Karabekir, *a.g.e.*, s.1065.

gesel kurtuluş savaşını başarmaktır.[64] Nitekim, bölgesel kurtuluş amacını ulusal kurtuluş amacına çeviren Mustafa Kemal, ilk defa Trabzon'da bu grupla çatışmıştır. Projelerin Trabzon ve Erzurum için hazırlatılmış olmasında böyle bir bölgesel bağlılık da düşünülebilir.

A. Şerif Önay'dan, 1) cam, 2) deri, 3) konserve, 4) mensucat, 5) şeker sanayileri için proje hazırlaması istenmiştir. Önay'ın yöre hakkında ayrıntılı bilgisi yoktur, ancak sezgileri vardır. Projeleri bu sezgilerine göre hazırlamıştır. Bunun için lâyihasına, "Tahmini Sanayi Projeleri" adını vermiştir. Önay, kendisine önerilen bu beş projeyi, "işleyeceği mevad-ı iptidaiyenin en belli başlı ve bereketli mahsulat-ı mahalliyeden" olup olmadığı, bu "mamûlat-ı sınaiyeye ihtiyac-ı dahiliyenin yüksek" bulunup bulunmadığı, bu "sanayi sayesinde o havalinin ticaret-i haricîyesine büyük faideler" temin edip etmeyeceği açısından değerlendirerek, "esasen birer müstakil şube-i istihsalat teşkil eden bu teşebbüsleri takdim ve tehir maksadıyla sıraya düzmek mümkün ve makûl değildir ve her biri ayrı ayrı lâzım ve faidelidirler"[65] sonucunu çıkarmaktadır.

A. Şerif Önay, bu beş sanayiinin tek başına kurulamayacağını, kurulacak sanayilerin başarılı olabilmesi için önceden daha başka sanayilerin kurulması gerektiğini şöyle savunmaktadır:

> Buna mukabil bu beş şube-i sanatın Trabzon ve havalisine idhal ve tamimi mutlaka bazı diğer sanayi-i esasiyenin vücuduna vabestedir ki bu sanayi-i evveliye evvelâ yerleşmedikçe diğerlerinin imkân-ı ihdası ve kabiliyet-i inkişaf ve terakkisi son derece cay-ı sual olur. Bu sanayi-i esasiye her memleketin hayat-ı sınaiyesini hazırlayan temeller olup her türlü şuabat-ı istihsaliyenin zemini hayatisini teşkil ederler ve her yerde ve en iptidaî şerait-i istihsaliye karşısında bile kabiliyet-i hayatiye ve inkişafiyeye sahiptirler. Bunun içindir ki mevzua esası olan beş projeyi bunlara temel ve muin olacak olan diğer sanayi-i eveliye ile itmama ve müteferrik projelerin adedini on yediye iblağa mecburiyet gördük.[66]

64 Kâzım Karabekir'in bu bölgesel girişimleriyle ilgili olarak bkz. Sabahattin Selek, *Milli Mücadele (Anadolu İhtilali)*, c.1, s.137 ve 234-235.

65 A. Şerif [Önay], *a.g.e.*, s.4-5.

66 A. Şerif [Önay], *a.g.e.*, s.5-6.

Bu on yedi üretim tesisini yedi gruba ayırmaktadır.

1. **Mevadd-ı İnşaiye İstihsalatı Şubesi:** Sahra tuğlacılığı, makine tuğlacılığı, desterehane, kireç ocağı.

2. **Mekülat (Gıda) Konserveleri ve Şeker İmâlatı Şubesi:** Sebze konserveleri, balık konserveleri, süthane, şeker fabrikası.

3. **Mahsulat-ı Lifiye Sanayi Şubesi:** Yün, pamuk, keten, kenevir için iplik bükümhaneleri ve müşterek dokumahane.

4. **Evan-i Züccaciye Şubesi:** Cam fabrikası.

5. **Deri Sanayii Şubesi:** Debbağhane, kundura fabrikası ve deri eşya imalâtı.

6. **Sanayi-i Mihanikiye Şubesi:** Demir dökme hanesi, mihaniki tezgâh, sandık fabrikası, fıçı fabrikası, marangozhane, araba imâlatı, teneke eşya imalâtı.

7. **Şuhumu Hayvaniye** (Hayvani Yağlar), **Esmar-ı Zeytine** [Nebati Yağlar] **İşleyen Yağ Sanayileri Şubesi:** Zeyt değirmeleri, sabun fabrikası, mum fabrikası.[67]

A. Şerif Önay, bu "sanayi kompleksini" önerirken, her fabrikanın binalara ve bacalara ihtiyacı olacağı, bunun ise tuğla, kireç ve kereste imalâtını gerektireceğine dikkati çekmektedir. Ayrıca, "sanayiin muhtaç olduğu vesait ve alat-ı mihnikeye tabii hariçten celp olunacaktır. Fakat bunları memleketimiz dahilinde monte etmek ve tamir eylemek ihtimali olmadıkça hiçbirisini işletemez ve kullanamayız. Binaenaleyh bu mıntıka-ı istihsaliye dahilinde mutlaka bir mihaniki tezgâh [ufak mikyasta makine fabrikası] ve bir demir dökmehanesi"ne[68] ihtiyaç duyulacağı gibi gerekçelerden hareket etmiştir. Önay, sanayi kompleksini oluştururken, yapılacak dış ödemeleri de en aza indirgemeye çalışmıştır. Bu nedenle programın içine, "makine tuğlacılığı" yanı sıra "sahra tuğlacılığını da" almıştır. Bu tutumunu şöyle savunmaktadır:

> Mükemmel bir tuğla fabrikası vücuda getirebilmek için lâzımgelen malzeme-i inşaiye yani tuğlayı hariçten celp mecburiyetinden

---

67 A. Şerif [Önay], *a.g.e.*, s.91-92.

68 A. Şerif [Önay], *a.g.e.*, s.6.

> kurtulmak içindir ki her şeyden evvel teşehhüs edilmek üzere bir sahra tuğlacılığı en başa kondu ve bu ilk adım bilhassa tafsil ve tespit edildi.[69]

Programın hazırlanmasında, Alman mühendisleri Foke ve Leyhtenberger ile Profesör Ernest Müller'den yararlanılmıştır.[70] Mühendis İbrahim (Akçora) da programın hazırlanmasında yardımı dokunanlardandır. Ne var ki, programın ülke dışında "faraziyata" dayanarak hazırlandığı için birçok eksikleri olduğunu söyleyen A. Şerif Önay, uygulamaya geçmeden ayrıntılı çalışmalar yapılmasını zorunlu görmektedir.

Programın ayrıntılı uygulama projelerinin hazırlanması ve uygulanabilmesi için, "Şark Cephesi Müessesat-ı Sınaiye Müdiriyet-i Fennisi"nin kurulmasını önermektedir. Önay, önerisini şu sözlerle savunmaktadır:

> Gerek esas projelerin tanzimi ve gerekse icraata girişildiği zaman vücudu müktezi bir fenni tesisat-ı sınaiye idaresinin tevdiri hep aynı ellere ve en muvafıkı, bu iptidai projeyi tanzim edenlere tevdi ve emanet edilsin. Aksi takdirde bütün teşebbüsat hazırlanmamış ve gayr-ı mesul kimselerin kurban-ı cehaleti olur.[71]

Şark Cephesi "müessesatı sanayiye müdür-ü fennisi", Almanya'dan bir jeoloğu beraberine alarak bölgeye gelecek, bölgenin, tanımı ve iktisadında söz sahibi olan kişileri ile konuşarak 2-3 aylık bir inceleme yaptıktan sonra Almanya'ya dönecek ve "tatbikat projelerinin" hazırlatılmasına çalışılacaktır. Çalışmanın süreceği 3-4 aylık dönem için, "muvakkat bir resim bürosu açılacaktır". Projeler doğrudan doğruya "müdür-ü fenni ve muktedir bir Alman mühendisi tarafından cem ve tertip olunur ki bu hususta umumi projelerin tanziminde pek çok hizmet ve enteresesi merşud olan mühendis Leyhtenberger şayanı

---

69 A. Şerif [Önay], *a.g.e.*, s.7.
70 A. Şerif [Önay], *a.g.e.*, s.8.
71 A. Şerif [Önay], *a.g.e.*, s.94.

tavsiyedir. Kendisi bizzat OTO-TÜRKE makine fabrikasının sahibi olduğundan plânların tanzimi için lâzımgelen resim bürosuna ve levâzımat-ı tersimiye ve taharririyeyide" bu şahıs sağlayacaktır. Projeler hazırlanırken, fabrikaları işletecek kişilerin yetiştirilmesine çalışılacaktır. Fabrikaları işletecek kişilerin, Alman fabrikalarında "birkaç ay ameliyat-ı tatbikiye" görmeleri gerekecektir. A Şerif Önay, bütün bu hazırlık çalışmaların 20-25.000 dolar veya 4.560-5.000 altın liralık harcamayı gerektireceğini hesaplamıştır. Bu paranın, ya "hükûmet-i mahalliye"ce ya da "Şark Cephesi Kumandanlığı"nca karşılanması gerektiğini söylemektedir.[72]

A. Şerif Önay, hazırladığı programın maliyet tahminlerini de olabildiği kadar hassas yaptığını söyleyerek, tüm girişim için 775.000 dolar ya da 175.000 altın liraya ihtiyaç olduğunu belirtmektedir.[73] Bu kaynağın nasıl sağlanacağını, A. Şerif Önay şöyle anlatmaktadır:

> Bu parayı umumi bir anonim şirketi sayesinde toplamak mümkün olduğu gibi, daha doğru olarak, meydana konulacak şuabat-ı istihsaliye kadar muhtelif şirketler vücuda getirmek sureti ile cem eylemekte varid olur. Hükûmet-i mahalliyenin bu şirketleri malen ne dereceye kadar himaye edebileceğini buradan kestirmek tabii mümkün değildir. Mamafih muvafık bir nispet olmak üzere hükûmetin mecmu sermayelerin yüzde yirmi beşi miktarında avanslar (itibari nakdi) de bulunmasını teklif ederiz. Hükûmetin bu hususta doğrudan doğruya hissedar makamında, ortaya atılacak yerde himayekâr bir mukriz mevkiini tercih eylemesi daha musip olur. Bu sayede şirketler uzun vadeli ve ehven faizli itibarlara destres olarak bunları uzunca bir müddet ve mesela yirmi sene zarfında tamamen ödemiş olmak üzere amortize ederler. Bu suretle hükûmet tahsis edeceği avans sermayesini senevi taksitle geriye almış olur.[74]

A. Şerif Önay, projelerin kârlılık oranlarını da hesap etmiştir; oldukça yüksek kâr oranları beklemektedir. Ama şirketlerin güçlenme-

72 A. Şerif [Önay], *a.g.e.*, s.100.
73 A. Şerif [Önay], *a.g.e.*, s.94-95.
74 A. Şerif [Önay], *a.g.e.*, s.97.

si için, anonim şirketlerin ihtiyat oluşturmasını önermektedir. Anonim şirketin hisselerinin, halka çok küçük hisseler halinde dağıtılmasına karşı olmasını da şöyle açıklamaktadır.

> Bu sanayii vücuda getirecek müessesat-ı maliyeyi müteferrik şubelere taksim etmeyerek hepsini büyük bir umumi anonim şirket halinde birleştirmek ve daha küçük kıymette hisse senedatı çıkarmak suretiyle ahalinin sunuf-u vasıtası da hissedar yapabilmek meselesine gelince vakıa yek nazarda müsavat-ı iktisadiyenin temini nokta-i nazarından pek büyük bir kıymet-i içtimaiyeye malik görünürse de tatbikat-ı iktisadiye bu usulün zan olunduğu kadar musip olmadığını göstermiştir.[75]

Daha önceki çalışmalarında, "sosyalist" çevrelerin düşüncelerinden açıkça etkilendiğini gördüğümüz A. Şerif Önay, önerdiği anonim şirketlere dayanan örgütlenmenin, diğer fikirleri ile çeliştiğinin farkındadır. Planda bu tutumunu "tevil" etmek çabasını, şu sözleriyle göstermektedir:

> Cihan medeniyetinde bugün pek şiddetle hüküm ferma olan iktisadi adaletsizlik her vicdanı sosyalizm esasatına hürmet ve icabete davet eder. Şu kadar ki sosyalizm mateessüf hâlâ bir ilm-i içtimai ve ahlaki hududunu tecavüz edememiş ve alem-i beşeriyeti hakikaten mesut edecek ameli çareleri gösterememiştir. Memleketimiz esasen bu gibi içtimai hastalıkları düşünecek dereceden henüz pek uzak bir ihtiyaç ve zaaf-ı iktisadî içinde puyan olduğundan bize şimdilik ancak en kati tecarüb ve hakaik-i iktisadiyeden istifade ederek en büyük düşmanımız olan rekabet-i ecnebiye girdaplarından, ecnebi kapitalizmi tuzaklarından sürat-i mümkine ile kaçınmak ve kurtulmaya çalışmaktan başka düşünecek ve takip edilecek bir gaye tasavvur olunamaz. Bu itibar ile Avrupa'nın bugünkü halini değil, belki ondan daha evvelki harb-ı umumiye kadar devam eden terakkiyat-ı fenniye ve iktisadiye devrini enmuzec [numune] ittihaz ederek bu terakkiyatın ruhu olan teşebbüsü şahsinin memleketimizde de ihya ve temniyesi için lâzımgelen tedabir-i mücerre-

75 A. Şerif [Önay], *a.g.e.*, s.105-106.

> beye tevessül eylememiz lâzımdır. Bugün kurulacak şirketler henüz meşkûk bir istikbal ile pençeleşmek mecburiyetindedirler. Onların muvaffak olması milletimize hayat, istiklâl ve refah getirecektir.[76]

Son olarak, bu projelerin uygulanmasının, gerekli sermayenin 2/3'ünden fazlasının yabancı ülkelere akmasına neden olacağına değinen A. Şerif Önay, alınacak makinelerin karşılığının tarımsal mahsulle ödenmesini tavsiye etmektedir. Bunun sağlanması için de şöyle bir mekanizma önermektedir:

> Evvel-emirde buraya mahsulat-ı mahalliyeden satış numuneleri gönderilir ve bunlara istinaden alâkadar olan mehafil-i ticariyye ile fiyat ve satılacak miktarlar üzerine müzakeratta bulunulur. Fiyatlar ve sevk olunacak emtia miktarları taayyün ettikten sonra o esnada mahallinde teşekkül edecek olan müessasat-ı sınaiye şirketleri de bu ihraç olunacak mahsulat-ı mahalliyeyi orada satın alarak Almanya'ya sevk ederler. Bu emteanın esmanı bir banka nezdinde hıfz olunarak tedarik edilecek makinalere karşılık tutulur. Banka makineleri teslim eden fabrikalara bu makineler tarafından muayene ve kabul olunduktan ve fabrika tarafından ekspeditörlere teslim edildikten sonra doğrudan doğruya tediyatta bulunur. Tabiidir ki bu işleri idare için Almanya'da muvakkat bir ticaret acentesi ihdas olunur.[77]

Ahmet Şerif Önay'ın bu çalışmasının, Kâzım Karabekir tarafından yayımlatıldığı halde uygulamaya konulmadığını biliyoruz. Belki de böyle bir projenin yalnızca hazırlatılmış olması, Kâzım Karabekir'in siyasal amaçları için yeterliydi. Ne var ki, proje doğrudan uygulanmasa da, yayımlanan çalışmanın dolaylı etkileri olacaktır. Örneğin, A. Şerif Önay, Türkiye'ye döndükten sonra, Adapazarı yakınlarında kendi projesine uygun bir tuğla fabrikasının kurulmuş olduğunu görecektir.

Aralık 1922'de Ankara'ya geçmek için İstanbul'a geldiğinde, İzmir'de bir iktisat kongresinin toplanmakta olduğunu duyan A. Şerif

---

76 A. Şerif [Önay], *a.g.e.*, s.106-107.

77 A. Şerif [Önay], *a.g.e.*, s.107-108.

Önay, bu toplantıya katılmak arzusunu göstermiştir; İstanbul Vilâyeti Sanayi Grubu temsilcileri arasına alınmıştır.[78]

A. Şerif Önay, İzmir'e vardığında, "Mahsulat-ı Mahalliye İçin-Tahmini Sanayi Projeleri" konusunda yapmış olduğu çalışmanın, Kâzım Karabekir Paşa tarafından, Kongre öncesinde bastırılmış olduğunu gördü.

Türkiye İktisat Kongresi Reisi olan Kâzım Karabekir, A. Şerif Önay'a çok yakınlık göstermiş ve onu Mustafa Kemal'e takdim etmiştir. A Şerif Önay, bu görüşme sırasında, *Sanayi Projeleri Layihâsı* ile *Türk Gençliğinin Milli Vazifesi Ne Olmalıdır?* konularındaki iki kitabını, Mustafa Kemal'e sunmuştur.

TEBLİĞ İLE İLGİLİ BAZI GENEL GÖZLEMLER

A Şerif Önay'ın çalışmasında yer alan "despotik devlet" ve "bürokrasiye karşı olmak" gibi kavramlar, özünde, Batı'nın Doğu topraklarını değerlendirme biçimine dayanmaktadır. Kökü Montesqieue'de olan bu düşünce tarzı, ekonominin, daha başka bir deyişle kapitalist gelişmenin, devletin ve bürokrasinin millet üzerindeki tahakkümünü azaltacağını öngörmektedir. Ne var ki, A. Şerif Önay'ın bu kavramları kullanışını değerlendirirken dikkatli olmak gerekir. Üstelik, bu yazıların yazıldığı dönemde Cumhuriyet henüz ilân edilmemiştir; oldukça uzak bir hedef olarak görülmektedir. Dolayısıyla, despotik devlete karşı olmanın, durumu analiz etmenin ötesinde, bir propaganda, bir ajitasyon niteliği vardır. A. Şerif Önay'ın yorumlarının bu niteliğinin de olabileceği, gözden uzak tutulmamalıdır.

A. Şerif Önay'ın ilk iki çalışması ile üçüncü çalışması arasındaki bir farklılık üzerinde de durmakta yarar vardır. İlk iki çalışmasında, içinde bulunduğu ortamın etkisiyle sosyalist akımlardan etkilendiği

---

78 A. Şerif Önay'ın adı, İstanbul'dan giden temsilciler arasında görülmemektedir. Bu kendisinin kafileye son anda katılmış bulunmasından kaynaklanmış olabilir. Nitekim, Kâzım Karabekir'in başkanı olduğu Mazbata Encümeni'nde, A. Şerif Önay (İstanbul), Sanayi Grubu temsilcisi olarak yer aldığı görülmektedir. Bkz. A. G. Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi: 1923-İzmir*, S.B.F. Yayını, Ankara, 1968, s.435.

açıkça belli olan A. Şerif Önay, üçüncü çalışmasında, somut ve uygulamaya dönük sorunlarla karşılaştığında, çok farklı bir tutum içine girmektedir. Sosyalist fikirlerin, daha uygulamaya kavuşmadığı gerekçesiyle, örneğin, önerdiği işletmelerin, anonim şirket statüsünde ve özel kapital sahipleri elinde kurulmasını savunmaktadır.

Bu durum, sadece A. Şerif Önay'a özgü değildir. Dönemin küçük burjuva kökenli yöneticileri arasında da yaygındır. Öğrencilik dönemlerinde sosyalist akımlara açık olan birçok aydın, somut durumlarla karşılaştığında farklı yol izleyebilmekte ve bunun için gerekli psikolojik kaçış mekanizmalarını kolayca kurmaktadırlar.

İlginç olan bir husus da, Türk yurdlarının yeni koşulların etkisi altında ideolojik tutumlarında yaptıkları değişikliktir. Bu grup, İttihat ve Terakki yönetiminin panturancı eğilimlerini bile yetersiz bulup, ilişki kurmakta çekingen davranırken, Sakarya Meydan Savaşı'ndan sonra, Mustafa Kemal ve çevresinin başarıları kesinleşince, bir kadrocu tutum içine girerek, panturanist politika karşısında yer alan Mustafa Kemal çevresi ile ilişki kurmaya çalışacaklardır. Başlangıçta bir kadrocu tutum ile Mustafa Kemal çevresinin ideolojisini etkilemeyi ümit etseler bile, daha sonra Mustafa Kemal çevresinin ideolojisini benimseyeceklerdir.

KAYNAKÇA

Çankaya, A., *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, c.4, Ankara, 1968-69, s.1373.

İnalcık, H., "Cafer Seyd Ahmet Kırımer", *Türk Kültürü*, Mayıs 1965, s.31-34. Aynı makale ayrıca *Emel*, yıl 5, no.28, Mayıs-Haziran 1965, s.15-19'da yayımlanmıştır.

Karabekir, K., *Çocuk Davamız*, 1965, s.1, 48-52, 187.

Karabekir, K., *İstiklâl Davamız*, s.1064-65.

Kuran, A. B., *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul, 1945, s.356-369.

Ökçün, A. G., *Türkiye İktisat Kongresi: 1923-İzmir*, S.B.F. Yayını, Ankara, 1968, s.435.

Sağol, R., "Cemal Hüsnü Taray İle Bir Konuşma", *Karınca*, yıl 38, no.414, Haziran 1971.

Seidamet, D., *La Crimée: Passe-Present Revedication des Tatar de Crimee* (Avant Propos de M. Le Professor G. D. Herron, Perface M. Le Professor E. Pittard), Lausanne, 1951.

Selek, S., *Milli Mücadele (Anadolu İhtilali)*, c.1, s.137 ve 234-235.

Şerif [Önay], A., *Türk Gençliğinin Milli Vazifesi Ne Olmalıdır?* (Lozan Türk Yurdu tarafından 1922 senesinde açılan müsabakada ikinciliği kazanmıştır.) Kütüphane-i Sûdi, İstanbul, 1923 (1339), s.7-9, 11-15, 17-20, 22, 23, 27-31, 33, 36, 37, 40-43, 45, 47-51, 56, 61, 63, 66, 75-77.

——, *Mahsulatı Mahalliye İçin Tahmini Sanayi Projeleri Layihası*, TBMM Hükûmeti Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi Neşriyatı'ndan, Dersaadet, 1339, s.1, 2, 5-8, 45, 91, 92, 94, 95, 97, 100, 105-108.

Tekeli, İ. ve İlkin, S., "(Kör) Ali İhsan Bey ve Meslek-î Temsil Programı...", *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları: 1923-1938*, İstanbul, 1972, s.283-363.

Yurdçular Yasası: 13 Mart 1329-18 Mart 1329 (28 Mart 1913-31 Mart 1919), İsviçre'de Cenevre Şehrinde Yakın Le Petit Lancc Köyü'nde Pansiyon Racin'de Kurulan "İkinci Yurdçular Derneği"nin Müzakarat ve Mukarreratı, Cenevre, 1914.

Ülküsal, M., "Cafer Seyit Ahmet Kırımer ve Kırım Davası...", *Emel*, yıl 13, no.75, Mart-Nisan 1973.

Zeki, M., *Türkiye Teracimi Ahval Ansiklopedisi*, c.3, İstanbul, 1930-32, s.60-61.

Zübeyr H. (K.), *İzgü Mescid (Mukaddes Cami)*- Kütüphâne-i Sûdi 1339, İstanbul; ikinci baskısı, Kazan Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları, Ankara, 1976.

9

(Kör) Ali İhsan (İloğlu) Bey ve Temsil-i Meslekî Programı*

İLHAN TEKELİ - SELİM İLKİN

GİRİŞ

Bu çalışmada, (Kör) Ali İhsan (İloğlu) Bey'in yaşam öyküsü ile bütünleşmiş bir biçimde, meslekî-temsil fikrinin gelişmesi incelenecektir. Böyle bir incelemenin değişik bakımlardan anlamlı olacağı ileri sürülebilir.

Öncelikle İttihat ve Terakki hareketi içindeki farklı ideolojik çevreden birini tanımamıza ya da ortaya çıkarmamıza yardımcı olacaktır. İttihat ve Terakki hareketi içinde yer alan düşün adamlarından Ziya Gökalp'in çok ön plana çıkartılmış olması, İttihat ve Terakki'nin eylemlerini yönlendiren tek ideoloğun bulunduğu kanısını yaygınlaştırmıştır. Oysa, bir Cavit Bey-Karasu ikilisinin eylemlerini, Ziya Gökalp'in ideolojik çerçevesiyle bağdaştırmak çok zordur. Gerçekte ise, İttihat ve Terakki içinde pek çok fikir çevresi bir arada yer

(*) Yazarlar, bu çalışmaya esas teşkil eden belgelerin tümünü kendilerine vermekle yetinmeyip, konu ile ilgili sorularına büyük bir içtenlikle cevap vermiş olan Asım Süreyya İloğlu'na; konu ile ilgili açıklamalarda bulunmuş olan Celal Bayar, Prof. Dr. Ahmet Esendal ve Abidin Nesimi'ye, ayrıca Doç. Dr. Sina Akşin ve Doç. Dr. Rona Aybay'a da sağladıkları belge ve yorumları için teşekkür ederler.

almıştır ve her biri değişik derecelerde uygulamaya etki yapmıştır. İttihat ve Terakki olgusunu daha iyi anlayabilmek için, bu değişik fikir portrelerini ve etki alanlarını birer birer teşhis etmek gerekir. Ali İhsan Bey de, bu tür fikir çevrelerinden birinin nüvesini oluşturan bir düşün ve eylem adamıdır; özellikle Kara Kemal'in uygulamalarını etkilemiştir.

Ali İhsan Bey'in öyküsünün ve Temsil-i Meslekî Programı'nın yakından tanınması, Kurtuluş Savaşı'nın ideolojik içeriğinin bazı yönlerinin de daha iyi anlaşılmasına olanak sağlayacaktır. Mete Tunçay,[1] Kurtuluş Savaşı sırasında Türkiye içindeki ve dışındaki İttihatçı çevrelerin oluşturdukları "Mesaî" ve "Halk Şûrâlar Fırkası" programları ile Birinci Büyük Millet Meclisi'nde, "Teşkilât-ı Esasiye Kanunu Lâyihası" haline gelen Halk Zümresi Siyasî Programı'nı yayımlamıştır. Aynı dönemde ileri sürülen bir başka program daha vardır. O da Ali İhsan Bey'in Temsil-i Meslekî Programı'dır ve özellikle "Halk Zümresi Siyasî Programı" üzerinde etkili olmuştur.

Ali İhsan Bey'in programının incelenmesi, Kurtuluş Savaşı sırasında hazırlanan siyasal programlar cümlesinin tamamlanmasının ötesinde işlevlere sahiptir. Korporatif-devlet özlemleri yalnız, Kurtuluş Savaşı döneminde ortaya çıkmamıştır. Türkiye'de, 1961 Anayasası'nın hazırlık çalışmalarında da önemli tartışma konularından biri olmuştur.[2] Temsil-i Meslek Programı'nın incelenmesi, korporatif-devlet isteklerinin tarihsel kökeni hakkında da bilgi verecektir.

Bu incelemede, meslekî temsil akımının gelişmesi, Ali İhsan Bey'in yaşam öyküsüyle bütünleşmiş bir şekilde ele alınırken, meslekî temsil akımı içinde yer almış kişilerin yaşam öyküleri de, kısmen de olsa, araştırılmış olacaktır.

---

1 M. Tunçay, *Mesai 1920*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1972.

2 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Ayferi Göze *Korporatif Devlet*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1968.

ALİ İHSAN BEY'İN YAŞAM ÖYKÜSÜ, İTTİHAT VE TERAKKİ İÇİNDE MESLEKİ TEMSİL GÖRÜŞÜNÜN DOĞUŞU

Yaşam Öyküsü

Ali İhsan Bey,[3] Harbiye Nezareti mektupçuluğuna yükselmiş olan Mustafa Süreyya Bey'in oğludur. 1870 yılında, İstanbul Koska'da (Aksaray) doğmuştur. İlk tahsilini tamamladıktan sonra, yine o muhitteki Dar'ültedris adını taşıyan bir okula devam etmiş ve burada, Doğu ve Arap kültürü üzerinde ihtisasıyla tanınmış olan Hacı İbrahim Efendi'nin öğrencisi olmuştur. Aynı dönemde Fatih Camii'ne devam ederek, bir yandan İslâmî bilgisini yoğunlaştırmaya, bir yandan da Arapça bilgisini geliştirmeye çalışmıştır.[4]

Gözündeki arızanın da artması neticesinde -ki bu yüzden daha sonra Kör lâkabı ile anılacaktır- başka bir okula devam etmeyerek, Harbiye Nezareti'nde küçük bir memurluğa girecektir. Ne var ki, özellikle "Türk İçtimai Tarihi" üzerindeki çalışmalarına, burada da yoğun bir şekilde devam edecektir. 1908'de Meşrutiyet ilân edildiğinde Harbiye Nezareti'nde "mümeyyizlik rütbesi"ne kadar yükselmiş bulunuyordu.

İttihat ve Terakki'ye Girişi

Ali İhsan Bey, II. Meşrutiyet'in ilânından önce, İttihat ve Terakki'nin İstanbul örgütüne on arkadaşıyla birlikte girerek, burada yapılan çalışmalara katılmıştır.[5] Yine bu örgüt içinde bulunan "mektep ve

---

3 Bu yaşam öyküsünün, başka kaynaklara dayandırılmış olan kısımları dışında kalan bölümleri, Ali İhsan Bey'in küçük kardeşi Sayın Asım Süreyya İloğlu ile Şubat-Mart 1974 tarihlerinde yapılmış mülâkatlara dayanmaktadır (Bundan sonra Asım Süreyya İloğlu ile mülâkat diye anılacaktır).

4 Ali İhsan Bey, 1920'lerde Ankara'da, programını sol çevrelere sunduğu sıralarda, "Validelerinin büyük pederinin [...]" Sultan Mahmud'a benzemesi yüzünden yanlışlıkla boğdurulması, dedelerinin ise sefil kalarak bir mumcunun yanına çırak girmesi gibi aile seceresinin daha çok dramatik yönlerine ağırlık veren otobiyografik bir açıklama yapmıştır. Bkz. A. Cerrahoğlu, *Türkiye'de Sosyalizm: 1848-1925*, İstanbul, 1968, s.245 (*Anadolu'da Yeni Gün*'den naklen).

5 Ali İhsan Bey, İzmir Suikasti'yle ilgili dava sırasında yargılanırken, İttihat ve Terakki'ye, Fatin Hoca aracılığıyla "Meşrutiyet'ten evvel ve sonra" olmak üzere iki kez girdiğini söylemektedir. Bkz. "İzmir Suikasti'nin İçyüzü", *Dünya*, no.118, 5 Ocak 1957. İttihat ve Terakki'nin bu dönemdeki örgütlenmesi için bkz. F.F. Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli*, İstanbul, 1972, özellikle s.113-159.

semt"[6] arkadaşı (Kara) Kemal ile, daha sonra Kara Kemal tarafından İttihat ve Terakki'ye sokulan Memduh Şevket (Esendal),[7] kendisinin en yakın çalışma arkadaşları olmuşlardır.[8]

1908 Hareketi'nin başarıya ulaşmasından sonra, bu üç arkadaş grubu, sonraları Ali İhsan Bey de, "meslekî temsil" inancını güçlendirecek bir hareket içine girdiler. Bu dönemde, Tanzimat döneminde kaldırılmış olan lonca teşkilâtı, bozulmuş bir şekilde esnaf kâhyalığı olarak devam ediyordu. İttihat ve Terakki, 1909'da, esnafları örgütlemeye karar verdi, Esnaf Odaları (Cemiyetleri) kurdu.[9] Böylece küçük iş sahipleri örgütlendirilerek bir kamu kuruluşu olarak tanınıyor ve denetimi şehremanetine bağlanıyordu.[10] Esnaf Odaları'nın örgütlenmesinde Ali İhsan Bey, Memduh Şevket Esendal ve Kara Kemal Bey etkin bir rol oynadılar; başarılı oldular. Bu başarıları, bir yandan, İttihat ve Terakki içindeki güçlerinin kaynağını teşkil ederken, aynı zamanda da bunlara karşı grupların oluşmasının nedeni oldu. Ali İhsan Bey, gözlerindeki arızanın da etkisiyle olsa gerek, bu hareketin kuramcısı olarak geride kalmıştır. Memduh Şevket (Esendal), örgütlenmede aktif olarak çalışmış, partinin "esnaf odaları mümessili" olmuş, Kara Kemal Bey de, esnaf cemi-

---

6 Asım Süreyya İloğlu ile mülâkat.

7 Memduh Şevket Esendal'ın yetişmesi de Ali İhsan Bey'e benzemektedir. "Klasik mektep merhalelerini geçmeden kendi kendini yetiştirmiştir." Ahidin Nesimi, "Esendal'ın Fikir Cephesi", *Seçilmiş Hikâyeler Dergisi*, Memduh Şevket Esendal özel sayısı, c.6, sayı 5, 1952.

8 II. Meşrutiyet'ten önce, İstanbul Teşkilâtı'nda çalışanlardan biri olan Hamdi Baba da Ali İhsan Bey'e yakın bir kişidir. Bu dönemde İttihat ve Terakki örgütünde çalışanlarla ilgili olarak bkz. Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde İnkılâp Hareketleri*, İstanbul, 1959, s.592-93.

9 Bu hareket için bkz. Celâl Yerman ve Samet Ağaoğlu, *Türkiye İktisadi Teşkilâtı'nda Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları*, Ankara, 1943, s.36-39.

10 1325 (1909)'da, esnaf derneklerinde denetimin şehremanetine bırakılmış olması, konumuz bakımından çok önemlidir. Şehremanetinin etrafında bu derneklerin örgütlenmesini sağlayan Kara Kemal çevresi siyasal etkisini bu yolla kurmuştur. Yeni kanunun 18. maddesi meslekî temsil fikri yönünden de ilginçtir. Bu maddeye göre, Esnaf Cemiyetleri'nin kararına şehremaneti meclisinde itiraz olunabilmektedir. Bu meclis kararı, umumi ahkâma, esnafın teamüllerine, adaba ve ticaret serbestisine muhalif gördüğü takdirde, feshedebilmektedir. Bu durumda siyasal organa bir üstünlük tanınmıştır. Daha sonra Ali İhsan Bey'in geliştireceği meslekî temsil görüşüyle çelişmektedir. Bu uygulamanın da Ali İhsan Bey'in meslekî temsil görüşlerine etkisinin ne olduğunu araştırmak gerekir.

yetlerindeki gücüne dayanarak partinin yerel örgütünü kontrol etmiş, İstanbul'un parti "müfettişi" olmuştur. İttihat ve Terakki'nin içindeki halkçılık ideolojisinin yorumu partinin değişik çevrelerinde ve zamanlarında farklı olmuştur. Ali İhsan Bey ve çevresinin halkçılık anlayışında, ilk yıllarda bütün çevrelerde yaygın olan Osmanlıcılık içeriliğinin yanı sıra esnaf ve küçük girişimci özlemlerine, yer verilmesini, bu çevrenin parti içindeki özel konumuna bağlamak gerekir.

(Kör) Ali İhsan Bey (İloğlu)

Esnaf ve küçük girişimciler, ülkenin kapitalistleşme sürecinde kaybeden gruplardır; böyle bir önderlikle yönlendirilmeye hazırdırlar ve İstanbul içinde çok büyük bir kitle teşkil ettiklerinden, bunları kontrol edenlere, parti içinde güçlü bir taban teşkil edeceklerdir.

Bu grubun çıkarları, dış ticaretle uğraşan güçlü ticaret sermayesinin çıkarları ile çelişmektedir. Ticaret kesiminin çıkarlarının İttihat ve Terakki içindeki savunuculuğunu, liberal ekonomi kuramına dayanarak, Cavit Bey-Karasu grubu yapmıştır. Bu grup da örgütlenmiştir. 1910'da kabul edilen Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi ile, Ticaret Odaları'nın yerini, Ticaret ve Sanayi Odaları almıştır. "Bu nizamnamede, Ticaret ve Sanayi Odaları, bir taraftan meslek mensuplarının hükûmete karşı bir mümessili, diğer taraftan hükûmetin meslekî işlerde bir uzvu olarak tanınmıştır."[11]

Bu iki grup ve örgütün çıkarlarının çelişmesi, tüm İttihat ve Terakki uygulaması süresince kendisini göstermiş ve birbirini siyaset sahnesinden uzaklaştırmaya çalışmışlardır.

---

11 Nizamettin Ali Sav, *Sanayi İktisadı ve Türk Sanayii*, İzmit, 1950, s.136-37.

İlk yıllarda, Kara Kemal, Ali İhsan Bey ve Memduh Şevket Bey'in etkinliği sadece İstanbul'un yerel politikasında iken, Cavit Bey-Karasu grubunun etkinliği "Merkez-i Umumî" içinde olmuştur. İttihat ve Terakki'nin 1912 yılı Ağustos'unda yapılan kongresinden[12] sonra, Kara Kemal'in "Merkez-i Umumî" azası haline gelmesi, bu çatışmayı daha açık hale getirmiştir. 1912 Kongresi'nde Talât Paşa'nın, kontrolü sağlarken Kara Kemal'in çevresine dayanmış olması, Kara Kemal grubunun İttihat ve Terakki içindeki etkinliğini artırdı.

Balkan Savaşı sonrasında Selânik'in elden çıkmış olması, İstanbul yerel parti örgütünün kontrolünü, İttihat ve Terakki'nin kontrolü bakımından çok daha önemli hale getirmişti. Ayrıca Balkan Savaşı sonrasında, İttihat ve Terakki'de, Osmanlıcılık ideolojisinin yerini Türkçülük ideolojisinin alması da, Kara Kemal'in durumunu güçlendirici bir etki yaptı. Esnaf Cemiyetleri'ne, bütün esnafların katılması zorunluluğu yoktu. Bundan yararlanarak, Esnaf Odaları'nın Türkler elinde gelişmesi sağlandı ve özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında parti içinde, militan bir baskı gücü haline geldi.

Bütün bu gelişmelere rağmen, Kara Kemal ve çevresine karşı doğan tepkilerin de güçlü olduğunun kanıtını, bu çevreye karşı alınan kararlarda görüyoruz. 1912 yılı kongresinden kısa bir süre sonra Ali İhsan Bey, Diyarbakır ve Halep'e "parti müfettişi" olarak gönderilerek[13] İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır.

Ali İhsan Bey, İstiklâl Mahkemesi'nde yaptığı açıklamada, doğudaki "parti müfettişliği" deneyinin kendisinde temsil-i meslekî inancını güçlendirdiğini söylemektedir. Halep'e gittiğinde, Heyet-i Merke-

---

12 İttihat ve Terakki'nin iktidardan uzaklaştırıldığı ve büyük bir ekseriyete sahip olan Meclis-i Mebusan'ın feshedilmek istendiği bir dönemde yapılan Kongre'de, "Merkez-i Umumi Üyeleri"nin arasına İstanbul, Bursa ve İzmir şehirlerindeki parti müfettişlerinin dahil edilmesi, Cemiyet'in Selânik dışındaki parti örgütünden destek arama çabalarının bir neticesidir. Yapılan seçimler için bkz. Tarık Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İstanbul, 1952, s.192-193 ve 199. Bu dönemdeki siyasi durum ile ilgili olarak bkz. Y. Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c.II, kısım IV, s.210-293; Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki: 1908-1914*, İstanbul, 1971, s.143-180 ve 236.

13 Bkz. "İzmir Suikasti'nin İçyüzü...", *Dünya*, 5 Ocak 1957.

ziye'nin sadece Türk "memur"lardan oluştuğunu ve halkın hiçbir şekilde temsil edilmediğini gözlemiştir.

'Burada sun'i bir heyet vardır. Halktan ibaret bir Heyet-i Merkeziye lâzımdır' dedim.

> Türklerden mürekkep bir Heyeti Merkeziye o sırada istifa etti ve ben Araplardan mürekkep bir Heyet-i Merkeziye topladım ve intihabatı idare ettim. Halkın hukukunu müdafaa nokta-i nazarında teşebbüsat çok müşkülâta uğradı.

Ali İhsan Bey'in Osmanlıcılık etkisi altında anti-bürokratik "halkçılık" denemesi, Heyet-i Merkeziye'yi Araplaştırmıştı ama, ekonomik kararlarda istediği sonucu almasını sağlayamamıştı. Halep'te, el tezgâhlarında dokunan dokumalardan "Oktruva Vergisi"nin hadd-i azamisi alınırken, ithal edilen çulhadan vergi alınmamasının, memleket aleyhine olan sonuçlarını yöneticilere anlatamadığından ve dokumacıların vergi yükünü azaltmayı başaramadığından yakınan Ali İhsan Bey, "Bendeniz" düşündüm. "Hükûmetler bizde daima politikacılar elinde bulunuyordu. İçtimai ve iktisadi meyanda taksimi âmal yoktu. Coğrafi hudut üzerinden yapılan intihabat kendisine destek olabilecek kişileri de işbaşına getiremiyordu," diyerek, Halep'te Temsil-i Meslekî'ye olan inancının nasıl pekiştiğini anlatmaktadır.[14]

Savaş Döneminde İstanbul'da "İaşe" İşlerinin Örgütlenişi ve Kara Kemal Grubu

Ali İhsan Bey, Birinci Dünya Savaşı'nın çıkışından altı yedi ay sonra 1915 yılı içinde İstanbul'a gelmiş ve aynı yıl içinde de "İstanbul Heyet-i Merkeziyesi"ne seçilerek kendini iaşe işleri içinde bulmuştur. İstanbul Heyet-i Merkeziyesi'nde Ahmet Nesimi, Memduh Şevket, Hamdi Beybaba, bazen Haşim Bey, bazen de Dr. Resuhi Bey, Salih İh-

14 Ali İhsan Bey'in, İzmir Suikasti'yle ilgili İstiklâl Mahkemesi'ndeki soruşturmasının 9 Ağustos 1923 tarihli ve 1827 sayılı *Hâkimiyet-i Milliye*'de yayımlanan kısmından.

san Bey ve murahhas sıfatıyla Kara Kemal çalışmışlardır.[15]

Ali İhsan Bey'in İstanbul'a dönüş tarihi ilginçtir. Savaşa girilmesine karşı çıkan Cavit Bey grubunun etkisinin azaldığı, buna karşılık Kara Kemal'in "iaşe" işlerini kontrol edecek kadar güç kazanmış olduğu bir dönemde İstanbul'a dönmüştür.

Savaş içinde, gerek ordunun, gerekse büyük şehirlerin, özellikle İstanbul'un, iaşesinin sağlanması büyük sorun, aynı zamanda da en kârlı iş olmuştur. Savaş koşullarında iaşe sorununun önem kazanması, bir yandan üretimin azalması, diğer yandan ulaştırma olanaklarının sınırlı oluşu yüzündendir. Bu durumda önemli bölgesel fiyat farkları doğarak, taşıma olanağına sahip olmak başlı başına bir spekülasyon konusu olmuş, ünlü vagon ticareti bu nedenle doğmuştur.[16]

İaşenin yönetimi ve vagon tahsisleri, İttihat ve Terakki içinde temel yarışma alanlarından biri olmuş, bunların kontrolünü sağlayanlar kendi çevrelerinde geniş olanaklar yaratmıştır. Dolayısıyla, iaşenin kontrolünün el değiştirmesi, İttihat ve Terakki içinde güçler dengesinin bir göstergesi haline gelmiştir.

Savaş başlayınca, askeri iaşenin, İttihat ve Terakki'nin askeri kanadı Enver Paşa-İsmail Hakkı Paşa elinde kalmasına rağmen, İstanbul'un iaşesinin kontrolü, İstanbul Merkez-i Umumîsi'nin ve Kara Kemal'in eline geçmiştir. Ali İhsan Bey, İstiklâl Mahkemesi'ndeki soruşturmasında kurulan mekanizmayı şöyle anlatıyor:

> Gelince Heyet-i Merkeziye murahhası Kemal'i iaşe işleriyle meşgul bulduk ve İzzet Bey'in riyasetinde bir heyet-i mahsusa-i hesabiye teşekkül etmişti. Emekçiler kâtibi İzzet Bey, İstanbul'da seferberlik olunca iaşe Anadolu nakliyatına inhisar etmişti. Hattın 650 ilâ 700 vagon nakletmek kabiliyeti vardı. Bir kısmı askere, diğeri halka mah-

15 Ali İhsan Bey'in İstiklâl Mahkemesi'nde yaptığı bu açıklama, Mahkeme Reisi tarafından "[...] Temsil-i Mesleki hakkında konferans istemiyoruz [...]" diye kesilmiştir. Bkz. *Dünya*, 8-9 Ocak 1957 (121-122).

16 Bu konuda, bkz. Operatör Cemil (Topuz) Paşa, Hatıraları, *Canlı Tarihler*, no.8, İstanbul, 1945, özellikle s.91-95 ve Hikmet Bayur, *a.g.e.*, c.3, kısım 4, Ankara, 1967, s.523-545. Ali İhsan Bey'in bu konudaki açıklamaları için bkz. "İzmir Suikasti'nin İçyüzü", *Dünya*, no.118, 5 Ocak 1957.

> sus serbest vagonlar üzerinde bir nevi serbest ticaret başlamıştı. Bu ekmeğin narh fiyatına sebep oldu. Değirmenler hakkında bazı kayıtlar koymak lâzımdı. Değirmenler Rumların elinde idi. Bu suretle iaşe meselesine başlamak lüzumu hasıl oldu. Evvelâ Ticaret Odası vagonları tevzi etmiş, sonra valilere tevdi etmiş. Bu da mani olamamış, İstanbul'da zahire ticareti Rum tüccarın elinde kalmış. Talât Bey ve Kemal karar vererek Şehremaneti namına bir takım vagonların tahsisini muvafık bulmuşlar. Vagonların verilmesi Kemal'e havale olundu, bu vagonlarla Anadolu'dan zahire satın alınıyordu.[17]

Ali İhsan Bey'in açıklaması birkaç yönden ilginçtir. Bir yandan tüm organizasyonun esnaf dernekleriyle ilişkisini, diğer yandan en kârlı kontrol alanı olan vagon tahsisinin Ticaret Odası'nın elinden Kemal Bey'in kontrolüne geçişini gösteriyor. Ticaret Odası ile Esnaf Odaları arasındaki yarışmayı kanıtlıyor. Kemal Bey, bu dönemde, Cemil Topuzlu'nun istifasını ve kendisine yakın olan İsmet Bey'in şehremini olmasını sağlamıştır.[18]

Bu savaş koşulları altında, iaşe işinin başarılı yürümesine olanak yoktur. Dolayısıyla, bu grubun kontrolüne karşı, muhalefeti organize etmek de kolaydır. İlk girişim, şehreminini değiştirip, yeni şehreminine iktisat müdürlüğü kurdurarak, bu kontrolü ona vermeye çalışmak oldu ise de, Kara Kemal, esnaf derneklerinin buna karşı çıkmasını sağlayarak bu girişimi önlemiştir.[19] Ali İhsan Bey'in ifadesine göre bu kontrol, bir yıl üç ay sürmüştür.[20] İaşe konusundaki bunalım ve parti içindeki muhalefet sonucunda, Ziya Gökalp'in evinde Talât Paşa'nın başkanlığında yapılan bir toplantıda, parti, bu işin şehremanetine verilmesini kararlaştırdı.[21]

Kemal Bey'in "heyet-i mahsusa-i hesabiyesi", bu dönemde 213.000 Lira kazanmış ve bu parayı yapağıya yatırmıştı. Yapağının pi-

17 "İzmir Suikasti'nin İçyüzü", *Dünya*, 8 Ocak 1957.

18 Rakım Ziyaoğlu, *İstanbul Kadıları Şehreminleri, Belediye Reisleri ve Partiler Tarihi*, İstanbul, 1971, s.206-223.

19 Rakım Ziyaoğlu, *a.g.e.*, s.227.

20 *Hakimiyet-i Milliye*, 9 Ağustos 1926, sayı 1827.

21 Bu toplantının 16 Nisan 1916'dan önce olması gerekir. Çünkü bu tarihte çıkarılan "geçici kanun" ile valiye görev verilmiştir.

yasa değeri ise 700.000 Lira idi. Parti bu kazancın kazananlarda kalmasını kararlaştırdı. Bu para ile 300.000 ve 400.000 Liralık iki vakıf kuruldu. Bu vakıflardan 300.000 Liralık vakıfta Ali İhsan Bey'in, 400.000 Liralık vakıfta Memduh Şevket Bey'in hisseleri vardı.[22]

Vakıflar vakfiyeleri, bu paraların işletilmesi ve kazanılan hayır işlerinde kullanılması için hazırlanmıştı. Bu paralarla, Kara Kemal'in Şirketleri diye ün kazanan şirketler kompleksi kuruldu. Bu şirketler anonim şirket statüsünde kuruluydu; hisse senetlerinin yüzde 51'i vakıflarda kalmak üzere, halka açılıyorlardı.[23] "İktisad-i Millî Bankası" etrafında; çeşitli konularda ihtisaslaşmış Millî Kantariye Şirketi, Anadolu Millî Mahsulat Şirketi, Ekmekçilik Şirketi, Millî Mensucat Şirketi ve bunların perakende kanalları olan Müstehlik Kooperatifleri bir bütün oluşturuyordu. Ali İhsan Bey, bu şirketlerden Millî Mahsulat Şirketi'nde yönetim kurulunda aza idi.[24] Bu şirketler esnafla yarışan değil, onları örgütleyen, varlıklarını sürdürmelerine yardımcı olan şirketlerdi. Örneğin İstanbul bakkalları, Millî Kantariye Şirketi'ne, hissedar olarak kaydolmuşlardı. Şirket, şeker, yağ, pirinç, kahve gibi yiyecekleri toptan olarak alıyor, bakkallara dağıtıyordu. Anadolu Millî Mahsulat Şirketi ise, Anadolu zahire tacirlerinin İstanbul'daki pazarını örgütlüyordu. Millî Mensucat Şirketi de, dokumacılara fason imalat yaptırıyor, orduya ve halka satıyordu.[25] Partiyle bütünleşmiş bu şirketler, ticari faaliyetlerinde siyasal güçlerinden de yararlanıyorlardı.[26]

---

22 5 Ağustos 1926 tarihli *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde, 400-500 liralık vakıfnamesi yayımlanmıştır. Bu vakıfta ismi sayılan malikler: Memduh Şevket, Hüseyin Hüsnü, (Hammal) Ferid, Selâhaddin, Vehbi, Ethem, Hüseyin, Tevfik, Sabri, Muhtar, Ali, İzzet, Sait, Celâl Rıza, Bekir, Mithat, Sadettin Cemil ve Kemal beylerdir. Vakfiyeye göre paranın işletilmesinden elde edilecek kârın % 25'i ana paraya eklenecektir. Geri kalan % 75'in nasıl kullanılacağı Esnaflar Cemiyeti'nin genel kurulunda, vakfın mütevellilerinin katılmasıyla ve oybirliğiyle kararlaştırılacaktır.

23 *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi, 9 Ağustos 1926, sayı 1827.

24 "İzmir Suikasti'nin İçyüzü", *Dünya*, 14 Şubat 1957.

25 Bu konuda bkz. H. Avni Şanda, *Türkiye'de İlk Sermaye Şirketleri*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 1967.

26 Cavit Bey, 5 Mayıs (1916) tarihli günlüğünde, bu şirketlerin, siyasal güçten yararlanmasını şöyle anlatmaktadır:

"Canbulat, Esnaf Cemiyeti mesailinden dolayı şehremanetinden istifa etti. Talât kendisini Dahiliye Müsteşarlığı'na tayin etmek istediyse de reddetmiş [...] Fakat Talât'ın ısrarı üzerine ni-

Böylece bu şirketler, ekonomik bir güç olmanın ötesinde, parti örgütü içinde Kara Kemal'e önemli bir destek sağlar hale gelmiştir. Mütareke döneminde İttihat Terakki örgütünün gücünü korumasında ve şirketlerin kontrolünün sonunda Kemal Bey'in elinde kalmasında, şirketlerin bu tür yapısal özellikleri etkili olmuştur.

Kara Kemal Bey'in "heyet-i mahsusa-i hesabiye"si dağılmış olmasına rağmen, kurduğu şirketleri ile "iaşe" konusunda kontrolünü sürdürmüştür.

"İaşe" konusunun çözülemez oluşu ve sağladığı yüksek kârlar, bu konudaki siyasal yarışmanın sürmesine neden olmuştur. İttihat ve Terakki içindeki asker kesim, 18 Ağustos 1917'de, sivillerin de iaşesi dahil olmak üzere tam kontrol hakkını alır. Bu tarihte yayımlanan "İaşey-i Umumiye Kararnamesi" ile Harbiye Nezareti'ne bağlı "İaşe-i Müdüriyet-i Umumiyesi" kurulur. Daire reisliğine, Enver Paşa'nın yakını Levazım Dairesi Reisi İsmail Hakkı Paşa ek görevle getirilir.[27]

Kara Kemal ve çevresi, dayandığı esnaf cemiyetleri ve fedaileri ile her an hükûmet darbesi yapabileceği havasını yaymasına rağmen, iaşenin kontrolünü elinde tutamamış, askeri kesime kaptırmıştır. Ama bu durum bir yıl kadar sürer. Kara Kemal, harbin son yılında tekrar kontrolü ele geçirir. 30 Temmuz 1918'de yayınlanan bir kararname ile İaşe Nezareti kurulur. Yalnız halkın beslenmesi değil, ordunun beslenmesi görevi de bu nezarete verilir. İaşe Nazırı ise Kara Kemal'dir.[28]

İttihat ve Terakki'nin sivil kesimde başka bir grubu temsil eden Cavit Bey, durumdan memnun değildir. 2 Eylül 1918'de şöyle yakındı:

> Herkesin kalbinde ümitler beslenilen iaşe henüz mecra-yı tabiisine girmek şöyle dursun, eskisinden daha fena bir şekil almış. Gü-

hayet kabul etmiş. Anadolu Mahsulat Şirketi veya sair esnaf cemiyetinden müteşa'ib şirketlerin hükûmetle hiçbir güna münasebetleri olmayacağına, hiçbir nevi himaye ve müzaheret için müracaat etmeyeceklerine, hattâ Merkez-i Umumi'nin bu muamelatta alâkadar olduğunu yakından ve uzaktan gösterecek bir tezahürde bulunulmayacağına Talât Bey'den söz alnuş [...] Bu sözlerin hiçbir hükmü olmayacağına, çünkü Talât Bey'in de her istediğini yaptıracağına şüphe yok [...]", *Tanin*, 17 Şubat 1945.

27 Y. Hikmet Bayur, *a.g.e.*, s.538.

28 *A.g.e.*, s.544.

> nü gününe yaşanıyor. Bir taraf asker, kendisine ait olmayan bir iş gibi telakki ediliyor, diğer taraftan bitmek bilmeyen teşkilâtını hazırlıyor...[29]

Savaş dönemi genel olarak değerlendirilirse, Kara Kemal ve çevresinin, bütün çalkantılara rağmen "iaşe" konusunda kontrolü elde tuttukları söylenebilir. Ne var ki, Ali İhsan Bey'in İstiklâl Mahkemesi'nde belirttiği gibi, Talât Paşa'nın bütün yumuşatıcı etkilerine karşın, İstanbul Heyet-i Merkeziyesi ile Merkez-i Umumi arasında bir çatışma, bir rekabet sürmüştür. Talât Paşa bu rekabeti Merkez-i Umumi'de kendi kontrolünü güçlendirmekte kullanmıştır.

Bu çatışmanın bir sonucu olarak, Cavit Bey-Karasu grubu Yakup Cemil hadisesinden yararlanarak Memduh Şevket Bey'i tasfiye etmeye çalıştılar. Talât Paşa'nın müdahalesi ile Memduh Şevket Bey idamdan kurtuldu. Ama Esnaf Odaları Mümessilliği'nden uzaklaştırıldı. Yerine Cavit Bey-Karasu grubunun mutemed adamlarından Sami Bey getirildi.[30]

Ali İhsan Bey, İstiklâl Mahkemesi'ndeki ifadesinde, Merkez-i Umumî ile görüş ayrılıklarının, kendilerini, savaş sırasında İttihat ve

---

29 *A.g.e.*, s.545.

30 Abidin Nesimi, "Esendal'ın Fikir Cephesi", *Seçilmiş Hikâyeler Dergisi*, M.Ş.E. özel sayısı, c.6, sayı 5, 1952. Mustafa Ragıp Esatlı, *İttihat ve Terakki*, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1975 (ikinci baskı) ve Galip Vardar (Samih Nafiz Tansu), *İttihat ve Terakki İçinde Dönenler*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1960'ta, Yakup Cemil olayıyla ilgili olarak yazdıkları, Memduh Şevket Bey'in bu konuda suçlu durumuna düştürülmesinin oldukça zor olduğu izlenimi vermektedir. Bu kitaplarda verilen bilgilere göre, Yakup Cemil'in münferit sulh girişimlerini ve bunların arkasında bulunanları açığa çıkarmak üzere Memduh Şevket Bey, hem Talât Paşa'nın hem de Kara Kemal'in bilgisi içinde Yakup Cemil ile ilişki kurmuştur. Ve bu olayda Talât Paşa grubunun adamı olarak yer almıştır. Bu nedenle ilk bakışta suçlu duruma düşürülmesinin zor olacağı söylenebilir. Suçlu duruma hangi ilişkiler kullanılarak düşürüldüğünün açıklanması gerekir. Yakup Cemil olayının perde arkasında, yalnız Memduh Şevket Bey yer almamıştır. Aynı zamanda Ali İhsan Bey de yer almıştır. Bahaeddin Şakir Bey ve Ali İhsan Bey, Romanya'ya giderek Sapancalı Hakkı Bey'in Romanya'daki faaliyetlerinin ne olduğunu araştırmışlardır. Bu araştırmada, Sapancalı Hakkı Bey'in tekli barış girişimlerinde bulunup bulunmadığının araştırıldığı söylenmektedir. Oysa olayın bir başka boyutu olmasından da kuşkulanılabilir. Sapancalı Hakkı Bey de Romanya'dan İstanbul'a un göndermektedir. Başka bir deyişle, Kara Kemal'lerin çalışma alanı içine girmektedir. Bu konuda bir çelişki olabilir. Biz, Ali İhsan Bey'in seyahatinde böyle bir boyutun olmasından da kuşkulanmamıza rağmen, hiçbir kanıta sahip değiliz.

Terakki'den ayrılarak yeni bir fırka kurmak istemeye kadar götürdüğünü söylemektedir. Yeni bir fırka girişimi için temsil-i meslekî esasına dayanan bir program da hazırlanmıştır. Bu programın hazırlandığı tarih ve içeriği hakkında elimizde ayrıntılı bilgi yoktur. Yalnız bu program hakkında, Ali İhsan Bey'in kardeşi Asım Süreyya Bey'in hazırladığı bir not vardır. Bu nota göre:

> (...) Program 1917 yılları sonuna doğru hazırlanarak, İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisi'ne sunulmuştu. İlk uyandırdığı tepki tamamen menfidir. Gerçekten çok uzun yıllardan beri, her şeyin parlamenter bir sistem içinde düzeltilebileceğini düşünen bir toplum karşısında, bu derece radikal bir reforma gidilmesini kabul etmeye imkân yoktu.

Programın önerildiği dönem ilginçtir; Kara Kemal'in, "iaşe" işlerinde, kontrolü İttihat ve Terakki'nin asker kesimine kaptırdığı aylara rastlamaktadır. Bu beklenilir bir durumdur. Asım Süreyya Bey'in notunda, beklenilmeyen husus, program içinde parlamenter sistemin tamamen yadsınmış olmasıdır. Eldeki diğer bilgilere göre,[31] programın iki meclisi bir "karma korporatif" sistem önermesi beklenirdi. Meclislerden birisi genel rey ile seçilecek, öteki "meslekî temsil" esasına göre oluşacaktır.

Ali İhsan Bey'in mahkemedeki ifadesinde ilginç olan bir başka nokta; Kara Kemal Bey'in, bu yeni fırka kurma girişiminin içinde bulunmasına rağmen, "meslekî temsil" esasını benimsememiş olmasıdır.[32]

---

31 Nitekim daha sonra, Kurtuluş Savaşı döneminde hazırlandığı söylenen program da "iki meclisli"dir. Daha sonra göreceğimiz gibi, tek meclisli "saf bir korporatif" sistemde, gerçekte, siyasi parti ortadan kalkmaktadır. Bu dönemde Ali İhsan Bey'in "siyasi parti"ye karşı olduğunu gösteren bir belirti yoktur. Tam tersine, yeni bir siyasal parti kurmaya çalışmaktadırlar. Bu nedenle tek meclisli saf bir korporatif sistem önermesi beklenmez.

32 Ali İhsan Bey yine İstiklâl Mahkemesi'ndeki ifadesinde, 1917'de temsil-i meslekî fikrini kabul etmeyen Kara Kemal Bey'in, Terakkiperver Fırkası'nın program hazırlıkları sırasında, Ali İhsan Bey'in temsili meslekî esasını getiren bir madde önerisini desteklediğini söylemektedir. İsmet Bozdağ'ın eski İttihatçı çevrelere atfen bize anlattığına göre, 1917'de bu programın hazırlanmasına Talât Paşa çok kızmıştır. "Bu körü gözüm görmesin" diye Ali İhsan Bey'i çevresinden uzaklaştırmıştır. Kara Kemal'in bu programı benimsememesi, Talât Paşa'nın bu tepkisiyle açıklana-

Ziya Gökalp'in ve Ali İhsan Bey'in Temsil-i Meslekî Görüşlerindeki Farklılıklar

Ali İhsan Bey'in, Merkez-i Umumîye sunduğu "meslekî temsil" programının Merkez-i Umumi tarafından destek bulmaması ilginçtir. Merkez-i Umumi'de Ziya Gökalp de vardır ve dönemin bu etkin ideoloğunun, genellikle "meslekî temsil" usûlüne yatkın olduğu bilinmektedir. O halde, sunulan programda, Ziya Gökalp'in görüşlerinden farklı olan nedir sorusu sorulabilir. Ayrıca, 1925'te yayımlanmaya başlayan *Meslek* dergisinde Ali İhsan Bey, "Türkiye'deki meslekî temsil fikirlerinin ilk naşiri"[33] olarak sunulmaktadır. Böyle bir sunuş da ilginçtir. *Meslek* dergisi, Ziya Gökalp'in varlığına rağmen, neden Ali İhsan Bey'i meslekî temsil fikrini Türkiye'ye ilk defa yayan kişi diye sunmaktadır? Bütün bu olgular, Ali İhsan Bey'in "meslekî temsil" önerisinin Ziya Gökalp'in yaklaşımından farklı olduğunu kanıtlamaktadır.

Bu farkın ne olduğunu Yusuf Akçura'nın, Ziya Gökalp'in ölümü üzerine yazdığı yazıda buluyoruz.[34]

> İktisad-i siyasî (ekonomik politik) de, içtimaiyatın bir fasl-ı mahsusu (özel bölümü) gibi telâkki ederdi. Adam Smith ve muakkiplerinin ihtiyaç ve fayda esasları üzerinde kurulmuş iktisat sistemlerini kabul etmek istemezdi; binaenaleyh Karl Marx'ın sistemine de muhalifti: Ekonomistlerin de, sosyalistlerin de fikirlerini, sistemlerini redde çalışıyordu. Onun nazarında mesail-i iktisadiyenin masdarı (kökeni), ihtiyaç ve fayda gibi uzvî ve maddî şeyler olmayıp, 'içtimai kıymet' mefhumuydu. Bu görüş, maddiyat tarihine, mesleğine ve ona müstenit nikbin veya bedbin iktisadi nazariyelere bittabi muarızdı. Ziya Bey Dürkheim'e imtisalen (uyarak) iktisadi meselelerden "taksim-i amal" işbölümü meselesiyle çok uğraşmıştır; meslekî taazzilenin lüzumuna kaildi. Buradan, yani meslekî ta-

bilir. Daha önce sözü edilen Memduh Şevket'in İstanbul'dan uzaklaştırılmasını, Yakup Cemil olayından çok 1917 programına bağlamanın daha doğru olacağı anlaşılmaktadır.

33 *Meslek* Resimli ilavesi, sayı 2, 23 Kânunuevvel 1925.

34 Yusuf Akçura, "Gökalp Ziya Bey Hakkında Hatıra ve Mülahazalar", *Türk Yurdu*, c.I, no.3, 1340 (1924), s.156-162.

Aynı yazı, *Ziya Gökalp*, sayı 1, c.1, Kasım 1974, s.50-55'te yeniden yayımlanmıştır.

> azzi meselesinden, meslekî temsil meselesine (geçip) devlet teşkilâtında meslekî temsil usulünü terviç ve müdafaa ediyordu. Bu cihetle siyaseti, iktisat üzerine kurarak, sosyalistlerin usûlüne yaklaşıyordu.

Yusuf Akçura'ya göre, Ziya Gökalp'in yaklaşımı Fichte'yi hatırlatmaktadır.

> Fichte de, Gökalp gibi, iktisada müteallik meseleleri, aklî, felsefî muhakemat ile halle çalışır. Fichte'nin felsefi sisteminde idealist bir iktisat faslı vardır. Fichte'nin iktisad-ı siyasi, feragate, vazifeye, ferdi menfaatin, cemiyet faydası uğrunda olmasına istinat eder; bu sistemde ferdin menfaati, hukuku feda olunmuş, her faide, her hak cemiyete verilmiştir. Bu cihetle Fichte sosyalisttir. Fakat o zaman şayi sosyalizm mekteplerinden hiçbirisine tamamen iştirak etmez, kendisine göre bir nevi idealist sosyalisttir.

Ali İhsan Bey çevresinin fikirlerini yaymak için çıkarılan *Meslek* dergisinde, Ziya Gökalp'in "idealist" görüşü şöyle eleştirilmektedir:

> (...) bizde (Bergson felsefesini), (Durkheim sosyolojisini) dervişliğe kadar götürmüş olan bir takım harsçılara göre (millî vicdan) işlerimizde hakim olması lâzımgelen mesai'nin aynıdır. Buna vaki olacak ilhamlar bir takım (millî kahramanlar) yaratır. Bizim vazifemiz sadece onların arkalarından yürümektedir. Ziya Gökalp bu fikrin en kuvvetli naşiri ve mürevvici idi (...) Bu fikir büsbütün yanlış bir şey de değildir. Millî vicdan, millî şuur, millî kahraman vardır. Fakat bu vicdanlar, bu şuurlar, bu kahramanlar, millî ve içtimai fertlerin, işler üzerinde gözler kapalı olarak çalışmalarıyla mı teşekkül eder ve vücuda gelir (...) yoksa bilâkis, millî fertlerin ayrı ayrı işleri düşünmeleri mesai usullerini münakaşa etmeleriyle mi?[35]

Ziya Gökalp, "meslekî temsil" yoluna "idealist" bir yaklaşımla ulaşırken uygulamanın içinden gelen Ali İhsan Bey, "meslekî temsil" düşüncesine "materyalist" bir yoldan ulaşıyordu. *Meslek* dergisi bu

35 "Mesleğin Mesleği Nedir?", *Meslek*, sayı 36, 18 Ağustos 1925, s.10-11.

farkı, Ali İhsan Bey'le, Ziya Gökalp'in dostluklarını anlatırken şöyle ortaya koymaktadır.[36]

> Ali İhsan Bey, Gökalp'in 'merkezi umumiye' üyeliğine getirilmesi için 'gayret' sarfedecek kadar yakın bir arkadaşı idi. Fakat bu iki kuvvetli kafa birbiriyle daima çarpışmıştır. Çünkü Ziya Bey idealist ve mistik, Ali Bey ise kaskatı bir materyalist idi. Bunun için Durkheim mektebinin Türkiye mümessili olan Ziya Bey, *İş Bölümü* kitabının ikinci tabı mukaddimesinde (Ali İhsan Bey'le) kafi derecede alakadar olmuyor ve ondan hiç bahsetmiyordu.

Ziya Gökalp, Ali İhsan Bey'in fikirlerini birçok kez "zamansız ve yersiz..." bularak buna şiddetle karşı çıkmıştır. Hattâ bir keresinde Ali İhsan Bey'in, "Kadın haklarını" şiddetle savunmasını vesile ederek, onun hakkında bir taşlama yazmıştır.

> Ali İhsan dedi, çarşaf kalkmalı,
> Dedim ona, senin bunda sözün yok.
> Varsın kadın açılmasın sana ne,
> Çünkü körsün, görmek için gözün yok!!![37]

Ziya Gökalp ile Ali İhsan Bey'in olgulara yaklaşımındaki "idealist" ve "materyalist" kökenli olma ayrımını gördükten sonra, Ziya Gökalp'in, Kara Kemal grubunun "halk şirketleri" uygulaması üzerine etkisinin, ya da bu şirketlere karşı tutumunun ne olduğu sorulabilir.

Bu şirketler hakkında Ziya Gökalp'in doğrudan doğruya söylediği bir söze biz rastlayamadık.[38] Ama Birinci Dünya Savaşı içinde İttihat ve Terakki'nin yeni boyutlar kazanan "Millî İktisat Politikası"na ilişkin değerlendirmeleri vardır. İttihat ve Terakki, savaş koşullarından yararlanarak "millî tüccar" yetiştirmek istemektedir. Bu politikanın

---

36 "Bizde Meslekçilik Nasıl Çıktı?", *Meslek*, no.1, Kânunuevvel 1925, s.5.

37 Asım Süreyya Iloğlu ile mülâkat.

38 Küçük Talât Bey, İzmir Suikasti'yle ilgili davadaki ifadesinde, Ziya Gökalp'in ve kendisinin Kara Kemal'in işçe işleriyle uğraşmasına karşı olduğunu söylüyor. Kandemir, *İzmir Suikasti'nin İç-yüzü*, c.2, Tarih Yayınları, İstanbul, 1965, s.18.

idealist bir yorumunu yapan Gökalp, "[...] tıpkı Hegel gibi yalnız tarih felsefesinde değil, sosyolojiden de serbest rekabetçi burjuvazinin müdafii değil, güya fenalığı giderilmiş bir burjuvazinin müdafaasını yapar [...]"[39] Oysa savaş koşulları içinde, Gökalp'in bu tür bir burjuvazi bulmasına olanak yoktur. 1917'de, spekülasyonu ve spekülatörleri kınayan, amme ahlâkına saygı gösterilmesini isteyen *Meslekî Ahlâk Beyannamesi* adlı bir kitapçık yayınlatır.[40]

Bu bakımdan, Kara Kemal'in küçük girişimcileri korumaya dönük örgütlenmesini olumlu olarak karşılaması beklenebilir.[41] Ama küçük girişimciler de bu fırsatlardan paylarını alacaklardır. Onun "idealist" ahlâk görüşlerinin dışına çıkacaklardır. Bu ise, Ziya Gökalp'in kuramının, uygulamada çöküşüdür. Bu çöküşü 1923'te kendisi şöyle anlatacaktır:

> Millî iktisat da Türkler'de iptida *himenfaat* bir mefkûre suretinde doğdu (...) Fakat *maateesüf* Cihan Harbi, nazari tetkikleri durduracak, muhtelif tarzlarda ameli tatbiklerin zuhura gelmesine sebep oldu (altını biz çizdik).[42]

MÜTAREKE İSTANBULU'NDA VE KURTULUŞ SAVAŞI ANKARASI'NDA MESLEKÎ TEMSİL

İttihatçı Önderlerin Elenmesi, İkincil Önderlerin Ön Plana Geçişi

Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedildiği anlaşılıp, Mütareke'yi yapmak üzere İzzet Paşa kabinesinin kurulmasından sonra, İttihat ve Terakki'nin ne olacağı sorusu ön plana çıktı. Bütün İttihat ve Terakki önderlerinin katıldığı son kongrede, bir yandan, "Fırkanın lekelenmemiş, mucibi hacalet işlerine karışmamış" şahıslarıyla "Teceddüt" adlı yeni bir fırka kurulması, İttihat ve Terakki'nin kapatılması uygun görülmüştü; öte yandan, Kara Kemal'in önerisi ile, İttihat ve Terakki'nin bi-

39 Uriel Heyd, *Foundation of Turkish Nationalizm; The Life and Teaching of Ziya Gökalp*, Londra, 1950, s.145.

40 Abidin Nesimi (Fatinoğlu), *Türkiye'nin Tekâmül Hamlesinde Ziya Gökalp*, İstanbul, 1940, s.6.

41 Tarık Zafer Tunaya, "Ziya Gökalp ve Türk Düşüncesi", *Milliyet*, 27 Ekim 1974.

42 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul, 1972, s.72.

rinci derecede önderlerinin yurt dışına gitmesi kararlaştırıldı. 2-3 Kasım 1918 gecesi İttihat ve Terakki'nin önderleri yurt dışına kaçtı. 11 Kasım 1918'de de "Teceddüt Fırkası" resmen kuruldu.[43]

Legal görüntüde ortadan kalkan İttihat ve Terakki'nin bütün örgütü, gerçekte varlığını koruyordu. Bu bütünlüğü sağlamak için Talât Paşa'nın direktifi ile, Kara Vasıf Bey ve Kara Kemal gizli Karakol Cemiyeti kurdular.[44] Ayrıca Kara Kemal'in, esnaf örgütlerinde ve "millî şirketlerinde" kontrolü sürüyordu. İstanbul'daki her olayda, bu teşkilâtın gizli eli hissediliyordu.

İtilâfçılar da, hükûmetin bu teşkilâtı dağıtması için her türlü baskıyı yapıyordu. İttihat ve Terakki önderleri yurt dışına kaçınca, daha İzzet Paşa kabinesi sırasında, 4 Kasım'da, "en ihtilâlci adam diye Kara Kemal tutuklandı ise de" Cavit Bey'in müdahalesi ile salındı.

2 Ocak 1919'da, Kara Kemal'in "millî şirketlerinin müdür ve muhasebecileri", Evkaf Nazırı'nca, Evkaf haklarını korumak bahanesiyle azledilerek, başlarına itilâfçıların adamları getirildi.[45] Çok süre geçmeden, Tevfik Paşa kabinesinin son günlerinde, 29-30 Ocak 1919 gecesi, Kara Kemal de dahil olmak üzere hemen hemen tanınmış tüm İttihatçılar tutuklandılar, Divan-ı Harbe verildiler, daha sonra da Malta'ya sürüldüler.[46]

İttihat ve Terakki'yi ortadan kaldırmak için yapılan bu çabalar, örgütü ortadan kaldıramadı. Karakol Teşkilâtı, 16 Mart 1920'de, İstanbul'un işgaline kadar kontrolünü tam olarak sürdürdü. Yalnız yönetimi, daha önce geri planda kalmış kişilerin eline geçti ve onların ön plana çıkmasını sağladı. Ali İhsan Bey'in de bu arada etkinliği arttı.[47]

Ali İhsan Bey, bütün olumsuz koşullara rağmen, bir kez daha İt-

---

43 İttihat ve Terakki'nin bu son kongresi için bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İstanbul, 1952, s.407-410 ve Hikmet Bayur, *a.g.e.*, c.III, kısım 4, s.774-789; Teceddüt Fırkası ile ilgili olarak bkz. Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s.412-414.

44 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul ve Yardımları*, İstanbul, 1976, s.81

45 Sina Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976, s.142.

46 *A.g.e.*, s.153.

47 Ali İhsan Bey, İstanbul'da bulunduğu bu dönemde Talât Paşa ile iki defa mektuplaşmıştır (İstiklâl Mahkemesi'ndeki ifadesinden).

tihat ve Terakki'nin İstanbul Heyet-i Merkeziyesi "[...] namına bir içtima [...]" daha tertiplemeyi başarmıştır. "Posta Telgraf Sicil Müdürü Hamdi Bey'in evinde, İstanbul Mebusu Ahmet Muhtar, Memduh Şevket, Ethem Hüsnü, Hüseyinzade Ali Bey" gibi şahıslardan kurulu bu heyet, "[...] temsil-i meslekîye istinat [...]" eden bir program hazırlamışlar ve bunun tatbiki için "[...] vaziyetin inkişafını ve müşaadesini" beklemeye koyulmuşlardır.[48]

1919 Umumi Seçimlerde İstanbul ve Ali İhsan Bey

Sivas Kongresi'nden sonra, Mustafa Kemal, İstanbul'un Anadolu ile tüm irtibatını keserek, Damat Ferit Paşa'yı sadrazamlıktan istifaya ve padişahı da seçimleri yaptırarak, meclisi toplamaya zorlamıştı. Seçime Hürriyet ve İtilaf Fırkası katılmadı. Seçimi, genellikle, İttihat ve Terakki temsilcileri ile "Anadolu mücahitleri" kazanmıştır.[49] Seçimlerde çekişmenin en şiddetli olduğu yer ise, İstanbul olmuştur.

Seçim ile ilgili çekişmeler, "Müntahab-ı Sânî" (İkinci Seçmenler) tespitinde başlamıştır. Toplanmış olan muhtelif parti temsilcileri, *Tasvir-i Efkâr*'a göre "payitaht mebusluğuna en lâyık zevatın namzet iraesi [...]" gibi kutsi gayelerden uzaklaşıp, "fırkacılık zihniyetine ve şahsi endişelere" kapılarak, seçimi bir süre sürüncemede bırakmışlardır.[50] Nihayet yapılan seçimlerde ise, "[...] İttihat bakayasının faal bir kuvvet halinde de el altından işe [...]" karışmalarıyla,[51] intihab gününe kadar ismi işidilmemiş, hiçbir taraftan namzet gösterilmemiş üç zat hafi propaganda tesiriyle gökten düşer gibi mebus" olmuşlardır. Bu üç kişi "Kiyef sefir-i sabıkı Muhtar Bey, Meşihat Müsteşar-ı Sabıkı Kamil Efendi ile Zeytin-

---

48 Ali İhsan Bey'in, bu programı hazırlarken temsil-i meslekî esasına karşı olan yakın arkadaşı Kara Kemal'in tutuklu olmasından da faydalandığı izlenimi doğmaktadır. Bkz. "İzmir Suikasti'nin İçyüzü", *Dünya*, no.121, 8 Ocak 1957.

49 Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s.402 ve 407-410. Bu seçimlere Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın katılmamasının nedenlerinden birinin de İttihatçıların özellikle Anadolu'daki başarısını, bir ölçüde de olsa, tahmin etmiş olmaları olduğunu söylemektedir. Bkz. *a.g.e.*, s.452-454.

50 "Müntehabat-ı Sani İntihabatı Devam Ediyor...", *Tasvir-i Efkâr*, 26 Teşrinisani 1335. Ayrıca bkz. *Sabah*, 22, 23 ve 24 Teşrinisani ve 9 Kânunuevvel 1335.

51 "İntihabat Neticesi...", *Vakit*, 20 Kânunuevvel 1335.

burnu Fabrikası Ustabaşı Numan Efendi'dir [...]"[52] İttihatçılar bu üç kişiyi seçtirmekle kalmamışlar, aynı zamanda kendilerine "[...] muhaliflerin seçilmesine (de) mani [...]" olmuşlardır.[53] Bu gelişmeler, muhalif basının İttihatçılara yönelen çok sert tepkilerine yol açmıştır.[54] Bir süre sonra da, bu basın, yeni "İttihatçı" hareketin arkasındaki şahısları, ortaya çıkarmakta güçlük çekmedi. Örneğin, *Peyam-Sabah*, "Milletin En Büyük Mümessili Kesilmek..." başlığı altında şunları yazmaktadır:

> Millctin en büyük mümessili kesilmek. Kâinâta öyle görünmek mi istersiniz? İşte size bir reçete, bir muska ki bire birdir. Harbiye Nezareti'nin Enver devrinden kalma erkânıyla açıktan açığa anlaşın. Meşum fırkanın, geri kalan adamlarıyla, Kör Aileleriyle, Çolak Selahattin'le, el altından birleşin.[55]

Ali İhsan Bey, kendilerine muhalif basının özellikle üzerinde durduğu ve seçilmesini "[...] havsalaya sığmaz bir maskaralık [...]" olarak yorumladığı[56] Numan Usta'nın milletvekilliği konusunda, daha sonraki bir tarihte, kardeşine şunları yazacaktır:[57]

> (...) Arkadaşım Numan Usta'nın[58] intihabını tabi çok istedim...

---

52 "Dedikodu Zamanı Değil...", *Vakit*, 22 Kânunuevvel 1335. Seçimi kazanan tüm İstanbul mebuslarının adı için bkz. "Dün İstanbul Mebusları Taayüt Etti...", *Vakit*, 19 Kânunuevvel 1335.

53 "İntihabın Neticesi...", *Vakit*, 20 Kânunuevvel 1335.

54 Aslında, yapılan bu seçimlerde, "kanun bakımından meşru olmadığı iddia..." edilebilecek bir şey bulunamamıştır. Fakat Şehremini Cemil Paşa'nın deyişiyle "... gözü açık bir hizip teşkilâtı sayesinde çalıştı ve eğri davrandı ve muvaffak oldu..." Bkz. "İntihabatın Neticesi", *Vakit*, 20 Kânunusani 1335 ve "Şehremini Cemil Paşa ve İstanbul İntihabatı...", *Sabah*, 21 Kânunuevvel 1335. Buna rağmen Lütfi Fikri, sert bir kınamayla birlikte, milletvekilliğinden istifa etmiş ve ayrıca bu üç İttihatçı milletvekilini "vatani bir vazife olarak ..." istifaya çağırmıştır. Bkz. "Lütfi Fikri Bey'in İstifası...", *Vakit*, 20 Kanunuevvel 1335 ve "Vaziyeti Tamir İçin Gazetemizin Bir Teklifi...", *Vakit*, 22 Kânunuevvel 1335.

55 *Peyam-ı Sabah*.

56 "Peyyam-ı Eyyamın", *Peyam-ı Sabah*, 8 Nisan 1920.

57 Asım Süreyya İloğlu ile mülâkat.

58 Numan Usta sosyalisttir. Son mecliste "felahı vatan" ittifakına katılan mebuslar listesinde Numan Efendi'nin ismi yanında, "Sosyalistliği temsil ettiğinden, ruhan beraber olup, ittifaka resmen dahil değildir," yazmaktadır. Tülay Duran, "Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında 'Felâhı Vatan İttifakı'", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, c.XI, sayı 61, Ekim 1972.

> Cihanın sosyalizme gittiği bir devrede biz, bir amele mebus çıkartılmasına yardım etmişiz, (bu) çok mu...

Ali İhsan Bey'in "Numan Efendi"nin mebus seçilmesine yardımında, meslekî temsil inancından çok, bu sırada Talât Paşa ile mektuplaşmalarından, onun sosyalizme[59] kaymakta olduğunu öğrenmesinin etkisi olduğu söylenebilir.

Seçim hazırlıkları sırasında, "Closter"de[60] buluşan Talât Paşa ile Cavit Bey, "İttihatçılar'dan Rıza Bey'den, Kör Ali'den ve Edip'ten" gelen raporları görüşmüşlerdir.[61] Dış gelişmeler hakkında bilgi isteyen ve içteki gelişmeleri özetleyen bu raporlar, özellikle "para" sıkıntısı üzerinde durmaktadırlar. Cavit Bey, ne kendinin, ne de (Kara) Kemal Bey'in dostlarının yardım etmedikleri yolundaki şikâyetleri, özellikle kendisine yakın olmuş olan tüccar grubu bakımından, yersiz bulmaktadır:

> (...) Sanki onlara sermaye yatırmışlardı (...) Benim dostlarıma beş para kazandırmamışlardır. Kemal sayesinde kazananlar ise, bugün taleplere baş bile çevirmiyorlar (...)

Cavit Bey, "Muvaenet Siyaseti" takip edeceklerini söyleyen bu grubun gerçek gücü hakkında kendisine bilgi verilmediğinden yakınmaktadır.[62]

Bütün bu gelişmeler, aralarında Ali İhsan Bey'in de olduğu, daha çok (Kara) Kemal'in çevresine yakın bir grubun, bir tür "iktidar boşluğu"ndan yararlanarak, İstanbul'da güçlü bir çevre meydana getirdiğini kanıtlar niteliktedir.[63]

---

59 *Hakimiyet-i Milliye*, 9 Ağustos 1926, sayı 1827.

60 İttihat Terakki ileri gelenlerinin tevkif edildiği dönemde Cavit Bey, 173 gün Hürriyet ve İtilaf Fırkası reisinin evinde saklandıktan sonra Eylül 1919'da İsviçre'ye gelmişti.

61 Talât Paşa ile Cavit Bey, 5 Kânunusani 1920'de buluşmuşlardır. Bkz. Cavit Bey, "Felâket Günleri: Mütareke Devrinin Feci Tarihi...", no.9.5, *Tanin*, 3 Ocak 1948.

62 *A.g.e.*

63 Dr. Nazım'ın İstanbul'dan aldığı haberleri, Cavit Bey şöyle nakletmektedir: "... oradaki teşkilâtınız tamamiyle mahfuz imiş. Cemiyet-i hayriye, esnaflar kâmilen ellerinde bulunuyormuş. Kuvay-ı Milliye'ye mutavassıt vazifesini görüyorlar. Fakat istiklâllerinde müteassıp davranıyorlarmış..." Bkz. "Felâket Günlerim", *Tanin*, 14 Temmuz 1946.

Meclis-i Mebusan'daki milletvekillerinin de, "hayret verici bir şekilde", Hürriyet ve İtilâf aleyhtarlarından olması ve bunların çoğunun "Misak-ı Milli Beyannamesi"ni kabul edenlerden olması, "felah-ı vatan" grubunun teşekkülü, iç çevreleri olduğu kadar, dış çevreleri de rahatsız etti ve 16 Mart 1920'de İstanbul işgal edilerek, Meclis-i Mebusan fiilen dağıtıldı. Dördüncü Damat Ferit Paşa kabinesi, meclisi, 11 Nisan 1920'de resmen feshetti.[64]

Meclis kapatıldıktan sonra, İngiliz istihbaratı tarafından kısmen deşifre edilen Karakol Teşkilâtı'nın bir kısım üyeleri ve son meclisin mebusları, Ankara'ya geçmek zorunda kaldılar. Ali İhsan Bey de bunlar arasındaydı.

Ali İhsan Bey'in Ankara'ya Gelişi ve İlk Girişimleri

TBMM'nin açılış döneminde[65] Ankara'ya geçen Ali İhsan Bey, yoğun girişimlerine bu şehirde de devam etmiştir.

Bu arada, Ali İhsan Bey, Memduh Şevket (Esendal) ve diğer bazı arkadaşlarıyla birlikte, Celâl Bayar'ın aracılığıyla Mustafa Kemal'le buluşup, ona görüşlerini açıklamak istemiştir. Celâl Bayar, (Kör) Ali İhsan Bey ve arkadaşları ile Mustafa Kemal arasındaki bu görüşme hakkında şunları anlatmıştır:[66]

> (...) Ali İhsan Bey'i eskiden tanırdım (...) Şeref Sokağı'nı her ziyaretimde kendisine uğrar ve görüşürdüm (...) Ali İhsan Bey ile Memduh Şevket (Esendal) Bey, arkadaşlarıyla birlikte Ankara'ya geçtiklerinde, ilk önceleri toplu bir halde yaşıyor (...) Toplu bir halde yemek pişiriyor idiler (...) hattâ maddi vaziyetlerinin bozukluğundan, bu sırada gelir sağlamak amacıyla, hamam bile işletmeye

64 Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s.454.

65 Ali İhsan, 12 Teşrinievvel 1920'de yazdığı bir makalede, "... bundan beş ay önce, İstanbul'daki çalışma ve içtihat arkadaşlarıyla..." birlikte Ankara'ya gelmiş olduğunu kaydetmektedir. "Yani Nisan ve en geç Mayıs ayı içinde Ankara'ya geliş bulunuyordu." Bkz. *Yeni Gün*, 12 Teşrinievvel 1920.

66 Celâl Bayar'la 13 Mayıs 1975 tarihinde, Çiftehavuzlar'daki evlerinde, Selim İlkin tarafından yapılmış olan mülâkattan. Celâl Bayar'ın, Mete Tunçay ile yaptığı benzer içerikli bir görüşme için bkz. *Mesai...*, s.29.

> kalkmışlardı. Bana geldiler (...) Mustafa Kemal ile temas edemiyoruz, bize delalet et, dediler.

Celâl Bayar bu teklifi Mustafa Kemal'e götürmüş ve bu grubu dinlemesini rica etmiştir. Bu isteğin olumlu karşılanması üzerine, bu grup, Mustafa Kemal'i İstasyon'daki evinde ziyaret etmişlerdir. O toplantıda hazır bulunmuş olan Celâl Bayar, bu görüşmeyi şöyle anımsamıştır:

> (Onlar) esnaf teşkilâtının öncmini ve bilhassa seçimin 'temsil-i meslekî' şeklinde olmasını istediler (...) (Mustafa Kemal) onları dikkatle dinledi. Doğru yahut yanlış düşünüyorsunuz demedi (...) sadece 'İcap ederse tekrar konuşuruz' dedi.
> Onlar gittikten sonra yüzüme baktı, korkarım sen de o fikirde olmayasın, dedi (...)

Ali İhsan Bey, Celâl Bayar'ın da sözünü ettiği, Ankara'da örgütlemeye çalıştığı bu işlere, "tesanüt idaresi" adını vermiştir.[67] Ali İhsan Bey'in bu denemesi, çeşitli bakımlardan ilginçtir: Bu bir yandan, kendisinin pratikle olan ilişkisini devamlı olarak koruduğunu göstermektedir. Öte yandan ise, İstanbul'da Kara Kemal'in geliştirdiği örneği, Ankara'da yineleme girişimi olarak yorumlanabilir.

Ali İhsan Bey'in Meslekî Temsil Programının Güncelleşmesi

Ne var ki Ali İhsan Bey'in aradığı fırsat, aynı yılın sonlarına doğru, Mustafa Kemal'in, Yeşil Ordu ve onun TBMM içinde bir çeşit meclis grubu niteliği taşıyan "Halk Zümresi"ne karşı çıkması sırasında doğdu.

Aslında "sol" İttihatçılardan oluşan bu gruplaşma, ülke içinde Çerkez Etem ve arkadaşlarını aralarına almıştı ve ayrıca ülke dışında İttihatçıları örgütlemeye çalışan Enver Paşa ve onun bir ara "Halk Şûralar Fırkası" adını almış olan örgütüyle temaslarda bulunuyorlardı; üstelik Mustafa Kemal'e karşı bir tutum almışlardı.[68]

---

67 *Hakimiyet-i Milliye*, 5 Ağustos 1926, s.1823.

68 Bu bölümdeki özetlemelerde çok geniş şekilde Mete Tunçay'ın *Mesai* adlı çalışmalarının s. ...'dan faydalandık. Ayrıca bkz. Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet: 1920*, Ankara, 1970, s.261-74.

Bu grubun gücü, kendini çeşitli olaylarda göstermeye başlamıştı. Hukuk-ı Esasiye Encümeni'nin, dört ay çalışıp hazırladığı "Büyük Millet Meclisi'nin Şekil ve Mahiyetine Dair Mevadd-ı Kanuniye" başlıklı sekiz maddelik kanun tasarısının tümü, 22 Ağustos 1920'de meclisçe reddedildi.[69] Bardağı taşıran son damla, 4 Eylül 1920'de Dahiliye Vekili seçimini, Mustafa Kemal'in adayı Refet Bey'in değil, Yeşil Ordu'nun Heyet-i Merkeziyye üyesi Nâzım Bey'in kazanması oldu. Nâzım Bey'in istifaya zorlanması ile yetinilmeyip, ciddi tedbirler alındı.

Mustafa Kemal, bu harekete karşı olarak, Halk Zümresi'nin ileri gelenlerini yanına çekerek, onu bölmeye yönelmiştir. Ve bu amaçla, 13 Eylül 1920'de Meclis'e, "Halkçılık Programı"nı getirmiş; 18 Ekim 1920'de de güvendiği bazı arkadaşlarını da yanına katarak, Halk Zümresi'nin ileri gelenlerinin bir takımına, (resmi) Türkiye Komünist Fırkası'nı kurdurmuştur.[70]

Mustafa Kemal'in bu son girişimlerini ve bunlar içinde, Ali İhsan Bey ve onun savunuculuğunu yaptığı "meslekî temsil" ilkesinin oynadığı rolü, şöylece sıralamak mümkündür.

Mustafa Kemal, "Halkçılık Programı"nı TBMM'ye sunmanın yanı sıra, Halk Zümresi'nin Yunus Nadi, Hakkı Behiç, Eyüp Sabri gibi radikal üyelerinin yanlarına güvendiği yakınlarını (Dr. Tevfik Rüştü, Mahmut Esat, Kılıç Ali vb. gibi) katarak, (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası'nı kurdurmuştur.[71] Kurtuluş öncesinde, bu fırkanın teorik çerçevesini oluşturmaya çalışan *Hakimiyet-i Milliye*, Sovyet (Bolşevik) modelinden farklı bir gelişmeyi amaçladığını açıkça ortaya koymaktadır:

> (...) Rusya'da Bolşevizmin kullandığı inkılâp usullerini burada tatbik etmek istemek kadar inkılâpçılıktan haberdar olmayış tasav-

---

69 İsmail Arar, *Atatürk'ün Halkçılık Programı*, İstanbul, 1963, s.9.

70 Mete Tunçay, *a.g.e.*, s.23.

71 Mete Tunçay, bu partinin kuruluş amaçlarını şöyle özetlemektedir: "... Dış politika bakımından, Sovyet yardımının kolaylaştırılmasını sağlamak; iç politika bakımından, çeşitli sol akımları denetim altında bir araya toplamak; askeri/stratejik, savaşta yenilirsek, Doğu'ya çekilip Sovyet himayesine girdiğimiz takdirde, yönetimi büsbütün yabancı unsurlara kaptırmamak..." *Sol Akımlar*, s.84-89 ve *Mesai*, s..30. Ayrıca bkz. Feridun Kandemir, *Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası*, İstanbul (tarihsiz).

> vur edilemez. Bolşevizm inkılâbı, bütün komünizm hareketleri için bir örnek, bir model değil, pek kıymetli, pek canlı, pek muazzam bir rehberdir. Bu rehberden istifade etmeyi, onun gösterdiği yollardan gitmeyi ne kadar candan arzu edersek onun usullerini şekil itibariyle aynen taklit etmekten de o derece hazzederiz. Her şeyde körükörüne taklitçilik fenadır; bilhassa inkılâpçılıkta (...)[72]

Türkiye Komünist Fırkası'nın, aradığı esasları, Ali İhsan Bey'in, arkadaşlarıyla İstanbul'da ufak değişikliklerle hazırlayıp Ankara'ya getirmiş oldukları "meslekî temsil..." programında buldukları izlenimi vermektedir.[73] Fırkanın resmi organı haline getirilecek olan *Anadolu'da Yeni Gün*, fırkanın kuruluşundan bir hafta kadar önce, programın -bir bölümünü-[74] şöyle bir tanıtıcı yazı ile birlikte yayımlamaya başlamıştır:

> (...) Program, bazı tabiratlan sarfınazar, esas itibariyle komünist denecek bir Program olduğu halde,bunun ihzarı esnasında henüz Bolşeviklik doğmuş değildi (...) Demek oluyor ki Program'ın en büyük meziyeti taklit olmamasıdır (...)[75]

Ali İhsan Bey ve arkadaşlarının, yalnızca Türk tarihini inceleyerek ortaya çıkardıkları söylenen bu Program'da, ilk şekline göre bazı

---

72 "Rus Bolşevizmi, Türk Komünizmi...", *Hakimiyet-i Milliye*, no.65 (16 Teşrinievvel 1336), Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar...*, s.85-6'dan naklen. Aynı gazetede 12 Teşrinievvel 1336 tarihinde çıkmış olan ve Feridun Kandemir'in Mustafa Kemal ile Hakkı Behiç'in "... birlikte kaleme aldıkları..." ileri sürdüğü, benzer kapsamlı makale, Feridun Kandemir, *a.g.e.*, s.116-118'de verilmiştir. Yine *Hakimiyet-i Milliye*'de, "İki Komünizm..." başlığı no.64 (12 Teşrinievvel 1336)'da çıkan yazıdan bazı bölümler, Mete Tunçay, *a.g.e.*, s.85'de nakledilmektedir.

73 Programın yayınlanmaya başladığı gün yazdığı makalede, Muhittin (Birgen), o güne kadarki gelişmelerin yetersizliğine değinerek şöyle demektedir: "... sosyalist olmamız gerektiği halde ve hakikaten böyle olduğumuz halde şimdiye kadar (buna) bir formül veremedik... sırf bizim olan bir programla bir yandan tatbikatla (ıslahat) uğraşırken, bunları muayyen bir plan dahilinde harice anlatıp onların arasına karışamadık..." Yazar, sosyalist olduğumuzu söylemenin, dış destek sağlamak için yetmeyeceğini "... bunu fiilen ispat edecek şeylerin..." de olması gerektiğini belirtmektedir. Bkz. Muhittin (Birgen), "Bir Siyaset...", *Anadolu'da Yeni Gün*, 11 Teşrinievvel 1920.

74 Bu programın tümü bu çalışmaya ek olarak verilmiştir.

75 *A.g.e.*

değişiklikler yapılmıştı. Ali İhsan Bey, bir gün sonraki uzun bir makalesinde, bu değişiklikleri şöyle açıklamaktadır:

> (...) (ilk) Programa göre, millî hâkimiyet (biri demokratik bir tarzda teşekkül etmiş, öteki sosyal ve ekonomik meslek temsilcilerinden meydana gelen) iki meclisle tecelli eyleyecekti. Burada, Program'ın bu noktasını tadil ettik. İki meclis bir oldu; ve sırf meslek temsilcilerinden meydana gelmesi hususu tercih edildi (...)[76]

Ali İhsan Bey, daha sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışının iktisadî nedenleri üzerinde durmaktadır. Özellikle esnaf ve zanaatkâr teşkilâtının yıkılışına ve Kapıkulu diye adlandırdığı bürokratik yapının kuvvetlenmiş olmasının doğurduğu sakıncalara dikkati çekmektedir. Özünde, "(...) memurların giriştikleri bir Islâhat hareketi (...) olarak gördüğü, Tanzimat'ın da beklenen neticeyi sağlıyamamış olmasını 'halka dayanmamış' olmasında bulmaktadır."

İçinde bulunulan şartlar, bizi, "(...) emperyalizme ve kapitalizme karşı (...)" olan güçlerle birlikte harekete zorunlu kılmaktadır. Ne var ki, aslında, Türkiye, iki kuvvetli akımın tesiri altındadır.

> (...) Batı kuvvetlenirse, akıbetimiz ecnebi kapitali tarafında sefil bir çalışma ve iş aracı olmaktan ibaret kalır. Rus akımı, bugünkü halimizle güçlenirse, gerçek hayatı tahlil eyler ve meslekler meydana gelmiş olmadığı için, onların [örgütleri] içimizde istihaleler vücuda getirir (...)[77]

Bütün bu menfi gelişmeleri önlemek için, bir yandan iktisadi ve sosyal mesleklerin gelişmesini sağlayacak olan meslekî temsil esasının kuvvetlendirilmesini, bir yandan da, tüketimden başlayarak iktisadi hayatın bütününün özellikle kooperatifler yolu ile yeniden örgütlenmesini öngörmektedir. Ali İhsan Bey'e göre "Komünizm ruhu, siyaseti işadamlarına tevdidir. Biz de kendimizi kurtarmak için buna muhtacız [...][78]

---

76 *A.g.e.*, 12 Teşrinisani 1920 (A. Cerrahoğlu, *a.g.e.*, s.152-158'den naklen).
77 *A.g.e.*
78 *A.g.e.*

Program'ın yayımından iki gün sonra yazdığı bir başmakalede Muhittin (Birgen), Ali İhsan Bey'i, kullandığı metod yönünden, Karl Marx ile karşılaştırmaktadır:

Matbuat Umum Müdürlüğü yaptığı yıllarda Muhittin Birgen

> (...) Karl Marx dünya tarihi üzerinde ne yapmışsa, Ali İhsan Bey de Osmanlı tarihi üzerinde aynı şeyi yapmıştır. Denebilir ki, bütün dünya hayatını okurken Marx nasıl bir gözlük kullanmışsa, Ali İhsan Bey de Osmanlı Türk'ünün hayatını okurken aynı gözlüğü kullanmıştır. Marx, tarihi okuyarak istikbali haber vermişti. Ali İhsan Bey de, Osmanlı tarihini okuyarak, Anadolu'nun istikbalini keşfe çalışmaktadır (...)[79]

Ne var ki Program'ın, tam anlamıyla "Komünist bir program (...)" olması için bazı noksanları vardır. Muhittin (Birgen)'e göre bu noksanların özünü; özetlemektedir:

> Ali İhsan Bey'in sermayeye ve tasarrufa fazla ehemmiyet ve mevcudiyet göstermesinde aramak lâzımdır (...) (O) ticarete ve teraküme asla imkân bırakmayacak hususi sermayelere derhal savaş açmaz. Onları, yavaş yavaş, kooperatiflere dayanarak, devletin taht-ı tanzim murâkabesine olmak ve daha doğrusu nasyonalize ve sosyalize etmek suretiyle kaldırmak ister (...)[80]

---

79 Muhittin (Birgen), "Bir Program...", *a.g.e.*, 13 Teşrinievvel 1920. Aynı makalenin biraz kısaltılarak sadeleştirilmiş şekli için bkz. A. Cerrahoğlu, *a.g.e.*, s.159-164.

80 *A.g.e.*

Bu konuda, kendisiyle hayli tartışılmış ve sonunda "muayyen bir formül" üzerinde anlaşılmıştır. Ulaşılan çözüm, ortam "[...] hakiki anlamıyla geniş bir komünizm tatbikine [...]" imkân verecek hale gelinceye dek, onun öngördüğü esaslardan -özellikle haşin esaslardan- vazgeçilmesi olmuştur. Muhittin (Birgen)'e göre ülkede henüz;

> (...) ne teşekkül etmiş bir 'mücadele-i sunûf' ne de taazzuv etmiş bir 'tesanüd-ü mesalik' vardır. Madem ki bunların yeniden tesis edilmesi lâzım geliyor; şu halde, bugünkü ihtiyaca gayri kâfi, hem de mahiyeti itibariyle gayri tabii bulunan 'mücadele-i sunûf' tedbirini düşüneceğimize, daha yeni olan 'tesanüd-ü mesalik'e gideriz (...)

Böylece de, tarihsel çöküşümüzün yegâne kaynağı olmuş bulunan Kapıkulu'ndan, ("... müder sınıf [klas dirijant] veya bürokrasi"), kurtularak "... halkı iş başına geçirmek" lâzımdır. Bu ise, "hakkı çalışana vermek, çalışan halkı işlerin hakimi kılmakla" mümkün olacaktır. İşte "meslekî temsil" programı, bizde bu esasların gelişmesine yardımcı olacak çerçeveyi (kanuni) hazırlamayı amaçlamaktadır.[81]

Muhittin (Birgen), Program'daki esasların, bazılarının sandığı gibi, memlekette yeni partiler, yeni sınıflar çıkarmayı amaçlamadığını ve bunların sadece bize özgü, yeni bir şey olmadığına dikkati çekerek, şöyle demektedir: Bunlar;

> (...) bütün dünyada varolan bir rejimin bizde ne suretle tesis edilebileceğini gösteren müdahale-i kanuni'den ibarettir. Bu, bizzat rejim değil, bir 'rejim'in âleti, manivelâsı, halk hakimiyetinin teşkilât ve kanunla ifadesidir (...)[82]

Muhittin (Birgen), bir gün sonra yazdığı başmakalede ise, "|...| dünyada hiç tecrübe edilmemiş bir usulü (meslekî temsil) bizde tecrübe etmek ne derece doğru |...|"[83] şeklindeki kaygılara cevap vermeye çalış-

81 *A.g.e.*

82 *A.g.e.*

83 Muhittin (Birgen), "Meslekî Temsil...", *a.g.e.*, 15 Teşrinievvel 1920. Aynı makalenin kısaltılarak sadeleştirilmiş şekli için bkz. A. Cemahoğlu, *a.g.e.*, s.164-165.

maktadır. Rusya'daki sendikal örgütlenmeden örnekler veren yazar, bunu, o ülkede "temsil-i meslekî"nin uygulanmakta olan örneği olarak ele almaktadır. Fransa'daki benzer örgütlenmelerin de, o ülkede "[...] komünizmin muzaffer olması [...]" ile gelişeceğini belirtmektedir.

Muhittin (Birgen) bu açıklamaları yazarken, şöyle bir varsayımdan hareket ettiğini eklemektedir:

> (...) memlekette sınıf mücadeleleri yerine, sayı esasını, yani sosyalizmi kabul ettiğimizi evvel-emirde tasrih edelim. Meslekî temsil esasen bu sistemin bir müessesesidir. Ve biz, bu sistemin evvel-emirde herkes tarafından kabul edilmiş olduğu nokta-i nazariyle hareket ediyoruz (...)

Bir varsayım altında Türkiye'deki mesleklerin örgütlenmesiyle, siyasi örgütlenme arasındaki ilişkileri incelcyen yazar, özellikle şu soru üzerinde durmaktadır:

> (...) erbab-ı sa'y ayrı bir konfederasyonda toplıyarak, siyasi meseleleri idare edecek ayrıca bir Meclis, bir Büyük Millet Meclisi tesisine lüzum var mıdır?

Muhittin (Birgen), Türkiye gibi meslekî teşkilâtlanmanın "[...] derinlik ve tenevvü [...]" kazanmamış olduğu bir ülkede, bu soruya "[...] menfi cevap [...]" verilmesi gerektiğini savunarak, "[...] her iki işi (bir) Meclis'te toplamak [...]" istemektedir.[84]

Ali İhsan Bey'in programının, bir muvazaa partisi olduğu bilinen Türkiye Komünist Fırkası'nın yayın organında, Mustafa Kemal'in "halkçılık" programı meclis encümeninde incelenirken, daha mecliste konuşulmaya başlamadan yayımlanmaya başlaması ilginçtir. Çünkü Mustafa Kemal'in önerisinde, Meslekî Temsil esası yoktur. Bu, Mustafa Kemal'in parti içinde sol eğilimleri kontrol etmiş olsa bile, kendisine karşı İttihatçıları tam kontrol edemediğini ortaya koymaktadır. Nitekim bu yayınlar etkili olacak, 18 Kasım 1920'de "halkçılık"

84 *A.g.e.*

programı mecliste görüşülmeye başladığında, Encümenin öneride değişiklik yaptığı ve Meslekî Temsil esasın benimsediği görülecektir.

Meslekî Temsil'in Bir Başka Savunucusu: *Öğüt*[85] Gazetesi

Bu dönemde meslekî temsil programının savunucusu sadece *Yeni Gün* olmadı. *Yeni Gün*'den kısa bir süre sonra, Konya'da yayımlanan *Öğüt* gazetesi de bu öneriyi savunanlar arasına katıldı.

Yeni Gün'le aynı çevrenin yayın organı olan *Öğüt*, 21 Eylül sayısında, "Halkçılarla Hasbihal" yazısıyla halkçılık programını eleştirmişti. 21 Ekim sayısında da, Ali İhsan Bey'in programını, "heyet-i umumiyesi itibari ile bünyevi içtimaiyemiz için en muvafık bir devâ telâkki etmekteyiz" diyerek temsil-i meslekî fikrini savunmaktadır.

Ne var ki, *Öğüt* gazetesi, "meslekî temsil" esasını savunurken, bazı yönlerden Ali İhsan Bey'in programından ayrılmaktadır; onun anti-bürokratik özünü yumuşatmaya ve yeniden yorumlamaya çalışmaktadır.

Öğüt'e göre, "köylüyü düşünmek, fakat kendi kendisine henüz maateessüf düşünemeyen köylüyü kendi işlerinin idaresi başına geçirmemek, bizde herhalde asıl telâkki olunmalıdır."[86] Onların meclise sokulması, bu grubun hissini meclise getirecektir. Ama Meclis, yalnız his ile olmaz, "his, malûmat ve seciyenin" toplanması gerekir. Bunu başarabilmek için "Temsil-i Meslekî'de sahibi rey olacak kastları iyi tanzim ve taksim" etmelidir. Oysa sunulan programda, "zâbitân ile me'mûrîn, mensubin-i adliye ve inzibâtîye"nin "siyasetle uğraşmamak" esası geti-

---

85 1918 yılından itibaren, Abdülgani Ahmed Efendi tarafından Afyon'da çıkarılmaya başlanan *Nasihat* adlı gazete bir süre bu yörede, yabancı baskılara karşı direnen kesin bir çizgi içinde, yayımını sürdürdü. Fakat Yunan işgali üzerine, bu tür yayına devam edemeyeceğini anlayarak Abdülgani Ahmet Efendi gazetenin baskı makinelerini 1919 yılında Konya'ya taşıdı. İstanbul'dan kaçarak Konya'ya gelmiş olan Feridun Fikri, bu gazetenin yazı işlerini yüklendi. Bu şehirde, artık *Öğüt* adıyla çıkmaya başlayacak olan bu gazede, 1920 yılında Anadolu'nun "ilk yevmi gazetesi..." oluyordu. Gazetenin Konya'ya taşınması sırasında bu şehirde İtalyan kuvvetleri vardı. Fakat İtalyan yönetiminin toleranslı tutumu, gazetenin resmen kapatıldığı anlarda bile, yayımına engel olmadı. 7 Temmuz 1921'den itibaren Konya'da yayınlanmasına ek olarak Ankara'da da yayınlandı. Bkz. Ömer Sami Coşar, *Milli Mücadele Basını...*, s.155-163.

86 "Temsil-i Meslekide Hukuk-u Amme", *Öğüt*, sayı 509, 16 Kasım 1920.

rildiği için meclise bilgiyi sadece serbest meslek sahipleri getirebilecektir. Bunlardan da yeterli bir kadro oluşturulamayacaktır.

Bu nedenle ayrıntıda değişiklikler talep edilmektedir. "Meselâ mesleklerin tefriki, bunlar arasında efrad-ı askeriyeye birer rey i'tâ'sı ve sonra bazı sınıf me'mûrînin ve bilhassa ihtiyat zâbitlerinin unutulmaması adetleri akall-ı kalîl (azın azı) bulunan gemicilere madencilerin ayrı ayrı tanınması herhalde muhtac-ı münakaşa"[87] görülmektedir.

Öğüt'çüler, "meslekî temsil" programının, anti-bürokratik yönelişine karşı çıkmalarına rağmen, "meslekî temsil" görüşüne sahip çıkmalarını, "genel reye" dayanan seçim sisteminin eleştirisine dayandırmaktadırlar. "Halkçılık" programına karşı olmaları da, bu programın genel reye dayanması yüzündendir.

> Temsil-i Meslekî'de her şeyden evvel düşünülecek nokta, halkın, hukuk-ı intihabiyesini hüsnü istimalde gösterdikleri lakaydiye; beceriksizliğe, kapıldıkları iğfalata velhasıl büyük şehirlerin daha yüksek hayat kabiliyetteki eşhasına karşı olan mecburiyetine bir çare bulmaktadır.[88]

Öğüt, halkın seçimde aldatılmaması için yalnız meslekî temsil esasını öngörmemekte, aynı zamanda da seçim bölgelerinin küçültülmesini istemektedir. "Devair-i intihâbiyye ne kadar küçültülebilirse netice o kadar muvafık çıkacak, intihâb eden sınıfla edilen sınıf arasında hiç değilse, hattâ bir karâbet-i hissiye değilse bile bir emniyet-i mütekâbile temin edilmiş olacak ve aynı zamanda heyet-i müntehibe-i mebusan ancak halkın tanımadığı ve halkı tanımayan şehirlilerden terekküb etmeyecektir."[89]

Öğüt'ün kendisini desteklemesi üzerine Ali İhsan Bey, yazdığı bir makaleyi (bkz. Ek: II) *Öğüt*'e göndererek, görüşlerini savunmuş,

87 "Temsil Mesleği", *Öğüt*, sayı 487, Konya, 21 Ekim 1920. Ekte yayınlanan Temsil-i Meslekî programında meslekler dokuz gruba ayrılmıştır. *Öğüt* gazetesinin isteklerinin programda değişiklikler yapılmasına neden olduğu söylenebilir.

88 "Temsil-i Meslekî'de Hukuk-ı Amme", *Öğüt*, sayı 509, 16 Kasım 1920.

89 "Temsil-i Meslekî'de Hukuk-ı Amme", *Öğüt*, sayı 509, 16 Kasım 1920.

programının bir savunmasını yapmıştır: Osmanlı toplumunun, "memur sınıfının" yönetim biçimi dolayısıyla geri kaldığını, bu geri kalmışlığın halkın ekonomik iş bölümüne göre teşkilâtlanmasıyla önlenebileceğini; yerli sermayenin Türkiye'yi ezmesinin söz konusu olmadığını, Türkiye'yi ezen sermayenin yabancı sermaye olduğunu, bu nedenle, Türkiye'de yerli sermaye sınıfını yıkmanın söz konusu olmayacağını; "Islâhat" ile eşitlikçi bir düzenin, "hakimiyet-i milliyeyi temsil suretiyle" temin edilerek, "meslek erbabının tesanüdü" ile kooperatifleşerek, sermaye birikiminin bütün örgütlerde olmasını sağlayarak, özel girişim elindeki birikimin vergilendirilmesi yoluyla kurulabileceğini söylemektedir. Bu önerileriyle ise, Ali İhsan Bey'in halkçılığının sosyal demokratik bir çizgi taşıdığı söylenebilir.

Ali İhsan Bey'in Programı ve Sovyetler'in Tepkisi

Ali İhsan Bey'in bu programı ve onun (Anadolu'da) *Yeni Gün* gazetesinde Türkiye Komünist Partisi'nin "ideoloğu" ve Türk Karl Marks'ı diye tanıtması, Sovyetler Birliği'nce, bu yıl içindeki bütün iyi ilişkilere rağmen, tepkiyle karşılandı. Parti'nin Doğu işleriyle ilgili baş danışmanlarından biri olan Michael Pawlowitsch,[90] bu hareketi, Türkiye'deki gerçek komünist bir hareketi baltalamayı amaçlayan bir gelişme olarak nitelendiriyordu. Pawlowitsch, aynı gazetede, İzmir Mebusu Mahmut Esat (Bozkurt)'un "Yeşil Elma"[91] başlığıyla çıkmış olan bir makalesinden de uzun uzun parçalar vererek bu görüşünü ispatlamaya çalışmakta ve hareketin arkasındaki güçleri şöyle saptamaktadır:

> Son zamanlarda, birçok isimler altında kendini gizleyen 'İttihat ve Terakki' Ankara'da haddi zatında 'Yeşil Elma'nın prensiplerini savunan komünist partisini kurmak suretiyle yine Türk cemiyetine yol gösterici olmak istemektedir. İttihat ve Terakki, Genç Türkler Partisi'nin eski bir ideali olan 'pan-Türkizm ve pan-İslâmizm'i ger-

90 Walter Z. Laquer, *Communism and Nationalism in the Middle East*, Londra, 1956, s.208.

91 Adı geçen makale için bkz. *Anadolu'da Yeni Gün*, 20 Ekim 1920.

çekleştirmek için komünizmi bir maşa, bir alet olarak kullanmaktadır [...][92]

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun Müzakeresinde Meslekî Temsil Tartışmaları

"Halkçılık Programı", 18 Eylül 1920'de TBMM'de, "Heyet-i vekilenin siyasî, içtimaî, idarî, askerî nokta-i nazarlarını telhis ve teşkilât-ı idariye hakkındaki mukarreratını ihtiva eden program" olarak sunuluyor,[93] bu programdaki ilkelere dayanılarak hazırlanacak yasa tasarılarının da, yakında meclise sunulacağı bildiriliyordu.

31 madde'den oluşan programın ilk dört maddesi, "Maksat ve Meslek" başlığını taşıyor. Programın 2. maddesi, anti-emperyalist ve anti-kapitalist bir nitelik taşımaktadır.

> Türkiye Büyük Millet Meclisi, hükûmet-i hayat ve istiklâlini kurtarmağı yegâne maksadı ve gaye bildiği halkı emperyalizm ve kapitalizm tahakküm ve zulmünden tahlis ederek idare ve hâkimiyetinin hakikî sahibi kılmakla gayesine vâsıl olacağı itikadındadır.

Program 6. maddesinde, "Hakimiyetin bilâ-kayd ü şart milletin" olması ilkesini getirmekte, 8. maddede Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti, "Halk Hükûmeti" olarak nitelendirilmektedir.

Programın 9. maddesinde, Büyük Millet Meclisi üyelerinin genel oy (Re'y-i âmm) ile seçilmesi önerilmiştir. Programda, idarenin nahiye, kaza, vilâyet olarak yeniden örgütleneceği belirtilmiştir.

Mustafa Kemal'in meclise sunduğu programda meslekî temsil esası yoktur; halkçılığını meslekî temsil ile temellendirmemektedir.

Programın meclise sunuluş yazısından ve meclisteki müzakerelerden hükûmetin isteğinin, programın mecliste görüşülerek hemen onanması olduğu anlaşılmaktadır. Oysa mecliste, bunun bir hükûmet

92 Michael Pawlowitsch, "Die Kommunistische Bewegung in der Türkei...", *Die Kommunistische International*, 2. Jahrang, c.17, 1921.

93 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 18.9.1936, c.3, s.179. Aynı konuda bkz. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, "İlk Meclis'ten Cumhuriyet'e", *Cumhuriyet*, 27-31 Aralık 1973 ve Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, "İlk Meclis'ten Tablolar", *Cumhuriyet*, 23 Nisan - 10 Mayıs 1971.

programı gibi müzakere edilemeyeceği, çünkü sonunda bir güven oyu söz konusu olmadığı, ancak meclisin bir programı olabileceği görüşü benimsenerek, program, özel bir komisyona havale edildi. Böylece program mecliste geciktiriliyordu.[94]

Meclisteki müzakerelerden, sol eğilimli İttihatçı çevrelerin böyle bir programı beklemedikleri, bunun yerine, meslekî temsil esasını ihtiva eden bir programın sunulmasını bekledikleri anlaşılmaktadır. Ali Şükrü Bey, "Bu program halkın ruhunu tetkik nokta-i nazarından noksandır [...]" dedikten sonra "[...] bugün elime aldığım bir gazetede Millet Meclisi istihza olunuyor ve bir istifham işareti konuyor. Hükûmet tahkir olunuyor, bir programdan bahsediyor tahrif edilmiştir diye; hükûmete ait bir şey aleni olarak millete karşı yazılıyor [...]" diye yakınmaktadır.

25 Eylül'de, "Teşkilât-ı Esasiye Encümen-i Mahsusu" seçilerek, programı incelemeye başladı.[95] Bu inceleme sırasında, hükûmetle encümen arasında doğan görüş ayrılıkları incelemeyi uzattı.[96] Encümen mazbatası, mecliste ancak 18 Aralık 1920'de müzakereye başlanabildi.[97]

Encümenin raportörü İsmail Suphi Soysallıoğlu, encümen mazbatasını meclise sunarken, hükûmetin gönderdiği programı bir kanun biçimine dönüştürerek, meclise getirdiklerini söylemektedir. Soysallı sunuş konuşmasında, önerdikleri "Teşkilât-ı Esasiye Kanunu" metnini, anti-bürokratik bir tarihi çözümleme ile temellendirmeye çalıştı. Tanzimat, halktan kopuk bir "memurin sınıfı" meydana getirdiği için başarılı olamamıştır. "Meşrutiyet'ten sonra da köylü eski köylü kaldı, halk bir şey alamadı." Köylünün 12 yıllık Meşrutiyet'ten "anladığı, yalnız, düşündüğünü kahvede serbest söylemektir."[98]

Soysallı, toplumdaki temel çelişkiyi memurlar ve halk arasında gördüklerini, şöyle anlatıyor:

---

94 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 18.9.1336, c.3, s.181-186. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu bu geciktirmeyi, hilâfetçilerin "bu program ardındaki Cumhuriyet" gidişi sezmeleri ile açıklıyor. "İlk Meclis'ten Tablolar", *Cumhuriyet*, 9 Mayıs 1971.

95 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 25.9.1336, c.4, s.283.

96 *A.g.e.*, 14.10.1336, c.5, s.64.

97 *A.g.e.*, 18.11.1336, c.5, s.363.

98 *A.g.e.*, 18.11.1336, c.5, s.364.

> (...) Emin olunuz efendiler, her millet iki sınıftır. Biri idare edenler, diğeri idare edilen mazlum sınıftır. Her millette mazlum sınıf hakkında doğan halet-i ruhiyenin de bizim üzerimize tesiri olmuştur.[99]

Encümen, hükûmet programında bazı değişiklikler yapmıştır; hükûmet programının "maksat ve meslek" başlığı altında toplanmış anti-kapitalist, anti-emperyalist bir çizgide, yenilikçi bir tutum öneren dört maddesini Büyük Millet Meclisi Beyannamesi'ne dönüştürmüştür. Hükûmetten farklı olarak anti-bürokratik eğilime "encümen memura harp ilân etmiştir" diye sahip çıkan encümen, "vilâyetlerde murinin halk tarafından" seçilmesini önermektedir. Bu yönde "encümenin en mühim tadili, temsil-i meslekî"yi getirmesidir. Seçimin meslekî temsille yapılması şöyle savunulmaktadır:

> İntihâbı düşünecek olursanız intihâp, halk-ı hayat-ı ameliyede olduğu gibi veya mümkün olduğu kadar hayat-ı ameliyeyi kârip bir surette küçülterek Meclis'e nakletmek demektir. (...) Şimdiye kadar bu memlekette teşekkül eden meclisler, daima güzideler sınıfından teşekkül etmiş meclislerdir. Halktan kimse gelemiyordu. Binaenaleyh bidâyet-i emirde encümen temsil-î meslekîyi intihâbatta esas olarak kabul etmeye karar vermiştir.[100]

Encümenin hükûmetle ihtilaflı olduğu nokta da budur, encümenin, *Yeni Gün* ve *Öğüt* çevrelerindeki yayınlardan etkilendiği ya da o çevrelerle işbirliği içinde olduğunu ortaya koymaktadır.

Meclisteki program müzakerelerinde de, bu çevrelerin savları tekrar tekrar ileri sürülmüştür.

Meslekî temsili savunmanın anti-bürokratiklik ötesinde de boyutları olmuştur. Bu boyutlardan biri "siyasal partilere" karşı olmaktır. Encümenin başkanı Yunus Nadi[101] bu savı şöyle savunmaktadır: Genel oy ile seçim yapılabilmesi için "idare edici bir fikir lâzımdır". Bu yöne-

---

99 *A.g.e.*, 18.11.1336, c.5, c.5, s.365.
100 *A.g.e.*, 18.11.1336, c.5, c.5, s.366.
101 *A.g.e.*, 29.11.1336, c.6, s.130-132.

tici fikirleri, esasları "Garp'ta, fırkalar" koymaktadır. Bizde halen fırka yoktur. Batı örneğini uygulamak için, fırka "elzemdir", ama fırkaların başka "zarar"ları vardır. Türkiye de bu zararları kendi deneyi içinde görmüştür. Bu nedenle, Ankara'da halen "fırka yokken bu fırsattan yararlanmak" ve "temsil-i meslekî"yi kurmak gerekir. Halkın "fırkaları olmasa bile mesail-i maişeti vardır". "Mesail-i maişet", fırkalar gibi değildir, "yek diğeriyle cidâl etmez". Böylece "tesânüd" sağlanır.

Bu konunun müzakereleri sırasında, encümen üyesi Vehbi Bey, siyasi partilere karşı olmanın bir başka yönünü getirdi.[102] "Cemaat üzerine intihâb yapmak, memleketin içine yeniden kundak koymak demektir. Çünkü cemaatten mezhebler ayrılarak, bittabi mezheblerin çeşidi meydana çıkacaktır."

Vehbi Bey, meslekî temsil ilkesinin ülkenin sanayiini güçlendirici rolünü ise şöyle savunmaktadır:

> Memleket, Avrupa'yı taklid ederken 'esnaf örgütlerini' yıkmıştır. Meslekî temsil esası getirilince, bu bizi 'meslek cemiyetlerini' tekrar kurmak zorunda bırakacaktır. Böylece 'Avrupa sanayiine karşı korunmayan sanayimizi korumuş olacağız.' 'Bu meslekler haricen müdafaa edildiği gibi dahilen de yek diğeri arasında tesânüd meydana gelecek'tir.[103]

Vehbi Bey, böylece, meslekî temsil esasını "anti-kapitalist ve anti-emperyalist" çizgide de savunmuş oluyordu. Kapitalistleşme sürecine karşı, küçük girişimci kökenli bir tepki düzeyinde, bir tür "halkçılık" anlayışı sunuluyordu.

Mecliste uzun süren müzakereler sonucunda, 20 Ocak 1921 tarihinde 85 sayılı Teşkilât-ı Esasiye Kanunu kabul edildiğinde, kanun, "meslekî temsil esası"nı ihtiva etmiyordu. Encümenin bütün çabasına rağmen, TBMM içinde çok değişik kesimlerden gelen muhalefet, bu ilkenin reddedilmesini sağlamıştı.[104]

---

102 *A.g.e.*, 17.1.1337, c.7, s.303.

103 *A.g.e.*, 30.11.1336, c.6, s.149-150.

104 *A.g.e.*, 20.1.1337, c.7, s.328. Ayrıca bkz. *Vakit*, 24 Ocak 1920.

Meclisteki müzakereleri sırasında Mustafa Kemal, "meslekî temsil" esasına karşı çıkan bir konuşma yapmamıştır. Oysa, Mustafa Kemal'in bu görüşe karşı olduğu bilinmektedir. Nitekim, hükûmetin sunduğu programda da bu esas benimsenmemiştir. Mustafa Kemal, meclis içindeki kuvvetler dengesini iyi hesaplayarak bu ilkenin reddedilmesini beklemiştir.

Mustafa Kemal, daha sonraki bir tarihte, "|...| demokrasiye muhalif Asrî Cereyanlar [...]"dan biri olarak ele aldığı "[...] menfaatlerin temsili nazariyesi [...]" konusunda şunları yazacaktır:

> (...) muhtelif meslek, sanat ve işadamları, cemiyet içinde, ayrı ayrı, birer zümre birer küçük cemiyet halinde düşünülürse, her bir zümrenin birbirinden farklı menfaatleri vardır. Binaenaleyh diyorlar ki, her hususi menfaat sahibi gruplar, ayrı ayrı, mecliste kendilerini temsil etmelidirler. Bu takdirde, intihâp, millet efradının ekseriyeti tarafından değil, gruplar tarafından ve grupların haiz olduğu menfaat derecesinde vuku bulacaktır.

Bu görüş karşısında, Mustafa Kemal, hemen şu tehlikeye dikkati çekmektedir:

> (...) Meclis'te bu gruplardan birkaçı birleşip, iktidar mevkiine gelince, yalnız kendi menfaatleri lehine çalışacaklardır. Buna kim mani olacaktır (...) (altını biz çizdik)[105]

Bu soruna kesin bir cevap bulamaması, "meslekî temsil" esasına karşı çıkışının ana nedenlerinden biri olmuştur.

Programın Berlin'e, Talât Paşa'ya Gönderilmesi

(Kör) Ali İhsan Bey, Ankara'da programı için yoğun girişimlerde bulunurken, bir yandan da 1920 Kasım'ında bunu Berlin'e, Talât Paşa'ya göndermiştir. Talât Paşa da, Cavit Bey'e hemen bir mektup ya-

---

105 A. Afet İnan, *M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*, Ankara, 1969, s.26, 57 ve A. Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün Fİ Yazıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları XVI. seri, s.9, Ankara, 1969, s.424-425.

zarak,[106] program ve onun geliş şekliyle ilgili şu ilginç açıklamayı yapmıştır:

> (...) Geçen gün Anadolu'dan Enver Bey isminde bir genç geldi. Hararetli, hamiyetli ve İttihatçı bir genç. İzmir'de İttihat ve Terakki Mektebi Müdür-i imiş. Şimdi Büyük Millet Meclisi'nde mebus.[107] Pul tabettirmek üzere İtalya'ya gönderilmiş. Bu memuriyetini bizim İzmir murahhası ve şimdi İzmir mebusu İktisat Vekili Celâl Bey[108] tensip etmiş. Maksat Almanya'ya kadar gelip bizimle temas etmesi imiş. Geldi. Eyüp Sabri Bey'den,[109] Celâl Bey(den) mektuplar getirdi. Bizim Kör Ali Bey de bir program göndermiş. Teşkilâtımızın tanzîm ve ihyâsı düşünülüyor. Eyüp Sabri, dahile girmek zamanına kani isek, zemini izhâr etmek üzere yazmaklığımızı rica ediyor. (...) Teşkilâtın ihyâsına dair fikrimi yazdım. Program için bir müddet sonra cevap vereceğimizi söyledim (...)

Bu arada, program üzerinde, orada bulunan (Mustafa) Şeref Bey'le[110] birlikte çalıştıktan sonra, "reyini almak üzere" Cavit Bey'e yollanacağı eklenmektedir.

Talât Paşa, aynı mektubunda, Enver Paşa'nın, Bakü'de arkadaşlarıyla birlikte memlekette komünizm cereyanına mani olmak için "daha vâsi" bir programla, eski örgütün yeniden ihdâsı amacıyla "[...] bir program müsvettesi ihzâr ederek, Küçük Talât'la[111] dahile göndermiş [...]" olduklarını kaydetmektedir. Ne var ki kendisi, herhangi bir program kabulünü henüz erken bulmaktadır. İlk önce, "[...] teşkilâtı-

---

106 Talât Paşa, Cavit Bey'e yazdığı, tarihsiz mektup. A.g.e., *Tanin*, 7 Aralık, 7 Aralık 1944, Dr. Rasuhi Bey, İzmir Suikasti'nin Mahkemesi sırasında, bu programın geldiğini doğrulamaktadır. Bkz. a.g.m., *Dünya*, 21 Ocak 1957.

107 İzmir-Aydın Milletvekili Enver Bey.

108 Celâl Bayar, Enver Bey'in kibrit işi ile ilgili olarak Roma'ya gönderildiğini hatırlamaktadır. Fakat onun "program götürmesinden ve orada teşkilâtlanma girişiminde bulunulmasından" bilgisi olmadığını söylemiştir. Bayar, Talât Paşa'ya "... hal ve hatır sormak için" bir kez mektup yazdığını ve ondan da bir kez "teşekkür cevabı" geldiğini hatırlamaktadır.

109 Eskişehir Milletvekili.

110 Burdur Milletvekili; daha ayrıntılı bilgi için bkz. Münir Hayri Ürgüplü, *Mustafa Şeref Özhan ve Eserleri*, Ankara, 1939.

111 Bu program Mete Tunçay tarafından yayınlanan *Mesai*'dir.

mızı esaslı bir suretle tanzim etmeyi ve âtiyen bir kongrede programı tesbit etmeyi muvafık buluyorum [...]",[112] demektedir.

Talât Paşa, Cavit Bey'e bundan sonra yazdığı mektupta ise, (Anadolu'daki, *Yeni Gün* gazetesinin "|...| henüz mesleğini tayin edememiş [...]" olmasından yakınmaktadır.[113] Fakat, mecliste fırka teşkilâtının kurulmamış olduğu, herkesin serbest, müstakil olarak aklına geleni söylediği, hükûmet ve teşkilâta ciddi bir şekil verilmediği bir ortamda, böyle olmasını da tabii görmektedir. Talât Paşa adı geçen gazetede yayımlanmış olan Kör Ali İhsan Bey'in programı ile Muhittin (Birgen) ve Yunus Nadi'nin makalelerinden şunu anlamakta olduğunu yazmaktadır:

> (...) Komünist olmıyarak Sovyet teşkilâtını kabul etmek istediklerini anlıyorum. Bunu, en son ve en güzel bir şekl-i idare tasavvur ediyorlar. Halbuki onlar birbirine merbût ve zarûret-i halden rejimlerdir. Bizde henüz o zarûret yok iken onu taklit etmenin mânası olmadığı gibi, muvaffakiyet derecesinden de emin değilim. Biz daha iyi dereceli intihâbatta adamakıllı mebus çıkaramıyoruz. Bu fikirlerimi İktisat Vekili Celâl Bey'e yazdım (...) buraya gelen Enver Bey'e de söyledim. Bilmem doğru mu? Belki sen Sovyet sistemine taraftarsın? (...)

Talât Paşa, Ali İhsan Bey'in programını inceleyip, cevap yazması için, mektubu ekli olarak Cavit Bey'e göndermiştir.[114]

Cavit Bey, yollanan bu programı, "İttihat ve Terakki'nin şekl-i hazırı programı (...)" olarak yorumlamakta veya buna benzer yorumlar yapmaktadır. Programı da, aslında, Talât Paşa'nın yakındığı gelişmelerin bir yan ürünü olarak görmekte, dolayısıyla tutarsız bulmaktadır.[115]

---

112 *A.g.e.*, bu mektuba Cavit Bey ilk tepkileri için bkz. Cavit Bey, "... Felâket Günleri...", A.g.e., *Tanin*, 2 Nisan 1946.

113 Talât Paşa'nın, Cavit Bey'e yazdığı, 15 Teşrinisani 1920 tarihli mektup, *a.g.e.*, 7 Aralık 1944.

114 Talât Paşa, adı geçen mektuba "hamiş olarak" yazdığı notta, suretini almadığı bu programın, kendisine taahhütlü olarak geri gönderilmesini istemektedir... Bkz. *a.g.e.*

115 Cavit Bey, fırsat buldukça, Talât Paşa'ya sert çıkışlarda bulunmaktadır. Bu iki şahıs arasındaki süre gelen gizli çekişme, yeni liderlik mücadelesi dolayısıyla tekrar kuvvet kazanmıştır. Başka ellere geçmesi korkusuyla kapalı ifade ile yazılan mektuplar, Cavit Bey'e birçok kere aradığı fır-

Cavit Bey'in anılarında, Anadolu gazetelerinde çıkmış olan bu programı daha sonra ayrıntılı olarak inceleyerek, Talât Paşa'ya şunları yazdığı görülmektedir:

> (Programın) Sovyet teşkilâtından mülhem olduğunu, hiç kimsenin bu suretle bir program teşkilâtına salâhiyaddar olmadığını, bunun için, geniş bir kongreye ihtiyaç hissettiğini, her iki senede bir intihabat icrâsının bizde kabil-i tatbîk olmadığını; hele meclisin sülüsünün umûr-ı câriyye ile iştigal etmek üzere daima hali içtimada kalmasının tam bize muvafık bir sistem olacağını, hariçten sermaye celbetmek istedikleri halde imtiyaz vermekten imtinâ ettikleri için Avrupa'da ne kadar safdil sermâyedar bulunacağını zannetmediğini, yapılacak müessesâta ile duhulünün temini için vâridât bulmak icab ettiğini; hangi fazla vâridât(la), ben iştirak edileceğini göremediğimi, kimsenin banka açmamasının bir devlet bankasıyla bütün muamelâtın idaresine kalkışılması(nın) bizim için bir nevi intihar olacağını, sanki bütün fenalıkların bankalardan geldiğini, bizim itibar, tasarruf gibi müessesata şiddetle muhtaç olduğumuzu, hele ecnebisinin parasını bizim hükûmet bankasına vermeleri fikrine güldüğünü, hâlâ kapitülasyonlar cari olan bir memlekette bu gibi kuyûd ve şurûttan bahsedenlerin hayalât içinde yaşamakta olduklarını, *hülâsa programın esbap, netâyic, muhit ve avâmil düşünülerek yapılmış bir şey olmadığını yazdım (...)* (altını biz çizdik)[116]

demektedir.

Bütün bunlar, adı geçen programın, Avrupa'daki İttihatçılar arasında gerekli desteği bulamadığını göstermektedir Nitekim daha ileri bir tarihte, Berlin'de, Talât Paşa ile birlikte çalışmakta olan Dr. Nazım, Anadolu'dan gelmiş olan iki program taslağını incelediklerini kaydetmektedir. Bu programda, Ali İhsan Bey'inkinin "kabiliyeti tatbikiyesini görmemiş (...)"lerdir. Küçük Talât Bey'in programı ise, onlara, bazı değişikliklerle, gerektiğinde kullanılabilir nitelikte görünmüştür.[117]

---

satı vermekte veya böyle bir fırsatı yaratmasını kolaylaştırmaktadır. Cavit Bey, programa ilk tepkileri için bkz. Cavit Bey, "Felâket Günleri...", 19 Teşrinisani 1920 tarihli günlük *Tanin*. 11 Nisan 1946.

116 Bkz. Cavit Bey, "Felâket Günleri...", 22 Teşrinisani 1920 tarihli günlük *Tanin*, 13 Nisan 1946.

117 Dr. Nazım Cavit Bey'e yazdığı 26 Nisan 1921 tarihli mektup. Bkz. "Tarihi Mektuplar...", *Tanin*, 14 Kasım 1944.

Talât Paşa'nın öldürülmesinden sonra İttihatçıları bir araya toplamanın, artık şahıslardan çok, bir program işi olabileceğine inandığı izlenimi veren Dr. Nazım, bu konuda yoğun temaslara geçmiştir.[118] (Mustafa) Şeref'in Anadolu'ya geçmesinden sonra, bu konuda kendisine, (Necmettin) Molla yardım etmektedir.[119]

Bu arada Enver Paşa'dan da bir program taslağı almışlardır. Ne var ki Dr. Nazım, bunu, İttihatçıları bir araya toplama gibi belli bir amaçtan çok, hazırlayıcının şahsi amaçları için belli bir vasıta olarak görmektedir.[120] Dr. Nazım ve (Necmettin) Molla, bu programlar arasından ısrarla, Küçük Talât Bey'in hazırlamış olduğu programın üzerinde durmaktadırlar.[121] Bu programlar, (Necmettin) Molla tarafından, oradaki İttihatçılarla incelenmek üzere İsviçre'ye götürülmüştür.[122]

Dr. Nazım, böyle bir program için gerekli desteği sağlayamamış olduğu izlenimi vermektedir.[123] Üstelik Anadolu'ya giriş için gerekli iz-

---

118 Dr. Nazım'a göre, "... güzel ve kabili tatbik bir program etrafında şayanı itimat ve kanaat erbabını memlekette toplayabilmek" daha uzunca bir süre yalnız "eski İttihatçılar'ın" işi olabilecektir. Bu işi başarabilmenin, gerek bir seçimle karşılaşılması halinde kazanılması yönünden ve gerekse savaş sonrası dönemde idareyi "askerî partinin..." elinden alabilmek bakımından, önemi büyüktür. Dr. Nazım, Talât Paşa'nın da hayatta iken, bu şekilde düşündüğünü ve bu amaçla Ankara'da Eyüp Sabri Bey'e "talimat" verdiğinden bahsetmektedir. Bkz. A.g.m., *Tanin*, 14 Kasım 1944.

119 (Mustafa) Şeref, Enver Paşa ile araları bozulduktan sonra, Talât Paşa tarafından, gerekli temasları yapmak için Anadolu'ya yollanmıştır. Bkz. Cavit Bey, "Felâket Günleti...", *Tanin*, 12 Mayıs 1946. Anadolu'ya geçtikten sonra, (Mustafa) Şeref'ten haber alınamamış olması karşısında Talât Paşa ve Dr. Nazım'ın mektuplarında kullandıkları ifadeler, bu kişinin Ankara'ya önemli görevlerle gönderildiği hissini vermektedir. Bkz. "Tarihî Mektuplar...", *Tanin*, 11 ve 18 Kasım 1944.

120 Dr. Nazım'dan Cahit Bey'e yazılmış olan tarihsiz bir mektup (muhtemelen Mayıs 1921'de yazılmış), A.g.e., *Tanin*, 14 Kasım 1975.

121 Dr. Nazım, Talât Paşa'nın bu programı "... bazı tadilât ile memleketimiz için kabili tatbik görüyordu..." demektedir. Bkz. Dr. Nazım'dan Cavit Bey'e yazılan 26 Nisan 1921 tarihli mektup. A.g.e., *Tanin*, 14 Kasım 1944.

122 (Necmettin) Molla, bu programları İsviçre'ye, muhtemelen, bu sırada burada yoğun bir çaba içinde bulunan, Türk Talebe Cemiyeti Reisi Harun (Aliçe) ve arkadaşlarına göstermek ve onların biri üzerinde -tercihen de Küçük Talât Bey'in ki- anlaşmalarını sağlamak için götürmüş olsa gerekir. Bu seyahati sırasında, yine İsviçre'de olan Cavit Bey ve arkadaşlarına -ki aralarında artık Malta'dan dönen Hüseyin Cahit Yalçın da bulunmaktadır- göstermemiş veya gösterememiş olduğundan, bunlara Dr. Nazım ayrıca yollamıştır. Bkz. a.g.e., *Tanin*, 16-17 ve 20 Kasım 1944.

123 Cavit Bey, bu programlarla ilgili görüşleri için bkz. "Felâket Günleri...", *Tanin*, 30 Haziran, 9 ve 27 Temmuz 1946.

ni alamaması, onu, girişimlerini şüphe ile karşıladığı Enver Paşa'nın yanına itmiştir.[124]

Anadolu'da Yunan taarruzunun başlaması ve bu kuvvetlerin ilk ağızdaki ilerlemeleri, Batum'a kadar gelen Enver Paşa ve Dr. Nazım Bey'e, İttihat ve Terakki'yi yeniden canlandırmak ve Anadolu'ya geçmek için yeni ümit kapıları açar gibi görünmüştür.[125] Bu şehirde, acele olarak, birkaç kişiyle Halk Şûralar Kongresi'ni toplayan Enver Paşa, kongreye, burada, "Halk Fırkalar Şûrası Programı"nı kabul ettirir.[126] Enver Paşa ve Dr. Nazım Bey'in bütün bu hazırlıkları, Türk Kuvvetleri'nin Sakarya'da kesin bir zafer kazanmasıyla, suya düşecektir.

Böylece İttihat ve Terakki'yi yeniden canlandırmak, İttihatçıları bir araya toplamak ve bu işler için gerekli programı saptamak gibi girişimler, -yurt dışından dönmüş olanlarla birlikte- bir kısım İttihatçılar'ın, Kurtuluş Savaşı sonrasında, gündemlerinin temel maddesini teşkil edecektir.

Cemal Paşa'nın Ali İhsan Bey ve Arkadaşlarını I. Doğu Halkları Kongresi'ne Göndertebilme Girişimleri

1920 yılının Temmuz ayında, Moskova'da ve Hindistan'da, İngilizler aleyhine yapmayı planladığı hareket için destek aramakta olan Cemal Paşa, buradan Berlin'deki Talât Paşa'ya yazdığı mektupta,[127] III. Enternasyonal'in kararınca Bakü'de toplanması için hazırlıkları yapılan "Doğu Halkları Kongresi" hakkında bilgi vermektedir. Kendisi, ayrı-

---

124 Enver Paşa'nın yanına hareketli sırasında, yazmış olduğu bir mektup. Dr. Nazım'ın içinde bulunduğu durumu açıkça göstermektedir: "... Rubu asır devam eden avantüre hayatına bir sayfa daha ilâve edersem ümid ederim ki memleketime bilerek fenalık etmiş olmayacağım..." Bkz. Dr. Nazım'ın Cavit Bey'e yazdığı 7 Haziran 1921 tarihli mektup. A.g.e., *Tanin*, 20 Kasım 1944.

125 Enver Paşa ile Dr. Nazım'ın Batum'a gelişlerindeki amaç ve oradaki girişimleri için bkz. A.g.m., *Tanin*, 23-24 Kasım 1944. Ayrıca bkz. Şevket S. Aydemir, *a.g.e.*, c.3, s.604-618.

126 Mete Tunçay, Dr. Nazım'ın Enver Paşa'nın yanına gelmeden önce üzerinde ısrarla durduğu Küçük Talât'ın Programı *(Mesai)* ile Halk Şuraları Programı'nı yayınlamıştır. Mete Tunçay, ayrıca bu programlardan birincisinden ikincisine geçişi zorunlu kılmış, iç ve özellikle dış gelişmeleri ayrıntılı bir şekilde incelememiştir. Bkz. *Mesai*.

127 Cemal Paşa'nın Talât Paşa'ya, Moskova'dan 5 Temmuz 1920'de yazmış olduğu mektup. Bkz. A.g.m., *Tanin*, 25 Aralık 1944.

ca, bu kongrede ele alınacak konular hakkında Radek'ten bir de not almıştır.[128]

Cemal Paşa, Bakü'de yoğun faaliyette bulunan Mustafa Suphi, Küçük Talât vb. gibi Türk komünistlerin, bu kongrede, muhtemel girişimlerinden endişe ettiği izlenimini vermektedir. Bu kongreye, mümkün olduğu kadar çok kişiyle ve iyi hazırlıklı olarak katılınılması gereği üzerinde durmaktadır. Kongreye, sadece işçi ve işçi temsilcilerinin değil, çeşitli mesleklerin, siyasi parti ve cemiyetlerin temsilcilerinin de katılabileceğini düşünmektedir.

Cemal Paşa'nın endişe duyduğu bir konu da, kapitalizm ile emperyalizmle mücadele, yabancı köylü ve işçilerden faydalanılması sorunudur. Cemal Paşa'nın bulduğu formül şöyledir: Türkiye'nin kurtarılması için, yabancı işçi ve köylülerin, kendi ülkelerindeki kapitalist ve emperyalistlerine karşı çıkması istenecek, fakat bu güçler, Türkiye'deki kapitalist ve emperyalistlerle mücadele için kullanılmayacaklardır:

> (...) zaten bir ... (?) kabileden ibaret olan Türkiye'nin halis Türk kapitalist ve emperyalistinin, kahraman Türk köylü ve amelisinin arzu ve meramına pek kolaylıkla serfürû edeceklerini müttehid bir lisan ile söylemeli (...)[129]

Cemal Paşa, "[...] artık yalnız Hindistan İhtilâli fikriyle yaşar bir serseri haline [...]" geldiğini ve bu kongreye katılmayacağını söylemektedir. Fakat bu iş için Berlin'den, Mustafa Şeref ve imkân olursa Arif Cemil beylerin oraya gelerek hazırlık yapmasını istemektedir. İttihat ve Terakki adına birinin yollanmasını uygun bulmaktadır. Fakat bu kişinin -herhalde Enver Paşa'yı ima ederek-, partinin, şimdiye kadar tanınmış şahıslarından biri olmamasını, fakat "[...] Anadolu'da teşekkül etmiş olan gizli ihtilâlci İttihat ve Terakki'yi teşkil eden gençlerden biri [...]" olmasını istemektedir. Bu şahsın seçimini ise Talât Paşa'ya bırakmaktadır. Bu şahıslarla birlikte;

---

128 III. Enternasyonal'in "Kâtib-i Umumisi".
129 *A.g.e.*

> (...) dahilde bulunan zevâttan Kör Ali, Memduh Şevket, Hammal Ferit ve emsâl-i zevâtın kâffesi ve külliyeyi memteşem halinde bu Bakü içtimaına hitab edip Türk ihtilâlcilerinin ne gibi şahsiyetlerden terekküb ettiğini, Rusyalı, Avrupalı, Amerikalı ihtilâlcilere göstermelidir (...)[130]

Cemal Paşa, bu mektubunda, III. Enternasyonal'in bu toplantısı için, ayrıca Mustafa Kemal'e de yazacağını eklemektedir. Fakat daha sonra, Mustafa Kemal'e yazmaktan vazgeçmiş gibi görünmektedir.[131]

1-8 Eylül 1920'de toplanmış olan bu kongreye katılmış olan 235 kişilik Türk grubunun, tam olarak kimlerden oluştuğunu bilmemekteyiz.[132] Fakat Ali İhsan Bey bu kongreye katılmamıştır. Yukarıdaki bölümde de değinildiği gibi, Türkiye'de meslekî temsil programıyla ilgili yoğun tartışmaların olduğu bu dönemde, Memduh Şevket (Esendal)'ın Türk temsilcisi olarak Bakü şehrine yollandığı görülmektedir. Fakat O'nun da, bu kongreye resmen katılıp katılmadığını bilmemekteyiz.[133]

9 Ocak 1921'de Memduh Şevket (Esendal)'ın Bakü'den Cemal Paşa'ya yazdığı mektup ilginçtir. Mecliste Teşkilât-ı Esasiye Kanunu müzakerelerinin nasıl geliştiğinden tam haberi olmadan, "meslekî temsil" esasını savunmakta ve buna karşı olan çevreler hakkında aşağıdaki şekilde bilgi vermektedir:

---

130 *A.g.e.*

131 Cemal Paşa, 11 Temmuz 1920'de Mustafa Kemal'e yazdığı mektubun müsvettesinde, Bakü Kongresi ile ilgili olarak Talât Paşa'ya yazdığı mektubun suretini kendisine yollamakta olduğunu ve mümkünse bu kongreye Kütahya Mebusu Ferit Bey'in yollanmasını isteyen bir bölümü vardır. Fakat mektubun bu bölümünün yanına düştüğü notta, Cemal Paşa, bu kısmın mektuptan çıkarıldığını kaydetmiştir. Cemal Paşa'yı karar değişikliğine iten ana neden sanırız, Mustafa Kemal'in yurt dışındaki İttihatçıların, TBMM adına hiçbir girişimde bulunmamalarını isteyen tutumuna, cevap vermekte olduğu bu mektuba, aksi yönde bir fikir verebilecek hiçbir şey eklememek, isteminden doğmuş olsa gerekir... Bkz. a.g.e., *Tanin*, 28 Ocak 1945.

132 Bu kongre için bkz. *Birinci Doğu Halkları Kurultayı: Bakü 1-8 Eylül 1920* (Türkçeye çeviren Ali Alev), İstanbul, 1975.

133 Aslında Memduh Şevket (Esendal)'ın tam olarak ne zaman Bakü'ye geldiğini bilmemekteyiz. Kendisi, Cemal Paşa'ya yazdığı 9 Kânunsani 1921 tarihli mektupta, 4-5 ay önce oraya gittiğini; 12 Mayıs 1921 tarihli mektupta ise, 8 ay kadar önce, Bakü'ye geldiğini kaydetmektedir. Bkz. A.g.m., *Tanin*, 15 ve 17 Şubat 1945.

> "TBMM'de bu esaslara göre seçilecek halkı ve kitleyi mümkün olduğu kadar yakından temsil edecek"... varidattan ile geçinenler seçilemeyeceği gibi seçemeyecektir; "Hoca efendiler de ancak bir sınıf olarak değil, gördükleri hizmete göre, ya ecir ya serbest meslek erbabı olan Muallimler içinde veya ölü yıkadıklarından naşi, işçiler arasında rey hakkına malik bulunacaklar. Meslekler üzerinde intihabın kabulü kuvvetle muhtemeldir." "... Ankara'nın bugün en kuvvetli fikridir. Ve burada aldığım haberlere bakılırsa, gittikçe kuvvetini artırmaktadır." "... memleketin sâbıkta malik olduğu gibi ve bugün de hâlâ en yüksek müessesesi addolunacak milliyetperver teşkilât bakayası da (İttihatçılar) kâmilen bu fikrin hâdimidir. "... Ankara'da bu program ile mücadele edecek iki fikir daha mevcuttur. Birincisi: Rusya Komünist Fırkası'nın Türk Komünist Fırkası şubesi. İkincisi de Padişah'ı ve İstanbul'u isteyen eskilik taraftarânı ki neticesi itibariyle buna da İngiliz fırkasıdır denilse revadır.

TBMM'de, meslekî temsil programının kabul edilmemesinden sonra, bu fikir akımının önemli savunucularından biri olan Muhittin (Birgen)'in de, "Ankara'nın yaşanacak halden çıktığı, şekli hazırı (dahi) muhafaza edebilmek için mucize [...]" gerektiğini ileri sürerek, Memduh Şevket (Esendal)'ın yanına Bakü'ye geçtiğini görmekteyiz.[134]

Temsil-i Meslekî Programı ile Mesaî Programı Arasında Bir Karşılaştırma

Mesaî Programı'nın, genellikle yurt dışındaki, kısmen de yurt içindeki İttihatçı çevrelerde, Temsil-i Meslekî Programı'ndan daha çok destek bulduğu söylenebilir. Bu nedenle iki programın farkını belirlemekte yarar vardır.

İki program arasındaki temel fark, "Mesai Programı"nın bir siyasal parti için hazırlanmasıdır. Temsil-i Meslekî Programı ise, temelde, siyasal partilerin varlıklarını kabul etmemektedir. Bu nedenle bir parti programı olmaktan çok, bir devletin "Teşkilât-ı Esasiye"si hakkında bir öneri niteliğindedir.

İki program arasındaki bu temel nitelik farklı programların içe-

134 *A.g.m.*, 21 Şubat 1945.

riklerindeki farklılıkları da belirlemektedir. Mesai 97 maddelik uzun bir programdır. Bir siyasal partinin tüm konulardaki siyasal seçmelerini kapsamaktadır. Oysa Temsil-i Meslekî Programı, 17 maddelik kısa bir programdır; sadece seçim esasları, hükûmetin yapısı ve idari yapıyı, başka bir deyişle, esas teşkilâtı kapsamaktadır. Temsil-i Meslekî Programı, siyasal partiyi yadsıdığı için bir ön program vermek durumunda değildir. Temel siyasal seçmeler önerileri, yapı içinde oluşacaktır. Bir programdan çok, bir süreç önerilmektedir.

Mesaî ile Temsil-i Meslekî programları arasındaki diğer önemli fark, Mesaî'nin "Meşrutiyetçi" bir program olmasına karşılık, Temsil-i Meslekî Programı'nın "Cumhuriyetçi" olmasıdır. Mesaî'de saltanat kurumu önemli kısıtlamalar getirilmekle beraber korunmaktadır. Oysa, Temsil-i Meslekî Programı'nda saltanat kurumlarından söz edilmemektedir. Benzer durum "hilâfet" için de söz konusudur.

Mesaî ile "Temsil-i Meslekî" programları arasında "Komünizm"e ve "Bolşevizm"e karşı tutumları bakımından da farklar vardır. Temsil-i Meslekî Programı'nda "Komünizm"in bir eleştirisi yoktur. Komünist sistemden değişik bir sistem önerilmesine rağmen bu sistemin "ruh itibariyle komünizme muvafık" olacağı söylenmektedir. Oysa Mesaî'de "Bolşevikler"in açık bir eleştirisi vardır ve bu eleştiride pan-Turanist temalara dayanılmaktadır. Mesaî içinde pan-Turanist ve pan-İslâmist tutumlar açıkça önerilmemiş olsa da bu özlemleri satır aralarında izlemek mümkündür. Temsil-i Meslekî Programı'nda ise bu özlemlere rastlamıyoruz.

İki program arasında ayrılıklar kadar benzerlikler de vardır. Bu benzerliklerin neler olduğunun gösterilmesi, toplumdaki yaygın eğilimlerin neler olduğunu teşhise olanak verecektir.

İki programın temel ayrılık noktasında bile bir uzlaşma çabası gözlemek kabildir. Mesaî Programı seçimin genel rey ile yapılmasını benimsemiş olmakla beraber, meslekî temsil esasını da tam olarak yansıtmamaktadır; "İntihâbın meslekî ve sınıfi esaslar üzerine icrası imkânının husûlüne kadar" genel rey ile yapılmasını öngermekte, bir süre için ertelemektedir. Bu da, "meslekî temsil" fikrinin oldukça saygınlı-

ğı bulunduğunun bir kanıtı olmaktadır.

Her iki programda da en kuvvetle hemfikir olunan tutum, "memûrîn" sınıfına karşı olmaktır. Her iki program da, bürokrasinin ezici bir güç haline gelmesine karşıdır. Mahalli idarelerde memurların seçimini halka bırakma eğilimindedirler. Zaten "meslekî temsil" fikrinin toplumdaki saygınlığı bu anti-bürokratik tutumdan doğmaktadır.

Bu benzerliğin bir uzantısı olarak görülebilecek şekilde her iki program da, mahalli idarelere önemli yetkiler vermektedir ve adem-i merkeziyetçidir. Her iki programda da vilayet, kaza ve nahiye, yönetimin üç ayrı kademesi olarak görülmektedir. Buna karşılık üç yönetim biriminin tanımında önemli farklılıklar vardır. Temsil-i Meslekî Programı'nda esas üniteyi "liva"lar teşkil etmektedir. "Liva"lar idare yönetim üniteleri olarak değil, iktisadi bölgeler olarak düşünülmektedir. Her yönetim ünitesinde meslekî temsil esasına göre bir meclis bulunacaktır. Mesaî'de ise, temel ünite olarak nahiyeler alınmaktadır. Her nahiyede nahiye "şûra"ları seçilecektir. Kaza ve vilayet şûraları bu "şûralardan" seçilerek kurulacaktır.

İki programda da Sovyet deneyinin kimi kurumlarına ilişkin terimler kullanılmaktadır. Temsil-i Meslekî Programı icra vekilleri yerine "komiser", Mesai Programı da meclis yerine "şûra" terimini benimsemiştir.

Her iki program, bürokratik gücü azaltıcı eğilimini Divan-ı harplere ve örfi idare mahkemelerine karşı da benzer şekilde göstermektedir. Örfi idare ilân edilebilecek, ama özel mahkemeler kurulmayacaktır. İstiklâl mahkemelerinin çalıştığı bu dönemde, bu mahkemelere karşı halkta doğan birikimden yararlanmak istemektedirler.

Yasama ve yürütme yetkilerinin toplandığı devrimci dönemlere özgü bir "meclis hükûmeti" önermek bakımından da iki program benzer özelliktedir. Ayrıca meclislerin tüm yıl boyunca değil de dört ay çalışıp, diğer aylar için belirli bir kesimini temsilci olarak seçmesi bakımından da benzerdir.

İki program arasında temel bazı ekonomik seçmeler bakımından da benzerlikler vardır. Her iki program da özel kesim elindeki te-

kelciliğe karşıdır. Buna karşılık kooperatifler ve sendikalar eliyle örgütlenme önerilmektedir.

Her iki programın yabancı sermayeye karşı olan tutumlarında da önemli benzerlikler görülmektedir. Her iki program da yabancı sermayenin gelişine karşı değillerdir. Karşı oldukları, yabancı sermayenin bankacılık sektörünü kontrol etmesidir. Bu konuda devletin öncülüğünü önermektedirler.

İki program arasında önemli ayrılıkların yanı sıra pek çok konuda benzerlik olması da ilginçtir. Bu, bir yandan Kurtuluş Savaşı döneminde oldukça yaygın olarak hemfikir olunan konuları ortaya koymaktadır, öte yandan, iki programı da hazırlayanların eski İttihatçılar olmasından doğan bir niteliği ortaya çıkarmaktadır.

KURTULUŞ SAVAŞI SONRASINDA VE ALİ İHSAN BEY

1921-1926 Arasında İttihatçıların Anadolu'da Yeniden Örgütlenme Çabaları ve Ali İhsan Bey'in Bu Çevredeki Girişimleri

1921-1926 yılları arası, İttihatçıların önemli bir bölümünün, kurulmakta olan yeni düzende yerlerini alabilmek, hattâ çok kez yeni yönetimi ele geçirebilmek için çeşitli düzeylerde girişimlerde bulundukları, toplantılar tertipledikleri, programlar hazırladıkları bir dönemdir.[135]

1921 başında, özellikle dış koşulların, milli birliğin en güçlü şekilde muhafazasını gerekli kıldığı bir ortamda, muhalefetin özellikle TBMM içindeki sert tutumu, Mustafa Kemal Paşa'nın, kendisine bağlı milletvekilleriyle Birinci Grup'u teşkil etmesini gerekli kıldı. Böylece aralarında kendisine muhalif İttihatçıların da bulunduğu bir grubu, İkinci Grup adı altında, gerçekten de ikinci sıraya itiyordu.[136]

TBMM içinde ve dışındaki muhalefetin kuvvetlenmesi netice-

---

135 Bu konuyla ilgili çalışmalar yeterli olmaktan çok uzaktır. İttihatçılar bu dönemdeki girişimlerinin, gizli belgeler, kapalı toplantılar biçiminde yapılmış olması konunun araştırılmasını zorlaştırmaktadır. Elde mevcut en ayrıntılı bilgi, bu şahısların İzmir Suikasti dolayısıyla mahkemede yapmış olduğu açıklamalardır.

136 Birinci ve İkinci Gruplarla ilgili olarak bkz. Tarık Z. Tunaya, *a.g.e.*, s.533-537 ve Mahmut Goloğlu, *Cumhuriyet'e Doğru 1921-1922*, Ankara, 1971, s.160-167.

sinde, Mustafa Kemal, daha radikal tedbirler almak zorunluğunu hissetti. 2 Aralık 1922'de, üç milletvekilinin "İntihab-ı Mebusan Kanunu"nun tadiliyle ilgili teklifleri, muhalefetin, Mustafa Kemal Paşa'nın açıkça şahsına bile karşı çıkabilecek güce eriştiğini gösteriyordu. Bu önerinin TBMM'de görüşülmesinden kısa bir süre sonra Mustafa Kemal "Halk Fırkası" adıyla yeni bir siyasi parti kurmayı amaçladığını açıkladı.[137]

Rejimin "geriye dönüş" içinde olduğu endişesi, Mustafa Kemal Paşa'ya Batı Anadolu'da bir geziye çıkma gereğini duyuruyordu. Mustafa Kemal, bu geziye çıkarken bir gazeteye şu açıklamayı yaptı: "[...] Ben öyle bir parti teşkilini tasavvur ediyorum ki bu parti milletin bütün sınıflarının refah ve saadetini temine matuf bir programa malik olsun. Milletimizin şartları buna müsaittir [...]". Bu, muhalefetin örgütlenme çabalarına karşı tedbirler alınmakta olduğunun açık bir ifadesiydi.[138]

Bu gezi sırasında, Mustafa Kemal Paşa, İzmit'te, Kara Kemal Bey'i kabul edip, kendisi ile görüşmüştür. Bu görüşmede, Mustafa Kemal'in İttihatçıların amaçlarını daha iyi anlayabilmeye ve bir kesimini daha yanına çekebilmeye çalıştığı söylenebilir. Aslında Kara Kemal Bey, Malta'dan kurtulduktan ve bir süre Avrupa'daki İttihatçılar arasında geniş temaslar yaptıktan sonra İstanbul'a dönerek, Damat Ferit Paşa'nın el koymuş olduğu şirketlerini kurtarma çabalarına girişmiştir. Ali İhsan Bey'in daha sonra anlattıklarına göre, Kara Kemal Bey bayrağı altında çalışmak için Mustafa Kemal Paşa'dan izin istemiştir. Kendisine gerekli izin verilmiş fakat, araya Hilmi Paşa'nın bazı olumsuz teşebbüsleri girince, bu girişimin uygulanması gecikmiştir.

Kara Kemal Bey, Mustafa Kemal Paşa ile İzmit'te görüşerek, ondan af dilemek istemiştir. Bu görüşme sırasında, Kara Kemal Bey'in sözü seçimlere getirmesi üzerine, Mustafa Kemal Paşa bu konuyu kendisi ile "[...] bir zümre namına konuşmak istiyorsa müzakere edemiyece-

---

137 Bu dönemle ilgili olarak bkz. Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti: 1923*, Ankara, 1971, s.49-70 ve Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi: 1918-1938*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1973.

138 Utkan Kocatürk, *a.g.e.*, s.242.

ğini, yok bir vatan ferdi sıfatıyla konuşuyorsa [...]" tartışabileceğini söylemiştir. Kara Kemal, "[...] bir fert sıfatıyla [...]" konuştuğunu söyleyerek sorunu Mustafa Kemal Paşa ile tartışmıştır.[139]

Bu dönemde politik sahnede tekrar yer alan İttihatçı liderlerden biri de Cavit Bey'dir. Cavit Bey 1922 Temmuz'unda İstanbul'a dönmüş ve ilk önceleri Düyun-ı Umumiye işleri ile ilgilenmiş, daha sonra Lozan Barış Konferansı'nın birinci bölümüne delege olarak katılmıştır.[140] Bu toplantı dönüşünde, konferansta İsmet Paşa ile uyuşmazlığa düşmüş olan Cavit Bey'in, Kara Kemal ile aralarındaki anlaşmazlıkları gidererek, aktif bir şekilde muhalefeti örgütleme çalışmalarına başladığı görülmektedir.

Lozan Barış Görüşmeleri'nin kesilmesi üzerine TBMM'de başlayan sert tartışmalar ve bu tartışmalara katılmış olan İkinci Grubun ünlü liderlerinden Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi ile devam eden olaylar, muhalefete yeni ümitler verdi.[141]

Bu çerçevede, Kara Kemal Bey, İttihatçıların önde gelen geniş bir kesimini Cavit Bey'in evinde toplantıya çağırmıştır.[142] Görünüşte, Kara Kemal Bey'in İzmit'te, Mustafa Kemal Paşa ile tartışmış olduğu konularda İttihatçıların tutumunu öğrenmek istemiştir. İki gün süren bu geniş kapsamlı toplantıda, aslında, İttihat ve Terakki'nin tekrar canlandırılması için çeşitli almaşıklar saptanmıştır. Bu almaşıklar çevresinde, Cavit Bey ve özellikle Kara Kemal yoğun girişimlerde bulunmaya koyuldular ve daha dar kapsamlı birçok toplantı yaptılar.

Ali İhsan Bey, Ankara'ya erken gelenlerden biri olmanın verdiği avantajlarla bir yandan buradaki İttihatçılarla olan yakın ilişkilerine devam ederken, bir yandan da "Temsil-i Meslekî" Programı lehine taraftar çevreler yaratmaya çalışmıştır. Diğer İttihatçıların hazırladıkları

---

139 Bkz. A.g.e., *Dünya*, no.97, 12 Aralık 1956. Ayrıca bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, "İstiklâl Mahkemeleri...", *Yakın Tarihimiz*, c.2, no.24, 9 Ağustos 1972, s.332-333.

140 Cavit Bey'in Türkiye'ye döndükten sonraki girişimleri için bkz. a.g.e., *Dünya*, no.146-149, 2-5 Şubat 1957.

141 Bu dönemle ilgili olarak bkz. Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti...*, s.49-70 ve 143-170.

142 Bu toplantı için bkz. Kandemir, *İzmir Suikasti'nin İçyüzü*, c.2, İstanbul, 1955 ve Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1976, s.281-286.

programları onlarla tartışmıştır. Örneğin, Küçük Talât Bey'in hazırladığı ve Nail Bey'in Anadolu'ya getirmiş olduğu programı (Mesaî) ve bu programa dayalı bir parti esasını, bu çevrelerle uzunca bir süre tartışmış olduğu anlaşılmaktadır. Ali İhsan Bey, bu sonuncu programı, "[...] demokrasi ve parlamentarizme istinat ediyordu. Fakat bu, esasen memlekette tatbik edilmekte olan bir tarz-ı idare idi [...]" diyerek küçümsemekte ve bu çevrede yeni bir parti kurulmasını yersiz bulmaktadır.[143]

Yakın arkadaşı Kara Kemal'in Türkiye'ye dönmesi, Ali İhsan Bey'in de çalışmalarına yeni bir hız vermiştir. Kara Kemal Bey, İstanbul'da eski şirketlerini kurtarmak için çaba gösterdiği sıralarda, K. Ali İhsan Bey de Ankara'da İttihatçı şirketlerin benzerlerini tekrar kurma çabası içine girdi. Örneğin *Hakimiyet-i Milliye*, 26 Temmuz 1338 (1922) tarihli nüshasında, Tesanüt İdaresi'nden Ali Kemal Bey ve arkadaşlarının, 25 sene sürekli, 100.000 TL sermayeli ve merkezi Ankara'da olmak üzere "Anadolu İthalât ve İhracat Şirketi" girişimleri haberine yer vermektedir.[144] Hemen aynı günlerde, İktisat Vekili Mahmud Esat (Bozkurt) ve arkadaşlarının aynı ad altındaki benzer girişimlerinin, ilk ağızda Ali İhsan Bey ve arkadaşlarının etkisiyle ya da onlara tepki olarak ele alındığı söylenebilir. Ne var ki bu iki girişim birleşmemiştir.[145]

Mahmut Esat ve arkadaşlarının girişimleri, "Türkiye Millî İthalât ve İhracat A.Ş." adı altında örgütlenerek, yoğun ticari atılımlarda bulunacaktır.[146] Ali İhsan Bey ve arkadaşları ise, "Millî Ticaret Türk Anonim Şirketi" adını seçeceklerdir.

Millî Ticaret Türk Anonim Şirketi'nin daha sonraki bir tarihte yine *Hakimiyet-i Milliye*'de yayımlanan tüzük özeti, şirket merkezinin, Ankara'dan İstanbul'a kaydırılmış olduğunu göstermektedir.[147] Kara

---

143 *A.g.e.*, no.122, 9 Ocak 1957.

144 Bkz. "Ankara'da Yeni Bir Şirket...", *Hakimiyet-i Milliye*, 26 Temmuz 1338, no.566, s.2.

145 Bkz. *Hakimiyet-i Milliye*, 25 ve 28 Temmuz 1338, no.565 ve 568.

146 Daha sonra yine bir İttihatçı grubunun kontrolüne düşecek olan bu şirket ile ilgili olarak bkz. Selim İlkin, "Türkiye Milli İthalât ve İhracat Anonim Şirketi...", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, c.1, no.2.

147 Kurucuları arasında, Ali İhsan Bey dışında Tesanüt İdaresi'nden Hüseyin Ulvi ve Taşhane'de ticaretle meşgul Muhittin Sami beyler görülmektedir. Bkz. "Millî Ticaret Türk Anonim Şirketi Nizamnamesi'nden...", *Hakimiyet-i Milliye*, 7 Mart 1339.

Kemal'in İstanbul'daki eski şirketlerini kurtarmak için yoğun bir çaba göstermekte olduğu bir sıradaki bu gelişim, sadece bir rastlantı olmasa gerekti.

Ne var ki bu dönemde, Ali İhsan Bey, iktisadi girişimlerden daha çok, İttihatçıların yeniden örgütlenme çabaları içinde aktif bir rol almış görünmektedir. Gerek Cavit Bey'in evinde gerekse Kara Kemal'in yazıhanesinde yapılmış olan toplantıların, en sürekli üyelerinden biri de, Ali İhsan Bey'dir.

Bu toplantılarda, Ali İhsan Bey'in meslekî temsil esası üzerindeki sürekli ısrarları, gerekli desteği bulmaktan uzak kaldı. Cavit Bey, örneğin, kendi evindeki toplantılarda bu sistemin "[...] bizim memlekette tatbik edilemeyeceği [...]"ni tekrarlamış, "[...] olsa olsa [...]" yalnızca Ayan Meclisi'ne uygulanabileceğini ileri sürmüştür.[148]

Ali İhsan Bey'in, İttihatçıların ilk aşamada gerçekleştirmeye çalıştıkları Birinci ve İkinci Grup içindeki arkadaşlarını bir araya getirmekle görevlendirildiği görülmektedir. Bu, iki grup arasındaki çekişmeye son vermek görüntüsü altında ve Cavit Bey ile İkinci Grup'un önde gelen bazı kişilerinin, Birinci Grup'un idare heyetine sokulmasıyla sağlanacaktı. Ali İhsan Bey, daha sonraki bir tarihte, asıl amacı kapalı şekilde şöyle koyacaktır:

> (...) Böyle bir kombinezondan maksadımız İttihatçı bazı elemanları grup dahiline alarak çalışmak ve maksadımıza yürümekti.

Ali İhsan Bey, bu amacın görünürde, "hedefleri" ile ilgili olarak Mustafa Kemal Paşa ile görüşmekle kalmamış, Cavit Bey'i de böyle bir görüşme yapma gereğine ikna etmiştir.[149]

Mustafa Kemal Paşa, böyle bir girişimi sert bir tepkiyle karşılamakla kalmadı,[150] aynı zamanda daha geniş kapsamlı bir dizi ek önlemi de seri şekilde almaya devam etti.

---

148 *Dünya*, "İzmir Suikasti'nin İçyüzü...", no.151, 7 Şubat 1957.
149 *A.g.e.*, no.155, 13 Şubat 1957.
150 *A.g.e.*

Bu önlemlerin en başında seçimin yenilenmesi kararı geliyordu. Seçimlere büyük önem veren Mustafa Kemal Paşa, bunu yalnızca İkinci Grup muhalefetini ortadan kaldırmak için değil, ilerideki atılımlarının gerçekleşmesi için de önemli bir şart olarak görüyordu.[151]

Ne var ki, yeni seçim kararının verildiği Nisan 1923 ile II. TBMM toplantısının ilk toplantı günü olan 11 Ağustos 1923 arası, İttihatçıların, başta K. Kemal ve Cavit beylerin bulunduğu bölümü olmak üzere, tüm kesimleri yoğun bir çalışma temposuna girdiler. Amaçları, ne şekilde olursa olsun, TBMM'ye imkânlar ölçüsünde kendilerinin veya yakınlarının seçilmesini sağlamaktı.[152]

Mustafa Kemal seçime girmeden, 1931'e kadar CHP'nin programı olarak kabul edilecek olan "dokuz umdelik" bir beyanname yayınladı.[153] Bu beyannamede Anadolu Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun, seçimden sonra Halk Fırkası'na dönüşeceği bildiriliyor ve ilk iki umdesinde saltanatın kaldırıldığı ve egemenliğin kayıtsız ve şartsız milletin olduğu, halkın kendi kendisini yönetmesinin esas olduğu belirtiliyordu. Diğer umdeler, İzmir İktisat Kongresi'nde alınmış olan temel ekonomik politika kararlarının bir özeti şeklindeydi.

Mustafa Kemal'in "dokuz umdelik" programı hazırlandığı günlerde Cavit Bey'in evinde toplanan İttihatçılar da "dokuz maddelik" bir programı hazırlamışlardı. Bu program, "İttihat ve Terakki"nin bütün hürriyetlere taraftar radikal bir siyasi fırka olduğunu belirterek başlıyordu. Seçimden sonra bir Meclis-i Müessisan toplayıp Kanun-ı Esasî yapılması isteniliyordu.[154] Bu programda yeni bir Kanuni Esasî hazırlanması isteniliyordu ama, İttihatçılar, bu Kanuni Esasî'de Temsil-i Meslekî'nin değil, genel rey esasının yer olmasını öngörüyorlardı. Ali İhsan Bey, Cavit Bey'in evindeki toplantılarda, daha önce de gördüğümüz gibi fikrini kabul ettirememişti. Avrupa'dan dönen eski İtti-

151 Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti...*, s.171-197.

152 İttihatçıların bu dönemdeki uygulamaya çalıştıkları kademeli strateji ile ilgili olarak bkz. A.g.e., *Dünya*, no.168, 26 Şubat 1957.

153 Bu "dokuz umde..." ile ilgili olarak bkz. Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s.580-582.

154 *Dünya*, "İzmir Suikasti'nin İçyüzü...", no.147, 3 Şubat 1957.

hatçı önderlerin artan etkinliğinin, Ali İhsan Bey'in ideolojik tesir alanını önemli derecede kısıtladığı anlaşılmaktadır.

Mustafa Kemal'in, 14 Nisan 1923'te Anadolu Ajansı'na, "bugün kimse İttihat ve Terakki Cemiyeti veya Fırkası namına hareket etmek selâhiyetini haiz değildir,"[155] diye tepki göstermesi üzerine, İttihatçıların bu hazırlıkları su yüzüne çıkamamıştır. Ancak Mustafa Kemal'in listesinden TBMM'ye girmeye çalışmak zorunda kalmışlardır.

Ali İhsan Bey'in, temsil-i meslekî fikrini Büyük Millet Meclisi'nden sonra İstanbul'daki İttihatçı çevrelere de kabul ettirememesi sonucu, bu akımın siyasal desteği oldukça zayıfladı. Bu zayıflama en açık şekilde, 1924 Anayasası meclis müzakereleri sırasında ortaya çıktı. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun müzakeresi sırasında, TBMM'yi günlerce işgal eden meslekî temsil'den 1924 Anayasısı konuşulurken sadece bir kere Bursa Mebusu Refet Bey söz etmiştir.[156] Bu konu üstünde duran başka bir kimse olmamıştır.

İstanbul'da eski İttihatçılar'ın gücünü kıracak önlemleri almakta Cumhuriyet hükûmetleri gecikmedi. İstanbul Valisi Reşit Bey ve Belediye Reisi Emin Bey'in işbirliğiyle, 1924 Temmuz'unda, hammallar ve mavnacılar loncalarının ayrıcalıkları kaldırıldı.[157] Ayrıca, 27 Eylül 1925'te çıkarılan kararname ile Esnaf Cemiyetleri üzerinde şehremanetlerine verilmiş olan yetkiler Ticaret ve Sanayi Odaları'na devredildi. Böylece esnaf dernekleri, çelişki içinde bulundukları bir kuruluşun kontrolüne sokularak, güçleri kırılmak isteniyordu. Böylece, eski İttihatçılar'ın bir dayanağı daha zayıflatılıyordu.[158]

155 Utkan Kocatürk, *a.g.e.*, s.251.

156 Şeref Gözübüyük, Zekâi Sezgin, *1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1957, s.50.

157 İngiliz hükûmetine sunulmuş Gizli Raporlar'dan Doğu Anadolu Olayları 1924-1938, (Çeviren Cahit Düzel), *Politika*, 18 Ocak 1977.

158 Bkz. Celâl Yerman ve Samet Ağaoğlu, *a.g.e.*, s.63.

Ziya Gökalp'in Önerileri

TBMM'de Teşkilât-ı Esasiye Kanunu görüşülürken, meslekî temsil esası kabul edilmemiş olmasına rağmen, Ziya Gökalp, Malta dönüşünde, bu esası savunmayı kendi "idealist" çizgisinde sürdürdü.

Ona göre, "Büyük Millet Meclisimiz, görünüşte sadece 'Liva mebusları'ndan |...|" oluşmuştur. Fakat aslında, bu "liva mebusları"nın bir kısmı, örneğin Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları gibi, "milletin arif ve marufu" olan "umum mebuslar"dır. Liva mebuslarının diğer bir kısmı ise, doktor, mühendis, öğretmen, vs. gibi meslekle re mensup, "meslekî mebuslar"dır. Bu son iki grup mebus miktarını yeterli bulmayan Gökalp, şunu önermektedir:[159]

> (...) bence gelecek intihâblarda liva mebusları kanuni miktarlarda kalmakla beraber, bunlara ilâveten elli aded umum mebusun umum millete ve elli aded meslekî mebusun da meslekî zümrelere intihâb ettirilmesi muvafıktır (...)

Bu yolla seçilecek milletvekilleri "birbirlerinin ifrâtlarını" şu şekilde azaltacaklardır:

> (...) Umumi mebuslar livâ mebuslariyle meslekî mebusların hususculuktaki ifrâtlarını bunlarda umumi mebusların umumculuktaki ifrâdını tadile çalışırlar (...)

Gökalp, bundan sonraki ilk seçimlerde, Diyarbakır Liva'sından milletvekili seçilmiştir. Milletvekili olarak kaldığı kısa dönemde, dolaysız şekilde, TBMM'nin seçim şeklini değiştirmesini tekrar savunmaktan sakındığı görülmektedir.[160] Fakat aynı dönemde, iş bölümünü ve bunun neticesi olarak meslek teşkilâtının güçlendirilmesini, sürekli olarak, savunmuştur. Bu meslek teşkilâtını, artık iktisat işlerinde, kamu kuruluşları yerine kullanmak istemektedir.

---

159 "Türk Meşrutiyeti'nin Tarihi", *Küçük Mecmua*, Birinci Kanun 1922. Bu makalenin yeni harflerle hasımı için bkz. Ziya Gökalp, *Fırka Nedir* (derleyen Enver B. Şapolyo), Zonguldak, 1947, s.31-32.

160 Ziya Gökalp'teki demokrasi anlayışı için bkz. Uriel Heyd, *a.g.e.*, s.133-140.

> (...) İktisat işleri, velâyet-i ammenin kolayca halledebileceği işler değil. Bu işlerde velâyet-i âmme değil velâyet-i meslekîye salâhiyyetdârdır (...)[161]

Gökalp, ülkenin, geçmişte olduğu gibi, gelecekte de "iktisadî refaha" sahip olmasını istemektedir. Bu refahın, şu şekilde "umuma ait" olmasını istemektedir:

> Türkler, hürriyet ve istikâli sevdikleri için, iştirakçi olamazlar. Fakat, müsâvât-perver olduklarından dolayı, ferdçi de kalamazlar. Türk harsına en uygun olan sistem solidarizm, yani tesânüdçülüktür. Ferdi mülkiyet, içtimai tesânüde hakim bulunmak şartıyla meşrudur.[162]

Gökalp'in, meslek teşekkülleri ve meslekî temsil yoluyla bu "tesânüdçü" sistemi elde etmeye çalıştığı görülmektedir. Fakat, ölümü, bu konunun daha sistematik şeklinde ele alınmasını önlemiş gibi görünmektedir.

Meslek Dergisi

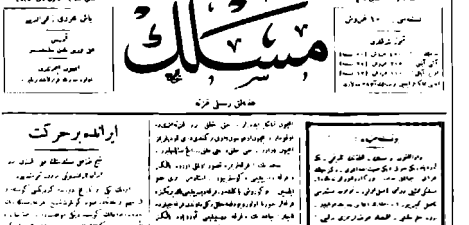
Bu sıralarda, meslekî temsil fikri yönünde önemli bir atılım da, 1920 Mayıs'ından 1921 Mayıs'ına kadar Ankara'da (Matbuat ve İstihbarat Müdürü) görevini yüklenmiş[163] ve bu dönemde *Hakimiyet-i Milliye* ve *Yeni Gün* gazetelerinde, Ali İhsan Bey ve programı lehinde yazı yazmış olan Muhittin (Birgen) tarafından yapılıyordu. Muhittin (Birgen), Ankara'da bulunduğu bu bir yıllık süre içinde, bazı arkadaşlarıyla birlik-

---

161 Gökalp, bu önerilerin, ülkenin "milli iktisat" programına sahip olmaması anlamına gelmediğini, aksine kendisinin özellikle böyle bir şeyi "son derece de lüzumlu..." gördüğünü eklemektedir. Bkz. "İktisadî Ademi Merkeziyet"..., *Cumhuriyet*, 31 Temmuz 1924. Ayrıca bkz. "Türklerin En Zayıf ve Kuvvetli Noktası...", *Cumhuriyet*, 12 Mayıs 1924. Bu son iki makalenin, yeni harflerle basımı için bkz. *Çınaraltı Konuşmaları*, Ankara, 1966, s.36-37 ve 67, 70.

162 *Türkçülüğün Esasları*..., s.163.

163 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkânı*, İstanbul, 1967, s.170. Bu dönemde, Maarif Vekilliği yapmış olan Rıza Nur, Muhittin (Birgen)'in devamlı ısrarları karşısında, kendisine "Maarif Müdürlüğü..." verdiğini yazmaktadır. Bkz. Rıza Nur, *Hayat ve Hatıralarım*, c.3, İstanbul, 1968, s.633.

مسلك

Meslek Dergisi

te "[...] Anadolu mücadelesinin muvaffakiyetle neticelenebilmesi [için] askeri cidalin aynı zamanda [ve] mutlaka içtimaî bir hareket müterafikan idare edilmesi [...]" yönünde mücadele etmiş, bu girişimin yöneticilerce "zamansız" bulunması sonucu "mağlup olmaları" üzerine, Moskova'ya ve oradan da Tiflis'e geçmiş ve orada "[...] ticaret ve tetebbû [...]" ile meşgul olmuştu.[164] Orada dört yıl kaldıktan sonra 1924'te Türkiye'ye geri dönen[165] Muhittin (Birgen), ortamın da elverişli olmasından yararlanarak aynı yılın sonlarında *Meslek* adlı haftalık bir dergi çıkarmaya başladı.[166]

Gazete, adının ifade ettiği meslekî temsil fikrine "... muassır en yeni fütuhatı [...]" nazarıyla bakıyor ve bunu "[...] neşriyat programının ilk maddesi [...]" olarak kabul ediyordu.[167]

Muhittin (Birgen), *Meslek*'te yine, siyasi partilere ve demokratik seçim yöntemlerine dayalı bir temsil sisteminin yetersizlikleri üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmakta ve "[...] her tarafta parlamentarizm[in] if-

---

164 Muhittin (Birgen), 16 Teşrinievvel 1921 tarihinde, Tiflis'ten, Kâzım Karabekir'e yazdığı uzun ve o derece de ilginç mektubunda, o sıralarda "İçtimai İnkılâp" fikrini savunur görünmekte olan Enver Paşa ile "İslâm İhtilâl Cemiyetleri İttihadı" aleyhine Anadolu basınında çıkan haberlerin, ne derece isabetsiz ve yanlış olduğuna değinmiş ve bu arada, harp sonrası dönem için hazırlıksız olunmasından ve özellikle, örgütlenmenin eksikliğiyle, "entrikacıların" iş başını tutmuş olmasının tehlikelerine dikkati çekmişti. Bkz. Kâzım Karabekir, *a.g.e.*, s.170-182. Ayrıca bkz. Mete Tunçay, *Mesai*, s.16.

165 Bu arada 1922 senesinde Bakü Üniversitesi'nde "Prive Doçent" ünvanıyla "Osmanlı Edebiyatı" dersleri verdiğini kaydediyor. Bkz. Muhittin (Birgen), "Darül Fünun ve Meslek", *Meslek*, sayı 4, 6 Kanunsani 1925.

166 1911 yılında İstanbul'da bu adı taşıyan gazete çıkmıştır. Ne var ki Ankara kütüphanelerinde yalnızca tek bir sayısı bulunan bu gazetenin, temsil ettiği fikir akımını, saptamak mümkün olmamıştır.

167 "Meslekî Temsilcilik Ne Demektir...", *Meslek*, 5 Kânunuevvel 1340, s.5.

las etmekte [...]" olduğunu ve onun dayanağı olan (hukuk-ı esasîye) fikrinde büyük değişiklikler meydana geldiğini işaretle, şöyle demektedir:

> (...) şimdiye kadar hukuk-ı esasîye bakim sınıfları temsil eden politikacı fırkaların elinde idi. Siyaset fikri, hukuk fikri ile beraber yürür. Halbuki yeni hukuk-ı esasîye fikri, bütün kudret ve hâkimiyeti, siyaset erbabından alarak, meslek ve iş erbabına vermeği istihdâf ediyor (...)

İşte bu nedenledir ki, iktisadi hayatın bir kademesinde, kooperatifler, işçi ve işveren sendikaları, ticaret ve sanayi odaları vs. gibi iktisadi örgütlenmeler, *Meslek*'in ısrarla üzerinde durduğu bir konu oluyordu.[168]

Muhittin (Birgen), 1920'de *Anadolu'da Yeni Gün* gazetesinde Ali İhsan Bey'in programını desteklerken yaptığının aksine, meslekî temsil esasını, bu kez sosyalist veya komünist bir ilke gibi göstermemektedir. Bilakis, "[...] Avrupa'da Bolşevikliğin gelişmemiş olmasını, [...] [bu] cemiyetler içinde kuvvetli meslek teşkilâtı [...]"nın varlığına bağlamaktadır.[169] Sosyalistler, komünistler ve en müfrit Bolşeviklerin, "[...] burjuvalar için tufeyli sınıfı [...]" demelerinin yanlışlığına rağmen Muhittin (Birgen), bu konuda şöyle demektedir:

> (...) halbuki burjuvaların en büyük bir ekseriyeti, iktisadî işlerde teşkilâtçılık, müteşebbislik, mübadeleye taassut gibi cemiyet için henüz pek faydalı olan bir iş görülür. Asıl (...) politikacı sınıflıdır ki hakiki tufeyli sınıfını teşkil eder ve bu nokta-i nazardan devletin bütün işlerini politikacılara tevlit etmiş olduğu için bizzat Bolşevik devleti hakiki bir tufeyli sınıfı şeklinde görülür.[170]

---

168 Bkz. *y.a.g.e.*, Muhittin (Birgen)'in bu konuda *Meslek*'teki diğer makaleleri için ayrıca bkz. "Merkezi Temsil: Kandaşlık-Meslekdaşlık, Sınıfdaşlık ve Fırkadaşlık, sayı 3, 30 Kânunuevvel 1925, s.21. "Meslekî Temsil Devleti Nasıl Olur...", sayı 4, 6 Kânunsani 1925, "Bizde Meslekî Temsil Niçin Lâzım", sayı 5, 13 Kânunsani 1925.

169 Bkz. *a.g.e.*, sayı 1, 5 Kânunuevvel 1340, s.3; Muhittin (Birgen) daha sonraki bir tarihte, Türkiye için yaptığı benzer öneriler için bkz. *a.g.e.*, sayı 18, 14 Nisan 1925, s.12.

170 *A.g.e.*, sayı 1, 5 Kânunuevvel 1340, s.3. Muhittin (Birgen), Türkiye'de "Devlet Sermayedarlığı..."na da milletin "...azamî teşebbüs kudretini göstermeğe mani olacak bir bürokrasi tazyiki

Meslek Bolşevik devleti yadsımasına rağmen, materyalizmi yadsımamaktadır. Materyalist olmak, Bolşevik olmaya yeterli midir sorusunu, hayır diye yanıtladıktan sonra, *Meslek*'in materyalizm anlayışını şöyle özetlemektedir:

> Meslek'in içtimai hayatı tetkikte kullandığı usulün esası şudur: İktisadî mücsseseler, galip bir kuvvet ve nüfuzu haiz oldukları için her şeyde ve her yerde evvelâ onlar tetkik edilmelidir. İçtimai tekâmüle hakim hareketlerde, sınıf mücadelesinin mevkii kuvvetlidir. Fakat bir dereceye kadar. Sınıfların teşekküllerine de aslî bais olan meslekler arasındaki tesânüd ve ahenk ihtiyacı da aynı derecede kuvvetlidir (...) *Meslek*'çiler ise, 'meslek' arasındaki ahenk ve itilâfa kıymet verirler. Bu esasla hareket eden ve tarikatlara değil, kabil olduğu kadar hayata bağlanmayı isterler, bunun için meselâ Fransa'da bir meslekçi daha ziyade amele meselelcriyle meşgul olur. Bizde ise amele mesleklerini ikinci derecede bırakarak, köylüyü tetkike chemmiyet verir.[171]

Bu dönemin *Meslek* akımı, görünüşü, yalnız materyalizm konusunda değil, aynı zamanda, devlet konusunda da yeniden yoruma tabi tutmuş ve devlet gerçeğini kabul etmiştir.

> (...) Eğer bizdeki ve Avrupa'daki meslekçilerin tasavvur ettikleri gibi biri gelir (mesleklerin devleti) (siyasetin devletini) istihlâfa muvaffak olursa, Türkiye'de bu tekâmüldeki hazırlığı nisbetinde, bu şekilde bir devlete istihâle edebilir. Bugünlük elimizde olan devlet budur. Bununla yaşayacağız, bununla çalışacağız, binaenaleyh bu devletin işlerimiz üzerinde zaruri olarak îfâ edeceği tanzim vazifesini tetkik, tayin ve tahdit mecburiyetindeyiz."[172]

Böylece *Meslek* dikkatli(!) bir politik çizgi izlemeye özen gösteriyordu.

---

vücuda getireceği..." endişesiyle karşı çıkacaktır. Bkz. "Doğrudan Doğruya Bir Devlet Sermayedarlığına Niçin Taraftar Değiliz...", *a.g.e.*, sayı 32, 1925 ve *a.g.e.*, "İktisadî Siyasetimizin Ana Prensipleri Nedir", sayı 31, 14 Temmuz 1925.

171 "Mesleğin 'Mesleği' Meslek Nasıl Bir Materyalisttir", *Meslek*, sayı 37, 25 Ağustos 1925, s.2-3.

172 "Mesleğin Mesleği Nedir...", sayı 38, 18 Ağustos 1925, s.11.

Meslek'in bir politika gazetesi olmadığı ve ileri sürdüğü fikirler etrafında "[...] kuvvetli karî ve taraftar kitlesi [...]" toplasa bile "[...] bir fırka teşkiline taraftar olmayacağı [...]" ısrarla belirtiliyordu.[173] Gazete, Türk basınının yapmakta olduğu gibi, sadece devlet ve hükûmetle ilgili haberler vermekle yetinmeyip, "[...] bütün milletin iş ve iktisadi hayatından [...]" bahsetmeyi ana amaç olarak ele alıyordu.[174]

Muhittin (Birgen), meslekî temsil esasının Türkiye için, Ali İhsan Bey tarafından bulunup, geliştirildiğine değinerek, gazetesinin ilk sayısında onun hayat hikâyesine yer vermiştir.[175] İkinci sayının, ilavesinde, Ali İhsan Bey'in -diğer sayfada verilen- fotoğrafını, gazetenin ilk sayısından itibaren onun makalelerini yayımlamak istediklerini belirterek, "[...] bazı zat-ı mazeretleri buna mani olmuş bulunduğu için makalelerini karilerimiz ancak gelecek nüshalarımızda okuyacaklardır [...]" diye bir alt yazı ile birlikte yayımlamışlardır.[176]

Bu dönemde *Meslek* akımının savunuluşunda da bir değişiklik ortaya çıkmaktadır. "Türkiye için" Ali İhsan Bey tarafından geliştirildiği söylenmekle beraber, Fransa'da çıkan *Progression*[177] dergisinin etkisinden de söz edilmektedir. Ankara'da artık birinci meclisin Batı aleyhtarı havası yoktur.

Meslek'in otuz sekiz sayı devam eden yayın hayatında[178] Ali İhsan Bey'in imzalı makalesine rastlanmamaktadır. Buna rağmen, Ali İhsan Bey, yoğun siyasi faaliyette bulunurken, fikirlerinin çok kez, daha doğru bir tarihsel çizgiye oturtulmuş olarak, bu gazetede Muhittin (Birgen) tarafından savunulmasını sağlamış veya en azından buna tanıklık etmiştir.

Bu fikir hareketinin en sürekli savunucularından ve 1919'da Ali İhsan Bey'le birlikte programı hazırlayanlardan biri olan Memduh

---

173 *Meslek*, bu arada "... Türkiye'de demokrasinin tahkimi ve Cumhuriyet fütuhatının muhafazası..." konusunda özel bir dikkat göstermiştir. Bkz. *a.g.e.*, sayı 1, 15 Kânunuevvel 1925.

174 *A.g.e.*, s.1.

175 "Bizde Meslekî Temsilcilik Nasıl Çıktı...", *a.g.e.*, s.5.

176 *A.g.e.*, sayı 2 (resimli ilâve), s.1.

177 Maksim Le Roi, "Teşrii Tekniğimizi İslâh Edelim", *Meslek*, sayı 38, 1 Eylül 1925, s.7.

178 Dergi 15 Kânunuevvel 1924 ile 1 Eylül 1925 yılları arasında haftalık olarak 38 sayı çıkmıştır.

Şevket (Esendal), *Meslek*'te edebî hayatının en verimli yıllarından birini geçirmiştir.[179] Kendisinin derginin edebiyat sütunları dışında ne derece faydalı olduğu saptanamamakla birlikte, *Meslek*, adını taşıdığı fikir akımının Meşrutiyet sonrası temsilcilerinin, Cumhuriyet sonrası dönemde yeniden örgütlenmesine hiç olmazsa aracı oluyordu.

Meslek dergisinin Ali İhsan Bey'in etkisi altında olmasından daha çok, Memduh Şevket Esendal'ın etkisi altında olduğu söylenebilir. Bu dönemde Memduh Şevket Bey ile Ali İhsan Bey'in ilişkilerinin bozulduğu da bilinmektedir. Ali İhsan Bey'in yazılarının *Meslek*'te yayımlanmamasının bir nedeni de bu olsa gerekir.

Halk Gazetesi

Haftalık *Meslek* gazetesinin son sayısı çıktıktan kısa bir süre sonra, 30 Kasım 1925'te, Muhittin (Birgen) ve arkadaşları günlük *Halk* gazetesini yayımlamaya başladılar. Gazetenin yayını 22 Mart 1926'ya kadar sürdü. İlk sayısında başyazar Muhittin (Birgen), "Halkın mesleği de, Mesleğin mesleğiyle aynıdır," demesine rağmen, bazı değişiklikler olduğu gözlenmektedir. Meslekî temsil fikrinin geri planda kalıp, kooperatifçiliğin daha ön plana çıkartıldığı görülmektedir.

Ayrıca ilginç olan bir değişiklik, *Halk* gazetesinde Ali İhsan Bey'den hiç söz edilmemiş olmasıdır.[180] Yazar kadrosunda da ilginç değişiklikler vardır. O zaman Türkiye'deki sosyalist hareket içinde yer alan Vedat Nedim (Tör) ve İsmail Hüsrev (Tökin) *Halk* gazetesinde yazmaya başlamıştır. 4 Mart 1925'te Takrir-i Sükûn Kanunu'ndan sonra kapatılan *Aydınlık* ve *Orak Çekiç* gazetesinin, 1925 tevkifatı dışında kalan yazarlarının *Halk* gazetesinde yer aldığı görülmektedir.

---

179 Memduh Şevket (Esendal), *Meslek*'te takma adla yazdığı ve 38 sayı tefrika edilmiş olan *Miras* adlı romanıyla, her sayısında bir kısa hikâyesi bulunuyordu. Onun "...yazarlık hayatının en verimli..." zamanı olarak nitelendirilen bu dönemdeki çalışmaları için bkz. Tahir Alangu, *Cumhuriyet'ten Sonra, Hikâye ve Roman*, İstanbul, 1959, c.1, s.125-129.

180 Abidin Nesimi, *Halk* gazetesini çıkaranlar arasında Memduh Şevket, Kör Ali İhsan, Nail, Muhittin Birgen, İffet Nüzhet Hanım, Nazmi Topçuoğlu, Dilci Necmi Dilmen ve Servet beyleri saymasına rağmen, biz *Halk* gazetesinde Ali İhsan Bey'in hiçbir yazısına rastlayamadık. Abidin Nesimi, *Seçilmiş Hikâyeler Dergisi* M.Ş.F. özel sayısı, c.6, sayı 5, 1952.

Vedat Nedim ve İsmail Hüsrev, daha sonra *Kadro* dergisini çıkaracak gruba katılacaklardır. Burada ilginç olan husus, *Halk* gazetesinin yapmak istedikleri ile daha sonra *Kadro* dergisinin yapmak isteyecekleri arasında önemli benzerliklerin bulunmasıdır.

Muhittin Bey, "Halkın İlk Sözü"[181] adıyla çıkan ilk başmakalesinde, *Halk* gazetesinin "inkılâbın bir mahsulü" olduğunu, inkılâp olmasa idi bu fikirleri söylemek imkânının elde edilmeyeceğini, bu nedenle "inkılâbın ruhunu temsil eden ünvan altında" çıktığını söylemektedir. *Halk* gazetesinin, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun siyasi gazete çıkarmak için uygun bir ortam bırakmadığı fikrine katılmadığını belirterek, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun, tersine, *Halk* gazetesinin yapacağı neşriyat için elverişli bir ortam doğurduğunu savunmaktadır. Çünkü Cumhuriyet rejiminin yeni bir matbuata ihtiyacı olacaktır. Halk gazetesi de bu işlevi görecektir.

Bu sözler, güçlü bir iktidarın varlığını kabul edip, onun ideolojisini savunuyor ya da koruyor görünerek, belirli bir çevrenin görüşlerini iktidar güçlerine benimsetmeye çalışmak bakımından, daha sonra *Kadro* dergisinin yapmak istediğine çok benzemektedir.

Halk gazetesi, her gücün kaynağı olarak halkı görmektedir. İnkılâpta bir toplumdaki değerler değişmektedir. Türkiye'de "halkın" yeni bir değer olarak doğuşu, böyle bir inkılâbın kanıtıdır. "Dün her şey olan sultan bugün hiçtir. Dün hiçbir şey olan halk bugün her şeydir." Harp "eski kıymetleri eskitmiş, yeni kıymetler çıkarmıştır."[182]

Savaş sonrasında siyasî istiklâl kazanılmış, şimdi sıra iktisadî istiklâle gelmiştir. Bu da, "asrî iktisadî sistem" kurularak sağlanacaktır. "Asrî iktisadî sistem"[183] ise, "devletin doğrudan doğruya idare ve müdahalesine tabi olmaksızın ve fakat devletin temin eylediği bir takım teshilât, imtiyazat ve muafiyatları teşekkül eden kuvveti olarak, bütün vatandaşlar, satacakları mahsullerini pahalıya satmak ve alacakları

---

181 Muhittin, "Halkın İlk Sözü", *Halk* gazetesi, 30 Kasım 1925, sayı 1.

182 *A.g.m.*

183 Muhittin, "Siyasi İstiklâli Kazandık, İktisadî İstiklâli Nasıl Kazanabiliriz?", *Halk* gazetesi, sayı 14, 13 Aralık 1925.

maddeleri ucuz almak üzere her nevi şirket, tröst, federasyon ve meslek teşkilâtları tarafından toplanırlar ve beynelmilel mübadele pazarlarına bu suretle toplu, müttehit, yekpâre ordu, makine (?) halinde çıkan bir millî iktisat sistemini vücuda getirirler. Asri orduya karşı siyasi zaferi asri ordu ile temin eden inkılâp kahramanları, Türkiye'ye iktisadi istihsâl verecek bu iktisat sistemini de temin" etmektedirler. Ortam, *Halk* gazetesinin geniş bir taraftar ve fikirlerini rejimin yöneticilerine benimsetmesine elverişli değildir ve daha dört ay dolmadan kapanacaktır.

Ali İhsan Bey İstiklâl Mahkemesi'nde

İttihatçıların Kurtuluş Savaşı sonrasındaki yeniden örgütlenme çabaları içinde bulunmuş olan Ali İhsan Bey, bütün bu girişimleri ve amaçlarını, İzmir Suikasti ile ilgili olarak toplanan İstiklâl Mahkemesi'nde, ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.[184] Mahkemenin kararlarında önemli dayanak noktalarından birini Ali İhsan Bey'in ifadeleri oluşturmuştur. Bu mahkemenin etkin üyelerinden biri olan Kılıç Ali, hatıratında, Ali İhsan Bey'den, "Kara Kemal'in yakın arkadaşlarından ve çok muhtemedlerinden bir de 'Kör İhsan' namıyla maruf namuskâr, vatanperver bir zat vardı,"[185] diye söz etmektedir.

Cavit Bey'in sorgusu sırasında, Kör Ali İhsan Bey'in ifadesinden parçalar okunmuştur. Mahkeme heyetinin üzerinde durduğu parçalardan biri de şudur:

> Almanya'da bulunurken, Kara Kemal Bey'in Anadolu'ya müdahale fikri olmadığı halde, İstanbul'a geldikten sonra Şükrü ve Cavit beylerin tesirleri altında fikrini değiştirmiş bulunuyordu.[186]

---

184 İstiklâl Mahkemesi'nin, özellikle Ankara'da yapılan bölümü, 1919-1926 arasındaki sadece İttihatçılar değil, fakat tüm siyasi ve iktisadi gelişmelerle ilgili bir önemli bilgiler getirmiştir. Ne var ki, bu mahkeme zabıtları, henüz tam olarak, yeni harflerle basılmamıştır. Mevcut olanlar ise, en uzunu "İzmir Suikasti'nin İçyüzü" başlığı altında *Dünya* gazetesinde tefrika (3 Eylül 1956-6 Mart 1957) edilendir ki, bu çalışmada geniş çapta bu kaynak kullanılmıştır. Bu konudaki diğer kaynaklar şunlardır: Kılıç Ali, *İstiklâl Mahkemesi Hatıraları*, İstanbul, 1955; Kandemir, *İzmir Suikasti'nin İçyüzü*, İstanbul, 1955 (2. baskı), c.2; Azmi Nihat Erman, *İzmir Suikasti ve İstiklâl Mahkemeleri*, İstanbul, 1971.

185 Kılıç Ali, *a.g.e.*, s.31.

186 Kandemir, *a.g.e.*, s.417.

Bu ifadeler diğer sanıkların ifadeleriyle çelişmiş ve Ali İhsan Bey diğer sanıklarla yüzleştirilmiştir.

İstiklâl Mahkemesi, Anadolu İhtilali'ne başından beri tepki göstermekle yetinmeyip, onun yerini almayı amaçlayan bir muhalif İttihatçı grubunu, suikast teşebbüsünün yarattığı tepki ortamından faydalanarak, ortadan silmiştir.[187] Aralarında Cavit Bey, Dr. Nâzım, Hilmi Bey ve Nail Bey gibi liderlerin ölüme, diğer bir kısmının ağır hapis cezalarına çarptırıldığı bu davanın, "kararların" bazı önemli bölümlerinde Ali İhsan Bey'in "ifadeleri"ne atıf yapıldığı görülmektedir. Mahkeme kararlarının Ali İhsan Bey ile ilgili bölümünde ise,[188] O'nun, Ankara ve daha sonra İstanbul'da bazı siyasi faaliyetlerde bulunmuş, bu arada Cavit Bey'in evinde yapılmış toplantıların bir kısmına katılmış olmakla birlikte, "[...] bütün teşebbüsât ve telkînât karşısında sadık kalarak bunun haricindeki siyasi programlarla mücadelede bulunduğu [...]"nu, Terakkiperver Fırka'nın nizamname taslağının görüşüldüğü toplantıda ise, bu taslağın "irtica mutazammın addettiği" maddelerine şiddetle hücum ve ihrâz ettiğine işaret edilmektedir. Ayrıca Ali İhsan Bey'in, Kara Kemal, Hâfız Mehmet ve Ziya Hurşit'in bazı doğulu milletvekilleri ile ilgili yapmakta olduğu ve kendisinin alınmamış olduğu bir toplantıda, "[...] gayrimeşru bazı işlerin hazırlığı [...]" olduğunu hissetmiş ve bu konuda bazı soruşturmalar yapmaya çalıştıysa da, bir netice alamamış olduğu kaydedilmektedir.[189] Böylece Ali İhsan Bey'in, "[...] suikast ve takibi hükûmet cürmüne methal ve istikaki [...]" bulunmayarak, beraatına karar verilmiştir.

Mahkeme, ayrıca Kara Kemal'in şirketleri hakkında, "vakfiyenin feshini, şirketlerin tasfiyesi ve nasıl idare edileceklerinin hükûmete bırakılması, para, eşya ve mücevheratın da devlet hazinesine devrine" karar vermiştir.

187 İzmir Suikasti davasının genişleyerek Ankara'da devam etmesi ile ilgili çeşitli yorumlar için bkz. Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkiler*, s.189-215.

188 *Dünya*, 2 Mart 1957.

189 Ali İhsan Bey'in, Kara Kemal'in intihar ve Ziya Hurşit'in idam edildikten sonra yaptığı bu açıklama, davanın meşruluğunun bir göstergesi olarak alınmıştır. Ali İhsan Bey'in bu konuda açıklamaları için bakz. A.g.e., *Dünya*, 11 Ocak ve 11 Şubat 1957.

Ali İhsan Bey, İstiklâl Mahkemesi'nce "[...] beraat [...]" ettirilmiş olmasına rağmen, bundan sonra, ne bir resmi iş elde edebilmiş ne de bir politik faaliyette bulunabilmiştir. Uzunca bir süre ufak ticari işlerle yetinmek zorunda kalmış ve 1942 senesi sonunda Bakırköy Akıl Hastalıkları Hastanesi'nde vefat etmiştir.[190]

Ali İhsan Bey'in yakın arkadaşı olan Memduh Şevket Bey, İzmir Suikasti'nden sonra tutuklanmadı. Bu olay da onun eski İttihatçı gruptan kopmuş olmasının bir başka kanıtı olmaktadır. Ama Memduh Şevket Bey'in *Meslek* çevresindeki yayınları da Halk Partisi çevrelerinde hoş karşılanmamaktadır. Memduh Şevket Bey de 1925 sonlarında sefir olarak yurt dışına gönderildi.[191] Böylece *Meslek* mecmuasının etkin adamı, daha sonra *Kadro*'nun etkin adamı Yakup Kadri'den önce "zoraki diplomat" oluyordu.

Bu "zoraki diplomat", tekrar, Serbest Fırka deneyinden sonra hatırlanacaktır. Serbest Fırka deneyinden sonra, Atatürk'ün, doksan günlük bir çeşit yeni bir program oluşturma seyahatine çıkarken yanına aldığı danışmanlar arasında, Memduh Şevket Esendal da vardır. Atatürk'ün, tek parti rejimine geçmesi arifesindeki bu yolculuğa çok partili sistemi eleştiren bir fikir akımının temsilcisini çağırması, herhalde salt bir rastlantı değildir. Daha sonraki yıllarda parti genel sekreterliğine yükselecek olan Esendal, Meslek akımını yeni çevresi içinde de savunmaya devam edecektir.[192] Tek parti reji-

---

190 Ali İhsan Bey'in küçük kardeşleri Asım Süreyya İloğlu bu konu ile ilgili anısal notunda şunları yazmaktadır: "... Abim Ali İhsan, 18 Kânunusani 1942 Pazar günü ... Makriköy (Bakırköy) Emrazi Akliye ve Asabiye Hastahanesi'nde vefat etmiştir. ... Şeker hastalığından mustarip ve kısmen mefluç idi... Cenaze merasiminde en yakın arkadaşları bu meyanda, Mühendis Salim, Dr. Fahri Can, Telefoncu Ziya İrfan bulundular..."

191 Memduh Şevket Esendal, ilk önce Elçi olarak Afganistan'a atanmıştır. Fakat kendisi bu göreve haşlamadan, çalışma yeri İran olarak değiştirilmiştir. Bu son görevde Büyükelçi olarak bulunmuştur. Bkz. Hâmid Aral, *Dışişleri Bakanlığı Yıllığı, 1964-65*, Ankara, 1966 (?), s.313 ve 357.

192 Memduh Şevket Esendal, 1930 sonrasında hâlâ ısrarla meslekî temsili savunmaktadır. Bkz. Ahmed Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay* ve *1930'dan Sonra Türkiye*, İstanbul, 1945.
Şevket Süreyya Aydemir'in II. Dünya Harbi sonunda, Memduh Şevket Esendal ile yaptığı ilginç bir görüşme için bkz. *Suyu Arayan Adam*, İstanbul, 1965, s.500-501.
Muhittin Birgen ise, 1930'da, Aydın İncir Müstahsillerinin çıkarmaya başlayacağı ve kendisinin "müdür ve muharrir" olduğu, *Türk Kooperatifçiliği* adlı bir dergide, kooperasyon siste-

minin fiilen sona erdiği 1946'da da, kendi isteği ile siyasal hayattan çekilecektir.

SON SÖZLER YA DA MESLEKÎ TEMSİL AKIMININ GENEL BİR DEĞERLENDİRMESİ

Böyle bir genel değerlendirmeye, bu çalışma sırasında görüşlerine başvurduğumuz Abidin Nesimi'nin mektubundaki bir sınıflandırmadan başlamak yararlıdır.

> Meslekî temsil fikrinin, bu dönemde (1914-1924) pratikte ve teoride önem kazandığı bir gerçektir. Ancak bu dönemdeki önemi, aynı nedenlere bağlamak isabetli değildir, sanırım. Bu dönemi, tek dönem olarak değil muhtelif dönemler olarak düşünmekte yarar vardır. Bu dönemleri şöylece ayırmak mümkündür:
> **1. Dönem** - 1912-1915 dönemi: Bu dönem, partilerin, parlamentonun reddedilmesi, esnaf derneklerinin kurulması ve bu derneklere lejislatif yetki verilmesinin istenmesidir. Bu görüşlerin bu dönemde önem kazanması; İttihat Terakki ile Hürriyet ve İtilâf partilerinin orduyu ikiye bölünmüş düşman unsurlar haline getirilmeleri, Balkan Harbi faciasına sebep olmaları, parlamentonun bir karar organı değil, bir tescil organı halini almasıdır.
> **2. Dönem** - 1915-1919 dönemi: Teşkilât-ı Mahsusa-i Ticariyelerin kurulması ve iktisadî vakıflara gidilmesi, I. Dünya Harbi'nin patlak vermesi, İstanbul'un ekmeksiz kalması sorununu Kör Ali Bey grubunun tatbikatçısı Kara Kemal Bey'in üzerine alması, bu iş için gerekli kapitali İstanbul Belediyesi'nden İsmet Bey'in ve Ticaret Nazırı Ahmet Nesimi Bey'in belediye ve devlet bütçelerinden avans yoluyla sağlamış olmaları, İstanbul'un ekmek işinden dolayı sağlanan paranın kâsiplerine ait olması ve kâsiplerinin bu parayı bir iktisadi vakfa çevirmeleridir. Bu iktisadî vakfın kısa bir sürede Osmanlı ekonomisine hakim olması ve bir baskı grubu olarak politikaya yön vermesidir. Vahidettin'in Tevfik Paşa'yı değil, İzzet Paşa'yı sadrazam seçmesinde bu vakfın payı olmuştur.
> **3. Dönem** - 1919-1921: Meslekî temsilciliğin arsı ulusal bir nitelik kazanması:

mi ile ilgili teorik çalışmalarını geliştirecektir. İkinci Dünya Savaşı içinde ise, bu sistemi politik düzeyde yoğun olarak savunacaktır. Bu sonuncu girişimlerinin yarattığı tepki ile ilgili bkz. H. Topuz, *Faşizm ve Yurttaşlara Açık Mektup*, Ankara, 1937.

İttihatçı liderlerinin yurttan kaçması, yurtta kalanların Malta'ya sürülmesi üzerine Kör Ali Bey grubunun ve meslekî temsil fikrinin Türk toplumuna egemen olmasıdır. Bu dönemde arsı ulusal parti mi? Sendika mı? tartışmaları meslekî temsilciliği, korporatif devleti ön plana çıkardı. Meslekî temsilcilikle arsı ulusal sosyalizmin gerçekleşeceği tezi Kör Ali Bey'ce önc sürülmüş, *Hakimiyet-i Milliye*'de Hüseyin Ragıp Baydur da bu görüşü öncrmiştir. Troçkistler'in, Sovyetler'de Slaynikof Medvedev grubunun 1919 Weimar Anayasası'nın iktisadî konseylere yer vermesi Kör Ali Bey görüşünü dolaylı olarak evrenselleştirmiştir. Ancak Sovyetler'de yapılan parti-sendika anketinde partinin üstünlük kazanması, İtalya'da korporatif düzenin faşizmi yaratması, TBMM'nin meslekî temsili reddetmesi bu dönemin son bulmasını doğurmuştur.

4. Dönem - 1921-1924: Meslekî temsilcilerin İttihat Terakki'nin Karasu-Cavit grubuyla füzyon kurmaları, biri ferdi, diğeri meslekî temsile dayanan iki meclisli bir demokrasiyi önermeleri, meslekî temsilciliği yine ortaya çıkarmıştır. İzmir Suikasti sonucunda meslekî temsilciler kesin bir tasfiyeye uğramışlardır.

Hemen şunu da arzedeyim ki Kör Ali Bey'in meslekî temsilciliğini, korporatif devlet düzenini, mali sermayenin ürünü olan faşizme bağlamak değil, onu prekapitalist dönemin Tier Etat'ına (üçüncü dünya), komünlerine dayanan bir lonca sosyalizmi olarak nitelendirmekte isabet olacağı kanısındayım.

Abidin Nesimi'nin bu genel değerlendirmesi ilginçtir. Özellikle, meslekî temsil fikrinin doğuşunu, Birinci Dünya Savaşı öncesine kadar götürmesi... Bizim bulgularımıza göre, Ali İhsan Bey'in ilk hazırladığı program, 1917'de Kara Kemal'in gücünün göreli olarak azaldığı dönemde hazırlanmıştır. Yalnız, Abidin Nesimi'nin 1912-1915 dönemi için yaptığı analizde ikna edici birçok nokta vardır. Bir kere, Balkan Savaşı bozgunu sonrası, İttihat ve Terakki çevrelerinin ideolojisinde önemli bir dönüm noktasıdır. Diğer yandan bu bozgun, ülkede hemen hemen her çevrede, iki partili siyasal yapıya dayandırılmıştır. Siyasal partiler aleyhinde bir akım doğmuştur. Siyasal partileri ortadan kaldırmaya dönük, tesânüdçü bir çözüm olan meslekî temsilin bu ortamda doğmuş olması, beklenir bir durumdur. Hiç olmazsa, bu olaydan etki-

lendiği söylenebilir. Bu konuda daha ısrarlı olabilmek için, bazı belgeler bularak onlara dayanmak gerekecektir.

Abidin Nesimi'nin ayırdığı ikinci dönem içinde meslekî temsilin, bir program haline getirilmiş olduğunu biliyoruz. Yalnız, bu dönemde ilginç olan husus, programdan çok uygulamadır. Bu uygulamanın değerlendirilmesi, Meslekî Temsil Programı'nın hangi sınıfların özlemlerine yönelindiğini göstermesi bakımından ilginçtir. Uygulamada vakıflar etrafında kurulan şirketlerin, esnafları ve küçük girişimcileri örgütleyerek onların varlıklarını korumaya dönük olduğunu biliyoruz. Kapitalistleşme sürecinde kaybetmekte olan küçük girişimcilerin özlemlerinden hareket edildiği açıktır. Bu nedenle de anti-kapitalist ve anti-emperyalist niteliği vardır. Ama bu uygulamaları değerlendirmek için, yukarıda verilen nitelemeler yetersizdir. Bu dönemin uygulamalarının, üretim güçlerinin gelişmesi konusundaki tutumlarını da açıkça ortaya koymak gerekir. Küçük girişimcilerin özlemlerine yönelen ele alışlar, kolayca üretim güçlerinin gelişmesini engelleyici, dolayısıyla tutucu nitelikler kazanabilir. Oysa bu uygulamaların gerçekleştirildiği dönemin özellikleri, böyle bir değerlendirmeyi yapmak için uygun değildir. Yatırım mallarının ithal edilemediği bir savaş döneminde yapılacak uygulamaların, varolan teknoloji içinde, sadece örgütlenmeyi geliştirmeye dönük olması kaçınılmazdır. Türkiye'nin üretim güçlerinin daha gelişmiş olduğu İkinci Dünya Savaşı içinde de, küçük artizanal üreticileri örgütlemeye çalışması bu nedenledir. Öyle ise bu koşullar altında yapılacak bir uygulamadan, temsil-î meslekîcilerin üretim güçlerinin gelişmesi yönünde küçük girişimci özlemlerini aşıp aşamayacaklarını çıkarsamak zordur.

Abidin Nesimi'nin, meslekî temsilciliğin uluslararası bir nitelik kazandığını söylediği üçüncü dönem, bir program olarak siyasal gündemde en ön plana çıktığı bir dönemdir. Bu ön plana çıkışın, İttihatçı önderlerin yurt dışında olması ve Ali İhsan Bey'in etkinliğini artırmasının ötesinde nedenleri vardır. Türkiye'nin içinde bulunduğu koşullar, bu akımın, anti-bürokratik ve siyasal partilere karşı tutumlarına çok uygun düşmektedir. Ayrıca, Türkiye'nin içinde bulunduğu dış ilişkiler biçimi de bu konuda bazı üstünlükler sağlamıştır.

Bu dönemde, akımın, siyasal gündemde ciddi bir seçenek haline gelmesi, onun aradığı sınıfsal ittifakların alanını genişletmiştir denilebilir. Bütün sınıfları kapsar bir nitelik kazanmaya başlamıştır. "Lonca", sosyalizmi, kapsamı dışına taşmıştır. Bu hale gelince de üretim güçlerinin gelişmesi yönündeki tutumu belirgenleşmiştir.

Bütün bu genişleme çabalarına rağmen, siyasal olarak yeterli destek sağlayamamıştır. Küçük girişimci özlemleri etrafında şekillenen bu anti-bürokratik program, bürokratik kesim, büyük toprak sahipleri ve esnaf karşısında kaybetmek durumunda kalmıştır.

Dördüncü dönemde, hem iç hem dış koşullar, artık böyle bir program için elverişli olmaktan çıkmıştır. Bu akım, ilk defa, *Meslek* mecmuası ve *Halk* gazetesi gibi salt bu akımı yaymak için organlar oluşturmasına ve belki kuramsal olarak daha önceki dönemlerden daha tutarlı olarak formüle edilmesine rağmen, küçük bir grubun fikri olmanın ötesine geçememiştir.

Böylece, devleti yadsımaya kadar gidebilecek boyutlar kazanma eğilimi gösteren "meslekî temsil" akımı, İzmir Suikasti'nden sonra siyasal gündemden tamamıyla elenmiştir. Sonuç olarak denilebilir ki, Temsil-î Meslekî Programı, Türkiye'nin burjuva devriminin bir oluşum içinde bulunduğu 1908-1926 döneminde, toplumdaki küçük üreticilerin özlemlerine dönük ikinci derecede bir akım olarak ortaya çıkmış ve Kurtuluş Savaşı sonrasında rejimin kararlı hale gelmesi ile etkinliğini kaybetmiştir.

EK I
TEMSİL-İ MESLEKİ PROGRAMI*

Mukaddime

Fırka, Osmanlı İmparatorluğu'nun şu dört sebepten sükut ve inhitata uğradığı kanaatindedir.

1. Vaktiyle hakikî timar sahiplerinin mağlubiyet ve indirası üzerine halkın idare-i memleketten katiyyen uzaklaştırılarak hükûmetin kapı-kulu ananâtına varis ve halkın ihtiyaçlarını gayr-i müdrik zümreye intikal ve inhisarı.

2. Bunun neticesi olarak memur ve bittabi müstehlik sınıfın bütün hüsn-ü niyetine rağmen ıslahata şiddetle taraftar olduğu zamanlarda bile idarenin tanziminde umûr-u iktisadiyeye bigâne kalması.

3. Fakr-ü sefalet neticesi akaid ve fezail hakkındaki telakkilerin za'fa duçar olarak dinî, ahlâkî düsturların mürde ve bimeâl ibâreler halinde kalması.

4. Ecanip tarafından tahrikedilen bazı anasırın "l-Hâkim Kavim" addolunan Türk ve Müslüman halk ile mücadelesi.

Fırkanın kanaatına göre sûkutumuza sebep olan bu âmilleri ortadan kaldırarak yeni bir Türkiye te'sis edebilmek için yalnız bir çare vardır ki o da idareyi halk idaresi şekline tebdil ve idarenin tanziminde halkın iktisadî ihtiyaçlarını rehber ittihaz eylemektir. Eğer halk fıkaralığın, sefaletin zebunu olmaz ise, maddiyatı inkişâf edebileceği gibi, ancak o zaman doğru düşünmeğe ve doğru hareket etmeğe, manâsız ve mürde lâfızları canlı ibârelere tedbil etmeğe muktedir olabilir ve efkârı, mesainin hüsn-ü tanziminden tevellüdü tabii olan refah-ı maddiye ve teali-i maneviyeye matuf olacağı için unsur-ı mücadelâta ve vekayi-i maziyenin tahrifi ve su-i telkini suretiyle sunuf-u aliye tarafından hissiyât taglit edilerek idare olunan tarz-ı siyasetin tahrikâtına bigâne kalır.

Program

Meslek

Türkiye devletinin umde-i teşekkülü tahsil ve ta'mim-i refah ve te'min-i adl ve müsavattır.

(*) Bu program ve onun ile ilgili açıklamalar Ali İhsan (Iloğlu) Bey'in konu ile ilgili tutmuş olduğu bir defterden alınmıştır. Programın aslı ayrıca, çok ufak farklarla 11 Ekim 1920'de *Anadolu'da Yeni Gün* (Ankara)'de ve 25 Kasım 1920'de *Öğüt* (Konya)'te yayımlanmıştır. Ayrıca Samet Ağaoğlu ve Selahattin Hudaioğlu, *Türkiye'de İş Hukuku*, c.1, Merkez Basımevi, 1938, s.115-116'da "Tesanütçülerin Programı" adı altında bu programın 1., 2., 13. ve 14. maddeleri yayımlanmıştır.

Bu itibarla meslek-i esas-ı, amme-i halkın refah-ı umûmiyeye hadim bir uzvu nafi halini iktisap etmesine hizmet ve delâlet ve hususa masruf teşebbüsâtı, indiyattan tecrit ile iktisadî işbölümünün icabâtına mutavaat ve dahil-i memlekette aheng-i iktisadinin te'sisiyle seyyiat-ı rekabetten halkı sıyanettir.

Hakk-ı Hükûmet

Madde 1- Hakk-ı hükûmet ve hakimiyet bilâ kayd-ü şart millete racidir. Bu itibar ile kudret-i icrâ ve selâhiyeti teş'ri milletin mümessili hakikisi olan meclis-i umûmî-i milletde tecelli eyler.

Madde 2- Meclis-i Umûmî-i Millî, cüz-ü tam-ı idari olan livalarda mukim ve atiyûzzikûr mesâlike münkasem ahalinin rey-i âm usuliyle intihap edecekleri mebuslardan terekküp eder. Her meslek eshabı kendi mebuslarını içlerinden ayrıca intihab edecekler ve haizi nisab olmıyan meslekler eshabı için de her cüz-i-tam behemehal bir mebus verecektir. Mesalik-i mezkûre erbabından on sekiz yaşını ikmâl etmiş ve nizamnâme-i mahsusta ayrıca tasrih olunacak esbab-ı maniadan azâde bulunmuş olan her ferd hakk-ı intihabı haizdir. Kezalik bizzat mesalik-i mezkûreye mensup olmayıp ta bunları ifasına mecbur oldukları hidemât ve mesaiyi ibraza ikdar için muktezi hidemât-ı beytiyeyi ifa edenler aynı meslegc mensuplar ile beraber itay-ı re'y eylerler.

Mesâlik-i mezkûre şunlardır:

1. Çiftçiler, çobanlar
2. Sanatkârlar
3. Tacirler
4. Me'murin ve müstahdemin
5. Efrad-ı askeriyye
6. Gemiciler bulunan elviyede
7. Madenciler
8. Serbest meslekler eshabı
9. İşçiler

Madde 3- Mebusân iki sene müddetle intihap olunur ve ikişer ayı tecavüz etmemek üzere senede iki defa akd-ı içtima' eyler.

Mebusânın gayr-ı mün-akid bulunduğu zamanlarda azasından üçte biri intihap ile müçtemi kalır ve kâffe-i mesalih için merci ve hâkimdir. Meclis mün'akid bulunduğu zamanlar selâhiyeti icra ve hakk-ı teşri' kendisine ait olup gayr-i mün'akid bulunduğu zamanlarda hal-i içtimaı muhafaza etmiş olan sülüsü, Meclise ait hukuk ve selâhiyeti istimâl eyler.

Madde 4- Bilûmûm kavânininin va'z ve ta'dil ve feshi ve hukuk-u meksubenin tevsi ve tecdidi, affı umûmî ve husûsi, akd-i sulh ve ilân-ı harp meclis-i umûminin cümle-i hukukundandır.

Madde 5- Meclis-i Umûmî hükûmetin inkisam ettiği devairi intihabgerdesi olan komiserleri vasıtasiyle idare eyler. Azây-ı mütebakiye icra-i husûsâtda komiserlere veche tayin eyliyecekleri gibi led'ilhacce bunları tebdil ve kâffe-i şuabatta icray-ı teftiş hakkını muhafaza eyler.

Madde 6- Komiserler ile az'ay-ı daime arasındaki münasebât ve teftişin tarz-ı icrası nizamât-ı mahsûsa ile tavzih ve irae olunacaktır.

İdare

Madde 7- Memleketin ihtiva ettiği iktisat merkezleri ehemmiyetleri itibariyle iki sınıf addolunacaktır.

Bunların birinci derecede mühim olan merkezler, iktisaden kendisine merbut etrafı ve kazalariyle livaları ve ikinci derecede mühim merkezler etrafı ve nahiyeleriyle kazaları teşkilde esastır. İdare bir dereceli olup her liva iktisadî bir merkez etrafında toplanan bir iktisat dairesidir ve bir cüz'ü tamı idarîdir. Her cüz'ü tamda idare-i mahalliye ve hidemât-ı umumiyeye ait teşkilât memleketin ihtiyacına göre şubelendirilir.

Madde 8- Livalar idare-i mahalliyeyi, mevzu kavanin ve nizamat dahilinde tanzim ve hususi bütçeyi tertip ve suret-i sarfını ta'yin salahiyetini haiz umûmi meclislere maliktir. Meclis-i umûmilerce müntehap bir encümen livalara ait umur ve hususatı aleltemadi mürakaba eyler ve hususi bütçenin sarfiyatını taht-ı teftişte bulundurur. Liva dahilinde hidemât-ı mahalliye ait icra selâhiyeti işbu encümenin reisine mevdudur. Liva meclis-i umûmilerinin tarz-ı intihapları mebusan intihabatının aynıdır.

Madde 9- İktisaden istidatlarına göre müteaddid köyler bir belediye meclisine malik bir nahiye teşkil ederler. Şehir ve kasabalar dahi bir belediye meclisine maliktirler. Kaza merkezleri şehir ve nevahi-i Belediye mümessillerinden mürekkep olarak teşekkül eden kaza meclislerinin makarrıdır. İşbu kaza meclisleri, o kaza dahilindeki şehir ve kasabalar ile köyleri müştereken alâkadar eden hususatı icra eyler.

Madde 10- Hidemat-ı umumiye: hariciye, adliye, müdafaa-i milliyye, maarif-i umumiye, nafia, maliye, dahiliye, sıhhiyye, posta telgraf, ziraat, iktisadiyat, muavenet-i umumiyeden ibaret olup bu hizmetler ber-vech-i bâlâ şartlar tahtında on iki komiserliğe ayrılmıştır. Orman ve maadin ziraat komiserliğine, rüsûmat maliyeye; sicill-i nüfus, tapu dahiliyeye mülhak olduğu gibi, Ticaret ve sanayi ve umûmi istatistik hidemâtı da iktisat komiserliğine ilhak edilmiştir.

Madde 11- Meclis-i umûmi gayr-i mün'akid bulunduğu zamanlarda icray-ı faaliyet edecek olan sülüs âzâ hidemat-ı umûmiyenin kâffesinde hakk-ı teftişi haiz oldukları gibi, bunlardan müfrez ve umûr-u dahiliyeye nezaretle mükellef bir heyet-i müntahabede livaları mütemadi bir surette nazar-ı tetkikten geçire-

rek umûr ve mesalihin intizam dairesinde cereyanına muavenet ve idarenin vahdetini te'mine hizmet edecek ve müfettişler, hidemât-ı umûmiye sekredar olduğu ve yahut devletin emniyet-i dahiliyesi ihlâl edildiği takdirde, encümen reisine işten el çektirerek idareyi der'uhde etmeğe ve ledel'hâce dahiliye komiserliğinin inziman-ı rey ve muvafakatiyle meclisi inikada davet etmeğe ve encümeni yeniden intihap ettirmeğe selâhiyettar olacaktır. Bu suretle hidemat-ı umûmiye veya devletin emniyet-i dahiliyesi muhtel olur ve meclis-i umûmi azâsının kanun-ı esasi ve siyaset-i devlete mugayir fikir ve kanaate sahip oldukları tebeyyün eder ise dahiliye komiseri meclis-i umûmi-i livayı müddetinin inkizasından - evvel fesh ile intihabatı tecdid ettirebilir.

Madde 12- Bilûmum deavinin merci-i rüiyyeti mehakimi adliyedir. Ancak ceraim-i askeriyye Divan-ı Harp'lerce muhakeme edilir. Herhangi bir mahalde ihtilâl zuhuru takdirinde İdare-i Örfiyye ilân olunabilir. Fakat İdare-i Örfiyye'nin ilânını mucip olan ahval ve ef'alden dolayı icray-ı muhakemât için Divan-ı Harb-i örfiler teşkiline mesağ yoktur. Bu kabil muhakemât dahi mehâkim-i adliyede icra kılınır.

İktisat

Madde 13- İktisadî menafiin teraküm ve inhisarına mani olmak matlubdur. Bu itibarla çiftçi ve esnaf zirai sendika ve istihsal kooperatifleri teşkilinc sevk edilecekleri gibi vûcûd-pezîr olacak her nevi sendika ve kooperatiflerin yekdiğerleriyle tesis-i irtibatına hizmet edilecek ve eyadi-i tedavül taksir ve bu suretle temin-i tasarruf için istihlâk kooperatifleri dahi teksir olunarak müessesât-ı mezkûrenin himâyesi emrinde icap eden nizamat tedvin edilecektir.

Madde 14- İstihsal-i azimenin tevakkuf ettiği sermayeyi hariçten celp için her türlü teshilât yapılacaktır. Ancak erbab-ı fen ile maliye me'murlarından mada sai erbabının Türk tabiiyetini haiz olması şarttır.

Madde 15- Teşebûsat-ı umûmiye-i iktisadiyede imtiyaz usulü merdûd olup bu kabil teşebbûsat hükûmet hesabına icra olunacaktır. Ancak hükûmetin, buna kadir olacağı vüs'at-ı maliyeye usulûne kadar efrad ve ecnebi sermayesine lüzûm görüldüğünden her işin mahiyet ve müsaadesine göre çareler ve suret-i tesviyeler aranacak, hükûmetin bu kabil işlerde hâkimiyeti muhafaza etmesine mukabil bir kısım sermayeyi devlet hazinesinden vermesi ve hariçten gelecek sermaye için asgarî menafi te'min etmesi gibi şekiller ile tahsil-i maksad olunacaktır.

Madde 16- Ecnebi sermayesinin memlekete duhuliyle faydabahş olması, refahi umûmiyeye hizmet namına matlup ve mültezem olmakla beraber ne hemşehrilik hukukunu haiz olan efrad-ı ehali, ne de ecanip müstekillen Bank tesisine ve bu şekil altında muamelât-ı nakdiyye ile iştigâle me'zun değildirler. Ecnebi sermaye-i nakdisi, dahil-i memlekette âmil olabilmek için eshab-ı hükûmetle

bizzat akd-ı mukaveleye ve nükûd-u mezkûreyi hükûmet bankasına iştirak suretiyle v'az ve idhale mecburdurlar.

Madde 17- Fi'len tecavüz, yağma, tahrip mahiyeti iktisap etmemek şartiyle hakk-ı içtima, serbesti-i vicdan ve hürriyet-i matbuat te'min olacaktır.

* * *

Tertip olunan program halk hükûmetini te'sis maksadiyle tanzim edildi. Halk hükûmeti demek bünye-i iktisadiyeyi hâkim kılmak demektir. İkisi bir şeydir. Zaten programın hutut-u esasiyyesi üç kısımdır.

1. İcra ve teşri kuvvetinin millete raci olduğunu teslim ve bunların tefrikine lüzûm olmadığını iddia eyliyerek işbu kuvveti mesalik-i içtimaiye erbabının mümessil-i hakikilerine vermek;

2. Evvela halk, iktisadi nokta-i nazardan tasnif olunduğu zaman asıl sâ-i ve amil oldukları tezahür eyliyenleri, yani bizzat istihsal ma'mul ve gayr-ı ma'mül levazimi müstehlikelere isâl işlerini yapanları yekdiğeriyle birleştirerek ve muhtelif istihlalelere tabi tutarak istihsal ve mübadelede bugün fazla görünen mutavassıt anasırı ref' ve izale etmek;

Saniyen; istihsal, mübadele ve tevzide münferid çalışan kuvvetleri yekdiğerine rabtederek bu irtibattan zaman, adet ve binnetice kıymet itibariyle tasarruf ve cem-i kuvvet eylemek (bundan büyük sermaye kudreti maksuddur).

Salisen; ayni gaye etrafında, ayni meslek erbabının refakat-i saiyânelerinden husûl-pezir olacak yeni ahlâkı, yani adâvet'e veya hasede raci bikaydi veya rekabet yerine, hususi intifaların umûmiyette daha iyi kabil-i temin olduğunu idrakten tevellüt edecek ahenk-i uhuvveti ve aşk-ı vazifeyi tevlid etmek.

3. İktisadî sahaları cüz-i tam haline sokarak ve hükûmet teşkilâtını onların içinde ve iktisadi mesainin halkı topladığı noktalarda yaparak, taksimat-ı mülkiyede bugün cari olduğu gibi, halkı birbirine hükûmet ve idare nokta-i nazarından indi ve cebri rabtetmeğe bedel, zaten en büyük saik ve âmil olan ihtiyacı iktisadinin emir ve işareti tahtında idare teşkilâtı yapmaktır. Bu tarz-ı taksimat-ı mülkiyye, tabiata muvafık olacağı için hoşnudî ile karşılanır ve tabiata mugayır olmadığından dolayı halkı iz'aç etmez ve halk hükûmet işlerinden tâbir-i aherle hidemât-ı umûmiyeden dolayı müessasat-ı hükûmetle münasebette bulunmağa mecburiyet his ettiği zaman kendi işi için takip etmek zaruretinde olduğu yoldan gider. İktisadi sahalar yollar ve şümendüferler itibariyle kabil-i tahavvüldür. Bu tahavvülât tabii takip olunacaktır.

* * *

Programın berveçh-i balâ tasrih olunan hutut-u esasiyyesi bize şu faydaları te'min eder:

a) İcra ve teşri kuvvetlerini gösteren Meclis-i Umûmi memleketin hakiki tablosudur. Ona bakınca kıymetimizin neden ibaret olduğunu anlayacaksınız.

b) Mecliste evvela, hâkim olacak en kavi sınıflardır. Tahmin olunabilir ki evvela hububat ziraati, saniyen Aydın havalisini kaçırmaz isek bağcılık ve eşcar-ı müsmire yetiştirmek; salisen ormancılık hâkim olur. Mamafih o zaman tefekkürat, istihsal fazlasını tezyide ma'tuf olacağından tenevvü etmemiş sanatlar için de ruhi müşterek, iktisadi küşayiş ve tevlid terakki vasıtaları arar. Umur-u nafia, işlerin ehemmiyetine göre tanzim olunur. Adliye bile buna ittiba zaruretinde kalır. Mesail-i adliyyede asıl iş iktisadi münasebetleri tahkim ve takviye ve tesri'den ibaret olur. Yani idare ve teşrii hak ve kudret, maişetin istinad etdiği amal-i iktisadiyyeye vukufları hiçten ibaret olanların veyahut sırf nazarî olanların elinden kurtulur. Hakikaten bilenlere, hakiki ihtiyaçları anlayanlara geçer.

c) Meslek erbabı ve meslek mümessilleri arasında iştirâk-i nazardan bir ruh doğar. Bu ruh onların dimağ-ı müşterekidir. Onun ufku çok geniş olacağı gibi efraddaki his ve adavetten onda eser yoktur. Biluzum meslek bizim tasnifimizde zaten mevcut değildir. Biluzum addolunabilecek şey işin şeklidir ve eşkâl ise ağır, ağır tahavvül edecektir. Hakikî erbab-ı ticaretin beynelmilel mübadeleden başlayıp en küçük havayici tevzie kadar ifası lâzımgelen hidematın heyet-i umûmiyyesini irae eden makinada büyük ve mühim mevkileri vardır. Bunlar bu mevkilere geçecek ve bu istihale ile mevcudiyetlerini kurtaracaklardır. Nihayet mesalik erbabının ruh-u müşterekleri bir ruh-u umûmiye inkilâp eyler. Bu her mütefekkirin şahsiyetini refah-ı umûmiye ait işlere feda ve tevdi etmesi ruhudur. Cidalı ref' edecek, riyayı kaldıracak olan bu ruhun içtimai te'siratı nakabil-i ta'dattır. Saik ve netayici olan refahı, müdafaa ile mükellef asker bile bu ruhun tesiri altındadır. Her zamandan fazla fedakâr olacaktır. Çünkü tevellüt edecek ruh-u umûmi devre-i imtidatları pek kasir olan şahsiyetleri her zamandan fazla istihkâr ettirecektir.

* * *

Programın üç noktası şu menafii temin edeceğine kanaat-ı tammemiz vardır. Mesele şimdi şuradadır. İşe nereden başlamalı?..

Münakaşa götürmez ki idareye yeni şekli vermek için asıl lâzım olan şey iradedir. Burada hâl-ı hazırın devamını isteyen iradeye galip olmalıdır. Bu galebeyi temin ise inkilâp isteyen iradenin daha kavi olmasına tevakkuf eder. O halde kuvveti nereden alacağız?.. Eğer memlekette mütehakkim sermayedâr bir sınıf, arazi eshabı, haiz-i imtiyaz asiller olsaydı araziden mahrum olan amele ve avâm halk bunlara karşı hareket için bir maksat-ı müşterekeye malik olurlardı. Bizde ise hunlar yoktur. Ve hattâ kanları heder olan efrad-ı askeriyye bile medar-ı istinat bir kemiyet olamaz.

Bir de Millet Meclisi'ne bakalım. Bu meclis yeknazarda bürokrat ve memur ruhuyla meşbû anasırı hâvidir. Bir takımı reyini aldıkları muhitlere temamen bigânedir. Ve hattâ onlarca gayr-i ma'rufturlar. Olsa olsa bunlar muhalefet edebilir gibi görünürler. Fakat ayni zamanda şuna dikkat olunmalı ki Millet Meclisi bürokrat olduğu ve az'asının bir takımı muhitlerinin yabancısı olduğu için ayni zamanda zayıf oluyor. O kadar ki irade-i umûmiyyesi millet tarafından lâkaydî ile karşılanıyor. Mesela seyyar jandarma teşkilâtı yapmak isteniyor. Halk cevabı red veriyor. Gelen yazılana uymuyor. Ve bu hal Meclis-i Umûmiden ammeye muta' olmak kabiliyetini selb ediyor. Buna rağmen idarenin devam edebilmesi, halkın bu kabil teşkilâta itiyadından neş'et ediyor. Ancak, bu itiyadî, itaat, tebaüd ve teneffür hissiyle daima mütenafıktır. Bu tarz-ı mülahazaya nazaran dahi Meclis-i Millinin inkilâbı vücuda getirmek için lâzımgelen kuvvete menba' olamıyacağı hükmünü vermek icap eder. O halde başka bir şey yapalım. Programın Meclisce mukavemet görmiyecek aksamını kabul ettirerek kabul olunanların bahşettiği menfaate meclub olacak halka istinad edelim. Düşünülünce görülür ki bu da kabil-i icra bir fikir değildir. Çünkü eğer Meclis ruh itibariyle bu inkilâb-ı içtimaiyye ait teklif olunacak kanunları ta'dilsiz kabul etmeyecek halde ise muaddel eşkâlin bir nef'i te'min etmesine imkân olmaz.

Saniyen, asıl mesele icra ve teşri kuvvetini haiz olan Meclise inkilâbkâr bir şekil vermektir. Çünkü bu ezilmiş ve merbut olduğu noktalarda bile menfaat-i müşterekesini idrak etmemiş halka inkilâp idaresini hakkiyle te'sis ettirmek için bidayetten şu üç nevi nizamnâmeleri yapmak lâzımdır.

1. Meslek-i içtimailer mensuplarını birer cemiyet-i umûmiyye te'sisine sevk edecek nizamât, bu cemiyetler ileride mesleklerin makasıd-ı müşterekesini tesbit ve Meclis-i Umûmiye gidecek mümessilleri irae eder.

2. İstihsal ve istihlâk kooperatifi ile zürra' sendikaları teşkili ve bunlar arasında ünyonlar yapmağa ait nizamât.

3. Nisbeten en ehemmiyetsiz olarak cüz-i tam idarilere ve bunların meclislerine ait nizamât. Bu nizamâtı bugünkü Millet Meclisi yapamaz. Kudretinin fevkindedir. Yapılsa, ellerine verilse ıslah maksadiyle bozarlar. Şu halde inkılâpkâr bir meclis vücut bulmazdan evvel meclis-i hazıra ne yaptırılabilir?.. Asıl teemmülü lâzımgelen cihet de budur. Dikkat olunmalıdır ki bugünkü Millet Meclisi bürokrat anasırı havi olmakla beraber halka mensup ve böyle bir programı idrake müsait anasırı muhtevidir. Ve eğer bunlarla bidayetten anlaşılarak ilk meclis-i inkılâbın teşkili için Kanun-ı Esasî ihzar ve intihab-ı mebusân nizamnamesi tehiye olunursa bu meclisden muntazır olan azamî fayda elde edilmiş olur. Ve zaten bu maksadın artık katiyen takip edileceğinin ilânı bürokratların hiss-i mukavemetlerini inkisara uğratacağı cihetle meclisin dahilindeki ve haricindeki bürokratların da cidal ve mukavemetleri münkesir ol-

muş olur. Çünkü evvelâ bu ana kadar devam eden hâl, halkın menfuru olan şekil olduğu,

Saniyen, devam edegelen şekli gayri kâfi bulan halkın bir kısmı inkılâba intizar ettikleri,

Salisen; yapılacak inkılâp neticesinde teessüs edecek şekli ruh itibariyle komünizme muvafık, şekil itibariyle Rusya Sovyet idaresine hattâ faik olacağı için; umûmi olan tereddütleri izale ve kısmen mevcut olan intizar, inkılâbı tatmin eyler.

Bugün halk ya müteredddit veya muntazırdır. Ve bu Şark'ta doğan ruhun telâkkileri, itikatları, za'fa uğratması demektir. Bu his olunmaksızın sirayet eden bir hâldir. Ve asıl inkılâpcılar buradan kuvvet alacaklardır. Muhtelif sahalarda tahaddüs eden igtişaşlar, ihtiras ve fesad ile ne kadar meşbû olursa olsun bunların manası da bugünkü idareyi reddir. Ve kudret-i inkılâbiyyede hu meyil isyan ve reddi, hal-ı hazırı tahvil için en kabil-i istimâl ve istinad bir his halinde vazedilebilmektedir. Diğer cihetten inkılâp demek, artık devamına imkân kalmıyan bir şeklin yerine diğerine ikâme etmek, bir sosyal sınıfın red ve inkâr edilerek hakimiyetin diğer bir sosyal sınıfa geçmesi demektir. Bizi, şimdiye kadar devşirmelikten gelen hükûmet için hükûmet ve memurun ruhu idare etti. Ve rehberi yanlış hesaplar, mugâlatalar ve nihayet mevki-i iktidara vusûl arzusu idi. Bunun yerine inkılâbı tasvir ettiğimiz şekilde yapmak tarih-i mazimizde yapılacak en dakik bir tahlilin icabını kabul olmakla beraber Şark'tan gelen ruh-u sâriye de memleketimize ve ihtiyacımıza göre yerini vermektir. Eğer biz inkılâbımızı sakat doğurmasak hem halk çok kavi olabileceği gibi velûd ve feyzâver bir idareye malik olarak İngiltere'ye, emperyalizme karşı mukavemetini en büyük nisbetde iracye imkân bulur. Hem de Rusya seylabının anif olarak bizden geçmesine mani oluruz. Şuna pek dikkat lâzımdır ki bizde mukavemet edecek teşkilâtın za'fı hasebiyle memurların bir kısmı ve zabitandan bazıları yağma-gerâne hislere kapılmaktadırlar. Bunlar komünizmi teşkil edemezler. Ve idare olunmazlarsa mevcudiyet-i milliyeyi tahrib ederler. Vaki olacak müsademeler neticesinde eziliriz. Bizim bakamız âlemi cedid ile eski âlemin Adalar Denizi de Akdeniz'de karşılaşması demektir. Eğer memleket dahili müsademâta ma'ruz kalırsa bu mücadele dahile geçer ve zayiat o kadar artar ki varlığından nişâne, şayân-ı tefekkür olur. Hülasa ilk iş Kanun-ı Esasî ta'dilâtı ve intihap nizamnâmesiyle meclise şekil vermektir. Bunun için de istinat edilecek şey meclisteki halkçılar ve halkın ruhundaki tereddüt ve intizardır...

EK II
TEMSİL MESLEĞİNE DAİR PROGRAM VE MÜTALEA*

Öğüt'ün bir hafta kadar zaman evvel elime geçen bu nüshası, takriben beş ay kadar evvel İstanbul'dan geldiğimiz zaman birlikte getirmiş ve burada bir program ittihazı lüzumundan bahis etmekte olan zevata irae etmiş olduğumuz programa ait bir makalat-ı mahsuseyi muhtevi idi. Makale esas itibari ile programa kıymet vermekte ve haizi ehemmiyet noktası mesleği temsil hususu olduğu beyan olunarak bu hususta bazı istihzahatta bulunmakta idi.

Hakimiyet-i Milliye muharrirlerinden biri ile pek meşgul bir zamanımızda vaki olan mülâkatta istihzalı edilen cihetlere cevap vermeye çalışmıştım. Ancak bu babtaki kısa mütalaatımı muğteber gazetenize yazmayı daha muvafık bulduğumdan şu satırlarla bu emele hizmet ediyorum.

Vaktiyle *Yeni Gün*'de intişar eden program sehv tertip eseri olarak pek hata alud olmuş idi. Bunun için bir nüshai musahhiyeti takdimi lazımadan ad eyledim.

Program mekalatı mebhusede zikr edildiği tarafı acizanemden mürettep değildir. İstanbul İttihad-ı Terakki Heyeti merkeziyesi'ne aittir.

Heyet-i mezkûre öteden beri memleketi kurtarmak için icabatı iktisadiyeye tabiiyeti ve buna hakim kılmayı ve mikyası siyaset ittihaz eylemeyi en musip bir tedbir telakki etmiş ve esnaf cemiyetleri teşkil ederek mesleği tecemmülere bu noktadan girişmiş olduğu gibi bir takım şirketler ve kooperatifler vücuda getirmek ve müessesatı himaye için sermayesi millete mevkuf bir banka teşkil etmekle daha aynı maksadı takip etmişti. *Yeni Gün*'ün programı takip eden nüshasında münderiç izahnemei acizide bahis ve temhit (?) eylediği üzere biz memleketin kusurunu halkın teşkilâtsızlığında ve buna mukabil Osmanlı memur sınıfının arpalığı olan teşkilâtı hükûmetinin yegâneliğinde bulmakta idik ve halk teşkilâtsız kaldıkça bir natıfaya malik olması ve ihtiyacatını idrak ederek kendisine hadim olması lâzımgelen teşkilât hükûmetten bunu istemesi mümkün olacağı kanaatını perverde eyler idik. Bir kere bu kanaat hasıl olduktan sonra onu takip edeceği fikir, halka ve teşkilâtın hangi makseme göre vücut pezir olması icap edeceği teemmül olur. Bu noktada da adedi olarak halk için vücuda getirmeye bedel, zaten hayatın maişeti maddiyeye vaz eylediği teşkilâtı tabiiyeye rücuğ lüzumu zikr ve tebarüz eyler ve elbette sırf iktisadi olan maişeti maddiyenin taksimatı halk için en esaslı ve en tabii teşkilâttır. Vaka hayatı hakikiyedeki mesaliki maişet, daha ziyade nevilere ayrılabilir.

Ancak memleketimize göre tamamen mütebellir veyahut en ziyade kabiliyet

(*) *Öğüt*, sayı 517, 25 Kasım 1920, Konya.

tipleri halen hâiz meslekler programında arz olunan (9) kısma inkisam eyler. Memleketimizin en haş sanatı olan çiftçilik ve çobanlık mesalik-i saireden farklı bir mevkii mahsusa sahip olduğu gibi herhangi madde-i ibtidaiyeye say-ı medit ile elde edilmiş melekei mahsusa sayesinde şekli diğer vererek ihtiyacı beşere taharrüp eden sanatkârlar ve asarı sanatta gayrı mamul eşyayı nakil ve tevzie vesatat edenler mesaliki hürre eshabı dediğimiz münevveran, hükûmet memuru olsun olmasın yövmi ve şehri ücretlerle çalışan muhasipler, kâtipler, banka ve ticarethaneler müstahdemini kendilerine has bir hayat yaşarlar ve bu hayat bunların aynı ihtiyacına maruz bulundurur ve aynı efkâr ve hissiyat ile işbağ eyler. Kezalik tamamen kesbi ehemmiyet etmemiş olmamakla beraber madencilik ve gemicilik de aynı kahiliyeti pek büyük birer meslekî mahsusdur. Askerler henüz (...?...) sayde adamlardır. Mesalike tamamı ile intisap etmezden evvel vazifei vataniyeye davet olunurlar.

Sanatları cansiperlikten ibaret olduğu için ehemmiyetleri ve şerefleri pek azim olan bu vatanlarında kendilerine göre birçok ihtiyacatın maruzudurlar.

İhtiyat zabitanı eğer henüz hidematı nizamiyeyi ifa ediyorlarsa, mevkileri efrai askeriye meyanında olmak lâzımgelir. Bu zamanı geçirüp diğer mesleklerde ahzı mevki etmiş olanların o meslekler meyanında bulunmaları tabii olur.

Memlekette bazı kısım halk daha vardır ki hayat onlara sanat için muktezi melekeyi vermemiş ve kendilerini ırgatlık, hammallık gibi hidematı şakkaya mahkûm eylemiştir. Bunların da yaptıkları iş çok kıymettardır hakları ihmal olunamaz. Elbette bu hukuk muhafaza olunmalı ve kendileri bunu müdafaa için bir teşkilât-ı mahsusa tabi bulunmalıdır.

Memleket diğer bir ihtiyaca daha maruzdur. O da iktisadi harekctimizin tanzimi keyfiyetidir. Elbette derpiş edilmek icap eden hu ihtiyaç programın iktisadi mevadının sebebi taharriri olmuştur.

Komünistler sermayenin tahakkümünden bahis ediyorlar. Biz de sermayenin mahkurlarıyız. Ancak bizi kahreden sermaye memleketimiz dahilindeki sermaye değildir. Ecnebi sermayesidir. Kapitülâsyonların himayesi ile, ecnebi sermayesi memleketimizde keyfi mayeşa icrayi ahkâm eyler ve sanayii dahiliye ve bunun tagallübüne karşı aciz bir mevkide bulunur. Memlekette hayat sanatının neşvü nema bulamaması için, bu pek büyük bir amildir ve fıkdanı refah başlıca bundan neşet eyler.

Sanatımızın noksanı yüzünden istihsalimiz, istihlâkimizle mütevazin değildir. Daima borçla yaşar ve borcumuz mütemadiyen tezayüt eyler bir milletiz.

Bizde henüz sermayenin tagallübü devri milli sermayeye nazaran hulul etmemiştir. Milli sermaye neden ibaret ki.. Kaç bankamız ve bunda mevzuu tebayi Osmaniyeye ait ne kadar sermayemiz var? Osmanlı Bankası'nın sermayesi ecnebidir. Ziraat Bankası millet malıdır. Tophane, Tersane, Feshane, Zeytinburnu,

Beykoz, İzmit'in metrûk aba fabrikası gibi müessesat milletindir. Şömendüferler ecnebi malıdır. Bizde bilhassa Türklerle meskûn olan mahallerde arazi meselesi yoktur. Ve olmamak lâzımgelir. Mütemadi mücadele ve muharebeler teksiri nüfuza meydan vermediği için hali araziden çok bir şey yoktur. Eğer bazı mahallerde birkaç müteneffis ihtiyaçlarından fazla araziye ve davaya tesahüp eyliyorlarsa hukuku tasarrufiye yeniden takip olunmak şartı ile bunlar bu toprakları ya zer ve imar veya ahare ferağa pek kolay icbar olunurlar.

Bizzat zer eylerler ise amele yövmiyesi yükselir: Fukara müstefit olur. Edemezlerse zaten hakları, hakkı mülkiyet olmayıp hakkı tasarruf olduğundan bu hak onlardan mürtefi olur, o zaman mesele boş yerleri işleyecek adam ve işletecek sermaye meselesi olur. Asıl mühim olan da budur. Evet! İnkâr olunamaz. Bizde eşyayı ecnebiye haricinde satan ve imal eden ticaret evi veya fabrika, burada olan toptancı ve bu toptancıdan mübayaatta bulunan küçük tüccar ve laakal iki mütevassıt dahil hesap başına altıncı elde müstehliğin veya müstağmilin eline geçer. Tedavülün (bu) vesile çoğalması her mala bahasının bir misli fazla fiyat zam ettirir. Bunu tasarruf etmek ve istiğmal ve istihlâk edenleri muvazenesizlik kurtarmak mümkündür. Bunun için istihlak kooperatifleri vücuda getirmek ve bunları bir ünyon halinde kalp ederek hükûmet bankasının kredisiyle teyiz eylemek güç bir şey değildir. Ziraat Bankası nutuku mevkufeden istifade eylemek ve hükûmetten tahsisat verilerek sermayesi tezyid edilmek şartı ile hükûmet bankası vazifesini ifaya salih bir hal kesp edebilir. Bugün küçük tüccarın toptancıların ellerinde bulunan sermaye kooperatif teşkilâtı tevessü edince atalete uğrar bunları tekrar harekete sevk etmek için memleketin muhtaç olduğu sanayii cesimeyi ifaya hadim büyük şirketler vücuda getirilmelidir. Bilâhare servetin teraküm ve tahakkümüne mani olacak müterakki vergiler vaz edilebilir. Bugün daha bunun mevsimi hulul etmemiştir. Kooperatiflerin müstahsillerin mesarifini taksir sureti ile edecekleri hizmet semerei istihsallerinden bir kısmını onların ellerinde terakkümüne bais olması tabiidir. Bu teraküm eden kısım, müstahsil tarafından ve vesaiti istihsalin tezyidi hususunda sarf olunur. Halk bu noktada, müstahsile kolayca isal için istihsalin bünyesi tetkik olunarak hangi bünyede say-ı müşterek tasarrufu yani az çalışıp çok iş çıkarmayı mucip oluyorsa o bünyede istihsal için kooperatifler vücuda getirilir. Bu kooperatifler, lokomobiller, harman makineleri gibi vesaiti ihzar ederek ve istihlâk kooperatifleri ile münasebette bulunup müstahsile kredi açtırarak o ahalinin bugünkü mahrumiyetini telâfi ederler. Vesaitle mücehhez halk daha fazla istihsal yapar ve kendine verilen krediden istifade ederek küçük tüccar ile münasebette bulunup pahalı ve borç malı almak ihtiyacından vareste kalır. Eğer bünyei sayı amelde iştirak sureti ile tasarrufu mucip olmaz ise o halde bunların eshabı kooperatif yapamazlar. Ancak tröstler vücuda getirirler ve bunların merkezleri yekdiğerleri ile rekabet etmekten mektuplarını vikaye ede-

rek mahsulatı aynı zamanda arza tabi tutacağı gibi kezalik istihlâk kooperatiflerinden kendilerine kredi açtırır ve mukavemetlerini tezyid eder.

Fikrimizce memleketin muhtaç olduğu iktisadi organizasyon bundan ibarettir.

Komünistler hali hazır iktisadiyeyi tahrip ederek yerine diğer bir alemi iktisa ikame etmek isterler. Biz o kadar tahrip olunduk ki artık fazlası kabili tahammül değildir.

Bizim ihtiyacımız bünyei iktisadiyemizi tahribe değil islahadır. Eğer biz hakimiyeti milliyeyi meslekî temsil sureti ile temin eylersek her meslek erbabı kendi aralarında tesanüd eyleyecekleri gibi mesaliki saire eshabına karşı vazife ve mesuliyetlerini idrak de teehhûr etmezler. Adeta teşkilâtı iktisadiyenin mümessilleri millet meclisinin azası olmuş olurlar memleket rehberi siyaset olarak iktisadiyatı kabul eyler ve ahengi iktisat teessüs eder. Biz de ne yaptığımızı ve ne yapacağımızı bilmiş oluruz. Bize en tabii muzır görünen şey iktisadi bünyeyi tahriptir.

İttihat ve Terakki yerine Hürriyet ve İhtilâfların haizi mevki olmasına benzemez. Siyasi hayat mahv olarak bir kavmi ecnebi mahkûmiyetine duçar olsa, hayatı hakikiye ve iktisadiyenin devamına müsaade olunursa muhafazai mevcudiyet eyler.

Hayatı iktisadiyesine kast edildiği zaman ise beka pezir olmasına imkân yoktur. Rusya'da ise hayatı iktisadiyeye erbabı sayi idame ediyorlardı denilebilir. Onlar bunu idame ettirmek için ihtiyaçlarından dun bile olsa yine bazı anasıra malik idiler. Ve inkılâplarının elân payidarını bu mevcudiyete medyun idiler. Bizde ise memurin hayatı iktisadiyenin nazımları olarak telakki edilmek ihtimali yoktur.

Ruslar bidayeten inkâr eyledikleri iş adamlarının hukukunu bilahare itiraf zaruretinde kaldılar. Bugün bunlar da mükâfatlar verüp kabiliyetlerinden istifa ediyorlar, biz asgari de olsa mevcut kabiliyetlerden istigna da edemeyiz.

İnsanlar menşei itibari ile müsavi idiler. Gayri kabili tadat asırlarca intidat eden muhitlerinin tehalüfü, muhtelif istigdatlar ve kabiliyetler husule getirdi. Bunları inkâr kabil değildir. Musavatı tammeye çok zaman ister. Safil (?) kısımları iyi yaşatılmak ve doyurulmak sureti ile ancak bu fasıla doldurulabilir. Şurası da unutulmamalıdır ki Hazreti İsa'nın din uhuveti Roma'da calisi (.....?) olunca kayzerlerin mezalimini kemali şiddetle taklit ederek engizisyonlar yaptı. Dinler bile salih olan akvama göre muhtelif tecelliler gösterirler. Hükûmet ve iktisat sistemleri de böyledir. Bu mebhası fazla tafsili şimdilik bi lüzum ediyorum.

Eğer bu perişan satırlar gazetenizde cayı kabul bulunursa memleketime haddimce hizmet etmiş olacağım zehabındayım. Bilmem programı izah edebildim mi?

Takdimi hürmet eylerim efendim.

Ali İhsan

TARTIŞMA*

Oturum Başkanı Prof. Dr. Esat Çam:** Efendim, soru sormak isteyenler... Buyurun sayın hocam.

Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya: Dün akşam son konuşmamı yaptığım zaman Sayın Tekeli ve Sayın İlkin yoktular. Fakat herhalde Mete Tunçay veya bir başka arkadaş onlara kendilerini de kapsayan değerlendirmemi ileteceklerdir. Şu anda burada Türkiye tarihinin hiç bilinmeyen meçhulleri aydınlanmış oluyor. Bu bakımdan bu sempozyumu hazırlayanlara ne kadar teşekkür etsek azdır. Bu genç insanların bilimsel bir merakla böyle tarihin tozları arasında kalmış veya bırakılmış sorunları incelemek istemeleri Türkiye'de bence bilimin kalitesini ifade eden bir durumdur. Kendilerine söyleyeceğim bir tek söz var: Bravo.

Yalnız burada birkaç konu üzerinde durmak istiyorum. Birinci mesele İttihat ve Terakki içinde tek merkez yoktur, merkez-i umumi azaları arasında bile bir çeşit birbirlerine yakın olmayan koalisyoncu bir yapı vardır. Meselâ Kara Kemal televizyondaki belediye reisi tipli bir adamdır. Senetsiz kredi alabilir, kredi verebilir, bir şirketten diğer bir şirkete para gönderir ve kimse de suistimal etmez. Biraz sonra belirteceğim, benim anladığım suistimal çok az olmuştur. Kara Kemal'in arkasındaki grupta Memduh Şevket ve Kör Ali İhsan Bey var. Diğer bir grup ise Cavit Bey ve Karasu grubudur. Yalnız ben Cavit Bey ile Karasu'nun ne kadar beraber olduğunu anlamıyorum. Çünkü Karasu fevkalâde meçhulleri olan bir insandır. Mütareke'de tevkif edildiği zaman "Ben İtalyan tebasıyım" diyor. Ve hapisanedeıı çıkıp İtalya'ya gidiyor. Bu adam ki yıllar yılı Osmanlı Parlamentosu'nda mebusluk etmiştir. Ayrıca Hürriyet ve İtilaf'la da bazı bağlantıları var, onun için ben Cavit Bey'le Karasu'nun tamamen bir grup teşkil edebileceği kanısında değilim. Cavit Bey ise İttihat ve Terakki ve İkinci Meşrutiyet'in en bilimsel Maliyeci ve İktisatçısı olarak görüküyor, ayrıca çok büyük bir hatip. Cavit Bey'deki bu hitabet kudreti ne Kara Kemal'de ne de Ziya Gökalp'te var. Bu söylediğimize Cavit Bey grubu dersek bir de Gökalp grubu var. Bu üçü birer küçük merkez olarak İttihat ve Terakki'nin içinde vardır. Bana öyle geliyor ki Kara Kemal grubu ile Ziya Gö-

(*) 14-16 Ocak 1977 tarihinde İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Mezunlar Derneği'nin düzenlediği toplantıda yazarların tebliği üzerine yapılan tartışmanın bant çözümü.

(**) Prof. Esat Çam, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi.

kalp sanıldığı kadar birbirlerinin rakibi ve muarızı değildirler. Burada iki nokta çok ihmal ediliyor. Bunlardan birisi Mütareke'de Divan-ı Harb-i Örfi zabıtları, diğeri 1926'daki İstiklâl Mahkemesi zabıtlarıdır. Bunlar okunduğu zaman Kör Ali İhsan Bey'in Kel Ali tarafından fazla takdir edilmediği görülecektir. Bununla beraber Kör Ali İhsan Bey beraat edecektir. Kara Kemal ve arkadaşları bir defa İstanbul Divan-ı Harbi'nde bir defa da 1926 İstiklâl Mahkemesi'nin Ankara celselerinde olmak üzere iki defa yargılanmışlardır. Kara Kemal'in şirketleri büyük bir hırsızlık, dolandırıcılık, sahtekârlık şeklinde ele alınmış, Nemrut Mustafa ve diğer Divan-ı Harp reisleri de aynı şeyleri söylemişler ve Ziya Gökalp'e bu şirketler hakkında ne düşündüğünü sormuşlardır. Ziya Gökalp ise Mütareke'de Divan-ı Harb-i Örfî'de Müdde-i Umumi muavini Feridun Bey'in karşısında "Bunlar gayet vatanperverane şeylerdir, keşke yapılsa," demiştir. O Feridun Bey ki İttihat ve Terakki'yi tenkit etmek için "Reis Beyefendi, Paşa hazretleri şu adamlara bakın ki üç devletten yedi milyon lira borç alamamışlardır," diyordu.

Bir başka noktaya değinmek istiyorum. O da Atatürk'ün gözü ile Cumhuriyet tarihindeki en uzun sürebilen kendi hayatı içindeki muhalefettir. Dün söyledim, o muhalefet, İttihatçı bir muhalefet idi. Deniliyor ki Enver Paşa ve arkadaşlarının Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bir köprü başısı vardı, bunlar bir araya geliyorlar, daha sonra iki grubu kuruyorlar. İkinci grup daha sonra Terakkiperver Fırka'yı kuruyor ve Terakkiperver Fırka seçimler yoluyla Mustafa Kemal Paşa'yı düşüremeyeceğini anlayınca bütün bu adamların hepsi Mustafa Kemal'i ortadan kaldırmak istiyorlar. İşte bu muhalefet tezi İzmir'de okunan Müdde-i Umumi'nin iddianamesinde vardır ve asıl önemlisi *Büyük Nutuk*'ta vardır. *Büyük Nutuk*'ta asıl tema budur ve Atatürk, İzmir Suikasti'nden ancak birkaç satırla bahseder. Bu, Türkiye'nin siyasi hayatında fevkalâde önemli bir çizgidir. Bu görüşü tevhid edebilirsiniz, edemezseniz bu ayrı bir şey ama, olay olaydır ve bize düşen olayı önce saptamak, sonra da değerlendirmektir.

1921 Teşkilât-ı Esasîye Kanunu konuşulurken meslekî temsil konuşulmuştur. Halkçılık beyannamesi de bu kanun müzakerelerinden evvel ve ayrı yayınlanmıştır. Bunu karıştırmamak lâzım. Ve yayınlanma sebebini de Sayın Mete Tunçay'ın kitabında görürsünüz. Zannediyorum şimdiye kadar yapılan en doğru teşhis de bu. Arkadaşlar da ona iştirak ediyorlar gibi geldi bana. Asıl önemlisi Mahmut Esat Bey'in Saint Simon'un sözlerini kullanmak suretiyle: "Arkadaşlar bu memlekette padişahlar gitse, şunlar gitse, bunlar gitse

ne olur? Hiçbir şey olmaz, ama yüz tane işçi ölse, yüz tane marangoz gitse memleketin iktisadiyatı sarsılır," diyerek Meslekî temsili - zannediyorum Yunus Nadi Bey'le ama başta Mahmut Esat Bozkurt- büyük bir heyecanla müdafa etmesidir. Fakat sonunda kabul edilmedi. Yalnız arkadaşların bu tebliğlerinde bu işler Halkçılık Beyannamesi dolayısıyla konuşulmuş gibi geliyor.

Bir soru yöneltmek istiyorum: Arkadaşlar buna acaba Kara Kemal şirketlerinin kaç tane olduğunu söyleyebilirler mi? Bu fevkalâde önemli bir şey, tamamen olacağını zannetmiyorum. Ama umalım ki olsun. Bunları bilmek tarih bakımından çok önemli bir şey olacaktır. Ondan sonra Kara Kemal'in yanılmıyorsam 1916/1332 Kongresi'nde bu şirketlerin neden kurulduğuna dair bir raporu vardır. Çünkü Hüseyin Cahit'in söylediği gibi İttihat ve Terakki'nin asıl düşmanı ne İngilizler ne Fransızlardı. Asıl düşman doğrudan doğruya intikar yapan insanlardı ve bunlar memleketin içindeydiler. Bu şirketler iaşe bakımından çok önemli işler görmüşlerdir. Fakat bunlar sonradan gerek Mütareke Divan-ı Harbi'nde gerekse İstiklâl Mahkemesi'nde hiçbir suretle iyi işler olarak tanımlanmamıştır. 1926 İstiklâl Mahkemeleri işe başladıkları zaman bütün eski İttihatçılar büyük bir korku içindeydiler. Memduh Şevket Bey burada değildi. İttihatçılarla -ki İttihat ve Terakki hiçbir zaman çok partili hayatı kabul etmiş değildi- tek partici Halk Fırkası çatıştılar ve sonunda İstiklâl Mahkemesi durumu halletti. Fakat bundan sonra İttihatçılarla bir tartışma oldu. Hattâ kalan İttihatçılardan Reisicumhur bile oldu.

Bu arkadaşlara bir kere bize fevkalâde enteresan meselelere değinmek fırsatını verdikleri için teşekkür ediyorum. Bunun yanı sıra yaşları ve nesillerinin içinde bulunmadık fakat sadece bilimsel bir merakla bu konuları inceledikleri ve tarihin karanlık bir yönünü aydınlattıkları için kendilerine ikinci bir kez teşekkür etmek istiyorum. Ayrıca başta Sayın Reşat Kaynar olmak üzere bütün bu sempozyum hazırlayıcılarına özellikle teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Esat Çam: Sayın Tunaya'nın tebriklerine müsaadenizle ben de kendi tebriklerimi eklemek istiyorum. Gerçekten çok enteresan bir konu. Doğrudan doğruya konuya değinmeyeceğim ama birkaç noktaya burada dokunmak istiyorum. İttihat ve Terakki Partisi'nin başlıca özelliği gizli oluşuydu. İttihat ve Terakki Partisi'ne yeminle girileceği ve hiçbir şeyin açıklanmayacağı saptanmıştı, bu bakımdan İttihat ve Terakki'nin kuruluşuna ait çok az şey biliyoruz. Hüseyin Cahit, İttihat ve Terakki üyesi olmasına ve İttihat ve Terakki'nin ne vakit ve kimin tarafından kurulduğunu bilmesine rağmen kitabında sa-

dece İttihat ve Terakki'yi kuranların arasında Talât Paşa'nın da bulunduğunu belirtmekle yetinmektedir. Kazım Nami'nin yazdığı küçük kitabın dışında elle tutulabilecek bir şey yoktur. Neden? İttihat ve Terakki'de verilmiş bir karar vardır; hiç kimse hatırat yazmayacak İttihat ve Terakki Partisi'nin tarihini bizzat İttihat ve Terakki yazacaktır. Onun için İttihat ve Terakki'nin evrakını aramamıza rağmen bugüne kadar kat'iyen bulamadık. Ama ne olursa olsun bunun imha edildiğine kani değilim. İttihat ve Terakki Partisi'nin yerine geçen Teceddüt Partisi'nin ise tam dosyasını bulduk. Partinin kendi kendisini dağıtmasından sonra burada söz konusu olan kimseler hakkında bir şey bilmiyorum. Yalnız Memduh Şevket Esendal ile konuştum. Aramızdaki yaş farkına rağmen uzun arkadaşlığımız oldu ve kendisinden çok şeyler öğrendim. Bana anlattıklarına göre İttihat ve Terakki propagandasında herkese görev vermiştir. Ve ilgililere görevlerini aşmamalarını tembih etmiştir. Memduh Şevket Esendal'ın görevi halk hikâyesi yazmaktır. Katiyen siyasi makale yazmayacaktır. Bunu kendisine tembih etmelerine rağmen günün birinde siyasi makale yazdığı vakit Talât Paşa kendisini çağırmış ve görevlerini hatırlatmıştır. Herkesin görevi belirtilmişti: Gökalp'in görevi, diğerlerinin ve özellikle Esendal'ın görevi. Ne şekilde olursa olsun Esendal'ın halkçılığı ekonomide tutucuydu. El tezgâhçısıydı, yani endüstrinin, bizim bildiğimiz modern ekonominin dışındaydı. Haklı mıydı değil miydi? Ayrı bir şey. Mensup olduğu İttihat ve Terakki Partisi, Atatürk'e nazaran tutucuydu. İttihat ve Terakki Partisi kendinden önceki bir devre nazaran ilerici ama metodu bakımından olsun, programı bakımından olsun artık eskimiş bir partiydi. Ve zannedersem üyelerini de beklemedikleri bir felâkete götüren bu metottan ayrılmamaları idi. Burada karanlık bir nokta daha var o da İttihat ve Terakki üzerindeki yabancı baskısı, İttihat ve Terakki üyeleri üzerindeki Alman baskısı, İttihat ve Terakki programı üzerindeki İngiliz baskısı ve etkisi neydi? Bunları maalesef bilmiyoruz. Fakat İttihat ve Terakki üyelerinin teker teker öldürülmelerinde İngiliz parmağı vardır. Geri kalanların durumları üzerinde de yine yabancı parmağı vardır. Ama bu parmak nedir, bunu maalesef söyleyecek durumda değilim. Muhakkak olan bir şey varsa İttihat ve Terakki, Teceddüt Partisi olmakla ne Kara Kemal'in ne de Kör Ali İhsan Bey'in rolü bitmiştir. Devam etmiştir. Bendenizin şahsi kanaati 1946'da çok partili hayata geçişte Celal Bayar, Demokrat Parti'yi kurduğu vakit dört yıl içinde Türkiye'nin her tarafında süratle teşkilâtlanması, o devre kadar ayakta kalmış İttihatçıların eseridir. Bunlar Türkiye'de tek teşkilâtçı örgüttü.

Gizliydi, şöyle ve böyleydi ama Türkiye'nin tarihinde İttihat ve Terakki kadar teşkilâtçı başka bir parti göremeyiz. Binaenaleyh Celal Bayar ortaya çıkıp da partiyi kurmak istediği vakit, hayatta kalan İttihatçıların üretilleri biz kuracağız dediler, kurdular ve dört sene içinde öteki partiyi silip süpürdüler ve büyük bir çoğunlukla iktidara geldiler. Sonuç olarak ben de kanaatteyim. Şahsi kanaatim bu, ama aldanabilirim de. Bir de şunu söylemek istiyorum, son bulduğumuz Teceddüt Partisi'nin dosyasında Celal Bayar'ın bir mektubu vardır. Celal Bayar o mektupta istikbâle ait tasarılarını anlatıyor. Çok enteresandır. Bir gün yayımlanmasını isteyeceğiz.

(...) Açıklar mısınız biraz?

(...) Maalesef vaktimiz doldu ama ayrıca konuşabiliriz. Yoksa bu kadarını açıkladıktan sonra gerisini haydi haydi açıklarım.

(...) Efendim bu güzel tebliği hazırlayan arkadaşlara -eski deyimi kullanayım- şükranlarımı arzetmek istiyorum.
Tarık Zafer Tunaya hocamızın da işaret buyurduğu gibi gerçekten kendileri tarihin tozlu rafları içinde kaybolmuş bazı dosyaları gerçeğin önüne çıkarmışlardır. Ben bir tesadüf eseri olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bazı yönlerini araştırırken Kör Ali İhsan Bey, Memduh Şevket Esendal ve tabii Küçük Efendi'nin de hayatlarını incelemek zorunda kaldım. Ve samimiyetle söylemek istiyorum benim de vardığım sonuçlar aşağı yukarı arkadaşlarımın vardığı sonuçlardır. Yalnız şunu ifade etmek istiyorum: Benim araştırmalarıma göre İttihat ve Terakki Jön Türklerin ihtilâlden yana olan askeri örgütünün kurduğu bir partidir ve bu parti kurulduğunun birinci yılında mason localarının eline geçmiştir. Bilindiği gibi Fransız mason locaları var. İngiliz, Alman locaları var. İttihat ve Terakki içinde iki büyük cunta olduğunu görüyoruz. Birisi Selânik cuntası, diğeri Manastır cuntasıdır. Manastır cuntası İngilizlerin elinde, Selânik cuntası ise Almanların elindedir. Ve bütün içtimalar bu localarda yapılmaktadır. Onun içindir ki girişte tıpkı masonlar gibi birtakım karanlık odalarda silah üzerine yeminlerle oluyor. Yani bu gelenekler mesela gizlilik masonluktan gelmiştir. Ve bu cunta rekabeti sonunda Selânik cuntası öne geçti, onun içindir ki biz İngilizlerle olacağımıza Almanlarla beraber harbe girdik. Yani özetlersek sonuç bu çıkıyor. Bu arada konuya ekleyecek bir şeyim var. Memduh Şevket Esendal ile görüşmüştüm ama o zaman meselelere bu kadar yaklaşmış bir insan değildim.

Kendisinin hatıra defterini araştırdım, yazdığı kesin ama ortada yok, nerededir bilemiyorum. Memduh Şevket ile başta Talât Paşa'nın karşısında kümelenen ideolojik bir hareketin içinde görülüyor. Ve Kör Ali İhsan Bey de bu hareketin liderliğini yapmaktadır. Merkez-i Umumi'de iken kendisini attıran Talât Paşa'dır. Bu durumda Talât Paşa ve onun etrafındaki insanların ideolojisini yapmakta olan Ziya Gökalp ile karşı karşıya geliyorlar. Ve biraz evvel de anlatıldığı gibi bu meseleleri anlatmak için İstiklâl Mücadelesi sırasında Celal Bayar'a gidilmiştir ve Atatürk'le görüşülmüştür. Atatürk bunlara bir çeşit red cevabı vermiştir. Gerçekten Atatürk büyük bir taktisyen olarak bu cepheyi yarmış, bölmüş ve parçalamıştır. Mesela bu cephenin adamı olan Esendal'ı İstiklâl Savaşı sırasında kalkmış Bakü'ye sefir göndermiştir. Sonra döndüğünde Afganistan'a, İran'a sefir yapmış, daha sonra ise yine itibardan düşmemiş, İsmet Paşa zamanında parti genel sekreteri olmuştur. Fakat parti genel sekreterliğine kadar geçen bütün bu devre içinde kendisi politika alanında daima manifaktür devrinin hasretini ve özlemini yaşayan platonik bir insandı. Bir zamanlar 18. yüzyılda ortaya çıkan makine, insanı bedbaht eder fikri topallaya topallaya gelmiş İttihatçıların arasına girmiş, Kör Ali İhsan Bey de bunun bir ucundan tutmuştu. Memduh Şevket şiddetle inanmıştı buna ve insanın mutlu olabilmesi için küçük hayat yaşaması lâzımdır, büyük imkânların içine girmiş insan mutlu olamaz diyordu. Böyle bir tefekkürün içinde yetişmişti. Halk Partisi içinde bunu yaymaya çalıştı. Halk Partisi içinde Anadolucu diye bilinen bir grup vardı ve bu grubun önderliğini kendisi yapıyordu. Ve sanıyorum Memduh Şevket Esendal 1945'e kadar bu tefekkürü Halk Partisi'ne mal etmek için çalışmıştır. Tekrar teşekkür ederim.

Prof. Dr. Esat Çam: Buyrun Sayın İlkin.

Selim İlkin: Cevap verilecek bir durum zannediyorum yok. Yalnız bir tek sayı olarak şirket sorunu var. Sayın hocama şunu söylemek istiyorum, yanımda yok ama bir müjde vereyim, biraz önce söylediler, İttihatçılar anı tutmazlar diye, ama çok iyi hesap tutmuşlar. Kara Kemal'in şirketlerinin hesabı, kimlere ne kadar para verildiğinin hesabı tutulmuştur ve bu belge elimizdedir. Yakında bunu daha etkili bir çalışma esnasında yayınlayacağız. Bu paraların bir kısmı sağa sola dağıtıldığı halde benim kanım odur ki Kara Kemal kendisi bu paralardan yememiştir. Zannediyorum çok nargile içen bir adammış. Ve nargilesiyle ölmüştür. Yalnız hocamla ilgili bir şey söylemek istiyorum. Cavit Bey ile Karasu hakkında. Kendisi Karasu İtalyan pasaportuyla yurt dışına çıktı dedi, Cavit Bey de yanlış

hatırlamış olabilirim belki ama sanırım Hürriyet ve İtilaf grubunun başkanlığını yapmış yanılmıyorsam Nuri Bey'in evinde saklanmıştır. Kaçırılma planlarını yabancılar yapmışlar ve kaçışı sırasında kendisine İtalyanlar para vermişlerdir. Bu belgeler de elimizdedir. Yani bu ikisi arasındaki birinin pasaportu var diğeri kaçmış diye bir ayırım yapmak çok sıhhatli bir şey değil.

Ayrıca Karasu ve Cavit Bey'in ilişkisi hakkında Cavit Bey'in mektuplarında bazı şeyler var. *Tanin*'de neşredilen o mektuplarda Kara Kemal'in adamları ile kendi adamlarını ayırıyor. Sonra biz Talât Paşa'nın mektupları ile ilgili bir belge yayınladık, o belgede Karasu'nun bazı paralarının Talât Paşa tarafından kullanıldığı var. Ne var ki bu konularda kesinlikle konuşabilecek kadar açık belgeler elimizde yok. Halkçılık Beyannamesi'yle ilgili bir soru vardı. Aslında olay şöyle: "Meclis zabıtlarına baktığımızda önce Meslek-i Temsil Programı var, sonra Halkçılık Beyannamesi yayınlanıyor ve Meclis'e Bakanlar Kurulu'nun eliyle Halkçılık beyannamesi geliyor. O sırada Trabzon Mebusu Şükrü Bey kalkıp "Sahtekârlık yapıyorlar bu program değildi, başka program geldi" diyor. Bu gayet açık bir şey Ali Şükrü Bey ve diğerleri Meclis'e Meslek-i Temsil Programı'nın geleceğini umarken, Halkçılık Programı geliyor. Ve onun için Meclis'te hemen görüşülmüyor, bir komisyon kuruluyor, böylece müzakere dört ay uzuyor. Ve o arada komisyonda bazı maddeleri tekrar Meslek-i Temsil Programı'na dönüştürülüyor. Bizim elimizdeki bilgeler böyle. Yani önce neşrediliyor sonra Meclis'e sunuluyor. Bu iki metin aynı. Sonra komisyon bu programın özellikle dördüncü maddesini Meslek-i Temsil'e dönüştürüyor. Ve bütün kavga bu dördüncü madde üzerinde dönüyor. Sayın Karal'ın getirdiği bir nokta var ki o gerçekten önemli ve bizim de üstünde şüpheli olduğumuz bir nokta bu: Kör Ali İhsan Bey'in programı küçük girişimciliğin ötesinde öneriler getirebilir miydi? Bu nokta programının yapısında açık değil, fakat Memduh Şevket Esendal'ın daha sonraki önerilerinden bir miktar ortaya çıkar kanısındayım. Fakat elimizde Ali İhsan Bey'in düşünce yapısıyla ilgili açık bir belge olmadığı için biz bu bağlantıyı kurmak istemedik. İsmet Bozdağ Bey'in söylediği birkaç şey var, örneğin Talât Paşa grubunun Ali İhsan Bey'le çatışmaları hakkında bizim bir bilgimiz yoktu. Teşekkür ederim.

Başkan: Efendim meslekî yönünden tarihimizin bir yönüne açıklık getirmiş olan Sayın İlhan Tekeli ve Selim İlkin beylere evvela dernek adına ve sonra da burada bulunan dinleyiciler adına teşekkür ederim ve bu başarılı tebliğlerinden dolayı kendilerini tebrik ederim.

KAYNAKÇA

Abidin Nesimi (Fatinoğlu), *Türkiye'nin Tekâmül Hamlesinde Ziya Gökalp*, İstanbul, 1940, s.6.

Ağaoğlu, S. ve Hüdaioğlu, S., "Tesanütçülerin Programı", *Türkiye'de İş Hukuku*, c.1, Merkez Basımevi, 1938, s.115-116.

Ahmad, F., *İttihat ve Terakki: 1908-1914*, İstanbul, 1971, s.143-180 ve 236.

Akçura, Y., "Gökalp Ziya Bey Hakkında Hatıra ve Mülahazalar", *Türk Yurdu*, c.1, no.3, 1340 (1934), s.156-162.

Akşin, S., *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976, s.142, 153.

Ali İhsan (İloğlu), Temsil-î Meslekî Programı (konu ile ilgili tutmuş oldukları bir defterden alınmıştır).

"Ankara'da Yeni Bir Şirket...", *Hâkimiyet-i Milliye*, 26 Temmuz 1338, no.566, s.2; 25 ve 28 Temmuz 1338, no.565 ve 568.

Aral, H., *Dışişleri Bakanlığı Yıllığı, 1964-65*, Ankara, 1966 (?), s.313 ve 357.

Arar, İ., *Atatürk'ün Halkçılık Programı*, İstanbul, 1963, s.9.

Aydemir, Ş.S., *Suyu Arayan Adam*, İstanbul, 1965, s.500-501.

——, *a.g.e.*, c.3, s.604-618.

Başar, A. H., *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, İstanbul, 1945.

Bayur, Y. H., *Türk İnkılâp Tarihi*, c.II, kısım IV, s.210-293.

——, *a.g.e.*, c.3, kısım 4, Ankara, 1967, s.523-544, 774-789.

Birinci Doğu Halkları Kurultayı: Bakü 1-8 Eylül 1920 (Türkçeye çeviren Ali Alev), İstanbul, 1975.

"Bizde Meslekçilik Nasıl Çıktı?", *Meslek*, no.1, 25 Kânunuevvel 1925, s.5.

Cemil (Topuz) Paşa, *Hatıralar: Canlı Tarihler*, no.8, İstanbul, 1945.

Cerrahoğlu, A., *Türkiye'de Sosyalizm: 1848-1925*, İstanbul, 1968, s.245.

Coşar, Ö. S., *Millî Mücadele Basını*, s.155-163.

Çınaraltı Konuşmaları, Ankara, 1966, s.36-37 ve 47, 70; "İktisadi Ademi Merkeziyet...", *Cumhuriyet*, 31 Temmuz 1924; "Türklerin En Zayıf ve Kuvvetli Noktası...", *Cumhuriyet*, 12 Mayıs 1924.

Duran, T., "Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında 'Felahı Vatan İttifakı'," *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, c.XI, sayı 61, Ekim 1972.

Dünya, 11 Ocak ve 11 Şubat 1957.

Dünya, 2 Mart 1957.

Erman, A. N., *İzmir Suikasti ve İstiklâl Mahkemeleri*, İstanbul, 1971.

Mahmud Esat (Bozkurt), "Yeşil Elma", *Anadolu'da Yeni Gün*, 20 Ekim 1920.

Galip Vardar (Samih Nafiz Tansu), *İttihat ve Terakki İçinde Dönenler*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1960.

Gologlu, M., *Üçüncü Meşrutiyet: 1920*, Ankara, 1970, s.261-74.

——, *Cumhuriyet'e Doğru 1921-1922*, Ankara, 1971, s.160-167.
——, *Türkiye Cumhuriyeti: 1923*, Ankara, 1971, s.49-70, 143-197.
——, *Devrimler ve Tepkiler*, s.189-215.
Gökalp, Z., *Fırka Nedir* (der. Enver B. Şapolyo), Zonguldak, 1947, s.31-32.
——, *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul, 1972, s.72, 163.
Göze, A., *Korporatif Devlet*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1968.
Gözübüyük, Ş. ve Sezgin, Z., *1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1957, s.50.
Heyd, U., *Foundation of Turkish Nationalizm; The Life and Teaching of Ziya Gökalp*, Londra, 1950, s.133-145.
Himmetoğlu, H., *Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul ve Yardımları*, İstanbul, 1976, s.81.
İlkin, S., "Türkiye'nin Millî İthalat ve İhracat Anonim Şirketi...", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, c.1, no.2.
İnan, A. A., *M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*, Ankara, 1969, s.26, 57.
——, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları XVI. seri, s.9, Ankara, 1969, s.424-425.
"İngiliz Hükûmeti'ne Sunulmuş Gizli Raporlar'dan Doğu Anadolu Olayları 1924-1938" (çev. Cahit Düzel), *Politika*, 18 Ocak 1977.
"İzmir Suikasti'nin İçyüzü...", *Dünya*, no.151, 7 Şubat 1957; no.155, 13 Şubat 1957; no.160, 26 Şubat 1967.
"İzmir Suikasti'nin İçyüzü" (tefrika), *Dünya*, Eylül 1956-6 Mart 1957.
Kandemir (Feridun), *İzmir Suikasti'nin İçyüzü*, c.2, İstanbul, 1955 (2. baskı), s.417.
——, *İzmir Suikasti'nin İçyüzü*, c.2, Tarih Yayınları, İstanbul, 1955, s.18.
——, *Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası*, İstanbul (tarihsiz), s.116-118.
Karabekir, K., *İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkânı*, İstanbul, 1967, s.170.
Kılıç Ali, *İstiklâl Mahkemesi Hatıraları*, İstanbul, 1955, s.31.
Kocatürk, U., *Dünya*, no.97, 12 Aralık 1956.
——, *Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi: 1918-1938*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1973, s.242.
Kuran, A. B., *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde İnkılâp Hareketleri*, İstanbul, 1959, s.592-93.
Laquer, W. Z., *Communism and nationalism in the Middle East*, Londra, 1956, s.208.
Le Roi, M., "Teşri Tekniğimizi İslâh Edelim", *Meslek*, sayı 38, 1 Eylül 1925, s.7.
Mesleğin Mesleği Nedir?, sayı 38, 18 Ağustos 1925, s.11.
"Mesleğin Mesleği Nedir?", *Meslek*, no.1, 25 Kânunuevvel 1925, s.5.

Meslek, Bkz. sayı 1, 15 Kânunuevvel 1925.
Meslek, Resimli ilavesi, sayı 2, 23 Kânunuevvel 1925.
Meslek, sayı 2 (resimli ilâve), s.1.
"Meslekî Temsilcilik Ne Demektir?", *Meslek*, 5 Kânunuevvel 1340, s.5.
"Millî Ticaret Türk Anonim Şirketi Nizamnamesi'nden...", *Hâkimiyet-i Milliye*, 7 Mart 1339.
Muhittin (Birgen), "Bir Program...", *a.g.e.*, 13 Teşrinievvel 1920.
——, "Meslekî Temsil...", *a.g.e.*, 15 Teşrinievvel 1920.
——, "Darül Fünun ve Meslek", *Meslek*, sayı 4, 6 Kanunsani 1925.
——, "Merkezî Temsil: Kardeşlik-Meslekdaşlık, Sınıfdaşlık ve Fırkadaşlık", *Meslek*, sayı 3, 30 Kânunuevvel 1925, s.21.
——, "Meslekî Temsil Devleti Nasıl Olur?", *Meslek*, sayı 4, 6 Kânunusani 1925.
——, *Bizde Meslekî Temsil Niçin Lâzım*, sayı 5, 13 Kânunusani 1925.
——, *a.g.e.*, sayı 18, 14 Nisan 1925, s.12.
——, "Doğrudan Doğruya Bir Devlet Sermayedarlığına Niçin Taraftar Değiliz...",
——, *A.g.e.*, sayı 32, 1925.
——, *A.g.e.*, "İktisadi Siyasetimizin Ana Prensipleri Nedir?", sayı 31, 14 Temmuz 1925.
——, "Mesleğin 'Mesleği', Meslek Nasıl Bir Materyalisttir", *Meslek*, sayı 37, 25 Ağustos 1925, s.2-3.
——, "Halkın İlk Sözü", *Halk*, sayı 1, 30 Kasım 1925.
——, "Siyasi İstiklâli Kazandık, İktisadi İstiklâli Nasıl Kazanabiliriz?", *Halk*, sayı 14, 13 Aralık 1925.
"Müntehabat-ı Sani İntihabatı Devam Ediyor...", *Tasvir-i Efkâr*, 26 Teşrinisani 1335.
Nesimi, A., "Esendal'ın Fikir Cephesi", *Seçilmiş Hikâyeler Dergisi*, M.Ş.E. özel sayısı, c.6, sayı 5, 1952.
——, "Esendal'ın Fikir Cephesi", *Seçilmiş Hikâyeler Dergisi*, 1975 (ikinci baskı).
Nur, R., *Hayat ve Hatıralarım*, c.3, İstanbul, 1968, s.633.
Pawlowitsch, M., "Die Kommunistische Bewegung in der Türkei...", *Die Kommunistische International*, 2. Jahrang, c.17, 1921.
Ramsaur, E. E., *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli*, İstanbul, 1972, özellikle s.113-159.
Sav, N. A., *Sanayi İktisadı ve Türk Sanayii*, İzmit, 1950, s.136-37.
Şanda, H. A., *Türkiye İlk Sermaye Şirketleri*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 1967.
Şevket (Esendal), M., "Miras" (38 sayı tefrika), *Meslek*, ...
Tahir Alangu, *Cumhuriyet'ten Sonra, Hikâye ve Roman*, c.1, İstanbul, 1959, s.125-129.
TBMM Zabıt Ceridesi, 18.9.1936, c.3, s.179.
TBMM Zabıt Ceridesi, 18.9.1336, c.3, s.181-186.

TBMM Zabıt Ceridesi, 25.9.1336, c.4, s.283.
TBMM Zabıt Ceridesi, 14.10.1336, c.5, s.64.
TBMM Zabıt Ceridesi, 18.11.1336, c.5, s.363-366.
TBMM Zabıt Ceridesi, 29.11.1336, c.6, s.130-132.
TBMM Zabıt Ceridesi, 17.1.1337, c.7, s.303.
TBMM Zabıt Ceridesi, 30.11.1336, c.6, s.149-150.
TBMM Zabıt Ceridesi, 20.1.1337, c.7, s.328.
"Temsil Mesleği", *Öğüt*, sayı 487, Konya, 21 Ekim 1920.
"Temsil-î Meslekî Programı", *Anadolu'da Yeni Gün*, Ankara, 11 Ekim 1920.
"Temsil-i Mesleki'de Hukuk-ı Amme", *Öğüt*, sayı 509, 16 Kasım 1920.
"Temsil-î Meslekî Programı", *Öğüt*, Konya, 25 Kasım 1920.
Topuz, H., *Faşizm ve Yurttaşlara Açık Mektup*, Ankara, 1937.
Tunaya, T. Z., *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İstanbul, 1952, s.192-193 ve 199.
——, "Ziya Gökalp ve Türk Düşüncesi", *Milliyet*, 27 Ekim 1974.
Tunçay, M., *"Mesai" 1920*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1972, s.16, 23, 29, 30.
——, *Türkiye'de Sol Akımlar*, s.84-89.
"Türk Meşrutiyeti'nin Tarihi", *Küçük Mecmua*, Birinci Kanun 1922.
Ürgüplü, M. H., *Mustafa Şeref Özkan ve Eserleri*, Ankara, 1939.
Vakit, 24 Ocak 1920.
Yalçın, H. C., *Dünya*, no.122, 9 Ocak 1957.
——, *Dünya*, no.146-149, 2-5 Şubat 1957.
——, "İstiklâl Mahkemeleri...", *Yakın Tarihimiz*, c.2, no.24, 9 Ağustos 1972, s.332-333.
——, *Siyasal Anılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1976, s.281-286.
Yerman, C. ve Ağaoğlu, S., *Türkiye İktisadi Teşkilâtı'nda Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları*, Ankara, 1943, s.36-39, 63.
Ziya Gökalp, sayı 1, c.1, Kasım 1974, s.50-55.
Ziyaoğlu, R., *İstanbul Kadıları Şehreminleri, Belediye Reisleri ve Partiler Tarihi*, İstanbul, 1971, s.206-223, 227.

Gazete ve Dergiler

Anadolu'da Yeni Gün
Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
Cumhuriyet
Die Kommunistische International
Dünya
Hâkimiyet-i Milliye
Halk

Küçük Mecmua
Meslek
Milliyet
ODTÜ Gelişme Dergisi
Öğüt
Politika
Seçilmiş Hikâyeler Dergisi
Tasvir-i Efkâr
TBMM Zabıt Ceridesi
Vakit
Yakın Tarihimiz

10

Türkiye'de Bir Aydın Hareketi: Kadro

İLHAN TEKELİ - SELİM İLKİN

GİRİŞ

Kadro Hareketi, 1930'lar Türkiye'sinde aydınlar arasındaki bir grubun siyasal elit haline gelme arayışıdır. Bu yazıda Kadro Hareketi'nin öyküsünün anlatılmasından çok, niteliği sergilenmeye çalışılacaktır. Bunun için önce, Kadrocular'ın böyle bir istemi nasıl temellendirdikleri araştırılacaktır. Aydınlar kesiminden gelen küçük bir grubun, böyle bir istemde bulunmakta kendilerini haklı görebilmeleri için, aydınların diğer kesimini yadsıyabilecek gerekçelere sahip olması gerekir. Bu ise, ister açık ister üstü kapalı olarak belirtilmiş bir aydın yaklaşımının ortaya konulması demektir. *İlk* olarak bu yaklaşım incelenecektir. *İkinci* olarak, Kadro Hareketi'nin toplumsal olaylara ne tür dünya görüşü ya da bilim anlayışıyla yaklaştığı araştırılacaktır. Yazının *üçüncü* bölümünde ise, Kadro ideolojisinin içeriği üzerinde durulacaktır. Ulusal bağımsızlığını yeni kazanmış ülke aydınlarının oluşturmaya çalıştıkları fikir hareketleri ya da ideolojiler, genellikle iki soruya yanıt getirmeye çalışmaktadırlar. Bu sorulardan *birincisi* ekonomik ve toplumsal gelişmenin nasıl sağlanacağı, *ikincisi* ise, toplumsal gelişmenin özgünlüğünün nasıl başarılacağıdır. Kadrocular'ın da, bu iki temel boyuttaki öne-

rileri tanıtılmaya çalışılacaktır. Bu tanıtım sırasında yer yer, Kadro Hareketi içinde yer alan kişiler arasında, getirilen öneriler bakımından, görüş ayrılıklarının bulunup bulunmadığı da verilmeye çalışılacaktır.

AYDIN KATEGORİSİ İÇİNDE KADRO'NUN YERİ

Kadro'culuğun, belli bir dönemde belli bir içeriğe sahip bir ideoloji olmasının ötesine geçen daha genel bir özelliğine dikkati çekmekte yarar var. Geri kalmış ülkelerde, iktidar olabilmenin pahasını ödemeden, iktidarda bulunanlara yol göstererek siyasal elit haline gelmek, aydınların kolayca etkisinde kaldığı bir özlem olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, 1930'lar Türkiye'sinde, soldan gelen Kadrocular[1] olduğu gibi sağdan gelen Kadrocular'ın da bulunduğu söylenebilir. Bu genel anlamdaki Kadrocular, hangi ideolojik içeriğe sahip olurlarsa olsunlar, kendilerinin siyasal elit olma istemlerini temellendirmek için, aydın kesim içinde kendi konumlarını farklılaştırmak, içinden geldikleri bu toplumsal kesimi belli ölçülerde yadsımak durumundadırlar.

Bu yadsımanın Kadro örneğinde nasıl yapıldığını saptamak için, *Kadro* dergisindeki yazılara uygulanan bir içerik analizinin[2] bulgularından yararlanılarak **Tablo 1** hazırlanmıştır.[3] Bu tabloda, hangi aydın kategorilerinin olumlu değerlerle yüklü, hangi aydın kategorilerinin ise olumsuz değerlerle yüklü olarak kullanıldığı görülmektedir.

---

1 *Kadro* dergisinin kurucularından Şevket Süreyya, Burhan Asaf, Vedat Nedim, İsmail Hüsrev 1920'li yılların ilk yarısında sol siyasal hareketin ön saflarında yer aldığından, *Kadro* dergisi etrafında toplanan bu grup, soldan gelen Kadrocular olarak nitelenmiştir. Kendilerine Kadro diye ad takmamış olsalar da *Dönem* dergisi etrafında toplanan grup sağ Kadrocular diye adlandırılabilir.

2 Şerif Mardin, *Siyasi Fikir Tarihi Çalışmalarında Muhteva Analizi*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1969.

3 Yapılan içerik analizinde oldukça esnek bir yöntem izlenmiştir. Cümleler bağlam birimi olarak alınmıştır. Her cümlede, ideolojik olarak anlamlı bulunan kavramların olumlu ya da olumsuz değer yüklü olarak kullanıldığı saptanmıştır. Her kavramın olumlu ya da olumsuz değerle yüklü olarak kaç kere kullanıldığı sayılmıştır. Yazılardaki kavramların sıklıklarına dayanan yorumlarda çok dikkatli olunacağından, hazırlanan tablolarda her kavramın kaç kez kullanıldığı gösterilmekle beraber, bunların yüzdesinin alınmasına gidilmemiştir. Ama böyle yüzdeleri almak isteyenlerin bu işlemi yapabilmeleri için, her yazarın kullandığı kavramların sıklıklarının toplamını burada vermekte yarar vardır: Bu sayılar Şevket Süreyya'da 4884, Yakup Kadri'de 542, Burhan Asaf'ta 1818, Vedat Nedim'de 1626, İsmail Hüsrev'de 1999'dur. Bu sayılar Kadro'cu ideolojisinin oluşmasında her yazarın göreli katkısının ne olduğunu kabaca gösteren bir gösterge olarak alınabilir.

TABLO 1
Kadrocular'ın Değişik Aydın Kategorilerine Yönelimi

	Ş.S.	Y.K.	B.A.	V.N.	İ.H.[4]
Olumlu Bağlamda Kullanılan Kategoriler					
Şef, Milli şef, İnkılâp şefleri	34[5]	-	9	9	-
Milli rehberlik, Rehber kadro, İnkılâpçı kadro rehber, İleri kadro	24	-	4	-	1
Türk münevverleri, İnkılâpçı münevver, Türk inkılâpçısı, Münevver, inkılâpçı, İnkılâp hukukçusu	118	50	9	6	5
İnkılâp nesli, Türk münevverleri nesli	34	2	2	2	-
Olumsuz Bağlamda Kullanılan Kategoriler					
Entelektüeller, Türk entelektüelleri	-	12	-	-	-
Yarı münevverler, Yarı münevverler kulübü	28	-	-	-	-
Meşrutiyet münevverliği, İnkılâp öncesi münevverlik	5	-	-	1	-
Küçük burjuva (zihniyeti)	3	1	1	-	-
Darülfünun, Darülfünun müderrisi, Kürsü alimleri, Kürsü iktisatçılığı, Kürsü politikacılığı	17	-	7	5	3

Tablodan, aydınlar kesiminden üç alt kategorinin yadsındığı anlaşılmaktadır. Bunlardan *birincisi*, "yarı münevverler"dir. Kadrocular'da "yarı münevver", eğitim düzeyine göre tanımlanmış bir kavram değildir. Şevket Süreyya'ya göre:

> Yarı münevver, ya şahsi veya zümrevi fakat muayyen bir cihanı telâkki tarzından mahrum olan adamdır. Hadiselerin tenevvüü karşısında şuurun şaşalayışı ve bunları izah ölçülerinden mahrum oluşu, yarı münevverde, derhal, bütün hadiselere karşı bir 'laûbalilik ve hafifmeşreplik' halini alır.[6]

4 Bu satırdaki kısaltmalar sırasıyla *Kadro*'nun kurucuları Şevket Süreyya (Aydemir), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Burhan Asaf (Belge), Vedat Nedim (Tör) ve İsmail Hüsrev'i (Tökin) göstermektedir.

5 Tablolarda yer alan sayılar her kavramın geçiş sıklığını vermektedir.

6 Şevket Süreyya (Aydemir), "Yarı Münevverler Kulübü", *Kadro*, no.8, Ağustos 1932, s.41.

Kadrocular'da "yarı münevver"in yadsınmasıyla yapılan, aydın kategorisinin kapsamını, aydını tam olarak yadsımadan daraltmaktır.

Kadrocular'ın aydın kesim içinden yadsıdığı *ikinci* alt küme, "inkılâp öncesi münevverlik" ve "Meşrutiyet münevverliği"dir. Şevket Süreyya, zaman zaman olumsuz değer yüklü olarak kullandığı "Cavit Bey iktisatçılığı" vb. sözcüklerle bu kategorideki aydınları isimlendirmiştir. Bu kategori, aydınlar arasında zaman boyutuna göre bir ayrım getiriyor gibi görünmekteyse de, gerçekte, inkılâba inanç bakımından bir ayrım getirmektedir. Cumhuriyet'in siyasal elitleri, Meşrutiyet döneminin aydınları arasından çıkmıştır, uygulamalarda da büyük ölçüde o zaman gelişmiş fikir akımlarından etkilenmiştir. Bu nedenle zamana dayanan bir yadsıma büyük ölçüde Cumhuriyet yöneticilerini de içerecektir. Öyse ise, bir yadsıma, gerçekte inkılâba bağlılık açısından bir yadsımadır.

Üçüncü yadsınan grup, Darülfünun'dur. Kürsü alimleri, Kürsü iktisatçıları, hep yadsınmaktadır. Bu yadsıma üç farklı nedenden doğmaktadır. *Birincisi*, Kadro'nun üniversite dışında gelişen bir aydın hareketi olmasıdır. *İkincisi*, *Kadro*'nun yayımlandığı yılların, üniversitede reform yapıldığı yıllar olmasıdır. Cumhuriyet yöneticileri de üniversiteyi yadsımıştır. *Üçüncüsü*, Kadro'nun, aydın kategorisini inkılâba inançla temellendirilmesidir. Cumhuriyet yöneticileri de Darülfününu inkılâba inançsızlıkla suçlamışlardır. O halde Darülfünun, Kadrocular'a göre aydın olmanın esas boyutu ile ters düştüğünden, yadsımalar arasında yer alacaktır.

Kadrocular için en sorumlu kavramın genel anlamdaki "aydın" kategorisi olduğu görülmektedir. Kadrocular "aydın"ı alt kategorilere ayırarak, hem yadsıma hem de ön plana geçirme sorunuyla karşı karşıya olduklarından, genel anlamdaki "aydın", onların sözlükleriyle "münevver" ve "entelektüel", hem olumlu hem de olumsuz bağlamda kullanılmaktadır. *Yaban*'ın[7] yazarı Yakup Kadri için Türk entelektüeli ve entelektüel, olumsuz değer yüklü kategorilerdir.

Kadrocular aydınlar içinde benimsedikleri alt kümeleri "Cum-

7 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yaban*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1977

Kadrocular toplu halde. Soldan itibaren, Vedat Nedim Tör, Burhan Belge, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, M. Şevki Yazman, Şevket Süreyya Aydemir, İsmail Hüsrev Tökin.

huriyetçi", "inkılâpçı", "Türk inkılâpçısı" ve benzeri nitelemelerle ortaya koymaktadırlar. Tablo 1'de Kadrocular, aydınlar içinde yadsıyacakları kümeleri belirlemekte kullandıkları "nesil" boyutunu, simetrik bir biçimde, "inkılâp nesli", "Türk münevverleri nesli" kavramlarıyla benimseyecekleri kümeleri de tanımlamakta kullanmaktadırlar.

Kadrocular'ın aydın kesim içinde yaptıkları bu daraltma, en olumlu değer yargılarıyla yüklü bir alt küme olan Kadro'nun tanımlanmasında, araçsal niteliğe sahiptir. Bu daraltılmış küme içinde daha da dar bir küme olan ve "İnkılâpçı kadro", "rehber kadro" vb. kavramlarla nitelenen bir başka grup vardır. İdeolojinin yöneldiği esas grup da budur.

Şevket Süreyya, *İnkılâp ve Kadro*[8] adlı kitabında, Kadro'yu tarihsel olarak temellendirmeye çalışmaktadır. Toplumların gelişim süre-

8 Şevket Süreyya (Aydemir), *İnkılâp ve Kadro*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, Ankara, 1932.

ci içinde "sevk ve idare" işlevlerinin nasıl farklılaştığını, sanayi ülkelerinde bu süreç içinde "sevk ve idare" işlevini görmek üzere gelişen sınıf çıkarları yönelimli partilerin, yarı sömürgelikten yeni kurtulan ve sınıfsal farklılaşmanın gelişmemiş olduğu ülkelerde anlamlı olmayacağını belirttikten sonra, bunun yerine Kadro'yu önermektedir.[9] Şevket Süreyya'ya göre:

> Milli Kurtuluş Hareketi içinde yaşayan bir memlekette inkılâbın siyasi otoritesi, prensiplerini inkılâbın mahiyet ve inkişaf istikametlerinden alan ve bu prensipleri kendine ahlâk edinmiş ileri unsurları çerçevesi içinde toplayan tek bir kadroda temsil olunur.
>
> Kadro bir cemmigafir değildir. Burada lâalettayin her vatandaşın yeri yoktur. Kadro, inkılâp içinde en ileri unsurların en ileri fikirler etrafında teşkilâtlanmasıdır. Onun kuvveti, evvelâ temsil ve müdafaa ettiği fikirlerin isabetinde, saniyen saflarına aldığı ileri ve feragatli unsurların kuvvet ve keyfiyetindedir. Kadro, milletin bütün kalabalıklarını kendi teşkilât çerçevesi içinde toplamayabilir. Fakat, fikirlerinin isabeti ve yetiştirdiği inkılâp neslinin liyakat ve heyecanı ile o, bu kalabalıkları her zaman sevk ve idare edebilir.[10]

Kadrocular, bu kadro tanımıyla, tek parti yönetimi için bir düşünsel temel oluşturmaya çalışmaktadırlar. Ama önemli, pratik bir sorunla da karşı karşıya bulunmaktadırlar. İktidarı denetleyen CHP ve bunun da bir siyasal eliti vardır.[11] *Kadro* dergisi, 1932'de yayımlanmaya başladığında, yeni bir kadrodan söz etmekle, gerçekte varolan siyasal eliti bir ölçüde yadsımakta ve onun yerini almaya adaylığını koymuş olmaktadır. Ama **Tablo 1**'deki kategorilerde, böyle bir yadsıma görülmemektedir. Bu, dolaylı bir biçimde, varolan siyasal elit içinden "şef", "milli şef", "inkılâp şefleri" gibi sınırlı sayıdaki kişiyi belirten kategorilerin olumlu bağlamda kullanılmasıyla yapılmaktadır. Cumhuriyet'in siyasal elitinin *Kadro* dergisinde doğrudan bir eleştirisini beklemek, tek

---

9 *A.g.e.*, s.139-150.

10 *A.g.e.*, s.143, 150.

11 Partinin siyasal eliti ise aynı yıllarda *Ülkü* dergisini çıkararak Cumhuriyet Halk Partisi'nin ideolojik çizgisini savunmuşlardır.

parti yönetiminin hüküm sürdüğü bir ortamda, kuşkusuz gerçekçi olmaz. Bu eleştiriyi, Yakıp Kadri *Kadro* dergisinin yayımlandığı yıllarda yazdığı Kadro'cu çizgideki *Ankara* romanında[12] yapacaktır.

Toplumda böyle seçkin bir işlev görmesi öngörülen Kadro'nun sahip olması gereken nitelikler neler olacaktır? Bu soruyu yanıtlamak için Tablo 2 hazırlanmıştır. Bu tabloda, *Kadro* dergilerindeki yazılarda bir içerik analizi yapılarak, kişilere ilişkin olumlu ve olumsuz nitelemelerin neler olduğu ve hangi sıklıkta kullanıldıkları gösterilmiştir. Bu nitelikler dört grupta toplanmıştır. Her gruptaki nitelik, hem olumlu hem olumsuz bağlamda kullanılan kavramlar yardımıyla açıklanmaya çalışılmıştır.

Kadro'cu aydının *birinci* boyuttaki niteliği, toplumun çıkarlarını, kişinin çıkarlarının önüne koyması olmaktadır. Toplumun çıkarını ön planda tutmada iki farklı niteleme önem kazanmaktadır. Bunlardan biri "millet", diğeri "inkılâp"tır. Sınıf farklılaşmasının varlığını kabul etmeyen Kadro'nun ideolojik çerçevesi içinde "millet", toplumu nitelemekte yeterli olmaktadır. İnkılâp da toplumu daha ileri götürmek için yapıldığından, dolaylı olarak toplumu nitelemiş olmaktadır.

Bu birinci boyuttaki nitelik, olumsuz kategoride daha kuvvetli vurgulanmıştır. "Ferdiyetçilik", "ferdi teşebbüs" sıkça yinelenen olumsuz nitelikler olmuştur. Bu kategoride yer alan "oportünist", "fikir anarşisti" gibi nitelemelerin daha az sıklıkta kullanılmış olmasını, bunların daha az yadsınması olarak değerlendirmemek gerekir. Bu kategoriler, hemen hemen her ideolojik çerçevede yadsınmaktadır. Onun için üzerinde çok durulmamış olabilir. Yinelemelerin belli noktalarda toplanması, bu noktaların, yaygın karşıt bakış açılarının en sert noktaları olduğunun bir kanıtı olarak görülebilir.

Kadro'cu aydının niteliklerinin *ikinci* boyutu, inkılâp heyecanı ile dolu olarak eylem içinde olmasıdır. Bunun karşıtı olarak "pesimizm" ve "pasiflik" ön plana çıkmaktadır. "Pasif"liğin, "aksiyon"un karşıtı olarak kullanıldığı açıktır. "Pesimizm" ise, inkılâbın karşıtı de-

12 Yakup Kadri (karaosmanoğlu), *Ankara*, ilk baskı.

TABLO 2
Kadro'nun Kişilere İlişkin Değer Yargıları

	Ş.S.	Y.K.	B.A.	V.N.	İ.H.
BİRİNCİ GRUP KARŞITLIKLAR					
Olumlu Bağlamda Kullanılan Kategoriler					
Cemiyetçilik	1	1	1		-
Milli şuur, Milli irade, Milli gurur, Milli heyecan, Milli bütünlük	35	12	3	4	17
Kolektif vicdan, Kolektif çalışma, İçtimai idrak, Mefkurecilik	2	9	3	-	
İnkılâp menfaati, İdeolojisi, İnkılâp cephesi disiplini	7	31	4	-	-
Milletin ileri menfaatleri, Millet refahı, Milli dava	26	-	4	22	20
Olumsuz Bağlamda Kullanılan Kategoriler					
Ferdiyetçilik, Ferdi selamet, Ferdi teşebbüs, Hususi menfaat, İndividüalizm, Şahsi hürriyet	33	7	14	65	52
Oportünist	6	-	4	1	-
Fikir anarşisti, Nihilist, demagog	5	2	-	-	-
İKİNCİ GRUP KARŞITLIKLAR					
Olumlu Bağlamda Kullanılan Kategoriler					
Aksiyon adamı, Yaratıcılık, Yapıcılık, Şuurlu müdahale, İrade	7	-	8	9	3
İnkılâp heyecanı, İnkılâpçı, İhtilalci	27	-	4	8	3
Olumsuz Bağlamda Kullanılan Kategoriler					
Pesimizm	48	-			-
Pasif ruh esareti, İdealist sulhçular, Pasif ütopist insaniyetçilik, Konservatör, Liberal hümanizm	25	3	-	-	-
ÜÇÜNCÜ GRUP KARŞITLIKLAR					
Olumlu Bağlamda Kullanılan Kategoriler					
İleri bilgi seviyesi, İleri teknik, Medeniyet, Kültür	70	34	15	7	6
Metod ve teknik, Sistemlilik, Sistemleştirmek	4	1	2	1	4
Teşkilâtçı, Teşkilâtlı, Teşkilâtlanma	1	-	1	24	6
Rasyonalite, Rantabilite, Rasyonalizasyon, Rasyonel teknik	20	-	9	39	27
Olumsuz Bağlamda Kullanılan Kategoriler					
İskolastizm, Şarklılık	7	-	-	1	-
Eklektisizm, Spekülasyon	8	-	1	2	5
Metodsuzluk, Sistemsizlik	-	-	-	-	3
DÖRDÜNCÜ GRUP KARŞITLIKLAR					
Olumlu Bağlamda Kullanılan Kategoriler					
Otorite, Siyasi otorite, Devlet otoritesi, Otoriter rehber	6	-	11	1	8
İş disiplini, İnkılâp disiplini	6	-	-	5	-
Olumsuz Bağlamda Kullanılan Kategoriler					
Diktatör, Askeri disiplin, Formalist, Solidarist	5	6	-	-	-

ğildir; ama inkılâp heyecanının oluşmasını engelleyen bir ruh halidir. Bu nedenle karşıt bir konumda bulunmaktadır.

Kadro'cu aydına yüklenen niteliklerin *üçüncü* boyutu, ileri bilgi, teknik ve kültüre dayanan etkinliktir. Bu boyutta yer alan nitelemelerin genellikle olumlu bağlamda kullanıldıkları görülmektedir. İleri teknik ve bilgi düzeyi, metod ve sistemlilik, örgütlenme, rasyonellik bu boyut içinde yer alan alt kategorilerdir.

Kadro'cu aydından beklenen niteliklerin *dördüncü* boyutu ise, iş disiplini ve inkılâp disiplinine sahip olması ve otoriteyi benimsemesidir. Tablo 2'de bu boyut içinde olumsuz bağlamda kullanılan kategoriler, gerçekte bu kavramların nasıl anlaşılması gerektiğine açıklık getirici yöndedir. Kadrocular için disiplini belirleyen unsur, işin ve inkılâbın içeriğidir. İçeriği boşaltılmış bu "salt disiplin için disiplin", olumsuz bir kategori olmaktadır. Bu nedenle Kadrocular, askeri disiplini olumsuz bağlamda kullanmaktadırlar. Eğer özetlemek gerekirse, Kadro'cu aydın, toplumun çıkarlarını ön planda tutan, inkılâp heyecanı ile eylem içinde olan, bu eylemini ileri bilgi, teknik ve kültüre sahip olarak etkin bir biçimde yürüten, iş disiplinine ve inkılâp disiplinine sahip olarak, otoriter bir yapıda topluma rehberlik yapacak kimse olmaktadır.

Nitelikleri bu şekilde özetlenen Kadro'cu aydın, değişik aydın anlayışlarına göre nerede durmaktadır? Osmanlılarda aydının gelişimi, siyasal otoriteyle ve eğitilmiş olmakla yakın ilişki içinde olmuştur.[13] Ondan, siyasal otoritenin istekleriyle eğitilerek, dünyadaki gelişmeleri ülkeye getirmesi beklenmiştir. Bu nedenle eğitim boyutu hep ön plana çıkmıştır. Onun için de "entelektüel" sözcüğü yerine, aydınlanma anlayışından gelen "münevver" sözcüğü kullanılmıştır. Entelektüel sözcüğünü kullanan Yakup Kadri dışındaki Kadrocular da, "münevver" sözcüğünü kullanmışlardır. Ama Kadrocular'ın, "eğitilmiş" olmayı aydın olmak için yeterli saymadıklarına daha önce değinmiştik. Kadrocular'a göre eğitilmiş olmak, kişiyi ancak yarı aydın yap-

13 Murat Belge, "Tarihi Gelişme Süreci İçinde Aydınlar", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.122-128

maktadır. Aydın olabilmek için bunu aşıp, belli bir dünya görüşüne sahip olmak gerekmektedir. Osmanlı aydını, siyasal otoritenin isteğiyle eğitilerek Batı'daki gelişmeleri ülkesine getirmek işleviyle yükümlenince, bu işleri görmesi onu zaman zaman siyasal otoriteyle çatışmaya götürdüyse de, bu çatışma, yadsımaktan çok, onunla bütünleşme için olmuştur. Böylece, Osmanlı aydını anlayışını eğitim boyutunda aşan Kadrocular, siyasal otoriteye yönelmede bu geleneğe paralellik göstermiştir.

Kadro'cu aydın anlayışını değerlendirirken üzerinde durulması gereken bir konu da, aydının eleştirici niteliğinin ön plana çıkarılmamasıdır. Değişik çevrelerde yapılan aydın tanımlarının[14] ortak noktalarından biri, aydının toplumdaki diğer kişilere göre duygusal bağlılıklardan daha az etkilenmesi, olayların gidişine kapılmayıp, onları dıştan gözleyerek eleştirilebilmesidir. Kadro'cu aydın, eleştiren bir kişi olmaktan çok, inkılâba inanan, inkılâp heyecanını taşıyan, onu ilerletmek için sürekli eylem içinde bulunan bir kişidir. Bu Kadrocular'ın "organizasyonel elit" olmasının bir sonucudur. Normal olarak siyasal elit araştırmaları, kapitalist, demokratik sistemlerdeki elitleri inceler. Bu tür çalışmalardaki elit anlayışında rejime ilişkin varsayımlar gizil olarak bulunur. Lenszowski,[15] tek parti rejimlerinde farklı türde elit kavramları üzerinde durmanın önemine değindikten sonra, "organizasyonel elit" kavramını önermektedir. Böyle bir siyasal rejimde yeni elitlerin ortaya çıkması, yükselmesi, diğer elitlerle örgütçülük, kültür, deney, ahlâk vb. konularda yarışarak olacaktır. Bu yarışma içinde eleştirinin yeri yoktur. Kadrocular da bu çerçeve içine kolayca oturmaktadırlar.

Kadro'cu aydın anlayışına daha da açıklık kazandırmak için, Gramsci'nin[16] "organik aydın" ve "geleneksel aydın" kategorilerine göre konumunu tartışmak yararlı olacaktır. Gramsci'ye göre, toplum-

---

14 Bu tanımlamalar için bkz. Toker Dereli, *Aydınlar, Sendika Hareketi ve Endüstriyel İlişkiler Sistemi*, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İstanbul, 1974.

15 George Lenszowski (ed.), *Political Elites in the Middle East*, Washington DC, American Enterprise Institute for Public Policy Research, 1978, s.5.

16 Antonio Gramsci, *Aydınlar ve Toplum*, Örnek Yayınları, İstanbul, 1983.

Kadrocular eşleriyle birlikte. Ayaktakiler M. Şevki Yazman, İsmail Hüsrev Tökin, Şevket Süreyya Aydemir ve Vedat Nedim Tör ortada oturan Yakup Kadri Karaosmanoğlu, yerde oturan Burhan Belge.

da iki tür aydın vardır. Bunlardan *birincisi* olan "organik aydınlar", bir toplumsal sınıf ya da grup içinde yer alırlar; o grubun üyesidirler. Organik olarak bağlı bulundukları bu grubun ideolojisini yeniden üretirler. Onların düşüncelerini, özlemlerini, örgütlenmelerini yönlendirirler. *İkinci* tür "geleneksel aydınlar" ise, sınıflar üstü bir görünüme sahiptirler; sanat, bilim ve kültürle uğraşırlar. Siyasal iktidara gelme mücadelesi veren her sınıf ya da toplumsal grup, geleneksel aydınları, "ideolojik olarak" kendine dönüştürmeye ve kazanmaya çalışır. Siyasal iktidarın hegemonik denetimi, bunlar aracılığıyla kurulur.

Bu iki kategori açısından bakıldığında, Kadro'cu aydın kategorisinin, "organik aydın"lar dışında olduğu açıktır. Ama Kadro'cu aydını "geleneksel aydın" kategorisi içine sokmak da kolay değildir. Kadro'cu aydın da sınıflar üstü bir konumdadır, ama bu sonuç, sınıf-

ların varolduğu bir toplumda sınıflar üstü görüntüyü korumayla değil, sınıfların varlığının yadsınmasıyla sağlanmaktadır. "Geleneksel aydın" kategorisinin kendisinden beklenen işlevi yerine getirebilmesi için, iktidardaki güçlerle ilişkilerinin dolaylı yoldan kurulması gerekecektir.

"Geleneksel aydın", hiç olmazsa görüntüde, iktidar güçlerine göre otonomisini korumalıdır. Oysa Kadro'cu aydın, iktidar ile bütünleşme çabası içindedir. Bu nedenle Kadro'cu aydınları, Gramsci'nin her iki kategorisi içine de sokmamak daha doğru olacaktır.

Kadro'cu aydınların en iyi tanımı, "organizasyonel elit" olacaktır. "Organizasyonel elit" olmak istemişler, ama başarıya ulaşamamışlardır. Kadrocular "organizasyonel elit" anlayışı içinde, iktidardaki elitlerle ve toplumdaki diğer elitlerle yarışa girmişlerdir. Bu yarışta Kadrocular'ın kaderi, iktidardaki elitlerin yerine geçmekten çok, onlar tarafından toplumdaki diğer elitlerin elenmesinde kullanılmak olmuştur.

KADROCULAR'IN DÜNYA GÖRÜŞÜ VE DEĞİŞİK SİYASAL İDEOLOJİLERE YÖNELİMİ

Daha önce de üzerinde durduğumuz üzere Kadrocular'a göre, bir kişinin aydın olabilmesi için ön koşul, bir "cihanı telâkki tarzı"nın bulunmasıdır. Yani her aydının, doğanın niteliği ve tarihin gidişi üzerine genel bir anlayışının bulunması gerekir. Bu anlayış aydına, karşılaştığı değişik olguları tutarlı bir biçimde yorumlamasının yolunu gösterecektir. Böyle bir yola sahip olmak kişinin yaşam karşısındaki davranışları arasında bir tutarlılık sağlayacaktır. Kadrocular'ın geliştirdiği siyasal ideolojinin de bir iç tutarlılığa sahip olabilmesi için, bir dünya görüşüne dayanması gerekiyor. Bu nedenle geliştirilen ideolojinin içeriğine girmeden önce, bunun dayandığı dünya görüşünün ne olduğuna açıklık kazandırmakta yarar vardır.

Kadrocular'ın dünya görüşünü saptamak için yapılan içerik analizinin bulgularından yararlanılarak, **Tablo 3** hazırlanmıştır. **Tablo 3**'te, Kadrocular'ın dünya görüşünün "diyalektik materyalist" ve "tarihi materyalist" olduğu açıkça görülmektedir. Yeni Kadrocular, evrenin en genel yasasının "diyalektik" olduğunu benimsemektedirler. Ma-

TABLO 3
Kadrocular'ın Dünya Görüşleri Üzerine Yönelimleri

	Ş.S.	Y.K.	B.A.	V.N.	İ.H.
Olumlu Bağlamda Kullanılanlar					
Tarihi materyalizm, Diyalektik tarihi maddecilik, İnkılâpçı cemiyetçi maddeci dinamik felsefe, İnkişaf diyalektiği vb.	54	3	1	-	4
Determinizm, Tarihi zaruretçilik	7	-	1	-	-
Realite, Realizm, Realist	11	-	-	-	-
Üniversalist	-	-	-	-	3
Olumsuz Bağlamda Kullanılanlar					
Metafizik, Metafizikçi, İdealizm	6	2	-	-	1
Fetişizm, Fetişleştirilmiş kategoriler	-	2	3	-	-
Bergsonizm	4	-	-	-	-
Üniversalizm	-	-	-	-	16

teryalist olduklarından, evrenin maddi bir gerçek olduğunu, bu gerçeği insanın bilebileceğini ve bu bilişten yararlanarak gerçeği değiştirebileceğini kabul etmektedirler. "Diyalektik materyalist" görüşü topluma uyguladıkları için de, "tarihi materyalist"tirler. Kadrocular'ın olumsuz bağlamda kullandıkları ve temelde karşıt oldukları dünya görüşü ise "idealizm"dir. Yani, maddenin, dış dünyanın varlığını kabul etmeyen, sadece bilinç içeriklerinin varlığını kabul eden dünya görüşünü yadsımaktadırlar. Tablo 3'te yer alan, olumlu ve olumsuz bağlamda kullanılan diğer kategoriler, bu temel seçmenin sonucunda kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. "Tarihsel materyalist" görüş benimsendiğinde; determinizm, tarihi zaruretçilik ve realizm olumlu bağlamda, fetişizm ve Bergsonizm olumsuz bağlamda kullanılmak durumundadır.

Ana çizgisi bu olan dünya görüşü gerçekte Marksist dünya görüşüdür. Kadrocular'ı araştırırken bu saptamayı yapmak özellikle önem kazanmaktadır. Beş kurucudan dördü, Kadro'cu olmadan önce, TKP içinde yer almıştır. Bu hareketten ayrılarak Kemalizmle birleşmek, onun oluşmasına yardımcı olmak için Kadro Hareketi'ni başlatmışlardır. TKP'den ayrıldıktan sonra Kadrocular dünya görüşlerini de-

ğiştirmediklerine göre, değişen nedir? Bu dünya görüşüyle Kemalizmi nasıl bağdaştıracaklardır? Kadrocular dünya görüşlerini değiştirmediklerine göre, toplumsal olayları tarihi materyalist bir anlayışla yorumlayacaklardır. Gerçekten de, gerek *Kadro*'da yer alan yazılarda, gerek Kadro yayını olarak yayımladıkları kitaplarda kullanılan analiz yöntemi bu olmuştur.[17] Geçmişte içinde yer aldıkları TKP'den ayrıldıkları noktalar, yeni çözümlemelerle ulaştıkları yeni sonuçlar olmaktadır. Yani aynı topluma, aynı yöntemle yaklaşılmasına rağmen farklı sonuçların elde edilmesi söz konusudur. Bu yadırganacak bir durum değildir, siyasal ideolojilerin kurulmasında sık sık karşılaşılan bir durumdur. Ama daha ilginç olan, Kadrocular'ın ulaştıkları bu yeni sonuçların, Kemalizmle kolayca uzlaşabileceğine inanmalarıdır. Böyle bir inanç ancak iki varsayımla temellendirilebilir. Bunlardan *birincisi*, Kemalizmin çok pragmatik olduğunu, bu nedenle ulaşılan sonuçlar uygun olursa uzlaşmanın kolayca olabileceğini düşünmektir. *İkincisi* ise, Kemalizmin dünya görüşü olan ve maddeci bir nitelği olan pozitivizmin, "tarihi materyalizm"le bağdaşabileceğini varsaymaktır. Bu iki varsayımın da geçersiz kaldığı, 1934'te *Kadro* dergisinin kapatılmasıyla ortaya çıkmıştır.

Bu tartışmayı kapamadan önce, **Tablo 3**'te yer alan ve şimdiye kadar üzerinde durulmayan "üniversalizm" üzerinde durmakta yarar var. Üniversalizm, İsmail Hüsrev'in hem olumlu hem de olumsuz bağlamda kullanılmış olduğu bir kategoridir. Olumlu bağlamda, üniversalist politikaları, yani bütüncü iktisat politikalarını savunmak için kullanılmıştır. Doğada ve toplumda hiçbir olgunun, kendisini çevreleyen olguların dışında tek başına ele alındığında anlaşılamayacağını öngören diyalektiği benimseyen, olayları birbirinden kopuk olarak ele aldığı için metafiziği yadsıyan bir dünya görüşüne sahip olan Kadrocular'ın bu anlamdaki bir üniversalizmi olumlu bağlamda kullanması, beklenen bir durumdur. Beklenmeyen durum, üniversalizmin olumsuz bağlamda kullanılmasıdır. Üniversalizm, faşizmin temellendirilme-

17 İsmail Hüsrev, *Türkiye Köy İktisadiyatı*, *Kadro* Mecmuası Neşriyatı, Ankara, 1934.

sinde kullanılması halinde Kadrocular'ca yadsınmaktadır. Üniversalizm, bireyi geri plana iterek toplumun bütünlüğünü ön plana çıkarıyordu. Toplum bireylerin mekaniksel bir toplamı değildir, onu aşan bir bütündür, bireylerin varlığı da bu bütünün varlığına bağlıdır. Bu nedenle esas olan bütündür. Öyle ise toplumlarda da en yüce değer, ulusal bütünlük olacaktır. Daha önceki bölümde gördüğümüz üzere Kadro'cu aydından beklenen de bireyci değerleri yadsımak, topluma ilişkin değerlere önem vermektir. Bu yönden de Kadrocular'a üniversalizmin olumsuz görünmemesi gerekir. Oysa İsmail Hüsrev, bu tür üniversalizmi olumsuz bağlamda kullanmaktadır.[18] Bunun nedeni de, üniversalizmin, faşizmin dayanağı olarak kullanılmasıdır. Kadrocular ise faşizmi rejimin içteki niteliklerinden çok, emperyalist olduğu için yadsımaktadırlar.

Böylece Kadrocular'ın dünya görüşleri hakkındaki tartışma, bizi, onların ekonomik sistemler ve siyasal ideolojilere karşı yönetimlerini ele alma noktasına getirmiş oluyor. Bunun için, içerik analizinin sonuçlarından yararlanılarak, **Tablo 4** hazırlanmıştır. Daha önce Kadro'cu aydının niteliklerini incelerken, inkılâp heyecanı duyması gerektiğini görmüştük. Kadrocular için "inkılâpçılık" en olumlu değerdir. Bu nedenle **Tablo 4**'te, önce, Kadrocular'ın değişik siyasal devrimleri nasıl değerlendirdiğine ilişkin saptamalara gidilmiştir. Tabloda da görüldüğü gibi, hiçbir özel devrim belirtilmeden kullanıldığında, "inkılâp ve ihtilâl", Kadrocular için olumlu kategoriler olmaktadır. Ama belirli bir devrimden söz edildiğinde, Kadrocular'ın tutumu farklılaşmaktadır. Fransız İnkılâbı sürekli olarak olumsuz bir bağlamda kullanılırken, Rusya'daki devrim hem olumlu hem de olumsuz bağlamda kullanılmıştır. Türk İnkılâbı de, sürekli olarak olumlu bir bağlam içinde kullanılmıştır. Gerçekte Kadrocular'ın Fransız İnkılâbı'nı olumsuz olarak görmelerinin nedeni, bir burjuva devrimi olması ve bir sınıfın egemenliğini kurmasıdır.[19] Aynı genelleme içinde olaya bakan Kadrocular, proletarya sınıfının hâkimiyetini kurduğundan Rus İnkılâbı'na karşı olmak-

18 İsmail Hüsrev, "Milli Kurtuluş Devletçiliği", *Kadro*, no.19, Temmuz 1933, s.26-28.

19 Vedat Nedim, "Sınıflaşmamak ve İktisat Siyaseti", *Kadro*, no.11, İkinci Teşrin 1932, s.17-21.

TABLO 4

Kadro'nun Ekonomik Sistemlere ve Siyasal İdeolojilere Yönelimi

	Ş.S.	Y.K.	B.A.	V.N.	İ.H.
DEVRİMLER KARŞISINDAKİ TUTUM					
Olumlu Bağlamda Kullanılanlar					
İnkılâp, İhtilal, İnkılâpçı, İhtilalci	303		50	37	39
Türk İnkılâbı, Kemalizm, Mustafa Kemal İnkılâbı, Türk Cumhuriyetçisi, Milli İnkılâp	26	16	92	36	8
Rus İnkılâbı, Proletarya zaferi, İhtilalci proletarya	-	29	-	4	7
Olumsuz Bağlamda Kullanılanlar					
Fransız İnkılâbı, Burjuva hakimiyeti, Burjuva inkılâbı	69	16	11	17	-
Proletarya ihtilali, Proletarya diktatörlüğü	26	4	8	-	16
ÇAĞDAŞI OLMAYAN EKONOMİK SİSTEM VE SİYASAL DÜZENLER KARŞISINDAKİ TUTUM					
Olumsuz Bağlamda Kullanılanlar					
Derebeylik, Feodalizm	40	-	48	-	120
Merkantilizm	1	-	-	-	12
Teokrasi, Teokratik	4	-	2	-	-
ÇAĞDAŞI OLAN EKONOMİK VE SİYASAL YAKLAŞIMLAR KARŞISINDAKİ TUTUM					
Olumsuz Bağlamda Kullanılanlar					
Kapitalizm, Süper kapitalizm, Müstemlekeci kapitalizm	104	1	82	43	52
Emperyalizm, Süper emperyalizm, Garp emperyalizmi, Avrupa'nın siyasi ve ekonomik hakimiyeti vb.	101	11	119	18	23
Liberal sistem, Liberalizm, Liberal demokrasi	74	10	63	62	52
Faşizm, İtalyan faşizmi, Hitlercilik, Nasyonal sosyalizm	149	13	77	3	30
Demokrasi, Siyasi demokrasi, Konsekon demokratlığı	25	-	1	-	5
Parlamentarizm	5	-	5	-	4
Sosyalizm, Sosyalist telakki, İlmi sosyalizm, İhtilalci sosyalizm	83	3	17	5	17
Marksizm, Marksist	21	12	1	1	-
Komünizm, Komünist	19	2	3	7	1
Olumlu Bağlamda Kullanılanlar					
Faşizm	-	14	-		
Demokrasi, Demokratik kaideler, Modern demokrasi	11	2	3	6	1
Sosyalist cemiyet, Devletçi sosyalizm, Radikal sosyalistler, vb.	28	2	17	7	5
Marksizm, Marksist	35	-	-	-	-
Komünizm, Komünist	2	12	-	-	-

tadırlar.[20] Kadrocular'da Türk Devrimi'nin en olumlu kategori olarak sunuluşu da, bu noktaya dayandırılmaktadır. Türk toplumunda sınıfsal farklılaşma henüz belirgin değildir, bu nedenle Türk Devrimi'nin sınıfsız ve tezatsız bir toplumu amaçlaması hem doğrudur, hem de gerçekleştirilebilir bir hedeftir. Bu nedenle bir sınıfın egemenliğinin kurulmasını amaçlamayan Türk İnkılâbı, Kadrocular için tek olumlu devrim türüdür. Böyle bir temellendirme anlayışı, daha sonraki bölümlerde üzerinde duracağımız Kadro'cu ideolojinin "özgünlük" sorununa yaklaşımıyla tam bir koşutluk içindedir.

Kadro'nun farklı kapak grafiğiyle 13. sayısı

Böylece Türk İnkılâbı'na özgün bir temellendirme yolu arayan Kadrocular'ın, Rusya'daki devrimi esasta olumsuz bir bağlamda ele almak durumunda olduklarını gördükten sonra, açıklanması gereken bir konu kalıyor. Kadrocular Rus Devrimi'ni neden olumlu bir bağlam içinde de kullanmışlardır? Kadrocular'ın Rusya'daki devrimi olumlu bağlamda kullanmaları için değişik nedenleri olacaktır. Bu devrim öncelikle, Kadrocular'ın da karşı olduğu kapitalizm ve emperyalizme karşı önemli bir darbe indirdiği için olumludur. Emperyalizmin simgesi olan Avrupa'yı ümitsizliğe götürmüştür. Bir geri üretim biçimini ortadan kaldırmıştır. Bunlara, Türk Devrimi'nin gerçekleşmesine yardımcı olmak gibi diğer nitelikleri de eklemek gerekir.

Tablo 4'te üzerinde durulan *ikinci* konu, Kadrocular'ın, çağının gerisinde kalan ekonomik ve siyasal sistemlere karşı tutumunu saptamak olmuştur. "Tarihi materyalist" bir dünya görüşü olduğunu sapta-

20 Kadrocular'ın Fransız Devrimi'ni olumsuz bağlamda ele almaları, onları Cumhuriyet'in yönetici elitinden ayıran en önemli noktalardan biridir. Bilindiği gibi Cumhuriyet önderleri için Fransız Devrimi etkilendikleri en önemli örnek olmuştur.

dığımız Kadrocular'ın, bu tür sistemlere olumsuz bir bağlamda yaklaşması beklenir. Nitekim **Tablo** 4'te verilen bu tür kavramların hepsi, olumsuz bir bağlamda kullanılmışlardır. Türkiye örneğinde bu kategorilerin en önemlisi feodalizm olacaktır. Kadrocular'ın anti-feodal tutumu, aralarında kırsal kesimin sorunlarını incelemekte uzmanlaşan İsmail Hüsrev'de özellikle ortaya çıkmaktadır.

Tablo 4'ün üzerinde durduğu *üçüncü* konu, Kadrocular'ın çağdaşı olan ekonomik ve siyasal sistem önerilerine karşı tutumunu saptamaktır. Tabloda hem olumlu hem olumsuz bağlamda kullanılan kategoriler bulunmakla beraber, temelde Kadrocular'ın çağdaşı olan tüm ekonomik ve siyasal sistemlere olumsuz yaklaştıkları, onlarda bir kusur buldukları söylenebilir. Kadrocular'ın kapitalizme ve sosyalizme karşı olmaları, **Tablo** 4'te sıralanan diğer olumsuz kategorileri de birlikte getirmektedir. Kadrocular kapitalizme karşı olmak için, pek çok nedene sahiptirler. Kapitalizm sınıfsal farklılaşmaya neden olmakta, toplum içinde çelişkiler yaratmaktadır. Ayrıca *Kadro* dergisinin yayımlandığı yıllarda kapitalizm, en derin bunalımlarından birini yaşamaktadır. Bütün bunların dışında, Kadrocular'ın en çok karşı oldukları kategori olan emperyalizmi doğurmaktadır.

Emperyalizm kategorisinin Kadrocular için önemi, gelişen kapitalizmin uluslararası düzeydeki bir uzantısı olmasının ötesindedir. Daha sonraki bölümde göreceğimiz gibi, Kadrocular'a göre Türkiye gibi kapitalizmin yeterince gelişmediği, dolayısıyla sınıfsal farklılaşmanın belirginleşmediği ülkelerde önemli olan sınıfsal değil, uluslararası çelişkidir. Ulusal kurtuluş savaşları, bu çelişki dolayısıyla emperyalizme karşı verilmektedir. Özelde Türk Devrimi, genelde ulusal kurtuluş savaşı veren ülkeler için bir ideoloji oluşturmaya çalışan Kadrocular için anti-emperyalizm temel kategori olmaktadır.

Kadrocular'ca liberalizm, kapitalizmin ekonomik politikalar düzeyinde bir yansıması, demokrasi ise kendi başına varolmayan "kapitalizmin siyasi ve idari kılıfı"[21] olarak görülmektedir. Parlamenta-

21 Burhan Asaf, "Rejimler Niçin Değişiyor?", *Kadro*, no.12, Birinci Kânun 1932, s.27-32.

rizm ise, bu demokrasinin uygulanma yoludur. Her biri kapitalizmle ilişkili olan bu kavramların tümü de, Kadrocular için olumsuz hale gelmektedir. Bu kavramlara, özellikle liberalizme, karşı olunmasının özel nedenleri de vardır. Liberalizm, kapatılan Serbest Fırka'nın ekonomik politikasıdır. Cumhuriyet yöneticileri halktan geniş bir ilgi gören Serbest Fırka'yı kısa bir süre önce kapatmışlardır. Bu fırkanın ideolojisine karşı bir ideoloji geliştirmek gereksinmesini duymaktadırlar. Bu noktada Kadrocular, kendileri için bir işlev görmektedirler. Gerçekte CHP'nin elitleriyle, Kadrocular'ın bir "organizasyonel elit" olarak yarışmaları bu işlev açısındandır. Bu nedenle Kadro'da yer alan[22] tüm anti-liberalist tutumlar anti-Serbest Fırka diye çevrilerek de okunabilir.

Faşizm de, Kadrocular'ca, yarı kapitalistleşmiş bir ülkenin kendine çizdiği gelişme yoludur.[23] Kadrocular'ın faşizme karşı oluşları, faşist rejimlerin içte bir azınlık diktatöryası kurmaları, uluslararası ilişkilerinde ise emperyalist olmaları yüzündendir.[24]

Tablo 4'te, Kadrocular'ın Marksizm, sosyalizm, komüniz.n gibi kategorileri de olumsuz bir bağlamda kullandıkları görülmektedir. Kendilerine dünya görüşü olarak "diyalektik materyalizm" ve "tarihi materyalizm"i seçen, kapitalizmi yadsıyan bir ideolojinin bu üç kategoriyi yadsımakta bulabildiği gerekçeler sınırlı kalmaktadır. Burada bulunan gerekçeler, Marksist çözümlemenin dayandığı sınıf çelişkisi olgusunun, ancak sanayileşmiş ülkelerde ön planda olduğu, Türkiye gibi yarı sömürgeleşmiş ülkeler için temel çelişkinin bu ülkeler ile metropol ülkeler arasında olduğu yargısına dayandırılmaktadır. Bu tür bir yadsımanın ilginç özelliği, genel bir yadsıma olmayıp daha çok Türkiye için geçerli olacak bir yadsıma olmasıdır. Böyle bir yadsımanın mantığı içinde, Marksizm'in, metropol ülkeler için geçerliliğinin kabulü gizlidir. Geliştirdikleri ideolojide sınıfsal çelişkiyi yadsıyan Kadrocular, proletaryanın egemenliğini esas alan sosyalizm ve komünizmi de yadsımış olmaktadırlar.

---

22 Şevket Süreyya, "Türk Nasyonalizmi", *Kadro*, no.20, Ağustos 1933, s.9-12.

23 Burhan Asaf, "Faşizm ve Türk Milli Kurtuluş Savaşı", *Kadro*, sayı 8, Ağustos 1932, s.36-40.

24 Şevket Süreyya, "Faşizm", *Kadro*, sayı 18, Haziran 1933, s.5-14.

Temelde tüm çağdaşı ekonomik ve siyasal ideolojileri yadsıyan Kadrocular, bu ideolojileri yer yer olumlu bir bağlam içinde kullanılmaktadırlar. Bu durum Kadro'nun bir üçüncü yol arayışı olmasıyla yakından ilgilidir. 1932'ler Türkiye'sinde, savaş sonrası devrimleri anlayışı içinde, Ankara, Roma ve Moskova'yı karşılaştırarak bir yandan Türk Devrimi'nin özgünlüğünü ortaya koyarken bazı ortak noktalar bulmak eğilimi vardır. Örneğin Yakup Kadri[25] gibi Roma ve Moskova'yı ziyaret eden bir Kadro'cu yazar, her iki rejimin uygulamalarında pek çok olumlu noktalar bulacaktır. Her iki ülkedeki yapıcı güç, etkinlik ve eylemci görüntü, Kadrocular için olumlu niteliklerdir.

Demokrasiyi de kapitalizmin "siyasi ve idari kılıfı olduğu" için yadsıyan Kadrocular, iktidarı "halk hakimiyeti" ile temellendiren Cumhuriyetçiler oldukları için, bu kavramı kimi zaman olumlu bir bağlamda kullanmak durumunda kalmaktadırlar.

KADRO'NUN DEVRİM, GELİŞME VE ÖZGÜNLÜK ÜZERİNDEKİ YAKLAŞIMI

Geri kalmış ülkelerde gelişen fikir akımları, genellikle iki soruna yanıt vermeye çalışmaktadır. Bunlar, giriş kısmında da sözü edildiği gibi, gelişmenin nasıl sağlanacağı ve bu gelişmenin ulusal benlik sorunu ile nasıl bağdaştırılacağı olmuştur. Kadrocular'ın geliştirdiği ideolojik çerçeve de bu iki soruna yanıt getirmeye çalışmaktadır. Yalnız, Kadrocular'ın, bir tek-parti yönetimi içinde "organizasyonel elit" işlevi görmek istemeleri, geliştirdikleri ideolojinin içeriği üzerinde belli sınırlamalar getirmektedir. Geliştirilecek ideolojik çerçeve, varolan rejimin genel değer yargılarını ve o zamana kadar yaptıklarını benimseyecektir. Bir anlamda, geliştirilecek ideolojik çerçevenin, bir kesim ögeleri belirlidir. Yeni ideoloji hem bu varolan ögelere rasyonel bir çerçeve oluşturacak, hem de onu belli bir yönde aşarak geliştirmeye çalışacaktır.

---

25 Yakup Kadri, "Ankara Moskova Roma", *Kadro*, sayı 6-16, Haziran 1932-Nisan 1933).

Devrimci Bir Yaklaşımla Gelişmenin Sağlanması Üzerine Kadrocular'ın Önerileri

Kadrocular'ın kendilerine tanımladıkları işlev gereği yeniden yorumlamak ve sahip çıkmak durumunda bulundukları ilk konu "milli mücadele"dir. Bu üzerinde tartışılmaz başarıyı, Kadrocular, daha önce belirttiğimiz dünya görüşleri olan "diyalektik materyalizm" ya da "tarihi materyalizme" göre yorumlama durumundadırlar. Bu yeni yorum, varolan siyasal elitin yapmakta olduğu yorumlara bir farklılık getirmelidir ki, yarışan bu yeni gruba üstünlük kazandırsın. Kadrocular'ın varolan siyasal elit gibi pozitivist bir dünya görüşüne değil, "tarihi materyalist" bir görüşe sahip olmaları bu farklılığı getirmekte onlara yardımcı olmaktadır. Milli mücadelenin önderleri daha çok siyasal bir bağımsızlık tutkusu içindedir, bağımsızlığın ekonomik boyutu yeterince önem kazanamamıştır. Kadrocular yorumlarında bu boyutu ön plana geçireceklerdir. Bunun için dünya ekonomisi içinde Türkiye'nin yerinin çözümlenmesi, Kadro'cu ideolojide özellikle önem kazanmaktadır. Kadrocular'ın bu konudaki yorumlarını toplamak için içerik çözümlemesinin sonuçlarından yararlanılarak **Tablo 5** hazırlanmıştır.

Kadrocular için "cihan iktisadiyatı", kendi başına değer yüklü olmayan bir kategoridir; dünyada teknolojik gelişmenin olanaklı kıldığı bir gerçektir. Dünyada her ülkenin ekonomisindeki gelişmeler ancak "cihan iktisadiyatı"yla olan bütünlüğü içinde kavranabilir. "Cihan iktisadiyatı" içinde Kadrocular için iki olumsuz kategori en önemli şekilde yer tutmaktadır. Bunlardan *birincisi* emperyalizmdir. **Tablo 5**'te görüldüğü gibi, gelişmiş ülkelerin geri kalmış ülkeleri istismar etmeleri, onları denetimleri altında tutmalarını belirtmek için kullanılmaktadır. *İkinci* olumsuz kategori ise, 1930'larda Türkiye'nin de yaşamakta olduğu ekonomik bunalımdır. Önerilen çözümler, her iki olumsuzluğu da ortadan kaldırmalıdır.

Kadrocular'a göre uluslararası sömürünün kalkması için, kapitalizmin tasfiyesi tek başına yeterli değildir. Çünkü bunun başarılması için sanayici ülkeler ile, sanayisi olmayan ülkeler arasındaki bağımlılığın kalkması gerekir. Proleter devrimlerinin getirdiği düzenlerde bu so-

TABLO 5
Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye'nin Yeri Üzerine

	Ş.S.	Y.K.	B.A.	V.N.	İ.H.
Olumsuz Bağlamda Kullanılan Kategoriler					
Emperyalizm, Süper emperyalizm, Sanayi hegemonyası, İktisadi hegemonya, Müstemleke, Yarı müstemleke, Kapitülasyonlar, Esir milletler, İktisat esareti, Yabancı kredi ve sanayi boyunduruğu, İktisadi tâbi ülke	369	17	291	97	115
İktisat buhranları, Cihan buhranı, Buhran, Kaos	55	-	168	40	56
Olumlu Bağlamda Kullanılan Kategoriler					
Milli Kurtuluş Hareketi, Milli Kurtuluş Cidali, Milli Mücadele, İstiklal harpleri, Milli istiklal	211	9	154	31	62
Anti-emperyalist mücadele, İktisaden bağımsız Türkiye, Gümrük istiklali, Müstakil iktisadi ülke	45	10	53	55	8
Milli iktisat şuuru, Milli iktisat, Ulusal ekonomi, Milli pazar, Milli sanayi, Milli sermaye, Milli tasarruf hareketi	208	5	40	121	142
Otarşi	7	-	5	2	4
Bir Değer Yüklü Olmadan Kullanılan Kategori					
Cihan iktisadiyatı	5	-	5	17	3

runun çözümü yeterince araştırılamamaktadır. Proletarya, sanayileşmenin ve dolayısıyla sınıfsal çelişkinin yoğun olduğu ülkelerde iktidar olabilecektir. Bu ülkeler sanayileşmeye devam edecekler, proleter devrimini başaramayanlar da bu yönden bağımlılıklarını sürdüreceklerdir.[26] Bu çözümleme Kadro'cu ideolojinin önemli dayanaklarından biridir. Bu nedenle Kadrocular uluslararası bağımlılık ilişkilerinde kapitalizm boyutundan çok, sanayileşmiş ülke olma boyutunu vurgulamışlardır.

İşte bu noktada Kadrocular'ın temel çözüm önerisi kategorisi, "Milli Kurtuluş Hareketleri" ya da devrimleri ortaya çıkmaktadır.

26 Şevket Süreyya, *İnkılâp ve Kadro*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, Ankara, 1932, s.46-53.

Derginin değişen kapak grafiğiyle 25. sayısı

Kadrocular ideolojilerinin merkezine bu çözümü alarak, kendi konumlarında bir ideoloji geliştirmekte karşı karşıya oldukları iki sorunu birden çözmektedirler. Bir yandan "tarihi materyalizmi" bir dünya görüşü olarak benimsemelerine karşın Marksizmi yadsımalarına olanak verecek, öte yandan bir "organizasyonel elit" olarak Türk Devrimi'ni, onu evrensel ve öncü kategori haline getirerek benimsemelerini sağlayacaktır.

Kadrocular'a göre "tarihi materyalist" dünya görüşü 19. yüzyıl Batı Avrupa toplumlarının incelenmesinde kullanıldığında, Marksist çözümlemelere ulaşmaktadır. Oysa Marksizm, Türkiye gibi sanayileşmemiş ülkelerin gerçeğini kavramakta, ona yol göstermekte yetersiz kalmaktadır. Bu ülkeler için egemen olan toplumsal çelişki sınıf çelişkisi değil, sanayileşmiş ülkeler ile sanayileşmemiş ülkeler arasındaki çelişkidir. Bu nedenle bu ülkelerde çözüm, ulusal kurtuluş savaşlarıyla bağımsızlığın sağlanmasıdır.[27] Bu çözümler kuramsal kurgular sonucu ulaşılan çözümlerden değildir. Türk Kurtuluş Savaşı'yla, bunun ilk başarılı örneği verilmiştir. Çözümlemede ulaşılan sonucun görgül bir temeli de vardır. Böylece Kadro'cu yorumda, Türk Kurtuluş Savaşı'na evrensel bir kategori olan ulusal kurtuluş savaşlarının öncüsü olma rolü yüklenmiştir.

Türkiye'nin öncüsü olduğu kurtuluş savaşlarının yaygınlaşması, dünya ekonomisi içindeki iş bölümünün değişmesini getirecektir. Yaşanan cihan buhranı da, bu oluşumla yakından ilgilidir. Buhranın nedenlerini "fetişleştirmeye, esrarengizleştirmeye" gerek yoktur. Bili-

27 *A.g.e.*, s.44-48

nen iktisadi buhranlar, bir üretim fazlalığının ya da pazar darlığının sonucudur. Normal olarak buhranların çözümü üretim azalmasında ya da pazar kanallarının açılmasında görülmektedir. Başka bir deyişle, niteliksel olmaktan çok, niceliksel uyumlarla buhrandan çıkılabilmektedir. Oysa yaşanmakta olan bu buhranda, yapısal değişmeler görülmeye başlamıştır. Bugün uluslararası pazarın bütünlüğü parçalanmaktadır. "Muhtelif metropollerin yani büyük sanayi memleketlerinin birbirlerine ve müstemlekelerle yarı müstemlekelerin metropollere karşı pazar olması keyfiyeti, günden güne şeklini"[28] değiştirmektedir. Ülkelerin bu iktisadi kapanışı ve dünden farklı bir iktisadi birim haline gelmesi olgusunun bilimsel adı bile şimdiden konulmuştur: OTARŞİ. Liberalizm dünyada yerini her yerde otarşiye bırakmaktadır. Ama bunun en karakteristik örneği "Milli Kurtuluş Hareketi" Türkiye'sinde oluşmaktadır. Kadrocular'a göre Kurtuluş Savaşı'nın bağımsızlık anlayışının iktisadi anlamı, otarşiden başka bir şey değildir. Ulusal kurtuluş hareketlerinin tüm dünyaya yayılması sonucu, "her milletin kendi sanayi ve ziraatini kendine yeter bir şekilde organize etmesi seyri, bugüne kadar harici pazarlar hesabına inkişaf eden büyük sanayi memleketlerinin fonksiyonlarından mühim bir kısmını kaybetmelerini ve bu suretle de kendi bünyelerinde bittabi birtakım derin istihaleleri icap ettirecektir."[29] Kadro'cu çözümlemeye göre ulusal kurtuluş hareketini gerçekleştiren ülkelerin, hem de metropollerin geçirdiği bu dünya değişikliğinden sonra, dünyada sanayi ürünlerinin değişimi üzerine kurulan dış ticaret ilişkileri daha hakça olacaktır.

Böyle bir çözümleme içinde, **Tablo 5**'te görüldüğü gibi, temel olumlu kategoriler, "anti-emperyalizm", "milli iktisat" ve "otarşi" olmaktadır. Otarşinin Kadro'cu çözümlemede geçici bir işlev yükümlendiğini unutmamak gerekir. Dünya iş bölümünde varolan yapı dönüşüp, sağlıklı ilişkilerin kurulmasına olanak verir hale geldikten sonra "Otarşi" olumlu bir kategori olmaktan çıkacaktır.

Kadrocular'ın Türkiye'yi dünya ekonomisi içinde yerleştirme

28 *A.g.e.*, s.16.
29 *A.g.e.*, s.17.

biçimini gördükten sonra, ülke içindeki gelişmenin niteliği üzerindeki önerilerini görelim. Türkiye gibi ulusal kurtuluşunu elde ettikten sonra sanayileşecek ve gelişmesini sağlayacak ülkelerin izleyecekleri yol, 19. yüzyıldaki örneklere uygun olmayacaktır. Kurtuluş savaşı ülkelerinin sanayileşmesi için, üretim güçlerinin gelişmesi, büyük ölçekli, ileri teknikli üretim tesislerinin kurulması gerekmektedir. Bu ülkelerde kapitalist sınıflar gelişmemiş olduğundan, bu tesisler devletin girişimciliğiyle gerçekleştirileceğinden, toplumda sınıf çelişkisi ve çatışmaları olmayacaktır. Hem üretici güçleri hızla geliştirmek, hem de "Batı demokrasisinin zaten muzdarip olduğu birtakım çelişkileri bu toplumun yapısına" mal etmemek için, "cemiyetin ileri menfaatlerini kül halinde ifade eden kurucu işletici ve bütün fazla kıymetleri [artı ürünleri] cemiyet namına benimseyici yeni tip bir iktisat devletinin bilvasıta ve planlı bir müdahalesi" zorunludur.[30]

Kadrocular'ın ulusal kurtuluş savaşı ülkelerindeki gelişme için önerdikleri model dört temel kategoriye oturmaktadır. Bunlar, ileri teknik, sınıfsız kaynaşmış bir millet, devletçilik ve planlamadır. **Tablo** 6 bu kavramların hangi sıklıkta kullanıldığını ve yazarlar arası farklılaşmasını vermektedir.

Tablo 6'ya göre bu dört kategoriden en çok vurgulananı, "devletçilik" olmuştur. Tabloda Kadro'cu kategorilerin bu boyutu incelenirken, "devletçiliğin" karşıtı olarak konulan ve olumsuz bağlamda kullanılan üç kavramın yer almış olması ilginçtir. Kadrocular devletçilik anlayışlarının yerini belirlemede, "ferdi teşebbüsü" kullanmakla yetinmemişlerdir. Kadrocular bir yandan "devlet müdahaleciliğini", bir yandan da "bürokratik hükûmetçiliği" devletçilik anlayışlarının karşısına koymuşlardır. Kadrocular'ın çok yönlü işlevler yüklediği devletçilik, 20. yüzyılın başında Adolf Vagner'in[31] fikriyatını yaptığı "devlet sosyalizminden" daha derin bir anlayıştı. Almanya'da gelişen bu akım kapitalist sistemi yadsımıyor, tüm sorunların nedenini izlenen liberalist politikada görüyor, "müdahalecilikle" bu sorunların çözüle-

30 *A.g.e.*, s.55.

31 İsmail Hüsrev, "Milli Kurtuluş Devletçiliği", *Kadro*, no.19, Temmuz 1933, s.25.

TABLO 6
Kadro'cu Düşüncede Ülke İçi Gelişmenin Niteliği

	Ş.S.	Y.K.	B.A.	V.N.	İ.H.
ÜRETİM GÜÇLERİNİN GELİŞMESİ BOYUTU					
Olumlu Bağlamda Kullanılan Kategoriler					
İleri teknik, Teknik Terakki, Teknik inkılâp, Makineleşmek, Makine medeniyeti, Sanayileşme, Sanayileşme inkılâbı	170	2	91	71	43
Sermaye terakümü, Milli sermaye terakümü	9	-	5	20	13
Olumsuz Bağlamda Kullanılan Kategoriler					
Geri teknik, Tekniksizlik, Tekniğin irrasyonel inkişafı, Tekniksizleştirmek, Memleketin sanayisizleşmesi	34	-	11	21	2
Ziraatçı ve hammaddeci memleketler	1	-	-	1	5
Sermayesizlik	1	-	-	-	1
SINIFSIZ ÇATIŞMASIZ TOPLUM BOYUTU					
Olumlu Bağlamda Kullanılan Kategoriler					
Milli bütünlük, Millet birliği, Sınıfsızlık, Sınıfsız milliyetler, İmtiyazsız sınıfsız kaynaşmış kitle mefkuresi, Tezatsız reaksiyonsuz millet	34		1	16	23
Olumsuz Bağlamda Kullanılan Kategoriler					
Sınıf mücadelesi, Tezadı, İstismarı, Tahakkümü, Diktatörlüğü, Menfaat mücadelesi	26	-	26	43	75
ÜRETİMİN ÖRGÜTLENMESİ BOYUTU					
Olumlu Bağlamda Kullanılan Kategoriler					
Türk devletçiliği, Milli kurtuluş devletçiliği, Devletçi iktisat siyaseti, İnkılap devletçiliği, Devletin umumi kuruculuğu, Devletçi İktisadi kontrolü	200	1	15	151	52
Olumsuz Bağlamda Kullanılan Kategoriler					
Ferdi teşebbüs, Serbest refaket, Serbest istismar, Serbest sermayedarlık, Sermaye esareti, Monopol, Karteller, Tröstler, İnhisarcı teşkilâtlar	91	6	106	116	88
Devlet müdahalesi, İdari müdahale, Devlet himayesi	24	2	-	17	13
Bürokratik hükûmetçilik	2	-	-	-	-
TOPLUMDA İŞBÖLÜMÜNÜN PLANLANMASI BOYUTU					
Olumlu Bağlamda Kullanılan Kategoriler					
Planlı iktisat, İçtimai ve devletçi plan, Beş yıllık plan, Planlaşmak, Sanayi planı, Devlet planı, Planlı cemiyet, Planlı inkişaf, İş ve inşa planı	146	20	8	53	92
İşbirliği, Milli işbirliği, Milli işbölümü, İçtimai ve iktisadi işbölümü, ihtisaslaşma	30	-	7	4	65
Olumsuz Bağlamda Kullanılan Kategoriler					
Plansızlık, Plansız Cemiyet, İktisad anarşisi, İstihsal anarşisi	35	-	16	9	10

bileceğine inanıyordu. Kadrocular bu tür devletçilik anlayışını "bir içtimai sistem olmaktan ziyade bir devlet politikası" olarak görmektedir. Oysa Kadrocular'a göre, "hakiki devletçilik cemiyetinin bünyesinde bir istihaleyi tazammum eden bir sistemin ifadesi" olmalıdır.[32] Böylece "devletçilik" bir üçüncü yol arayışı olma niteliği kazanmaktadır. Kadrocular "devlet müdahaleciliğini" olumsuz bir bağlamda kullanarak kendilerini "devlet sosyalizminden" ayırırken, "bürokratik hükûmetçiliği" yadsıyarak da, ülkede varolan bürokratik işleyişe karşı doğmuş olan tepkilere karşı "devletçilik" anlayışını korumuşlardır.

Kadrocular'da devlet, bütünü içeren bir kategoridir. Bu bütünlüğü, Durkheim ya da Ziya Gökalp'te olduğu gibi toplumu organik bir bütün olarak gören "dayanışmacılık" (solidarizm) ile değil, toplumun dış ve iç çelişkilerinin yorumuna dayanarak temellendirmektedirler. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın dayandığı dış çelişki, ulusal bütünlüğün kaynağıydı. Benimsenen devletçilik de, iç çelişkinin doğmasını engelleyecekti. Böylece dış çelişkinin doğurduğu bütünlük süregelecekti. Bu görüşü somut bir örnekte açıklamak isteyen İsmail Hüsrev, "Milli Kurtuluş devletçiliği, Şark'taki derebeyliğin tasfiyesini ve Türk köylüsünün toprağının mülkiyetine kavuşmasını, milli bütünlüğü takviye edici bir hareket telâkki eder. Binaenaleyh sınıflar arasında uzlaştırıcı değil, sınıf tezadlarını tasfiye edici bir hareketi temsil eder" demektedir.[33]

Bu noktada çözümlemenin bir diğer boyutu olan, sınıf çatışması olmayan, sınıfsız toplum kategorisi ortaya çıkmaktadır. Daha önce de gördüğümüz üzere Kadrocular, hem sermayedarların hem de proleterlerin egemenliğini getiren devrimleri yadsımışlardır. Her türlü sınıf egemenliği ve bundan kaynaklanan toplumsal çatışma, Kadrocular için olumsuz bir kategoridir. Ulusal kurtuluş hareketleri sınıf düzeni ve iktidarlarının tasfiyesine yöneliktir. Böyle bir yönelim içinde milliyetçilik, halkçılık, devletçilik birbirine kolayca indirgenebilir bir nitelik kazanmaktadır.

Milli Kurtuluş devletinin iktisat politikası, ancak bir plan çerçe-

32 İsmail Hüsrev, "Milli Kurtuluş Devletçiliği", *Kadro*, no.18, Haziran 1933, s.26.

33 İsmail Hüsrev, "Milli Kurtuluş Devletçiliği", *Kadro*, no.19, Temmuz 1933, s.30.

vesi içinde gerçekleştirilebilecektir. Onun için Tablo 6'da da görüldüğü gibi plan, çok sık kullanılan bir kategori olmuştur. Planlama, iki olumlu kategoriye sahiptir. *Birincisi* planlama, *ikincisi* toplumsal iş bölümünün düzenlenmesidir. Kadro'cu düşüncede;

> Plan, milli iktisadiyatın kendi kendine ferdiyetçi esaslar dahilinde inkişafının zıddı bir sistemi tazammum eder. Fakat bu plan hiçbir zaman şahsi mülkiyetin tasfiyesine müteveccih sosyalist bir plan değil, sadece milli iktisadiyatın kumanda manivelâlarını (Büyük Sanayi, Bankalar, Dış ticaret ve Ulaştırma) eline alacak, milli iktisadiyatı devlet marifetiyle bina edecek bir program olacaktır.[34]

Kadrocular'da planla ilgili ikinci olumlu kategorinin iş bölümü olması, planı "tanzim olunmuş bir milli iş birliği"[35] olarak görmeleri yüzündendir. Bu anlayış Sombart'ın[36] plan görüşünün paralelindedir. Sombart, "planlı iktisadın ilk vasfı kavrayıcılık, bütünlüktür. Yani plan iktisat hayatının bütün parçalarını kavramak, içine almak mecburiyetindedir. Planlı iktisadın ikinci vasfı vahdettir. Yani plan bir tek merci tarafından tanzim edilmelidir. Bu da ancak milli vahdeti temsil eden 'Devlet' olabilir. Onun için istikbalin planlı iktisadı, daima bir millet iktisadı ve millet iktisadı da daima bir planlı iktisat olma zaruretindedir" demektedir. Ama Kadrocular'a göre bu bütünlüğün kurulması için, tüm faaliyetlerin plan kapsamı içine alınması gerekmez. Ekonominin manivelalarını elde tutmak yeterli olacaktır.

> Milli iktisat sistemi içinde tanziminden, bir faide memul olmayan küçük sanayiin, perakende zirai teşebbüslerin, dağınık esnafın ve el sanayicisinin, hattâ mevcudiyeti milli iktisadiyatın gidişiyle tearruz etmeyen, diğer daha geniş ticaret ve sanayi teşebbüslerinin milli iktisat planı içine alınmasını manasız bulur.[37]

---

34 *A.g.e.*, s.30-31.

35 Şevket Süreyya, "Plan Mefhumu Hakkında", *Kadro*, sayı 5, Mayıs 1932, s.8.

36 Vedat Nedim, "Kadroyu Teyid Eden Bir Eser Die Zukunft Des Kapitalismus Werner Sombart", *Kadro*, sayı 5, Mayıs 1932, s.37.

37 Şevket Süreyya, "Plan Mefhumu Hakkında", *Kadro*, sayı 5, Mayıs 1932, s.9.

Kadrocular'ın planlama alanını ekonominin belirli kesimlerine yöneltmesi, planlama faaliyetlerinde verimlilik sağlamak gibi teknik bir gerekçeden daha çok, Türkiye'deki üretim güçlerinin gelişmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Şöyle ki, Kadrocular'a göre "Türkiye'de büyük istihsal vasıtaları üstünde başka memleketlerde doğan keskin sınıf tezatlarının geniş iktisadi menfaat mücadelelerini hülasa plansız bir cemiyet nizamının planlı bir cemiyet şekline istihsalini zaruri kılan büyük istihsal anarşisini görmeyiz."[38]

> Binaenaleyh bugünkü milli kurtuluş şartları içinde plan işi Türkiye'de tamamen başka bir manâ ifade eder. Türkiye'deki planlaşma fikri ne münkeşif istihsal kuvvetleriyle mevcut istihsal münasebetlerinin bir sınıf lehine tasfiyesi zaruretinden ne de büyük şahsi sermaye menfaatlerinin inhisarcı temayüllerinden gıdasını alır. Müstemlekeciliğe karşı bir isyan olan Milli Kurtuluş Hareketleri'nde planı, hem milli bünye içinde ileride doğabilecek veya mevcut tezatları, milletin yüksek menfaatleri namına tasfiye ve hem de bütün millete şamil bir iş birliği yani bir iş iştiraki temin etmek davası olarak anlamalıyız. Bu iş birliğinin tesisinde iktisadi hayata müdahale eden ana faktör devlettir.[39]

Bu planın gerçekleştirilmesi için parasal sermaye bir kıt kaynak olarak görülmemektedir: "Yeni Türkiye'nin inşası ve yeni Türk Cemiyeti'nin kuruluşu işinin ilk mevzuu, Türk milletinin iş ve inşaat kabiliyetinin hesap ve takdiridir. Bu hesap ve takdir işinde para şeklinde sermaye, iş şeklinde sermayenin ancak bir peyki ve bir tâbiidir."[40]

> Geniş ve planlı bir iş hacmi ve bu iş hacmine uygun para fikri memleketimizin yeni esaslara göre inşası davasında bizim (Kadrocular'ın) esas fikirlerimizden biridir. Milli iş hacminin genişletilmesi vatanımızda milli bir iş planı altında yeni birçok işlerin açılması ve nihayet bu yeni iş sahalarının "talep" ettiği parayı iş hareketle-

38 *A.g.e.*, s.19.

39 İsmail Hüsrev, "Plan Mefhumu Hakkında", *Kadro*, sayı 9, Eylül 1932, s.37-38.

40 Şevket Süreyya, "İş Hasreti ve 500.000.000 Liralık Türk Bütçesi", *Kadro*, sayı 9, Eylül 1932, s.5.

> rini günü gününe takip eden aktif bir Merkez Bankası'nın hülası, iş ve para hareketlerini tek elde toplayarak para fiyatını arz ve talebe göre idare etmek tarzı öyle bir iştir ki bunun mahiyeti bile klasik bir "enflasyon" hadisesinin tamamiyle zıddıdır.[41]

Böyle bir planın uygulanabilmesi planlama ile bütünleşmiş bir bütçe gerektirecektir. Bu bir iş bütçesidir.

> İş bütçesinde asıl olan varidat fasılları değil masarifat fasılları-dır. İş bütçesinde memleketin tanzim ve inşa planı görünür. Bütün teyidini inkılâbın hadisâta tâbi olmak değil, hadisâta tahakküm et-mek, müdahale etmek ve emretmek vaz'ından alan bu iş ve inşa planında vatanın bütün iş ve kuvvet unsurlarının kati hesap ve tak-diri vardır.[42]

Bir ülkede sağlıklı bir "işbölümünün" sağlanabilmesi ve "iş planının" gerçekleştirilebilmesi için "iç pazarın" yaratılması gerekecektir. Türkiye pazara açılmamış kapalı ekonomilerin yan yana yer aldığı bir ülkedir. Dolayısıyla işbölümü yeterince gelişmemiştir. Milli plan, bu kapalı ekonomilerin kendi aralarında bir işbölümünü geliştirerek pazar için üretime geçmesini sağlayacaktır. Böyle bir iç pazar etrafında işbölümüne gitmek için otarşi gereklidir. İhracatın gelişmesi ve dış pazara dönük üretim, bu izole ekonomilerin birbirleriyle bütünleşmesini değil, kendi aralarında kopuk kalarak her birinin bir dış ülkeye bağlanmasını sağlayacaktır. Bu nedenle otarşi ve bu otarşi için de işbölümü gereklidir. Böylece Kadrocular'ın ülke içine yönelik gelişme önerilerinin Türkiye'nin dünya ekonomisindeki yerine ilişkin önerileriyle tutarlılığı kurulmuş olmaktadır.[43]

Böyle bir planın gerçekleştirilebilmesi için nasıl sermaye yokluğu bir engel olarak görülmüyorsa, yetişmiş işgücü yokluğu da bir engel değildir.

---

41 Şevket Süreyya, "Enflasyon Değil İş Bolluğu", *Kadro*, sayı 12, Birinci Kânun 1932, s.5-6.

42 Şevket Süreyya, "İş Hasreti ve 500.000.000 Liralık Türk Bütçesi", *Kadro*, sayı 9, Eylül 1932, s.8-10.

43 Şevket Süreyya, "İçpazar ve İktisatta Bütünlük", *Kadro*, sayı 10, Birinci Teşrin 1932, s.5-12.

> Çünkü eleman, ancak muayyen iş sahalarında kökleşir. O halde eleman meselesi yapılacak işler için bir engel teşkil etmemelidir. Eleman yetişmesi ve kökleşmesi ancak makinenin kurulması ile ve iş sahasının yaratılmasıyla kabildir. Her iş için lâzımgelen elemanın önceden yetişmesini istersek "eleman yok" nakaratını torunlarımızın torunlarına da miras bırakacağımızdan emin olabiliriz.[44]

Başka bir deyişle eleman yetişmesi, kalkınmanın bağımsız bir değişkeni değil, bağımlı bir değişkenidir. Teknik elemanlar iş içinde yetişeceklerdir ama, bu iktisadi dönüşüme paralel olarak, milli işlerde öncülük işlevini görecek genç ve inkılâpçı bir entelektüeller kadrosu yetiştirilmelidir. Bu kadronun ilk nüvesi de *Kadro* dergisi çevresinde toplanmıştır.[45]

Böylece Kadro'cu düşüncenin gelişme konusundaki görüşleri, aydınlar konusundaki görüşlerine dönüp yeniden bağlanmış olmaktadır.

Toplumsal Gelişmenin Özgünlüğü ve Ulusal Benlik Sorunu

Bu sorun her geri kalmış ülke aydını gibi Kadrocular'ı da ilgilendirmiştir. Yalnız bu konu, Kadro'cu ideolojide, gelişmeye göre ikincil önemde kalmıştır. Çok sayıda yazı yazılmamıştır. Bu nedenle bu konuda Kadrocular'ın kullandıkları kavramlar için içerik çözümlemesine gidilmemiş, sadece bu konudaki düşüncelerinin verilmesiyle yetinilmiştir.

1930'lar Türkiye'sinde bu konuda iki farklı akımın varolduğu söylenebilir. *Birincisi* bu sorunu toptan yadsıyan Batılılaşmacı tutumdur. *İkincisi* ise bir ulusal benliğin varlığını ve korunması gerektiğini savunan Ziya Gökalpçi anlayıştır. Kadrocular'ın tutumu her iki yaklaşımı eleştirirken dolaylı bir biçimde ortaya konulmuştur.

Kadrocular Avrupa'nın siyasi, ekonomik ve fikri hegemonyasını kabul eden "Tanzimat devlet adamlarının", "Meşrutiyet münevverlerinin" tutumlarına karşıdırlar. *Kadro* dergilerinde, tüm olumluların kaynağını Batı'da ve gelişmeyi sağlamanın yolunu Batı aktarmacılığın-

---

44 Vedat Nedim, "İktisat İşlerinde Devlete Veto Hakkı ve İktisat Vekâleti", *Kadro*, sayı 10, Birinci Teşrin 1932, s.19.

45 Şevket Süreyya, *İnkılâp ve Kadro*, Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi, Ankara, 1932, s.143.

da gören kişilerin simgesi Hüseyin Cahit (Yalçın) olmuştur.[46] Şevket Süreyya, Hüseyin Cahit'le giriştiği polemikte şöyle diyordu:

> Biz Avrupa'nın sadece tekniğinin ve ilmi metodunun hayranıyız, hattâ -daha doğrusu- mirasçısıyız. Metod ve teknik ise tarihin her çağında bir medeniyetten diğer medeniyete miras olarak intikal etmiş ve bir metodu ve tekniği tevarüs eden medeniyet kendinden evvelki medeniyetin her zaman zıddı ve düşmanı olmuştur. Hattâ bu tevarüs işinde şimdi bizim ve bize benzer memleketlerin Avrupa'ya bir teşekkür borcu duyması da varit değildir. Çünkü Avrupa'nın yarattığı bu yüksek teknik ve yüksek metod münhasıran onun elinde toplanan teknik ve sermaye inhisarının (yani emperyalizmin) bir eseridir.[47]

Bu alıntının kurgusu içinde, Şevket Süreyya (Aydemir), Avrupa'nın teknik üstünlüğünü kabul etmektedir ve onun alınması gerektiğinden kuşkusu yoktur. Ama bu alışta ezik değildir; kendisini haklı göstermektedir. Bu haklılığı Şevket Süreyya, Kadro'cuların anti-emperyalizmiyle temellendirmektedir. Batıcılardan farklı oldukları diğer nokta, onu olduğu gibi almaya çalışmamaları, eleştirilecek yanları bulunduğuna ve bunlardan kaçınılabileceğine inanmalarıdır. Kadro "Avrupa'yı aynen taklid edilecek ideal bir nizam değil, onu bocalatan müessirlerden kaçınmamız için örnek bir nizam gibi telâkki"[48] etmektedir.

Acaba Batılılaşmaya karşı bu tutumuyla Kadro'cular, Ziya Gökalp'in anlayışıyla çakışmakta mıdırlar? Bilindiği gibi Ziya Gökalp'in "ikici" bir kültür kuramı vardır.[49] Kültürün bir ögesi "medeniyet", diğer öğesi "hars"tır. "Medeniyet" ve "hars"ı ayıran temel ölçüt, "medeniyet"in uluslararası nitelikte, "hars"ın ise ulusal nitelikte olmasıdır. Öyle olunca "medeniyet" uluslar arasında kolayca aktarılabilirken,

---

46 Şevket Süreyya, "Hüseyin Cahit Bey'in Hazin Tarafı", *Kadro*, sayı 31, Temmuz 1934, s.35-41; Şevket Süreyya, "Hüseyin Cahit Bey Öncü", *Kadro*, sayı 3, Eylül 1934, s.37-44.

47 Şevket Süreyya, "Biz Avrupa'nın Hayranı Değil, Mirasçısıyız", *Kadro*, sayı 29, Mayıs 1934, s.43-46.

48 Hakkı Mahir, "Avrupa Bize İdeal mi Örnek mi Olabilir?", *Kadro*, sayı 18, Haziran 1933, s.59-62.

49 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul, Varlık Yayınları, 1972, s.29.

"hars" aktarılamaz ve ulusun benliğini oluşturur. Kadrocular'ın teknik ve ilmi metodu Batı'dan almak istemeleri, Ziya Gökalp'in ikici kültür kuramına göre bunları "medeniyet" kapsamı içinde görmelerinden ve "hars"ı koruma endişelerinden mi kaynaklanmaktadır?

Yakup Kadri ve Şevket Süreyya gençliklerinde Ziya Gökalp'in etkisinde kalmış olmalarına karşın, artık bu kuramı aşmışlardır.[50] Onlar "tekçi" bir kültür anlayışına "tarihi materyalizm" yoluyla ulaşmışlardır. Yakup Kadri için "[...] medeniyeti kültürden [hars], kültürü [hars] medeniyetten ayırmak ameliyesi gittikçe [...]"[51] güçleşmiştir. Tekçi bir kültür kuramına sahip olan Kadrocular için "medeniyet" ve "hars" ayrımı kalkınca, "millet"i tarih, lisan ve hars birliğine bağlı olarak tanımlamak da yetersiz kalmakta, "iktisat birliğine" göre değerlendirmek gereği doğmaktadır.[52] Öyle olunca da Kadrocular'ın Batı'dan salt teknik ve ilmi metodu almayı önermelerinin, ulusal benliğin kaynağı olarak görülen "hars"ın korunmasıyla bir ilişkisi yoktur.

Kadrocular'ın Batı'dan salt teknik ve ilmi metodu alma önerilerini, kendi dünya görüşleri olan "tarihi materyalizm" içinde yorumlamak gerekir. Toplumun alt yapısı ve üst yapısı arasında bir bütünlüğün ve karşılıklı uyumun gerekli olduğunu kabul eden bu görüş için, Batı'da gelişmiş olan ileri tekniğin alınması gelişme dinamiğini başlatmak için gereklidir. Bu dinamik başlayınca Türkiye'nin koşullarında bu teknikle uyumlu yeni bir üst yapı oluşacaktır. Vedat Nedim'in köy düzeyinde yaptığı çözümlemeye göre "muhakkak ki ileri teknik, köyün yaşayış, duyuş ve hayatı kavrayış tarzlarında bir inkılâp yaratacaktır."[53] İşte Kadrocular'ın Ziya Gökalp'ten ayrıldığı temel nokta budur. Ziya Gökalp'te tekniğin dıştan alınması, harsı korumak amacıyladır. Oysa Kadrocular'da tekniğin dıştan alınması, üst yapı (hars diye okuyunuz) değişimini hızlandırmak amacıyla önerilmektedir.

Gelişmenin aktarmacı, "iktibas" olmaması, özgül olması, Kad-

---

50 Şevket Süreyya, "Ziya Gökalp", *Kadro*, sayı 2, Şubat 1932, s.29-40.

51 Yakup Kadri, "Kültür ve Medeniyet", *Kadro*, sayı 15, Mart 1933, s.25-27.

52 Şevket Süreyya, *İnkılâp ve Kadro*, Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi, Ankara, 1932, s.92-102.

53 Vedat Nedim, "İşte Bir Roman 'Yaban' ", *Kadro*, sayı 16, Nisan 1933, s.47-49.

ro'cular için olumlu bir niteliktir. Bu ele alış içinde, öngörülen gelişmenin özgüllüğü nasıl temellendirilmelidir? Avrupa, gelişmesini, sınıf çelişkilerinin hâkim olduğu bir toplum olarak gerçekleştirmiştir. Oysa "Milli Kurtuluş Cidali" Türkiye'sinin gelişimi sınıf çelişkilerinin olmadığı bir toplumsal yapıda gerçekleşecektir. Bu nedenle de özgül bir oluşum olacaktır. Türkiye'de verilecek bu ilk örnek özgül olduğu kadar da evrenseldir. Türkiye ulusal çözümüyle, tüm ulusal kurtuluş savaşı veren ülkeler için evrensel alanı yaratacaktır. Şevket Süreyya'nın deyişiyle:

> Fikri unsurlarının, yalnız kendi içinden alıp yalnız kendi çerçevesine bağlayan tarih içindeki mevkiini ve cihan içindeki ehemmiyetini inkâr eden, kısaca kendi fikri intişar sahasını bulmayan bir milli inkılâbın, muhtaç olduğu beynelmilel prestiji tesis edebilmesi ihtimali azdır.[54]

SONUÇ YERİNE

Bu yazıda Türkiye, Kurtuluş Savaşı sonrasında, dünya ekonomik buhranında iktisadi politika arayışları içinde iken gelişen Kadro'cu akımı gördük. Bu akım, bir düşün hareketi olarak iç tutarlılığı, olguları açıklamakta düştüğü yetersizlikler bakımından eleştirilebilir. Ama böyle bir eleştiriye girmek, akımın üzerinden elli yıl geçtikten sonra çok anlamlı olmayacaktır. Çünkü Kadrocular'ın getirdikleri çözümleme bir kuram olmaktan çok, pratikte etkili olmayı amaçlayan bir ideolojidir.

İdeolojilerin sınanmasının yolu ise kuramdan değil, eylemden geçer. Eylemle amaçlarına ulaşamayan bir ideolojiyi kurtarmaya kuram yardımcı olamaz. Kadro ideolojisi ise, hem Ulusal Kurtuluş Savaşı Türkiye'si için öngördüğü amaçları, hem de bir küçük grup olarak Kadrocular'ın oynamak istedikleri "organizasyonel elit" rolünü gerçekleştirmekte yetersiz kalmıştır. Bir ideoloji için önemli olan budur. Bu yetersizliğin nedenleri, bu yazının çerçevesini aşan ilginç bir başka araştırma konusu olacaktır.

---

54 Şevket Süreyya, *İnkılâp ve Kadro*, Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi, Ankara, 1932, s.69-70.

KAYNAKÇA

Asaf, B., "Rejimler Niçin Değişiyor?", *Kadro*, no.12, Birinci Kânun 1932, s.27-32.

——, "İktisat İşlerinde Devlete Veto Hakkı ve İktisat Vekâleti", *Kadro*, sayı 10, Birinci Teşrin 1932, s.19.

——, "Faşizm ve Türk Milli Kurtuluş Savaşı", *Kadro*, sayı 8, Ağustos 1932, s.36-40.

——, "İşte Bir Roman 'Yaban'", *Kadro*, sayı 16, Nisan 1933, s.47-49.

Aydemir, Ş. S., "Yarı Münevverler Kulübü", *Kadro*, no.8, Ağustos 1932, s.41.

——, *İnkılâp ve Kadro*, Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi, Ankara, 1932, s.16, 17, 46-53, 55, 69-70, 92-102, 139-150, 143, 150.

——, "Türk Nasyonalizmi", *Kadro*, no.20, Ağustos 1933, s.9-12.

——, "Faşizm", *Kadro*, sayı 18, Haziran 1933, s.5-14.

——, "Plan Mefhumu Hakkında", *Kadro*, sayı 5, Mayıs 1932, s.8, 9, 19.

——, "İş Hasreti ve 500.000.000 Liralık Türk Bütçesi", *Kadro*, sayı 9, Eylül 1932, s.5.

——, "Enflasyon Değil İş Bolluğu", *Kadro*, sayı 12, Birinci Kânun 1932, s.5-6.

——, "İş Hasreti ve 500.000.000 Liralık Türk Bütçesi", *Kadro*, sayı 9, Eylül 1932, s.8-10.

——, "İçpazar ve İktisatta Bütünlük", *Kadro*, sayı 10, Birinci Teşrin 1932, s.5-12.

——, "Hüseyin Cahit Bey'in Hazin Tarafı", *Kadro*, sayı 31, Temmuz 1934, s.35-41.

——, "Hüseyin Cahit Bey Öncü", *Kadro*, sayı 3, Eylül 1934, s.37-44.

——, "Biz Avrupa'nın Bayramı Değil, Mirasçısıyız", *Kadro*, sayı 29, Mayıs 1934, s.43-46.

——, "Ziya Gökalp", *Kadro*, sayı 2, Şubat 1932, s.29-40.

Belge, M., "Tarihi Gelişme Süreci İçinde Aydınlar", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.122-128.

Dereli, T., *Aydınlar, Sendika Hareketi ve Endüstriyel İlişkiler Sistemi*, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İstanbul, 1974.

Gökalp, Z., *Türkçülüğün Esasları*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1972, s.29.

Gramsci, A., *Aydınlar ve Toplum*, Örnek Yayınları, İstanbul, 1983.

Hüsrev, İ., *Türkiye Köy İktisadiyatı*, Kadro Mecmuası Neşriyatı, Ankara, 1934.

——, "Milli Kurtuluş Devletçiliği", *Kadro*, no.19, Temmuz 1933, s.26-28, 30, 31.

——, "Milli Kurtuluş Devletçiliği", *Kadro*, no.18, Haziran 1933, s.26.

——, "Plan Mefhumu Hakkında", *Kadro*, sayı 9, Eylül 1932, s.37-38.

Karaosmanoğlu, Y. K., "Ankara Moskova Roma", *Kadro*, sayı 6-16, Haziran 1932-Nisan 1933.

——, "Kültür ve Medeniyet", *Kadro*, sayı 15, Mart 1933, s.25-27.

——, *Yaban*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1977.

Lenczowski, G., *Political Ellies in the Middle East*, Washington DC, American Enterprise Institute for Public Policy Research, 1978, s.5.

Mahir, H., "Avrupa Bize İdeal mi Örnek mi Olabilir?", *Kadro*, sayı 18, Haziran 1933, s.59-62.

Mardin, Ş., *Siyasi Fikir Tarihi Çalışmalarında Muhteva Analizi*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1969.

[Tör] V. N., "Sınıflaşmamak ve İktisat Siyaseti", *Kadro*, no.11, İkinci Teşrin 1932, s.17-21.

——, "Kadroyu Teyid Eden Bir Eser Die Zekunft Des Kapitalismus Werner Sombart", *Kadro*, sayı 5, Mayıs 1932, s.37.

Birinci Kitapta Yeralan Yazıların Yayınlandıkları Kaynaklar

1 İlhan Tekeli, Selim İlkin, İttihat ve Terakki Hareketinin Oluşumunda Selanik'in Toplumsal Yapısının Belirleyiciliği, Osman Okyar, Halil İnalcık (editörler), *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, Ankara, 1980, ss.351-382.

2 İlhan Tekeli, Makedonya İç Devrimci Örgütü ve 1903 İlinden Ayaklanması, *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, 6. cilt, İstanbul, 1988, ss.1806-1807.

3 İlhan Tekeli, İttihat ve Terakki Dönemindeki Dış Politika, *Toplum ve Bilim*, sayı 28, Kış 1985, ss.111-130.

4 İlhan Tekeli, Selim İlkin, Kurtuluş Savaşı'nda Talat Paşa ile Mustafa Kemal'in Mektuplaşmaları, *Belleten*, cilt XLIV, sayı 174, Nisan 1980, Ankara, ss.301-347 (Ayrıca Mustafa Kemal-Talat Paşa Mektuplaşması Yazı-Dizisi 1-9, *Milliyet*, 15-23 Mayıs 1976).

5 İlhan Tekeli, Selim İlkin, La Haye Türk Haber (İstihbarat) Bürosunun Bir Bildirisi ve Bir Yazısı, *Tarih ve Toplum*, sayı 98, Şubat 1992, ss.108-110.

6 İlhan Tekeli, Selim İlkin, Bölgesel Kurtuluş Savaşından Ulusal Kurtuluş Savaşına, *Atatürk'ün Düşünce ve Uygulamalarının Evrensel Boyutları Uluslararası Sempozyumu*, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara, 1981, s.270-300.

7 İlhan Tekeli, Selim İlkin, Aydın Cenub Mıntıkası Heyet-i Merkeziyyesinin Kongre Mukarreratıyla Nizamnamelerini Mübeyyin Risale Üzerine, *Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu*, 9-11 Eylül 1991, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1996, ss.155-231.

8 İlhan Tekeli, Selim İlkin, Kurtuluş Savaşı Sırasında, Avrupa'daki Bir Türk Gencinin (A. Şerif Önay'ın) Kalkınma Sorunlarıyla İlgili Çalışmaları, *Armağan Kanun-ı Esasi'nin 100. Yılı*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, no.423, Ankara, 1978, ss.257-356.

9 İlhan Tekeli, Selim İlkin, (Kör) Ali İhsan (İloğlu) Bey ve Temsili Mesleki Programı, Attila Aksoy, Mustafa Pirili (yay. haz.), *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları*, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Mezunlar Derneği, Ocak 1977, ss.283-363.

10 İlhan Tekeli, Selim İlkin, Türkiye'de Bir Aydın Hareketi: Kadro, *Toplum ve Bilim*, sayı 24, Kış 1984, ss.35-64.

Konu Dizini

23. Tümen 261, 270
27. Tümen 270
57. Tümen 235, 237-239, 241, 242, 262, 267, 269, 270, 272
57. Tümen Karargâhı
57. Tümen Topçu Alayı 243
1876 Anayasası 1, 57
1903 Ayaklanması 47, 50
1903 İsyanı 46
1905 Hareketi 143
1908 Hareketi 1, 5, 50, 358
1912 Kongresi 360
1916/1332 Kongresi 438
1927 Kongresi 210
1938 İngiliz Ticaret Anlaşması 23
I. Doğu Halkları Kongresi 396
I. Genç Türk Kongresi 2
I. İktisat Kongresi 212
I. Meşrutiyet 1
I. Yurdcular Derneği Kongresi 321
II. Abdülhamid dönemi 30, 89
  rejimi 50, 57
  yönetimi 4, 55
  politikası 89
II. Enternasyonal 160
II. Genç Türk Kongresi 2, 55
II. Meşrutiyet Meclisi 243
II. Meşrutiyet'in ilânı 3, 357
II. Ordu 54, 58
III. Enternasyonal 142, 396, 398
III. Ordu 58
III. Ordu merkezi 53
XV. Kolordu 184

Acıpayam 237, 239, 247
Adana 320
Adapazarı 350
adem-i merkeziyet 189
Afganistan 141, 441
Afrika 81, 91
Afyon Karahisar 123, 199, 225, 227, 232, 254, 260
Afyon, *bkz.* Afyon Karahisar
Akdeniz 103
Akhisar 179
Akhisar cephesi 268
Alaşehir 175, 180, 223, 253, 262
Alaşehir Heyet-i Merkeziyesi 258, 262
Alaşehir Kongresi 177, 181, 182, 190, 222, 223, 226, 253-255, 258-260, 263, 264, 267
Alaşehir Umumi Kongresi 258
Alatini Tuğla Fabrikası 26
Ali Galip Hareketi 199
Ali Rıza Paşa Hükümeti, kabinesi 165, 202
Alman ordusu 144
Alman, Almanlar 15, 25, 31, 94-96, 99, 101, 103, 114, 143, 145, 169, 440
Alman-Türk Muadeneti Cemiyeti 326
Almanya 10, 14, 40, 82, 89, 91, 93, 95, 96, 99, 100-104, 142-144, 146, 154, 160, 161, 214, 303, 304, 306, 322, 332, 339, 347, 350, 417, 473
Alyans İsraelite Cemiyeti 23, 30
Amasya 149
Amasya Protokolü 165, 203
Amasya Tamimi 166, 186, 190, 197, 221, 227
Amerika [Birleşik Devletleri, ABD] 15, 27-29, 134, 82, 67, 398

Amerikan mandası 167, 173, 192
Amerikan Taylor sistemi 308
Amsterdam 160
Amstrong 196
Anadolu 58, 86, 108, 110-112, 114, 115, 117, 118, 120, 122, 140, 141, 145-147, 152, 154, 174, 175, 178, 179, 182, 184, 186, 193, 196, 198-200, 202, 203, 206, 269, 311, 316, 319, 320, 340, 341, 362-364, 373, 381, 392-397, 402, 405, 417
Anadolu Ajansı 407
Anadolu Demiryolu 213
Anadolu Hareketi Direnişi, İhtilâli 108, 109, 115, 116, 120, 193, 194, 202, 203, 226, 261, 411, 418
Anadolu İthalat ve İhracat Şirketi 405
Anadolu Kongresi 181
Anadolu Millî Mahsulat Şirketi 364
Anadolu Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu 407
Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 191, 261
Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Milliye Teşkilâtları 115
Anadolu'da Yeni Gün 379, 384, 386, 389, 410, 412
Anadolu'nun "İmâr Projesi" 303
Anayasa (1924) 408
Anayasa (1961) 356
Anayasa (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu) 219
Anayasa'nın ilânı (Kanun-ı Esasî'nin yürürlüğe girmesi) 58
Ankara 110, 115, 118, 119, 147, 151-154, 160, 161, 182, 202, 314, 317, 324, 325, 342-344, 350, 376, 377, 386, 390, 391, 399, 404, 405, 410, 414, 418, 437, 468
Ankara Hükûmeti 110, 111, 153
Antalya 118, 120, 145, 220, 254, 268
Arap bağımsızlık hareketleri 140, 141
  dünyası 141
  kültürü 357
  ülkeleri 90, 91
Arap, Araplar 2, 91, 321, 361
Arazi Kanunnamesi (1858) 26, 27
arazi vergisi 311
Ardahan 167, 185
Aristotales 52
armatoles 13, 16
Arnavutluk 40, 96, 97
Asya 143
Aşar iltizam usulü 28, 46
Aşar ve Ağnam Nezareti 28
aşar 19, 217, 311, 319
Atina 6, 36, 45, 122
Atina Bankası 25
Atina Maşrıklığı 52, 53
Atlas Okyanusu 14, 18, 102
Avdetî 21
Avrupa 1, 2, 3, 4, 10, 23, 24, 46, 54, 55, 57, 81, 82, 107, 108, 114, 115, 118, 141, 147, 151, 152, 153, 159, 162, 167, 303, 304, 314, 321, 323, 324, 349, 390, 394, 403, 407, 412, 413, 465, 479, 480
Avustralya 81
Avusturya 15-17, 23-25, 46, 56, 140, 143
Avusturya-Macaristan İmparatorluğu 68, 76, 82, 96, 143
Avusturya-Rusya reform önerisi 46
Aya Saranda 122
Ayastefanos Anlaşması 38, 39
Aydın 170, 175, 176, 183, 235, 235-237, 239-242, 244, 246, 247, 250, 254 261-263, 269

Aydın Cenûb Mıntıkası Heyet-i Merkeziyesi 271, 272
Aydın Cenûb Mıntıkası Heyet-i Merkeziyesi'nin Kongre Mukarrerâtıyle Nizamnâmeleri Mübeyyin Risâle 231, 232, 253
Aydın Cephesi Kuvay-ı Milliyesi 260, 270
Aydın ve Havalisi Harekât-ı Milliyesi 271
Aydın Zeybek Ordusu 248
Aydın'ın işgali 242, 244
Aydınlık 415
ayrılıkçı hareketler 168
Ayvalık 175, 179, 209, 235
Azerbaycan 145
azınlık çeteleri 170-172, 193,
diktatoryası 467
eşrafı 200
grupları 174

Babadağ 249
Bâbıâli 16
Bağdat Demiryolu 86, 89-91
Bağdat Demiryolu imtiyazı 91
Bakırköy Akıl Hastalıkları Hastanesi 419
Baklan 250
Bakü 392, 396-399, 441
Bakü içtimaı 398
Balıkesir 178, 191, 236, 253, 262
Balıkesir Heyet-i Merkeziyesi 231, 268
Balıkesir Kongresi (I.) 177, 178, 180
Balıkesir Kongresi (II.) 177, 181, 182, 251
Balıkesir Kongresi (III.) 177
Balıkesir Kongresi (IV.) 177
Balıkesir Kongresi 179, 181, 187, 252, 262
Balıkesir ve Alaşehir kongreleri 186
Balkan Savaşı 6, 62, 77, 88, 96, 360
Balkan Savaşı Bozgunu 421
Balkanlar 12, 15, 32, 36, 40, 51, 54, 55, 68, 70, 96, 97, 99
Baltacık 242
Balya 178
Bandırma 178
Baradız İstasyonu 268
Barış Konferansı 199, 202
Basel 118, 119, 122
Basra Körfezi 95
Başbakanlık Arşivi 223
Batı Anadolu Kuvay-ı Milliyesi 198
Batı Cephesi Komutanlığı 272
Batı Makedonya 46
Batılılaşma 87, 89, 90, 480
Batum 167, 185, 396
Bektaşilik 14
Belçika 322
Belgrad 36
Benica 74
Bergama 175, 178
Bergson felsefesi 369, 461
Berlin 110, 113-116, 118-122, 141, 145, 159, 161, 306, 314, 319, 342, 391, 394, 396, 397
Berlin Anlaşması (1878) 38, 39, 84
Bern 118, 122
Beylerbeyi Sarayı 209
Beyoğlu 194
Biga 170, 172
Birinci Dünya Savaşı 6, 88, 98, 99, 102, 104, 107, 113, 138, 140, 141, 144, 161, 162, 165, 169-171, 173, 175, 179, 180, 209, 312, 314, 322, 342, 360, 361, 370, 371, 420, 421
Birinci Grup 402, 406
Birinci Sanayi Planı 217, 304
Bizans 42

Blagoev 73
Bodrum 235
Bogomilik 14
Boğazlar sorunu 212
Boğdan 38
Bolşevik Hükûmeti 11, 110, 338
Bolşevik, Bolşevikler 111, 113, 114, 139, 140, 142-144, 148, 339, 400, 412, 413
Bolşevizm inkılâbı 379
Botev 38
Bozdoğan 249, 250
Bozdoğan cephesi 267
Bozöyük 239
bölgesel kurtuluş hareketleri 225
kurtuluş savaşı 165, 203, 345
örgütlenme 180
sanayileşme programı 303
Breslau 100, 102
Brest-Litovsk Konferansı, Anlaşması 139, 143
Brindisi 2, 122
British Museum 232
Budapeşte 325
Budin 10
Buldan 237, 239, 250, 253
Bulgar çeteleri 39, 40, 45, 47, 72
Bulgar Dış Örgütü 42
Bulgar Ekzarhlığı 35, 37, 38, 68, 70,
Bulgar Hareketi 38, 41
Bulgar İç İhtilâlci Örgütü 58
Bulgar ihtilal komiteleri 38
Bulgar milliyetçiliği 37, 40
Bulgar Sosyal Demokrat Partisi 70
Bulgar Tarımsal Birliği 70
Bulgar, Bulgarlar 9, 17, 18, 25, 31, 32, 36-38, 40, 43-45, 59, 60, 68, 70, 97
Bulgaristan 1, 17, 27, 38-42, 44, 46, 68, 73, 74, 76, 77, 77, 97
Bulgaristan Sosyal Demokrat İşçi Partisi 70, 73
Burdur 224, 240, 247, 254, 272
Burdur Güney Cephesi Heyet-i Merkeziyesi 272
Bureau D'Informations Turques (Türk Haber Bürosu) 159, 161
Burhaniye 178, 250
Bursa 408
Büyük Anadolu Kongresi 193, 226
Büyük Güç 39, 76, 80-90, 92-98
Büyük Kongre 168, 241
Büyük Menderes (Havzası) 239, 243, 267
Büyük Menderes Köprüsü 239
Büyük Menderes Vadisi 175, 233-235, 239
Büyük Millet Meclisi Beyannamesi 389
Büyük Millet Meclisi, *bkz.* Türkiye Büyük Millet Meclisi
Büyük millet Meclisi'nin Şekil ve Mahiyetine Dair Mevadd-ı Kanuniye 378
Büyük Taarruz 212

Calthorpe 235
Can-Verir Örgütü 5
Cavit Bey-Karasu grubu 345, 359, 360, 366
Cebelitarık 103
Cemiyet-i İlmiye 240
Cemiyetler Kanunu 250
Cenevizliler 12
Cenevre 2, 161, 321, 322, 324
Cenevre Türk Yurdu 146, 161
Cerablus Köprüsü 147
Cihan Harbi 371, *bkz.* Birinci Dünya Savaşı
Closter 375
Cumhuriyet 207, 211, 214, 217, 351, 415, 452, 454

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) 205, 206, 208, 210, 403, 407, 419, 438, 441, 454, 467

Çal 236, 239, 247, 249, 250
Çal Heyet-i Milliyesi 247
Çam, Esat 436, 438, 441
Çanakkale 170, 194
Çanakkale Boğazı 100
çeteler, çetecilik 37, 45, 71, 234
Çin 82, 83, 91
Çine 235-237, 239, 240, 243, 249, 250
Çine Heyet-i Milliyesi 239

Damat Ferit Paşa Hükûmeti, Kabinesi 196, 198, 199, 261, 269, 376
Danimarka 14
Dayanışmacılık (solidarizm) 475
Dedino Köyü 73
Değirmendere köyü 39
Delçev Grubu 44
Demiryolları 24, 25. 54. 85, 213, 215, 265, 317
demiryolu işletmeciliği 215
programları 104
sistemi 67
Demokrat Parti (DP) 439
deneme çiftlikleri 28
Denikin 144
Denizli 170, 177, 178, 183, 222, 236, 238, 238, 239, 241, 243, 244, 246-251, 253-255, 258, 260, 261, 263, 270, 272
Denizli Heyet-i Milliyesi 177, 178, 244, 247, 260, 262, 264
Denizli Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti 238, 243
Deutsche Bank 24
Devlet işletmeciliği 207, 211, 334
Devlet müdahaleciliği 206, 207, 211, 216, 473, 475
devlet sosyalizmi 209-212, 473, 475
Devletçilik 205-207, 210, 212, 214-217, 334-336, 473, 475
Devletçilik tartışmaları 205, 219
devletçilik ilkesi 206
Dış İhtilalci Örgüt 43
Dimitar 69
Dimitra Blagoev 70
Dinar 145, 272
direniş örgütlenmesi 179, 247
Divan-ı Harb-i Örfî zabıtları 437
Divan-ı harpler 199, 372, 401
Diyarbakır 360, 409
Doğu Akdeniz ticareti 14
Doğu Anadolu 172, 174, 185, 188-190, 197
Doğu Avrupa 7
Doğu Halkları Kongresi 396
Doğu Hareketi 199, 304
Doğu İlleri Kongresi 185
Doğu Karadeniz 173, 174, 184
Doğu Rumeli 39
Dokuz umde 407
Donanma Cemiyeti 270
Drama 46, 51
Dresden 305-307, 326
Dresden Technische Hosehule (Teknik Üniversite) 305
Dreyfus hadiseleri 6
Duma 143
Durkheim 368-370, 475
dünya ekonomik buhranı 215, 482
dünya ticaret yolları 82
Düyun-ı Umumiye 83, 404

Edirne 12, 17, 18, 21, 24, 51, 54, 72
Edirne Kongresi 177
Edremit 178
Eflâk ve Boğdan beylikleri 16, 17, 38

Eftalidi 184
Ege 169, 172-174, 179, 184, 193, 197, 198, 202, 225-227, 231, 233, 235, 240, 253, 267
Ege cephesi 182
Ege Hareketi, direnişi 199, 200, 203, 253, 262, 269
Eğridir 240
Ekmekçilik Şirketi 364
Elazığ 194, 202
emperyalizm 23, 113, 327, 335, 337, 380, 387, 397, 465, 469, 480
Endustria Sigara Makineleri Fabrikası 305
Epirus 39
Erbeyli 235
Ermeni İhtilâl Heyeti Müttefikası 55
Ermeni Taşnaksutyun Komitesi 2, 60
Ermeniler 2, 4, 8, 18, 35, 159, 169, 170, 172, 183, 224
Erzincan 2, 5, 115, 185-187, 191, 201, 203, 342, 344, 345
Erzurum İsyanı 5
Erzurum Kongresi 139, 177, 178, 185, 186, 189, 191, 192, 194, 201, 222, 226, 344
Erzurum Kongresi bildirisi 188, 193
Eskişehir 199, 202, 225, 269
Esliha ve Gönüllü Efrad şubesi 245
Esnaf Odaları Mümessilliği 366
esnaf cemiyetleri 360, 363, 365, 408
odaları 358, 360, 363, 372, 390
esnaf ve zanaatkâr teşkilâtı 377, 380
Etatizm 211
Etniki Eterya Cemiyeti 36

Fanaroitler 16
faşizm 421, 462, 467
Fatih Camii 357
felah-ı vatan grubu 376
fen mütehassısları cemiyeti 312
feodalite 217, 466
ferdiyetçilik 455
Fethiye 235
Filibe 17, 18, 39
Foke 347
Forbes Köşkü 268
Fransa 6, 14, 31, 46, 82, 84, 146, 161, 322, 383, 413, 414
Fransa Maşrıkı 52
Fransız inkılâbı 463
Fransız işgal kuvvetleri 172
Fransız-Alman Anlaşması 95
Friedmann, John 13
Furstenburg 143
Fusta 147

Garbi Anadolu Umum Kuvay-ı Milliye Kumandanlığı 260
Garbi Karaağaç 249, 250
Gazali 220
Gediz Vadisi 175
Genç Osmanlılar 51, 304
Genç Türkler 1, 4, 49, 50, 55, 96
Genç Türkler Partisi 386
Gençler Yükseltme Cemiyeti 240
Gençlik Yurdu Nizamnamesi 267
Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüdler Başkanlığı Arşivi 232
Germencik 235, 242
Gevgeli 51, 57
Geyve Boğazı 199
Giresun 170, 184
Girit 325
Girit göçmenleri 239
Girit İsyanı 42
Giritli İsmail Hakkı (Akdeniz) Bey 241
Gönen 178
Gördes 178
Gradevo Köyü 73

Gramon 321
Gruyev 70
Gualdalquivir 43
Gualdalquivir Gemisi 74
Gülbeyli 249
Gümüşhane 184

Hakimiyet-i Milliye 212, 378, 386, 405, 410, 421
Halep 147, 360, 361
Halk 416, 417, 423
Halk Fırkalar Şûrası Programı 396
Halk Fırkası, Halk Partisi, *bkz.* Cumhuriyet Halk Partisi
Halk gazetesi 415
Halk Partisi Kongresi 206
programı 206, 209
Halk Şûralar Kongresi 396
Fırkası 356, 377
Halk Zümresi 377, 378
Siyasî Programı 356
Halkçılık Beyannamesi 437, 438, 442
Halkçılık Programı 378, 383-385, 387
halkçılık 77, 359, 361, 390, 475
halkçılık ilkesi 207
Hamidiye 31
Hamidiye Alayları 5, 88
Harb-i Umumi, *bkz.* Birinci Dünya Savaşı
Harbiye Nezareti 237, 262, 270, 357, 365, 374
Harekât-ı Harbiye Reisliği 270
Harekât-ı Milliye 265
Harekât-ı Milliye Redd-i İlhak Aydın ve Havalisi Heyet-i Merkeziyesi 259, 264
Hareket-i Milliye-Redd-i İlhak Kuruluşları 178, 253
Havza 185
Haydarpaşa 199
Hayduk 19
Helenizm 45, 96
Heyet-i İdare 193
Heyet-i Merkeziye azaları 259
Genel Kurulu 264
İç Nizamnamesi 264
karar defteri 263
Heyet-i Merkeziye, Heyet-i Merkeziyeler 189, 193, 201, 234, 252, 254, 258-260, 263-265, 268, 271
Heyet-i Milliye Örgütü 244
Heyet-i Milliyeler 115, 119, 151, 165, 177, 181, 188-193, 199-203, 226, 227, 241, 244, 246, 250-252, 258-261, 265, 267, 270, 271
Heyet-i Temsiliye üyeleri 191
Heyet-i Vekile 207
heyet-i mahsusa-i hesabiye 362, 363, 365
Hicaz Demiryolu 90
Hilâfet 400
himayecilik 214, 215
Hindistan 91, 141, 396
Hindistan İhtilâli 397
Hipotek Bankası önerisi 318
Hollanda 14, 25, 146, 159, 160, 161
Hollanda matbuatı 161
Honaz 250, 264
Hora 21
Hukuk-ı Esasiye Encümeni 378
Hukuk-ı Esasiye fikri 412
Hürriyet ve İtilaf Fırkası (Partisi) 196, 255, 373, 420, 486
Hürriyet ve İtilaf Grubu 442
İtilâf aleyhtarları 376
İtilafçı çevreler 252, 268
İtilafçılar 167, 196, 197, 226, 255, 258, 262
Hürriyetin ilânı 76

Irla (Erle) 250
Isparta 224, 240, 241, 247, 254, 271, 272
Isparta Milli Müdafaa-i Vataniye Heyeti 240
Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 272

İaşe Buhranı 5
İaşe İşleri 361-363, 367
İaşe Müdüriyet-i Umumiyesi 365
İaşe Nezareti 365
İaşe-i Umumiye Kararnamesi 365
İç Anadolu 191
İç Devrimci Örgüt 71-77
İç Nizamname 265
İç Örgüt 43, 44
İhtilal Komiteleri 37, 191
İhtilâlci Bulgar Fırkaları 60
İkaz gazetesi 232
İkdam gazetesi 209
İkinci Dünya Savaşı 143
İkinci Grup 402, 404, 406, 437
muhalefeti 407
İkinci Meşrutiyet 436
ikinci sanayi planı 217
ikraz sandıkları 27
iktidar boşluğu 375
İktisad-ı Millî Bankası 364
iktisat birliği 481
iktisat kongresi 350
İlhak-ı Red Heyet-i Milliyesi 236
İlinden Ayaklanması 67, 75
ilmiye sınıfı 8
İltizam Usulü 19
İmâr Politikası 307, 312-317, 319, 320, 325, 326, 341
İmâr Projesi 344
imtiyazat-ı iktisadiye 336
İngiliz mandası 167, 173
İngiliz Muhipleri Cemiyeti 167
İngiliz, İngilizler 15, 16, 23, 25, 46, 91, 94, 95, 102, 114, 138, 141, 148, 167, 172, 173, 194, 196, 199, 224, 225, 242, 263, 396, 438, 440
İngiltere 14, 23, 55, 56, 81, 82, 84, 91, 101, 102, 138, 139, 213, 339
inkılâp disiplini 457
heyecanı 455, 457, 458, 463
nesli 453, 454
şefleri 454
İnkılâp, İnkılâpçılık 416, 455, 463
İnönü, İsmet 54, 205, 206-208, 210, 213, 214, 217, 220, 404, 441
İntihab-ı Mebusan Kanunu 403
İran 82, 91, 441
İskenderun 147
Islahat Programı 189
İslâm İhtilâl Cemiyetleri İttihadı 141
İslâmcılık 88, 91
İslâmcılık Hareketi 90
İslâmcılık politikası 91
İslâmiyet 339
İspanya 10, 18, 217
İspanyol Maşrıkı 52
İstanbul 6, 7, 12, 13, 17, 31, 32, 52, 58, 62, 96, 97, 102, 114, 115, 118, 119, 143, 145, 147, 159, 167, 174, 184, 192-194, 196-202, 222, 225-227, 232, 261, 262, 270, 340, 341, 350, 357, 359-364, 372, 373, 375, 377, 399, 403, 405, 406, 408, 417, 418, 420
İstanbul Divan-ı Harbi 437
İstanbul Heyet-i Merkeziyesi 361, 366
İstanbul Hükûmeti 115, 174, 190, 194, 197-199, 202, 203, 225, 227, 233, 261, 267

İstanbul Meclis-i Mebusan, *bkz.* Meclis-i Mebusan
İstanbul Merkez-i Umumîsi 362
İstanbul Vilâyeti Sanayi Grubu 351
İstatistik Umum Müdürlüğü 317
İstihbarat Encümeni 265
İstihlas-ı Vatan 178, 222
istihsalat birliği 335
İstihsalat-ı Milliye Bankası 313, 318
İstiklâl Harbi, Savaşı, *bkz.* Kurtuluş Savaşı
İstiklâl Mahkemesi 109, 110, 145, 209, 360, 362, 366, 401, 417-419, 437, 438
Istimoca 41
İstişari Heyet-i Temsiliye 189
Istranca Cumhuriyeti 76
İsviçre 117, 118, 322-324
İtalya 82, 118, 145, 223, 224, 392, 421, 436
İtalyan Carbonari Örgütü 51
İtalyan işgal bölgesi 237, 239, 243
işgali 172, 223, 235, 240
mandası 168
Maşrıkı 52
İtalyan, İtalyanlar 18, 25, 32, 46, 154, 168, 173, 194, 220, 223, 235, 236, 240, 243, 442
İtilaf devletleri 144, 145, 147, 168, 169, 188, 197, 169, 194
İtilafçılar 372
İttihat ve Terakki Cemiyeti Selânik Komitesi 57
İttihat ve Terakki Cemiyeti, Fırkası 3, 4, 5, 6, 31, 48, 51, 52, 54, 56-58, 60-62, 76, 77, 89, 98, 108, 116, 140, 141, 142, 143, 144, 150, 160, 196, 209, 211, 213, 306, 357-360, 362, 365, 370-372, 386, 393, 396, 397, 404, 407, 420, 421, 436, 437, 438-440
İttihat ve Terakki kabineleri 94
İttihat ve Terakki Merkez-i Umumîsi 52, 367
İttihat ve Terakki önderleri, erkânı, liderleri 107-109, 111, 114, 138-140, 142-146, 150, 151, 153, 155, 159, 314, 324, 371, 372, 404, 421, 422
İttihat ve Terakki'nin nafia programı 213
İzmir 2, 55, 58, 167, 168, 172, 175, 181, 185, 198, 202, 213, 235, 236, 240, 241, 254, 262, 304, 350, 351, 386, 403, 437
İzmir İktisat Kongresi 407
İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti 236, 262
İzmir Suikasti 109, 209, 417, 419, 421, 423, 437
İzmir'in işgali 177, 233, 236, 240
İzmir-Kasaba demiryolları 213

Japonya 82
Java 91
Jön Türk komiteleri 56
Jön Türkler 440

Kadıköy 239, 249, 250
Kadro 416, 419, 449, 450, 452-454, 455, 457, 462, 466-468, 479
Kadro Hareketi 449, 450, 461
Kadro'cu yorum 471
Kadrocu akımı 482
aydın 455, 457-460, 463
çözümleme 472
düşünce 476, 479
ideoloji 449, 469, 470, 479, 482
Kadrocular 449-454, 457, 458, 460-

463, 465-468, 470-473, 475-479, 481, 482
Kafkasya, Kafkaslar 99, 101, 139, 141, 170, 173
Kahire 2
Kale-Tavas (Hacı Sadık) 263
Kale-Tavas 250
Kalemerya tuzlası 13
Kamçatka 325
Kamil Bey (Acıpayam temsilcisi) 263
Kanun-ı Esasî 407
Kapıkulu 380, 382
kapitalist ekonomi 215
sistem 80, 473
üretim 25
kapitalistleşme süreci 32, 344, 422
kapitalizm 35, 81, 214, 217, 336, 380, 387, 397, 465-467, 470
kapitülasyonlar 93, 99, 101-104, 316, 394
Kara Hasan çetesi 170, 172
Kara Kemal Grubu 361, 365, 370
Kara Kemal'in şirketleri 364, 418, 438
Karacasu 249, 250
Karadeniz 17, 102, 144
Karadeniz Rus Filosu 102
Karahayıt 250
Karakol Teşkilâtı 115, 116, 372, 376
Karaköy 119
Karasu 436, 441, 442
Karasu-Cavit Grubu 421
Kars 167, 185
Kastamonu 202
Kaşgar 325
Kavala 16, 40
Kayseri 202
Keçiborlu Milli Müdafaa-i Vataniye Heyeti 241
Kemalizm 461, 462
Kemalpaşa 235
Kırım Parlamentosu 315
Kilkits Mahallesi 41
Kiyef 373
Klepht 19, 36
Klisura 76
Kolonizasyon 85
komünizm 400, 467
Kongre Beyannamesi 55
Kongre Umumi Heyeti 252
Konya 202, 384
Kopenhag 146, 161
Korfu 122
korporatif devlet 356, 421
korporatif düzen 421
Koruma parası 19
Kosova 7, 35, 67, 75
Köprübaşı 242
Köroğlu çeteleri 184
Köstence 2, 49
Köstendil 73
Köşk 235, 241, 242, 244, 250, 252, 260
Köşk cephesi 247, 262
Köşk Kuvay-ı Milliye Karargâhı 247, 248
Krosnov 144
Krup 143
Kruşevo 75
Kruşevo Cumhuriyeti 76
Kurtuluş Savaşı 107-109, 112, 115, 116, 142, 147, 154, 165, 166, 172, 183, 197, 200, 203, 209, 212, 220, 303, 304, 307, 324, 341, 344, 356, 396, 402, 417, 423, 441, 469, 471, 472, 475, 482
Kuşadası 235
kutsal cihad çağrısı 236
Kuvay-ı Milliye 181, 198, 237, 239, 242, 246, 248, 259, 262, 265, 267
Kuyucak 250

Kuzeydoğu Anadolu Hareketi 174
Kürdistan Teali Cemiyeti 167
Kürt aşiretleri 88
Kürt milli hudutları 147

L'Avenir 52
L'Orient 52
La Gazette de Hollande 161
La Haye (Den Haag) 159
La Haye 114, 116, 161
La Haye Haber Bürosu (La Haye Bürosu) 116, 146, 160, 161
La Haye Türk Haber (İstihbarat) Bürosu 159
Laborlux 52
Lâtif 323
Laz çeteleri 184
Leipzig 306
Lenin 143, 150
Lenkerlizade Hacı İsmail Efendi 246
Lethy 29
Levazım Encümeni 265
Leyhtenberger 347
liberalist ideoloji 23
politika 473
liberalizm 466, 467, 472
Livadia 97
Livorno 18
Lonca Düzeni, Teşkilâtı 19, 25, 358
Lonca, loncalar 14, 19, 20, 423
Londra 50, 317
Loza (Bağ) 69
Lozan 114, 118, 162, 209, 213, 321, 322, 329
Lozan Barış Konferansı 212, 404
Lozan Mühendis Mektebi 316
Lozan Osmanlı Kütüphanesi 321
Lozan Türk Yurdu 303, 314, 317, 321, 323-326
Lozan Üniversitesi, Sosyal ve Siyasal Bilimler Fakültesi 317
Ludendorff 102
Lüleburgaz Kongresi 177

Maarif Nezareti Tedrisât-ı Âliye Umum Müdürlüğü (Milli Eğitim Bakanlığı Yüksek Öğretim Genel Müdürlüğü) 304
Macaristan 10, 18, 56, 140, 325
mahalli direnme örgütleri 173, 174
mahalli eşraf 170-174, 179, 182, 187, 189, 225
mahalli Türk çeteleri 171
Mahsulat-ı Litfiye Sanayi Şubesi 346
Mahsulat-ı Mahalliye İçin Tahmini Sanayi Projeleri Lahiyası 303, 342, 351
Mahsulât-ı Milliyye Bankası 316
Makedonya 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10-20, 22, 23, 27-32, 34-40, 42, 44-59, 62, 67, 68, 70-74, 76, 77, 96, 97
Makedonya Devrimci Sosyal Demokrat Birliği 73
Makedonya Dış İhtilalci Örgütü 41, 42, 67, 76
Makedonya İç İhtilalci Örgütü 27, 40-41, 44, 48, 50, 55
Makedonya Islahat Programı 32
kilisesi 70
komiteleri 41, 45
köylüleri 19
Rizorta 52
sorunu 39, 47, 49, 69, 70, 74
Makedonya-Edirne İç Devrimci Örgütü 70
Maliye Encümeni 265
Malko Köprüsü baskını 239
Malta 103, 121, 372, 403, 409, 421
Manastır 7, 31, 32, 35, 41, 44, 46, 51, 53, 58, 67, 72, 75

Manastır cuntası 440
İsyanı 45
Ocağı 54
Manastır-Selânik Hattı 24
manda 167, 220, 223, 225
manda sorunu 192
mandacılık fikirleri 188
Manisa 175, 236, 253
Marksizm 70, 461, 467, 471
Marmaris 123, 235
Marn 101
Mason Locaları 52, 58, 59, 440
mason cemiyetleri 52
Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi 342, 410
Meclis-i Mebusan 58, 115, 119, 141, 147, 148, 151, 186, 203, 376
Meclis-i Milli 199, 344
Meclis-i Müessisan 407
Megalo İdea 42
Mekteb-i Mülkiye 304
Mekûlat (gıda) Konserveleri ve Şeker İmâlatı Şubesi 346
Melamilik 54
Melnik 72
Menderes Vadisi 175
Menemen 175, 235
Menteşeliler Müdafaa-i Vatan Cemiyeti 240
menzil müfettişlikleri 182
Mersin Limanı 213
Mesai Programı 399, 400, 401
mesai 356, 400, 401
Meslek 411-415, 419, 423
Meslek akımı 414
Meslek dergisi 368, 369, 410
meslek cemiyetleri 339
Meslekî Ahlâk Beyannamesi 371
Meslekî Temsil Programı 355, 356, 377, 379, 382, 385, 398, 399, 401, 404, 422, 423, 442
meslekî temsil 438
temsil akımı 356, 423
temsil esası 367, 380, 383-385, 388, 390, 391, 398, 400, 401, 409, 412, 414
temsil fikri 400, 401, 410, 411, 415, 420, 42
temsil görüşü 357
temsil ilkesi 390
temsilciler 312, 421
Meşrutiyet 357, 388, 415, 452, 472, 479
Meşrutiyet'in ilânı 2, 5, 58, 59
Meşveret 2
Mevadd-ı İnşaiye İstihsalatı Şubesi 346
Mezopotamya 95, 101
Mısır 1, 84, 91, 101, 103
Midilli Bankası 25
Milano 122
milletçilik 329, 334-337
milletlerarası anlaşmalar 202
Millî İktisat Politikası 370
İktisat Sistemi 417, 476
Kantariye Şirketi 364
Kurtuluş Hareketi 454, 472
Mensucat Şirketi 364
Ticaret Türk Anonim Şirketi 405
Kurtuluş Devletçiliği 475
Kurtuluş Hareketleri 470, 477
Kütüphane 236
Mücadele *bkz.* Kurtuluş Savaşı
Mücadele'nin örgütlenmesi 174
Sinema 168
Millî Şura hükûmeti 185
millî harp divanı 269
iktisat 218, 371, 472, 476
kurtuluş şartları 477
kuvvetler, müfrezeler 193, 246, 270

örgütlenmeler 261
sınırlar 192, 199
milliyetçi eğilimler 42
hareketler 48, 84
milliyetçilik 4, 22, 47, 55, 475
milliyetçilik akımları 36, 37, 87, 90, 167
milliyetçilik hareketleri 22, 30, 49, 50
Misak-ı Milli 139, 147, 168
Beyannamesi 376
Modiano 30
Mohaç Meydan Savaşı 10
Mondros Mütarekesi 165, 166, 188, 221
Montenegro (Karadağlılar) 36
Mora 36
Moskova 110, 111, 113, 141, 143, 152, 396, 411, 468
Moskova Anlaşması 212, 213
Muğla 236, 237, 239-241, 247, 249, 250, 255, 264
Muhacirin şubesi 246
Musevi, Museviler, Musevilik 8, 11, 16, 20, 21
Musik-i Muallim Mektebi 205
Mustafa Kemal Paşa, *bkz.* Atatürk, Gazi Mustafa Kemal
Mustafa Kemal'in mektubu 147, 149, 152
Mustafa Kemal'in stratejisi 147, 149
Mustafa Kemal'in Talât Paşa'ya yanıtı 130
Musul 147
mübadele 214
Müdafaa-i Hukuk 177
Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyeleri 199
Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri 174, 193, 202, 261
Müdafaa-i Hukuk dönemi 221
grupları 223
sistemi 271
Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetleri 237, 241, 244
Müdafaa-i Hukuku Osmaniye Cemiyeti 168
Müdafaa-i Vatan Komitesi 236
Müdafaa-i Vatan örgütleri 241
Münih 114
Müntahab-ı Sânî (İkinci Seçmenler) 373
Mürzsteg Şatosu 46
Mürzteg Reform Programı 46, 76
Müslüman, Müslümanlar 8-12, 18, 20, 25, 32, 34, 44, 72, 168, 267
Müslüman-Türk ticaret kesimi 49
Müstehlik Kooperatifleri 364
Mütareke (Mondros) 165, 168-171, 173, 176, 183, 185, 194, 196, 200, 233, 371, 436, 437
Mütareke Divan-ı Harbi 438
İstanbul'u 194, 196, 371
şartları 167, 168, 197
Müttefikler 197

nahiye şûraları 401
Nakliyat ve Mübâyaat şubesi 246
nalçanik 41
Napoli 15
Nazilli 183, 223, 224, 235, 241, 242, 247, 249, 253, 255, 258, 259, 260, 262, 263, 269, 270-272
Nazilli Heyet-i Merkeziyesi 232, 243, 254, 261, 267-272
Nazilli Heyet-i Merkeziyesi karar defteri 233
Nazilli Heyet-i Milliyesi 241, 252, 263
Nazilli kongreleri 231, 268
Nazilli Kongresi (I.) 177, 180, 232, 249, 252, 254, 255, 259, 263, 264

Nazilli Kongresi (II.) 177, 182, 232, 254, 255, 258, 261, 263, 269
Neveska 76
Nolost 29
Noske 306
Nutuk 208, 210, 437

Odesa 36
Ohri 3, 51
Oktruva Vergisi 361
Olimpos 39
Orak Çekiç 415
Orient Bank 25
Orta Afrika 102
Orta Avrupa 15
Ortadoğu 23, 167, 221
Ortodoks kilisesi 68
Osmanlı Bankası 24, 25, 43, 46, 74
  dönemi 211
  düzeni 8, 9, 30
  egemenliği 96
  ekonomisi 420
  eyaletleri 49
  Hükûmeti 73, 192
Osmanlı Hürriyet Cemiyeti 3, 51-55
Osmanlı İmparatorluğu 6-9, 14, 15, 19, 23-27, 30, 32, 34, 37, 39, 42, 67-70, 79, 80, 81, 82-91, 93-95, 97, 98, 100, 165, 167, 168, 188, 337, 379
  millet sistemi 17
  ordusu 76, 175, 242
  yönetimi 21, 38, 39, 48, 49, 68, 71, 72
Osmanlı-Rus Savaşı (1877-1878) 34, 38, 44, 84
Osmanlıcı, Osmanlıcılık 197, 359, 360, 361

Öğüt gazetesi 384, 385, 389
*Öğüt*çüler 385
Özgür İnsan 204

pangermanizm 86
panİslâmizm 86, 97, 98, 386
panİslâmlık 88
panturanist politika 352
panturanizm 97, 98
pantürkist 138, 139, 141
pantürkist eylem 140
pantürkist politika 138
pantürkizm 337, 386
Paris 1, 50, 55, 162, 314
Paris Konferansı 167, 183, 235, 247, 262
Paris Konferansı kararları 242
Paris Sergisi 2
Pasarofça Anlaşması 16
Paşaeli Trakya 223
Patras 122
Petit Lance Köyü 322
Petrograd Sovyeti 143
Peyam-Sabah 374
Pire Limanı 122
Pirlepe 41
Plaun 306
Pontus çeteleri 224
Pontus devleti 183
Pontus Rumları 173, 183
Portekiz 10, 18
Poyrazlılar 267
proletarya 467, 470
proletarya sınıfı 463
proleter devrimler 469, 470
Protestan 35
protesto eylemleri 234, 237
Prusya 17

Radek 139, 142-145, 150, 160, 397
Ragusa 7, 15

Ramazan Paşa Camii 237
Razmik heyeti 55
Redd-i İlhak Cemiyetleri 174, 177, 224, 236, 247
Redd-i İlhak Harekât-ı Milliye Heyet-i Merkeziyesi 258
Règie-General 209
Resne 40, 51
Resne Garnizonu 56
Reval 56
Rila 76
Riyeka 7
Rodoplar 18
Rodos 118, 122, 145
Rohrbachs 143
Rokovsky 143
Roma 114, 118, 122, 154, 468, 468
Romanya 1, 42, 68, 97, 102, 209
Rum çeteler 58, 183, 184, 233, 240
Rum milliyetçilik hareketi 37, 41
Rum Ortodoks kilisesi 70
Rum Patrikliği 35
Rum, Rumlar 2, 9, 10, 16, 18, 31, 32, 36, 68, 97, 168-170, 183, 184, 227, 235, 246, 363
Rum-Ortdoks Patrikliği 10, 21, 22
Rum-Ortodoks Cemaati 8-10, 11, 13, 16, 20, 21, 22
Rum-Ortodoks ticaret kesimi 17, 18, 20, 21, 36
Rumeli 60, 191, 203
Rumeli ve Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 203, 271
Rus 17, 55, 102
Rus hükûmeti 111
Rus İnkılâbı 463, 465
Rus sınırı 184
Rus-Türk dostluk cemiyeti 97
Rusya Komünist Fırkası 399
Rusya, Ruslar 17, 18, 37-39, 46, 56, 76, 82, 84, 97-101, 138, 139, 145, 152, 153, 173, 313, 338, 339, 378, 383, 463, 465

Sahra tuğlacılığı 346, 347
Saint Elias günü 75
Saint Sava Cemiyeti 42, 72
Sakarya 396
Sakarya Meydan Savaşı 352
Sakarya Zaferi 324
Salihli 175, 180, 262
Samsun 183, 184, 188, 202, 226
Sanayi-i Mihankiye Şubesi 346
sancak-ı şerif 236
Sandırgı 178
Santralistler 40
Sarajevo 25
Saravof 73
saray 203, 248
saray çevresi 220
Saray-bosna 100
Sarayköy 237-239, 241, 246, 250, 253
Sarayköy Köprüsü 238
Sarayköy Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti 238
Saraylar Mahallesi 246
Sarrail 6
Saruhan 254
Sazanov 102
Schlieffen 101
Schuyler 38
seçimler 373
Sedes Çiftliği 31
seferberlik 178, 246, 362
seferberlik ilânı 182
Selânik 1-8, 10-16, 18,20, 23-26, 39-32, 35, 36, 38, 49, 41, 46, 48, 52, 52, 55-59, 62, 67, 68, 70, 72-75, 360
Selânik Bankası 25

Selânik Limanı 7, 24, 46
Selânik Ocağı 54
Selânik Salnamesi 25, 27, 29, 32
Selânik-Mitrovitza Hattı 25
Selânik-Üsküp-Mitrovitza Hattı 24
Selçuk 235
Selimiye 31
sendikal örgütlenme 383
Sephardik 10
Sephardikler 12
Serbest Fırka 206, 419, 467
Serez 40, 41, 46, 51, 52, 72, 74
Serez beyleri 60
Serez grubu 76
Sertçe Köyü 242
Sıhhiye Encümeni 265
Sıhhiye Encümeni Nizamnamesi 265
Sırbistan 10, 36, 39, 42, 68, 76
Sırp çeteleri 47
Sırp idaresi 96
Sırp Patrikliği 10, 22
Sırp ticaret burjuvazisi 22
Sırp, Sırplar 9, 22, 32, 36, 42, 59, 60, 68, 72
Sibirya 143
Sicilya 10, 100
Sidre Kapısı 13
Similova köyü 44
Sivas 186, 187, 198, 200, 202, 203, 219, 225, 253, 261, 262, 264, 269, 270, 271
Sivas Hareketi 271
Sivas Heyet-i Temsiliyesi 201, 202, 269, 271
Sivas içtima-i umumisi 186
Sivas Kongresi 115, 116, 177, 180, 181, 188, 190-194, 197-203, 225-227, 253, 258, 260, 261, 269-271, 373
Sivas Kongresi kararları 261
Sivas Nutku 217
sivil direniş 233, 234
Siyasal Bilgiler Fakültesi 304
Skopelos 16
Slav 17
Smilevo Köyü 75
Sobuca 250
Sofya 12, 17, 40, 73, 74
Sokullu 10
Sol Sosyalist Demokrat Parti 143
sol İttihatçılar 377
solidarizm 410
Soma 178, 179
Sombart 476
Sosyalist enternasyonal 160
sosyalizm 210, 217, 336, 466, 467, 102
Sovyet deneyi 401
Sovyet Rusya 213
Sovyet teşkilâtı 393, 394
Sovyet-İslâm ittifak projesi 143
Sovyetler Birliği 41, 141, 144, 148, 304, 338, 386, 421
Söke 235, 239, 240
Söke Heyet-i Milliyesi 240
Söke Kuvay-ı Milliyeleri 242
sömürgeci Büyük Güçler 81
Spartaküs Ayaklanması 114, 159, 306
St. Petersburg 97
Stockholm 146, 161
Struma 72
Sultanhisar 235, 241, 250

Şam 2
Şark Cephesi 344
Şark Cephesi Harekâtı 343
Şark Cephesi Kumandanlığı 342, 348
Şark Cephesi Müessasat-ı Sınaiye Müdiriyet-i Fennisi 347
Şark demiryolları 24

Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 188, 189
Şarkî Karaağaç 240
Şarki Rumeli 39
Şemsi Efendi 31
Şeyh Bedrettin Hareketi 14
Ştip 72

Tahmini Sanayi Projeleri 341, 345
Takrir-i Sükûn Kanunu 415, 416
Tanin (Gazetesi) 155, 442
Tannenberg Savaşı 101
Tanzimat 30, 31, 358, 380, 388
Tapucuzade Ali Enveri Bey 253
Tasvir-i Efkâr 373
Taşnak Hareketi 55
Tat Osmanzade Emin Efendi 238, 245
Tatarçev 70
Tatlıcak 49
Tavas 236, 239, 247, 249, 250
Teceddüt Fırkası, Partisi 371, 372, 439, 440
Temsil-i Meslekî Programı, *bkz.* Meslekî Temsil Programı
Temsil-i Meslekî, *bkz.* Meslekî Temsil
fikri 384, 408
inancı 360
Teodossie 70
Terakki gazetesi 2
Terakkiperver Fırkası 209, 418, 437
tesânüdçülük 410
Tesanüt İdaresi 377, 405
Teselya 15, 39
Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet-Meşrutiyet Cemiyeti 55
Teşkilât-ı Esasîye Kanunu (1921) 437
Encümen-i Mahsusu 388
Kanunu 312, 387-390, 398, 408, 409
Kanunu Lâyihası 356
Teşkilât-ı Mahsusa 97, 115, 171, 234
Teşkilât-ı Mahsusa-i Ticariyeler 420
Teşkilât-ı Milliyye 141, 151
Tetkik ve Tahkik Heyeti 262
Tevfik Paşa kabinesi 372
tımar sistemi 18, 19
Ticaret ve Sanayi Odaları 359, 408, 412
Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi 359
Tiflis 411
Torbalı 175, 235
Toroslar 199
Trabzon 167, 170, 172, 183-185, 187, 188, 202, 224, 342, 344, 345, 442
Trabzon Kongresi 222
Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti 183, 184
Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti 167
Trakya 174
Trakya Ayaklanması 76
Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 203, 222
Triyeste 7
Tuna 23, 26
Tunus 84
Turgutlu 175
Tükiye Millî İthalât ve İhracat A.Ş. 405
Türk Devrimi 208, 465, 466, 468, 471
Türk İçtimai Tarihi 357
Türk ihtilâlcileri 398
Türk ilim ve fenni 317
Türk inkılâbı 463
Türk işletmeleri 313
Türk Komünist Fırkası Şuûrî 199
Türk Mühendisleri İttihadı 116
Türk öğrenci örgütleri 422
Türk Yurdu 161, 315, 424

Türk Yurdu çevresi 304
Türk Yurtları 304, 314, 321, 322
Türk, Türkler 2, 9, 31, 49, 50, 55, 68, 96, 97, 102, 138, 140, 147, 168, 169, 175, 183, 235, 267, 310, 313, 318, 322, 331, 360, 361, 410
Türk-Müslüman göçmenler 246
Türk-Müslüman grupları 224
Türkçülük akımı 321, 322, 360
Türkistan 91, 139
Türkiye 84, 102, 107, 110, 111, 138, 144, 148, 150-152, 159, 161, 188, 205, 208, 211-217, 221, 224, 304, 307, 309, 313, 317, 320, 334, 338, 350, 356, 380, 386, 390, 397, 398, 405, 411, 414, 422, 423, 436, 439, 440 450 466-469, 471-473, 477-479, 481, 482,
Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) 147, 222, 312, 356, 376, 378, 383, 387, 390, 392, 399, 402, 404, 407-409, 421, 437
Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti (TBMM Hükümeti) 152, 342, 387
Türkiye İktisat Kongresi 304, 341
Türkiye Komünist Fırkası Partisi 323, 78, 379, 383, 386
Türkiye Komünist Partisi (TKP) 461, 462
Türklük 161, 328, 332, 333
Türklük davası 324
Tzonchef 44

Ulah, Ulahlar 9, 17, 35, 42, 68, 75
Uluborlu 240, 241
Ulusal Kurtuluş Savaşı, *bkz.* Kurtuluş Savaşı
Umum Âlemi İslâm İhtilâl Teşkilâtı 115
Umumi Kongre 188, 189
Heyet-i Temsiliyesi 200
Heyeti 194
Umumi Seçim (1919) 373
umumi seferberlik ilanı 253, 258
Umur-ı Nafia Programı 213
Umurlu 235, 242-244, 247
Uşak 262
Uyarı (İrşat) ve Bilgi Toplama (İstihbarat) 245

Üçlü İtilâf 98, 100, 101
Üçlü İttifak 98, 100, 102, 144, 145
Üçyol 262, 263
Üsküp 24, 40, 41, 43, 46, 51, 54, 70, 72, 75
Üstrumca 54

vagon ticareti 362
Vardar Vadisi 7, 67
Vatan cemiyeti 54
Vatan ve Hürriyet Örgütü 51
Veliki Konare köyü 39
Venedik, Venedikliler 7, 12, 14, 15
Verhovistler 40, 72, 73
Veritas 52
Vikersarmstrong 209
Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti 183, 185, 191
Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi 185
Vilayet kongreleri 188
vilayet şûraları 401
Viyana 25, 46, 208
Volga stepleri 337
Volos 16
von Seect 144
voyvoda 41

Wangenheim 96, 100
Wati Limanı 123
Webster 216
Weimar Anayasası (1919) 421
Wilson prensipleri 168, 224

Yağcılar Köyü 239
Yahudi bankerler 25
  etnik grupları 48, 68
  nüfus 68
  sermaye kesimi 24
  tüccarları 16, 18
Yahudi, Yahudiler 2, 9, 10-13, 17, 18, 20, 21, 30, 32, 33, 35, 48, 53
Yakove İsyanı 40
Yakup Cemil hadisesi 366
Yalvaç 240
Yanya 31, 52
yarı sömürgeleşmiş ülkeler 467
Yeni Gün, *bkz. Anadolu'da Yeni Gün*
Yeni İstanbul 306
Yeni Osmanlılar 3
Yeni Türkiye 477
Yeni Zağra 38
Yeniçeri, Yeniçeriler 13, 20
Yenipazar 96, 249
Yeşil Ordu 377, 378
Yörük Ali Efe çetesi 241
Yunan Bağımsızlık Savaşı 17
Yunan birlikleri 235, 237, 240, 241, 243, 247
Yunan çeteleri 45, 47
Yunan hatları 247
Yunan ilerı harekâtı 242
Yunan ilerleyişi 244
Yunan işgal bölgesi 175, 235
Yunan işgali 175. 234, 235, 237, 240, 246, 252
Yunan kuvvetleri 233, 235, 238, 239, 241, 244, 245, 262
Yunan Kültürünü Yayma Kurumu 31
Yunan milliyetçiliği 68
Yunan nüfus 68
Yunan ordusu 172, 175
Yunan saldırısı 243, 272, 396
Yunan tecavüzü 250
Yunan ulusçuluğu 233
Yunanistan 6, 25, 36, 39, 45, 50, 68, 72, 76, 96, 97172, 175, 177, 178, 180-183, 197, 198, 233, 236, 239, 241, 242, 244, 263
Yunanlılar Milli Cemiyeti 72
Yurdcular Derneği II. Kongresi 322
Yüksek Şûra 235

Zagora 16
Zeolot İsyanı 11
Zinoviev 143
Ziya Gökalpçi anlayış 479